

**T. C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı**

Doktora Tezi

**Yugoslavya'da Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş:
Özyönetim Uygulaması**

Caner Sancaktar

2502050280

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Levent Ürer

İstanbul 2009

ÖZ

Yugoslavya’da Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş: Özyönetim Uygulaması Caner Sancaktar

Bu doktora tez çalışması Yugoslavya’yı, 1950-1980 döneminde uygulanmış olan “sosyalist özyönetim sistemi” ve 1980’li yıllarda gerçekleşen “sosyalizmden kapitalizme geçiş süreci” bağlamında inceleyip açıklıyor. Bu bağlamda üç temel tez ileri sürülüyor: (1) Yugoslav sosyalist özyönetim sisteminin üç temel problemi “bölgeler arası rekabet ve eşitsizlikler”, “toplumsal eşitsizlikler” ve “bürokratik-teknokratik yönetici sınıf” idi. Bu problemler, hem özyönetimin gelişimini sınırlandırdı hem de sistemi zayıflatıp kırılğan hale getirdi. (2) Sosyalist özyönetim sistemi 1980’li yıllarda neoliberal reformlar vasıtasıyla tasfiye edildi ve yerine kapitalizm yapılandırıldı. Bu reformlar, yerli bürokratik-teknokratik yönetici sınıf(lar) ile merkez kapitalist devletler arasında kurulan işbirliği tarafından uygulandı ve yönetildi. (3) 1980’li yıllarda gerçekleşen kapitalizme geçiş süreci, bölgeler (altı federe cumhuriyet, iki özerk eyalet) arasında piyasa ve kaynak kapma mücadelelerini başlattı. Bu mücadeleler, bölgelerin yerel bürokratik-teknokratik yönetici sınıflarının liderliğinde gerçekleşti. Böylece 1980’li yıllarda yaşanan kapitalizme geçiş süreci, 1990’lı yıllarda gerçekleşen Yugoslav savaşlarının ve parçalanmanın ekonomik zeminini oluşturdu.

ABSTRACT

Transition from Socialism to Capitalism in Yugoslavia: Self-Management Practice Caner Sancaktar

This doctorate thesis study analyses and explains Yugoslavia within the context of “socialist self-management system” practiced in the period of 1950-1980 and “transition process from socialism to capitalism” realized in the 1980s. Within this context, three main theses are maintained: (1) Three major problems of the Yugoslav socialist self-management system were “competition and inequalities among the regions”, “social inequalities” and “bureaucratic-technocratic ruling class”. These problems both restricted development of self-management and render the system vulnerable. (2) Socialist self-management system was destroyed and capitalism was constructed simultaneously through neoliberal reforms in the 1980s. These reforms were implemented and conducted by cooperation between local bureaucratic-technocratic ruling class(es) and core capitalist states. (3) Transition to capitalism in the 1980s led to struggles for markets and sources among the regions (six federative republics, two autonomous provinces). These struggles rose under leadership of local bureaucratic-technocratic ruling classes of the regions. Consequently, transition to capitalism in the 1980s formed economic ground of the Yugoslav wars and disintegration that occurred in the 1990s.

ÖNSÖZ

“Yugoslavya’da Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş: Özyönetim Uygulaması” başlıklı doktora tezim, sadece dört yıllık (2005-2009) doktora programı çerçevesinde hazırlanmış bir çalışma değildir; çocukluk yıllarımdan itibaren başlayan ve yıllar geçtikçe değişen, gelişen, olgunlaşan uzun soluklu bir ilginin ve akademik çalışmanın ürünüdür.

Balkanlar ve Yugoslavya üzerine olan derin ilgim, daha çocukluk yıllarımda hiç farkında olmadan kendiliğinden gelişti. Yugoslavya’daki ailevi bağlarımız, aile ve dost sofralarında anlatılan tatlı veya acı Yugoslavya anıları, ev içinde dinlenen Yugoslav / Boşnak müziği, parçalanma öncesinde “Yugoslavca”, parçalanma sonrasında ise “Boşnakça” olarak tanımladığımız ve aile içindeki büyüklerimizle iletişim kurarken kullandığımız lisan, Yugoslavya’daki akrabalarımızın hediye olarak getirdikleri “Yugoslav çikolataları” vasıtasıyla kendiliğinden gelişti içimdeki bu “Balkan / Yugoslav ilgisi”. Çocukluk döneminde kendiliğinden başlayan bu ilgi, lise yıllarıma denk gelen Bosna-Hersek Savaşı ile birlikte “politik ilgi”ye dönüştü. Yaklaşık 230 bin insanın ölümüne, 1,5 milyon insanın göç etmesine ve daha pek çok acılara neden olan Bosna-Hersek Savaşı, Balkanlar ve Yugoslavya üzerine olan ilgimi daha fazla arttırdı ve politikleştirdi.

Bu “politik ilgi”m, 1996 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde okumaya başlayınca akademik ilgiye ve çalışmaya dönüştü. Balkanlar ve Yugoslavya üzerine akademik ilgim ve çalışmalarım Boğaziçi Üniversitesi’nde Yüksek Lisans yaptığım yıllarda (2000-2004) iyice derinleşti ve yoğunlaştı. Bu derinleşme ve yoğunlaşmanın ilk ürünü, “**Serbo – Croat Relations in Yugoslavia** (Yugoslavya’da Sırp – Hırvat İlişkiler)” başlıklı yüksek lisans tezimdir.

Balkanlar ve Yugoslavya üzerine derinleşmeye ve yoğunlaşmaya devam eden akademik ilgimin ve çalışmalarımın ikinci ürünü, İstanbul Üniversitesi’nde Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Programı çerçevesinde hazırlamış ve takdirlerinize sunmuş bulunuyorum. Tez çalışması süresince yaptıkları eleştiriler ve sundukları öneriler ile bu ikinci ürünün şekillenmesinde ve olgunlaşmasında büyük katkıları olan değerli hocalarım Doç. Dr. Levent Ürer, Prof. Dr. Dinç Alada ve Prof. Dr. Aydın Babuna’ya teşekkürlerimi ve saygılarımı sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

<i>Öz</i>	<i>iii</i>
<i>Abstract</i>	<i>iv</i>
<i>Önsöz</i>	<i>v</i>
<i>Tablolar</i>	<i>viii</i>
<i>Kısaltmalar</i>	<i>iv</i>
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: Sosyalist Özyönetimin Tarihsel - Düşünsel Kaynakları ...	38
1. 1. Karl Marx	42
1. 2. Charles Fourier	57
1. 3. Robert Owen	58
1. 4. Louis Blanc	60
1. 5. Philippe Joseph Benjamin Buchez	62
1. 6. Pierre Joseph Proudhon	63
1. 7. Antonio Gramsci	66
1. 8. Sidney Webb ve Beatrice Webb	67
1. 9. Sosyalist Özyönetimi Tanımlamak	72
İKİNCİ BÖLÜM: Yugoslavya'da Sosyalist Özyönetim Sistemi	81
2. 1. Sosyalist Düzenin Kuruluşu	81
2. 2. Sosyalist Özyönetim Sisteminin Gelişimi, Özellikleri ve İşleyişi	109
2. 2. 1. Ekonomik Alanda Sosyalist Özyönetim	109
2. 2. 2. Ülke Yönetiminde Sosyalist Özyönetim	138
2. 2. 2. 1. 1953 Tarihli Anayasal Kanun	139
2. 2. 2. 2. 1963 Anayasası ve Anayasal Değişiklikler	145
2. 2. 2. 3. 1974 Anayasası	160
2. 2. 3. Sosyalist Özyönetimde Toplumsal-Politik Örgütler	169
2. 2. 3. 1. Yugoslavya Komünistler Birliği	169
2. 2. 3. 2. Yugoslavya Emekçi Halkın Sosyalist Birliği	188
2. 2. 3. 3. Yugoslavya Sendikalar Birliği	191

3. BÖLÜM: Sosyalist Özyönetim Sisteminin Yıkılışı ve Kapitalizme Geçiş ...	198
3. 1. Kapitalizmde Dönüşüm: 1970-1982 Krizi ve Yeniden Yapılanma	198
3. 2. Avrupalı Sosyalist Ülkelerde Dönüşüm	221
3. 3. Yugoslavya'da Dönüşüm	259
3. 3. 1. Sosyalist Özyönetim Uygulamasında Karşılaşılan Problemler	259
3. 3. 1. 1. Bölgeler Arası Rekabet ve Eşitsizlik	259
3. 3. 1. 2. Toplumsal Eşitsizlikler	268
3. 3. 1. 3. Bürokratik-Teknokratik Yönetici Sınıf	277
3. 3. 2. Yugoslavya'da Ekonomik Kriz	300
3. 3. 3. Yugoslavya'da Neoliberal Reformlar: Özyönetimin Yıkılışı ve Kapitalizme Geçiş	313
3. 3. 4. Özyönetimin Yıkılışı ve Kapitalizme Geçiş Sürecinde İşçilerin Durumu	338
SONUÇ	350
<i>Kaynakça .....</i>	<i>362</i>
<i>Özgeçmiş .....</i>	<i>395</i>

TABLolar

Tablo I: 1948 Yılında Federe Cumhuriyetlere Göre Nüfus Dağılımı	94
Tablo II: 1961 ve 1991 Yıllarında Federe Cumhuriyetlere Göre Nüfus Dağılımı ...	154
Tablo III: YSFC’de Merkez – Çevre Ayırımı	263
Tablo IV: YSFC’de Sektörlere Göre Ortalama Aylık Kişisel Gelirler	271

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

a. e.: Aynı eser

AET: Avrupa Ekonomi Topluluğu

a.g.e.: Adı geçen eser

AT: Avrupa Topluluğu

a.y.: Aynı yer

BETÖ: Birleşik Emek Temel Örgütü

BHD: Bağımsız Hırvat Devleti

Bkz.: Bakınız

Bkz.: aş. : Aşağıya bakınız

Bkz.:yuk. : Yukarıya bakınız

BM: Birleşmiş Milletler

COMECON: **Council for Mutual Economic Assistance** (Karşılıklı Ekonomik Yardım Konseyi)

Çev.: Çeviren

DEP: Demokratik Eylem Partisi

Ed.: Editör

EHSB: Emekçi Halkın Sosyalist Birliği

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

GSYİH: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

HDB: Hırvatistan Demokratik Birliği

HKB: Hırvatistan Komünistler Birliği

IMF: **International Monetary Fund** (Uluslararası Para Fonu)

KHK: Komün Halk Komitesi

KSDP: Karadağ Sosyalistlerinin Demokratik Partisi

NATO: **North Atlantic Treaty Organization** (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)

OECD: **Organization for Economic Cooperation and Development** (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)

OPEC: Organization of the Petroleum Exporting Countries (Petrol İhracatçısı Ülkeler Örgütü)

s. : Sayfa

PBİP: Polanya Birleşik İşçi Partisi

t.y.: Basım tarihi yok.

SBKP: Sovyetler Birliği Komünist Partisi

SKB: Sırbistan Komünistler Birliği

Sl.KB: Slovenya Komünistler Birliği

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

UNCTAD: United Nations Conference on Trade and Development (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı)

UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)

UNICEF: United Nations Children's Fund (Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu)

UNMIK: United Nations Interim Administration Mission in Kosovo (Kosova'da Birleşmiş Milletler Geçici Yönetim Misyonu)

vb. : Ve benzeri

vs. : Ve saire

v.d. : Ve diğerleri

YFHC: Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti

YHKAK: Yugoslavya Halk Kurtuluş Anti-faşist Konseyi

YHKK: Yugoslavya Halk Kurtuluş Komitesi

YHO: Yugoslavya Halk Ordusu

YKB: Yugoslavya Komünistler Birliği

YKH: Yugoslavya Kraliyet Hükümeti

YKP: Yugoslavya Komünist Partisi

YSB: Yugoslavya Sendikalar Birliği

YSFC: Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti

\$: ABD Doları

GİRİŞ

Yugoslavya ilk olarak Birinci Dünya Savaşı sonunda 1918 yılında “Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı” olarak kuruldu. 1929 yılında ülkenin ismi Yugoslavya Krallığı olarak değiştirildi. Politik açıdan istikrarsız, ekonomik açıdan zayıf ve de toplumsal-kültürel açıdan son derece kırılğan olan Yugoslavya Krallığı, varlığını ancak İkinci Dünya Savaşı’na kadar sürdürebildi. Krallık, Nisan 1941 tarihinde Alman, İtalyan, Macar, Bulgar ve Arnavut orduları tarafından işgal edildi. Böylece Yugoslavya Krallığı fiilen yıkılmış oldu.

İkinci Dünya Savaşı sonunda ülkeye hakim olan Yugoslavya Komünist Partisi (YKP), 29 Kasım 1945 tarihinde “Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti (YFHC)”ni kurdu. 1963 Anayasası ülkenin adını “Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (YSFC)” olarak değiştirdi. YSFC, atı federe sosyalist cumhuriyetten ve iki özerk eyaletten oluşuyordu: Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek, Makedonya ve Karadağ cumhuriyetleri ile Sırbistan içinde yer alan Kosovo-Metoya ve Voyvodina özerk eyaletleri.

1945-1950 döneminde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) örnek alınarak devletçi-merkeziyetçi bir sosyalizm anlayışı uygulandı. 1950 yılından itibaren ise YSFC, kendi sosyalist özyönetim modelini geliştirerek SSCB modelinden ve etkisinden koptu. Yugoslav sosyalist özyönetim modeli, hem devletçi-merkeziyetçi SSCB modeline, hem de liberal demokrasiye karşı yeni bir ekonomik, politik ve toplumsal alternatif oldu. Fakat 1980’li yıllarda Yugoslav sistemi ekonomik kriz dönemine girdi. Aynı yıllarda uygulamaya sokulan ekonomik reformlar adım adım sosyalist özyönetim sistemini tasfiye etti ve kapitalizme geçişi sağladı. 1980’li yıllarda yaşanan ekonomik kriz ve kapitalizme geçiş sürecini, 1990’lı yıllarda savaş ve parçalanma süreci takip etti.

Savaş ve parçalanma süreci, 25 Haziran 1991 tarihinde Slovenya ve Hırvatistan cumhuriyetlerinin bağımsızlık ilanları ile başladı. Makedonya 18 Eylül 1991 tarihinde ve Bosna-Hersek 3 Mart 1992 tarihinde federasyondan ayrıldı. 27 Nisan 1992 tarihinde ise geriye kalan iki federe cumhuriyet (Sırbistan ve Karadağ) yeni bir anayasa hazırlayarak YSFC’nin adını “Yugoslavya Federal Cumhuriyeti”

olarak değiştirdi. Mart 2003'te kabul edilen yeni anayasa ülkenin ismini "Sırbistan ve Karadağ Federal Cumhuriyeti" olarak değiştirdi. 3 Haziran 2006 tarihinde Karadağ Meclisi bağımsızlık ilan etti ve böylece Sırp-Karadağ Federasyonu da sona ermiş oldu. Ve nihayet en son olarak Kosova, 17 şubat 2008 tarihinde Meclis kararıyla Sırbistan'dan ayrıldığını ilan etti.¹

Yugoslavya'da sosyalist özyönetim sisteminin çöküşü ve ülkenin parçalanması barışıl biçimde gerçektelemedi. Tarihsel olarak sırasıyla Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Sırbistan-Kosova ve Makedonya'da silahlı çatışmalar / savaşlar yaşandı. Silahlı çatışmalar / savaşlar büyük toplumsal ve ekonomik yıkıma neden oldu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da yaşanılan en şiddetli savaş Bosna-Hersek'te gerçektele. Yugoslav Savaşları ile birlikte soykırım, etnik temizlik, savaş suçları, zoraki kitlesel göçler tekrardan Avrupa'nın gündemine girdi. Yugoslav savaşları ancak Batılı büyük devletlerin müdahaleleri sonucunda durduruldu.

1980 sonrasında başlayan ve 1990 sonrasında şiddetlenen bu parçalanma ve yıkılış süreci beraberinde yoğun politik ve akademik tartışmaları doğurdu. Bu tartışmalar, özellikle 1990 sonrasında ve özellikle Batılı ülkelerde, Yugoslavya'nın yıkılışı üzerine geniş bir "Yugoslav literatürü" ortaya çıkardı. Yugoslav literatürü halen hızla genişlemeye devam etmektedir. Yugoslavya'da uygulanmış olan sosyalist özyönetim sistemi, bu sistemin çöküşü, savaşların ortaya çıkışı ve parçalanma süreci hakkında birbirlerine benzer veya son derece farklı çeşitli tezler ve açıklamalar geliştirildi. Yugoslav literatürü içinde yer alan tezlerin ve açıklamaların tamamını sunmak mümkün olmamakla birlikte, bunlardan bazılarını kısaca ele almak çalışmamız için faydalı ve yol gösterici olacaktır.

Amerikalı siyaset bilimci Samuel P. Huntington, Yugoslavya'da yaşanılan savaşları ve ülkenin yıkılışını meşhur "Medeniyetler Çatışması (**Clash of Civilizations**)" hipotezi çerçevesinde ele aldı:

"Bu yeni dünyada çatışmanın temel kaynağı her şeyden önce ideolojik veya her şeyden önce ekonomik olmayacaktır. İnsan oğlu arasında büyük bölünmeler ve çatışmanın hakim kaynağı kültürel olacaktır. Ulus-devlet dünya meselelerinde en güçlü aktör olmaya devam edecektir, fakat küresel politikanın temel çatışması farklı

---

¹ Kosova Cumhuriyeti'ni tanımayan Sırbistan, bağımsızlık ilanının uluslararası hukuka ve Birleşmiş Milletler (BM) Kurucu Sözleşmesi'ne aykırı olduğunu ileri sürüyor.

medeniyetlerin ulusları ve grupları arasında ortaya çıkacaktır. Medeniyetler çatışması, küresel politikaya hakim olacaktır. Medeniyetler arasındaki fay hatları geleceğin savaş hatları olacaktır.”²

Dolayısıyla Huntington’a göre, Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek’te yaşanan savaşların ve Yugoslavya’nın parçalanışının sebebi, Yugoslavya içindeki medeniyetler çatışmasıdır: Slovenya’da Katolik Slovenler ile Ortodoks Sırp, Hırvatistan’da Katolik Hırvatlar ile Ortodoks Sırp ve Bosna-Hersek’te Müslüman Boşnaklar, Ortodoks Sırp ve Katolik Hırvatlar arasında “medeniyetler çatışmaları / savaşları” ortaya çıktı. Böylece YSFC parçalanarak yıkıldı.³

Hırvatistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı Franjo Tuđman⁴ da Huntington gibi düşünüyordu:

“Yugoslav deneyimi gösterdi ki; kültürel bölünmeler ve sınırlamalar belirleyici oldu – ortak devlet uygulanabilir olmadığını kanıtladı. Bugünkü fay hatları, Roma, Bizans

---

² Samuel P. Huntington, “The Clash of Civilization”, **Foreign Affairs**, Volume 72, No 3, Summer 1993, s. 22.

³ **A. e.**, s. 33, 37-38.

⁴ Tuğman (14 Mayıs 1922 – 10 Aralık 1999) İkinci Dünya Savaşı yıllarında Partizan Ordusu saflarında yer aldı ve savaş sonrasında YKP üyesi idi. 1960 yılında henüz 38 yaşındayken Yugoslavya Halk Ordusu (YHO)’nda generalliğe yükselerek en genç general unvanını kazandı. Bir yıl sonra ordudan ayrılan Tuğman, Hırvat ulusal tarihi üzerine çalışmaya başladı ve bu konuda çeşitli yayınlar yaptı. Yayınlarında gittikçe Hırvat milliyetçiliğine kayan Tuğman, “Hırvat Baharı” olarak adlandırılan 1967-1971 Hırvat milliyetçi hareketine / olaylarına katıldı. Bundan dolayı 1972 yılında Yugoslavya Komünistler Birliği (YKB)’nden kovulan Tuğman iki yıl hapis cezasına çarptırıldı. Hapisten çıktıktan sonra dış seyahatler yaptı ve İkinci Dünya Savaşı sonunda ülkeden kaçmayı başaran Ustaşa artıkları ile temasa geçti. Tuğman, sosyalist rejime karşı milliyetçi ve yıkıcı faaliyetlerinden dolayı Şubat 1981’de beş yıl hapis cezasına çarptırıldı. Hapisten bir “ulusal kahraman” olarak çıkan Tuğman, milliyetçi söylemi ile hem ülke içindeki hem de dışarıdaki milliyetçi çevrelerde popülaritesini iyice arttırdı. Tuğman liderliğinde 28 Şubat 1989 tarihinde kurulan Hırvatistan Demokratik Birliği (HDB), ekonomik alanda neoliberal, politik alanda milliyetçi bir partiydi. Nisan-Mayıs 1990 tarihinde Hırvatistan Cumhuriyeti’nde düzenlenen ilk çok partili seçimleri Tuğman’ın HDB’si kazandı. Mayıs ayı içinde HDB yeni hükümeti kurdu, Tuğman ise Hırvatistan Federe Meclisi tarafından Hırvatistan Devlet Başkanı seçildi. Tuğman başkanlığındaki Zagreb yönetimi 25 Haziran 1991 tarihinde YSFC’den bağımsızlığını ilan etti. Tuğman ve partisi, faşist Ustaşa hareketinin artıklarının ve takipçilerinin içinde yer aldığı Hırvat göçmen derneklerinin politik ve mali desteğini alıyordu. Ayrıca Tuğman ve partisi, Almanya, Avusturya ve Vatikan’ın desteğine sahipti. Tuğman liderliğindeki HDB hareketinin nihai amacı “Büyük Kapitalist Hırvatistan”ı kurmaktı. Bu bağlamda, Bosna-Hersek, Sırbistan ve Karadağ cumhuriyetlerinin bazı bölgelerinin ele geçirilmesi hedeflenmişti. Anti-sosyalist, anti-Yugoslavyacı ve anti-Titoist olan Tuğman, “karım Sırp veya Yahudi olmadığı için çok mutluyum” diyebilecek kadar radikal bir milliyetçiydi. Tuğman, 1999 yılında ölünceye kadar Hırvatistan Devlet Başkanlığı görevini sürdürdü. (Ayrıntılı bilgi için bkz.: Diana Johnstone, **Ahmakların Seferi: Yugoslavya, NATO ve Batının Aldatmacaları**, Çev. Emre Ergüven, Engin Bulut, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2004, s. 37-43, 206-221 ve Caner Sancaktar, “The Serbo-Croat Relations In Yugoslavia”, İstanbul, Boğaziçi University, Institute for Graduate Studies in Social Sciences, Graduate Programe in Political Science and International Relations, Master Thesis, 2004, s. 226-235).

ve İslam arasındaki fay hatları ile ve aynı zamanda Osmanlı ve Habsburg imparatorlukları arasındaki sınırlar ile çakışıyor. Ve Bosna-Hersek, medeniyetler bölünmesinin en belli olduğu bölge, bugünkü en güçlü krizlerden birisini üretti.”⁵

Yugoslavya’da yaşanan savaşlar hakkındaki bu bakış açısı 1990’lı yıllarda ülkemizde de bir hayli revaçtaydı. Türkiye’deki dinci-milliyetçi-muhafazakâr kesimler Yugoslav savaşlarını “dinler / kültürler arası savaşlar” olarak görüyordu. Bosna-Hersek’teki savaş ise, Hıristiyan Batı Medeniyetinin Müslüman Boşnaklara yönelik saldırısıydı. Amaç, Balkanlar’dan ve tüm Avrupa’dan Müslümanları, Türkleri ve Osmanlı mirasını silip atmaktır. Bu amaçla hem Katolik Sırp lar hem de Ortodoks Hırvatlar, Bosna-Hersek Müslümanlarına (ve aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu’nun bu bölgedeki mirasına / izine) karşı topyekün savaş ve etnik temizlik başlattılar / uyguladılar. Bu teze göre, Batılı büyük Hıristiyan devletler Sırp lar ve Hırvatlar a destek verdiler. Dolayısıyla Bosna-Hersek’te yaşanan savaş modern çağda yeni bir “Haçlı Seferi”ydi. Başta Türkiye olmak üzere tüm Müslüman devletler bu Haçlı Seferini durdurmak için harekete geçmeliydi.⁶

Lenard J. Cohen’e göre, Yugoslavya iki temel faktörden dolayı parçalandı: Birincisi; ülkedeki farklı etnik - dinsel topluluklar arasında var olan tarihsel düşmanlıkların / nefretlerin şiddetlenmesidir. İkinci faktör ise; ülkeyi oluşturan federe cumhuriyetlerde 1990 yılında düzenlenen ilk çok partili seçimlerin sonucunda iktidara gelen politik liderlerin yeni bir politik ve ekonomik birlik modeli üzerinde anlaşmaya varamamalarıdır.⁷ 1995 yılında yayınlanan kitabında ise Cohen, “tarihsel nefretlere / düşmanlıklara” odaklanmıştır. Ona göre; milliyetçi politikacılar, bölgeler arasında var olan ekonomik eşitsizlikler ve diğer ekonomik problemler, hiç kuşkusuz ülkede etnik hoşgörüsüzlük ve nefret atmosferinin gelişmesinde rol oynamıştır. Fakat milliyetçi yükselişin altında yatan ve ülkeyi parçalanmaya götüren en önemli neden, ülkedeki etnik-dini toplulukların saldırgan milliyetçi eğilime ve politik radikalizm eğilimine sahip olmalarıdır. Bu eğilim, tarihsel olarak ortaya çıkmış, şekillenmiş ve

---

⁵ Tudjman’dan aktaran **Unfinished Peace: Report of the International Commission on the Balkans**, 1996, s. 16.

⁶ Türkiye’de 1990’lı yıllarda ortaya çıkan ve oldukça yaygınlık kazanan bu görüş / tez hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Tanıl Bora, **Bosna-Hersek: Yeni Dünya Düzeni’nin Av Sahası**, İstanbul, Birikim Yayınları, 1994, s. 282-293.

⁷ Bkz.: Lenard J. Cohen, “Disintegration of Yugoslavia”, **Current History**, November 1992, s. 369-375.

gelişmiştir. Ülkeyi savaşa ve parçalanmaya sürükleyen asıl neden budur.⁸ 2002 yılında yayınladığı başka bir çalışmasında ise Cohen, savaşımlardan ve parçalanmadan dolayı Slobodan Milosevic⁹ liderliğindeki Sırbistan'ı ve Sırp milliyetçiliğini sorumlu tutuyor / suçluyor. Cohen'e göre Milosevic, tek başına saldırgan Sırp milliyetçiliğini geliştirmemiş, fakat zaten tarihsel olarak var olan milliyetçiliği kullanmıştır. Yani saldırgan Sırp milliyetçiliği aslında tarihten gelen bir özelliktir Cohen'e göre: Sırlar önce uzun yıllar Türk (Osmanlı İmparatorluğu) hakimiyetinde yaşadılar. Daha sonradan 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın ilk yarısında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Almanya ile mücadele ettiler, savaştılar ve işgallere maruz kaldılar. Böylece Sırbistan'da sivil toplum ve sivil kültür gelişemedi. Buna karşılık, tarihsel süreçte bir "kurban olma" psikolojisi gelişti. Sırp politik psikolojisinde ve politik kültüründe hakim olan anlayış "derin bir kurban olma / haksızlığa uğrama hissiyatı"dır. Ayrıca "ulusal kahramanlar" ve "ulusal dinsel

---

⁸ Bkz.: Cohen, **Broken Bonds: Yugoslavia's Disintegration and Balkan Politics in Transition**, Boulder, Westview Press, 1995.

⁹ Slobodan Milosevic (20 Ağustos 1941 – 11 Mart 2006), Belgrad Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden 1964'te mezun olduktan sonra Belgrad belediye başkanının danışmanı, 1973'te Sırbistan'ın enerji işletmesi olan Technogas'ın direktörü ve 1978'de Beobank (Belgrad Bank)'ın direktörü oldu. 1984 yılında Sırbistan Komünistler Birliği (SKB) Belgrad Şubesi'nin ve iki yıl sonra da SKB'nin başkanlığına seçildi. 1989'da Sırbistan Cumhuriyet Başkanlığı makamına yükselen Milosevic, bir yıl sonra SKB'nin ismini Sırbistan Sosyalist Partisi olarak değiştirdi. Milosevic, 1990'lı yıllar boyunca Büyük Sırbistan milliyetçiliğinin politik lideri oldu. Büyük Sırbistan idealini gerçekleştirmek amacıyla Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek cumhuriyetlerine karşı savaşlar yapıldı ve Kosova ile Vojvodina'nın özerkliğine son verildi. Nisan 1992'de Sırbistan ile Karadağ arasında Yugoslavya Federal Cumhuriyeti kurulunca, Sırbistan'da Federe Cumhuriyet Başkanlığı görevini Milosevic üstlendi. Milosevic'in Sırbistan Sosyalist Partisi Kasım ve Aralık 1996'da yapılan seçimlerden birinci parti olarak çıktı. Fakat muhalefetin kurduğu koalisyon yerel seçimlerde başkent Belgrad dahil olmak üzere kentlerin çoğunda zafer kazandı. 15 Temmuz 1997'de parlamento tarafından Yugoslavya Devlet Başkanı seçilen Milosevic, Kosova'da Arnavutların ayaklanmasını bastırmak için Şubat 1998'de bölgeye askeri birlikler gönderdi. 18-19 Mart 1999'da Fransa'da yapılan barış görüşmelerinden her hangi bir sonuç çıkmayınca 24 Martta NATO bombardımanı başladı. 27 Mayıs'ta Lahey'deki Eski Yugoslavya İçin Uluslararası Ceza Mahkemesi, Milosevic'i "savaş suçu sanığı" ilan etti. NATO bombardımanı sonucunda Milosevic, askerlerini 10 Haziranda Kosova'dan çekmek zorunda kaldı. 24 Eylül 2000'de devlet başkanlığı seçimi düzenlendi. Başta Soros Vakfı olmak üzere pek çok batılı vakıf bu seçimlerde Milosevic karşıtı muhalif adaylara para akıttı ve Milosevic karşıtı büyük kampanyalar düzenlendi. Seçimi Vojislav Kostunica kazandı. Seçim komisyonu, seçimlerin ikinci turunun yapılması gerektiğini açıklayınca, ülke çapında gösteriler başladı. 5 Ekim'de Milosevic karşıtları parlamentoyu, televizyon binasını ve polis karakollarını ele geçirdi. İsyan, Milosevic'in iktidarını yıktı. Milosevic'in yerine Batının desteklediği Kostunica geçti. Hakkında çok sayıda yolsuzluk suçlaması olan Milosevic, 2001'de Sırp polisi tarafından tutuklandı ve ardından Lahey'deki mahkemeye teslim edildi. Hırvatistan, Kosova ve Bosna-Hersek'te yaşanan savaşlar sırasında "insanlığa karşı suçlar", "savaş suçları" ve "soykırım suçu" işlemekten dolayı yargılanan Milosevic, dava süreci sonuçlanmadan cezaevindeki hücrelerinde kalp krizi geçirerek 11 Mart 2006 günü öldü.

mitler”, Sırp politik psikolojisinde ve kültüründe çok önemlidir. Tarihten gelen bu özellikler saldırgan Sırp milliyetçiliğini doğurdu. Milosevic ise, Sırp milliyetçiliğini kendi politik hedefleri için kullandı ve geliştirdi. Böylece Milosevic liderliğinde Sırp milliyetçiliği 1990’lı yıllarda ülkeyi savaşa ve parçalanmaya sürükledi.¹⁰

Christopher Bennett, 1994 yılında (yani savaş ve parçalanma süreci halen devam etmekteyken) yayınladığı kitabında¹¹ Yugoslavya’da yaşanan savaşların, yıkımın ve parçalanmanın tek sorumlusu / suçlusu olarak Milosevic liderliğindeki Sırbistan’ı ve Sırp milliyetçiliğini gösterdi. Bennett’e göre, Sırbistan ve Sırp milliyetçiliği “Büyük Sırbistan”ı kurabilmek için önce Kosova ile Voyvodina’nın özerkliğine son verdi ve ardından Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek cumhuriyetlerine saldırdı. Sırbistan bu saldırıda Yugoslavya Halk Ordusu (YHO)’nu ve çok sayıda silahlı grubu kullandı. İçinde önemli miktarda Sırp nüfusun bulunmaması nedeniyle Slovenya, Büyük Sırbistan sınırları içinde düşünülmedi ve bu nedenle de burada savaş kısa sürdü. Hırvatistan ile Bosna-Hersek’te ise savaş uzun ve şiddetli yaşandı. Çünkü bu iki cumhuriyette kalabalık bir Sırp nüfus bulunuyordu ve bu iki cumhuriyetin bazı bölgelerinin Büyük Sırbistan’a dahil edilmesi hedefleniyordu. Bu amaçla da, Hırvatistan ve Bosna-Hersek’te Sırp olmayanlara karşı etnik temizlik uyguladı. Milosevic, Büyük Sırbistan’ı kurabilmek için Hitler’in taktiğini kullandı. Nasıl ki Hitler, Çekoslovakya ve Polonya’da yaşamakta olan Almanların baskıya maruz kaldıklarını bahane ederek bu iki ülkeye saldırdıysa, Milosevic de, Hırvatistan ve Bosna-Hersek’te yaşayan Sırpların baskıya maruz kaldıklarını bahane ederek bu iki cumhuriyete saldırdı. Bennett’e göre parçalanmadan ve savaşlardan dolayı Slovenya, Hırvatistan, Makedonya ve Bosna-Hersek cumhuriyetlerini suçlamak büyük bir yanlışlıktır. Bu cumhuriyetler diyalog yoluyla sorunların çözülmesini ve YSFC içinde yeni bir düzenleme yapılmasını istiyorlardı. Fakat Milosevic / Sırbistan saldırganlığı bunu imkânsız kıldı. Böylece bu dört cumhuriyetin tek seçeneği birlikten ayrılmak oldu. Karadağ ise Sırbistan’ın

---

(Bkz.: John B. Allcock, Marko Milivojevic, John J. Horton, **Conflict In The Former Yugoslavia: An Encyclopedia**, Denver, Santa Barbara, Oxford, ABC-CLIO, 1998, s. 175-178 ; Sancaktar, a. g. e., s. 211-221 ve (Çevrimiçi) http://tr.wikipedia.org/wiki/Slobodan_Milosevic, 16 Mart 2009).

¹⁰ Bkz.: Cohen, **Serpent In The Bosom: The Rise and Fall of Slobodan Milosevic**, Colorado, Westview Press, 2002.

¹¹ Bkz.: Christopher Bennett, **Yugoslavia’s Bloody Collapse: Causes, Course and Consequences**, London, Hurst&Company, 1994.

güdümüne girdi. Ayrıca Bennett'e göre, Hırvatistan'ın lideri Franjo Tuğman'ı, Sloven lider Milan Kucan'ı¹² ve Müslüman (Boşnak) lider Alija İzetbegovic'i¹³ Milosevic ile karşılaştırmak ve savaşlardan dolayı suçlamak son derece yanlıştır. Bu liderler kendi ülkelerini ve uluslarını Milosevic / Sırbistan saldırganlığına karşı korumaya çalışmışlardır.

---

¹² Milan Kucan (14 Ocak 1941 -), Lübljiana Üniversitesi'nde hukuk tahsilini tamamladıktan sonra 1968'de Slovenya Sosyalist Gençlik Birliği başkanı oldu, 1969-1973 yıllarında Slovenya Komünistler Birliği (Sl.KB) Merkez Komitesinde görev aldı, 1974-1978 döneminde Slovenya Emekçi Halkın Sosyalist Birliği'nde Genel Sekreterlik yaptı, 1978-1982 döneminde Slovenya Cumhuriyet Meclisi'ne başkanlık yaptı ve 1982-1986 yıllarında YKB Merkez Komite Başkanlığı üyesi olarak Sl.KB'yi YKB içinde temsil etti. 1986'da Sl.KB Başkanı seçildikten sonra Slovenya'da liberal-milliyetçi-ayrılıkçı düşüncenin lideri oldu. Kucan başkanlığındaki Sl.KB delegasyonu 23 Ocak 1990'da toplanan YKB Kongresi'ni terk ederek Birliğin yıkılışında önemli rol oynadı. Slovenya'da Nisan 1990'da yapılan ilk çok partili seçimlerde Kucan Slovenya Cumhuriyeti Başkanı seçildi. Bu tarihten itibaren cumhuriyetin YSFC'den ayrılması için çalışmaları hızlandırdı. Nihayet 25 Haziran 1991'de Kucan, Slovenya'nın bağımsızlığını ilan etti. 6 Aralık 1992'de düzenlenen bağımsızlık sonrası ilk seçimlerde Kucan, Slovenya Cumhuriyeti'nin ilk devlet başkanı seçildi. 1993'te Papa II. John Paul, Kucan'ı St. Pius Madalyası ile onurlandırdı. 23 Kasım 1997 seçimlerini tekrar kazandı ve Aralık 2002'ye kadar devlet başkanlığı görevini sürdürdü. Kucan, 2004 yılından bu yana "Forum 1" adlı bir düşünce kuruluşunun başkanlığını sürdürüyor. (Bkz.: Allcock, v. d., a. g. e., s. 150-151 ve (Çevrimiçi) http://en.wikipedia.org/wiki/Milan_Kucan, 19 Mart 2009).

¹³ Alija İzetbegovic (8 Ağustos 1925 – 19 Ekim 2003), İkinci Dünya Savaşı'nın başında altı ay kadar Partizan Ordusu'nda yer aldıktan sonra Genç Müslümanlar örgütüne katıldı. 1946'da "Genç Müslümanlar örgütüne mensup olma ve devrim karşıtı faaliyetlerde bulunma" suçundan dolayı üç yıl hapis cezasına çarptırıldı. "Rejim karşıtı İslam propagandası ve Müslüman (Boşnak) milliyetçiliği yapma" suçundan dolayı da 1983-1989 yıllarında hapis yattı. Hapisten çıkan İzetbegovic, partileşme çalışmalarına hız verdi ve Demokratik Eylem Partisi (DEP)'ni 27 Mart 1990'da kurdu. Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nde ilk çok partili genel seçimler 18 Kasım – 2 Aralık 1990 tarihinde yapıldı. Seçimi kazanan DEP, Bosna-Hersek Hükümetini kurdu. Hükümet içinde Sırp Demokrat Partisi ve Hırvat Demokratik Birliği de yer aldı. Çoğunluğunu DEP'in oluşturduğu Bosna-Hersek Meclisi İzetbegovic'i Bosna-Hersek Cumhuriyet Başkanı seçti. Sosyalizm ve Yugoslavya karşıtı olan İzetbegovic ve DEP, ekonomik alanda neoliberal, politik alanda Boşnak milliyetçisi idi. İzetbegovic başkanlığındaki DEP hareketinin amaçları (1) Müslüman Boşnak kimliğini korumak ve geliştirmek, (2) Büyük Hırvatistan ve Büyük Sırbistan milliyetçiliğine karşı Bosna-Hersek'in birliğini korumak ve (3) Bosna-Hersek'te bir Müslüman Boşnak Devleti kurmak idi. Nisan 1992 – Aralık 1995 döneminde yaşanan Bosna - Hersek Savaşı sürecinde İzetbegovic ve DEP, Boşnak tarafın liderliğini üstlendi. İzetbegovic ve partisi, Boşnak kimliğini tanımlarken İslam dinine ve İslam kimliğine vurgu yaptı. Hem İslam dinine / kimliğine yapılan vurgu, hem de Bosna-Hersek'te bir Müslüman Boşnak Devleti kurma ideali, Bosna-Hersek'te yaşamakta olan Ortodoks Sırp ve Katolik Hırvat halklarını ürküttü. Dolayısıyla, İzetbegovic liderliğindeki DEP'in "Müslüman Boşnak Milliyetçiliği", Bosna-Hersek'te yaşayan Sırların ve Hırvatların milliyetçileşmesinde ve böylece kendi milliyetçi partilerine (Karadzic'in Sırp Demokrat Partisi ve Boban'ın Hırvat Demokratik Birliği) yönelmelerinde rol oynadı. Ama tabii ki, Bosna-Hersek'te Sırp ve Hırvat milliyetçiliğinin gelişmesini sadece DEP merkezli "Müslüman Boşnak Milliyetçiliği"ne bağlamak yanlış olur. Bununla birlikte, Müslüman Boşnak Milliyetçiliği, Bosna-Hersek'te Sırp ve Hırvat milliyetçiliğini tetikleyen çeşitli etkenlerden birisi olmuştur. Aralık 1995'te Bosna-Hersek Savaşı bittikten sonra yapılan ilk seçimlerde (Eylül 1996) İzetbegovic, üç üyeli (1 Sırp, 1 Hırvat, 1 Boşnak) Devlet Başkanlığı Konseyi'ne seçildi. Sağlık problemlerinden dolayı Ekim 2000'de görevinden ayrılan İzetbegovic üç yıl sonra öldü. (Bkz.: Johnstone, a. g. e., s. 60-89 ; Sancaktar, a. g. e., s. 255-258, 278 ; Allcock, v.d., a. g. e., s. 129-132 ve (Çevrimiçi) http://en.wikipedia.org/wiki/Alija_Izetbegovic, 23 Mart 2009).

Bennett, Yugoslav savaşlarının, tarihsel nefretlerden ve dűřmanlıklardan kaynaklandığını ileri süren tezleri reddetmiştir. Çünkü Sırlar, Hırvatlar, Slovenler, Müslümanlar tarihte (İkinci Dünya Savaşı'na kadar) birbirleriyle hiçbir zaman savaşmamışlardır. Sırlar bağımsızlık mücadelesini Osmanlı İmparatorluğu'na, Slovenler ile Hırvatlar ise Habsburg İmparatorluğu'na karşı verdiler. Ayrıca Hırvatistan'daki Hırvatlar ile Sırlar ve Bosna-Hersek'teki Müslüman, Hırvat, Sırp topluluklar yüzyıllar boyunca barış içinde yaşadılar. 1980'li yıllarda ise bu topluluklar arasında “nefretler” ortaya çıktı. Bunun sorumlusu, Bennett'e göre, Sırbistan yönetimi ve Sırp medyasıdır. Milosevic liderliğindeki Sırp yönetimi ve medyası, 1980'li yıllarda tarihi yeniden yorumlayarak “tarihsel nefretleri ve dűřmanlıkları” icat etti. Böylece hem Sırp toplumu milliyetçileştirildi hem de Yugoslavya içinde yaşayan halklar arasında nefret tohumları ekildi. Uzun sözün kısası; Bennett'e göre, Milosevic liderliğindeki Sırbistan, Yugoslavya'yı savaşlara sürükledi ve parçaladı.

Bennett ayrıca kitabında Batılı büyük güçleri suçluyor: Yugoslavya'da savaş, Batılı devletler yüzünden çıkmadı; ama Batılı devletlerin yanlış politikaları nedeniyle şiddetlendi ve uzun sürdü. Birinci yanlış; tüm taraflara “eşit derecede sorumlu” muamelesi yapılması oldu. Oysa savaşın tek suçlusu Sırbistan idi. İkinci yanlış; tüm Yugoslavya'ya silah ambargosu uygulanmasıdır. Oysa Sırbistan diğer cumhuriyetlere göre askeri açıdan çok daha üstün idi. Dolayısıyla böyle bir topyekün silah ambargosu, diğer cumhuriyetlerin Sırp gücünü dengelemelerini engelledi ve Sırp gücünün üstünlüğünü muhafaza etti. Üçüncü yanlış ise; Sırbistan'a yönelik erken bir müdahalenin yapılmamasıdır. Batılı güçler, Yugoslavya'da yaşanan savaşların doğrudan kendi ulusal çıkarları ile ilgili olmadığını ve kendi ulusal çıkarlarına her hangi bir zarar vermediğini düşündükleri için erken müdahalede bulunmadılar. Fakat medya kanalları, Sırp silahlı güçlerinin sivillere yönelik uyguladığı saldırıları ve etnik temizliği dünya kamuoyuna duyurunca Batılı devletler üzerinde kamuoyu baskısı oluştu. Ayrıca savaş nedeniyle Yugoslavya'dan Batı Avrupa'ya doğru kitlesel göçler başladı. Bunun sonucunda Batılı devletler, Yugoslav savaşlarına (gecikmeli olarak) müdahale ettiler. Yugoslav savaşları karşısında uygulanan yanlış politikalarından ve geç müdahaleden dolayı, Bennett'e göre, Batılı

devletlerin, uluslararası kurumların ve özellikle de Birleşmiş Milletler (BM)'in güvenilirliği ve olumlu imajı büyük ölçüde azaldı.

Zagreb merkezli Uluslararası İlişkiler Enstitüsü Direktörü *Mladen Stanicic*, Yugoslavya'nın parçalanmasının en önemli (ama tek değil) nedenini, Sırbistan'ın diğer federe cumhuriyetlere ve kendi içindeki iki özerk eyalete (Kosova-Metoya ve Voyvodina) yönelik saldırgan politikasına bağlıyor. Stanicic, bu saldırganlığı bir takım etnik, dinsel, kültürel nedenlere değil, Yugoslavya'da yaşanan köklü ekonomik-toplumsal değişime bağlıyor: 1980'li yıllarda Yugoslavya, sosyalizmden piyasa yönelimli değerlere / kriterlere doğru geçiş ve değişim yaşadı. Ülke, dünya piyasasına eklendi. Slovenya ve Hırvatistan, bu geçişi / değişimi gerçekleştirebilecek ekonomik ve toplumsal kapasiteye sahip idi. Bu iki federe cumhuriyette var olan gelişmiş üretim kapasitesi, eğitilmiş insan gücü, uluslararası ticaret deneyimi ve Batı piyasası ile olan ileri ekonomik ve toplumsal ilişkiler söz konusu geçişi / değişimi kolaylaştırdı. Sırbistan tüm bu avantajlardan mahrumdu. Sırbistan yönetimi, geçiş / değişim süreci ile başa çıkabilecek düzeyde ekonomik ve toplumsal kapasiteye sahip olmadığını farkındaydı.¹⁴ Bu nedenle Milosevic liderliğindeki Sırbistan yönetimi, kendi sınırlarını genişletmek veya diğer bölgeleri kendi nüfuz alanına çekmek suretiyle Sırbistan'ın kapasitesini arttırmak istedi. Bu durum, "Sırp saldırganlığı"ni doğurdu ve ülkeyi parçalanmaya sürükledi.¹⁵

Cohen, Bennett ve Stanicic gibi daha pek çok yazar Yugoslavya'da yaşanan savaşlardan ve yıkımdan dolayı Milosevic liderliğindeki Sırbistan'ı ve Sırp milliyetçiliğini sorumlu tutmuştur: *Laura Silber, Allan Little, Reneo Lukic, Allen Lynch, Matjaz Klemencic* ve *Mitja Zagar*'a göre Milosevic liderliğindeki Sırbistan ve Sırp milliyetçiliği, Büyük Sırbistan Devleti'ni kurmak istedi. Bu amaçla önce Kosova ve Voyvodina'nın Sırbistan içindeki özerkliğine son verildi, ardında da Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek'e saldırı düzenlendi. Bu açıklamaya göre,

---

¹⁴ Milosevic 16 Mart 1991 tarihinde Hırvatistan'a yönelik olarak – Stanicic'in tezini destekler biçimde – şunu söylüyor: "Eğer biz (Sırlar) savaşmamız gerekiyorsa savaşırız. Fakat umuyorum ki, onlar (Hırvatlar) bizimle savaşacak kadar deli degillerdir. Biz eğer iyi çalışmayı ve iyi üretmeyi bilmiyorsak, en azından nasıl iyi savaşılacağını biliyoruz." (Cohen, "Disintegration...", s. 370). Alıntı içinde yer alan parantezler tezin yazarına aittir.

¹⁵ Bkz.: Mladen Stanicic, "Problems and Prospects for Croatia", **Balkans: A Mirror of the New International Order**, Ed. Günay Göksu Özdoğan, Kemali Saybaşı, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1995, s. 171-176.

Hırvatistan, Slovenya, Makedonya ve Bosna-Hersek cumhuriyetleri kendilerini Sırp saldırganlığından koruyabilmek için Yugoslavya'dan ayrılmak zorunda kaldılar. Sırp saldırganlığı bu cumhuriyetlere başka seçenek bırakmadı. Dolayısıyla bu bakış açısına göre, diğer milliyetçi hareketler, birlikten ayrılan cumhuriyetler ve diğer milliyetçi liderler savaşlardan ve parçalanmadan sorumlu değildirler. En büyük (hatta tek) sorumlu Sırp milliyetçiliği, Sırbistan ve Milosevic'tir.¹⁶

Parçalanma sürecinde Müslüman Boşnakların lideri konumunda olan İzetbegovic de, 29 Ağustos 1994 tarihli konuşmasında, parçalanmadan ve savaştan dolayı Sırp'ların tüm Yugoslavya'ya hakim olma arzularını sorumlu tutuyor. Ona göre Sırp'lar, hem Yugoslavya Krallığı döneminde hem de YSFC'de "şu veya bu şekilde kendi isteklerini dikte ettirdiler ve bundan da hiçbir zaman vazgeçemediler."¹⁷ Tüm Sırp'ları toptan eleştiren ve suçlu ilan eden Müslüman Boşnak lidere göre, Yugoslavya'da her zaman var olmuş olan ve iyileştirilmesi mümkün olmayan "Sırp hegemonyası hastalığı" ülkeyi parçaladı ve savaşa sürükledi. Ayrıca İzetbegovic'e göre, "kamusal ve devletçi mülkiyete dayalı tüm sistemler" gibi Yugoslavya'nın sosyo-ekonomik sistemi de daha uzun süre yaşayamazdı. Yani Yugoslavya'nın "kamusal ve devletçi mülkiyete dayalı sistemi" kaçınılmaz bir son olarak çöktü. Fakat bu "çöküşün" neden "kaçınılmaz" olduğuna İzetbegovic konuşmasında değinmiyor.¹⁸

Başka pek çok yazara göre savaşın ve parçalanmanın tek suçlusu Sırbistan / Sırp milliyetçiliği / Milosevic değildir. Örneğin *Smail Cekic*'e göre, Bosna-Hersek'te yaşanan savaş sadece Büyük Sırbistan projesinin değil, aynı zamanda Büyük Hırvatistan projesinin uygulamaya sokulmasının ürünüdür. Tudjman başkanlığındaki Zagreb yönetimi bu projenin taşıyıcısıdır. Amaç, Bosna-Hersek topraklarını ele geçirip Büyük Hırvatistan'a katmak ve Boşnakları ya buradan sürmek ya da Katolikleştirmek / Hırvatlaştırmaktır. Tudjman liderliğindeki Büyük Hırvatistan

---

¹⁶ Bkz.: Reneo Lukic, Allen Lynch, **Europe from the Balkans to the Urals: Disintegration of Yugoslavia and of the Soviet Union**, New York, Oxford University Press, 1999, s. 144-218 ; Matjaz Klemencic, Mitja Zagar, **The Former Yugoslavia's Diverse Peoples**, Santa Barbara, Denver and Oxford, ABC-CLIO, 2003, s. 287-366 ve Laura Silber, Allan Little, **The Death of Yugoslavia**, London, Penguin Books, 1995.

¹⁷ Aliya İzzetbegović, **Bosna Mucizesi**, Çev. Fatmanur Altun, Rifat Ahmedoğlu, İstanbul, Yöneliş, 2003, s. 84.

¹⁸ A. e., s. 83-84.

milliyetçiliğine göre ayrı bir Boşnak ulusu yoktur; Boşnaklar Osmanlı İmparatorluğu'nun etkisiyle “Müslümanlaştırılmış Hırvatlar”dır. Ayrıca tarihte hiçbir zaman ayrı bir Bosna devleti var olmamıştır. Bosna-Hersek, Tito Rejimi tarafından YSFC bünyesinde inşa edilmiş bir yapay cumhuriyettir. Bu topraklar, tarihsel olarak Hırvat ulusuna aittir ve Büyük Hırvatistan'a dahil edilmelidir. Bu anlayış doğrultusunda Hırvat silahlı güçleri, Zagreb'deki Tudjman yönetiminin komutası altında Bosna-Hersek topraklarına ve Boşnaklara saldırdılar. Dolayısıyla, Bosna-Hersek'teki savaşın sorumluları hem Milosevic liderliğindeki Büyük Sırbistan projesi, hem de Tudjman liderliğindeki Büyük Hırvatistan projesidir.¹⁹

Warren Zimmermann ve *Robert Hayden*'e göre, Yugoslavya'nın parçalanmasında Slovenya ile Hırvatistan'ın bencil çıkarları rol oynadı. Önce birliğin konfederasyona dönüşmesini savunarak krizin gelişmesine neden oldular. Ardından da birlikten ilk ayrılan cumhuriyetler olarak savaşın başlamasına sebebiyet verdiler. Hayden'e göre Tudjman, Adolf Hitler'in “ılımlı versiyonu”dur ve Ante Pavelic liderliğindeki Hırvat Ustaşa faşizmini 1990'lı yıllarda yeniden canlandırmıştır. *Stevan L. Burg* ile *Paul S. Shoup*'a göre de, Almanya'dan destek alan Slovenya ile Hırvatistan birlikten ilk ayrılan ülkeler olarak savaşın başlamasına neden oldular. Hırvatistan'da ve Bosna-Hersek'te yaşanan savaşlarda Hırvatlar ile Boşnaklar, Sırp gibi saldırgan davrandılar. Yani Sırp'ları saldırgan, diğer iki tarafı kurban olarak değerlendirmek yanlıştır. Karşılıklı bir saldırganlık söz konusudur. İzetbegovic liderliğindeki DEP'in ve Boşnak milliyetçiliğinin amacı, Bosna'da bir İslam Devleti kurmak idi. Bu amaç, Burg ve Shoup'a göre, Bosna-Hersekli Sırp'ların ve Hırvatların milliyetçileşmesinde ve saldırganlaşmasında önemli rol oynadı. Ayrıca *Natasa Mrvic-Petrovic*, İslam Konferansı Örgütü'nden ve Müslüman ülkelere destek alan Müslümanların (Boşnakların) Bosna-Hersek'te savaşın çıkmasından sorumlu olduğunu ileri sürüyor.²⁰

Arnold Suppan da tek suçlunun Sırp milliyetçiliği olmadığını düşünüyor: Hem Yugoslavya Krallığı'nda, hem de YSFC'de “Yugoslavizm (Yugoslavyacılık)”

---

¹⁹ Bkz.: Smail Cekic, **The Aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina**, Sarajevo, KULT / B, 2005.

²⁰ Adı geçen yazarlardan aktaran Sabrina P. Ramet, **Thinking about Yugoslavia: Scholarly Debates about the Yugoslav Breakup and the Wars in Bosnia and Kosovo**, New York, Cambridge University Press, 2005, s. 5-15.

düşüncesine yönelik en büyük tehdit üç milliyetçi hareketten geldi: Sırp, Hırvat ve Sloven milliyetçiliği. Bu üç milliyetçi hareket hiçbir zaman yok olmadı, şu veya bu düzeyde varlığını sürdürdü. Her iki Yugoslavya’da bu üç milliyetçi hareket politik krizlere neden oldu. YSFC’de Tito’nun ölümünden sonra üç milliyetçi hareket yükselişe geçti. Sırp milliyetçiliğinin amacı önce Sırbistan içinde daha sonra tüm Yugoslavya üzerinde Sırp egemenliğini kurmak idi. Hırvat ve Sloven milliyetçiliği ise birlikten ayrılıp kendi bağımsız ulus-devletlerini kurmayı hedefledi. Böylece, YSFC savaşa ve parçalanmaya sürüklendi.²¹

Yugoslavya’da 1960’lı yıllarda gelişen Yeni Sol (Praxis Grubu) hareketinin önemli temsilcilerinden birisi olan *Svetozar Stojanovic*’e göre; Kucan, Tudjman ve İzetbegovic de en az Milosevic kadar parçalanmadan ve savaşlardan sorumludurlar. Çünkü ilk ayrılanlar Kucan’ın Slovenya’sı ve Tudjman’ın Hırvatistan’ı oldu. Böylece Yugoslavya’da parçalanma ve savaş süreci başladı. Ardından İzetbegovic Bosna-Hersek’i Yugoslavya’dan ayırdı ve burada, Sırları ve Hırvatları dışlayan bir “Müslüman devleti / yönetimi” kurmaya çalıştı. Ayrıca 1980’li yıllar boyunca Arnavut ayrılıkçılığına en büyük destek Slovenya’dan geldi. Milosevic dahil bu liderler kendi politik iktidarlarını muhafaza edebilmek için kendi toplumlarını milliyetçileştirdiler ve militarize ettiler. Böylece Yugoslavya’nın parçalanmasında büyük rol oynadılar. Eğer dönemin politik liderleri isteseydiler YSFC’nin varlığı muhafaza edilebilirdi. Ama isteyerek ve bilerek YSFC’yi yıktılar. Yıkılış ve parçalanma ise, YSFC’nin tüm cumhuriyetlerini ve uluslarını tüm alanlarda (ekonomi, kültür, spor, bilim, uluslararası politika, ulusal egemenlik) gerilettiler ve zayıflattı.²²

Ayrıca Stojanovic’e göre yıkılış ve parçalanma, emperyalist-kapitalist Batı’dan gelen bir saldırı ve işgal sonucunda değil, “içten ve içeriye doğru” oldu. Fakat eğer Batı (Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Batı Avrupalı devletler), Yugoslavya konusunda daha objektif, dikkatli, yapıcı ve akılcı davranırdı parçalanma sürecinde savaşların ortaya çıkması engellenebilirdi: Yugoslavya 1980’li

---

²¹ Bkz.: Arnold Suppan, “Yugoslavism versus Serbian, Croatian, and Slovene Nationalism: Political, Ideological, and Cultural Causes of the Rise and Fall of Yugoslavia”, **Yugoslavia and Its Historians: Understanding the Balkan Wars of the 1990s**, Ed. Norman M. Naimark, Holly Case, Stanford, Stanford University Press, 2003, s. 116-139.

yıllarda bütün olarak Avrupa Topluluğu (AT)'na girmek istedi. Fakat bu talep dikkate alınmadı bile. Bunun üzerine Slovenya ile Hırvatistan Yugoslavya'dan ayrılarak AT'ye girmeyi planladı. Dolayısıyla eğer Yugoslavya bütün olarak AT'ye kabul edilseydi savaşın önüne geçilebilirdi. Ayrıca Batılı devletlerin liderliğinde BM bünyesinde geniş kapsamlı Yugoslavya Konferansı düzenlenebilir, bu konferans çerçevesinde Yugoslavya'dan ayrılmanın veya içinde kalmanın barışçıl kuralları belirlenebilir, bu barışçıl prosedüre aykırı davranan cumhuriyetlerin BM tarafından tanınmayacağı ve yaptırıma maruz kalacağı duyurulabilirdi. Fakat bu da yapılmadı. Bunun yerine Sırbistan ile Karadağ cumhuriyetlerine topyekün yaptırımlar uygulandı. Yaptırımlar bu iki cumhuriyetin sivil toplumlarını cezalandırdı ve Batı Avrupa'dan dışlandı. Böylece Sırp - Karadağ insanlarına milliyetçileşmek ve kendi ulusal liderlerine daha sıkı sarılmak dışında başka seçenek bırakılmadı. Oysa savaşlardan sorumlu olan politik liderleri tespit edip cezalandırmak, buna karşılık Sırp - Karadağ sivil toplumlarını Batı Avrupa sivil toplumlarına bağlamak gerekiyordu. Ayrıca BM Güvenlik Konseyi yaptırımlar konusunda objektif davranmadı. Sırbistan ile Karadağ'a ambargo uygulayan BM Güvenlik Konseyi, Bosna-Hersek'e askeri birlikler gönderen ve buradaki savaşta doğrudan rol oynayan Tudjman yönetimini cezalandırmadı ve Hırvatistan'a ambargo uygulamadı. Batı'nın bir başka hatası da, Bosna-Hersek ve Hırvatistan'da yaşayan Sırp'ların kaygılarını dikkate almamak oldu. Bu insanlar, zorla Yugoslavya'dan koparıldılar ve şiddete maruz kaldılar. BM, Hırvatistan ve Bosna-Hersek Sırp'larına bazı güvenceler (devletin kurucu unsuru olmak, ulusal kimlik konularında veto hakkı, çoğunluk olunan yerlerde politik-bölgesel özerklik, BM koruma gücü, vb.) vermiş olsaydı, bu insanlar silahlı direnişe girişmezlerdi veya silahlı direniş geniş kapsamlı savaşa dönüşmeden durdurulabilirdi.²³

Ann Lane'ye göre, Avrupa'daki sosyalist rejimlerin çökmesi ve Soğuk Savaşın sona ermesi Yugoslavya'daki sosyalist rejimin meşruiyetini yıktı. Yükselen milliyetçilik ise ülkeyi savaşa ve parçalanmaya sürükledi. Yugoslavya'da (hem Yugoslavya Krallığı'nda hem de YSFC'de) hiç sona ermemiş olan en önemli politik

---

²² Svetozar Stojanovic, **The Fall of Yugoslavia: Why Communism Failed**, New York, Prometheus Books, 1997, 117-129.

²³ **A. e.**, s. 152-157.

çelişki / çatışma “merkeziyetçiler” ve “ademi merkeziyetçiler” arasında yaşandı. Sırp merkeziyetçiliği savunurken, Hırvatlar ve Slovenler ademi merkeziyetçiliği savunuyorlardı. Bu çelişki / çatışma aynı zamanda milliyetçiliğin de temelini oluşturdu. Sırp milliyetçiliği ülke yönetimini kendi kontrolünde merkezileştirmeyi amaçlarken, Hırvat ve Sloven milliyetçileri daha fazla özerklik ve bağımsızlık talep ettiler. Bu çelişki / çatışma, milliyetçiliği besledi ve en sonunda ülkeyi savaflara ve parçalanmaya sürükledi. Ayrıca Lane’ye göre, milliyetçiliğin yükselmesinde ve ülkenin parçalanmasında Milosevic, Tudjman, Kucan gibi milliyetçi politik liderler büyük rol oynadılar.²⁴

Gojko Vuckovic’e göre Soğuk Savaş sona erdikten sonra çok etnikli toplumlar içinde etnik milliyetçilikler, etnik parçalanmalar ve etnik çatışmalar ortaya çıktı. Yugoslavya, Soğuk Savaş sonrasında bu süreci yaşamış olan çok etnikli ülkelerden birisidir. Çünkü Yugoslavya hiçbir zaman “ulus” ve “ulus-devlet” olamadı. Yugoslavya ilk defa 1918 yılında Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı olarak kuruldu ve İkinci Dünya Savaşı ile birlikte yıkıldı. Savaşın ardından ikinci defa kurulan Yugoslavya (YSFC) ise, Soğuk Savaş döneminin bitmesiyle birlikte yıkıldı. Her iki Yugoslavya, Yugoslavların (Güney Slavların) aynı kan bağından / akrabalıktan geldiği ve bu nedenle de tek bir “Yugoslav ulusu”nun ve tek bir “Yugoslav devleti”nin var olabileceği önermesine dayandırıldı. Böylece her iki Yugoslavya, bir “toplumsal ve politik mühendislik çalışması” olarak ortaya çıktı. Ayrıca her ikisi de dış dünyada (uluslararası politik sistemde) meydana gelen değişimler sonucunda yıkıldı. Ve nihayet her ikisinin yıkılma süreci etnik parçalanmayı, etnik milliyetçiliği ve etnik çatışmayı içerdi. Çünkü Yugoslavya içinde yaşayan halklar, “farklı tarihsel tecrübeler” ve “farklı ulus ve devlet anlayışları”na sahiptir. Bu durum, tek bir Yugoslav ulusunun ve tek bir Yugoslav devletinin kurulmasını imkânsız kıldı. İkinci Yugoslavya’da etnik parçalanma 1950 yılında sosyalist özyönetim sisteminin uygulamaya sokulmasıyla başladı. Çünkü bu sistem, politik ve yönetsel yapıyı etnik kimlikler ve etnik gruplar temelinde böldü. Ülke, resmi olarak bir federasyon, fiilen ise, etnik kimliklere ve etnik gruplara dayalı bir konfederasyon idi. Sırp, Hırvatları ve Boşnakları içeren Bosna-Hersek hariç, her federe cumhuriyet bir etnik

---

²⁴ Ann Lane, **Yugoslavia: When Ideals Collide**, New York, Palgrave Macmillan, 2004.

kimlik / grup tarafından domine ediliyordu ve dominant kimliğin / grubun devleti konumundaydı. Yani Yugoslavya'yı oluşturan federe cumhuriyetlerin her biri kendi başına bir "etnik-ulus-devlet" idi. Sosyalist özyönetim sistemi, merkezi iktidarı zayıflattı ve yetkileri etnik-ulus-devletlere (federe cumhuriyetlere) kaydırıldı. Ülkeyi bir arada tutan faktör "güçlü otoriter rejim" idi. Otoriter rejim, Tito'nun politik liderliğine ve komünist partiye dayanıyordu. Tito, 1980 yılında öldü. Otoriter rejimin ikinci dayanağı ise, 1990 yılında çok partili hayata geçişle birlikte yok oldu. Tek partili sistemden çok partili sisteme geçiş, beraberinde yeni "etnik-ulusal-parti"leri ortaya çıkardı. Yani tek partili sistemden "çok-etnik-ulusal-partili sistem"e geçiş gerçekleşti. Yugoslavya'da toplum ve politika etnik temelde parçalanırken, uluslararası toplum da Yugoslavya konusunda etnik temelde parçalandı. Örneğin; Almanya Hırvatları, Müslüman devletler Müslümanları (Boşnakları) savundu. Böylece uluslararası toplum evrensel prensipler çerçevesinde ısrarlı ve tutarlı biçimde Yugoslavya'daki etnik parçalanmaya müdahale edemedi / etmedi. Tüm bunların sonucunda etnik milliyetçilik, etnik parçalanma ve etnik çatışma ortaya çıktı.²⁵

Catherine Samary, Norman M. Naimark ve Jacques Julliard'a göre de Yugoslavya'nın yıkılışının ve ülkede yaşanan savaşların nedeni, etnik milliyetçilik ve toplumsal - politik alanın etnik temelde parçalanmasıdır. Fakat bu üç akademisyen, etnik milliyetçiliğin ve etnik parçalanmanın nereden (hangi faktörlerden) kaynaklandığı konusunda Vuckovic'ten farklı analizler yapmışlardır.

Samary'a göre YSFC, "toplumsal ve politik mühendislik çalışması" sonucunda oluşturulmuş bir "yapay devlet" değildi. YSFC, Yugoslavizm düşüncesine dayanıyordu ve toplumsal mücadeleler sonucunda kuruldu. Dışa dönük toplumsal mücadele, ilk önce İkinci Dünya Savaşı yıllarında işgalci faşist güçlere karşı, savaş sonrasında ise hem SSCB'ye hem de Batı emperyalizmine karşı verildi. İçeride ise, yerli burjuvaziye, Yugoslavya kraliyet ailesine, toprak ağlarına ve milliyetçi hareketlere (Sırp Çetnik Hareketi, Hırvat Ustaşa Örgütü gibi) karşı mücadele edildi. Tüm Yugoslav (Güney Slav) halklarını tek bir Yugoslavya devleti içinde birleştirmeyi amaçlayan Yugoslavizm düşüncesinin kökleri 19. yüzyıla kadar

---

²⁵ Bkz.: Gojko Vuckovic, **Ethnic Cleavages and Conflict: The Sources of National Cohesion and**

gitmekteydi. Bu düşüncenin en önemli dayanak noktası ise, Yugoslav halkları arasında etnik-kültürel farklılıkların benzerliklerden çok daha az olmasıydı. Yugoslavya içinde yer alan halkların birbirlerinden “tarihsel olarak” nefret ettikleri de doğru değildir. Bu halklar arasındaki ilişkiler ne saf bir çatışmayı ne de saf bir barışı içerir. Yugoslav halkalarının tarihi, diğer pek çok ülkede olduğu gibi, hem çatışmaları hem de barışı içerir. Ayrıca Samary’a göre, sosyalist özyönetim sistemi ülkeyi ve toplumu parçalamadı, tam tersine birleştirdi. Çünkü bu sistem, hem işçilere hem de uluslara geniş özyönetimsel haklar sundu ve toplumsal refah seviyesini yükseltti. Sosyalist özyönetim sistemi tarafından sağlanan / geliştirilen özyönetimsel haklar ve toplumsal refah ülkenin barışçıl birliğini sağlıyordu. Peki, öyleyse etnik milliyetçiliği ve etnik parçalanmayı doğuran nedenler nelerdir? Samary bu soruya şöyle cevap veriyor: (1) 1980’li yıllarda ekonominin gerilemesi, toplumun refah seviyesinin düşmesi ve işsizliğin artması; (2) IMF ve Dünya Bankası’nın önerileri doğrultusunda serbest piyasa ilişkilerinin geliştirilmesi ve buna eş zamanlı olarak özyönetimsel hakların daraltılması; (3) milliyetçi politikacıların iktidara gelmesi ve milliyetçi söylem kullanmaları; (4) ortak düşman olarak görülen SSCB’nin dağılması ve buna eş zamanlı olarak Almanya’nın Hırvatistan ile Slovenya’yı bağımsızlık ve Batı Avrupa sistemine entegrasyon konusunda desteklemesi / teşvik etmesi; (5) Sırbistan’daki milliyetçi Milosevic yönetiminin ülkeyi merkezileştirme gayreti. Bu beş gelişme / etken, ülkede 1980’li yıllarda milliyetçiliği geliştirdi. Böylece YSFC etnik savaflara sürüklendi ve parçalandı.²⁶

Naimark’a göre Yugoslavya’da etnik milliyetçiliği ve etnik savafları doğuran neden, tarihten gelen bir takım nefretler değil, tarihsel nefretleri kuran/üreten milliyetçi politik liderlerdir. Bu milliyetçi politik liderler 1980’li yıllarda yükselişe geçtiler, politik iktidarı ele geçirdiler ve etnik temele dayalı politika uyguladılar. Etnik temele dayalı politik söylem ülkede etnik milliyetçiliği geliştirdi ve ülkeyi etnik savaflara sürükledi. Etnik savaflarda silahlı güçler “öteki”ne karşı etnik temizlik uyguladılar. Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Kosova’da yaşanan savaflarda Sırp ve Hırvat silahlı güçleri etnik temizlik uyguladılar. Sırp, Hırvat, Boşnak ve

---

Disintegration. The Case of Yugoslavia, Aldershot, Ashgate Publishing, 1997.

²⁶ Bkz.: Catherine Samary, **Parçalanmış Yugoslavya: Bosna’da Etnik Savaş**, Çev. Bülent Tanatar, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1995.

Arnavut siviller etnik temizliğe maruz kaldılar. Bu savaşlarda Boşnak ve Arnavut silahlı güçleri, Niamark'ın tespitine göre, her ne kadar sivillere yönelik bazı şiddet olayları gerçekleştirmiş olsalar da, etnik temizlik uygulamadılar.²⁷

Julliard'a göre ise, 1980'li yıllarda gelişen milliyetçilik ve 1990'lı yılların başında başlayan milliyetçi savaşlar sadece Yugoslavya'ya ve Yugoslavlara özgü bir durum değildir. Dolayısıyla bu durumu, Yugoslav halkları arasında var olduğu iddia edilen bir takım tarihsel nefretler veya kültürel farklılıklar ile açıklamak son derece yanlıştır. Çünkü Yugoslav halkları arasında tarihsel nefretler yoktur, kültürel farklılıklar ise son derece azdır. *Julliard*'a göre Avrupa tarihinde üç milliyetçi dalga yaşanmıştır: Fransız Devrimi ile başlayan ve 19. yüzyılda tüm Avrupa'yı saran birinci dalga; Birinci Dünya Savaşı ile başlayan, 1929 Ekonomi Krizi ile şiddetlenen ve İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar süren ikinci dalga; 1980'li yıllarda başlayan ve 1990'lı yıllarda yaygınlaşan üçüncü dalga. Üçüncü dalganın nedeni, (1) modern kapitalist sistemde ortaya çıkan kriz ve yeniden yapılanma (1974 Ekonomi Krizi ve bu krizi takip eden küresel neoliberal yapılanma) ve (2) 1990'lı yılların başında sosyalist rejimlerin yıkılmasıdır. Bu iki gelişme Avrupa çapında emekçi kitlelerin yaşam standardını düşürdü, işsizliği arttırdı ve ekonomik-politik alanda belirsizlik / güvensizlik ortamı yarattı. Böyle bir ortamda “yabancı düşmanlığı” yaygınlaştı. Bu temel üzerinde gelişen üçüncü dalga, sadece Avrupa kıtasını değil, aynı zamanda Arap-Müslüman dünyasını da içine aldı. Üçüncü dalganın önemli bir ögesi din (Katoliklik, Ortodoksluk, Protestanlık, İslam, Musevilik) oldu. Yabancı düşmanlığının gelişmesinde ve yaygınlaşmasında milliyetçi politik liderlerin de rolü büyüktür. Dolayısıyla *Julliard*'a göre, Yugoslavya'da gelişen milliyetçilik ve yaşanan savaşlar üçüncü milliyetçi dalganın sadece bir parçasıdır. Bu dalga ise, sadece Yugoslavya için değil, tüm Avrupa'nın geleceği için büyük tehlikedir. Ayrıca *Julliard*, parçalanmadan ve savaşlardan dolayı Batılı devletleri de sorumlu tutuyor. Örneğin Almanya'nın Slovenya ile Hırvatistan'ı, Fransa ile İngiltere'nin Sırbistan'ı desteklemesi parçalanmada ve savaşların ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır.²⁸

---

²⁷ Bkz.: Norman M. Naimark, **Fires of Hatred: Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe**, Cambridge, London, Harvard University Press, 2002.

²⁸ Bkz.: Jacques Julliard, **Geliyorum Diyen Faşizm**, Çev. Zafer Üskül, İstanbul, AFA Yayınları, 1994.

Vejoslav Perica ise, Yugoslavya’da din ile milliyetçilik arasında doğrudan bağ kurarak dinin milliyetçi yükselişte ve ülkenin parçalanmasında aktif rol oynadığını söylüyor: Katolik ve Ortodoks kiliseleri özellikle Tito öldükten sonra faaliyetlerini hızlandırdılar, milliyetçiliği körüklediler, toplumu din üzerinden böldüler, nefret tohumlarını ektiler. Din adamlarının çoğunluğu sosyalist rejimin yıkılmasını arzuluyordu ve bunun için de büyük gayret sarf ettiler. Çünkü sosyalist rejim din adamlarının ekonomik, politik ve toplumsal nüfuzlarını büyük ölçüde kırmıştı. Sosyalist rejimin çökmesi ve ulusal devletlerin kurulması din adamlarına eski (sosyalizm öncesi) nüfuzlarını geri iade edecekti.²⁹

John B. Allcock, 1989 yılında kaleme aldığı makalesinde, Yugoslavya’da 1980’li yıllarda yükselişe geçen “saldırgan milliyetçiliği” analiz ediyor. Allcock’a göre tek partili sosyalist rejim, politik çoğulculuğun, politik diyalogun ve sivil toplumun gelişimini sınırladı. Bu durum, toplumu militarize etti ve saldırgan milliyetçiliği besledi. Saldırgan milliyetçilik ise politik krize neden oldu. Toplumun militarizasyonu (**militarization of society**) ve saldırgan milliyetçilik en az Slovenya’da yaşandı. Çünkü Batı Avrupa ile daha sıkı ekonomik ve kültürel ilişki içinde olan Slovenya’da politik çoğulculuk, politik diyalog ve sivil toplum diğer cumhuriyetlerdekine oranla daha fazla gelişti.³⁰

John Zametica’ya göre hem Yugoslavya Krallığı hem de YSFC tepeden aşağıya doğru bürokratik biçimde kurulmuştur. Çünkü Yugoslavya düşüncesi (Yugoslavizm) tabandan gelen talepler neticesinde demokratik biçimde gelişmemiş, bürokratik elit tarafından geliştirilmiş ve uygulamaya sokulmuştur. İşte bu, hem birinci hem de ikinci Yugoslavya için en önemli problem idi. Demokratik biçimde tabandan gelişen bir Yugoslavizm düşüncesinin olmayışı bu iki Yugoslavya’nın yaşamasını imkânsız kıldı.³¹

Vladimir Gligorov ise Yugoslavya’nın “doğal devlet” değil, inşa edilmiş “yapay devlet” olduğunu düşünüyor. Ona göre, Avrupa’daki devletler, “ulus-devlet”

---

²⁹ Perica’nın 2002 yılında yayınlanmış olan “**Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States**” adlı kitabından aktaran Ramet, **a. g. e.**, s. 59-60.

³⁰ John B. Allcock, “Rhetorics of Nationalism in Yugoslav Politics”, **Yugoslavia in Transition: Choices and Constraints**, Ed. John B. Allcock, John J. Horton, Marko Milivojevic, New York, Berg Publishers, 1992, s. 276-296.

³¹ Bkz.: John Zametica, **The Yugoslav Conflict**, London, the International Institute for Strategic Studies, 1992.

olarak kurulmuşlardır ve bu nedenle de “doğal devletler”dir. Oysa Yugoslavya çok sayıda ulusu içeren bir devlet olarak inşa edildi. Bu inşa edilmiş “yapay devlet” içinde yaşayan uluslar, İkinci Dünya Savaşı öncesinde monarşi tarafından, savaş sonrasında ise komünist rejim tarafından bir arada tutuldular. Fakat en barışçıl ve sorunsuz dönemlerde dahi bu uluslar sürekli kendi ulusal çıkarlarını ön plana çıkardılar ve politikanın merkezine oturtular. Yani politika ulusal çıkar merkezli uygulandı ve politik hayat ulusal çıkar merkezli idi. Böyle olunca da, Yugoslavya’yı oluşturan uluslar, ulusal çıkar adına birbirleriyle rekabet / mücadele ettiler. Devlet, Gligorov’a göre, pek çok nedenden dolayı meydana gelebilir; ama ancak kendi vatandaşlarına güvenlik ve adalet hissini sunduğu sürece varlığını sürdürebilir. Yani devletlerin yıkılışının veya parçalanmasının nedeni bu güvenlik ve adalet hissini var olmamasıdır. Güvenlik ve adalet hissini yok olması devletin varlık meşruiyetini yok eder. Bunun kaçınılmaz sonucu ise, devletin yıkılması / parçalanmasıdır. Yugoslavya da bu nedenle yıkıldı ve parçalandı. Çünkü Yugoslavya’yı oluşturan her bir ulus kendisini güvensizlik içinde hissetti ve adaletsizliğe maruz kaldığını, haksızlıklara uğradığını hissetti. Bu hissiyat, hem Yugoslavya’nın varlık nedenini (meşruiyetini) sona erdirdi hem de milliyetçiliği geliştirdi. Her bir ulus, kendi bağımsız ulus-devleti içinde güvenlik içinde olacağını ve adaletli biçimde yaşayacağını düşündü / tasavvur etti. Bu nedenle de, her bir ulus, kendi (güvenli ve adaletli) ulus-devletini kurmak için diğer uluslara karşı mücadeleye girişti. Böylece Yugoslavya’da savaşlar ortaya çıktı ve ülke parçalandı. Yugoslavya’da bu “güvensizlik ve adaletsizlik hissiyatı”nın ortaya çıkmasının nedeni ise, Gligorov’a göre, (1) Yugoslavya’nın “inşa edilmiş yapay devlet” olması ve (2) “modern demokratik liberal” bir yapıya sahip olmamasıdır.³²

Andrew Baruch Wachtel Yugoslavya’nın yıkılışının kültürel boyutuna vurgu yapıyor: 1980’lerde yaşanan ekonomik ve politik kriz elbette ülkenin yıkılışında rol oynadı. Fakat eğer güçlü bir “Yugoslav ulusu vizyonu / düşüncesi” var olsaydı bu

---

³² Bkz.: Vladimir Gligorov, **Why Do Countries Break Up? The Case of Yugoslavia**, Göteborg, Graphic System AB, 1994. Yazar, “Avrupalı liberal ulus-devletler”in, belli tarihsel şartlarda ve zamanda insanlar (ama özellikle de politik ve ekonomik elitler) tarafından kurulduğunu göremiyor veya görmezden geliyor. Böyle olunca da Gligorov, Avrupalı liberal ulus-devletleri “doğal”, son derece geniş kapsamlı toplumsal-politik mücadeleler sonucunda kurulmuş olan çok-uluslu sosyalist Yugoslavya’yı ise “yapay” olarak nitelendiriyor. Dolayısıyla Gligorov’ın bu yorumu son derece tutarsız ve anlamsız gözüküyor.

ekonomik-politik kriz ülkeyi yıkamazdı. Fakat güçlü bir Yugoslav ulusu vizyonu / düşüncesi geliştirilemedi. Bunun en önemli nedeni, birleşmiş tek Yugoslav kültürünün gelişmemesidir. Bunun nedeni ise, 1960'lı yıllarda eğitim ve kültür politikasında ademi merkeziyetçiliğin hakim kılınmasıdır. Her cumhuriyet kendi ulusal kültür ve eğitim politikasını uyguladı. Sırp çocukları Sırp yazarlarını, Hırvat çocukları Hırvat yazarlarını, Sloven çocukları Sloven yazarlarını okudular. Böylece tek tek federe cumhuriyetlerin kendi ulusal kültürleri gelişti ama birleşik tek Yugoslav kültürü gelişmedi. Bu durum güçlü bir Yugoslav ulusu vizyonunun / düşüncesinin gelişmesini engelledi. Güçlü bir Yugoslav ulusu vizyonunun / düşüncesinin gelişmemesi ise, ülkeyi önce kültürel anlamda, daha sonra da politik anlamda parçaladı.³³

Slavo Radosevic makalesinde, Yugoslavya'nın yıkılışının monoletik açıklamasının tamamıyla yanlış olduğunu vurgulayarak analizine başlıyor. Ona göre yıkılış üç faktörden kaynaklandı: ekonomik faktör, politik faktör, antropolojik faktör. Bunlardan birincisi; bölgeler (federe cumhuriyetler) arasında var olan ekonomik eşitsizlikleri / çelişkileri ve 1980'li yıllarda yaşanan ekonomik krizi içeriyor. İkinci faktör; milliyetçi liberalizmi içeriyor. Milliyetçi liberalizm, 1980'li yıllarda Yugoslavya'da hakim ideoloji haline geldi ve politik iktidarı ele geçirdi. 1990-1991 yıllarında milliyetçi ve liberal partiler kuruldu. Bu partiler, reel ekonomik problemleri, ulusal kimlik problemlerine dönüştürdüler. Kendi ulusal seçmenlerini, ulusal problemin çözülmesinin tüm ekonomik problemleri çözeceğine inandırdılar. Milliyetçi liberalizmin iktidarı ele geçirmesi ve milliyetçi liberal partilerin kurulması yönetici elit tarafından gerçekleştirildi. Antropolojik faktör ise, tarihten gelen "kolektif hafızalar"ı içerdi. Kolektif hafıza, "tarihsel nefret"i içeriyordu. Tarihsel nefret, geçmişte yaşanılmış olan kötü anılardan (savaşlar, baskılar, katliamlar, göçler, vb...) oluşur. Bu tarihsel nefretin toplumu parçalaması ve savaşa dönüşmesi için aktif hale getirilmesi gerekir. "Pasif tarihsel nefret"in, "aktif tarihsel nefret"e dönüşmesi için ise sistematik müdahale gerekir. Bu sistematik müdahale, propagandayı ve politik müdahaleyi içerir. Sistematik müdahale, 1980'li ve 1990'lı yıllarda yerel / ulusal politik elitler tarafından gerçekleştirildi. Bu müdahale gerçekleştirilirken, yani

---

³³ Wachtel'in 1998 yılında yayımlanmış olan "**Making a Nation, Breaking a Nation: Literature and**

“pasif tarihsel nefret” “aktif tarihsel nefret”e dönüştürülürken basın ve televizyon yoğun biçimde kullanıldı. Yerel / ulusal politik elitler, tarihsel nefreti, basın ve televizyon vasıtasıyla yaydılar. Böylece Yugoslavya toplumu, “iyi adam – kötü adam”, “biz – onlar” şeklinde parçalandı. Sonuç olarak bu üç (ekonomik, politik, antropolojik) faktör Yugoslavya’yı savaşa sürükledi ve yıktı.³⁴

Sabrina P. Ramet de, *Radosevic* gibi, Yugoslavya’da yaşanan savaşları ve parçalanmayı tek bir nedenle açıklamanın mümkün olmadığını düşünüyor ve dört temel neden sıralıyor: (1) sistemin meşruiyet problemi; (2) ekonomik gerileme; (3) etnik temele dayalı federal sistem; (4) *Milosevic*, *Tudjman*, *İzetbegovic* gibi radikal milliyetçi politik liderler.³⁵

Attila Agh ise parçalanmanın nedenlerini şöyle sıralıyor:³⁶ 1980’lerde yaşanan derin ekonomik kriz; militarist saldırgan Sırp milliyetçiliği; federe cumhuriyetler - özellikle de Sırbistan ile Hırvatistan - arasında “kültürel sivil savaş”; medyanın cumhuriyetler düzeyinde parçalanması; komünist partinin cumhuriyetler arasında parçalanması; YHO’nun Sırbistan’ın merkezîyetçi politikalarına destek vermesi; YSFC’nin varlığını meşrulaştıran ve kolaylaştıran iki kutuplu dünyanın çöküşü. Ayrıca *Agh*’a göre, “Yugoslav krizi aynı zamanda Batı’nın kriz yönetiminin etkinsizliğini ortaya koydu.”³⁷ Çünkü Batılı devletler Yugoslav krizi karşısında hem tutarsız davrandılar hem de ortak biçimde hareket edemediler. Ancak Yugoslav savaşının bölgeye yayılmasından ve genel bir Balkan savaşına dönüşmesinden korkmaya başladıkları zaman Batılı devletler Bosnalı Sırlara karşı ortak önlemler aldılar ve savaşı durduruldu.

Ivan Vejvoda, Yugoslavya’nın parçalanmasını ve savaşların ortaya çıkmasını iki faktörde arıyor: “ademi merkezîyetçilik” ile “politik ve toplumsal demokrasinin olmayışı”. Bunlardan birincisi, ülkenin politik, toplumsal ve ekonomik uzayını (alanını) federe cumhuriyet devletlerine böldü. Bu bölünme, hayati kriz zamanlarında

---

Cultural Politics in Yugoslavia” adlı kitabından aktaran *Ramet*, **a. g. e.**, s. 62-63.

³⁴ Bkz.: *Slavo Radosevic*, “The Collapse of Yugoslavia – Between Chance and Necessity”, **Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth**, Ed. David A. Dyker, *Ivan Vejvoda*, London, Longman, 1996, s. 65-81.

³⁵ *Ramet*, **a. g. e.**, s. 67.

³⁶ Bkz.: *Attila Agh*, **Emerging Democracies in East and Central Europe and the Balkans**, Cheltenham, Studies of Communism in Transition, 1998, s. 169-185.

³⁷ **A. e.**, s. 170.

ülke çapında federe cumhuriyet sınırlarını aşacak biçimde politik, toplumsal ve ekonomik koalisyonun ve işbirliğinin sağlanmasını engelledi. Her bir federe cumhuriyetin kendi yönetici eliti (**nomenklatura**) vardı. Hem federe cumhuriyetler üzerinden ülkenin bölünmüşlüğü, hem de her bir federe cumhuriyette yerel nomenklaturanın var olması sonucunda cumhuriyetlerde “politikanın etnikleşmesi” durumu ortaya çıktı ve gelişti. Ayrıca Yugoslav sistemi, Vejvoda’ya göre, bireylere özel yaşama ilişkin geniş özgürlükler (dinsel, dilsel, kültürel özgürlükler gibi) tanıdı ve sundu. Fakat sistem, politik ve toplumsal özgürlüklerden yoksundu. Çünkü politik ve toplumsal alan tek parti (1945-1952 döneminde YKP, 1952’den itibaren Yugoslavya Komünistler Birliği - YKB) tarafından kontrol ediliyordu. YKB’nin tekelci hakimiyeti başka politik ve toplumsal aktörlerin gelişmesine müsaade etmedi. Yani Yugoslav sisteminde politik ve toplumsal demokrasi yoktu. Başka bir ifadeyle, ortaya çıkan problemlerin barışçıl biçimde yönetilebilmesine ve çözülebilmesine yardımcı olabilecek modern politik ve toplumsal kurumlar yoktu. İşte bu iki nedenden dolayı, Vejvoda’ya göre, Yugoslavya 1990’lı yıllarda kanlı biçimde parçalandı.³⁸

Benzer bir analizi *David A. Dyker* yapıyor: Diğer Doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Yugoslavya’da da komünist parti (YKB) bir yozlaşma süreci yaşadı. Bu yozlaşma, bir “yönetici elit (**nomenklatura**)” ortaya çıkardı. Nomenklatura, sadece politik alanı yönetmekle kalmadı aynı zamanda ekonomik alana da müdahale etti. Kısa ve uzun vadeli ekonomi stratejileri ile ilgili kararların alınmasında (ekonomik karar alma mekanizmasında) nomenklatura önemli rol oynadı. Bu durum ekonominin sağlıklı biçimde işlemlerini engelledi. Her bir cumhuriyetin içinde yerel / ulusal nomenklatura gelişti. Cumhuriyet nomenklaturası, yerel parti organına (cumhuriyet partisine) dayandı. Nomenklaturalar arasında ayrışma ve rekabet yaşandı. Böylece Yugoslavya’da bir “nomenklatura milliyetçiliği” gelişti. Kısacası Dyker’e göre, YKB

---

³⁸ Bkz.: Ivan Vejvoda, “Yugoslavia 1945-1991 – from Decentralization Without Democracy to Dissolution”, **Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth**, Ed. David A. Dyker, Ivan Vejvoda, London, Longman, 1996, s. 9-24.

içinde başlayan yozlaşma adım adım her alana yayılarak sosyalist sistemi iflasa, ülkeyi de parçalanmaya sürükledi.³⁹

Sosyalist devrim / düşünce, toplumsal eşitliği amaçladı ve vaat etti. Fakat bu gerçekleştirilemedi: Vejvoda ile Dyker'in "nomenklatura" olarak adlandırdıkları yönetici elit sınıfı *Barbara Verlic-Dekleva*, "kızıl burjuvazi" olarak tanımlıyor. Kızıl burjuvazi, parti-devlet liderlerini, işletme yöneticilerini, federal / bölgesel kurumlardaki üst düzey yöneticileri, medya yöneticilerini, polis ve ordu teşkilatındaki yöneticileri, kamu hizmetlerinin yöneticilerini içeriyor. Kızıl burjuvazi, daha iyi yaşam imkânlarına (daha iyi kişisel gelir, daha konforlu ev, daha iyi sağlık ve eğitim imkânları, vb...) sahiptir ve sistemin yöneticisi konumundadır. Ayrıca bu toplumsal eşitsizliğin yanında bölgeler arasında eşitsizlikler de varlığını devam ettirdi. Toplumsal ve bölgesel eşitsizlikler ülkede politik ve toplumsal krize neden oldu.⁴⁰

Liberal ekonomistler Yugoslavya'da sosyalist sistemin çöküşünün ve parçalanmanın nedenlerini ekonomik alanda aradılar. Onlara göre, 1980'li yıllarda yaşanan ekonomik gerileyiş / kriz hem sosyalist sistemin çökmesine hem de ülkenin parçalanmasına neden oldu. Peki, liberal ekonomistlere göre, sosyalist rejimin yıkılmasına neden olan ve ülkeyi parçalanmaya sürükleyen ekonomik gerileyişin / krizin neden(ler)i neydi?

Janez Smidovnik'e göre bu sorunun cevabı sosyalist özyönetim sisteminin kendisinde yatmaktadır: 1980'li yıllarda yaşanan ekonomik gerileyiş, toplumsal mülkiyete dayalı sosyalist özyönetim sisteminin yapısal karakterinin bir sonucudur. Toplumsal mülkiyet kapsamında olan işletmelerin bireysel veya kurumsal anlamda her hangi bir "gerçek sahibi" yoktur. Bu nedenle de işletmenin sorumluluğunu üstlenen her hangi bir aktör (birey veya kurum) yoktur. İşletmeyi yöneten yöneticiler ve işçiler, işletmenin geleceğini değil kendi çıkarlarını düşünürler. İşletmelerin yönetimine müdahale eden komünist parti ise, kendi hakimiyetini devam ettirmeyi amaçlar. "Gerçek sahipler"in olmadığı sosyalist özyönetimde yöneticiler ve işçiler

---

³⁹ Bkz.: David A. Dyker, "The Degeneration of the Yugoslav Communist Party as a Manging Elite – a Familiar East European Story?", **Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth**, Ed. David A. Dyker, Ivan Vejvoda, London, Longman, 1996, s. 48-63.

doğru ve objektif ekonomik ve yönetimsel değerlendirme yapamazlar. Bu nedenlerden dolayı Yugoslavya’da işletmeler verimli / etkin alışamıyordu. Ayrıca ekonomi, federe cumhuriyetler ve daha alt düzeyde komünler arasında parçalanmıştı. Bu parçalı yapı ülke çapında ekonominin koordinasyonunu engelliyordu. Tüm bunların sonucu, bir bütün olarak sosyalist özyönetim sisteminin iflas etmesi oldu.⁴¹

Yugoslavya’daki liberal yaklaşıma / açıklamaya ilişkin bir başka örnek olarak *Vesna Bojicic*’i verebiliriz. Bojicic’e göre, ekonominin verimsiz / etkinsiz işlemesi ekonomik krize, ekonomik kriz de politik krize ve ülkenin parçalanmasına neden oldu. Ekonomik verimsizliğin / etkinsizliğin nedenlerini ise Bojicic şöyle sıralıyor: (1) planlı ekonomi; (2) toplumsal mülkiyet; (3) federe bölgeler arasında ekonominin parçalanması, “ekonomik blgeselciliğin” gelişmesi ve bölgeler arasında ekonomik eşitsizliklerin giderilememesi; (4) teknoloji politikasının geliştirilememesi; (5) nitelikli insan ve sermaye kaynaklarının azlığı; (6) toplumsal mülkiyet ve bilgisiz işçilerin yönetime katılımı nedeniyle iş organizasyonunda ve yönetiminde beceriksizlik; (7) araştırma-geliştirme altyapısının ve kurumlarının eksikliği.⁴²

Bogomir Kovac da diğer liberaller gibi sosyalist özyönetim sisteminin “verimsiz” ve “irrasyonel” olduğunu düşünüyor ve 1980’lerin krizini buna dayanarak açıklıyor. Sistemin verimsizliği ve irrasyonelliği, Kovac’a göre, dört nedenden kaynaklandı: (1) toplumsal mülkiyet; (2) planlı ekonomi; (3) zel mülkiyetin ve özel girişimin olmaması; (4) serbest rekabetçi sermaye, mal ve emek piyasalarının olmaması.⁴³

Liberal yaklaşıma son bir örnek olarak Sırp ekonomist *Svetozar Pejovich*’e kulak verelim: Yugoslavya’da 1950 yılından itibaren uygulanan ekonomi modeli “emek-yönetimli ekonomi (**labor-managed economy**)”dir. Bu modelin iki temel

---

⁴⁰ Bkz.: Barbara Verlic Dekleva, “Implication of Economic Changes to Social Policy”, **Yugoslavia In Turmoil: After Self-management?**, Ed. James Simmie, Joze Dekleva, London, Pinter Publishers, 1991, s. 107-115.

⁴¹ Bkz.: Janez Smidovnik, “Disfunctions of the System of Self-Management in the Economy, in Local Territorial Communities and in Public Administration”, **Yugoslavia In Turmoil: After Self-management**, Ed. James Simmie, Joze Dekleva, London, Pinter Publishers, 1991, s. 17-32.

⁴² Bkz.: Vesna Bojicic, “The Disintegration of Yugoslavia: Causes and Consequences of Dynamic in Semi-command Economies”, **Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth**, Ed. David A. Dyker, Ivan Vejvoda, London, Longman, 1996, s. 28-46.

⁴³ Bkz.: Bogomir Kovac, “Entrepreneurship and Privatization of Social Ownership in Economic Reform”, **Yugoslavia In Turmoil: After Self-management**, Ed. James Simmie, Joze Dekleva, London, Pinter Publishers, 1991, s. 87-99.

özelliği, “toplumsal mülkiyet” ve “işletme yönetimine emeğin (işçinin) katılımı”dır. Bu iki özellik, iş organizasyonu ve yönetimi maliyetlerini artırır ve ayrıca kişileri daha iyi / verimli çalışmaya ve daha fazla sorumluluk / risk üstlenmeye teşvik etmez. İşte bu nedenle Yugoslav ekonomisi 1980’lerde “kaçınılmaz bir sonuç” olarak ekonomik krize girdi ve çöktü. Oysa “özel mülkiyet” ve “serbest piyasa rekabeti” hem iş organizasyonu ve yönetimi maliyetlerini azaltır hem de kişileri daha iyi / verimli çalışmaya ve daha fazla sorumluluk / risk üstlenmeye teşvik eder. Çünkü mülk sahibi (**owner**), maliyeti düşürmek için özel gayret sarf eder ve kazancını arttırmak için daha iyi / verimli çalışıp daha fazla sorumluluk / risk üstlenir. Bu nedenle de serbest piyasa ekonomisi emek-yönetimli ekonomiden daha üstündür.⁴⁴

Yugoslav Yeni Sol hareketinden olan felsefe profesörü *Zagorka Golubovic*, krizin sosyalist özyönetimden kaynaklandığını iddia eden liberallerden ve liberal yaklaşımdan farklı düşünüyor: Yugoslavya’da yaşanan ekonomik, politik ve toplumsal kriz iç içe geçmiş bir krizdir. Bu krizin, sosyalist özyönetimin uygulanmasından kaynaklandığını söylemek yanlış ve yanıltıcıdır. Kriz, sosyalist özyönetimin başarılı biçimde uygulanmasını engelleyen bir takım engellerden kaynaklanmıştır. Bu engeller sosyalist özyönetimin başarılı biçimde uygulanmasını imkânsız kıldı ve bunun sonucunda ekonomik, politik ve toplumsal kriz oluştu. Sosyalist özyönetimin başarılı biçimde uygulanabilmesinin altı koşulu vardır: (1) Özyönetimsel organların kurumsal ağı bürokratik / hiyerarşik yapıya sahip olmaması gerekir. (2) Ekonomik demokrasi ile politik demokrasi eş zamanlı olarak var olması gerekir. Yani hem işçilerin üretim / iş sürecinin yönetimine katılmaları gerekir, hem de vatandaşların genel kamusal konular hakkında karar alma süreçlerine katılmaları gerekir. Bu bir katılımcı demokrasidir. Katılımcı demokrasi için sadece ekonomik alanda işçi konseylerinin var olması yetmez, aynı zamanda tüm toplumsal alanlarda politika yapma konseylerinin var olması gerekir. (3) İş örgütlenmesinde yönetici – işçi ayırımının sona ermesi gerekir. (4) Egoist eğilimlerin ve izolasyonun engellenmesi amacıyla özyönetimsel birimler arasında sıkı işbirliği ve dayanışmanın var olması gerekir. (5) Hem kolektif hem de bireysel hakların geliştirilmesi gerekir.

---

⁴⁴ Bkz.: Svetozar Pejovich, “A Property-Rights Analysis of the Yugoslav Miracle”, **Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Vol. 507: Privatizing and Marketizing Socialism, Sage Publications Inc., January 1990, s. 123-132, (Çevrimiçi) <http://links.jstor.org/sici?sici>

Bireysel haklar kolektif haklara kurban edilmemelidir. En önemli bireysel hak, bireysel özgür seçimdir. (6) Çoğulcu sivil toplumun var olması gerekir. Bu, son derece önemlidir. Çünkü çoğulcu sivil toplumun olmadığı yerde, katılımcı demokrasi gerçekleşemez. İşte bu altı koşul var olmadan sosyalist özyönetimin başarılı olması imkânsızdır. Fakat Yugoslavya’da altı koşulun oluşmasını ve böylece de sosyalist özyönetimin başarılı biçimde uygulanmasını engelleyen bazı engeller vardı: (1) Sisteme iki aygıt hakimdi: Devlet ve parti. Devlet-parti aygıtı tüm alanlara hakim ve yön verici güç haline geldi. Böylece toplumun / işçilerin özyönetimi değil, bir tür “paternalist özyönetim” ortaya çıktı. (2) Yugoslav toplumu, “monolitik toplum tipi” idi. Bu monolitik toplumun üzerinde “her şeyi kapsayıcı hakim tek bir ideoloji” vardı. (3) Sosyalist özyönetim, işçilerden gelen talepler, baskılar ve girişimler neticesinde ortaya çıkmadı. Sosyalist özyönetim, SSCB ile problemler yaşandıktan sonra Yugoslav politik liderliği (YKP/YKB) tarafından üretildi ve Yugoslav işçilerine verildi. Yani sosyalist özyönetim sistemi, sosyalist özyönetim anlayışıyla kesinlikle hiç uyuşmayan “yukarıdan aşağıya devrim” neticesinde ortaya çıktı. Bu engeller, altı koşulun oluşmasını / gelişmesini ve sosyalist özyönetimin başarılı biçimde uygulanmasını engelledi. Dolayısıyla kriz, sosyalist özyönetimin başarılı biçimde uygulanmasını engelleyen engellerden kaynaklandı.⁴⁵

Ekonomik açıdan konuya yaklaşan *Carl-Ulrik Schierup*, 1960’lı yıllarda gerçekleştirilen hızlı ekonomik gelişme ve hızlı sanayileşme sayesinde Yugoslavya’nın “merkez sanayileşmiş ülkeler” kategorisine yaklaştığını belirtiyor. Fakat bu ekonomik başarı 1980 sonrasında devam ettirilemedi. 1980’li yıllarda ekonomik kriz ve gerileme sürecine giren Yugoslavya, 1990’lı yılların başında “yeniden-çevreleşti”. Yani ekonomik kriz sonucunda Yugoslavya tekrardan İkinci Dünya Savaşı öncesi şartlarına dönerek tam bir “çevre ülke” konumuna geriledi. Yazara göre bu ekonomik kriz ve gerileme dört nedenden kaynaklandı: Birincisi; Yugoslavya’daki işçi sınıfının çoğunluğu yarı-köylüdür ve nitelik bakımından yeterli düzeyde gelişkin değildir. İkincisi; ekonomiye “patriarkal bürokrasi” egemendir. Üçüncüsü; Yugoslav ekonomisi federe cumhuriyetler temelinde parçalanmış,

---

=0002-7162%28199001%29507%3C123%3AAPAOTY%3E2.0.CO%3B2-E, 6 Şubat 2008.

böylece bütünleşmiş mal, hizmet, emek ve sermaye piyasası oluşmamıştır. Ekonomik krizin ve gerilemenin dördüncü nedeni, Yugoslav üretim sürecindeki inovasyon eksikliğidir. İnovasyon eksikliğinin nedeni ise, ekonomi yönetiminin bürokratikleşmesi sonucunda entelektüellerin üretim sürecinden dışlanmasıdır.⁴⁶

James H. Gapinski'ye göre 1980'li yıllarda yaşanan ekonomik kriz, "geniş kapsamlı yeniden yapılanma programı" vasıtasıyla engellenebilirdi ve ülke parçalanmaktan kurtarılabilirdi: (1) dengeli ücret - fiyat kontrollerini, (2) çıktı-üretkenlik uyarıcılarını, (3) hükümetten yatırımlara doğru kaynakların yeniden dağıtımını ve (4) sıkı para politikasını içeren "geniş kapsamlı yeniden yapılanma programı", tüm sektörleri (sanayi, tarım, inşaat, ormancılık, zanaatçılık, ticaret, taşımacılık, turizm, finans, vs.) ve tüm bölgeleri (altı federe cumhuriyet ile iki özerk bölgeyi) kapsayacak biçimde uygulanmalıydı. Böyle bir geniş kapsamlı yeniden yapılanma programının sağlıklı biçimde uygulanabilmesi için ise üç koşul gerekiyordu: (1) Ülke çapında birleşik çalışma / gayret, (2) kaynakların sektörler ve bölgeler arasında yeniden dağıtılması, (3) bu yeniden dağıtımdan kaynaklanan ve her bölge için eşit olmayan sonuçların toplum nezdinde genel kabul görmesi. Fakat bu gerekli koşullar sağlanamadı ve "geniş kapsamlı yeniden yapılanma programı" uygulanamadı. Çünkü 1980'li yıllarda yaşanan ekonomik sıkıntılar beraberinde milliyetçiliği arttırdı/yaygınlaştırdı ve toplum milliyetçi-etnik temelde ayrıştı. Ayrıca Tito'nun 1980 yılında ölümünden sonra⁴⁷ politikacılar arasında ve parti-devlet bürokrasisi içinde "bireysel anlaşmazlıklar / sürtüşmeler" çok şiddetlendi. Bu iki nedenden dolayı; gerekli olan üç koşul sağlanamadı, söz konusu ekonomik program uygulanamadı, ekonomi iyileştirilemedi ve ülkenin sonu parçalanmak oldu.⁴⁸

---

⁴⁵ Bkz.: Zagorka Golubovic, "Characteristics, Limits and Perspectives of Self-government: A Critical Reassessment", **Yugoslavia In Turmoil: After Self-management**, Ed. James Simmie, Joze Dekleva, London, Pinter Publishers, 1991, s. 33-43.

⁴⁶ Bkz.: Carl-Ulrik Schierup, "Quasi-Proletarians and a Patriarchal Bureaucracy: Aspects of Yugoslavia's Re-Peripheralisation", **Soviet Studies**, Vol. 44, No. 1, Taylor & Francis Ltd., 1992, s. 79-99, (Çevrimiçi) <http://links.jstor.org/sici?sici=0038-5859%281992%2944%3A1%3C79%3AQAAPBA%3E2.0.CO%3B2-A>, 6 Şubat 2008.

⁴⁷ "Tito'nun 1980'de ölümüyle birlikte, Yugoslavya, bir devlet başkanından daha fazlasını kaybetti. Yugoslavya, farklı halkları birleştiren ve onları ortak amaç duygusunda ve yönelimde bir araya getiren bir lideri kaybetti." (James H. Gapinski, **The Economic Structure and Failure of Yugoslavia**, Westport, Conn., Praeger Publishers, 1993, s. 159).

⁴⁸ Bkz.: a. e., s. 147-160.

Susan L. Woodward'a göre⁴⁹ Yugoslavya'da politik değişimler, bir takım toplumsal güçler ve toplumsal talepler çerçevesinde gerçekleşmemiştir. Yugoslavya'da politik değişim süreçlerini belirleyen temel faktör işsizlik ve politik liderlerin bu probleme yönelik tepkileri ve uyguladıkları politikalarıdır. Her federe cumhuriyette işsizlik seviyesi ve problemi farklılık gösterdiğinden ve ademi merkezietçi bir yönetim yapısı olduğundan yerel politik liderlerin işsizlik problemine karşı tepkileri ve uyguladıkları politikalar farklılık arz etmiştir. Yugoslavya'da politik ve toplumsal ayrışmalar, anlaşmazlıklar ve çatışmalar bir takım "tarihsel nefretler"den ve kültürel, dinsel, dilsel, etnik farklılıklardan değil; işsizlik probleminden, bu problemin her federe cumhuriyette farklılık arz etmesinden ve nihayet yerel politik liderlerin işsizliğe yönelik uyguladıkları farklı stratejilerden kaynaklanmıştır.

Politik liderlerin 1980 sonrasında iyice kronikleşen işsizlik problemine yönelik benimsedikleri stratejiler Yugoslavya'da milliyetçiliği yükseltmiştir. Yani Woodward'a göre Yugoslavya'da milliyetçiliğin ve milliyetçi savaşların temel nedeni, işsizlik problemi ve bu probleme yönelik yerel politik liderlerin uyguladıkları farklı stratejilerdir. Bu nedenle, Yugoslavya'nın yıkılışı işsizlik problemi incelenmeden anlaşılabilir.

1980 sonrasında yükseliş geçiren işsizlik önemli sonuçlar / sorunlar doğurdu: (1) Sistemin politik temelini zayıflattı ve politika belirleme / uygulama kapasitesini azalttı. (2) YKB'nin meşruiyetini, sistem içinde yönetim kabiliyetini ve toplum üzerindeki birleştirici rolünü zayıflattı. İşsizlik problemi, YKB içindeki politik liderler arasında anlaşmazlıkları arttırdı. (3) İşsizlik tehlikesiyle karşı karşıya kalan işçiler arasında iş bulma rekabeti şiddetlendi. (4) İşsizlik probleminin düzeyi cumhuriyetler arasında farklılık gösterdiği için cumhuriyet yönetimleri arasında uzlaşma sağlanamadı. (5) İşsizler (özellikle işsiz gençler) milliyetçiliğe yöneldi. (6) İster gelişmiş ister az gelişmiş olsun fark etmeksizin federe cumhuriyetler, işsizlik problemi arttıkça birbirlerini suçlamaya başladılar. Her bir cumhuriyet, "öteki tarafından sömürüldüğünü" ileri sürdü. Aynı iddiayı hem zengin / gelişmiş cumhuriyetler, hem de yoksul / az gelişmiş cumhuriyetler ileri sürdü. Örneğin;

---

⁴⁹ Bkz.: Susan L. Woodward, **Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia**,

Yugoslavya'nın en zenginleri olan Slovenlere göre, Slovenya'nın zenginliği yoksul bölgeler tarafından sömürülüyor; en yoksul olan Kosovalı Arnavutlara göre ise, sömürdükleri için yoksulluk içinde yaşıyorlardı.

İşsizlikten kaynaklanan tüm bu sonuçların / sorunların üst üste birikmesiyle birlikte Woodward'a göre milliyetçilik yükseldi, toplumsal-politik ayrışma keskinleşti, milliyetçi savaşlar yaşandı ve ülke parçalandı. İşsizlik probleminin Yugoslavya'yı iç savaşa ve parçalanmaya götürecektik kadar ciddi sonuçlar doğurabilmesini ise Woodward, "kapitalizmde işsizlik" ve "sosyalizmde işsizlik" ayırımı yaparak açıklıyor.

Woodward'a göre, "kapitalizmde işsizlik" ile "sosyalizmde işsizlik" kökten farklı sonuçlar doğurur. Kapitalizmde tam istihdam hiçbir zaman hedef değildir, belli bir düzeyde işsizlik kapitalist toplumlarda doğal görülür. Sosyalizmde ise tam istihdamın var olabileceği ileri sürülür ve bu hedefe yönelik politikalar üretilir. Kapitalizmde işsizlik önemli bir problem değildir ve hatta sistemin yenilenebilmesi ve devam etmesi için gereklidir. Oysa sosyalizmde işsizlik, tam istihdamın mümkün olduğunu ileri süren ve bu hedefe ulaşmaya çalışan sistemin meşruiyetini yıkar ve sistemi doğrudan krize ve yıkıma sürükler. Ayrıca sosyalist toplumda özel mülkiyet ve özel sermaye birikimi olmadığı için, bireyin hem kişiliğini hem de toplum içindeki konumunu/statüsünü belirleyen en önemli faktörlerden birisi sahip olunan ve icra edilen "iş"tir. İşini kaybeden birey, sosyalist toplumda kendi bireysel kimliğini ve toplumsal statüsünü kaybeder. Dolayısıyla tam istihdamı hedefleyen sosyalist toplumda işsizliğin birey(ler) üzerinde yarattığı travma, işsizliğin "doğal / normal" karşılandığı kapitalist toplumdaki travmadan daha şiddetli ve yıkıcı yaşanır.

Başka bir çalışmasında ise Woodward, işsizliğin ve yoksullaşmanın dışında daha başka etkenlere de odaklanıyor:⁵⁰

(1) YSFC'yi oluşturan federe cumhuriyetlerin "topraksal sınırları" ile YSFC'yi oluşturan ulusların "ulusal sınırları" çakışmıyordu. Örneğin; Sırbistan dışında çok sayıda Sırp, Hırvatistan dışında çok sayıda Hırvat ve Bosna-Hersek dışında çok sayıda Boşnak nüfus yaşıyordu. Bu durum, karşılıklı toprak taleplerinin

---

1945-1990, Princeton, Princeton University Press, 1995.

⁵⁰ Bkz.: Woodward, **Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution After the Cold War**, Washington, D. C., the Brookings Institution, 1995.

ileri sürülmesine ve ayrıca “dışlayıcı topraksal milliyetçiliğin” yükselmesinde etkili oldu. (2) Slovenya ile Hırvatistan cumhuriyetleri, kendi bağımsızlık süreçlerini yönetebilecek ve kendi başlarının çaresine bakabilecek kadar ekonomik kaynağa / zenginliğe sahiplerdi. Fakat bu durum, geri kalan diğer cumhuriyetler için geçerli değildi. Zengin iki cumhuriyet federal birlikten ayrıldıktan sonra geride kalan cumhuriyetler büyük ekonomik zorluk, korku, belirsizlik ve güvensizlik ile karşı karşıya kaldılar. Bu ekonomik zorluk, yoksul / az gelişmiş cumhuriyetlerin kendi politik egemenliklerini de tehdit ediyordu. (3) 1980’li yıllarda uygulanan ekonomik reformlar ülkedeki çatışmaları / anlaşmazlıkları çözmek yerine yeni toplumsal - politik çatışmaları yarattı ve şiddetlendirdi. Dolayısıyla Woodward’a göre 1990’lı yıllarda yaşanan “savaşlar, ekonomik reformlar ile başlayan bir sürecin parçasıydı.”⁵¹ (4) Ortaya çıkan güvensizlik, belirsizlik, korku ortamı / paranoyası insanları radikalleştirdi ve milliyetçiliğe yöneltti. (5) 1980’lerin sonunda ve 1990’ların başında politik radikalleşme yaşandı. Sırbistan’da Milosevic, Hırvatistan’da Tudjman, Bosna-Hersek’te İzetbegovic, Slovenya’da Kucan, Makedonya’da Kiro Gligorov⁵², Karadağ’da Momir Bulatovic⁵³ gibi milliyetçi

---

⁵¹ A. e., s. 335.

⁵² Kiro Gligorov (3 Mayıs 1917 -) Belgrad Üniversitesi Hukuk Fakültesi’ni bitirdi. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Makedonya Ulusal Kurtuluş Anti-Faşist Meclisi ve Yugoslavya Halk Kurtuluş Anti-faşist Konseyi içinde görev aldı. Savaştan sonra devlet içinde önemli üst düzey pozisyonlarda yer aldı: YSFC Federal Hükümetinde Finans Bakanı (1962-1967), YSFC Devlet Başkan Yardımcısı (1967-1969), YSFC Devlet Başkanlığı Konseyi üyesi (1969-1972), YSFC Meclis Başkanı (1974-1978) gibi... Gligorov, 1980’li yıllarda ekonomik alanda liberalleşmeyi ve politik alanda çok partili rejime geçişi savundu. Makedonya Cumhuriyeti’nde 27 Ocak 1991 tarihinde düzenlenen ilk çok partili seçimlerin sonucunda Makedonya Cumhuriyeti Başkanı seçildi ve ülkesini 8 Eylül 1991’de bağımsızlık referandumuna götürdü. 10 gün sonra Makedon Meclisi, Makedonya Cumhuriyeti’nin bağımsızlığını ilan etti. Ülkesini bağımsızlığa taşıyan lider, 19 Kasım 1994 tarihinde yapılan başkanlık seçimlerini tekrar kazandı. 3 Ekim 1995’te, failleri halen tespit edilememiş olan suikast girişiminden yaralı kurtulan Gligorov, 19 Kasım 1999’a kadar Devlet Başkanlığı görevini sürdürdü. (Bkz.: Allcock, v.d., a. g. e., s. 102-103 ; Klemencic, v.d., a. g. e., s. 378 ve (Çevrimiçi) http://en.wikipedia.org/wiki/Kiro_Gligorov, 19 Mart 2009).

⁵³ Momir Bulatovic 21 Eylül 1956 tarihinde bir subay babanın çocuğu olarak Belgrad’ta dünyaya geldi. Babasının askeri görevlerinden dolayı hemen hemen tüm Yugoslavya’yı daha genç yaşta gezdi. İlk ve orta öğrenimini Zagreb’te tamamladıktan sonra Titograd Üniversitesi’nde ekonomi eğitimi aldı. 1975’te üniversiteden mezun olduktan sonra politikayla daha yakından ilgilenmeye başladı. Politik kariyeri, Milosevic’in SKB’ye başkan olmasından sonra hızla yükseldi. Milosevic’in sıkı bir yandaşı olan Bulatovic, Kosova meselesinde Arnavutları ayrılıkçı olmakla suçladı, Milosevic’in Kosova politikasını destekledi ve bu konuda Karadağ’ın Sırbistan’a tam destek vermesi gerektiğini savundu. Karadağ Komünistler Birliği içinde yer alan Milosevic muhalifleri 1988’de tasfiye edildi. Böylece Bulatovic, Milosevic’in desteği sayesinde 1988’de parti başkanı ve 1989’da Karadağ Sosyalist Cumhuriyeti Başkanı oldu. Bu tarihten sonra Bulatovic ile Milosevic arasındaki ilişkiler daha da yakınlaştı. Bulatovic, YKB ve YSFC içinde merkezi yönetimin güçlendirilmesi yönündeki Sırp tezini,

liderler iktidara geldiler. Bu gibi milliyetçi liderler, milliyetçi olmayan muhalifleri tasfiye ederek ve medya, din, eğitim gibi araçları kullanarak politikayı ve toplumu radikalleştirdiler.

Ayrıca Woodward'a göre uluslararası politikada meydana gelen köklü değişimler de parçalanma sürecini etkiledi ve teşvik etti: AT (1991'den itibaren Avrupa Birliği - AB) entegrasyon sürecinin hızlanması, SSCB'nin dağılması, Avrupa'da sosyalist rejimlerin çökmesi, Soğuk Savaş döneminin sona ermesi, Avrupa'da ve uluslararası politikada istikrarsızlığın ve belirsizliğin ortaya çıkması, vb... Woodward'a göre, Yugoslavya'nın iki kutup arasında uyguladığı ve bundan önemli ekonomik-politik faydalar sağladığı denge politikası, Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte geçerliliğini yitirdi. Entegrasyon sürecini hızlandıran AT ise, Yugoslavya'nın iki zengin cumhuriyetini (Slovenya ve Hırvatistan) cezpt etti. AT'ye daha kolay ve daha çabuk katılma isteği ve bu konuda Batı Avrupa'dan gelen destek Slovenya ile Hırvatistan'ın YSFC'den ayrılmasını teşvik etti. YSFC'den ayrılma ve Batı Avrupa'ya entegre olma konusunda bu iki cumhuriyet özellikle Almanya, Avusturya ve Vatikan'dan açık destek gördü. Böylece Yugoslavya'da savaşı parçalanma süreci, Batı Avrupa'ya daha yakın olan ve kapitalist Batı piyasaları ile daha sıkı ilişki içinde bulunan bu iki cumhuriyette başladı.⁵⁴

Dejan Jovic'in analizine göre, uluslararası sistemde meydana gelen değişimler, kültürel ve etnik farklılıklar, ekonomik kriz gibi değişik nedenler /

---

ademi merkeziyetçi Hırvat ve Sloven tezine karşı destekledi. 1990'da partinin ismini "Karadağ Sosyalistlerinin Demokratik Partisi (KSDP)" olarak değiştirdi. Yapılan ilk çok partili seçimlerde Karadağ Cumhuriyeti Başkanı seçildi (Aralık 1990). Nisan 1992'de Milosevic – Bulatovic ikilisi, Karadağ Cumhuriyeti ile Sırbistan Cumhuriyeti'ni içine alan "Yugoslavya Federal Cumhuriyeti"ni ilan etti. Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek savaşları boyunca Milosevic yönetimini destekleyen Bulatovic, Dubrovnik'in Hırvatistan'dan alınıp Karadağ'a bağlanmasını talep etti. Karadağ'da Aralık 1997'de yapılan başkanlık seçimlerini, 1991'den buyana Karadağ Başbakanı olan KSDP'li Milo Djukanovic kazanınca, Bulatovic KSDP'den ayrılarak "Karadağ Sosyalist Halk Partisi"ni kurdu. O sırada Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin Devlet Başkanı olan Milosevic, Radoje Kontic'i görevden alıp takipçisi Bulatovic'i Yugoslavya'nın Federal Başbakanı olarak atadı (18 Mayıs 1998). Bulatovic, Federal Başbakanlık görevinden 9 Ekim 2000'de istifa etmek zorunda kaldı. Çünkü kendisini destekleyen Milosevic, 1999-2000 döneminde Sırbistan politikasında gücünü yitirdi ve 2001'de muhalefet tarafından devlet başkanlığından düşürüldü. Milosevic'in düşüşünden sonra Bulatovic, kendi partisindeki iktidarını da kaybetti ve partiden ayrılarak 2001'de "Karadağ Halkın Sosyalist Partisi"ni kurdu. (Bkz.: Allcock, v.d., a. g. e., s. 32-33 ; (Çevrimiçi) http://en.wikipedia.org/wiki/Momir_Bulatovic, 19 Mart 2009 ve (Çevrimiçi) http://en.wikipedia.org/wiki/Milo_%C4%90ukanovi_%C4%87, 20 Mart 2009).

faktörler elbette Yugoslavya'nın parçalanmasında rol oynamıştır. Fakat asıl parçalanmanın nedeni güçlü bir “Yugoslav devleti”nin kurulamamasıdır. Bunun nedeni ise savaş sonrası kurulan Yugoslavya'nın Marksist devlet anlayışına dayandırılmış olmasıdır. Bu anlayışa göre amaç güçlü devlet değildir; tam tersine devletin adım adım zayıflatılması ve nihayet yok edilmesidir. Nitekim YKB'nin programına göre Yugoslav komünistlerinin nihai tarihsel görevi sınıfsız, sömürsüz ve devletsiz bir toplum kurmaktır. Bu ideal doğrultusunda Yugoslav komünistleri, ademi merkezîyetçilik yoluyla Yugoslav devletini sürekli zayıflatıldılar. Fakat Yugoslav devleti zayıfla(tıl)dıkça federe cumhuriyetler güçlendi, “Yugoslavya” ve “Yugoslav ulusu” anlayışı geriledi, cumhuriyetler arası rekabet arttı ve cumhuriyetler içinde milliyetçi-devletçi anlayış güçlendi. “Sınıfsız, sömürsüz ve devletsiz toplum” ideali uğruna “Yugoslav devleti” zayıflatılırken her bir cumhuriyet içinde “güçlü ulus-devlet” ideali gelişti. Bunun sonucu ise, Jovic'e göre, ülkenin parçalanması oldu. Yani Yugoslav komünistleri, Yugoslavya birliğinin devam ettirilebilmesi için güçlü bir “Yugoslav devleti”nin var olması gerektiğini fark edemediler. Bunun farkına vardıkları vakit ise, Yugoslav komünistleri, hem var olan Yugoslavya'yı, hem de geleceği (sınıfsız, sömürsüz ve devletsiz toplumu) çoktan kaybetmişlerdi.⁵⁵

John R. Lampe'ye göre ademi merkezîyetçi yapı / yönetim nedeniyle ekonomik entegrasyon zayıf kaldı. Her bir cumhuriyet kendi ekonomisini kurdu ve cumhuriyetler birbirleriyle rekabete girişti. Ayrıca ekonomik entegrasyonun zayıf düzeyde kalması bölgeler arası eşitsizlik ve farklılıkların giderilmesini engelledi. Dolayısıyla *Lampe*'ye göre, Yugoslavya'yı ekonomik krize ve politik yıkıma götüren ana neden, “ademi merkezîyetçi yapı” ve bundan kaynaklanan “ekonomik entegrasyonun zayıf” olmasıdır.⁵⁶

Benzer bir analizi *Milica Zarkovic Bookman* 1990 yılında yayınladığı makalesinde yapmıştır: Yugoslavya'da bölgeler arasında yaşanan çatışmalar /

---

⁵⁴ Bkz.: Woodward, “The West and International Organizations”, **Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth**, Ed. David A. Dyker, Ivan Vejvoda, London, Longman, 1996, s. 155-176.

⁵⁵ Bkz.: Dejan Jovic, “Yugoslavism and Yugoslav Communism: From Tito to Kardelj”, **Yugoslavism: Histories of a Failed Idea, 1918-1992**, Ed. Dejan Djokic, London, Hurst&Company, 2003, s. 157-181.

⁵⁶ Bkz.: John R. Lampe, “The Two Yugoslavia as Economic Unions”, **Yugoslavism: Histories of a Failed Idea, 1918-1992**, Ed. Dejan Djokic, London, Hurst&Company, 2003, s. 182-195.

anlaşmazlıklar genellikle “uluslar arasındaki problem” olarak değerlendiriliyor. Oysa bunun arkasında, bölgeler arasında var olan ekonomik meseleler yatıyor. 1974 Anayasası ile birlikte bölgelere (federe cumhuriyetlere ve iki özerk eyalete) ekonominin yönetimi ile ilgili geniş yetkiler verildi. Bankacılık, maliye, dış ticaret, ödemeler dengesi, bütçe oluşturma, vergilendirme, para politikası gibi önemli konular ademi merkeziyetçi bir yapıya oturtuldu. Böylece her bölge kendi ekonomisini kurdu, bölgeler arası ticari ve ekonomik ilişkiler zayıfladı, Yugoslav piyasasının bütünleşmesi engellendi ve bölgeler arasında ekonomik rekabet / anlaşmazlık arttı. Bu yapı içinde ekonomik açıdan en otarşik (kendi kendine yeterli olan) bölge Slovenya’dır. Çünkü dış ticaret konusunda yeterli tecrübeye sahip olan Sloven ekonomisi sanayiye dayanıyor, üretim araçları üretiyor, ürünlerini dışarıya satıp döviz elde ediyor, elde ettiği döviz ile ihtiyacını duyduğu girdileri dışarıdan temin edebiliyor. Bu nedenle Slovenya, ekonomik açıdan Yugoslavya’dan çok, dış piyasalara ihtiyaç duyuyordu. Yani Sloven ekonomisi için uluslararası piyasalar Yugoslavya’dan daha fazla önem taşıyordu.⁵⁷

Dijana Plestina, çok etnikli Yugoslavya’da bölgeler arası ekonomik eşitsizliklere odaklanıyor ve Yugoslavya’nın parçalanmasını buna bağlıyor: Sosyalist rejim bölgeler arası eşitsizlikleri gidermek için ciddi ve uzun uğraşlar vermiş olmasına rağmen bu sorunu gideremedi. Hırvatistan, Slovenya, Sırbistan, Voyvodina gelişmiş, Bosna-Hersek, Makedonya, Karadağ ve Kosova ise azgelişmiş konumda kaldı. Azgelişmiş bölgeler, zengin bölgelerden yeterince destek alamadıklarını ileri sürerken; gelişmiş bölgeler ise, kendi kaynaklarının yoksullara akıtıldığını ve bu nedenle de daha fazla gelişmelerinin engellendiğini söylüyorlardı. Zengin gelişmiş bölgeler ayrıca, azgelişmiş bölgelere yönlendirilen kaynakların verimsiz biçimde kullanıldığını ileri sürdüler. Her iki grup, diğeri tarafından sömürüldüğün iddia etmeye başladı 1980’lerin başında. 1980’lerin ikinci yarısında ise her bir cumhuriyet federal ekonomiyi değil, kendi bölgesel ekonomisini düşünmeye ve buna göre hareket etmeye başladı. Böylece hem zengin hem de yoksul cumhuriyetler / bölgeler için federasyon anlamını yitirdi. Milliyetçi politikacılar işte bu ekonomik eşitsizlik ve

---

⁵⁷ Milica Zarkovic Bookman, “The Economic Basis of Regional Autarchy in Yugoslavia”, **Soviet Studies**, Vol. 42, No. 1, Taylor & Francis Ltd., January 1990, s. 93, 104 - 107, (Çevrimiçi) <http://links.jstor.org/sici?sici=0038-5859%28199001%2942%3A1%3C93%3ATEBORA%3E2.0.CO>

ekonomik parçalanmışlık zemini üzerinde yükseldiler ve kendi milliyetçi söylemlerini geliştirdiler. Bölgeler arası ekonomik eşitsizlikler ve ekonomik parçalanmışlık, çok etnikli Yugoslavya’da etnik milliyetçiliğin gelişimi için uygun bir zemin yarattı ve ardından da etnik parçalanmaya dönüştü.⁵⁸

Bruce McFarlane’e göre Yugoslavya’nın dört önemli özelliği vardı: (1) hızlı sanayileşme süreci neticesinde kırsal tarımsal nüfusun azalması, kentli sanayi nüfusun artması ve böylece köylülüğün işçi sınıfına dönüş(türül)mesi; (2) farklı ulusları Yugoslav ulusu içinde birleştirme amacı ve girişimi; (3) ekonomik kaynaklar üzerinde kolektif kontrol ve yönetim; (4) dış politikada bağlantısızlar hareketinde aktif üyelik ve iki blok arasında denge politikasının uygulanması. Bu dört özellik Yugoslavya’nın varlığını meşrulaştırıyor, koruyor ve devam ettiriyordu. Fakat Yugoslavya’nın üç yapısal problemi vardı aynı zamanda: (1) son derece gevşek ademi merkezîyetçi yapı ve bundan dolayı ekonomik-politik karar alma sürecinin parçalanması; (2) bölgeler arası eşitsizlikler, farklılıklar ve rekabet; (3) işletmelerin birbirlerinden bağımsız işçi grupları (birleşik emek grupları) tarafından yönetilmesi nedeniyle hem işçi sınıfı içinde birliğin sağlanamaması hem de grup çıkarının toplumsal çıkarı üstün gelmesi. İşte bu üç problem, *McFarlane*’e göre, Yugoslavya’yı oluşturan birimler arasında ekonomik-politik ayrışmaya, rekabete, çatışmaya ve krize neden oldu.⁵⁹

Michel Chossudovsky ile *Sungur Savran* benzer bir analiz yapıyorlar: IMF ve Dünya Bankası tarafından önerilen Yapısal Uyum ve İstikrar Programları 1980’li yıllarda Yugoslavya’da uygulandı. Bu programlar / reformlar Yugoslav ekonomisini gerilettiler, toplumu (özellikle işçileri) yoksullaştırdı, serbest piyasa ilişkilerini geliştirdi ve ülkeyi emperyalist devletlerin (ABD ve Batı Avrupa devletleri kastediliyor) kontrolüne soktu. Böylece milliyetçiliğin, savaşların ve parçalanmanın ekonomik ve toplumsal zemini hazırlandı. Emperyalist devletler, sosyalist rejimin yıkılmasında, savaşların ortaya çıkmasında ve ülkenin parçalanmasında doğrudan rol oynadılar. Çünkü bu güçler hem Yugoslavya’da hem de tüm sosyalist ülkelerde sosyalist

---

[%3B2-P](#), 6 Şubat 2008.

⁵⁸ Plestina’nın “**Regional Development in Communist Yugoslavia**” adlı kitabından aktaran Ramet, **a. g. e.**, s. 55-56.

⁵⁹ Bkz.: Bruce McFarlane, **Yugoslavia: Politics, Economics and Society**, London, New York, Pinter Publishers, 1988.

rejimlerin yıkılmasını ve bu ülkelerin kapitalist dünya ekonomi sistemine entegre edilmelerini hedefliyorlardı. Bu amaca ulaşmak için her türlü politik, ekonomik, diplomatik, propagandif ve hatta askeri araçlar kullanıldı. Ayrıca Yugoslavya'daki milliyetçi politik liderler de sosyalist sistemin çökmesinde ve ülkenin parçalanmasında belirleyici oldular.⁶⁰

Ve nihayet son örnek olarak *John Williams*'ın açıklamasını dinleyelim: 1980'li yıllarda yaşanan on yeni gelişme YSFC'yi parçalanmaya ve yok olmaya sürükledi: (1) Yugoslavya'nın birliğini kendi şahsi otoritesinde somutlamış olan Tito Mayıs 1980'de öldü. (2) Kurtuluş ve devrim savaşında yer almış olan eski komünist kuşak, 1980'lerde yerini genç liberal ve milliyetçi kuşağa bıraktı. Genç kuşak, işgalin acısını, kurtuluş zaferini ve devrim coşkusu birebir yaşamamış, ama "kahramanlık hikâyeleri" ile büyümüş bir kuşak idi. Fakat değişen dünya şartlarında bu "kahramanlık hikâyeleri" yeni kuşak için bir anlam ifade etmiyordu artık. (3) 1980'li yıllarda SSCB değişim içine girdi. Artık SSCB, Yugoslavya için bir tehlike arz etmiyordu. (4) YSFC, kapitalist Batı Bloğu ile sosyalist Doğu Bloğu arasında bağlantısızlık politikası uyguladı ve bağlantısızlar hareketinin lideri oldu. 1980'li yıllarda Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte bağlantısızlar hareketinin önemi kalmadı. Böylece dış politika alanında Yugoslavya'nın etkinliği ve önemi azaldı. (5) Ademi merkeziyetçi yönetim yapısı çerçevesinde, merkezi yönetim ile federe cumhuriyet yönetimleri arasında anlaşmazlıklar ortaya çıktı. (6) YSFC'nin yönetim yapısını merkezileştirme taraftarları ile birlikten ayrılma taraftarları arasında ayrışma / çatışma ortaya çıktı. (7) Aynı anlaşmazlık ve çatışma YKB içinde ortaya çıktı. Böylece YKB, "devrimin ve birliğin koruyucusu ve yol göstericisi" rolünü artık devam ettiremez hale geldi. (8) YHO, milliyetçileşti ve Sırbistan'ın kontrolüne girdi. Böylece YHO, "tüm Yugoslavya'nın koruyucu gücü olma" karakterini ve işlevini yitirdi. (9) Ekonomik kriz, toplumsal refahın azalması ve bölgeler arası ekonomik eşitsizlikler milliyetçiliği besledi ve ekonomik rekabeti şiddetlendirdi. (10) Milosevic ve Tudjman gibi milliyetçi politikacıların liderliğinde ülke çapında etnik milliyetçilik gelişti. Böylece "Kardeşlik ve Birlik (**Bratstvo i Jedinstvo**)" anlayışı sona erdi. İşte

---

⁶⁰ Bkz.: Sungur Savran, **Avrasya Savaşları: Körfez'den Afganistan'a Yeni Dünya Düzeninin Kuruluşu**, İstanbul, Belge Yayınları, 2001, s. 65-142 ve Michel Chossudovsky, **Yoksulluğun**

bu on önemli gelişme, Williams'a göre, YSFC'nin hem ülke içinde, hem de uluslararası sistemde varoluş meşruiyetini 1980'li yıllarda yıktı. Meşruiyetini (var olma nedenini) kaybeden YSFC, 1990'lı yılların başında parçalandı ve yok oldu.⁶¹

* * *

Yukarıda kısaca ele alınan ve incelenen tezler / açıklamalar YSFC'nin yıkılışını açıklarken başlıca şu konulara odaklanmışlardır: Milliyetçilik, din, kültür, ekonomik kriz, ekonomik reformlar, sosyalist özyönetim sisteminin problemleri, devletin ve birliğin meşruiyet sorunu, “tarihsel nefretler ve düşmanlıklar”, “medeniyetler çatışması”, Yugoslavizm düşüncesi, politik liderlerin rolü, uluslararası politika sisteminde meydana gelen değişiklikler ve Batılı devletlerin Yugoslavya'ya dönük politikaları.

Yani yukarıda sunulan örnekler gösteriyor ki; Yugoslavya'da sosyalist sistemin çöküşünü, savaşların ortaya çıkışını ve ülkenin parçalanmasını tek bir nedene bağlamak ve tek bir nedenden hareketle açıklamak imkânsızdır. Nitekim hiçbir toplumsal olay tek bir nedenden kaynaklanmaz ve tek bir sonuç üretmez. Bununla birlikte, çok sayıdaki nedenler arasından en önemlisini (veya önemli olan birkaçını) tespit etmek ve gerçekleşen olayı, en önemli nedene (veya önemli olan birkaç nedene) dayandırarak açıklamak sosyal bilimlerin görevidir.

Bu çalışma Yugoslavya'yı, 1950-1980 döneminde uygulanmış olan “sosyalist özyönetim sistemi” ve 1980'li yıllarda gerçekleşen “sosyalizmden kapitalizme geçiş süreci” bağlamında inceleyip açıklıyor. Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümü, sosyalist özyönetim anlayışının tarihsel ve düşünsel çerçevesini ortaya koyuyor. Yugoslav sosyalist özyönetim sisteminin kuruluşu, gelişimi, işleyişi ve yapısal özellikleri çalışmanın ikinci bölümünde ayrıntılı olarak ele alınıyor. “Sosyalist Özyönetim Sisteminin Yıkılışı ve Kapitalizme Geçiş” başlıklı son bölümde ise; sırasıyla kapitalist dünya ekonomi sisteminde 1970 -1982 krizi ve krizi takip eden yeniden yapılanma süreci, Avrupalı sosyalist ülkelerde kapitalizme geçiş süreçleri, sosyalist özyönetim sisteminin uygulanmasında karşılaşılan problemler, Yugoslavya'da ekonomik kriz, neoliberal reformlar vasıtasıyla özyönetim sisteminin

---

Küreselleşmesi: IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İçyüzü, Çev. Neşenur Domaniç, İstanbul, Çiviyazıları, 1999, s. 293-313.

tasfiye edilmesi ve kapitalizme geçiş süreci, geçişin etkileri ve tüm bu köklü değişim-dönüşüm sürecinde Yugoslavya işçi sınıfının durumu incelenip açıklanıyor. Bu ayrıntılı inceleme ve açıklamaların ışığında üç temel tez ileri sürüyorum:

(1) Yugoslav sosyalist özyönetim sisteminin üç temel problemi vardı: Bölgeler arası rekabet ve eşitsizlikler, toplumsal eşitsizlikler, bürokratik-teknokratik yönetici sınıfın gelişimi. Bu problemler, hem özyönetimin gelişimini sınırlandırdı hem de sistemi zayıflatıp kırılğan / hassas hale getirdi.

(2) Sosyalist özyönetim sistemi 1980'li yıllarda neoliberal reformlar vasıtasıyla tasfiye edildi ve yerine kapitalizm yapılandırıldı. Bu reformlar, yerli bürokratik-teknokratik yönetici sınıf(lar) ile merkez kapitalist devletler arasında kurulan işbirliği tarafından uygulandı ve yönetildi.

(3) 1980'li yıllarda gerçekleşen kapitalizme geçiş süreci bölgeler (altı federe cumhuriyet, iki özerk eyalet) arasında piyasa ve kaynak kapma mücadelesini başlattı. Bu mücadele, her bölgenin yerel bürokratik-teknokratik yönetici sınıfı liderliğinde gerçekleştirildi. Böylece 1980'li yıllarda gerçekleşen kapitalizme geçiş süreci, 1990'lı yıllarda yaşanan savaşların ve parçalanmanın ekonomik zeminini oluşturdu.

---

⁶¹ Bkz.: John Williams, **Legitimacy in International Relations and the Rise and Fall of Yugoslavia**, London, Macmillan Press, 1998.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOSYALİST ÖZYÖNETİMİN TARİHSEL - DÜŞÜNSEL

KAYNAKLARI

Yugoslavya'yı SSCB'den ve dönemin diğer sosyalist ülkelerinden ayıran en önemli özellik sosyalist özyönetim sistemi olmuştur. Fakat şunu belirtmeliyiz ki, "sosyalist özyönetim bir Yugoslav icadı değildir".¹ Sosyalist özyönetim düşüncesinin çeşitli tarihsel kaynakları vardır: Charles Fourier (1772-1832), Robert Owen (1771-1858), Philippe Joseph Benjamin Buchez (1796-1865) gibi ütöpik sosyalistler; Louis Blanc (1811-1882), Ferdinand Lassale (1825-1864), Sidney James Webb (1859-1947), Martha Beatrice Webb (1858-1943) gibi reformist sosyalistler; William Godwin (1756-1836), Pierre Joseph Proudhon (1809-1865), Michael Bakunin (1814-1876), Peter Kropotkin (1842-1921) gibi anarşist düşünürler; devrimci sosyalizm düşüncesinin ve hareketinin en önemli düşünürleri olan Karl Marx (1818-1883) ve Friedrich Engels (1820-1895) ile diğer bazı Marksist düşünürler adım adım sosyalist özyönetim sisteminin düşünsel temelini oluşturmuşlardır.²

Sosyalist özyönetim anlayışının tarihsel gelişiminde sadece sosyalist ve anarşist düşünürlerin öğretileri yoktur, aynı zamanda somut pratikler ve mücadeleler vardır: 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yükselişe geçen sosyalist-komünist mücadeleler ve sendikalist hareketler; 1871 Paris Komünü deneyimi; İngiltere'de Fabian Hareketi; Rusya'da 1905 Demokratik Devrimi ile 1917 Sosyalist Devrimi ve ayrıca 20. yüzyılda bazı ülkelerde (Bolivya, Şili, Peru, Cezayir, Hindistan, İsrail, ABD, Kanada, Avrupa ülkeleri) dönem dönem gerçekleştirilen ve işçilerin belli bir

---

¹ Branko Horvat, "The Labor-managed Enterprise", **Self-governing Socialism, Volume 2: Sociology, Politics and Economics**, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 164 ve Branko Horvat, **The Yugoslav Economic System: The First Labor-Managed Economy In The Making**, New York, M.E. Sharpe Inc. Publisher, 1976, s. 156.

² Daha fazla bilgi için bkz.: Horvat, "A New Social System in the Making: Historical Origins and Development of Self-governing Socialism", **Self-governing Socialism, Volume 1: Historical Development, Social and Political Philosophy**, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 3-16 ve Alpaslan Işıklı, **Kuramlar Boyunca Özyönetim ve Yugoslavya Deneyi**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1983, s. 30-62.

düzeyde karar alma süreçlerine katılımlarını sağlayan yasal düzenlemeler ve kurumsallaşmalar.³

Yugoslavya’da uygulanmış olan sosyalist özyönetim sistemi, işte bu büyük tarihsel-düşünsel birikimin mirasına dayandırılmıştır. Buna karşılık olarak Yugoslav sosyalist özyönetim sistemi, hiç kuşkusuz, özyönetim düşüncesine ve teorisine çok önemli pratik katkılar yapmıştır.⁴

Diğer sosyalist ülkelerde olduğu gibi YSFC’nin de resmi ideolojisi “Marksizm” idi.⁵ Bu nedenle Yugoslav komünistlerine göre geçmişten devralınan en önemli miras Karl Marx’ın düşünceleridir. YKP/YKB programları ve kongreleri ile devrimin / devletin lider kadrosunda yer almış olan Josip Broz Tito⁶ ve Edvard Kardelj⁷ gibi devlet adamları Yugoslavya’da uygulanan sosyalist özyönetim

---

³ Daha fazla bilgi için bkz.: Horvat, “A New...”, s. 17-47 ; Horvat, **An Essay On Yugoslav Society**, New York, International Arts and Sciences Press, 1969, s. 29-36 ve Georges Gurvitch, “Three Paths of Self-management”, **Self-governing Socialism, Volume 2: Sociology, Politics and Economics**, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 20-28.

⁴ Bruce McFarlane, **Yugoslavia: Politics, Economics and Society**, London, New York, Pinter Publishers, 1988, s. 209.

⁵ Dejan Jovic, “Yugoslavism and Yugoslav Communism: From Tito to Kardelj”, **Yugoslavism: Histories of a Failed Idea, 1918-1992**, Ed. Dejan Djokic, London, Hurst&Company, 2003, s. 159.

⁶ Babası Hırvat, annesi Sloven olan Tito (7 Mayıs 1892 – 4 Mayıs 1980), on beş çocuklu ailenin yedinci çocuğu olarak Hırvatistan’ın Kumrovec köyünde doğdu. Köy ilkokulunu bitirdikten sonra Tito, önce garson, sonra da bir ustanın yanında tamirci çırağı olarak çalıştı. Üç yıllık çıraklıktan sonra Zagreb’e gitti. Hırvatistan, Almanya ve Avusturya’da çalışan Tito, buralarda çok yeri gezdi, gördü. Tito, Birinci Dünya Savaşı başlayınca Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ordusuna alındı ve Rusya ordusuna karşı savaşırken esir düştü. 1917 Sovyet Devrimi gerçekleşince diğer savaş esirleri ile birlikte serbest bırakıldı ve burada Sovyetler Birliği Komünist Partisi (SBKP) ile tanıştı. 1920’de ülkesine (Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı’na) dönen Tito, Hırvatistan Metal Sendikasına katıldı ve 1927 yılında sendika sekreteri oldu. 1928 yılında yasadışı YKP üyesi olma suçundan beş yıl hapis cezasına çarptırıldı. 1934 yılında haptiden çıktıktan sonra Komintern tarafından Balkanlar Sekreterliği görevine getirildi ve üç yıl sonra Moskova’nın desteğiyle Parti Genel Sekreteri oldu. İkinci Dünya Savaşı ve işgal yıllarında Yugoslavya Halk Kurtuluş Ordusu Başkomutanı olan Tito, 1945’ten ölümüne kadar YKP/YKB Başkanlığı, YHO Başkomutanlığı ve YSFC Başkanlığı görevlerini üstlendi. (John B. Allcock, Marko Milivojevic, John J. Horton, **Conflict In The Former Yugoslavia: An Encyclopedia**, Denver, Santa Barbara, Oxford, ABC-CLIO, 1998, s. 289-290. Ayrıca Tito’nun hayatı, politik düşünceleri ve mücadelesi hakkında daha ayrıntılı bilgi için şu iki kaynağa bakılabilir: Fitzroy Maclean, **Tito: A Pictorial Biography**, London, McGraw-Hill, 1980 ve Vladimir Dedijer, **Tito Speaks: His Self-Portrait and Struggle with Stalin**, London, 1953.)

⁷ Kardelj (27 Ocak 1910 – 10 Şubat 1979), Slovenya’nın Lübljiana şehrinde bir demiryolu işçisinin oğlu olarak dünyaya geldi. Lübljiana Öğretmenlik Yüksekokulunu bitirdikten sonra belli bir süre ilkokul öğretmenliği yaptı. Henüz 16 yaşındayken YKP gençlik koluna katılmış olan Kardelj, YKP üyesi olmaktan dolayı 1930-1932 yıllarında hapis yattı. 1934’te SSCB’ye kaçtı. 1937’de ülkesine geri dönen Kardelj, henüz yeni YKP Genel Sekreterliğine seçilmiş olan Tito tarafından Parti Merkez Komitesine alındı. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Slovenya’da Partizan hareketinin örgütleyicisi ve komutanı olan Kardelj, devrim sonrasında çeşitli üst düzey görevlerde yer aldı: YKP/YKB Merkez Komite üyeliği, İçişleri Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Başbakan Yardımcılığı, YSFC’nin BM

sisteminin Marksist prensiplere dayandığını, en büyük esin kaynağın Marx olduğunu belirtmişlerdir. Marx, devletin ve YKP/YKB'nin resmi ideolojisi haline dönüştürüldüğü için, sosyalist özyönetimin gelişimine katkı sağlamış olan diğer düşünürler resmi düzeyde görmezden gelinmiş bu konuda sadece Marx'a vurgu yapılmıştır. Örneğin; Yugoslavya'da sosyalist özyönetim sistemine geçişi başlatan 26 Haziran 1950 tarihli Temel Yasanın kabul edildiği gün Tito'nun meclis kürsüsünden yaptığı konuşma bu durumu açıkça gösteriyor:

“...sosyalizme giden yolumuz, Marksist bilimin verili aşamaya, ülkemizde var olan özel koşullara mümkün olan en yakın uyum ile uygulanmasına dayanır. Bizim için bu bilim bir dogma değildir fakat bir liderlik aracıdır... Yaptığımız her şeye bu bilimin ruhunu koymaya çalışıyoruz çünkü bunun doğru olduğunu derinden düşünüyoruz... Her ne bahane altında olursa olsun, bu prensiplerden herhangi bir uzaklaşma, sadece işçi sınıfına değil tüm insanlığa ihanet etmek anlamına gelecektir.”⁸

YKB'nin 9. Kongresinde Tito, özyönetim sistemini geliştirirken Marx'ın düşüncelerinden ve özellikle de Paris Komünü deneyi üstüne Marx'ın yaptığı incelemelerden hareket ettiklerini açıklamıştır.⁹ Tito bir başka yerde, Yugoslavya'da uygulanan sosyalist özyönetim sisteminin yeni bir tarihsel buluş olmadığını, özyönetimin esasının Marksizm içinde olduğunu ifade etmiştir.¹⁰ Ona göre özyönetim, Marksist bilimin en demokratik ve en doğru gelişim yoldur¹¹ ve bu nedenle de Marksist teoriyi bilmeden ve benimsemeden sosyalist gelişim sağlamak mümkün değildir.¹² Ayrıca Tito, sosyalist özyönetimi tanımlarken Marx'ın geliştirmiş olduğu “proletarya diktatörlüğü” kavramını da kullanmıştır. 1974 tarihli 10. YKB Kongresinde yaptığı konuşmasında, “sosyalist özyönetim demokrasisi, proletarya diktatörlüğünün özel bir biçimidir” ifadesini kullanmıştır. Tito

---

Temsilcisi, YSFC Kolektif Başkanlık üyeliği, vb... Yugoslavya'nın 1946 tarihli ilk anayasasını hazırlayan Kardelj, ayrıca 1953 tarihli Anayasal Kanun ile 1963 ve 1974 anayasalarının hazırlanmasına önderlik etti. Kardelj, Yugoslavya'da sosyalist özyönetim sisteminin ve bağılantısızlık dış politikasının teorisyeni olarak bilinir. (**Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, Cilt 12, İstanbul, Milliyet Gazetecilik A. Ş., 1986, s. 6418 ve **AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi**, Cilt 12, İstanbul, Ana Yayıncılık A.Ş., 1988, s. 616).

⁸ Josip Broz Tito, “Yugoslav Socialism”, **A Documentary History of Communism, Volume II**, Ed. Robert V. Daniels, New York, Random House, 1960, s. 194.

⁹ Tito, **Referati sa Kongresa KPJ i SKJ**, Sarajevo, Svjetlost, 1982, s. 469.

¹⁰ Işıklı, **a. g. e.**, s. 48.

¹¹ Tito, **Samoupravljanje**, Sarajevo, Svjetlost, 1982, s. 388.

¹² Tito, **Radnicka Klasa i Savez Komunističke Jugoslavije**, Sarajevo, Svjetlost, 1980, s. 570.

konusmasında, politik iktidarın işçi sınıfının elinde bulunmasını ve toplumsal-ekonomik meselelerin işçi sınıfı tarafından yönetilmesini, “sosyalist özyönetim demokrasisi” ve “proletarya diktatörlüğü” olarak tanımlamıştır.¹³

Kardelj ise, sosyalist özyönetim, sosyalist demokrasi ve “Marx’ın öğretileri” arasında sıkı bir bağ kurmuştur:

“Bu geçici geri biçimden (devletçi sosyalizmden), işletmelerimizin yönetilmesinde işçilerin doğrudan işbirliği şeklindeki sürekli biçime doğru gelişme ve dönüşüm gerçekleştirilmelidir. Bu gelişme, sosyalist demokrasinin büyümesinde ve Marx’ın öğretilerinin çizgisinde atılmış ileri bir adım olmalıdır.”¹⁴

Çok sayıda sosyalist entelektüel de Tito – Kardelj ikilisi gibi düşünmektedir: Örneğin; savaş yıllarında Partizan Ordusunda subay olarak yer almış olan Belgrad Üniversitesi Felsefe Enstitüsü Direktörü Mihailo Markovic’e göre, sosyalist özyönetim modeli, liberalizme ve totalitarizme karşı meydan okuyan, insanın gerçek anlamda özgürleşmesini savunan bir sosyalist demokrasi biçimidir. Bu modelin düşünsel/felsefi temelinde ise Marx’ın geliştirdiği düşünceler yer almaktadır.¹⁵ Bir başka örnek vermek gerekirse; Najdan Pasic de, sosyalist özyönetim anlayışını Marx’ın ekonomik ve politik düşüncelerine dayandırıyor.¹⁶

Kısacası; YSFC’nin resmi ideolojisine / anlayışına göre Yugoslav özyönetim sistemi, Marx’ın temel öğretilerine dayanmaktaydı. Fakat Marx’ın dışında daha başka düşünürler ve düşünce akımları da sosyalist özyönetim düşüncesinin gelişimine büyük katkılar sağlamışlardır. Nitekim Yugoslavya’da devlet içinde önemli görevlerde bulunmuş olan ekonomist Branko Horvat’a göre, Fransız Fourier, İskoç Owen ve Fransız Blanc sosyalist özyönetimin tarihsel gelişiminin birinci dalgasını oluşturmuşlardır.¹⁷ Ayrıca Yugoslav sosyalist özyönetim sisteminde, anarşist düşünür Proudhon’un ve 20. yüzyılın en önemli Marksist düşünürlerinden

---

¹³ Tito, **Referati...**, s. 519-520.

¹⁴ Kardelj’den aktaran Adolf Sturmthal, **Workers Councils**, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1964, s. 93.

¹⁵ Bkz.: Mihailo Markovic, “Philosophical Foundations of the Idea of Self-management”, **Self-governing Socialism, Volume 1: Historical Development, Social and Political Philosophy**, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 332-345.

¹⁶ Najdan Pasic, “Selfmanagement as an Integral Political System”, **Yugoslav Workers’ Selfmanagement**, Ed. M. J. Broekmeyer, Dordrecht, D. Reidel Publishing Company, 1970, s. 3-4.

¹⁷ Horvat, **An Essay...**, s. 27.

Gramsci'nin etkisi görülmektedir.¹⁸ Tarihsel süreç içinde sosyalist özyönetim anlayışının gelişimine katkı sağlamış olan bir başka önemli isim Fransız düşünür ve devrimci Buchez'dir. İngiliz Fabian Hareketi'nin iki önemli temsilcisi olan Sidney Webb ile Beatrice Webb ise, kapitalizme yönelik eleştiriler geliştirerek, endüstriyel demokrasiye vurgu yaparak ve merkezi yönetim karşısında demokratik yerel yönetimi savunarak sosyalist özyönetim literatürüne ve hareketine önemli katkılar sağlamışlardır. Yugoslav sosyalist özyönetim sistemini ayrıntılı biçimde incelemeyen önce, sosyalist özyönetim düşüncesine öncülük ve kaynaklık etmiş olan bu önemli isimleri kısaca ele almak faydalı olacaktır.

1. 1. Karl Marx

Marx'ın politik düşüncesinin temelinde "sınıf savaşımı kuramı" yatar. Marx'a göre "gelmiş geçmiş bütün toplumların tarihi, değişik çağlarda değişik biçimlere bürünen sınıf çelişkilerinin gelişmesinin tarihidir."¹⁹ Bu sınıf çelişkilerinin ortaya çıkması ve gelişmesi kaçınılmaz olarak sınıf savaşımına neden olur. Bu nedenle, toplumların tarihi sınıf savaşımının / sınıfsal mücadelelerin tarihidir:

"Günümüze kadar var olagelen toplumların tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir. Özgür yurttaş ve köle, patrisyen ve pleb, derebeyi ve serf, lonca ustası ve kalfa, tek kelimeyle ezen ve ezilen, her an birbirlerine karşı olmuşlar, kimi zaman alttan alta, kimi zaman açıktan açığa aralıksız bir kavgayı sürdürmüşlerdir, bu kavga her seferinde ya bütün toplumun devrimci bir yeniden kuruluşa varmasıyla, ya da çarpışan sınıfların birlikte mahvolmalarıyla sonuçlanmıştır."²⁰

Sınıf savaşımı, üretim ve mülkiyet ilişkilerinde ve buna bağlı olarak da politik ilişkilerde konumları birbirinden farklı olan toplumsal sınıflar arasında ortaya çıkan çelişkiler ve çıkar uyumsuzluklarından kaynaklanan bir toplumsal mücadeledir. Bu mücadele içinde, Marx'a göre, bir tarafta üretim ve geçim araçlarından mahrum olan ve bu nedenle de sömürülen ve egemen olmayan sınıf, diğer tarafta ise üretim ve

---

¹⁸ Ellen Turkish Comisso, **Workers' Control Under Plan and Market**, New Haven, London, Yale University Press, 1979, s. 3 ve Horvat, "A New...", s. 15, 34-35.

¹⁹ Karl Marx, Friedrich Engels, **Komünist Parti Manifestosu**, Çev. Ahmet Sarı, İstanbul, Yorum Yayınları, 1994, s. 69.

²⁰ A. e., s. 41.

geçim araçlarının sahibi olan ve bu nedenle de sömüren ve egemen olan sınıf yer alır. Bu iki sınıfın çıkarları birbirinden farklıdır ve uyumsuzluk içindedir. Bu farklılık ve uyumsuzluk kaçınılmaz olarak sınıf savaşımına neden olur. Sömürülen sınıf, sömürüden kurtulmak ve kendisini özgürleştirmek için; sömüren sınıf ise, mevcut üretim ve mülkiyet ilişkilerini, sömürü ilişkilerini ve kendi politik iktidarını devam ettirmek için mücadele eder.

Kapitalist toplumda sınıf savaşımı, işçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasında gerçekleşir. Üretim ve geçim araçlarından mahrum olan işçi, belli bir ücret karşılığında emek-gücünü üretim ve geçim araçlarının sahibi olan kapitaliste satar. Bu üretim ve mülkiyet ilişkisi içerisinde kapitalist, sömüren taraftır ve artı-değere²¹ el koyar. Kapitalistin sermaye birikimi, işçi tarafından üretilen ama kapitalist tarafından el konulan artı-değere dayanır²². “Artı-değerin sermaye olarak kullanılmasına ve tekrar sermayeye dönüştürülmesine sermaye birikimi denir.”²³ Bu ilişki biçimi kapitalist sömürünün özünü oluşturur:

---

²¹ “Her türlü artı-değer, sonradan (kar, faiz, rant gibi) hangi özel biçim altında billurlaşırsa billurlaşsın, özü bakımından, karşılığı ödenmemiş emeğin maddeleşmesidir.” (Marx, **Kapital, Birinci Cilt**, Çev. Alaattin Bilgi, Ankara, Sol Yayınları, 1986, s. 546). Veya başka bir ifadeyle, artı-değer, “karşılığı ödenmeden ücretli işçinin kapitalistler için harcadığı emek, ödenmemiş, bedava emektir.” (Ernest Mandel, **Marxist Ekonomi Kuramına Giriş**, Çev. Ali Ünal, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998, s. 12). “Artı-değer üretimi, bu (kapitalist) üretim tarzının mutlak yasasıdır. Emek-gücü, ancak, üretim araçlarını sermaye olma niteliği içinde koruduğu ve devam ettirdiği, kendi değerini sermaye olarak yeniden ürettiği, ek sermayeye kaynaklık edecek, karşılığı ödenmemiş bir emek (artı-değer) sağladığı sürece satılabilir bir şeydir.” (Marx, **Kapital, Birinci Cilt**, s. 635-636). Alıntı içinde yer alan parantezler tezin yazarına aittir.

²² “Tarihsel kapitalizm adını verdiğimiz tarihsel toplumsal sistemin ayırt edici özelliği, bu tarihsel sistemde sermayenin çok özel bir yolla kullanıma girmesidir. Bu kullanımda başlıca amaç ya da niyet, sermayenin kendini büyütmesidir. Sistemde, geçmiş birikimler yalnızca daha fazla sermaye biriktirmek için kullanıldığı ölçüde “sermaye”dir.” (Immanuel Wallerstein, **Tarihsel Kapitalizm**, Çev. Necmiye Alpay, İstanbul, Metis Yayınları, 2006, s. 12).

“Üretim araçları, ancak kapitalistlerin özel mülkiyetlerinde buldukları ve işçi sınıfını sömürmek için kullandıkları zaman sermaye olurlar. Sermaye, ne bir para yığını, ne de üretim aracıdır, ama sermaye, toplumun başlıca üretici gücü olan işçi sınıfı, geçim ve üretim araçlarından yoksun bırakılırken, ve bu yüzden de, emek gücünü kapitalistlere satmaya ve kapitalist sömürünün boyunduruğunda kalmaya zorlanırken, üretim ve geçim araçlarının kapitalist sınıfın mülkiyetinde bulunduğu, tarihsel olarak belirlenmiş bir üretim ilişkilisidir. Başka bir deyişle, sermaye, ücretli işçilerin sömürülmesi yolu ile artı-değer sağlayan bir değerdir.” (P. Nikitin, , **Ekonomi Politik**, Çev. Hamdi Konur, Ankara, Sol Yayınları, 1995, s. 81-82).

“Üretim ve geçim araçlarının, ilk üreticinin mülkiyetinde kaldığı sürece sermaye olmadıklarını biliyoruz. Bunlar, ancak, aynı zamanda, emekçiyi hem sömürme ve hem de boyunduruk altına alma aracı olarak hizmet ettikleri zaman, sermaye halini alırlar... Sermaye bir toplumsal üretim ilişkilisidir. Bir burjuva üretim ilişkisi, burjuva toplumunun üretim ilişkilisidir.” (Marx, **Kapital, Birinci Cilt**, s. 786).

“Üretim sırasında işçilerin emeği ile yaratılan artı-değer kapitalist topluluk üyelerinin kendi çalışmalarından gelmeyen gelirlerinin: sanayicilerin ve tüccarların karlarının, hisse sahiplerinin paylarının, tefecilerin ve bankacıların aldıkları faizlerin, toprak sahiplerinin toprak rantlarının vb. kaynağıdır. Eğer kapitalist bir artı-değer elde ediyorsa, bu, işçilerin, kendi emek-güçlerine eşit bir değer yaratmak için gerekenden daha uzun bir süre çalışmış olmalarındandır. Artı-değer, onu yaratmak için işçiye ödeme yapmadan kapitalist tarafından alıkonulur. Bu, kapitalist sömürünün özünü oluşturur.”²⁴

Kapitalist üretimin temel amacı artı-değere dayanan sermaye birikiminin gerçekleştirilmesidir. Bu amaç aynı zamanda kapitalizmde sürekli üretim artışının ve sürekli yeniliklerin (yeni teknoloji, yeni ürünler, yeni üretim ve pazarlama teknikleri, vb...) temel dürtüsüdür.²⁵

Sadece tek tek kapitalistlerin değil, bir bütün olarak kapitalist sınıfın zenginliği proletarya sınıfının sömürülmesine dayanır. Bu sömürü ilişkisi kapitalist uygarlığı sürekli zenginleştirirken, proletarya sınıfını yoksullaştırır:

“Sermaye biriktirmek, toplumsal zenginlik alemini ele geçirmek, sömürdüğü insanların kitlesini artırmak ve böylece kapitalistin dolaysız ve dolaylı egemenliğini genişletmek demektir.”²⁶

“Kapitalizm, sermaye birikimine tekabül eden bir sefalet birikimi yaratır. Bu yüzden, bir kutupta servet birikimi, diğer kutupta, yani kendi emeğinin ürününü sermaye şeklinde üreten sınıfın tarafında, sefaletin, yorgunluk ve bezginliğin, köleliğin, bilisizliğin, zalimliğin, akli yozlaşmanın birikimi ile aynı anda olur.”²⁷

Yani, Fransız sosyalist düşünür Fourier’in ifadesiyle, “kapitalist uygarlık altında, yoksulluk, aşırı zenginliğin kendisinden doğar.”²⁸ Çünkü kapitalist sistemde, Marx’ın ifadesiyle, “yoksul işçinin emeği, zengin kapitalistin madenidir”.²⁹

Kapitalizm, Marx’a göre, sadece işçileri sömürmekle kalmaz, aynı zamanda onları “insan olma” durumundan çıkarıp “aşağılık bir seviye”ye indirir:

---

²³ A. e., s. 595.

²⁴ Y. Zubritski, D. Mitropolski, V. Kerov, **Kapitalist Toplum**, Çev. Sevim Belli, Ankara, Sol Yayınları, 1995, s. 16.

²⁵ A. e., s. 17.

²⁶ Marx, **Kapital, Birinci Cilt**, s. 609.

²⁷ A. e., s. 663.

²⁸ Fourier’dan aktaran Engels, **Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm**, Çev. Kemal Savaş, İstanbul, Yorum Yayınları, 1993, s. 51.

²⁹ Marx, **Kapital, Birinci Cilt**, s. 631.

“Zaman, insanın gelişmesinin mekânıdır. Kullanacak boş zamanı olmayan uyku, yemek vb. gibi salt fiziksel kesintiler dışında tüm yaşamı kapitalist hesabına çalışmaya giden bir insan, bir yük hayvanından daha beterdir. O, fizik olarak ezilmiş, kafaca alıklaşmış, başkası için servet üreten basit bir makinedir. Ama bununla birlikte, bütün modern sanayi tarihi gösterir ki, sermaye, eğer önüne set çekilmezse, bütün işçi sınıfını, umursamadan, acımasızca bu en aşağı düzeye düşürmek için çalışır”³⁰

“. . . kapitalist sistem . . . emekçiyi, . . . , makinenin bir parçası düzeyine indiriyor, yaptığı işin bütün sevimliliğini yok ederek nefret edilen bir eziyet haline sokuyor; . . . işçiyi, emek-sürecinin entelektüel yeteneklerinden uzaklaştırıyor; çalışma koşullarını bozuyor, emek-süreci sırasında nefret edilecek bir despotluğa boyun eğmek durumunda bırakıyor; tüm yaşamını yalnızca çalışma yaşamı şekline sokuyor ve karısıyla çocuklarını, sermaye çarkları arasına sürüklüyor.”³¹

Kapitalist üretim ilişkileri emeğin yabancılaşmasına neden olur. İşçi, üretim sürecini kontrol edemez ve yönetemez. İşçinin, kendi emeği ile gerçekleştirdiği üretim süreci hakkında karar alma yetkisi yoktur. İşçi, kendi eğmeğiyle ürettiği nesnenin sahibi ve yöneticisi de değildir. Hem üretim süreci, hem de bu sürecin sonunda ortaya çıkan ürün - ki bu da işçi emeğinin nesnelleşmesinden başka bir şey değildir - kapitalistin denetimi, kontrolü ve sahipliği dahilindedir.³² İşçinin kendi emeğiyle gerçekleştirdiği üretim süreci ve nesne, daha sonradan işçinin karşısına bir “düşman” olarak çıkar. “Emeğin ürettiği nesne, onun ürünü, yabancı bir varlık olarak, üreticiden bağımsız bir erk olarak, ona karşı koyar.”³³ Böylece “tıpkı bir dinde insanın kendi beyninin ürünü olan şeylerin yönetimine girmesi gibi, kapitalist üretimde de, insanoğlu, kendi elinden çıkma ürünler tarafından yönetilir.”³⁴

Ayrıca kapitalizmde işçi, bir meta düzeyine indirgenir. İşçi, üretim sürecinde bir girdi, piyasada ise belli bir değer üzerinden işlem gören bir metadır:

³⁰ Marx, **Ücretli Emek ve Sermaye: Ücret, Fiyat ve Kar**, Çev. Sevim Belli, Ankara, Sol Yayınları, 1992, s. 119.

³¹ Marx, **Kapital, Birinci Cilt**, s. 662.

³² Bu nedenle Ernest Mandel’e göre, kapitalist üretim ilişkisi işçi ile kapitalist arasında bir bağımlılık ilişkisi kurar; bu da, ekonomik bağımlılıktır. Ekonomik bağımlılık, “işverene tam bir doğrudan bağımlılığa ve üretim alanında kişisel özgürlük yokluğuna da yol açıyor.” (Mandel, **İktidar ve Para: Bürokrasinin Marksist Bir Analizi**, Çev. Bülent Tanatar, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1992, s. 288-289). Dolayısıyla, “bir kapitalist sistemde fabrika rejimi, bir işçinin tuvalette geçirdiği zamanın bile patronlar tarafından gözetime tabi tutulduğu ve bireyin bu tür ‘kazanç getirmeyen’ ve ‘iktisadi bakımdan etkin olmayan’ faaliyetlerden dolayı cezalandırılabilirdiği ya da işten atıldığı bir despotizm rejimidir.” (A. e., s. 290).

³³ Marx, **1844 Elyazmaları**, Çev. Kenan Somer, Ankara, Sol Yayınları, 1993, s. 140.

³⁴ Marx, **Kapital, Birinci Cilt**, s. 638.

“İşçi ne kadar çok zenginlik üretir, üretimi erk ve hacim bakımından ne kadar artarsa, o kadar yoksul duruma gelir. Ne kadar çok meta üretirse, o kadar ucuz bir meta olur. İnsanların dünyasının değersizleşmesi, nesnelere dünyasının değer kazanması ile orantılı olarak artar. Emek sadece meta üretmekle kalmaz; genel olarak meta ürettiği ölçüde, kendi kendini ve işçiyi de meta olarak üretir.”³⁵

İşte bu emeğin kendine yabancılaşmasıdır. Emeğin yabancılaşması aslında “insanın insana yabancılaşması”dır; insanın, kendi öz bedenine yabancılaşmasıdır.³⁶ Bu durum işçiler için, en azında sömürü kadar ızdırap vericidir. İşçinin kendi emeğiyle gerçekleştirdiği etkinlik, kendisi için işkenceye dönüşür. Çalışma, zorlama çalışmadır. Zorlama ortadan kalkar kalmaz işçi, çalışmadan “vebadan kaçır gibi kaçır.”³⁷ İşçi için işkence ve ızdırap olan çalışma süreci, kapitalist için ise sevinç ve zenginlik kaynağıdır.³⁸ Çünkü kapitalist üretim tarzında yabancılaşmış emek “zenginler için harikalar, işçi için yoksunluk üretir. Saraylar, ama işçi için inler üretir. Güzellik, ama işçi için sararma üretir.”³⁹ Ayrıca Marx’a göre, kapitalizmdeki rekabetçi anlayış ve rekabetçi ilişki biçimi, işçi veya kapitalist fark etmeksizin tüm bireyleri bencil olmaya teşvik eder ve böylece insanı insana yabancılaştırır.⁴⁰

Kısaca bu şekilde özetleyebileceğimiz sömürü, aşağılama ve yabancılaşma ilişkisi, işçi sınıfı ile kapitalist sınıf arasında yaşanan çelişkinin ve çatışmanın kaynağını oluşturur. Dolayısıyla, işçi sınıfının kapitalist sınıfa karşı verdiği sınıf savaşımının zeminini bu sömürü, aşağılama ve yabancılaşma ilişkisi oluşturur.

Kapitalist üretim ilişkileri, Marx’ın tespitine göre, tekelleşme sürecini içerir. Sermaye grupları arasında yaşanan rekabet, güçlü olan kapitalisti daha da güçlendirir, zayıf olanı ise daha da zayıflatır ve en sonunda iflasa sürükler. İflas eden küçük burjuvazi ise işçileşir:

“Üretken sermayenin büyümesi, sermaye birikimi ve yoğunlaşması demektir. Sermayenin merkezileşmesi (tekelleşmesi) daha büyük bir işbölümü ve daha çok makine kullanımını gerektirir... Sanayi kapitalistlerini durmadan çoğalan araçlarla

---

³⁵ Marx, **1844...**, s. 140.

³⁶ **A. e.**, s. 148.

³⁷ **A. e.**, s. 143.

³⁸ **A. e.**, s. 149.

³⁹ **A. e.**, s. 142.

⁴⁰ Andrew Heywood, **Siyasi İdeolojiler**, Ankara, Adres Yayınları, 2003, s. 158.

çalışmaya zorlayan üretici güçlerdeki büyüme, küçük sanayicileri yıkar ve onları proletarya saflarına atar.”⁴¹

“Bu mülksüzleştirme, kapitalist üretimin kendi içinde taşıdığı yasaların işlemesiyle, sermayenin merkezileşmesi (tekelleşmesi) ile gerçekleşir. Bir kapitalist, daima birçoklarının başını yer.”⁴²

Marx’ a göre, kapitalist üretim ilişkileri geliştikçe ve yaygınlaştıkça hem işçilerin sayısı (faal ordu), hem de işsizlerin sayısı (yedek sanayi ordusu) artar ve işsizlerin sayısı arttıkça hem işsizlerin, hem de çalışan işçilerin sefaleti artar. Marx bu durumu “kapitalist birikimin mutlak genel yasası” olarak adlandırdı. Bu “yasa”ya göre;

“Toplumsal servet, işleyen sermaye, bu sermayenin büyüme ölçüsü ile hızı, dolayısıyla, proletaryanın mutlak kitlesi ve emeğin üretkenliği ne kadar büyük olursa, yedek sanayi ordusu da o kadar büyük olur. Sermayenin genişleme gücü ile emrindeki emek-gücünün gelişmesi de aynı nedene bağlıdır. Bunun için, yedek sanayi ordusunun nispi büyüklüğü, servetin potansiyel enerjisi ile birlikte artar. Ama bu yedek ordunun (işsizlerin) faal orduya (çalışan işçilere) oranı ne kadar büyükse, sefaleti, çalışma sırasında katlandığı ıstırapla ters orantılı olan toplam artı-nüfusunun kitlesi de o kadar büyük olur. En sonu, işçi sınıfının düşkünler tabakası ile yedek sanayi ordusu ne kadar yoğun olursa, resmi yoksulluk da o kadar yaygın olur. Bu, kapitalist birikimin mutlak genel yasasıdır.”⁴³

Marx’ın ekonomi kuramına göre, kapitalist üretim tarzı üretici güçler (insan ve üretim araçları) ile çatışır ve belli bir noktadan sonra üretici güçlerin gelişimini engeller. Üretici güçlerin gelişimi ve emeğin / insanın özgürleşmesi için kapitalizmin yıkılması gerekir. Alt-yapı ve üst-yapı kurumlarıyla birlikte bir bütün olarak kapitalizm, ancak “komünist devrim”⁴⁴ yoluyla yıkılabilir. Böylece üretici güçlerin

---

⁴¹ Marx, **Felsefenin Sefaleti**, Çev. Ahmet Kardam, Ankara, Sol Yayınları, 1992, s. 197. Alıntı içinde yer alan parantez tezin yazarına aittir.

⁴² Marx, **Kapital, Birinci Cilt**, s. 782. Alıntı içinde yer alan parantez tezin yazarına aittir.

⁴³ **A. e.**, s. 661. Alıntı içinde yer alan parantezler tezin yazarına aittir.

⁴⁴ Marx’a göre devrim, “tarihin devindirici gücüdür.” (Marx, Engels, **Alman İdeolojisi (Feuerbach)**, Çev. Sevim Belli, Ankara, Sol Yayınları, 1992, s. 64). Marx, “devrim” olgusunu şu şekilde tanımlamıştır: “Varlıkların toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli bir toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukuki ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddî hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır. Gelişmelerinin belli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da, bunların

gelişimi ve emeğin / insanın özgürleşmesi önündeki engeller ortadan kaldırılabılır. Peki, bu devrimi kim gerçekleştirecek?

Marx komünist devrim misyonunu işçi sınıfına vermiştir. Çünkü ona göre, modern kapitalist toplumun asli ve tek devrimci gücü işçi sınıfıdır:

“. . . gittikçe büyüyen bir ölçekte yeniden-üretim, yani birikim, büyüyen bir ölçekte sermaye ilişkisini, bir kutupta daha çok kapitalistleri ya da daha büyük kapitalistleri, öteki kutupta da daha çok ücretli işçileri yeniden üretir. . . Bu yüzden sermaye birikimi, proletaryanın çoğalması demektir.” “Yani sermayenin sömürü ve egemenlik alanı, yalnızca kendi boyutları ve egemenliği altına aldığı insanların sayısı ile genişlemektedir.”⁴⁵

“Çağımız, burjuvazinin çağı, şu ayırt edici özelliği taşır. Sınıf çelişkilerini basitleştirmiştir. Bütün toplum gitgide iki düşman kampa, birbirine doğrudan doğruya karşıt iki büyük sınıfa bölünmektedir: Burjuvazi ve proletarya.” “Ne var ki burjuvazi kendisine ölüm getiren silahları yaratmakla kalmamış; bu silahları kullanacak olan insanları, çağdaş işçi sınıfını, proleterleri de yaratmıştır.” “Sanayinin gelişmesi proletaryanın sayısını arttırmakla kalmaz; proletarya gün geçtikçe daha büyük yığınlar halinde bir araya gelir, gücü artar ve gücünün daha çok farkına varır.” “Bugün burjuvazi ile karşı karşıya olan bütün sınıflar içinde yalnız proletarya gerçekten devrimci bir sınıftır. Öbür sınıflar (feodal soylular, köylüler ve küçük burjuvazi) çağdaş sanayi karşısında çürüye çürüye yok olur giderler. Proletarya çağdaş sanayinin özel ve asli ürünüdür.” “Hakim sınıflar bir Komünist devrimi karşısında titresinler. Proleterlerin zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyleri yok. Kazanacakları bir dünya var.”⁴⁶

Kapitalist birikim yasası ve tekelleşme süreci nedeniyle eninde sonunda işçileşecek olan köylüler ile küçük burjuvazi, işçi sınıfının ve devrim mücadelesinin destekçileri olabilirler. Ama “çağdaş sanayi karşısında çürüye çürüye yok olan” bu iki sınıf hiçbir şekilde devrimin öncüsü ve asli gücü olamaz.⁴⁷ Marx’a göre, komünist

---

hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan, mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar. İktisadi temeldeki değişme, kocaman üst yapıyı, büyük ya da az bir hızla altüst eder . . . (bu altüst oluşu) maddi hayatın çelişkileriyle, toplumsal üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çatışmayla açıklamak gerekir. İçerebildiği bütün üretici güçler gelişmeden önce, bir toplumsal oluşum asla yok olmaz; yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, bu ilişkilerin maddi koşulları, eski toplumun bağrında çiçek açmadan, asla gelip yerlerini almaz. Onun içindir ki, insanlık kendi önüne, ancak çözüme bağlayabileceği sorunları koyar. Çünkü yakından bakıldığında, her zaman görülecektir ki, sorunun kendisi, ancak onu çözüme bağlayacak olan maddi koşulların mevcut olduğu ya da gelişmekte bulunduğu yerde ortaya çıkar” (Marx, **Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı**, Çev. Sevim Belli, Ankara, Sol Yayınları, 1993, s. 23-24). Alıntı içinde yer alan parantez tezin yazarına aittir.

⁴⁵ Marx, **Kapital, Birinci Cilt**, s. 631, 634.

⁴⁶ Marx, Engels, **Komünist...**, s. 42, 49, 51, 54, 90.

⁴⁷ Bkz.: Marx, Engels, **Gotha ve Efrut Programlarının Eleştirisi**, Çev. M. Kabagil, Ankara, Sol Yayınları, 1989, s. 41.

devrimin gerçekleştirilmesi, işçi sınıfının tarihsel rolüdür. Bu rol, hem işçi sınıfını hem de kapitalist sınıfı ortadan kaldırarak sınıfsız-sömürsüz bir komünist toplumu kuracaktır.⁴⁸

İşçi sınıfı, komünist devrim yoluyla sadece kendisini değil bir bütün olarak insanlığı (kapitalistler dahil) kurtaracaktır. Çünkü özel mülkiyet ve sermaye ilişkisi sadece işçilerin değil tüm insanların (kapitalistler dahil) özgürleşmesini (insanlaşmasını) engellemektedir. Bu nedenle, insanın insanlaşması (özgürleşmesi) için özel mülkiyetin ve sermaye ilişkisinin ortadan kaldırılması gerekir.⁴⁹ Bu ise ancak komünist devrim ile mümkündür. İşte bu nedenle ki, Marx'ın politik düşüncesinde, komünist devrimi yapacak olan işçi sınıfı, kendisiyle birlikte tüm insanlığı kurtaracaktır.

Marx'ın komünist devrim kuramına göre, işçi sınıfının kapitalist egemen sınıfa ve onun devletine (kapitalist devlete) karşı örgütlü ve bilinçli mücadelesi sayesinde komünist devrim gerçekleşebilir. Bu amaçla işçi sınıfı, kapitalist devleti hedef alan politik mücadeleyi geliştirmesi ve başarıya ulaştırması, yani devlet aygıtını ele geçirip onu kendi lehine kullanması gerekir.⁵⁰

---

⁴⁸ Bkz.: Marx, Engels, **Kutsal Aile**, Çev. Kenan Somer, Ankara, Sol Yayınları, 1994, s. 57-59.

⁴⁹ **A. e.**, s. 79.

⁵⁰ Marx'a göre devlet, egemen sınıfın (yani üretim ve geçim araçlarını kontrol eden sınıfın) en üst politik örgütüdür. Öyleyse devlet, "ilkçağda köle sahiplerinin, ortaçağda feodal soyluluğunun, çağımızda burjuvazinin devletidir." (Engels, **Anti-Dühring**, Çev. Kenan Somer, Ankara, Sol Yayınları, 1995, s. 400). Yani devlet, "iktisadi bakımdan egemen olan ve bunun sayesinde, politik bakımdan da egemen olan ve böylece ezilen sınıfı boyunduruk altında tutmak ve sömürmek için yeni araçlar kazanan sınıfın devletidir." (Engels, **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, Çev. Kenan Somer, Ankara, Sol Yayınları, 1993, s. 177). Devlet denilen politik örgüt, "... yalnızca toplumdaki sınıflar halinde bölünmeyi değil, ayrıca mülk sahibi (egemen) sınıfın hiç bir şeye sahip olmayan (egemen olmayan) sınıfı sömürme hakkını ve onun üzerindeki egemenliğini de sürdürüp götüren bir kurumdur." (**A. e.**, s. 112). Alıntı içinde yer alan parantezler tezin yazarına aittir.

Dolayısıyla, kapitalist toplumda devlet, kapitalist egemen sınıfın kapitalist devletidir ve onun birincil işlevi mevcut ekonomik, politik, toplumsal düzeni işçi sınıfından gelebilecek tehditlere, meydan okumalara, isyanlara karşı korumaktır: "Modern devlet burjuva toplumun, kapitalist üretim biçiminin genel koşullarını, işçilerden gelen saldırılara karşı korumak için kurduğu örgütten başka bir şey değildir. Modern devlet, biçimi ne olursa olsun, özel olarak kapitalist bir makinedir: Kapitalistlerin devleti, soyut kolektif kapitalist." (Engels, **Anti-Dühring**, s. 398). "... burjuvazi, nihayet, çağdaş sanayinin ve dünya pazarının kurulmasından bu yana, siyasi hakimiyeti çağdaş temsili Devlette tek başına ele geçirmiştir. Çağdaş Devletin hükümeti, bütün burjuvazinin ortak işlerini yürüten bir komiteden başka bir şey değildir." (Marx, Engels, **Komünist...**, 44).

Marx'ın devlet kuramına göre, kapitalist devletin iki işlevi vardır: Ekonomik-teknik işlev ve politik-yapısal işlev. Bunlardan birincisi; sermaye birikiminin sorunsuz devam etmesi, birikimle ilgili krizlerin ortaya çıkmasının önlenmesi veya ortaya çıkan krizin aşılması amacıyla yapılan müdahaleler ve düzenlemelerdir. Politik işlev ise teknik değil, yapısal özellik taşır. Çünkü kapitalist devletin politik işlevi, işçi sınıfının sömürsüne dayalı üretim ilişkilerinin yeniden-üretilmesi ve bir bütün olarak kapitalist düzenin varlığını ve varoluş koşullarını tehdit eden/edebilecek sınıfsal mücadelelere

Böyle bir mücadele ve devrimci müdahale olmadan komünist devrim gerçekleştirilemez ve kapitalizm yıkılamaz. Devrimin gerçekleşmesi için üç temel ön koşul gerekir: (1) üretici güçlerin belli bir gelişmişlik düzeyine ulaşması; (2) üretici güçlerin, bu düzeye ulaştıktan sonra mevcut alt-yapı ve üst-yapı ile çelişkiye/çatışmaya girmesi; (3) “zor”u içeren devrimci müdahale. Bu koşullardan ilk ikisi var olsa dahi, zoru içeren devrimci müdahale olmaz ise devrim gerçekleşemez. Devrimin gerçekleşebilmesi için, egemen olmayan sınıfın, egemen sınıfa ve onun devletine karşı devrimci müdahalede bulunması gerekir.⁵¹ Çünkü Marx’a göre, “zor, yeni bir topluma gebe her eski toplumun ebesidir”⁵² ve her türlü sömürü sisteminin yıkılabilmesi için devrimci zor kullanımı/müdahalesi bir zorunluluktur.⁵³

Komünist devrim sadece geleneksel mülkiyet, üretim ve iktidar ilişkilerinden değil, ama aynı zamanda geleneksel düşüncelerden de köklü bir kopuştur.⁵⁴ Yani komünist devrim, sadece ekonomik-politik alanı değil, ama aynı zamanda düşün alanını da içine alan bir toplumsal değişim-dönüşüm sürecidir. Bu köklü değişim dönüşüm süreci, Marx’ın komünist devrim kuramına göre, iki aşamayı içerir: Proletarya Diktatörlüğü ve Komünizm.

Komünist devrimin ilk aşaması olan proletarya diktatörlüğü, bizzat proletarya tarafından kapitalist egemen sınıfa ve onun devleti olan kapitalist devlete karşı “güç/zor” kullanılarak kurulacaktır. Bu aşama (proletarya diktatörlüğü) kapitalizmden komünizme geçiş aşamasıdır:

---

müdahale edilmesidir. Yani politik işlev, kapitalist düzeni ve kapitalist sınıfın egemenliğini işçiden gelen/gelebilecek isyana, meydan okumaya, tehdide karşı korumaktır. Karl Marx’a göre, kapitalist devletin en önemli (hayati) işlevi ekonomik-teknik değil, politik-yapısal işlevdir. Çünkü bunlardan birincisi, sistem içi birikim ve kriz yönetimi ile ilgiliyken, ikincisi bir bütün olarak (yani politik, ekonomik, toplumsal, kültürel ve ideolojik alanların hepsiyle birlikte) kapitalist sistemin devamlılığının yönetimi ile ilgilidir. Öyleyse, Marx’ın ekonomik-politik düşüncesine göre, kapitalist devletin politik-yapısal işlevi, bir bütün olarak kapitalist düzeni işçi sınıfına karşı korur ve ayakta tutar. İşte bu nedendir ki, Marx, komünist devrimin gerçekleşebilmesi için, işçi sınıfının politik mücadeleyi geliştirip devlet aygıtını ele geçirmesi gerektiğini düşünüyor. (Kapitalist devletin işlevleri konusu/tartışması için bkz.: Marx, **Kapital, Birinci Cilt**, s. 658, 755-759, 773 ; Louis Althusser, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çev. Yusuf Alp, Mahmut Özışık, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s. 38-46 ; Nicos Poulantzas, **Political Power and Social Classes**, London, NLB and Shee&Ward, 1973, s. 44-56 ve Ralph Miliband, “Marx and State”, **Marx: Sociology, Social Change, Capitalism**, Ed. D. McQuarie, London, Quarter Book, 1978, s. 253-273).

⁵¹ Bkz.: Engels, **Anti-Dühring**, s. 273, 460-461.

⁵² Marx, **Kapital, Birinci Cilt**, s. 770.

⁵³ Engels, **Tarihte Zorun Rolü**, Çev. Seyhan Erdoğan, Ankara, Sol Yayınları, 1992, s. 52.

⁵⁴ Marx, Engels, **Komünist...**, s. 69.

“Kapitalist toplum ile komünist toplum arasında, birinden ötekine devrim yoluyla geçiş dönemi yer alır. Buna bir siyasal geçiş dönemi tekabül eder ki, burada, devlet, proletaryanın devrimci diktatörlüğünden başka bir şey olamaz”⁵⁵

“İşçi sınıfı devriminde atılacak ilk adım proletaryayı hakim sınıf durumuna getirmektir” diyen Marx, sözlerine şu şekilde devam ediyor:

“Proletarya siyasi üstünlüğünü, bütün sermayeyi burjuvazinin elinden kerte kerte koparıp almak, bütün üretim araçlarını devletin elinde, yani hakim sınıf olarak örgütlenen proletaryanın elinde merkezileştirmek ve üretici toplamını olabildiğince hızlı arttırmak için kullanacaktır.”⁵⁶

Bu alıntılar gösteriyor ki, Marx’ın politik düşüncesinde yer alan “proletarya diktatörlüğü” kavramı, bir “devrimci proletarya devleti”ni işaret ediyor. Dolayısıyla, komünist devrimin ilk aşamasında (proletarya diktatörlüğünde) toplum bir sınıfsız toplum değildir; ortada bir yönetici egemen sınıf vardır: Proletarya Sınıfı. Yani, kapitalizm döneminde ortaya çıkmış ve gelişmiş olan bir toplumsal sınıf olarak proletarya, devrimin ilk aşamasında kendisini “sömürülen sınıf” konumundan “yönetici egemen sınıf” konumuna yükseltir ve kapitalist sınıfa karşı bir önlem olarak, komünist topluma geçiş sürecinde bir yardımcı / düzenleyici aygıt olarak kendi öz-devletini (yani devrimci proletarya devletini) kurar ve örgütler.

Devrimin ilk aşamasında kurulacak olan “devrimci proletarya devleti”, (1) kapitalist sınıfın karşı devrim yoluyla tekrar iktidara gelmesini engellemek ve (2) komünist topluma geçişi sağlamak için bir takım tedbirler alır. Proletarya diktatörlüğü aşamasında alınacak olan tedbirlerin ülkeden ülkeye, zamandan zamana ve içinde bulunulan toplumsal şartlara göre farklılıklar içereceğini vurgulayan Marx,⁵⁷ özellikle ileri kapitalist ülkelerde geniş bir uygulama alanı bulacağına “inandığı” bir takım tedbirler önermiştir:⁵⁸

---

⁵⁵ Marx, Engels, **Gotha...**, s. 41.

⁵⁶ Marx, Engels, **Komünist...**, s. 69.

⁵⁷ **A. e.**, s. 70.

⁵⁸ Bkz.: **a. e.**, s. 70-71 ; Marx, Engels, **Gotha...**, s. 29-31 ; Marx, Engels, **Alman...**, s. 95, 104-105 ; Marx, **Kapital, Birinci Cilt**, s. 782-783 ; Engels, **Ütopik...**, s. 98 ; Engels, **Anti-Dühring**, s. 405-406 ; Marx, **Fransa’da İç Savaş**, Çev. Kenan Somer, Ankara, Sol Yayınları, 1990, s. 57-62 ve Miliband, **a. g. e.**, s. 264-270.

- 1) Toprak mülkiyetine son verip bütün toprak rantının kamu ihtiyaçlarına harcanması.
- 2) Ağır bir geliştirilmiş veya kademeli gelir vergisi uygulaması.
- 3) Devrim sürecinde yurt dışına kaçanların ve devrime karşı isyan edenlerin mülklerine el konulması.
- 4) Devlet (devrimci proletarya devleti) sermayesiyle işleyen ve kredi tekeli elinde tutan bir merkez bankası aracılığıyla kredilerin devletin elinde merkezileştirilmesi.
- 5) Haberleşme ve ulaşım araçlarının devletin elinde merkezileştirilmesi.
- 6) Sanayi alanında devlete ait fabrikaların ve üretim araçlarının çoğaltılması; tarım alanında toprakların genel bir plan çerçevesinde ıslahı ve işletilmesi.
- 7) Herkes için eşit çalışma zorunluluğu.
- 8) Tarım ve sanayi sektörleri arasında işbirliği ve koordinasyon sağlanması, köy ve şehir arasında var olan çelişkilerin aşamalı olarak yok edilmesi.
- 9) Zorunlu ve parasız eğitim-öğretim sisteminin geliştirilmesi, çocukların çalıştırılmasının önlenmesi, eğitim alanı ile ekonomi alanı arasında işbirliği ve eşgüdüm sağlanması.
- 10) Kapitalist sınıfın ve bütün organlarıyla birlikte kapitalist devlet aygıtının yok edilmesi.
- 11) Düzenli ordu yerine proletaryadan oluşan güvenlik güçlerinin oluşturulması.
- 12) Fiziksel emek ile düşünsel emek arasında var olan ayırımın ve çelişkinin giderilmesi.
- 13) Emegın “geçim aracı” pozisyonunda “yaşam aracı” pozisyonuna dönüştürülmesi, yükseltilmesi.
- 14) Bireysel emek ile toplumsal emek arasındaki çelişkinin yok edilmesi ve bu iki emek türü arasında işbirliğinin ve birleşmenin sağlanması.
- 15) Çalışma süresinin kısıtlanması yoluyla insanın kendisine ayırabileceği ve kendisini gerçekleştirebileceği serbest zamanın artırılması.
- 16) Ekonomide özel mülkiyetin ve özel mülkiyet ilişkilerinin yok edilmesi.
- 17) Özel mülkiyet ilişkilerinin bir ürünü olan özel miras hakkı ve hukukunun yok edilmesi.
- 18) Toplumsal zenginliğin, emegın kabiliyetine ve performansına göre bölüştürülmesi.

19) Üretim araçlarının toplumsallaştırılması, üretim ve değişim ilişkilerinin demokratik biçimde planlanması.

Proletarya diktatörlüğünün amacı proletarya devletinin varlığını devam ettirmek ve proletarya sınıfının egemen yönetici sınıf pozisyonunu korumak değildir; amaç, komünist toplumun kurulması için gerekli olan koşulları sağlamaktır. Nitekim yukarıda sıralanan tedbirler işte bu koşulu sağlamak için hayata geçirilir. Yani, komünist devrimin birinci aşamasında alınan tedbirler devrimin ikinci aşamasını gerçekleştirmeyi amaçlar: Komünist Toplumun Kurulması.

Karl Marx'a göre, komünist devrimin ikinci aşaması olan komünist toplumun kurulması, aynı zamanda komünist devrimin ilk aşaması olan proletarya diktatörlüğünün sona ermesi demektir. Yani komünist toplumun kurulması ile birlikte devrimci proletarya devleti, proletarya sınıfının iktidarı/egemenliği ve proletarya sınıfının bizzat kendisi ortadan kalkacaktır. Marx bu düşüncesini "Komünist Manifesto"da aşağıdaki gibi açıklıyor:

"Gelişme seyri içinde sınıf ayrılıkları ve çelişkileri ortadan kalktığı ve tüm üretim muazzam bir birlik halinde hep bir araya gelen toplumun elinde toplandığı zaman, kamu iktidarı siyasi karakterini yitirecektir. Siyasi iktidar, aslında bir sınıfın diğer bir sınıfı baskı altında tutmak için örgütlenmiş gücüdür. Eğer proletarya, burjuvaziyle mücadelesi sırasında, koşulların baskısı altında, kendini bir sınıf olarak örgütlemeye zorlanırsa, eğer bir devrimle kendisini hakim sınıf kılar ve hakim olarak eski üretim koşullarını zorla siler atarsa, o zaman bu koşullarla birlikte sınıf çelişkilerini de silip atmış olacak, ve böylelikle kendi sınıf hakimiyetine de son vermiş olacaktır. O zaman, sınıf ve sınıf çelişkileriyle eski burjuva toplumunun yerini alan yeni toplumda (komünist toplumda), her insanın özgürce gelişmesi, bütün herkesin özgürce gelişmesinin şartı olacaktır."⁵⁹

Yukarıda sözü edilen tedbirlerin tamamlanması ve gerekli koşulların oluşması, proletarya diktatörlüğü aşamasını sona erdirir ve komünist toplumu kurar. Komünist toplum, Marx'a göre, birbiriyle çatışan toplumsal sınıfların, özel mülkiyet ve sömürü ilişkilerinin, devlet aygıtının, her türlü toplumsal-politik iktidar ilişkilerinin, emek işbölümünün ve nihayet yabancılaşmanın olmadığı bir toplumdur.

Marx'a göre komünist toplum, insanların özgürce birleşmeleri neticesinde oluşmuş özgür ve eşit üreticiler birliğidir. Üretim ilişkileri özgür ve eşit üreticiler

birliği tarafından organize edilir ve yönetilir. Böyle bir toplumda artık devlet makinesine gerek kalmaz. Devletin yerini, özgür ve eşit üreticiler birliğinin özyönetimi alır.⁶⁰

Bireysel emek ile toplumsal emek ve fiziksel emek ile düşünsel emek arasında var olan ayırım ve çelişki özgür üreticiler birliğinde sona erer ve bunlar arasında kaynaşma sağlanır. Kapitalist toplumda ve bundan önceki toplumlarda insanlar, işbölümü adı altında belli bir alanda çalışmaya zorlanmışlar ve belli bir çalışma alanına mahkum edilmişlerdir. İşbölümü adı altında insanın belli bir faaliyet alanına hapsedilmesi komünist toplum içinde sona erer ve insan, kendi çalışma/faaliyet alanını özgürce seçebilme olanağına kavuşur.

“Gerçekten de, iş paylaşılmaya başlar başlamaz herkesin kendisine dayatılan onun dışına çıkamadığı, yalnızca kendine ait belirli bir faaliyet alanı olur; o kişi avcı, balıkçıdır ya da çobandır ya da eleştiricidir ve eğer geçim araçlarını yitirmek istemiyorsa bunu sürdürmek zorundadır – oysa herkesin bir başka işe meydan vermeyen bir faaliyet alanının içine hapsedildiği, herkesin hoşuna giden faaliyet dalında kendini geliştirebildiği komünist toplumda, toplum genel üretimi düzenler, bu da, benim için, bugün bu işi, yarın başka bir işi yapmak, canımın istediğince, hiç bir zaman avcı, balıkçı ya da eleştirici olmak durumunda kalmadan sabahleyin avlanmak, öğleden sonra balık tutmak, akşam hayvan yetiştiriciliği yapmak, yemekten sonra eleştiri yapmak olanağını yaratır.”⁶¹

“Komünist devrim,... bütün sınıfların egemenliğini sınıfların kendileriyle birlikte ortadan kaldırır”⁶² ve böylece sınıfsız bir toplum kurar. Dolayısıyla komünist toplumda mülkiyet, sınıfsal karakterini yitirir ve toplumsal karaktere bürünür. “Üretici güçlerin bütünüünün birleşmiş bireyler tarafından mal edinilmesi ile özel mülkiyet ortadan kaldırılmış olur.”⁶³ Özel mülkiyetin yerini toplumsal mülkiyet alır. Dolayısıyla üretilen zenginlik de toplumsal zenginliktir. Toplumsal emek tarafından üretilen toplumsal zenginlik, komünist toplumda, “herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre” ilkesine göre bölüşülür.

---

⁵⁹ Marx, Engels, **Komünist...**, s. 71. Alıntı içinde yer alan parantez tezin yazarına aittir.

⁶⁰ Bkz.: Padesh Chattopadhyay, “Özgür ve Birleşik Bireylerin Toplumuna Doğru: Komünizm”, Çev. Emel Kahraman, **Kapitalizme Reddiye: Marksist Bir Giriş**, Ed. Alfredo Saad-Filho, İstanbul, Yordam Kitap, 2006, s. 297-309 ve R. Selucky, “Marxism and Self-Management”, **Self-Management: Economic Liberation of Man**, Ed. Jaroslav Vanek, Baltimore, Penguin Education, 1975, s. 58-59.

⁶¹ Marx, Engels, **Alman...**, s. 56.

⁶² **A. e.**, s. 62.

“Komünist toplum aşamasında, bireylerin işbölümüne ve onunla birlikte kafa emeği ile kol emeği arasındaki çelişkiye kölece boyun eğişleri sona erdiği zaman; emek, yalnızca bir geçim aracı değil, ama kendisi birincil yaşamsal gereksinim haline geldiği zaman; bireylerin çeşitli biçimde gelişmeleriyle üretici güçler de arttığı ve bütün kolektif zenginlik kaynakları gürül gürül fişkırdığı zaman, burjuva hukukunun dar ufukları kesin olarak aşılmış olacak ve toplum, bayraklarının üstüne şunu yazabilecek: Herkesten yeteneğine göre, herkese gereksinimine göre!”⁶⁴

Böylece proletarya diktatörlüğü aşamasında uygulanan, “zenginliğin bireysel emeğin kabiliyeti ve performansına göre bölüşülmesi” ilkesi komünist toplum şartlarında terk edilmiş olur.⁶⁵ Yaşlılık, sakatlık, hastalık gibi nedenlerden dolayı çalışamayacak ve üretime katılamayacak durumda olan bireyler ise, toplumsal artı-emek tarafından destekleneceklerdir.⁶⁶

Kapitalist toplumda birikmiş emek (zenginlik), kapitalistin özel mülkiyeti altındadır. Kapitalist, canlı emeği, kendi kontrolündeki birikmiş emeği arttırmak için kullanır. “Komünist toplumda ise birikmiş emek, işçinin hayat ufkunu açma, hayatını zenginleştirme ve ileri götürme aracından başka birşey değildir.”⁶⁷ Komünizm, hiç kimseyi, toplumsal zenginlikten (birikmiş emekten) faydalanma hakkından mahrum bırakmaz; fakat “başkalarının emeğini boyunduruk altına alma gücünden kişiyi yoksun kılar.”⁶⁸

Komünist toplumda ekonomik etkinlik (çalışma) insan çabasının tüm ve tek amacı değildir; insan refahının, insani ihtiyaç ve arzularının tatmini için bir araçtır. Dolayısıyla, verili toplumsal koşullardaki üretici güçlerin ve emeğin gelişmişlik seviyesine bağlı olarak çalışma süresi mümkün olduğu kadar kısaltılır. Böylece bireyin, hem kendisini gerçekleştirebilmesi, hem de toplumsal hayatın yönetimi işlerine katılabilmesi için gerekli olan zaman sağlanmış olur. Çalışma süresinin kısaltılması, Marx’a göre, insana özgürlük alanı sağlar. Çünkü “gerçekte özgürlük

---

⁶³ A. e., s. 105.

⁶⁴ Marx, Engels, **Gotha...**, s. 31.

⁶⁵ Radivoj Davidovic, “Distribution in the Socialist Economy – Some Principles and Methods”, **Yugoslav Economists on Problems of a Socialist Economy**, Ed. Radmila Stojanovic, New York, International Arts and Sciences Press, 1964, s. 162-163.

⁶⁶ Marx, **Kapital, Üçüncü Cilt**, Çev. Alaattin Bilgi, Ankara, Sol Yayınları, 1990, s. 743.

⁶⁷ Marx, **Komünist...**, s. 61.

⁶⁸ A. e., s. 63.

alemi ancak, emeğin zorunluluk ve gündelik kaygılarla belirlendiği alanın bittiği yerde fiilen başlamış olur;... İşgünün kısaltılması onun temel önkoşuludur.”⁶⁹

Kapitalist toplumda eğitim, insanın ekonomik etkinliğini ve üretkenliğini arttırmak için yapılır. Komünist toplumda ise eğitimin amacı, sadece insanın ekonomik etkinliğini ve verimliliğini arttırmak değildir; ama aynı zamanda, bir bütün olarak insanın gelişimini ve özgürleşmesini sağlamaktır.⁷⁰

Komünist toplumda üretim araçları toplumun kendisi tarafından kontrol edilir, yönetilir ve kullanılır. Böylece “meta üretimi ve onunla birlikte ürünün, üretici üzerindeki egemenliği kalkar. Toplumsal üretimdeki anarşi, yerini, sistemli, kesin bir örgütlenmeye bırakır. Bireysel yaşam mücadelesi ortadan kalkar. O zaman insan ilk kez olarak, belirli bir anlamda, hayvanlar aleminden nihayet ayrılır, hayvanca yaşam koşullarından kurtulup gerçekleşen insanca yaşam koşullarına kavuşur.”⁷¹

Komünist toplum, Marx’a göre, “insanın kurtuluşu”dur.⁷² Çünkü insanın özgürleşmesi önündeki engeller (özel mülkiyet, devlet, emeğin sömürsü, emeğin yabancılaşması, insanın insana yabancılaşması) komünist toplum içinde ortadan kalkar. Böylece insan, kendi dışındaki baskıcı egemen güçler tarafından değil, bizzat kendisi tarafından kurulur ve belirlenir. Marx bunu, “insanal yaşamın sahiplenilmesi”, “insanın, kendi insanal-toplumsal varlığına dönüşü” olarak ifade eder.⁷³ Eğer kapitalist toplumda temel ve yön verici ilke sermaye birikimi ise, komünist toplumda temel ve yön verici ilke, her insanın kendi kişiliğini tam ve özgürce geliştirmesidir.⁷⁴ Dolayısıyla insan, komünist toplum içinde kendi kendini özgürce kurma/belirleme olanağına ulaşır. İnsan bunu, Marx’a göre, tek başına bencil faaliyetler vasıtasıyla ve diğer hemcinsleri üzerinde egemenlik kurarak değil, toplumsal özörgütlenme ve toplumsal özyönetim sürecine dahil olarak/katılarak gerçekleştirebilir.

---

⁶⁹ Marx, **Kapital, Üçüncü Cilt**, s. 720.

⁷⁰ “...belli bir yaşın üzerindeki her çocuk, üretici işi öğrenim ve jimnastik (spor) ile bir arada yürütecek ve bu yalnızca üretimdeki etkinliğin artırılmasında bir yöntem olarak değil, tam anlamıyla gelişmiş bir insan yetiştirilmesinde bir yöntem olarak uygulanacaktır.” (Marx, **Kapital, Birinci Cilt**, s. 494). Alıntı içinde yer alan parantez tezin yazarına aittir.

⁷¹ Engels, **Ütopik...**, s. 95.

⁷² Marx, **1844...**, s. 184.

⁷³ Bkz.: **a. e.**, s. 171-173.

⁷⁴ Marx, **Kapital, Birinci Cilt**, s. 609.

1. 2. Charles Fourier

Orta sınıf bir aileden gelen ve kendisi bir tüccar gezgin olan Charles Fourier, gençlik yıllarında Fransız Devrimine tanık olmuştur. Bu büyük devrim, Fourier'e göre, büyük özgürlükler vaat etti, fakat yoksullara maddi olanaklar sağlayamadı ve bu nedenle de özgürlük evrenselleşemedi. Yani özgürlük, zengin insanlar ile sınırlı kaldı. Yoksulun düşünceleri, zenginlerin çıkarları ile ters düştüğünde, doğru veya yanlış olmasına bakılmaksızın cezalara maruz kalmaktadır. Özgürlüğün evrenselleşebilmesi (yani herkesi kapsamaması) için çalışma hakkı ve maddi olanaklar sağlanıp güvence altına alınmalıdır. Ayrıca Fourier'e göre, insanın duygu ve isteklerinde hiçbir kötü yan yoktur, Tanrı insanı iyi olarak yaratmıştır ve kusur, insanın kendisinde değil çevresindedir. Yapılması gereken, insanı özgürleştirebilecek ve mutlu kılabilen uygun çevreyi kurmak, yani çevreyi insanın "kusursuz iyi" doğasına uygun hale getirmektir.

Bunun için ise toplum, insanların dayanışma içinde çalıştıkları ve yaşadıkları özyönetimsel birimler / topluluklar halinde örgütlenmelidir. Fourier'in falanster (**phalansteres**) adını verdiği bu özyönetimsel topluluklar, yaklaşık 1.800 insanı içermelidir ve yaklaşık 5.000 dönüm arazi üzerinde kurulmalıdır. Falanster içinde tarımsal topraklar ve faaliyetler kolektif mülkiyet altında olmalı, derin toplumsal eşitsizliklere neden olan sanayi işletmeleri ve faaliyetleri azaltılmalı, köy-kent ayırımı ortadan kaldırılmalı, falansterler arasında gevşek bir federasyon oluşturulmalı ve eşgüdüm **omniarch** adında bir yönetici tarafından sağlanmalı, ücretli emek ortadan kalkmalı, toplum kendi kendini örgütleyip yönetmeli ve bu nedenle de devlet aygıtı (veya herhangi bir politik iktidar) ortadan kalkmalıdır. Falansterin toplam gelirinin bir kısmı üretim ve toplumsal hizmet (eğitim, sağlık, depolama, konut, ortak yemek salonları, ibadethane, kütüphane, vb.) masraflarına ayrılmalı, geri kalan kısım ise sermayeye, çalışmaya ve beceriye göre bölüştürülmelidir. Gelirin 5/12'si çalışmaya (emeğe), 4/12'si sermayeye ve 3/12'si beceriye göre bölüştürülecektir.⁷⁵ Ayrıca Fourier'e göre, insanlar için çalışma (iş), tatsız bir zorunluluk olmaktan

---

⁷⁵ Bazı yazarlara göre Fourier, falanster içinde sermaye kategorisine yer verdiği, gelirin önemli bir kısmını bu kategoriye ayırdığı ve sadece 5/12'lik bölümünü emeğe ayırdığı için bir sosyalist

çıkmalı, gönüllü ve zevkli bir uğraş haline gelmelidir. Bunun sağlanabilmesi için insanlar, değişik mesleklerde ve branşlarda çalışmalı, dönem dönem meslek ve iş branşları değiştirilmelidir.⁷⁶

1. 3. Robert Owen

Genç yaşında zengin bir işadamı ve tekstilci olmayı başaran Robert Owen, İngiliz sosyalizminin babası olarak görülür. Ayrıca “sosyalizm” kavramını ilk defa kullanan kişi Owen olmuştur. Owen, düşünsel yaşamında üç evrim geçirmiştir: İnsan merkezli fabrika örgütlenmesi; “Yeni Ahenk”; sendikacılık. Tüm bunların temelinde ise Owen’ın insan felsefesi ve emek merkezli ekonomi anlayışı yatar.⁷⁷

Owen’a göre insan doğası ne iyi ne de kötüdür, içinde bulunulan çevre/ortam tarafından şekillenir. İnsanın kötü yanları olan bencillik, aç gözlülük, hırs mevcut kapitalist sistemden kaynaklanmaktadır. Bu sistem içinde kafa ve kol emeği arasında derin ayırım gerçekleşir, zenginlik ve yoksulluk ayırımı derinleşir, özel çıkar toplumsal çıkara ters düşer ve ona üstün tutulur. Ayrıca kapitalist sistem içinde insan, kendi mutluluk ve zenginliğinin diğer insan(lar)ın mutluluk ve zenginliği ile uyşamayacağını düşünür. Kapitalizm, sadece kapitalistlerin çıkarlarını savunan bir sistemdir ve işçiler için yarattığı tek sonuç sömürü ve yoksulluktur. Ayrıca kapitalizmin işleyişi, israflara, aşırı üretime, işsizliğe ve düşük ücretlere neden olur.

Owen’a göre emek, her türlü değerlerin kaynağıdır. Kar kategorisi, adaletsizliklerin ve haksızlıkların temeli olduğu için ortadan kaldırılmalıdır. Yani ürünler, içinde ihtiva edilen emek-değer üzerinden karsız olarak değiş-tokuş

---

sayılamaz. (Joseph A. Schumpeter, **Capitalism, Socialism and Democracy**, New York, Harper Torchbooks, 1950, s. 307).

⁷⁶ Bkz.: Charles Fourier, “Phalanstère”, Çev. Mehmet Devrim, **Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi, Cilt 1**, Ed. Mete Tunçay, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976, s. 73-84 ; Horvat, “A New...”, s. 8-9 ; **Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi**, Cilt 8, İstanbul, İletişim Yayınları, 1988, s. 2743.

⁷⁷ Owen’ın hayatı, düşünceleri ve mücadelesi hakkında bkz.: Robert Owen, “Report to the County of Lanark”, **Self-governing Socialism, Volume 1: Historical Development, Social and Political Philosophy**, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 67-72 ; Owen, “Yeni Bir Toplum Görüşü”, Çev. Mete Tunçay, **Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi, Cilt 1**, Ed. Mete Tunçay, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976, s. 43-50 ; G. D. H. Cole, **A Short History of the British Working Class Movement, 1789-1947**, London, George Allen

edilmelidir. Para, kar kategorisinin gerçekleşebilmesine ve işlemesine olanak sağlayan bir araç olduğu için ortadan kaldırılmalı, yerine değiş-tokuş aracı olarak “emek bonusu” konmalıdır. Her bir üreticiye, ürettiği ürünler için harcadığı emek değerinde emek bonusu verilmeli ve böylece üretici, bu bonolar vasıtasıyla ihtiyacını duyduğu ürüne ulaşmalıdır.

Owen, kapitalizmin neden olduğu tüm olumsuzlukların eğitim yoluyla ve dayanışma temelinde yeni bir toplumsal ve iş (çalışma) örgütlenmesi ile aşılabileceğini düşünüyordu. Ayrıca olumsuzlukların azaltılabilmesi için devlet, günlük çalışma süresini kısaltmak, fakirlere yardım etmek, fabrikalarda temizlik ve sağlık kuralları uygulamak gibi görevler üstlenmelidir. Owen, sahip olduğu servetini işte bu düşüncelerini ispatlamak ve gerçekleştirmek için kullanıp tüketmiştir.

İlk olarak Owen, İskoçya New Lanark'taki kendi fabrikasında 14 saat olan çalışma süresini o dönem için radikal sayılabilecek biçimde 10 saate düşürdü, çocukların çalıştırılmasını yasakladı, çocukların eğitim masraflarını fabrikanın bütçesinden karşıladı, işçileri için konforlu evler inşa etti, bir tür işsizlik sigortası uygulamasını başlattı ve işçilerin fabrika yönetimine katılmasına olanak sağladı. Owen, zamanla diğer kapitalistlerin de kendisini örnek alacağını ve tüm fabrikaların bu biçimde yeniden örgütleneceğini düşünüyordu. Fakat ne her hangi bir kapitalist Owen'ı örnek aldı, ne de Owen, kapitalizmin kurallarına göre hareket eden diğer rakipleriyle daha fazla rekabet edemedi. Fabrikanın iflas etmesi nedeniyle bu deneyim uzun bir süre devam ettirilemedi.

Pes etmeyen Owen, başka bir düşünce geliştirdi: İnsanlar, 800-1.200 kişilik çalışma toplulukları şeklinde örgütlenmelidir. “Yeni Ahenk” adını verdiği bu topluluklarda yer alan her birey, üretim, bölüşüm, tüketim ve yönetim süreçlerine katılma hakkına ve güvencesine sahip olacaktır. Yani kolektif çalışma ve kolektif yönetim anlayışı uygulanacaktır. Toprak ve atölye, topluluğun ortak mülkiyeti olmalıdır. Owen'a göre, Fourier'in düşüncesinden farklı olarak, “Yeni Ahenk” içinde üretilen toplam üründen her birey, (kattığı emeğe, beceriye veya sermayeye göre değil) ihtiyacına göre özgürce pay alabilmelidir. Eğitim, sağlık ve barınma ihtiyaçları da kolektif biçimde karşılanacaktır.

Ve nihayet tüm toplum, üreticiler tarafından yönetilen “Yeni Ahenk” toplulukları federasyonuna dönüşecektir. İşte bu, sosyalist bir toplumdur. Owen’a göre, kapitalizmden böyle bir sosyalist topluma geçişi gerçekleştirebilmek için işçilerin kapitalistlere karşı savaşmasına gerek yoktur. Bu geçiş, barışçıl biçimde gerçekleşebilir. Sosyalizme geçildiğinde ise aile, din, devlet ve özel mülkiyet kurumları ortadan kalkacak, böylece insanlar hem bireysel hem de toplumsal mutluluğa birlikte ulaşmış olacaklar.

Owen “Yeni Ahenk” düşüncesini gerçekleştirebilmek için 1824 yılında ABD’ye gitti ve Indiana Eyaleti’nde bir “Yeni Ahenk” köyü kurdu. Eyalet valisinin de desteklemiş olduğu bu proje, ilk fabrika projesi gibi, iflasla sonuçlandı ve Owen’ın 200.000 dolarına mal oldu.

İngiltere’ye dönen Owen, hayatının son döneminde sendikal harekete katıldı ve destek verdi. İlk iki projesinde hayal kırıklığının uğrayan Owen, tüm işçilerin sendika bünyesinde bir araya gelmesini ve toplumun sendikalar tarafından yönetilmesini önerdi. Sendika kurmanın yasak olduğu bir dönemde geliştirdiği bu düşünce, İngiliz sendika hareketinin gelişimine önemli katkı sağladı. Nitekim Owen’ın ölümünden sonra “Owenci sendikalistler” ortaya çıkmıştır.

Owen ayrıca, din ve dini kurumların rasyonel bir toplumun kurulması önünde engel olduğunu düşünüyordu. Owen bu radikal düşüncesinden dolayı, kilisenin ve İngiliz devletinin şiddetli eleştirilerine ve baskılarına maruz kalmıştır.

1. 4. Louis Blanc

Sosyalist özyönetim anlayışına önemli katkı sağlamış olan bir başka isim gazeteci, politikacı, sosyalist düşünür Louis Blanc’tır.⁷⁸ 1848 Fransız Devriminde aktif rol alan Blanc, reformist sosyalizm akımının en önemli temsilcilerinden birisidir. Blanc’a göre kapitalist toplum, üretim araçlarına ve sermayeye sahip olan ve bu nedenle de başkasına bağımlı olmayan burjuvazi ile bunlardan yoksun olan ve bu nedenle de başkasına (yani burjuvaziye) bağımlı olan proletaryadan oluşur.

1969, s. 149-152 ; **Sosyalizm...**, Cilt 1, 8, s. 170-171, 190, 2742, 2746-2750, 2755.

Üretim araçlarından yoksun olması proletaryanın özgürleşmesini engeller. Blanc, devrimci sosyalistlerden farklı olarak, sınıf mücadelesinin geliştirilmesi yerine burjuvazi ile proletaryanın uzlaşmasına dayalı reformist yöntemi savunuyordu. Devlet, politik ve toplumsal reformları uygulayabilmek için bir araç olarak kullanılmalıdır. Ayrıca, örgütlü en üst güç olan devlet, üretim ilişkilerinin ve gelir dağılımının genel düzenleyicisi ve gözetmeni olmalıdır. Nitekim toplumun zayıf üyelerini (proletaryayı) ancak devlet koruyabilir.

Blanc'a göre, toplumun emek temelinde yeniden örgütlenmesi tüm sorunları çözecektir. Bunun için de ilk adım, çalışma hakkının ve güvenliğinin devlet tarafından sağlanıp korunması olacaktır. Ayrıca banka, sigorta, demiryolları gibi ana sektörler ve hizmetler devletin kontrolü altında olmalıdır. Devletin kontrolü altında olmayan diğer sektörlerde ise, devletin tahsis edeceği sermaye yardımıyla kentlerde "Toplumsal Atölyeler", kırsal kesimlerde ise "Kırsal Atölyeler" kurulmalıdır.

İlk yıl, her bir toplumsal ve kırsal atölye devletin atadığı bir direktör tarafından yönetilecektir. İkinci yıldan itibaren ise atölye, işçilerin oyları ile seçilen organlar tarafından yönetilecektir. Bu yönetim organları, atölyenin tüzüğünü, iş örgütlenmesini ve atölye karının bölüşümünü belirleyecektir. Blanc'a göre, bu sistemin sağlıklı biçimde işleyebilmesi için üç düzeyde dayanışma gerekir: Atölye içinde işçiler arasında dayanışma; aynı sektörde yer alan atölyeler arasında dayanışma ve sektörler arasında dayanışma.

Toplumsal ve kırsal atölyenin karı üç bölüme ayrılacaktır: Bir bölümü atölye üyeleri arasında bölüştürülecek; ikinci bölümü, yaşlıların, hastaların ve çalışamaz durumdaki kişilerin bakımı ve karşılaşılan ekonomik krizlerin hafifletilmesi amacıyla kullanılacak; üçüncü bölüm ise, üretim araçlarının geliştirilmesinde kullanılacak. İlk başlarda bazı eşitsizliklerin ortaya çıkmasının kaçınılmaz olduğunu söyleyen Blanc, sistem olgunlaştıktan sonra gelir dağılımının, "herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre" prensibi temelinde düzenlenmesini savunmuştur.

Blanc'a göre rekabet ve tekelleşme, tüm kötülüklerin (ekonomik krizler, iflaslar, yoksulluk, tiranlık, gelir dağılımında dengesizlik, korku, şiddet, güvensizlik,

---

⁷⁸ Bkz.: Louis Blanc, "Emeğin Örgütlenmesi", Çev. A. Taner Kışlalı, **Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi, Cilt 1**, Ed. Mete Tunçay, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976, s. 117-133 ; Horvat, "A New...", s. 9-10 ve **Sosyalizm..., Cilt 1**, s. 88, 94-95, 106-109.

vb...) anası olduğu için ortadan kaldırılmalıdır. Rekabetin ve tekelleşmenin yerini, “devletin genel düzenleyici rolü” ve “atölyeler arası dayanışma” alacaktır. Kendi kendini yöneten toplumsal ve kırsal atölyeler de devletin gözetimi altında olacaktır. Böylece gözetmen devlet, atölyeler içinde ortaya çıkabilecek sistem karşıtı usulsüzlükleri tespit edip önleyebilecektir.

Bireylerin atölyeleri zorla toplumsallaştırılmamalıdır. Çünkü Blanc, toplumsal atölyelerin, özel bireysel atölyelerden daha verimli çalışıp üstünlük sağlayacağını ve bunu gören kapitalistlerin kendi bireysel atölyelerini gönüllü olarak toplumsal atölyelere dahil edeceklerini düşünüyor, daha doğrusu temenni ediyordu. Toplumsal atölyelerin önce ülke içinde, daha sonra ülkeler arasında yaygınlaşacağını uman Blanc, böylece tüm insanlığın emek temelinde barışçıl bir örgütlenmeye ulaşabileceğini savunuyordu.

1. 5. Philippe Joseph Benjamin Buchez

Literatürde pek fazla adından söz edilmeyen, fakat özyönetim anlayışının gelişimine katkı sağlamış olan bir başka isim Philippe Joseph Benjamin Buchez'dir. Tıp doktoru, politikacı, sosyalist düşünür Buchez, ulusdaşı Blanc gibi 1848 Devrim sürecinde emekçi halkın saffında yer aldı. Buchez, kapitalizmin neden olduğu olumsuzlukları, devlet kurumunu dışlayan işçilerin gönüllü ortak girişim ve oluşumları vasıtasıyla aşmayı önerdi. Bu öneriye göre, nasıl ki kapitalistler arasında sermaye birleşmeleri gerçekleşiyor ise, işçiler de kendi emeklerini birleştirmeleri gerekir. Böylece üretimin temel birimi olan “İşçi Dernekleri” oluşturulacaktır. İşçi derneklerinde çalışanlar, sabit ücretin yanı sıra, sağladıkları katkı oranında kardan pay alacaklardır. Dernek, tüm işçilerin katıldığı seçim neticesinde belirlenen bir yönetim komitesi tarafından yönetilecektir. Yönetim komitesine seçilen üyeler, bu statülerinden dolayı diğer işçilerden daha fazla ücret almayacaklardır. Bir bütün olarak üretim ilişkileri ve toplum, işte bu işçi dernekleri tarafından yönetilecektir. Böyle bir toplumsal düzende ise artık devlete gerek kalmayacaktır.⁷⁹

---

⁷⁹ Işıklı, a. g. e., s. 34-35.

1. 6. Pierre Joseph Proudhon

Anarşist hareket sosyalist özyönetim düşüncesinin gelişiminde önemli rol oynamıştır. Anarşizmin temel tezleri şunlardır: (1) İnsan doğası, içinde bulunulan toplumsal, politik ve ekonomik ortamdandır etkilenir. Öyleyse insan doğası sabit değildir, değiştirilebilir. İnsanları adaletsizliğe, bencillığe ve saldırganlığa yönelten sebep, devletin ve olumsuz çevrenin yozlaştırıcı etkisidir. (2) Her türlü iktidar baskıcıdır ve insanın özgürleşmesini engeller. Devlet, politik iktidarın en üst biçimi olarak insanı sömürür, baskı altına alır ve özgürlükleri yok eder. Ayrıca devlet yıkıcıdır ve savaşların temel sorumlusudur. Bu nedenle tüm devlet biçimleri gereksiz bir kötülüktür ve insanın özgürleşebilmesi için ortadan kaldırılması gerekir. (3) Din, devletin en önemli destekçisidir ve insanın özgürleşmesi önünde bir engeldir. Dolayısıyla insanın özgürleşmesi için dinin ve dinsel kurumların yok edilmesi gerekir. (4) Toplum ekonomik anlamda sömürülenler ve sömürülenler olarak iki gruba ayrılır. Sermaye birikimi sömürüye dayanır. Sömürü ilişkileri bir grubu yoksullaştırırken diğer grubu zenginleştirir. Yani sömürü, hem yoksulluğun hem de zenginliğin kaynağıdır. Sömürü aynı zamanda özgürleşmenin önünde bir engeldir. Sömürüyü ve yoksulluğu ortadan kaldırıp özgürleşmek için kapitalizmi, devleti ve özel mülkiyeti ortadan kaldırmak gerekir. Bu ise ancak bir toplumsal devrim ile mümkündür.⁸⁰

Kısaca bu şekilde özetleyebileceğimiz anarşist düşüncenin ve hareketin en önemli temsilcilerinden birisi Pierre Joseph Proudhon'dur. Blanc ve Buchez gibi Proudhon da, 1848 Fransız Devrimi sürecinde yer almış olan bir düşünür ve politikacıdır. Genellikle "anarşizmin babası" olarak kabul edilen Proudhon, özyönetim anlayışının gelişmesinde etkili olmuştur.⁸¹

Proudhon'un felsefesinin ve ekonomik-politik düşüncesinin temelinde "adalet" yer alır. Adalet, Proudhon'a göre, insanın doğal özelliği ve temel

---

⁸⁰ Daha fazla bilgi için bkz.: Heywood, a. g. e., s. 233-259.

⁸¹ Proudhon hakkında bkz.: Pierre Joseph Proudhon, "Selected Writings (1840-1865)", **Self-governing Socialism, Volume 1: Historical Development, Social and Political Philosophy**, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 78-88 ; Proudhon, "Çeşitli Yazılarından", Çev. Alpaslan Işıklı, **Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi, Cilt 1**, Ed. Mete Tunçay, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976, s. 196-210 ; Comisso, a. g. e., s. 23-38 ; Horvat, "A New...", s. 11-15 ; Talas, a. g. e., s. 147-149.

prensibidir. İnsan sürekli adaleti arar ve adaletli bir toplum içinde yaşamak ister. Adalet, eşitlik ve özgürlük demektir. Eşitlik, insanın, kattığı emek oranında toplumsal zenginlikten pay alması ve aynı üretim/çalışma olanaklarına sahip olmasıdır. Özgürlük ise, insanın kendisinin efendisi olmasıdır. Eğer bir toplumsal düzende insanlar toplumsal zenginlikten kattıkları emek değerinde pay alamıyorlarsa ve/veya eşit üretim/çalışma olanaklarına sahip değiller ise eşitlikten; insan, başka bir insan veya iktidar tarafından yönetiliyorsa özgürlükten ve böylece adaletten söz edilemez.

Anarşi, adaletli bir yönetim biçimidir. Çünkü anarşi, her bireyin kendi kendini yönetebildiği, kattığı emek-değer oranında zenginlikten pay alabildiği ve eşit çalışma olanaklarına sahip olduğu bir özyönetim düzenidir. Bu düzende, özgürlüğün, eşitliğin ve dolayısıyla da adaletin gerçekleşmesine mani olan devlet veya buna benzer bir politik iktidar, özel mülkiyet kurumu, sınıfsal farklılıklar ve sömürü ilişkileri yoktur. Hem ekonomik hem politik anlamda kendi kendini yöneten insanlar topluluğu söz konusudur. Bu nedendir ki, Proudhon'un tasvir ettiği anarşi, iktidar ilişkisini içermeyen adaletli özyönetimdir.

Anarşide ekonomik alan, müşterek (**mutualist**) birlikler şeklinde örgütlenir. Birlik içinde yer alan tüm üyeler özgür ve eşittir: Her üyeye çalışma ve üretim olanakları sağlanır. Birlik içinde kullanılan üretim araçları özel mülkiyet/sahiplik altında değil, grup mülkiyeti/sahipliği altındadır. Üye, üretim araçlarını ve olanaklarını kullanarak meydana getirdiği zenginlikten kattığı emek-değer oranında pay alır. Ayrıca her insan, kendi isteği ile birliğe katılır ve kendi isteğiyle birlikten ayrılma hakkına sahiptir. Hiçbir insan, herhangi bir mutualist birliğe katılmaya (veya ayrılmaya) zorlanamaz. Birlik içinde yer alan insan, bir şahsın, devletin veya bütün olarak toplumun boyunduruğu altında değildir; kendi kendisinin sahibi ve yöneticisidir. Bu özgür ve eşit insanlar arasında gönüllülük esasına dayalı toplumsal sözleşmeler yapılır. Nitekim mutualist birliği ortaya çıkaran şey, insan-insan arasındaki müşterek toplumsal sözleşmelerdir.

Ayrıca mutualist birlikler arasında isteğe bağlı olarak toplumsal sözleşmeler düzenlenir. Böylece anarşist toplum, gönüllü sözleşmeler vasıtasıyla kurulan ve işleyen bir mutualist birlikler federasyonudur. Hiçbir mutualist birlik, toplumsal sözleşmeye ve federasyona dahil olmaya (veya ayrılmaya) zorlanamaz. Ayrıca

federal birlik içinde yer alan mutualist birlikler arasında hiçbir hiyerarşik ilişki yoktur.

Benzer bir örgütlenme biçimi coğrafi-politik alanda gerçekleşir. Bu alanda örgütlenme birimi komündür. Belli bir coğrafi bölgede yaşayan tüm insanlar komünü oluşturur. Komün içinde herkesin karar alma sürecinde bir oy hakkı vardır. Mutualist birlik gibi komün de özyönetimseldir. Ayrıca komünler arasında da toplumsal sözleşmeler vasıtasıyla bir federal birlik oluşturulur. Bu sözleşmeler ve dolayısıyla da federasyona katılma (veya ayrılma) gönüllülük esasına dayanır. Yani hiçbir komün, toplumsal sözleşme yapmaya ve federal birliğe katılmaya zorlanamaz. Eşit ve özgür komünler arası ilişkiler hiyerarşik karakter içermez.

Proudhon'un kapitalizme bir alternatif olarak tasarladığı anarşist toplumsal düzende, mutualist birlikler ve komünler üzerinde her hangi bir üst politik iktidar söz konusu değildir. Sadece sözleşmelerin sağlıklı biçimde işlenmesini sağlamak amacıyla bir meclis oluşturulur. Komün temsilcilerinden oluşan bu meclis ayrıca kendi içinden bir yürütme komisyonu seçer. Meclis ve komisyon, federasyon içinde yer alan mutualist birliklere ve komünlere bir takım dayatmalarda bulunamaz, haklar, görevler ve sorumluluklar yükleyemez. Mutualist birlikler, komünler ve bunlar arasında isteğe bağlı olarak yapılan toplumsal sözleşmeler vasıtasıyla bir özyönetim söz konusudur.

Bu düzende tek merkezi kurum "değişim bankası"dır. Her bir üretici, ürettiği ürün ve hizmetin değerine denk düşen "değişim bonusu"nu bu bankadan alır ve bu bonolar vasıtasıyla ihtiyacını duyduğu diğer ürün ve hizmetleri satın alır. Böylece ürünler ve hizmetler arasında değiş-tokuş, değişim bankasının bastırdığı ve dağıttığı değişim bonoları ile gerçekleştirir. Ürün ve hizmetler, içerdikleri emek-değer üzerinden piyasada bonolar vasıtasıyla değiş-tokuşa tabi tutulur. Böylece Proudhon, derin eşitsizliklere neden olan kar kategorisini ve para aracını ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Fakat Proudhon, önerdiği toplumsal düzende piyasa mekanizmasına ve rekabete yer vermiştir. Çünkü ona göre, eşitsizlikleri ve sömürüyü arttıran faktör rekabetçi piyasa değildir; tam tersine rekabetçi piyasanın var olmaması veya tekelleşmeler nedeniyle sağlıklı işlememesidir. Rekabetçi piyasa, mutualist birlikleri ve komünleri içeren özyönetimsel federal yapı (yani anarşist toplum) içinde eşitliğin sağlanmasında ve sürdürülmesinde hayati rol oynar.

1. 7. Antonio Gramsci

20. yüzyılın en önemli Marksist düşünürlerinden ve devrimcilerinden birisi olan Antonio Gramsci (1891-1937), “devrim” ve “sosyalist toplum” konularında yaptığı çözümler ile sosyalist özyönetim anlayışının gelişimine önemli katkı sağlamıştır.⁸²

İtalyan sosyalist lidere göre sosyalist devrim, sömürenle sömürülenin, ezenle ezilenin, yani kapitalist ile işçinin iç içe bulunduğu üretim sürecinde ve dolayısıyla da bu sürecin gerçekleştiği işyerinde başlar. Devrimi, ne sosyalist parti ne de işçi sendikası gerçekleştirebilir. Devrim ve sonrasında toplumsal yapının sosyalist ilişkiler çerçevesinde yeniden yapılandırılması ancak “İşyeri Konseyleri (**Factory Councils**)” vasıtasıyla gerçekleşebilir. Sosyalist parti ile sendika, bu süreçte, işçi sınıfının ve doğrudan işçiler tarafından oluşturulan işyeri konseylerinin yardımcısı / destekçisi rolünü üstlenmelidir. Ayrıca bu iki araç, işçinin entelektüel ve bilinçsel gelişimine katkı sağlamalıdır.

Gramsci’ye göre işyeri konseyleri, sosyalist bilincin, devrim sürecinin, proletarya diktatörlüğünün, sosyalist toplumun, hem ulusal hem de uluslararası ölçekte ekonominin, Komünist Enternasyonal dünya sisteminin, yani bir bütün olarak insanlığın yeniden yapılanmasının temel örgütsel ve yönetsel birimdir.

İtalyan sosyalist düşünürüne göre sosyalizm, bir tür işçi demokrasisidir. İşçi demokrasisinde, özel mülkiyetin yerini toplumsal mülkiyet, sınıfsal çatışmanın yerini toplumsal dayanışma/işbirliği, özel çıkarın ve özel karın yerini toplumsal çıkar ve toplumsal zenginlik, piyasa mekanizmasının yerini planlama alır. Böyle bir demokrasinin ve toplumsal düzenin temel örgütlenme ve yönetim birimi ise işyeri konseyidir. Toparlamak gerekirse; Gramsci’ye göre sosyalizm, özel mülkiyeti ve sömürü ilişkilerini içermeyen sınıfsız toplumun, ekonomik ve coğrafi-politik alanlarda konseyler şeklinde örgütlenip kendi kendini yönettiği bir işçi demokrasisidir.

---

⁸² Antonio Gramsci, “Selected Writings from *L'ordine nuovo* (1919-1920)”, **Self-governing Socialism, Volume 1: Historical Development, Social and Political Philosophy**, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 221-233 ve Comisso, a. g. e., s. 9-22.

Gramsci, işyerlerinde seçim yoluyla işyeri konseylerinin oluşturulması gerektiğini düşünmüştür. İşyerini yönetecek olan konseyin üye sayısı, işyerinde çalışan her 15 işçiye 1 delege düşecek şekilde belirlenmelidir. Coğrafi-politik alanda ise belediye, kent ve bölge konseyleri oluşturulmalıdır. Bunlar, ilgili coğrafi-politik mekânda yaşayan tüm işçiler-emekçiler tarafında seçilecektir. Konseyler arası ilişkiler demokratik prensiplere göre yürütülmelidir. Ekonomide rekabetçi piyasa mekanizmasının yerini planlama almalıdır. Planlama, konseyler arası görüşmeler ve anlaşmalar sonucunda oluşturulacaktır. Komünist Enternasyonal dünya sistemi de konseyler şeklinde örgütlenmelidir.

Gramsci'ye göre daha başka yönetim organları da bu konseyler tarafından seçilmeli ve kontrol edilmelidir. Sosyalist düzende tek bir parti ve bir sendikalar konfederasyonu var olmalıdır. Parti ve sendika, konseylerin üstünde bir iktidar unsuru değildir. Ayrıca parti ve sendika, konseylerde temsil edilmemelidir. Yönetim kararları parti ve sendika tarafından değil, konseyler tarafından alınır. Dolayısıyla işçi demokrasisinde bu iki örgütün işlevi, yönetmek değil, yardımcı ve destekçi olmaktır: (1) Sosyalist bilincin gelişmesi için çalışmak ve işçileri entelektüel yönden desteklemek; (2) işçi demokrasisini savunmak, korumak ve geliştirmek; (3) işçi demokrasisine uygun düşen politik kültürü geliştirmek için çalışmak; (4) işçiler arasında iletişimi, işbirliğini ve dayanışmayı geliştirmek.

1. 8. Sidney Webb ve Beatrice Webb

İngiliz işçi hareketinde Marksist devrimci düşünce yaygınlık kazanmadı. Bunun yerine reformist sosyalist düşünce daha hakim ve etkili oldu. İngiltere'de reformist sosyalizm hareketinin en önemli adresi 1889 yılında kurulmuş olan Fabian Derneği (**Fabian Society**) idi. Fabian'cılar, Marx'ın devrimci sosyalizm anlayışını ve stratejisini reddederek, kapitalist sistemi / toplumu aşamalı olarak sosyalist topluma doğru dönüştürmeyi savundular. Proletarya diktatörlüğünü reddedip, işçilerin politik ve ekonomik yönetime katılmasını, toplumsal zenginliğin daha adil biçimde dağıtılmasını, ücretsiz kamusal hizmetlerin geliştirilmesini ve tüm bu sürecin demokratik prensiplere dayandırılmasını savundular. Bununla birlikte, devrimci

sosyalizm ve proletarya diktatörlüğü konusunda Marx'tan ve Marksistler'den ayrılan Fabian Hareketi, Marx gibi kapitalizmi en sert biçimde eleştirdiler, reddettiler ve demokratik refah toplumunun kurulabilmesi için kapitalizmin aşılması gerektiğini savundular.⁸³

Fabian Derneği'nin en etkili temsilcilerinden ikisi Sidney Webb ile Beatrice Webb'tir. Sidney ve Beatrice Webb, birlikte kaleme aldıkları “**Decay of Capitalist Civilization**” adlı çalışmada, önce kapitalist sistemi ayrıntılı biçimde analiz ediyorlar. Kitabın sonunda ise kapitalizmin “dönüştürülmesi” ve demokratik sosyalist toplumun gelişimi için nelerin yapılması gerektiğini kısaca özetliyorlar.⁸⁴

Kapitalist uygarlık, değişmez, “doğal”, sonsuz değildir. Bundan önce tarihte var olmuş uygarlıklar (köleciliğin hakim olduğu Antik Yunan, Roma İmparatorluğu, Ortaçağ feodalizmi) gibi belli bir zamanda doğdu, gelişti ve çürüme / yozlaşma içine girdi. Kapitalist uygarlık, modern endüstrinin ve buna uygun düşen kurumların gelişiminin belli bir aşamasıdır. Toplumun yaşaması için gerekli olan araçların özel mülkiyetinin kurumlaşması kapitalist uygarlığın temelini oluşturur. Özel mülkiyet, toplumsal alanın geri kalanının tamamının düzenlenmesinin temelini oluşturur. Kapitalist uygarlıkta işçiler, üretim araçlarından koparılarak ücretli emek-gücüne dönüştürülmüşlerdir. Böylece işçilerin geçimi, yaşamı ve güvenliği küçük bir azınlığın, yani mülk sahiplerinin iradesine bağlanmıştır.

Tarihte bireysel diktatörler (krallıklar, imparatorluklar, kilise) vardı. Kapitalist uygarlıkta bireysel diktatörlük değil, sınıfsal diktatörlük vardır. Bugünkü en gelişmiş demokrasilerde (ABD ve Batı Avrupa ülkelerinde) bile zengin azınlık (kapitalist) sınıfın yoksul çoğunluk (işçiler, işsizler, köylüler) üzerinde baskısı, tiranlığı, diktatörlüğü vardır.

Tek tek kapitalistler çaresiz ve zavallıdırlar. Ancak kapitalist sınıf olarak güçlüdürler. Bunu sağlayan kurumsallaşmadır. Kurumsallaşma her bir kapitalisti ayrıcalıklı kapitalist sınıfın mensubu yapar ve bu sınıf, tek tek kapitalistlerin ayrıcalıklarını korur. Kurumlar, gerektiğinde sınıfın çıkarı için yenileriyle değiştirilir.

---

⁸³ Talas, a. g. e., s. 152-155.

⁸⁴ Bkz.: Sidney Webb, Beatrice Webb, **Decay Of Capitalist Civilization**, Westminster, The Fabian Society, 1923.

Emek ve işçiler üzerindeki kapitalist diktatörlük kurumsallaşma sayesinde varlığını devam ettirir. Kurumlar değiştirildikçe diktatörlüğün biçimi ve şiddeti de değişir.

Sidney-Beatrice Weeb'e göre kapitalist uygarlıkta dört problem ortaya çıkıyor: (1) Toplumun büyük çoğunluğu üretim araçlarından yoksun bırakıldığında, çoğunluk yoksulluk ve güvensizlik içinde yaşar. Böylece kapitalist toplumda derin bir gelir eşitsizliği oluşur. (2) Bu yoksulluk ve güvensizlik, küçük bir azınlığın (kapitalistlerin) lüksü, israfı ve bazı üyelerinin utanmaz tembelliği, aylaklığı ile eş zamanlı gerçekleşir. (3) Ayrıca işçiler (mülksüzler) ile kapitalistler (mülk sahipleri) arasında kişisel özgürlükler açısından büyük eşitsizlikler vardır. Mülksüzler kendi geçimlerini sağlamak için mülk sahiplerinin kuralları altında çalışırlar ve özgürlükleri sınırlandırılır. Böylece mülk sahiplerinin egemenliği altında ücretli işçi, ücretli köleye dönüşür. Üretim araçlarından yoksun olan insan, kendi hayatını yaşayamaz, kendi kişiliğini geliştiremez. Liberalizmin savunduğu özgürlük, sadece mülkiyet sahibi olma özgürlüğüdür. Yani mülk sahipleri için özgürlük söz konusudur. İşçi ise mülksüz olduğu için özgürlüklerden de mahrum kalır. İşçi, üretim sürecinde ve işyerinde her hangi bir söz hakkına sahip değildir, hatta nerede yaşayacağını ve çocuklarını nerede büyüteceğini de belirleyemez. (4) Kapitalizm insan ırkının gelişimi ile çatışır, üretimin ve ürünlerin dağıtımının organizasyonu konusunda sağlam bir sistem değildir, bu konuda sürekli krizler yaşar.

Ayrıca Webb ikilisinin tespitine göre kapitalizm, toplumsal ahlak ve uluslararası barış için uygunsuz bir sistemdir, toplumsal ahlaka ve uluslararası barışa düşmandır: Kar yapma güdüsü / amacı, rekabeti ve savaşları doğurur. Birinci Dünya Savaşı bunun sonucudur. Kar yapma güdüsü / amacı ve bundan doğan savaşlar bir bütün olarak uygarlığı yok etmekten çekinmemektedir. Kapitalizmde tekellerin büyümesi ile devletin büyümesi, tekeller arası rekabet ile devletler arası rekabet ve tekellerin zenginleşmesi ile devletlerin güçlenmesi eş zamanlı gerçekleşiyor ve birbirlerini besliyor. Mevcut piyasayı korumak, yeni piyasaları kapmak ve yeni girdiler tedarik etmek için savaşlar yapılıyor. İngiltere'de ve diğer Batılı ülkelerde vatandaşları sömürmek daha zor, diğer ülkelerdeki ve kıtalardaki savunmasız ve güçsüz insanları / ırkları sömürmek ise çok daha kolay oluyor. Bu nedenle Batılı devletler ve tekeller zayıf insan ırklarına yöneldiler ve saldırdılar. Ayrıca batılı devletler ve tekeller, bu savunmasız / zayıf toplumları kendi kontrolleri altına

alabilmek için birbirleriyle savaşıyorlar. Böylece kapitalist uygarlıkta, “ticaret ve kar-yapma” ile “silahlanma ve savaş” birlikte el ele gidiyor. Ticaret ve kar-yapma dünya piyasası ile ilgili olduğundan, silahlanma ve savaş da dünya politikasının bir parçası haline geliyor. Böylece “iş yapmak” ve “savaş yapmak” aynı anlama geliyor. “İş yapmak” için bir bütün olarak ulus, “savaş yapmaya” sürükleniyor.

Arıca kapitalizm (işçiler üzerindeki kapitalist sömürü), aynı ulus içinde kapitalistler ile işçiler arasında sınıf savaşımına neden olur: Sınıf savaşımının nedeni, kapitalistin işçiyi mümkün olduğu kadar düşük ücret karşılığında mümkün olduğu kadar uzun süre çalıştırma amacı ve gayreti; buna karşılık olarak da işçinin mümkün olduğu kadar fazla ücret alma ve mümkün olduğu kadar çalışma süresini kısaltma amacı ve gayretidir. Bu savaşın şiddeti ve biçimi, kapitalist diktatörlüğün şiddeti ve biçimine göre değişir. Eğer devlet alanında demokrasi (politik demokrasi) vasıtasıyla kapitalist diktatörlük yumuşatılırsa, sınıf savaşımının da şiddeti yumuşar. Ama bu savaş kapitalist diktatörlük var olduğu sürece hiçbir zaman yok olmaz. Sınıf savaşımı, uluslar arasında ortaya çıkan savaşlar kadar zararlıdır ve toplumsal yıkıma neden olur. Sınıf savaşımı çerçevesinde özel mülkiyete (üretim araçlarına, tesislere, ürünlere, altyapıya vb...) karşı gerçekleştirilen sabotajlar sadece mülk sahibine zarar vermez, aynı zamanda işçinin kendi emeğini yıkar, yok eder. Çünkü sabotaja maruz kalan mülkiyet, aslında toplumsal emeğin ürünüdür. Bu nedenle Bolşevik veya anarşist tarzda sınıf savaşımı problemleri çözemez. Kapitalist diktatörlüğü yıkıp yerine başak bir tür diktatörlük (proletarya diktatörlüğü, parti diktatörlüğü, tek adam diktatörlüğü, vb...) koymak en az ilki kadar zararlıdır. Ne türde olursa olsun diktatörlük, insan türüne, topluma ve medeniyete zarar verir.

Ayrıca kapitalizm, Webb ikilisine göre, toplumun ihtiyacını duyduğu ürünlerin ve hizmetlerin tedariki konusunda başarılı olamaz: Aşırı iş yüklemesi nedeniyle çalışanların sağlığını bozar; aşırı üretim neticesinde yıkıma ve israfa neden olur, üretim araçlarına zarar verir, doğal kaynakları tahrip eder, çevre kirliliğine neden olur; daha fazla kar yapabilmek için ürünler üzerinde hileler yapar ve böylece kaliteyi düşürür, ürünü bozar, sağlıksız hale getirir, kamusal sağlığa zarar verir; fiyatların düşmesini engellemek için faydalı kullanışlı ürünler bilerek yok edilir, üretim durdurulur, işçiler işten kovulur ve açlığa mahkum edilir.

Kapitalist diktatörlük sadece Batıda değil, tüm dünyada demokrasinin gelişimini engelliyor. Çünkü maddi çıkar ve kar elde etme amacı / güdüsü, ahlaksal çöküntüye neden olur, insanlar arasında sevgi, dostluk, dayanışma duygusunu yok eder ve böylece insanlar birbirlerini, toplumu ve toplumsal ortak iyiliği düşünmez hale gelirler. Böyle bir ortamda demokrasinin ve demokratik prensiplerin gelişmezi imkânsızdır.

Sosyalist emek hareketi kapitalist toplumsal sisteme karşıdır. Kapitalizmin yerine daha iyi bir toplumsal düzen / uygarlık konulabilir. Kapitalizm, “barışçıl” ve “aşamalı” biçimde dönüştürülebilir. Politik demokrasi, işçinin ve kadının özgürleşmesi için tek başına yeterli değildir. Demokrasinin endüstri alanında da uygulanması gerekir. En iyi mücadele yöntemi, endüstri oligarşisinin yerine “endüstri demokrasisini” ve bireysel maddi/parasal çıkarın yerine “toplumsal ortak iyiliği” koymaktır. Ancak bu şekilde kapitalist diktatörlük yıkılabilir ve kapitalist toplum sosyalist topluma doğru aşamalı olarak dönüştürülebilir.

Sidney ve Beatrice Webb ikilisine göre böyle bir “aşamalı barışçıl dönüşüm”ün gerçekleşmesi için uygulanması gereken başlıca politikalar / yöntemler şunlardır: Endüstriyel ve politik demokrasi geliştirilmelidir. Endüstriyel demokrasi, üretim sürecinin, üretim araçlarının ve ürünlerin yönetimine işçilerin ve tüketicilerin katılımı anlamına gelir. Politik demokrasi ise vatandaşların özgürce oy kullanmaları ve böylece devlet yönetimine katılmaları demektir. Kapitalist diktatörlüğün yıkılması ve kapitalizmin dönüştürülmesi için her iki demokrasinin geliştirilmesi gerekir. *İkincisi*; kamusal hizmetler geliştirilmeli, yaygınlaştırılmalı, demokratik biçimde kontrol ve organize edilmelidir. *Üçüncüsü*; toplumsal zenginliğin dağılımı daha adil biçimde gerçekleştirilmelidir. *Dördüncüsü*; bireysel özgürlükler ve haklar geliştirilmeli, yaygınlaştırılmalı, kurumsallaştırılmalı ve yasalar ile güvence altına alınmalıdır. En önemli özgürlük ve haklardan birisi, parti, dernek, sendika kurabilmek ve bunlara üye olabilmektir. *Beşincisi*; yerel yönetimler merkezi yönetim karşısında özerk, etkin ve demokratik olmalıdır. *Altıncısı*; bağımsız ve demokratik işçi sendikaları ve tüketici kooperatifleri kurulmalı ve güçlenmelidir. *Yedincisi*; işçilerin katılımını sağlayacak ve güvence altına alacak bir “demokratik işyeri yasası” oluşturulmalıdır. *Sekizincisi*; maksimum çalışma süresini ve minimum (asgari) ücreti belirleyen ve güvence altına alan bir yasa çıkarılmalıdır. *Dokuzuncusu*;

yaşlıların, hastaların, özürülülerin ve çocukların bakımı için ulusal gelirden yeterli miktarda pay ayrılmalıdır. Sağlık ve eğitim hizmetleri “kamusal hizmet” olarak kabul edilmeli, ücretsiz sağlanmalı ve bu konuda ulusal gelirden daha fazla pay ayrılmalıdır.

1. 9. Sosyalist Özyönetimi Tanımlamak

Branko Horvat, Yugoslavya sosyalist devrimini üç aşamaya ayırarak incelemiştir: İkinci Dünya Savaşı yıllarını kapsayan birinci aşama (1941-1945); sosyalist rejimin kuruluş yıllarını içeren ikinci aşama (1945-1950); sosyalist özyönetim sisteminin uygulandığı 1950 sonrası üçüncü aşama.⁸⁵ Horvat’a göre üçüncü aşamanın hedefi, ekonomik-politik gücün tamamını emekçi kitlelere devretmek ve devlet ile parti bürokrasisini ortadan kaldırmak idi. Sosyalist özyönetim sistemi, bu hedefe ulaşabilmek için tasarlanmış, geliştirilmiş ve uygulanmıştır.⁸⁶ Bu sistemin dört temel özelliği vardır: Üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti; herkes için çalışma hakkı; herkes için üretim sürecinin yönetimine katılım hakkı; üretilen değerlerin sarf edilen emeğe göre bölüşümü. Tüm bunların gerçekleşebilmesi için ise, Horvat’a göre, gerçek anlamda politik demokrasinin var olması gerekir. Çünkü politik demokrasi olmadan bürokratik hiyerarşi ortadan kaldırılamaz ve dolayısıyla emekçi halkın özyönetimi gerçekleşemez. Horvat’a göre kapitalist toplumludaki politik demokrasi gerçek anlamda bir demokrasi değildir. Çünkü bu toplumlarda üretim ve bölüşüm süreçlerinde büyük eşitsizlikler mevcuttur. Bu eşitsizlikler politik alana da yansır. Bu nedenle, kapitalist toplumlardaki demokrasi, vatandaşlar üzerinde bir manipülasyondur.⁸⁷

Devlet yönetiminde önemli görevlerde bulunmuş olan Yugoslavya’nın en önemli ekonomistlerinden *Rudolf Bicanic*, sosyalist özyönetim sisteminin dört politikayı içermiş olduğunu açıklamıştır: Merkeziyetçiliğin ortadan kaldırılması yani ademi merkeziyetçilik (**de-centralization**), devlet aygıtının ortadan kaldırılması (**de-etatization**), toplum içindeki birimlerin özyönetimi ve bağımsızlığı anlamına gelen

---

⁸⁵ Horvat, *An Essay...*, s. 72-75.

⁸⁶ *A. e.*, s. 75-76.

demokratikleşme (**democratization**) ve ekonomik karar alma sürecinde partinin rolünün azaltılması (**de-politicization**).⁸⁸ Bu dört politika, Bicanic'in kendi ifadesiyle, "insanın insan tarafından sömürülmesinin zeminini ortadan kaldırmak amacıyla, üretim ilişkilerini işçilerin özyönetimi temelinde örgütlemeye çalışmaktadır."⁸⁹

Amerikalı akademisyen *Winston M. Fisk*, Bicanic'e benzer biçimde, sosyalist özyönetim sisteminin iki ayırt edici özelliğine vurgu yapmıştır: Ademi merkezîyetçilik ve devlet aygıtının ortadan kaldırılması. Fisk'e göre, Yugoslav modeli, SSCB'de ve diğer sosyalist ülkelerde uygulanan merkezîyetçi-devletçi eğilimlerin tersine çevrilmesidir.⁹⁰ Dolayısıyla bu model, genel kabul gören Sovyet modelinden kopuş ve yeni bir sosyalizm arayışıdır.

Bir başka Amerikalı akademisyene göre sosyalist özyönetimin amacı sosyalist demokrasidir. Sosyalist demokrasi ise, "özgür üreticiler birliği"dir. Bu amaca ulaşabilmek için Yugoslavya'da kullanılan iki temel araç ise "toplumsal mülkiyet" ve "işyerinin işçiler tarafından yönetimi"dir. Bu nedenle özel mülkiyetin alanı son derece sınırlandırılarak toplumsal mülkiyet geliştirilmiş ve yaygınlaştırılmıştır. İşyerinin işçiler tarafından yönetilebilmesi için de işçi konseyleri oluşturulmuştur. Bu sistemin meşru değeri ise, "kolektif iyilik"tir. Ayrıca rasyonellik de buna göre tanımlanmıştır: Bireysel öz-çıkar irrasyonelliktir; kolektif iyilik rasyonelliktir.⁹¹

Devlet yönetiminde üst düzey görevlerde bulunmuş olan Yugoslav ekonomist *Vladimir Bakaric*, sosyalist özyönetimi, toplumsal yeniden üretim süreçlerinin tamamının işçi sınıfı ve emekçi halkın kontrolü ve yönetimi altında olması olarak

---

⁸⁷ Horvat, "An Institutional Model of a Self-Management Socialist Economy", **Self-Management: Economic Liberation of Man**, Ed. Jaroslav Vanek, Baltimore, Penguin Education, 1975, s. 127-129.

⁸⁸ Rudolf Bicanic, **Economic Policy In Socialist Yugoslavia**, London, Cambridge University Press, 1973, s. 67.

⁸⁹ Bicanic, **Turning Points In Economic Development**, the Hague, Mouton, 1972, s. 243.

⁹⁰ Bkz.: Winston M. Fisk, "The Constitutionalism Movement In Yugoslavia: A Preliminary Survey", **Communist Systems In Comparative Perspective**, Ed. Lenard J. Cohen, Jane P. Shapiro, New York, Anchor Books, 1974, s. 180-183.

⁹¹ Susan L. Woodward, "Socialization for Self-Management in Yugoslav Schools", **Comparative Communism: The Soviet, Chinese, and Yugoslav Models**, Ed. Gary K. Bertsch, Thomas W. Ganschow, San Francisco, W. H. Freeman and Company, 1976, s. 307-309.

tanımlamıştır.⁹² Bakaric'e göre, kapitalizmin nihai amacı ekonomik büyüme, yani genişleyen yeniden üretimdir. Bunun altında yatan temel dürtü kardır.⁹³ Sosyalist özyönetimin nihai amacı ise, ekonomik büyüme (genişleyen yeniden üretim) değil, işçi sınıfının ve emekçi halkın özgürleşmesidir. Ekonomik büyüme, ancak bu nihai amaç yolunda bir araç olduğu zaman anlam ve değer kazanır.⁹⁴

Bir başka Yugoslav ekonomist, sosyalist özyönetimi, “emek tarafından yönetilen ekonomi” veya “katılımcı ekonomi” olarak tanımlamıştır. Katılımcı ekonominin beş temel özelliği vardır: Yönetime katılma; gelirin, harcanan emeğin yoğunluğuna göre ve demokratik karar alma süreci sonucunda bölüşülmesi; üretim araçları üzerinde mülkiyet hakkının değil, kullanım ve tasarruf hakkının var olması; belli sınırlar dahilinde ademi merkezîyetçi piyasa ekonomisi; bireyin belli bir işte çalışmaya veya çalışmamaya zorlanmaması anlamına gelen çalışma özgürlüğü. Kapitalizmin itici gücü kar maksimizasyonudur. Katılımcı ekonominin itici motoru ise, her bireyin kişisel gelirin maksimizasyonudur. Kapitalist sistemde işletmenin yönetimi hakkı, bu işletmede kullanılan sermayenin mülkiyetine sahip olma durumundan kaynaklanır. Emek tarafından yönetilen katılımcı ekonomide (yani özyönetimde) ise yönetim hakkı işçilere aittir. Tam bir özyönetimde tüm işçiler işletmenin yönetimine eşit biçimde katılır.⁹⁵

Yugoslavya'da “Marksist Hümanizm” hareketinin lideri olan sosyolog *Rudi Supek*'e göre sosyalist özyönetim, üretimin “demokratik ve hümanist (insan merkezli)” temelde örgütlenmesidir: Demokratiktir; çünkü üretim sürecini kapitalist veya her hangi bir iktidar (devlet, parti, vb...) değil, doğrudan işçiler kontrol eder ve yönetir. Hümanisttir; çünkü temel amaç kar ve sermaye birikimi değil, insanın maddi ve entelektüel ihtiyaçlarının giderilmesi ve özgürleşmesidir.⁹⁶ Dolayısıyla, “işçilerin

---

⁹² Vladimir Bakaric, **Theoretical Foundations of Social Reproduction in Socialism**, Çev. Petar Misujkovic, Gregor Fulton McGregor, Beograd, Socialist Thought and Practice, 1975, s. 78.

⁹³ **A. e.**, s. 121.

⁹⁴ **A. e.**, s. 92-93.

⁹⁵ Jaroslav Vanek, **The Participatory Economy: An Evolutionary Hypothesis and a Strategy for Development**, London, Cornell University Press, 1971, s. 7-20 ve Vanek, “Identifying the Participatory Economy”, **Self-governing Socialism, Volume 2: Sociology, Politics and Economics**, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 135-139.

⁹⁶ Ayrıntı için bkz: Rudi Supek, “Organization as an Intermediary Between the Individual and Society: The Democratic and Humanitarian Form of Organization”, **Self-governing Socialism**,

özyönetimi, devletin ortadan kalkışı ve özgür üreticiler birliğinin doğuşu doğrultusunda ilk adımdır.”⁹⁷ Bu ilk adım, iki temele dayanır: Ülke düzeyde “komünler”, ekonomik düzeyde ise “işçi konseyleri”. Toplumsal örgütlenme ve bütünleşme süreci, komünler ve işçi konseyleri üzerinden gerçekleşir. Bu süreç içerisinde komünist parti, “öncü güç” rolünden sıyrılmalı ve süreç içinde ortadan kalkmalıdır.⁹⁸

Vladimir Gligorov, Yugoslav sosyalist özyönetim sisteminin temel amacının “devlet mülkiyetini toplumsal mülkiyete dönüştürmek” olduğunu yazmıştır. Yani Gligorov’a göre, sosyalist özyönetimin temel özelliği “mülkiyetin toplumsal sahipliği”dir.⁹⁹ Öyleyse sosyalist özyönetim anlayışı, mülkiyetin hem “özel sahipliği”ne hem de “devlet sahipliği”ne karşı çıkmaktadır.

Bir başka yazara göre, sosyalist özyönetim sistemi anti-kapitalist, anti-devletçi ve anti-bürokratik olup, ekonomik, politik ve toplumsal hayatın demokratikleştirilmesi düşüncesine dayanmaktadır. Bu düşünceye göre, kapitalistlerin monopolü kadar, devletin ve devlet bürokrasisinin monopolü de emekçi halka zarar verir ve toplumsal faydaya aykırıdır.¹⁰⁰ Böylece emekçilerin kendi kendilerini yönettiği demokratik özyönetim sosyalizmi hedeflenmiştir. Bu sistemin dayandığı temel prensipler ise şunlardır:¹⁰¹ (1) Ekonomide işçilere mümkün olan en büyük sorumlulukları ve yetkileri yüklemek ve bu suretle demokrasinin en yaygın biçimde gerçekleşmesini sağlamak. (2) Ekonomi yönetimini mümkün mertebede merkezîyetçilik ve devletçilik prensibinden uzaklaştırmak, işçi organlarına bırakmak. Bu amaçla ekonomide ve toplumsal yaşamda lüzumsuz olan bürokratik idari organları ortadan kaldırmak, bunların yerine işçilerin oluşturduğu özyönetim organlarını koymak. (3) Yabancılaşmayı ortadan kaldırmak. Çünkü

Volume 2: Sociology, Politics and Economics, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 49-60.

⁹⁷ Supek, “Problems and Perspectives of Workers’ Selfmanagement in Yugoslavia”, **Yugoslav Workers’ Selfmanagement**, Ed. M. J. Broekmeyer, Dordrecht, D. Reidel Publishing Company, 1970, s. 221.

⁹⁸ Supek, “The Statist and Self-Managing Models of Socialism”, **Opinion-Making Elites in Yugoslavia**, Ed. Allen H. Barton, New York, Praeger Publishers, 1973, s. 303.

⁹⁹ Vladimir Gligorov, **Why Do Countries Break Up? The Case of Yugoslavia**, Göteborg, Graphic System AB, 1994, s. 43.

¹⁰⁰ Nurhan Akçaylı, **Yönetime Katılma ve Özyönetim**, Bursa, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1986, 182-183.

¹⁰¹ **A. e.**, s. 184-185.

sosyalist özyönetim sistemi, hem kendisine hem de bir birlerine yabancılaşmış insanlardan oluşan kitleye değil, yaratıcı ve kendi kendini yönetme kabiliyetine sahip emekçi bireylere dayanır. (4) Özel mülkiyetin yerine toplumsal mülkiyeti ve kolektif çalışmayı koymak. (5) Kapitalist sistemin yeniden kurulmasını, devlet merkezli bürokratik egemenliğin oluşmasını ve ayrıca işçiler arasında grup ve bölgeselcilik eğilimlerinin ortaya çıkmasını engellemek.

20. yüzyılın önde gelen Marksist kuramcılarında birisi olan *Ernest Mandel*, sosyalist özyönetimi, üretici ve tüketici olan yurttaşların büyük çoğunluğunun “toplumun genel işlerinin” idaresi için gerekli görevleri üstlenmesi ve bu işleri yönetmesi olarak tanımlamıştır. Toplumun genel işlerinin en önemlisi ise Mandel’e göre ekonomik etkinliktir: Neyin, nasıl, ne kadar üretileceğine ve zenginliğin nasıl bölüşüleceğine karar verilmesi. Özyönetimin gerçekleşebilmesi için bir dizi toplumsal koşulun var olması gerektiğini vurgulamıştır Mandel: (1) Öncelikle yurttaşların toplumun genel işlerinin idaresine katılabilmelerini sağlayacak biçimde çalışma süresinin azaltılması gerekir. Bunun için de Mandel, iş gününün dört saat, iş haftasının yirmi saat ile sınırlandırılmasının ideal olacağını düşünüyor.¹⁰² (2) Devletin ve bürokrasinin sönmelenmesi gerekir. (3) Tüm yurttaşlar için politik demokrasinin en büyük oranda yaygınlaştırılması, geliştirilmesi ve güvence altına alınması gerekir. (4) Bilgiye erişim kanalları tüm yurttaşlara açık olmalıdır ve yurttaşların eğitim seviyeleri geliştirilmelidir. (5) Kıtık ekonomisinden bolluk ekonomisine geçiş sağlanmalıdır. Mandel’e göre bunun için gerekli olan teknolojik gelişim gerçekleşmiş durumdadır. Fakat eksik olan unsur, kurumsal altyapıdır. Dolayısıyla bolluk ekonomisi için gerekli olan kurumsallaşma gerçekleştirilmelidir.¹⁰³

Mandel’e göre liberal parlamenter demokrasi bir aldatmacadır. Çünkü liberal parlamenter demokraside “kapitalist özel mülkiyetin hakları özgürlükten önce gelir” ve “kapitalizmde parlamenter demokrasi, servetin eşitsiz dağılımı ve kullanımının siyasi iktidar eşitsizliğini içerdiği bir rejimdir... zira zengin insan sıradan yurttaşlara açık olmayan yollarla seçmeni etkileyebilir... Dahası, parlamenter demokrasi, tanım gereği, dolaylı demokrasidir. Yurttaşlar kitlesi egemenlik yetkilerini sürekli biçimde

¹⁰² Bkz.: Mandel, **İktidar ...**, s. 263–264, 87.

kullanmazlar, temsili kurumlara aktarırlar.”¹⁰⁴ Üretici-tüketici yurttaşların büyük çoğunluğunun ekonomi faaliyetleri başta olmak üzere toplumun genel işlerini üstlendikleri ve yönettikleri sosyalist özyönetim ise gerçek demokrasidir. Böyle bir demokrasinin kurulması Mandel’e göre ütopya değildir; yukarıda belirtilen toplumsal koşullar sağlandığı takdirde bir gerçekliktir ve gerekliliktir.¹⁰⁵

Sosyalist özyönetimi, “doğrudan özyönetimsel demokrasi ve politika yapımının toplumsallaştırılması” olarak tanımlayan Yugoslav ekonomist *Najdan Pasic*’e göre nihai hedef emeğin toplumsal özgürleşmesidir. Bunun gerçekleşebilmesi için, (1) özel ve devlet mülkiyetinin toplumsallaştırılması, (2) politik karar alma sürecinin toplumsallaşması ve ademi merkezileşmesi, (3) sömüren ve sömürülen ilişkisinin/çatışmasının sona ermesi, (4) toplumsal meselelerin (üretim ve bölüşüm ilişkileri dahil) emekçiler tarafından yönetilmesi ve (5) artık anlamsız hale gelen devlet aygıtının ortadan kalkması gerekir.¹⁰⁶

Yugoslavya devriminin lider kadrosunda yer alan *Kardelj*’e göre tek gerçek demokrasi sosyalist özyönetimdir.¹⁰⁷ Sosyalist özyönetimin, yani gerçek demokrasinin beş temel özelliği vardır:

- (1) Özyönetim, emekçi kitleler arasında toplumsal ve ekonomik eşitliği hedefler.¹⁰⁸
- (2) Özyönetim, kapitalistlerin elinde bulunan “özel sermayeyi” “toplumsal sermaye”ye dönüştürür ve işçilerin, toplumsal üretim araçlarından yararlanmasını sağlar.¹⁰⁹
- (3) “Artık-emek yabancılaştırılması, toplumun gelişiminin ve ekonomik sistemin istikrarı ve birliği önünde büyük bir engeldir.”¹¹⁰ Sosyalist özyönetim sistemi, artık-emek yabancılaştırmasını (yani işçilerin kendi emeklerine yabancılaştırmasını) önlemeye çalışır ve bu yolla toplumsal gelişimin ve istikrarlı bir ekonominin önünü açar. Bunun gerçekleşebilmesi için de;

---

¹⁰³ Bkz.: **a. e.**, s. 257-262, 264-282

¹⁰⁴ **A. e.**, s. 261.

¹⁰⁵ Bkz.: **A. e.**, s. 308-328.

¹⁰⁶ Bkz.: **Pasic, a. g. e.**, s. 3-20.

¹⁰⁷ *Kardelj*’den aktaran **Jovic, a. g. e.**, s. 174.

¹⁰⁸ **Edvard Kardelj, Contradictions of Social Property In A Socialist Society**, Çev. Jelena Ameri, Belgrade, Socialist Thought and Practice, 1981, s. 27.

¹⁰⁹ *Kardelj*, “Anayasal Düzenimizin Sürekliliği”, **Çağdaş Bir Önder: Tito, Çağdaş Bir Ülke: Yugoslavya**, Ed. Beyto Nobırdalı, Bedri Selim, İstanbul, Koza Yayınları, 1977, s. 267-268.

¹¹⁰ *Kardelj, Contradictions ...*, s. 49.

“her işçi kendi artık-emeğinin nerede olduğunu ve nasıl kullanıldığını saptayacak kararların alınmasında yetkin kılınacak; özyönetimci, demokratik, ekonomik açıdan güçlü bir mekanizmanın kurulması da sağlanmış olacaktır.”¹¹¹

- (4) Sosyalist özyönetim ayrıca teknolojik yabancılaşmaya karşı insanın özgürleşmesini savunur:

“Teknokratik tekelciliğe kesinlikle baş eğmemeliyiz. Teknik ve araçlar, uzun süreli amaçlarını bir an önce gerçekleştirebilmesi için insana aracı olmalıdır, yoksa insanı tutsak almanın aracı değil! İnsanlar arası ilişkilerin ayarlanması bakımından nesnelleşmiş teknolojik baskılar elbette yavaş yavaş azaltılacak, sınırları daraltılacaktır.”¹¹²

- (5) İşçiler, sosyalist özyönetim sistemi içinde “özyöneticiler”dir. Yani sosyalist özyönetim, işçileri “özyöneticiler”e dönüştürür. Kardelj’in ifadesiyle “işçi-özyöneticiler, toplumsal zenginliği, tüm emekçi kitlelerin ve bir bütün olarak tüm toplumun maddi ve yaratıcı çıkarı ve faydası adına yönetir ve kontrol eder.”¹¹³ Böylece özyönetim sistemi içinde işçiler, hem sömürülmekten kurtulmuş olurlar, hem de “işçi-özyöneticiler” olarak toplumsal gelişmenin yönlendiricisi haline gelirler. Böyle bir toplumda işçi, kapitalist üretim ilişkileri içindeki “işçi niteliği”nden kurtulup, “özgür üreticiler birliğinin üyesi” niteliğini kazanır. Sosyalist özyönetim, bu “özgür üreticiler birliği”nin maddi temellerini oluşturur.¹¹⁴

Tito ise “biçimsel demokrasi” ve “gerçek demokrasi” ayırımı yapmıştır. *Tito*’ya göre liberal demokrasi “biçimsel demokrasi”, sosyalist özyönetim ise “gerçek demokrasi”dir. Liberal demokrasi biçimseldir; çünkü bu rejimlerde işçi sınıfı kapitalist sınıfın egemenliği ve sömürüsü altındadır. Gerçek demokrasi olan sosyalist özyönetimde ise “işçiler üretim araçlarına karşı kendi ilişkilerini temelden değiştirmektedirler. Çünkü sömürülen işçiden çok, üretici ve üretimin başlı başına

---

¹¹¹ Kardelj, “Anayasal ..., s. 271.

¹¹² **A. e.**, s. 281.

¹¹³ Kardelj, **Contradictions ...**, s. 95.

¹¹⁴ Kardelj, “Anayasal ..., s. 276, 281.

yöneticileri olurlar”.¹¹⁵ Böyle bir demokraside sömürü ilişkileri ortadan kalkar ve insanın gerçek anlamda özgür gelişiminin önü açılır.¹¹⁶ Gerçek demokrasi, yani sosyalist özyönetim, “emekçilerin yaratıcılık yeteneğini ve özgirişimini sonuna kadar geliştirmeye imkân sağlar.”¹¹⁷ Tito’ya göre “gerçek demokrasi yönetimi, ekonomide devlet yönetim işlevlerinin ortadan kalktığı yerde başlamaktadır.”¹¹⁸ Gerçek demokraside, ekonominin yönetimi işçi sınıfının elindedir. Daha geniş anlamda gerçek demokrasi, ekonomik, politik ve toplumsal alanlarda işçilerin özyönetimidir. Tito’ya göre devlet ve parti bürokrasisi, gerçek demokrasinin gelişimi önünde engeldir. Sosyalist özyönetim sistemi, yönetim işlevlerini devlet-parti bürokrasisinin elinden alıp işçi sınıfına vererek ve nihayet bürokrasiyi ortadan kaldırarak gerçek demokrasiyi kurar.¹¹⁹

*Milovan Djilas*¹²⁰ da, Tito gibi, sosyalist özyönetimi demokrasi çerçevesinde açıklamıştır. Djilas’a göre, İkinci Dünya Savaşı sonrasında iki ana model/yapı mevcuttur: “Kapitalizm ve Burjuvazi” ile “Bürokrasizm ve Bürokrasi”. Birincisi kapitalist ülkelere, ikincisi ise SSCB’ye ve diğer sosyalist ülkelere özgüdür. Fakat emekçi kitleler ve komünistler “sosyalizm ve demokrasi” için mücadele etmelidirler. Her iki model/yapı “sosyalist demokrasi” önünde engeldir.¹²¹ Sosyalist demokrasi, özgür bir sosyalist ekonominin formudur. Bu form olmadan sosyalist ekonomi mümkün değildir. Formun (sosyalist demokrasinin) oluşabilmesi için ise mülkiyetin toplumsallaştırılması yetmez. Ekonomik-politik alanın emekçi kitleler tarafından yönetilmesi gerekir. Aynı zamanda serbest, özgür ve açık bir tartışma, eleştiri,

---

¹¹⁵ Tito, “Merkezciliğe Karşı Tavrı ve Demokratikleşme”, **Çağdaş Bir Önder: Tito, Çağdaş Bir Ülke: Yugoslavya**, Ed. Beyto Nobırdalı, Bedri Selim, İstanbul, Koza Yayınları, 1977, s. 317.

¹¹⁶ Bkz.: Tito, **Samoupravlanje**, s. 296-305.

¹¹⁷ Ed. Nobırdalı, v.d., **a. g. e.**, s. 121.

¹¹⁸ Tito, **Özyönetimli Sosyalizm**, Çev. İlhami Emin, İstanbul, Koza Yayınları, 1978, s. 8.

¹¹⁹ Bkz.: **A. e.**, s. 7-21.

¹²⁰ Djilas (12 Haziran 1911 – 20 Nisan 1995), Karadağ’ın Kolaşin köyünde doğdu. 1933’te Belgrad Üniversitesi Hukuk Fakültesini bitirdi ve aynı yıl YKP üyesi olduğu için hapis cezasına çarptırıldı. Üç yıllık hapis yaşantısından sonra Djilas, 1938’de Tito tarafından YKP Merkez Komitesi’ne alındı. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Partizan Birlikleri içinde komutanlık yaptı. Tito’ya en yakın isimlerden birisi olan Djilas, 1945-1954 döneminde YKP Merkez Komite üyeliği, Devlet Başkan Yardımcılığı ve Federal Meclis Başkanlığı görevlerinde bulundu. Djilas, parti-devlet bürokrasisine yönelik eleştirilerinden dolayı 1954’te YKB’den ihraç edildi ve Devlet Başkan Yardımcılığı görevinden alındı, ardından da 1956-1961 ve 1962-1966 yıllarında toplam 9 yıl hapis yattı. Hapisten çıktıktan sonra da parti-devlet bürokrasisine yönelik eleştirilerini devam ettirdi. (Allcock, v.d., **a. g. e.**, s. 77 ; **AnaBritannica**, Cilt 7, s. 342 ve (Çevrimiçi)http://en.wikipedia.org/Milovan_Djilas, 31 Mart 2009).

¹²¹ Bkz.: Milovan Djilas, **Anatomy of a Moral: the Political Essays of Milovan Djilas**, New York, Praeger Paperbacks, 1959, s. 35-40.

düşünme ortamı gerekir. Bu, yeni bir sosyalist kültür anlamına gelir.¹²² “Böyle bir demokrasi yolunda atılan her bir adım, sosyalizmin gelişmesi ve yaratıcı güçlerin (emekçi kitlelerin) özgürleşmesi anlamına gelir.”¹²³ “Ancak sürekli gelişen böyle bir demokrasi, sınıf çatışmalarını arıtabilir ve sınıf farklılıklarını yok edebilir.”¹²⁴

* * *

Yukarıdaki tanım ve açıklamalardan hareketle Yugoslav sosyalist özyönetim sisteminin hedefini üç şıkta özetleyebiliriz:

- (1) Ekonomik ve toplumsal alanın/meselelerin demokratik biçimde işçi-emekçi halk tarafından yönetilmesi;
- (2) Sömürü ilişkilerinin sona erdirilmesi;
- (3) Toplumsal sınıfların ve devlet aygıtının var olmadığı kendi kendini örgütleyip yönetebilen demokratik bir toplumun kurulması.

Bu hedeflere ulaşmak amacıyla Yugoslav sisteminde kullanılan başlıca araçlar / aygıtlar ise şunlar idi:

- (1) Üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti;
- (2) Ademi merkezîyetçi özyönetimsel planlama;
- (3) İşçi konseylerine dayalı özyönetimsel işletmeler;
- (4) Belli bir ölçüde piyasa mekanizması (özellikle 1965 Reformları sonrasında);
- (5) Ademi merkezîyetçi yönetim birimleri olan toplumsal-politik topluluklar (alttan üste doğru yerel birlik, komün, srez, özerk eyalet, federe cumhuriyet, federasyon);
- (6) Toplumsal-politik örgütler (Yugoslavya Komünistler Birliği, Yugoslavya Emekçi Halkın Sosyalist Birliği, Yugoslavya Sendikalar Birliği, Yugoslavya Sosyalist Gençlik Birliği, Halk Kurtuluş Savaşı Savaşçıları Birliği).

---

¹²² A. e., s. 48-50, 56-57.

¹²³ A. e., s. 96.

¹²⁴ A. e., s. 115.

İKİNCİ BÖLÜM

YUGOSLAVYA'DA SOSYALİST ÖZYÖNETİM SİSTEMİ

2. 1. Sosyalist Düzenin Kuruluşu

Horvat tarafından “Yugoslavya sosyalist devriminin birinci aşaması (1941-1945)”¹ olarak tanımlanan süreç, Yugoslavya Krallığı’nın² Nisan 1941 tarihinde Alman, İtalyan, Bulgar, Macar ve Arnavut orduları tarafından işgal edilmesiyle başladı. 6 Nisanda başlayan işgal saldırısına karşı Yugoslavya Kraliyet Ordusu ancak 11 gün dayanabildi. Henüz on yedi yaşında olan Yugoslavya Kralı Peter ve eski Genel Kurmay Başkanı Simovic’in başbakanlığı altındaki hükümet 14-15 Nisan tarihinde ülkeyi terk edip Londra’ya sığındı ve burada yeni bir Yugoslavya Kraliyet Hükümeti (YKH) oluşturuldu. 17 Nisanda ateşkes antlaşması imzalandı ve Kraliyet Ordusu’na bağlı 375 bin asker işgalci güçlere teslim oldu. Almanya’nın liderliği ve komutası altında gerçekleşen işgal 1945 yılının sonlarına kadar sürdü. Bu süre zarfında Yugoslavya toprakları işgalci güçler arasında paylaşıldı, kontrol edildi ve yağmalandı: Slovenya ve Sırbistan’ın büyük bölümünü *Almanya*, Slovenya’nın kalan kısmını ve Hırvatistan’ın Dalmaçya kıyılarını *İtalya*, Kosova’nın büyük bölümünü ve Batı Makedonya’yı *Arnavutluk*, Makedonya ve Kosova’nın geri kalan bölümlerini *Bulgaristan*, Hırvatistan ile Slovenya’nın bazı yerlerini ve Voyvodina bölgesini

---

¹ Bkz.: yuk., s. 72.

² Birinci Dünya Savaşı sonrasında 1918 tarihinde Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı kuruldu. Sırp Kral Aleksander 1929 yılında parlamentoyu dağıttı, yeni bir anayasa hazırlandı ve devletin ismi Yugoslavya Krallığı olarak değiştirildi. 1929 sonrasında devlet yönetiminde Sırpların pozisyonu güçlendi, Hırvat ve Sloven partilerin rejime yönelik muhalefetleri sertleşti ve ülke politik istikrarsızlığa sürüklendi. Politik açıdan istikrarsız, ekonomik açıdan zayıf ve de toplumsal açıdan son derece kırılgan olan Yugoslavya Krallığı, varlığını ancak İkinci Dünya Savaşına kadar devam ettirebildi. 1918-1941 döneminde yaşamış olan Yugoslavya Krallığı, “Birinci Yugoslavya” olarak da adlandırılır. (Birinci Yugoslavya hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: L. S. Stavrianos, **The Balkans Since 1453**, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1958, s. 616-643 ; Robert Lee Wolff, **The Balkans In Our Times**, New York, W. W. Norton & Company, 1967, s. 120-126 ; John R. Lampe, **Yugoslavia as History: Twice there was a country**, Cambridge, Cambridge University Press, 1995, s. 99-196 ; M. George Zaninovich, **The Development of Socialist Yugoslavia**, Baltimore and London, The John Hopkins Press, 1970, s. 11-36 ve R. W. Seton-Watson, R. G. D. Laffan, “Yugoslavia Between the Wars”, **A Short History of Yugoslavia**, Ed. Stephen Clissold, Cambridge, Cambridge University Press, 1968, s. 170-207).

Macaristan işgal etti. Her işgalci ordu kendi payına düşen bölgeyi yönetti. Ülkenin işgalini ve işgal edilen bölgelerin paylaşımını Almanya yönetti.³

İşgal yıllarında iki faşist hareket yükselişe geçti: Hırvat Ustaşa* Örgütü ve Sırp Çentik** Hareketi. Hırvat Ustaşa Örgütü 1929 yılında Zagrebli bir avukat olan Dr. Ante Pavelic liderliğinde İtalya'da kuruldu. İtalya, Macaristan ve Bulgaristan hükümetlerinden yardım alan Hırvat örgütü, İtalyan faşizminden ve Alman nazizminden yoğun biçimde etkilendi. Anti-Sırp, anti-Yugoslavizm, anti-komünist, anti-parlamentar demokrasi ve anti-modernist olarak özetleyebileceğimiz Ustaşa ideolojisi, ayrıca Boşnakları Osmanlı İmparatorluğunun etkisiyle Müslümanlaşmış eski Katolik Hırvatlar olarak nitelendiriyordu.

Ustaşa Örgütü'nün nihai amacı Hırvatistan, Dalmaçya, Bosna-Hersek topraklarını ve Sırbistan'ın bazı batı bölgelerini kapsayan "Büyük Hırvatistan Devleti"ni kurmak idi. Bu amaca ulaşmak için kuruluştan itibaren şiddet ve terör eylemleri gerçekleştirilmiştir. Ustaşa Örgütü, 1934 yılında Yugoslavya Kralı Aleksander'e yapılan suikastın organizasyonunda yer aldı. Bu eylemden sonra hızla güçlenen Ustaşa hareketi, İkinci Dünya Savaşı döneminde nihai hedefine oldukça yaklaştı. Alman-İtalyan ittifakı, Ustaşa Örgütü'ne, Hırvatistan (İtalya ve Macaristan tarafından işgal edilmiş yerler hariç) ve Bosna-Hersek toprakları üzerinde bir Hırvat Devleti'nin kurulmasını önerdi. Bu öneriyi büyük bir memnuniyetle kabul eden Dr. Pavelic, 10 Nisan 1941 tarihinde Bağımsız Hırvat Devleti (BHD)'nin kuruluşunu resmen ilan etti. Almanya ve İtalya tarafından desteklenen Ustaşa Örgütü, Hırvat olmayan unsurlardan arınmış saf "Büyük Hırvatistan"ı gerçekleştirebilmek amacıyla BHD sınırları içinde yaşayan Sırlara, Çingenele ve Yahudilere karşı etnik temizlik uyguladı ve çok sayıda sivili katletti. Ayrıca Boşnaklar üzerinde Katolikleştirme politikası uygulandı. Her ne kadar bazı Boşnak politikacılar Ustaşa Örgütü ile

---

³ Yugoslavya'da savaş ve işgal yılları hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Jozo Tomasevich, "Yugoslavia During the Second World War", **Contemporary Yugoslavia: Twenty Years of Socialist Experiment**, Ed. Wayne S. Vucinich, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1969, s. 71-118 ; Stephen Clissold, "Occupation and Resistance", **A Short History of Yugoslavia**, Ed. Stephen Clissold, Cambridge, Cambridge University Press, 1968, s. 208-235 ; Barbara Jelavich, **Balkan Tarihi, 2. Cilt: 20. Yüzyıl**, Çev. Zehra Yavan, Hatice Uğur, İstanbul, Küre Yayınları, 2006, s. 276-288 ; Stavrianos, **a. g. e.**, s. 771-784 ; Wolff, **a. g. e.**, s. 201-216, 223-232.

* "Ustaşa", Sırp-Hırvat dilinde "başkaldırı, ayaklanma, isyan" anlamına gelir.

** "Çetnik", Sırp-Hırvat dilinde "düzensiz gerilla savaşçısı" anlamına gelir.

işbirliği yapmış olsalar da,⁴ genel olarak Boşnak toplumu Katolikleş(tiril)meye karşı direnmiştir. Bu direnişten dolayı Boşnak siviller Ustaşa saldırılarına maruz kaldılar.

BHD, Almanya ve İtalya tarafından kurdurulmuş, desteklenmiş ve kullanılmış bir “kukla devlet” olmaktan öteye gidemedi. Dolayısıyla, Almanya ve İtalya’nın yenilgiye uğratılması ile birlikte bu kukla Hırvat devleti yıkıldı, Ustaşa Örgütü dağıldı, yakalanan Ustaşa askerleri ve liderleri komünist Partizanlar tarafından öldürüldüler, kaçmayı başaranlar ise değişik ülkelere iltica ettiler.⁵

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Yugoslavya’da ortaya çıkan ve savaşın sonuna kadar etkili olan bir diğer faşist hareket Sırp Çetnik Hareketi oldu. Çetnikler, tarihte ilk olarak 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’na karşı başlatılan ulusal bağımsızlık mücadelesi sürecinde ortaya çıktı. Birinci ve İkinci Balkan Savaşları sırasında Sırbistan Kraliyet Ordusu’nun bir parçası olarak Çetnik birlikleri oluşturuldu. Çetnikler ayrıca Birinci Dünya Savaşı’nda Sırbistan’ı işgal eden Avusturya-Macaristan, Almanya ve Bulgaristan ordularına karşı gerilla savaşı yaptılar. Sırp Çetnik geleneği, İkinci Dünya Savaşı sırasında Yugoslavya Kraliyet Ordusu’nun önemli komutanlarından Albay Draza Mihailovic’in liderliğinde tekrar sahneye çıktı. İşgalci güçlere teslim olmayı reddeden bazı Sırp askerler Mihailovic’in komutası altında birleşerek “Yugoslavya Ordusu Çetnik Müfrezeleri”ni oluşturdu ve Londra’ya sığınmış olan Kral Peter’e bağlılıklarını ilan ettiler. Kral Peter, Mihailovic’i Savaş Bakanı ve Genel Kurmay Başkanı olarak atadı ve Çetnik Müfrezeleri’nin isimi “Anavatandaki Yugoslav Ordusu” olarak değiştirildi. Çetnik Müfrezeleri, işgalci güçlere ve BHD’ye karşı savaşmak, Sırp ulusunu işgalci güçlere karşı korumak ve Sırp vatanını özgürleştirmek amacıyla kurulmuştu. Fakat 1942 yılından itibaren Çetnikler, YKP’nin kurduğu Yugoslavya Halk Kurtuluş Ordusu’na karşı Almanya ve İtalya ile işbirliği yapmaya başladılar. Hatta aralarında büyük düşmanlık olan Ustaşalar ile işbirliği yapıp, ortak düşmanları olan komünistlere karşı

---

⁴ Ustaşa Örgütü üyelerinin yaklaşık %12’si Müslüman Boşnak idi. (John B. Allcock, Marko Milivojevic, John J. Horton, **Conflict In The Former Yugoslavia: An Encyclopedia**, Denver, Santa Barbara, Oxford, ABC-CLIO, 1998, s. 314).

⁵ BHD’nin başkanı ve Ustaşa Örgütü’nün lideri Dr. Pavelic Mayıs 1945’te Zagreb’i terk edip önce Avusturya’ya oradan da Arjantin’e sığındı. Daha sonradan İspanya’ya yerleşen Dr. Pavelic, Diktatör General Franco tarafından korundu. Faşist Ustaşa lideri 1959 yılında İspanya’da bir Alman hastanesinde öldü. Ustaşa Örgütü ve BHD hakkında ayrıntılı bilgi için şu kaynağa bakılabilir: Tomasevich, **War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration**, California, Stanford University Press, 2001.

bazı cephelerde birlikte savaştılar. Çetnik Hareketi, savaş sonunda komünist Partizanlar karşında yenik düştü. Tutsak olarak ele geçirilen Çetniklerin çoğunluğu “vatana ihanet” suçundan yargılanıp ölüm cezasına çarptırıldı. Yakalanıp idam edilenler arasında Çetnik lider Mihailovic de vardı. Kaçmayı başaranlar ise değişik ülkelere sığındı.

İşgal sonrasında Yugoslavya Krallığı kâğıt üstünde halen varlığını sürdürüyordu. Londra’ya sığınmış olan Kral Peter “Yugoslavya Kralı” unvanını, hükümet ise Yugoslavya Kraliyet Hükümeti adını taşıyordu. Bu nedenle, Çetnik Müfrezeleri’ne “Yugoslav Ordusu” ismi verilmişti. Fakat gerçekte Çetnik Hareketi, Yugoslavizm düşüncesine karşı idi. Çünkü Çetniklerin nihai hedefi, Slovenya ve Kuzeybatı Hırvatistan toprakları hariç geri kalan tüm Yugoslavya toprakları ile komşu Bulgaristan, Macaristan, Arnavutluk devletlerinin elinde bulunan bazı bölgeleri kapsayacak biçimde “Büyük Sırbistan Krallığı”nı kurmak idi. Bu nihai hedef, tüm Yugoslav (Güney Slav) halkların Yugoslavya çatısı altında eşit haklar zemininde birleşmesi anlamına gelen Yugoslavizm düşüncesiyle çatışıyordu. 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış olan bu düşünce, “Büyük Sırbistan” ideali önünde bir engeldi ve bu nedenle de Çetnik ideolojisi tarafında net bir biçimde reddedilmişti. Çetnik ideolojisi aynı zamanda anti-Hırvat, anti-Katolik ve anti-Müslüman (Boşnak) idi. Onlara göre Hırvatlar, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu’nun etkisiyle “Katolikleşmiş Sırlar”; Boşnaklar ise, Osmanlı İmparatorluğu’nun etkisiyle “Müslümanlaşmış Sırlar” idi. Bu iki topluluk tekrardan Hıristiyanlığın Ortodoksluk mezhebine dönmeli ve Sırplaşmalıydı. Buna karşı direnenler ya öldürülecek ya da ülke dışına sürülecekti. Kurulacak olan “Büyük Sırbistan” içinde Katolik Hırvatlara ve Müslüman Boşnaklara yer olamazdı. Bu büyük Krallık, tüm Sırları tek bir Sırp devleti altında birleştiren ve etnik, dinsel, kültürel açıdan homojen olan bir ülke olmalıydı. Bu düşüncenin kaçınılmaz sonucu ise, Hırvat ve Boşnak sivillerine yönelik saldırıların ve katliamların gerçekleştirilmesi oldu. Son olarak şunu da belirtmek gerekir ki; Çetnik ideolojisi – her ne kadar işgalci İtalyanlara ve Almanlara

karşı savaşımlş olsalar da – İtalyan Faşizminden ve Alman Nazizminden etkilenmişti ve dolayısıyla liberal parlamenter demokrasiye karşıydı.⁶

Savaş ve işgal yıllarında yükselişe geçen bir başka hareket YKP oldu. Temmuz 1920’de kurulmuş olan YKP, Yugoslavizm düşüncesini Marksist düşünce ile birleştirmiştir. Dolayısıyla YKP’nin nihai hedefi devrim yoluyla Sosyalist Yugoslavya Federasyonu’nu kurmak idi. İkinci Dünya Savaşı’nı “emperyalistler arası mücadele” olarak değerlendiren YKP, Yugoslavya’nın savaş dışında kalıp tarafsızlık politikası izlemesi gerektiğini düşünüyordu. Ülkenin işgale uğraması ile birlikte YKP Merkez Komitesi, derhal bir direniş hareketini başlatma kararı aldı. Bu karar doğrultusunda Haziran 1941’de “Halk Kurtuluş Cephesi” oluşturuldu. Cephe, ülke çapında düşmana karşı gerilla savaşı vermek üzere “Halk Kurtuluş Partizan Müfrezeleri”ni örgütledi. Kasım 1942’de Partizan Müfrezeleri “Yugoslavya Halk Kurtuluş Ordusu”na, Halk Kurtuluş Cephesi ise “Yugoslavya Halk Kurtuluş Anti-faşist Konseyi (YHKAK)”ne dönüştürüldü ve Partizan ordusu YHKAK’a bağlandı. Kasım 1943’te Jajce’de toplanan YHKAK, kendisini Yugoslavya’nın en üst yasama erki ilan etti ve yürütme erki olarak Yugoslavya Halk Kurtuluş Komitesi (YHKK)’ni kurdu. Tüm bu oluşumları ve direnişi örgütleyen YKP’nin amacı, önce ülkeyi işgalden kurtarmak, ardında da Sosyalist Yugoslavya Federasyonu’nu kurmak idi. Bu amaçla işgalci güçlere, Ustaşalara ve Çetniklere karşı savaşıldı. Ülkedeki son Alman, Ustaşa ve Çetnik birlikleri 1945 yılının Mayıs ayında yenilgiye uğratıldı ve böylece Yugoslavya için İkinci Dünya Savaşı fiilen sona ermiş oldu.⁷

Henüz savaş sürmekteyken, 16 Haziran 1944 tarihinde, sürgündeki YKH Başbakanı İvan Subasic⁸ ile Tito arasında bir anlaşma imzalandı. İngiltere ile SSCB’nin baskısı neticesinde yapılan dört maddelik bu anlaşma, YKH ile YHKK

---

⁶ İkinci Dünya Savaşı yıllarında Sırp milliyetçiliği ve Çetnik Hareketi hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Caner Sancaktar, “The Serbo-Croat Relations In Yugoslavia”, İstanbul, Boğaziçi University, Institute for Graduate Studies in Social Sciences, Graduate Programe in Political Science and International Relations, Master Thesis, 2004, s. 82-95.

⁷ YKP’nin kuruluşu, gelişimi ve İkinci Dünya Savaşı sırasında verilen mücadele hakkında daha fazla bilgi için bkz.: A. e., s. 48-62, 95-111.

⁸ İngiltere’nin baskısı neticesinde Kral Peter, 1 Haziran 1944’te Sırp Başbakan Bozidar Puric’i görevden alıp yerine Hırvat Subasic’i atadı. İngiltere, aşırı milliyetçi olan ve Büyük Sırbistan idealini gerçekleştirmek isteyen Sırp Puric’in yerine liberal-ılıman Hırvat Subasic’i tercih ediyordu. Çünkü Puric, Almanlarla işbirliği yapan Çetnik Mihailovic’i destekliyordu. Bu durumdan hem İngiltere hem de SSCB büyük rahatsızlık duyuyordu. Bu nedenle İngiltere, Alman güçlerine karşı savaşan Komünist Partizanlarla masaya oturabilecek liberal-ılıman Subasic’i tercih etti. (Wolff, a. g. e., s. 128).

arasında ortak hükümet oluşturulmasını ve bu konuda işbirliği yapılmasını öngörüyordu.⁹ Ardından Kral Peter, Londra Radyosu kanalıyla tüm Çetnik askerlerini ve birliklerini Mihailovic'ten ayrılıp Mareşal Tito'nun komutasındaki Partizan Ordusuna geçmelerini emretti.¹⁰ Böylece Stalin-Churchill ikilisinin baskısı altında anti-Komünistler (liberaller, milliyetçiler, kralcılar) ile Komünistler arasında isteksiz işbirliği süreci başlamış oldu.

Bu kısa sürecin ikinci anlaşması 1 Kasımda imzalandı. İkinci Tito-Subasic Anlaşması olarak anılan bu anlaşmaya göre, (a) Kral Peter, referandum neticesinde halk tarafından kabul edilmediği sürece ülkeye geri dönmeyecek; (b) Kral Peter, kral naipliği tarafından temsil edilecek; (c) ülkede altı federe birimi temsilen altı bakandan oluşan yeni bir ortak hükümet oluşturulacak; (d) bu ortak hükümet Yugoslavya'yı dış ilişkilerde ve görüşmelerde temsil edecek; (e) ortak hükümet yeni anayasa kabul edilinceye kadar çalışmalarını sürdürecektir ve yaptığı çalışmalardan dolayı YHKAK'a karşı sorumlu olacaktır.¹¹

Anlaşmanın yapılmasında SSCB, ABD ve İngiltere üçlüsünden gelen istek ve baskı önemli rol oynadı.¹² Nitekim anlaşma, 4-11 Şubat 1945 tarihinde toplanan Yalta Konferansı'nda Stalin-Churchill-Roosevelt galipler üçlüsü tarafından olumlu karşılandı ve Kral Peter'e, anlaşmayı kabul etmesi yönünde baskı yapıldı. 5 Martta kral, yetkilerini, Sırp Srdjan Budisavljevic, Hırvat Ante Madic ve Sloven Dusan Serbec'ten oluşan Kral Naipliği'ne devretti.¹³ Aynı gün, Londra'da sürgün yaşamını devam ettirmekte olan YKH ve Belgrad'a yerleşmiş olan YHKK, yeni bir ortak hükümet oluşturmak üzere eş zamanlı olarak kendi kendilerini feshettiler. İki gün sonra 28 üyeli yeni ortak hükümet oluşturuldu: Tito Başbakan ve Savaş Bakanı, Sırp Demokrat Partisi lideri Milan Grol Başbakan Yardımcısı, Subasic ise Dışişleri Bakanı olarak yeni hükümette yer aldı. 28 üyenin 23'ü Başbakan Tito'nun takipçileri

⁹ Bkz.: Josip Broz Tito, **Referati sa Kongresa KPJ i SKJ**, Sarajevo, Svjetlost, 1982, s. 155-156.

¹⁰ George Castellan, **Balkanların Tarihi**, Çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1995, s. 490 ve Tomasevich, "Yugoslavia...", s. 107.

¹¹ Dzemal Najetovic, **Britanska Politika U Bosni I Hercegovini, 1992-1995**, Sarajevo, DESS, 2008, s. 27 ve Jelavich, **a. g. e.**, s. 313.

¹² Vladimir Volkov, "The Soviet Leadership and Southeastern Europe", **The Establishment of Communist Regimes in Eastern Europe, 1944-1949**, Ed. Norman Naimark, Leonid Gibianskii, Colorado, Westview Press, 1997, s. 69-70.

¹³ YKP üyesi ve komünist olmayan bu üç kişi Tito tarafından belirlenmiştir. (Castellan, **a. g. e.**, s. 491).

idi. YKP güdümlü ortak hükümet, 9 Martta hükümet programını ve devletin yeni adını ilan etti: Demokratik Federal Yugoslavya (**Demokratska Federativna Jugoslavija**). Bu federasyon, Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek, Makedonya, Karadağ federe yönetim birimleri ile Sırbistan'a bağlı olan iki özerk yönetim biriminden (Voyvodina ve Kosova-Metoya) oluşuyordu.¹⁴

Partizan Ordusu Mayıs 1945'te son Alman birliğini ülkeden kovup, Çetnik ve Ustaşa birliklerini yok edince, YKP, Yugoslavya'nın en güçlü politik aktörü haline geldi. YKP'nin elinde 800.000 kişilik ordu ve YHKAK vardı. Bu iki araç sayesinde YKP, ülkeyi baştan başa kuşatan etkili bir idari yapıyı daha savaş yıllarında kademe kademe inşa etmişti.¹⁵ Düşman güçler yenilgiye uğratıldığı ve Yugoslavya açısından savaş sona erdiği için, savaşı örgütlemek amacıyla oluşturulmuş olan YHKAK'ın bir anlamı kalmamıştı artık. Fakat YKP, kedisine büyük güç katmış olan YHKAK'ı dağıtmak istemedi. Ve nihayet; 7-10 Ağustos tarihinde toplanan YHKAK'ın üçüncü ve son kongresi, kendisini "Demokratik Federal Yugoslavya Geçici Halk Meclisi"ne dönüştürdü. Aynı ay içinde YKP, sahip olduğu askeri ve politik gücü kullanarak ortak hükümet içinde yer alan anti-komünist üyeleri istifaya zorladı ve Subasic'i tutukladı.¹⁶

Bu zoraki istifaları takiben YKP güdümlü Geçici Meclis, Kurucu Meclis Yasasını 21 Ağustosta, Seçim Yasasını 22 Ağustosta kabul etti. Bu yasalara göre Kurucu Meclis, Federal Meclis ve Halklar Meclisi olmak üzere iki meclisten oluşacak. Birinci meclis üyeleri, tüm Yugoslavya düzeyinde yapılan seçimle her 40.000 kişiye 1 delege olmak üzere belirlenecek; ikinci meclis ise, her federe birimden seçilen 25'er, Voyvodina'dan seçilen 15 ve Kosova-Metoya'dan seçilen 10 üyeden oluşacak. Seçim Yasasına göre; cinsiyet fark etmeksizin on sekizini doldurmuş tüm vatandaşlar, cinsiyet ve yaş fark etmeksizin tüm eski partizanlar ve halen ordu içinde yer alan tüm askerler Kurucu Meclis seçimlerinde oy kullanabilecek, fakat 1929-1939 tarihlerinde hükümetlerde görev almış olanlar ile işgalci güçlerle işbirliği yapmış olanlar seçimlerde oy kullanamayacak. Seçimle

---

¹⁴ Bkz.: Frits W. Hondius, **The Yugoslav Community of Nations**, the Hague, Mouton, 1968, s. 133-134 ; Wolff, a. g. e., s. 267-268 ve Tomasevich, "Yugoslavia...", s. 108.

¹⁵ Jelavich, a. g. e., s. 312 ve Phyllis Auty, "The Post-War Period", **A Short History of Yugoslavia**, Ed. Stephen Clissold, Cambridge, Cambridge University Press, 1968, s. 236.

¹⁶ Hondius, a. g. e., s. 134-135.

oluşacak olan Kurucu Meclis ise, yeni anayasayı hazırlayacak ve üçte iki çoğunlukla kabul edecek.

Bu iki yasaya uygun biçimde 11 Kasımda Kurucu Meclis seçimleri düzenlendi. Seçmenler iki ayrı listeyi oyladı: YKP güdümlü Halk Cephesi Listesi ve hiçbir adayın yer almadığı Boş Liste. Birinci listede YKP, Cumhuriyetçi Parti, Sırp Köylü Partisi, Milli Köylü Partisi, Bağımsız Sırp Demokratik Partisi, Sosyalist Parti ve Hırvat Köylü Partisi tarafından belirlenen adayların isimleri yazılı idi. Fakat bu adayların büyük çoğunluğu YKP üyesiydi. Bu listeyi beğenmeyen seçmenin tek alternatifi Boş Liste'yi sandığa atmak idi. Bu biçimde gerçekleşen seçimde Halk Cephesi Listesi geçerli oyların %90,48'ini; Boş Liste ise %9,52'sini aldı. Seçim yasasının getirdiği kısıtlamadan dolayı on sekizini doldurmuş yaklaşık 200.000 vatandaş oy kullanamadı.¹⁷

YKP ağırlıklı Kurucu Meclis 29 Kasımda Belgrad'ta toplandı. Kurucu Meclis, işgalle birlikte fiilen ölmüş olan monarşiyi resmen sona erdirdi ve Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti (**Federativna Narodna Republika Jugoslavije**)'nin kuruluşunu ilan etti. 1 Aralıkta yeni hükümet ve meclis prezidyumu oluşturuldu. Tito başbakan, Ribar ise prezidyum başkanı seçildi. Ardından Mosa Pijade başkanlığında bir heyet yeni anayasa için çalışmalarını başlattı. Mecliste yer alan anti-komünist üyeler ise kısa zaman içerisinde etkisiz hale getirildi ve YKP haricinde diğer partiler tasfiye edildi.¹⁸

Sosyalist Yugoslavya'nın kuruluşu son derece zor ve sancılı gerçekleşti. Çünkü savaş ve işgal yılları, ülkenin tüm bölgelerinde çok büyük insani, ekonomik ve maddi yıkıma neden oldu:

Savaş sonunda açıklanan devletin resmi rakamlarına göre Yugoslavya'da 1.706.000 insan savaş sırasında hayatını kaybetti.¹⁹ Ülkede yaşayan tüm halklar büyük kayıplar verdi. Örneğin; Sırp'ların %6,9'u (487.000), Hırvatların %5,4'ü (207.000), Boşnakların %6,9'u (86.000), Yahudilerin %77,9'u (60.000) ve Çingenelerin %31,4'ü (27.000) savaş yıllarında öldü.²⁰

¹⁷ A. e., s. 135-136 ve Auty, a. g. e., s. 238.

¹⁸ Hondius, a. g. e., s. 136 ve Jelavich, a. g. e., s. 314-315.

¹⁹ Tomasevich, **War...**, s. 722.

²⁰ Christopher Cviic, "Croatia", **Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth**, Ed. David A. Dyker, Ivan Vejvoda, London, Longman, 1996, s. 203.

Savaş ve işgal yılları ülkenin altyapısını ve ekonomisini tam bir enkaza dönüştürdü. Savaş öncesinde var olan tüm konutların yaklaşık altıda biri ya tamamen yıkıldı ya da büyük zarar gördü. Ülkenin başkenti Belgrad'ta evlerin %40'ından fazlası, ülke çapında ise %21'i kullanılamaz duruma geldi. Savaş sonuna gelindiğinde ülke nüfusunun %25'i evsiz durumdaydı. Aralık 1945'te tekstil endüstrisinin üretim kapasitesi savaş öncesindeki kapasitenin %30'u düzeyine düştü. Bu oran gıda ve metal endüstrilerinde %40 ve %15 olarak gerçekleşti. Madenler işgalci ordular tarafından yağmalandı, sanayide kullanılan makineler ise yakılıp yıkıldı. Demiryolları ve karayolları büyük tahribata uğradı. Örneğin rayların %50'sinden fazlası ya tamamen yok edildi ya da ağır tahribata uğratıldı. Demiryolu araçlarının %84'ü ve lokomotiflerin %77'si yok edildi, kullanılmayacak derecede zarar gördü veya işgalci güçler tarafından ülke dışına taşındı. Yıkım, tarım sektöründe de son derece büyük oldu. Tarım makineleri ve çiftlik hayvanları işgalci güçlerce yağmalandı veya yok edildi. Savaş sonunda elde kalan tarım makinelerinin miktarı savaş öncesinin %20'si kadardı. Köylülerin sahip olduğu büyükbaş hayvanlarda ise düşüş ortalama %60 oldu. Savaş sırasında ülkede bulunana atların %62'si, koyunların %63'ü, çiftlik domuzların %59'u ve kümes hayvanlarının %55'i telef oldu veya işgalci güçler tarafından yağmalandı. Savaş süresince 19 milyon ton tahıl, 17 bin ton yün, 2,5 milyon ton süt ve süt ürünü işgalci ordularca el konuldu. Büyük zarar gören tarım alanlarının yaklaşık %40'ı üretim dışı kaldı. Örneğin meyve bahçelerinin ve üzüm bağlarının %38'i yok edildi.²¹ Savaş ülkenin nitelikli işgücüne büyük darbe vurdu: 90 bin nitelikli sanayi işçisi ve 40 bin yüksek eğitimli uzman hayatını kaybetti. Yugoslav ekonomisinin toplam kaybı, 18 Batılı müttefik devletin toplam ekonomik kaybının %17'si kadardı.²² Savaş boyunca toplam 47 milyar dolar değerinde maddi kayba uğrayan Yugoslavya'nın 1945 sonunda sahip olduğu GSMH'sı, işgal öncesinde sahip olunan GSMH'nın yarısından daha azdı.²³

---

²¹ George W. Hoffman, Fred W. Neal, **Yugoslavia and the New Communism**, New York, Twentieth Century Fund, 1962, s. 86-87 ve Tomasevich, **War...**, s. 715.

²² Ljubomir Madzar, "The Economy of Yugoslavia: Structure, Growth Record and Institutional Framework", **Yugoslavia in Transition: Choices and Constraints**, Ed. John B. Allcock, John J. Horton, Marko Milivojevic, New York, Berg Publishers, 1992, s. 75.

²³ Matjaz Klemencic, Mitja Zagar, **The Former Yugoslavia's Diverse Peoples**, Santa Barbara, Denver and Oxford, ABC-CLIO, 2003, s. 194.

Dolayısıyla Horvat'ın devrimin ikinci aşaması olarak tanımladığı 1945-1950 döneminde birincil amaç, bu büyük yıkımı telafi etmek idi. İkinci amaç ise savaş yıllarında başlamış olan sosyalist devrim sürecinin ilerletilmesiydi. Artık düşman, dış işgalci güçler değil, eski krallık döneminin egemen sınıflarıdır: Kraliyet ailesi, toprak beyleri ve burjuvazi. Dolayısıyla YKP, devrimin ikinci aşamasında, dış destekli muhtemel bir karşı devrimi önlemek ve sosyalist düzeni kurmak için eski rejimin egemen sınıflarına karşı mücadele etti.

Bu amaçla, 1945-1950 döneminde acil radikal önlemler alındı. Örneğin; henüz yeni devletin kuruluşu ilan edilmeden önce, 23 Ağustosta 1945'te, Demokratik Federal Yugoslavya Geçici Halk Meclisi "Tarım Reformu Yasası"nı kabul etti. Bu yasanın amacı; toprak beylerinin ve burjuvazinin gücünü kırmak, köylülerin yaşam standardını yükseltmek, tarımsal üretimi arttırmak ve tarım sektöründe sosyalist ekonomiyi kurmak olarak belirlendi. Özel bankalara, şirketlere, kiliselere ve savaş döneminde "düşmanla işbirliği yapan vatan hainleri"ne ait topraklar Tarım Reformu Yasası kapsamına alındı. Bu kapsamda 1,2 milyon hektar (ülkedeki toplam ekilebilir toprağın %8,5'i) toprağın 745 bin hektarı 330 bin topraksız köylü aileye dağıtıldı, 304 bin hektarı devlet tarım işletmelerine verildi, geri kalan topraklar üzerinde ise köylü kooperatifleri (kolektif çiftlikler) kuruldu. Yasa, bir ailenin sahip olabileceği ekilebilir tarım toprağını 25-35 hektar olarak sınırlandırdı ve köylü ailelerine ait olan özel tarım toprakları üzerinde ücretli emek (işçi) çalıştırılmasını yasakladı.²⁴

Yeni kurulmakta olan sosyalist rejim ayrıca Sırp Ortodoks ve Hırvat Katolik kiliselerine karşı sert önlemler aldı ve çeşitli yaptırımlar uyguladı. Çünkü kiliseler ve din adamlarının çoğunluğu, hem savaş öncesi dönemde hem de savaş boyunca milliyetçi hareketlere aktif biçimde destek vermişler ve egemen sınıflarla sıkı işbirliği kurmuşlardı. Hırvat Katolik Kilisesi BHD'yi tanımış, Ustaşa Hareketi ile işbirliği yapmış ve "Büyük Hırvatistan Projesi"ni desteklemişti. Bu nedenle başta Başpiskopos Aloysius Stepinac olmak üzere çok sayıda Hırvat Katolik din adamı yeni rejim tarafından hapse atıldı. Benzer yaptırımlar, Sırp Kraliyet Ailesi ve Çetnik Hareketi ile işbirliği yapmış ve "Büyük Sırbistan Projesi"ne destek vermiş olan Sırp

---

²⁴ Branko Horvat, **The Yugoslav Economic System: The First Labor-Managed Economy In The Making**, New York, M.E. Sharpe Inc. Publisher, 1976, s. 80-81 ; Charles P. McVicker, **Titoism:**

Ortodoks din adamlarına karşı uygulandı. Ülke çapında hem Katolik hem de Ortodoks kiliselerine ait olan topraklar ve diğer gayrimenkuller kamulaştırıldı, kiliselerin eğitim alanındaki faaliyetleri sadece din adamlarının yetiştirilmesi ile sınırlandırıldı, din adamlarının faaliyet alanları dinsel ritüeller / etkinlikler ile sınırlandırıldı, kiliselerin devlet işlerine müdahil olmaları ve kamusal alanda yer almaları yasaklandı.²⁵

Devrimin ikinci aşaması olan 1945-1950 dönemi, Yugoslavya'da sosyalist rejimin kurulduğu yıllar oldu. Fakat bu sosyalist rejim, ilk kuruluş yıllarında sosyalist özyönetim anlayışına değil, Sovyetler Birliği modeline dayanıyordu.²⁶ Bu nedenle Ann Lane, Sosyalist Yugoslavya'nın kuruluş yıllarını "Sovyetizasyon (**Sovietisation**)" dönemi olarak tanımlamaktadır.²⁷ Bu yıllarda Yugoslav sistemi diğer Doğu Avrupa ülkelerinden pek farklı değildi.²⁸

Sovyetler Birliği modelinin ithal edilip uygulandığı "Sovyetizasyon" döneminde devletçi anlayış hakim oldu. Bu dönemde devlet, toplumsal ve ekonomik hayatın yegane düzenleyicisidir.²⁹ Bu nedenle, Yugoslavya'nın 1945-1950 dönemi, genellikle "merkeziyetçilik"³⁰, "komutacı sosyalizm"³¹ veya "komutacı-merkeziyetçi

---

Pattern for International Communism, New York, St. Martin's Press, 1957, s. 5 ve Madzar, a. g. e., s. 75.

²⁵ Bkz.: Hoffman, v.d., a. g. e., s. 93-94 ; Auty, a. g. e., s. 241-244 ve L. J. Macfarlane, **Human Rights: Realities and Possibilities. Northern Ireland, the Republic of Ireland, Yugoslavia and Hungary**, London, Macmillan Press, 1990, s. 142-143.

²⁶ 1969'da toplanan 9. YKB Kongresinde Tito şunu söylemiştir: "YKP'nin, sosyalist ülke olarak Yugoslavya'nın kurulması ve gelişmesi ile ilgili tasarısı, başlangıçta Sovyet kuramı ve uygulamasının etkisi altındaydı. Bu, o dönemin koşulları içinde geçerli bir durumdu. Özgürce yönelebildiğimiz böyle bir durum dışarıdan uygulanmış değildi. O zamanlar, SSCB'nin toplumsal düzeni, Yugoslav komünistlerinin gözünde sosyalizmin simgesi niteliğindedi ve kendi gelişme yolumuza ilişkin özgürce yöntemimizi saptarken SSCB'nin deneylerini örnek aldığımızı belirtmemek, tarih açısından yanlış olur." (Tito, "Halkların Kurtuluşu İçin Verdikleri Savaş ve Toplumsal Dönüşümün Temelleri", **Çağdaş Bir Önder: Tito, Çağdaş Bir Ülke: Yugoslavya**, Ed. Beyto Nobırdalı, Bedri Selim, İstanbul, Koza Yayınları, 1977, s. 158).

²⁷ Bkz.: Ann Lane, **Yugoslavia: When Ideals Collide**, New York, Palgrave Macmillan, 2004, s. 95-99.

²⁸ Zaninovich, a. g. e., s. 64.

²⁹ Vojislav Rakic, "Fundamental Characteristics of the Yugoslav Economic System", **Yugoslav Economists on Problems of a Socialist Economy**, Ed. Radmila Stojanovic, New York, International Arts and Sciences Press, 1964, s. 123-124.

³⁰ Bkz.: George Macesich, "Major Trends in the Postwar Economy of Yugoslavia", **Contemporary Yugoslavia: Twenty Years of Socialist Experiment**, Ed. Wayne S. Vucinich, Berkley, University of California Press, 1969, s. 203-205.

³¹ Bkz.: Joze Mencinger, "From a Capitalist to a Capitalist Economy", **Yugoslavia In Turmoil: After Self-management**, Ed. James Simmie, Joze Dekleva, London, Pinter Publishers, 1991, s. 71-72 ve Olga Memedovic, **On The Theory and Measurement of Comparative Advantage: An Empirical Analysis of Yugoslav Trade**, Amsterdam, Thesis Publishers, 1994, s. 108-109, 178-179.

ekonomi”³² dönemi olarak tanımlanmaktadır. Rudolf Bicanic ise bu dönemi hem “komutacı sosyalizm” hem de “sosyalist otarşi” olarak tanımlamıştır: “Komutacı”dır, çünkü bu yıllarda ekonomi devletin tekeli altındadır ve doğrudan devlet organları tarafından yönetilmektedir.³³ Aynı zamanda “otarşik”tir, çünkü iç ekonomi dışarıya karşı kapatılmıştır. Sosyalist otarşi, Bicanic’e göre, Stalinist düşünceye dayalı bir stratejidir: İçeride yeni oluşan zayıf sosyalist ekonomi yeterli güce kavuşuncaya kadar dışarıdaki güçlü kapitalist devletlere karşı korunmalıdır. Ayrıca içerideki planlı sosyalist ekonomi dünya piyasasının olumsuz etkilerinden korunmalıdır.³⁴

Kardelj ise 1945-1950 dönemini “devlet sosyalizmi” veya “bürokratik sosyalizm” olarak tanımlamıştır. Çünkü 1945-1950 döneminde mülkiyet biçimi, toplumsal mülkiyet değil, devlet mülkiyeti şeklindedir ve emekçi halk tarafından değil, devlet bürokrasisi tarafından yönetilmektedir. Kardelj’e göre bu durum, o dönem için yapılması mecburi olan bir uygulamaydı. Çünkü ancak bu biçimde toplumsal ilişkiler sosyalizm yönünde dönüştürülebilirdi:

“Devrimimiz, üretim araçlarını kamulaştırma, kapitalist mülk sahiplerini devrimci devletin gücü yoluyla zorla mülksüzleştirme, özel mülkiyet altındaki sermayeyi devlet mülkiyetine dönüştürme ve ardından devlet mülkiyetini, birikmiş fonları merkezileştirme yoluyla daha da fazla güçlendirme haricinde başka bir yöntemle toplumsal ilişkileri değiştiremezdi.”³⁵

Sosyalist Yugoslavya’nın ilk anayasası Kurucu Meclis tarafından 31 Ocak 1946 tarihinde oybirliğiyle kabul edildi. 1946 Anayasası, Stalinist Anayasa olarak bilinen 1936 tarihli SSCB Anayasasına çok benzer özellikler taşıyordu. Yani Yugoslavya, 1946 Anayasası ile Sovyetler Birliği modelini benimsemiş oldu.³⁶ Bu durumu Kardelj’in 1946 tarihli sözlerinden de anlıyoruz:

---

³² Bkz.: Dragutin V. Marsenic, **Ekonomika Jugoslavije**, Beograd, Univerzitet u Beogradu, 2000, s. 181-184.

³³ Rudolf Bicanic, **Economic Policy In Socialist Yugoslavia**, London, Cambridge University Press, 1973, s. 63-64.

³⁴ A. e., s. 195-196.

³⁵ Edvard Kardelj, **Contradictions of Social Property In A Socialist Society**, Çev. Jelena Arneri, Belgrade, Socialist Thought and Practice, 1981, s. 11.

³⁶ Auty, **Yugoslavia**, London, Thames and Hudson, 1965, s. 107-108 ; Auty, “Post-War Period”, s. 239 ; Christopher Prout, **Market Socialism in Yugoslavia**, New York, Oxford University Press,

“Sovyet Anayasası bizim için bir modeldir çünkü Sovyet Federasyonu halklar arası ilişkilerin çözümünde insanlık tarihindeki en olumlu örnektir.”³⁷

1946 Anayasasına³⁸ göre politik erk emekçi “çalışan halk” a dayanıyordu. Bu durum, politik erkin “çalışan halk” a ait olduğu anlamına geliyordu. Anayasaya göre “emekçi halk”, sahip olduğu bu erki (a) yerel düzeyde halk komitelerinde, (b) federe cumhuriyetler düzeyinde cumhuriyet meclislerinde, (c) federal düzeyde federal mecliste görev alan seçilmiş temsilciler vasıtasıyla kullanacaktı. Temsilciler, doğrudan oy ile seçiliyordu. Cinsiyet, ulusallık, ırk ve din fark etmeksizin 18 yaşını doldurmuş tüm vatandaşlara oy kullanma hakkı tanıdı.

1946 Anayasası, Sosyalist Yugoslavya’yı bir federasyon olarak kurdu.³⁹ Federasyon, Halk Cumhuriyeti (**Narodne Republike**) adını taşıyan altı federe cumhuriyetten oluşuyordu:

1985, s. 1-2 ve Joseph Rothschild, **Return To Diversity: A Political History of East Central Europe since World War II**, New York, Oxford University Press, 1989, s. 105.

³⁷ Kardelj’den aktaran Ivo Krbeek, **Narodna Republika Hrvatske u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslavije**, Zagreb, 1948, s. 8.

³⁸ 1946 Anayasası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Hondius, **a. g. e.**, s. 137-167.

³⁹ Tito liderliğindeki YKP’nin asıl amacı, sadece Yugoslav halklarını değil, tüm Balkan halklarını “eşit haklar ve self-determinasyon ilkesi temelinde” birleştirerek bir Sosyalist Balkan Federasyonu oluşturmak idi. Bu düşünce ilk olarak Sırbistan Sosyal Demokrat Partisi tarafından ortaya koyuldu ve partinin programında yer aldı. Sırbistan Sosyal Demokrat Partisi 1910 yılında Sosyalist Balkan Kongresini toplandı. Sırbistan, Karadağ, Hırvatistan, Slovenya, Makedonya, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Romanya ve Türkiye’den delegasyonların katıldığı kongrede, bir Sosyalist Balkan Federasyonu’nun kurulması için işbirliği ve ortak mücadele kararı alındı. (Bkz.: Tanıl Bora, **Yugoslavya: Milliyetçiliğin Provakasyonu**, İstanbul, Birikim Yayınları, 1991, s. 31-32).

Daha sonradan YKP tarafından miras alınıp geliştirilen Sosyalist Balkan Federasyonu düşüncesi/projesi, Enver Hoca liderliğindeki Arnavutluk Komünist Partisi’ne ve Dimitrov liderliğindeki Bulgaristan Komünist Partisi’ne İkinci Dünya Savaş yıllarında sunuldu. Her iki parti bu düşüncesi/projeyi olumlu buldu. Savaş sona erdikten sonra 1945-1947 yıllarında Arnavutluk, Bulgaristan ve YFHC arasında konuyla ilgili olarak görüşmeler yapıldı, fakat anlaşmaya varılamadı. Bir Sosyalist Balkan Federasyonu’nun kurulmasının, SSCB’nin nüfuz alanını ve dünya komünist hareketi içindeki liderliğini sınırlandıracağını düşünen Stalin, Arnavutluk ile Bulgaristan’a baskı yaparak YFHC ile anlaşmalarını engelledi. Stalin’in bu projeye karşı çıkmasının bir diğer nedeni 1948’de ortaya çıkan Stalin-Tito çatışmasıydı. Stalinist SSCB’nin karşı çıkması, Sosyalist Balkan Federasyonu fikrinin hayata geçirilememesinde büyük rol oynadı. (Vladimir Dedijer, **Tito Speaks: His Self-Portrait and Struggle with Stalin**, London, 1953, s. 313).

Stalin’in karşı çıktığı ve gerçekleşmesini engellediği Sosyalist Balkan Federasyonu düşüncesi/projesi, aslında Sovyet Devrimi’nin lideri Lenin tarafından daha önceden gündeme getirilmiş ve desteklenmişti. Lenin, 1912’de toplanan Sosyalist Enternasyonal Kongresinde, bir Sosyalist Balkan Federasyonu’nun kurulmasını ve bu amaçla Balkanlı sosyalist partiler arasında işbirliğinin sağlanmasını önermişti. (Bkz.: V. I. Lenin, **Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması**, Çev. Cemal Süreya, Ankara, Sol Yayınları, 1992, s. 141-142). Fakat İkinci Dünya Savaşı sonrasında Stalin ve Stalinist SSCB bu düşünceye / projeye karşı çıkmıştır.

TABLO I
1948 Yılında Federe Cumhuriyetlere Göre Nüfus Dağılımı

Federe Cumhuriyet	Nüfus
Sırbistan Halk Cumhuriyeti	6.527.966
Hırvatistan Halk Cumhuriyeti	3.756.807
Bosna-Hersek Halk Cumhuriyeti	2.565.277
Slovenya Halk Cumhuriyeti	1.391.873
Makedonya Halk Cumhuriyeti	1.152.986
Karadağ Halk Cumhuriyeti	377.189
Toplam	15.772.098

Kaynak: Memedovic, a. g. e., s. 110.

Ayrıca Sırbistan Halk Cumhuriyeti içinde Arnavutların çoğunluğunu oluşturduğu Kosova-Metoya Özerk Bölgesi (**Autonomna Oblast**) ve Macar azınlığın yaşadığı Voyvodina Özerk Eyaleti (**Autonomna Pokrajina**) yer alıyordu.⁴⁰

1946 Anayasasının 1. Maddesi YFHC'yi şu şekilde tanımlıyordu:

“Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyet, biçimi cumhuriyet olan bir federal halk Devletidir, ayrılma hakkını da içeren self-determinasyon hakkı temelinde eşit haklara sahip olan ve bir federal Devlet içinde birlikte yaşama iradesini beyan etmiş olan halklar topluluğudur.”⁴¹

Sırlar, Hırvatlar, Slovenler, Makedonlar ve Karadağlılar YFHC'yi kuran beş ana “ulus (**nacija**)”, ülke içinde yaşayan diğer halklar ise “ulusal azınlıklar (**nacionalna manjina**)” olarak kabul edildi.⁴² 1946 Anayasası YFHC içinde yaşayan

⁴⁰ 1961, 1971, 1981 ve 1991 nüfus sayımlarına göre Kosova-Metoya'nın toplam nüfusu içinde Arnavutların oranı artan bir seyir izlemiştir: %67, %73,7, %77,5 ve %90. Sırların oranı ise zamanla azalmıştır: %23,5; %18,4; %13,3 ve %10. Voyvodina Eyaleti'nde Sırp nüfusun oranı hemen hemen aynı kalmıştır: %54,9; %55,8; %54,4 ve %57,2. Bu eyalette yaşayan Macar azınlığı oranı ise gittikçe azalmıştır: %23,8; %21,7; %19,3 ve %16,9. (Susan L. Woodward, **Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution After the Cold War**, Wahington, D. C., the Brookings Institution, 1995, s. 34'te Tablo 2-2).

⁴¹ Hondius, a. g. e., s. 138.

⁴² 1948 nüfus sayımına göre ülke nüfusunun uluslara ve ulusal azınlıklara göre dağılımı şu şekildeydi: 6.547.117 Sırp; 3.784.353 Hırvat; 1.415.432 Sloven; 810.126 Makedon; 808.921 Müslüman (Boşnak); 750.431 Arnavut; 496.492 Macar; 425.703 Karadağlı; 102.953 Vlah; 97.954 Türk; 83.626 Slovak; 79.575 İtalyan; 72.736 Çingene; 64.095 Romen; 61.140 Bulgar; 55.337 Alman; 39.015 Çek; 37.140 Ruten; 20.069 Rus ve 19.883 diğerleri (Yunan, Avusturyalı, Yahudi, Pole). (Kaynak: Wayne

tüm ulusal azınlıklara kendi kültürlerini ve dillerini koruma, özgürce yaşama ve geliştirme hususunda geniş haklar ve özgürlükler tanıdı (13. Madde).⁴³ Federe cumhuriyetler de kendi anayasalarında ulusal azınlıklara haklar ve özgürlükler tanıdı. Bu, YKP'nin benimsediği “Kardeşlik ve Birlik (**Bratstvo i Jedinstvo**)” ilkesinin ve düşüncesinin gereği idi. Örneğin, Sırbistan Halk Cumhuriyeti Anayasası'nın 14. Maddesi, Sırbistan sınırları içinde yaşayan azınlıkların kültürlerini ve dillerini anayasal güvence altına aldı:

“Sırbistan Halk Cumhuriyeti içinde yaşayan ulusal azınlıklar, kültürel gelişim ve kendi dillerini özgürce kullanma hakkına ve güvencesine sahiptirler”⁴⁴

Dolayısıyla YFHC içinde yaşayan azınlıkların hepsi ana dilde eğitim, ana dilde gazete, dergi, kitap, televizyon ve radyo yayını, ana dilde şarkı / müzik icra etme gibi çok geniş ulusal-kültürel haklara sahipti.

1946 Anayasası, YFHC'nin yasama organı olan Federal Halk Meclisini (**Savezna Skupstina Naroda**) iki konseyli meclis olarak kurdu: Federal Konsey (**Savezno Vece**) ve Halklar Konseyi (**Vece Naroda**). Bu konseylerden birincisi 18 yaşını doldurmuş YFHC vatandaşları tarafından seçiliyordu. Her 50 bin vatandaş için bir temsilci seçilip Federal Konseye gönderiliyordu. Halklar Konseyi ise her federe halk cumhuriyetinden 30'ar, Voyvodina Özerk Eyaleti'nden 20 ve Kosova-Metoya Özerk Bölgesi'nden 15 olmak üzere toplam 215 temsilciden oluşuyordu. Halklar Konseyi'nde yer alan temsilciler, federe halk cumhuriyetleri, Voyvodina Eyaleti ve Kosova-Metoya Bölgesi vatandaşları tarafından seçiliyordu. Dolayısıyla Federal Konsey, Yugoslavya vatandaşlarını ve federal birliği temsil ederken, Halklar Konseyi federe halk cumhuriyetlerini ve iki özerk bölgeyi temsil etmiş oluyordu.⁴⁵ Dört yıllığına aynı anda seçilen iki konsey, eşit yasama haklarına sahipti ve bir yasanın çıkarılabilmesi için her iki konseyin onayı gerekiyordu.

S. Vucinich, “Nationalism and Communism”, **Contemporary Yugoslavia: Twenty Years of Socialist Experiment**, Ed. Wayne S. Vucinich, Berkley, University of California Press, 1969, s. 254, 255 ve Paul Shoup, **Communism and the Yugoslav National Question**, New York and London, Columbia University Press, 1968, s. 266).

⁴³ Shoup, a. g. e., s. 253.

⁴⁴ Hondius, a. g. e., s. 185.

⁴⁵ Zaninovich, a. g. e., s. 51.

İki konseyin ortak oturumunda yapılan seçim sonucunda Federal Prezidyum (**Prezidijum**) seçiliyordu. Federal Halk Meclisinin yürütme organı olarak çalışan Federal Prezidyum, yaptığı işlerden dolayı Meclise karşı sorumlu idi ve Meclisin kararı ile düşürülebiliyordu. Federal Prezidyum, federal birliğin kolektif başkanı ve temsilcisi durumundaydı.

Federal Prezidyumun haricinde bir de Federal Hükümet oluşturuluyordu. YFHC en üst yürütme organı olan Federal Hükümet, başbakan, başbakan yardımcıları, federal bakanlar ve Federal Planlama Komisyonu ile Federal Kontrol Komisyonu başkanlarından oluşuyordu. Federal Prezidyum gibi Federal Hükümet üyeleri de Federal Halk Meclis tarafından seçiliyordu. Federal Halk Meclisi gerek gördüğünde Federal Hükümet üyelerini görevden alabiliyordu. Uygulamada Federal Prezidyum üyelerinin çoğunluğu aynı zamanda Federal Hükümet içinde de yer alıyordu.

1946 Anayasasına göre her federe cumhuriyet kendi federe anayasasına (Halk Cumhuriyeti Anayasası) ve federe yasama organına (Cumhuriyet Halk Meclisine) sahipti. Cumhuriyet Halk Meclisinde görev yapan temsilciler cumhuriyet içinde yapılan seçimler neticesinde seçiliyordu. Her Cumhuriyet Halk Meclisi kendi içinden bir Cumhuriyet Prezidyumu ve bir Cumhuriyet Hükümeti seçiyordu.

Ayrıca Sırbistan Halk Cumhuriyeti içinde yer alan Voyvodina ve Kosova-Metoya özerk bölgeleri de kendi özerk organlarına sahiptiler: Halk Meclisi/Komitesi⁴⁶, Prezidyum ve Hükümet. Bu organların oluşumu, federe cumhuriyet organlarının oluşumu gibi gerçekleşiyordu. Yani Meclis/Komite üyeleri, vatandaşların oylarıyla seçiliyor; Prezidyumu ile Hükümet üyeleri de, Meclis içinden belirleniyordu.

Her ne kadar federe cumhuriyetler ve iki özerk birim kendi yönetim organlarına sahip olmuşlarsa da, federal devletin sıkı denetimi ve kontrolü mevcut idi. Federe cumhuriyet organları federal devlet organlarına aykırı davranmazdı. Örneğin, federe cumhuriyetlerin yasama organı olarak çalışan Cumhuriyet Halk Meclisleri, YFHC'nin yasama organı olan Federal Halk Meclisinin kararlarına aykırı kararlar alamazdı. Voyvodina Halk Meclisi ile Kosova-Metoya Halk Komitesi ise,

Sırbistan Halk Cumhuriyeti Meclisi ve Federal Halk Meclisi kararlarına uygun davranmak zorundaydılar. Ayrıca federe cumhuriyet bakanları Federal Hükümet tarafından yakından takip ediliyordu. Federe bakanlar, federal bakanların gözetiminde çalışıyordu. Ve nihayet, altı federe cumhuriyetin anayasaları (yani Halk Cumhuriyetleri Anayasaları) YFHC Anayasana aykırı hükümler içeremezdi.

Federal devletin federe cumhuriyetler üzerindeki denetimini ve kontrolünü arttıran bir başka araç ordu idi. Birlikten ayrılabilme hakkına sahip olan federe cumhuriyetlerin kendi silahlı kuvvetleri yoktu. Sadece federal devletin silahlı kuvvetleri mevcuttu: YHO. Tito'nun başkumandanlığı altında YHO, sadece ülkeyi "dış düşmanlar"a karşı korumuyor, aynı zamanda federasyonun "birliğini koruyan" ve "parçalanmayı önleyen" bir tür "rejim bekçisi" işlevi görüyordu. Anayasanın kendisine tanıdığı "self-determinasyon" hakkına dayanarak birlikten ayrılmak isteyen cumhuriyet, YHO'ya karşı koyabilmek için bir federe cumhuriyet ordusuna sahip değildi. Bununla birlikte federe cumhuriyet, kendi sınırları dâhilinde asayiş sağlamaya görevli / yetkili olan kendi federe polis teşkilatına sahipti. Fakat federe polis teşkilatı da, federal içişleri bakanlığı ve federal emniyet teşkilatı tarafından denetleniyordu.

Yukarıda kısaca özetlenen federal, federe ve özerk yönetim organlarının dışında ayrıca yerel yönetim düzeyinde Yerel Halk Komiteleri (**Mesni Narodni Odbori**) mevcuttu. Halk Komiteleri daha İkinci Dünya Savaşı yıllarında Partizan direniş hareketini örgütlemek ve geliştirmek amacıyla oluşturulmuştu.⁴⁷ Savaş sonrasında bu komiteler 1946 Anayasası tarafından yeniden şekillendirildi. Hem 1946 Anayasası hem de YKP, Halk Komitelerini, yerel sorunların çözümüne halkın aktif katılımını sağlayacak önemli bir araç olarak görüyordu. Fakat bu düşünce ilk kuruluş yıllarında pratiğe dönüştürülemedi. 1946-1950 döneminde Halk Komiteleri, yerel düzeyde halkın katılımını ve etkinliğini arttırmaktan çok, merkezi otoriteyi yerel düzeyde hakim kılma işlevi gördü. Komiteler ayrıca, YKP'nin sıkı kontrolü altındaydı ve partinin yerel yöneticileri tarafından yönetiliyordu. Böylece Komiteler,

---

⁴⁶ Voyvodina Özerk Eyaleti'nin yasama organına Halk Meclisi, Kosova-Metoya Özerk Bölgesi'nin yasama organına ise Halk Komitesi adı verilmişti.(Hondius, a. g. e., s. 160).

⁴⁷ Bkz.: A. e., s. 125 ve Vladimir Bakarić, "Gerçeği Gören ve Gelişim Yolunu Gören Tito", **Çağdaş Bir Önder: Tito, Çağdaş Bir Ülke: Yugoslavya**, Ed. Beyto Nobırdalı, Bedri Selim, İstanbul, Koza Yayınları, 1977, s. 26.

yerel düzeyde parti yöneticilerinin güçlenmesine olanak sağladı. Kardelj'in ifadesiyle "bazı Halk Komiteleri, halkın özyönetimini, yerel bürokrasinin 'paşalığı'na dönüştürme eğilimi gösterdi"⁴⁸.

1945-1950 döneminde devlet örgütlenmesinde ve ülke yönetiminde olduğu gibi, ekonomide de SSCB modeli örnek alındı ve benzer ekonomi politikaları uygulandı. Tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinde kooperatifleştirme, devletleştirme ve merkezi planlama politikaları uygulandı. Bu politikalar ile hem ülke ekonomisi hızlı kalkınma sürecine sokuldu, hem de eski rejimin egemen sınıflarının ekonomik gücü kırıldı.

1946 Anayasası tarım alanında, SSCB'de olduğu gibi, "Toprak, toprağı işleyenlere aittir" (19. Madde) prensibini benimsedi.⁴⁹ 1946 yazında Kooperatifler Yasası çıkarıldı ve Sovyetler Birliği'ndeki "Kolhoz" uygulamasına benzer kolektif çiftlikler oluşturuldu. Köylü kooperatifleri üç temel işlev gördü: (1) Tarımsal faaliyetlerin planlaması; (2) kentlerde üretilen sanayi ürünlerinin kırsal bölgeler arasında ihtiyaçlara göre dengeli biçimde dağıtılması; (3) tarımsal faaliyetler için gerekli olan modern ekipmanın ve teknik yardımın köylülere ulaştırılması.⁵⁰ Fakat Yugoslav sosyalist tarım politikası, tarım toprakları üzerinde – Sovyetler Birliği'ndeki gibi – geniş kapsamlı devletleştirme yapmadı. Bunun yerine tarım reformu vasıtasıyla topraksız köylülerin topraklandırılması politikası uygulandı.⁵¹ Nitekim 1948 sonunda tarıma uygun toprakların %93,8'i özel sektöre (yani köylü ailelere), %3,6'sı devlet tarım işletmelerine ve %2,6'sı köylü kooperatiflerine aitti.⁵²

24 maddeden oluşan "Özel Ekonomik İşletmelerin Kamulaştırılmasına İlişkin Yasa"⁵³ 1946'da kabul edildi. Özel işletmelerin kamulaştırılması ile ilgili olan 1. Madde, 42 faaliyet alanını devlet kontrolü ve mülkiyeti altına aldı.⁵⁴ Kamulaştırma faaliyetlerini ve kamulaştırılan değerleri devrim karşıtlarına karşı koruyabilmek

⁴⁸ Aktaran McVicker, a. g. e., s. 147.

⁴⁹ Tito, *O Poljoprivredi I Selu*, Novi Sad, Stamparija, 1979, s. 67.

⁵⁰ McVicker, a. g. e., s. 6 ve Horvat, *The Yugoslav...*, s. 88-90.

⁵¹ Mihailo Vuckovic, "The Transformation of the Peasant Cooperative", *Yugoslav Economists on Problems of a Socialist Economy*, Ed. Radmila Stojanovic, New York, International Arts and Sciences Press, 1964, s. 17 ve Tito, *O Poljoprivredi*, s. 67-68.

⁵² Zaninovich, a. g. e., 55.

⁵³ Yasanın tam metni için bkz.: Borislav T. Blagoyevic, *Collection of Yugoslav Laws, Volume III: Nationalization and Expropriation*, Belgrade, Institute of Comparative Law, 1963, s. 13-21.

⁵⁴ A. e., s. 13-14.

amacıyla 19. Madde düzenlendi. Buna göre; (a) kamulaştırma faaliyetlerine karşı engelleyici ve zarar verici eylemlerde bulunanlar, (b) kamulaştırılan mülkiyetlere / değerlere zarar verenler ve (c) kamulaştırılacak olan mülkiyetleri / değerleri yok eden veya devletten saklayanlar “Halkın Mülkiyetinin ve Devletçe Yönetilen Mülkiyetin Korunması Yasası”na göre cezalandırılacaktır.⁵⁵

1946 tarihli Kamulaştırma Yasası ticaretin ve sanayinin bazı dallarında özel mülkiyete müsaade etti. Özel mülkiyete tanınan bu tolerans, 1947 ve 1948 tarihli yeni Kamulaştırma Yasaları tarafından iyice sınırlandırıldı. Yeni yasalar zanaatkârların ve küçük dükkân sahiplerinin özel mülkiyetleri dışındaki tüm işletmeleri devletleştirdi.⁵⁶ 1946 Anayasası zanaatkârlara ve dükkân sahiplerine en fazla beş işçi çalıştırabilme izni vermişti.⁵⁷ 1948 yılının sonuna gelindiğinde, büyüklüğüne ve faaliyet niteliğine bakılmaksızın bütün sanayi dalları tamamen devlet mülkiyeti altına alınmış oldu. 1946 ve 1948 tarihli Kamulaştırma Yasaları, 1945 tarihli Tarım Reformu Yasası kapsamında köylü ailelere dağıtılmış olan özel topraklar hariç, ülke ekonomisinde var olan toplam özel mülkiyetin %90’ından fazlasını devletleştirdi.⁵⁸

Böylece 1945-1950 yıllarını kapsayan devrimin ikinci aşamasında her alanda (sanayi, bankacılık, madencilik, taşımacılık, toptan ticaret, inşaat, iletişim, ormancılık, enerji, tarım, vb...) özel sermaye/mülkiyet kamulaştırılıp devlet mülkiyeti haline getirilmiş oldu.⁵⁹ Devletleştirilen işletmelerin sahiplerine nakit tazminat ödendi. Ancak kültürel, toplumsal ve hayır amacı taşıyan hizmetlere tahsis edilen mülkler için eski sahiplerine her hangi bir tazminat ödenmedi.⁶⁰

Kamulaştırılan işletmeler, – 1950 sonrasında uygulanmaya başlanacak olan sosyalist özyönetim sisteminden farklı olarak – devletin ilgili kurumları ve atanan

---

⁵⁵ A. e., s. 20.

⁵⁶ Svetozar Pejovich, **The Market-Planned Economy of Yugoslavia**, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1966, s. 5.

⁵⁷ Prout, a. g. e., s. 136.

⁵⁸ Klemencic, v.d., a. g. e., s. 197.

⁵⁹ Sosyalist özyönetime geçildiği 1950’li yıllarda da iki geniş kapsamlı kamulaştırma yasası çıkarıldı ve uygulandı: 1957 tarihli “Kamulaştırma Yasası” ile 1958 tarihli “Evlerin ve Bina Arazilerinin Kamulaştırılmasına İlişkin Yasa”. (Bu iki yasanın tam metni için bkz.: Blagoyevic, a.g.e., s. 23-79). 1958 tarihli yasaya göre, Yugoslavya’da bir ailenin sahip olabileceği konut, iki daireli bir ev veya iki odalı üç küçük daire olarak sınırlandırıldı. Ayrıca her aile bir yazlık ev, bir çiftlik evi, iki arabalık bir garaj sahibi olabilmekteydi. Bundan daha fazlasına sahip olan ailelerin elindeki konutlar 1958 tarihli yasa tarafından kamulaştırıldı.

işletme yöneticileri tarafından yönetiliyordu. İşletmelerin devlet eliyle yönetilmesi, 1946 tarihli “Devlet Ekonomik İşletmeleri Hakkında Temel Yasa” ile düzenlenmişti.⁶¹ Bu, SSCB tarzı bir sosyalist uygulama idi.

Aynı yıl “Devlet Ekonomik Planlama Yasası” çıkarıldı ve ekonomiyi devlet eliyle planlamak/yönetmek için yeni kurumlar oluşturuldu. Bu yasa, Yugoslavya’da serbest piyasa ekonomisinden SSCB tarzı merkezi-komutacı ekonomiye geçişi simgeler.⁶² Bu bağlamda; 1946-1950 döneminde - bir kaç lüks ürün hariç - tüm ürünlerin fiyatları merkeziyetçi-komutacı devlet planlaması tarafından belirlenmeye başlandı ve serbest piyasa ortadan kaldırıldı. Köylüler, ürünlerinin büyük kısmını devlet tarafından belirlenen fiyatlar üzerinden devlet işletmelerine satmak zorunda bırakıldılar. 1945-1951 döneminde ücretler SSCB modelinde olduğu gibi tamamıyla devlet tarafından belirleniyor, işçilere ve işletme yönetimine bu konuda her hangi bir söz hakkı tanınmıyordu. Ekonomik büyüme ve yatırım politikası (yatırım fonlarının kullanımı, denetimi, yönetimi, dağıtımı) devlet adına federal hükümetin tekelindeydi. Aynı şekilde dış ticaret alanında da devlet tekeli uyguladı ve iç piyasa dış dünyadan koparıldı. Ayrıca Yugoslavya Krallığı döneminden kalma tüm özel bankalar ve kamu bankaları Eylül 1946 tarihinde Yugoslavya Ulusal Bankası ile Devlet Yatırım Bankası çatısı altında birleştirildi. Böylece özel bankacılık dönemi sona erdi ve bankacılık sektörü federal hükümetin kontrolüne geçti. Son derece merkeziyetçi bir yapıya sahip olan ikili banka sisteminin zorlukları anlaşılınca 1948’de 87 komünde Komün Bankaları ve altı federe cumhuriyette Bölgesel Devlet Bankaları kuruldu.⁶³

Merkeziyetçi-komutacı planlama modeli, 1951 yılında çıkarılan yeni bir yasa ile terk edildi ve ademi merkeziyetçi planlama modeline geçildi.⁶⁴ Bu bağlamda; 1951-1952 Fiyat Reformu, fiyatlar üzerindeki merkeziyetçi-komutacı devlet kontrolünü azalttı ve bu alanda tedricen serbestleşme sürecine girildi. Ücret ve gelir

---

⁶⁰ A. e., s. 4.

⁶¹ Bicanic, **The Role of Socialist Business Enterprises in Yugoslav Economics**, the Hague, Paper ISS, 1961, s. 1.

⁶² Bkz.: Albert Waterston, **Planning In Yugoslavia: Organization and Implementation**, Baltimore, The John Hopkins Press, 1962, s. 9-11 ve Pejovich, **The Market...**, s. 12-13.

⁶³ Bkz.: Horvat, **The Yugoslav...**, s. 172-174, 192, 206-207 ve Bicanic, **Economic...**, s. 102-103, 122-127, 145-146.

⁶⁴ Ivan Maksimovic, “The Economic System and Workers’ Selfmanagement in Yugoslavia”, **Yugoslav Workers’ Selfmanagement**, Ed. M. J. Broekmeyer, Dordrecht, D. Reidel Publishing Company, 1970, s. 141.

dağılımı politikasında SSCB modeli 1952 yılında terk edildi ve bu tarihten itibaren adım adım yeni bir Yugoslav modeli geliştirildi.⁶⁵ Dış ticaret üzerindeki katı devlet tekeli 1951 yılından itibaren yumuşamaya başladı ve işletmelerin dış ticaret bağımsızlığı giderek arttı. Böylece Yugoslav ekonomisi yabancı piyasalara açılmaya ve uluslararası ekonomiye daha fazla entegre olmaya başladı. Ekonomik büyüme ve yatırım politikalarının belirlenmesinde ve uygulanmasında federe, özerk eyalet, srez ve komün yönetimleri ile banka ve işletmeler yetki sahibi olmaya başladı. Bankacılık alanında da merkeziyetçi-komutacı planlamadan ademi merkeziyetçi planlamaya doğru geçiş 1950'lerin başında başlatıldı. 1954-1957 yıllarında iki yeni federal banka kuruldu: Tarım Bankası ile Dış Ticaret Bankası. Komün ve bölgesel devlet bankalarının ise yetkileri arttırıldı. Bankaların yönetimi her bankanın kendi yönetim kuruluna bırakıldı. Yönetim kurulu üyelerinin bir bölümü ilgili devlet otoritesi tarafından atanırken, geri kalanı banka çalışanlarınca doğrudan seçilmeye başlandı. 1961 yılında ise Kosova ve Voyvodina özerk bölgelerinin kendi bölgesel bankaları kurularak bölgesel devlet bankalarının sayısı sekize yükseltildi. Ayrıca 1954 yılında Federal Toplumsal Yatırım Fonu'na paralel olarak her bir federe cumhuriyet, srez ve komün içinde ayrı toplumsal yatırım fonları oluşturuldu.⁶⁶

Yugoslav ve Sovyet uzmanlarının ortak çalışması sonucunda Nisan 1947'de Beş Yıllık Kalkınma Planı oluşturuldu. Büyük ölçüde SSCB'nin ekonomik ve teknik yardımlarına dayandırılan plan; (1) teknolojik kapasiteyi geliştirmeyi, (2) toplumun refah düzeyini yükseltmeyi, (3) GSMH'yı ikiye katlamayı, (4) sanayi üretimini 1939 düzeyinin beş katına çıkarmayı, (5) tarımı modernize etmeyi, (6) askeri gücü arttırmayı ve (7) toplam ekonomi içinde sosyalist sektörü özel sektörün aleyhine geliştirip güçlendirmeyi amaçlamıştı.⁶⁷

Kuruluş yıllarında karşılaşılan en önemli kriz YKP'nin Kominform'dan kovulması oldu. Sovyetler Birliği'nin kontrolü altında olan Kominform⁶⁸ dört temel

---

⁶⁵ Bkz.: aş., s. 135-138.

⁶⁶ Bkz.: Horvat, **The Yugoslav...**, s. 175-179, 194-199, 211-213 ve Bicanic, **Economic...**, s. 125, 147-158.

⁶⁷ Daha fazla bilgi için bkz.: Horvat, **The Yugoslav...**, s. 42-44 ; Waterston, **a. g. e.**, s. 92-95 ve Pejovich, **The Market...**, s. 39-43.

⁶⁸ Kısa adı Kominform olan "Komünist ve İşçi Partileri Enformasyon Bürosu", İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından SSCB öncülüğünde kuruldu. Kominform, SSCB, Bulgaristan, Çekoslovakya, Macaristan, Polonya, Romanya, Yugoslavya, Fransa ve İtalya komünist partilerinden oluşuyordu. Teorik olarak, komünist ve işçi partileri arasında işbirliği sağlamak ve uluslararası

gerekçe ileri sürerek 28 Haziran 1948 tarihinde YKP'nin ihracına karar verdi. Bu gerekçeler şunlardı:⁶⁹ (1) YKP, iç ve dış politikada Marksizm-Leninizm çizgisinden, Marksist-Leninist parti anlayışında ve Marx'ın sınıf savaşımı teorisinde uzaklaşmıştır. (2) YKP, Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanca davranışlar sergilemektedir. (3) YKP yöneticileri (özellikle Tito, Kardelj, Djilas ve Aleksandar Rankovic kastediliyor) parti içi demokrasiyi ortadan kaldırmış, kendi diktatörlüklerini kurumsallaştırmış ve Marksist-Leninist çizgiden sapmışlardır. (4) YKP, enternasyonalizm hareketinden kopmuştur ve bir burjuva milliyetçiliği yoluna girmiştir. (5) Hiç kuşku yok ki, YKP içinde halen Marksist-Leninist anlayışa sadık unsurlar mevcuttur. YKP, Marksizm-Leninizm'den kopmuş olan mevcut yönetici kadroyu görevden alıp yeni bir Marksist-Leninist yönetici kadroyu göreve getirmelidir.

İhraç kararından bir gün sonra YKP Merkez Komitesi, bu ihraç kararı vasıtasıyla, YKP'nin hem ülke içindeki hem de ülke dışındaki saygınlığının azaltılmak ve uluslararası işçi hareketinde Yugoslavya'nın etkinliğinin engellenmek istendiğini açıkladı.⁷⁰ Bir ay sonra 5. Kongresi'ni toplayan ve ihraç kararını protesto eden YKP, Kominform tarafından ileri sürülen suçlamaların asılsız olduğunu ve Stalinist yönetimin Yugoslavya'ya ve Tito'ya karşı bir komplo düzenlemekte olduğunu bildirdi.⁷¹ İhraç kararına ilişkin daha net bir açıklama Tito'dan geldi:

“Sosyalist ülkeler arası ilişkilerin doğasına aykırı bir biçimde Stalin, bizim bağımsızlığımızı, kendi çıkarlarının ve politikalarının kontrolü altına almak istedi. Sovyetler Birliği'nin Yugoslavya'ya yönelik uyguladığı saldırgan politikanın nedeni budur.”⁷²

---

komünist mücadeleyi güçlendirmek amacıyla kurulmuş olan bu örgüt, pratikte SSCB tarafından diğer komünist partileri kontrol etmek için kullanıldı. Stalin'in ölümünden sonra önemini ve işlevini yitirmeye başlayan Kominform SSCB tarafından 1956'da dağıtıldı. (Faruk Sönmezoglu, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, İstanbul, Der Yayınları, 2005, s. 258-259)

⁶⁹ Bkz.: Stephen Clissold, **Yugoslavia and Soviet Union (1939-1973): A Documentary Survey**, Oxford, Oxford University Press, 1975, s. 202-207.

⁷⁰ A. e., s. 209.

⁷¹ Bkz.: Nobırdalı, v.d., a. g. e., s. 108-109 ve Woodford McClellan, “Postwar Political Evolution”, **Contemporary Yugoslavia: Twenty Years of Socialist Experiment**, Ed. Wayne S. Vucinich, Berkley, University of California Press, 1969, s. 130-131.

⁷² Tito'dan aktaran Auty, “Yugoslavia's International Relation (1945-1965)”, **Contemporary Yugoslavia: Twenty Years of Socialist Experiment**, Ed. Wayne S. Vucinich, Berkley, University of California Press, 1969, s. 166.

Benzer bir değerlendirme 1962’de Kardelj’de geldi:

“Yugoslav Komünistler, Sovyet vasalı olmaya itiraz ettiler ve Moskova’nın sürekli talepleri önünde boyun eğmeyi reddettiler... Stalin Yugoslavlara saldırdı çünkü onlar (Yugoslavlar) Sovyet örneğini takip etmede başarısız olmuşlardı; ...”⁷³

SSCB ve Kominform ise ihraç kararından sonra da Yugoslavya’ya ve Tito’ya yönelik ağır ithamlara devam etti:

“Parti Merkez Komitesi ve Yugoslavya Hükümeti, sosyalizm ve demokrasi kampına, dünyanın tüm Komünist Partilerine, yeni kurulmuş Halk Demokrasilerine ve SSCB’ye karşı emperyalistlerle işbirliği yapmaktadır... Tito hizbi Belgrad’ı, anti-Komünist propaganda ve casusluk faaliyetlerinin yapıldığı bir Amerikan merkezine dönüştürmüştür.”⁷⁴

YKP’nin Kominform’dan ihraç edilmesinin nedenleri ne olursa olsun, Yugoslavya ile SSCB arasında yaşanan ayrışma / çatışma, aslında İkinci Dünya Savaşı yıllarında Stalin ile Churchill arasında yapılmış olan “Yüzdeler Anlaşması” ve büyük güçler arası “pazarlıklar politikası” ile yakından ilintilidir. Dönemin İngiltere Başbakanı Churchill, 11 Ekim 1944’te Moskova’da Stalin’e, Doğu Avrupa ve Balkan ülkeleri üzerinde nüfuz bölgelerinin belirlenmesi konusunda öneride bulunmuş, Stalin de bunu kabul etmiştir. Churchill’in daha sonra anılarında açıklayacağı bu sözlü anlaşmaya göre Yugoslavya, kapitalist Batı ile SSCB arasında yarı yarıya (%50-%50) nüfus alanı olarak belirlendi.⁷⁵ “Daha sonra Şubat 1945’te Yalta Konferansında, Churchill, Stalin, Roosevelt bu öneriyi kesinlikle onayladılar.”⁷⁶ Büyük güçlerin Yugoslavya ve Balkanlar üzerinde yaptıkları

---

⁷³ Kardelj, “Socialism and War”, **The New Communist Manifesto and Related Documents**, Ed. Dan N. Jacobs, New York, Harper Torchbooks, 1962, s. 183. Alıntı içinde yer alan parantez tezin yazarına aittir.

⁷⁴ Clissold, **Yugoslavia...**, s. 225.

⁷⁵ Bu anlaşmaya göre ayrıca Romanya %90 SSCB’nin, %10 Batı’nın; Yunanistan %10 SSCB’nin, %90 Batı’nın; Bulgaristan %75 SSCB’nin, %25 Batı’nın ve Macaristan %50 SSCB’nin, %50 Batı’nın nüfus alanı altında kalmasına karar verilmişti. (Stavrianos, **a. g. e.**, s. 818-819 ve Volkov, **a. g. e.**, s. 60-62).

⁷⁶ 1941 yılında henüz 17 yaşında bir lise öğrencisi iken Partizan Ordusu’na katılan, savaş sonrasında Yugoslavya Sosyalist Gençlik Birliği Genel Sekreteri, Federal Meclis üyesi, SKB Belgrad Sekreteri olan ve ayrıca Politika Yayınevi’nin yöneticiliğini yapmış olan gazetesinde Miloško Drulovic bu anlaşmayı şöyle yorumluyor: “Demek biz, büyük devletlerin gözünde “incir çekirdeğini doldurmayacak şeyler”dik... Bizim yazgımız üzerine, bizden habersiz, bize karşı kararlar almak isteniyordu, hem de katlandığımız bunca çileye, işgalcilere direnmemize, onların ordularını

paylaşım pazarlığının farkına varan Tito'nun bu konudaki Mayıs 1945 tarihli Lübljiana konuşması son derece net, doğru ve öğretici bir tespittir:

“Bu savaşın (İkinci Dünya Savaşı) haklı bir savaş olduğu söyleniyor ve biz bu savaşı bu biçimde değerlendirdik. Fakat biz aynı zamanda haklı bir sonu arıyoruz; biz istiyoruz ki, herkes kendi evinin efendisi olsun; biz, başkalarının hesabını ödemek istemiyoruz; biz, uluslararası pazarlık içinde bir rüşvet olarak kullanılmak istemiyoruz; biz, her hangi bir nüfus bölgeleri politikası içine dahil edilmek istemiyoruz... Bugün yeni bir Yugoslavya var artık. Biz, bu yeni Yugoslavya'ya saygı göstermenizden başka bir şey istemiyoruz. Bu Yugoslavya, takas ve pazarlık objesi değildir.”⁷⁷

Yugoslavya ile SSCB'nin arasını açan bir başka konu “Trieste Sorunu”⁷⁸ olmuştur: Trieste bölgesinin statüsü, İkinci Dünya Savaşı sonunda henüz netlik kazanmış değildi. Temmuz 1946'da Paris'te toplanan dışişleri bakanları toplantısında Fransa, Trieste'nin, “BM kontrolünde özel bölge” olmasını önermiş, Moskova delegasyonu bu öneriyi “müzakere sürecinin temeli” olarak kabul etmiştir. Bunu öğrenen Tito, derhal Stalin'e bir telgraf çekerek, Fransız planının kabul edilemeyeceğini, Trieste'nin Yugoslavya toprakları olduğunu ve Sovyet delegasyonunun Fransız planını desteklememesi gerektiğini ifade etmiştir. Stalin ise karşı cevap olarak, Sovyet delegasyonunun Yugoslavya'yı desteklediğini, fakat Batılı Güçlerin, Trieste'nin Yugoslavya'ya verilmesini kabul etmeyeceğini ve bu nedenle de bir uzlaşmaya varılması gerektiğini belirtmiştir.⁷⁹

Hem Tito hem de Kardelj, yukarıdaki iki alıntıda da görüldüğü gibi, Yugoslavya ile SSCB arasındaki ilişkilerin bozulmasını ve Yugoslavya'nın Kominform'dan ihraç edilmesini Stalin yönetiminin Yugoslavya'ya baskı

---

bağlamamıza ve kendi yurdumuzu kendi gücümüzle kurtarmış olmamıza karşın... Yalta'nın gölgesi... Küçük ülkelerin yazgısı bakımından bir simgedir bu... Geleceğimizi de, ne yazık ki, “Büyüklerin” sayısız baskısı ve hırs eylemlerinin bulutları karartmaktadır.” (Milojko Drulovic, **Özyönetim**, Çev. Tahsin Yaşamak, Ankara, Bilgi Basımevi, 1976, s. 52).

⁷⁷ Clissold, **Yugoslavia...**, s. 166, 186. Alıntı içinde yer alan parantez tezin yazarına aittir.

⁷⁸ İkinci Dünya Savaşı sonunda Trieste bölgesi, İngiliz-Amerikan ordusu ve YHO tarafından işgal edildi. 10 Şubat 1947'de yapılan bir anlaşmaya göre burası “Serbest Trieste Bölgesi” ilan edildi. Bölge, İngiliz-Amerikan askerlerinin denetlediği “A” ve YHO'nun denetlediği “B” bölgeleri olarak ikiye ayrıldı. 4 Ekim 1954'te ABD, İngiltere, İtalya ve YFHC arasında yapılan anlaşmaya göre “A Bölgesi” İtalya'ya, “B Bölgesi” ise Yugoslavya'ya dahil oldu. (Bkz.: Hoffman, v.d., **a. g. e.**, s. 76-77, 420-421 ve Lampe, **a. g. e.**, s., 137, 172). Yugoslavya içinde kalan “B Bölgesi”, federasyonun parçalanmasından sonra Slovenya Cumhuriyeti'nde kaldı.

uygulamasına ve Yugoslavya'yı "kontrol etme" arzusuna bağlıyor. Stalin'e ve Stalinist SSCB yönetimine yönelik bu eleştirinin doğru olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü 1953 Martında Stalin'in ölümünden sonra Moskova'nın Belgrad üzerindeki baskıları giderek azalmış, bunun sonucunda da 1955 yılından itibaren ilişkiler "normalleşme" sürecine girmiştir.⁸⁰

Nedenleri her ne olursa olsun YKP'nin Kominform'dan ihraç edilmesi ve SSCB ile ilişkilerin bozulması, hem Yugoslavya için hem de uluslararası politika açısından önemli sonuçlar doğurdu:

(1) İhraç sonrasında SSCB ve SSCB yandaşı diğer sosyalist devletler, YFHC'ye karşı sert yaptırımlar içeren "yalnızlaştırma" politikası uyguladılar. 11 Nisan 1945 tarihli "SSCB ve Yugoslavya Arasında Dostluk, Karşılıklı Yardım ve İşbirliği Antlaşması" 28 Eylül 1949'da SSCB tarafından iptal edildi ve öngörülen ekonomik, teknik, askeri yardımlar durduruldu.⁸¹ Ayrıca Yugoslavya'ya karşı ekonomik ambargo ve boykot uygulandı. Böylece Yugoslavya'nın SSCB ve Doğu Avrupa ülkeleri ile olan ticaret hacmi 1949'da üçte bire indi ve 1950'ye gelindiğinde sıfırlandı.⁸² Bu durum, büyük ölçüde Sovyet yardımlarına dayandırılmış olan 1947 tarihli Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın iflasına neden oldu.⁸³ SSCB'nin YFHC'ye karşı uyguladığı ekonomik yaptırımların Yugoslav ekonomisine toplam maliyeti 400 milyon dolar oldu. Bu rakam, Yugoslavya'nın toplam toplumsal hasılasının* %3,6'sına eşit idi.⁸⁴ Ekonomik yaptırımlar Stalin'in 1953'te ölümünden sonra azaldı. Ve nihayet Yugoslavya'nın Doğu Avrupa devletleri ile ticari ilişkileri 1954'te, SSCB ile 1955'te yeniden başladı.⁸⁵ Fakat bu devletler ile sıkı ekonomik-ticari ilişkilerin

---

⁷⁹ Leonid Gibianskii, "The Soviet - Yugoslav Split and the Cominform", **The Establishment of Communist Regimes in Eastern Europe, 1944-1949**, Ed. Norman Naimark, Leonid Gibianskii, Westview Press, Colorado, 1997, s. 291-292.

⁸⁰ Najetovic, **a. g. e.**, s. 30 ve Zaninovich, **a. g. e.**, s. 91-92.

⁸¹ Daha fazla bilgi için bkz.: Clissold, **Yugoslavia...**, s. 162-164, 221-223.

⁸² Horvat, **The Yugoslav...**, s. 189.

⁸³ Bkz.: Vinod Dubey, **Yugoslavia: Development With Decentralization**, Baltimore, The John Hopkins University Press, 1973, s. 28-29.

* Sosyalist Yugoslavya'da milli gelir, "toplam toplumsal hasıla"; kişi başına milli gelir ise, "kişi başına toplumsal hasıla" olarak adlandırılıyordu.

⁸⁴ Milica Zarkovic Bookman, **Economic Decline and Nationalism In The Balkans**, New York, St. Martins Press, 1994, s. 127-128.

⁸⁵ Horvat, **The Yugoslav...**, s. 190.

geliştirilmesinde Yugoslavlar, ekonomik ve politik kaygılardan dolayı 1955 sonrasında da çekingen davranmışlardır.⁸⁶

(2) Savaş sonrasında ABD, YFHC'ye Marshall Planı çerçevesinde yardım önerdi. Bu yardım teklifi, içinde bulunulan çok ağır savaş sonrası koşullara rağmen, Tito'nun belirttiğine göre, Amerikan etkisi altına girmemek için reddedildi.⁸⁷ Fakat 1948'den sonra YFHC, kendisine karşı uygulanan "yalnızlaştırma" politikası nedeniyle Kapitalist Batı ile ilişkilerini geliştirdi. 1949'da IMF'den 9 milyon dolar, Amerikan İhracat-İthalat Bankası'ndan 55 milyon dolar ve İngiltere'den 8 milyon sterlin kredi alındı.⁸⁸ 1950'li yıllarda YFHC, ABD'den toplam 1 milyar 157 milyon dolar ekonomik yardım ve 724 milyon dolar askeri yardım aldı. Alınan bu yardımların sadece 55 milyon doları geri ödendi.⁸⁹ 1953-1958 döneminde Amerikan yardımlarının toplam değeri Yugoslavya'nın dış ticaret açığının %61'ine denkti.⁹⁰ 1949 sonrasında YFHC'nin kapitalist Batı bloğu ile olan ticaret hacminde de büyük artış gerçekleşti.⁹¹ YFHC ayrıca, SSCB'den gelebilecek muhtemel bir askeri saldırıyı caydırabilmek amacıyla 1951 yılında ABD ile "Askeri Yardım Antlaşması" imzaladı.⁹² Kapitalist Batı bloğu ile geliştirilen ilişkilerden dolayı Yugoslavya, 1960'ta SBKP liderliğinde Moskova'da bir araya gelen 81 komünist parti tarafından, "oportünist" ve "revizyonist" olmakla, "Marksizm-Leninizm'e ve "uluslararası komünist harekete" ihanet etmekle suçlandı ve kınandı.⁹³ 1960 sonrasında ise Yugoslavya'nın Batıdan aldığı ekonomik ve askeri yardımlarda büyük azalma oldu. Örneğin; 1962-1967 döneminde ABD'den alınan ekonomik yardımın toplam tutarı 536,4 milyon dolardır. Bunun 444,5 milyonu borç ve 91,9 milyonu hibe olarak

---

⁸⁶ Bkz.: Bicanic, **Economic...**, s. 173-175.

⁸⁷ Tito'dan aktaran Alpaslan Işıklı, **Kuramlar Boyunca Özyönetim ve Yugoslavya Deneyi**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1983, s. 100.

⁸⁸ Fred Singleton, **Twentieth-Century Yugoslavia**, London, Macmillan Press, 1976, s. 171-172.

⁸⁹ Dijana Plestina, "From Democratic Centralism to Decentralized Democracy: Trials and Tribulations of Yugoslavia's Democracy", **Yugoslavia in Transition: Choices and Constraints**, Ed. John B. Allcock, John J. Horton, Marko Milivojevic, New York, Berg Publishers, 1992, s. 133 ve Jelavich, **a. g. e.**, s. 350.

⁹⁰ Singleton, **a. g. e.**, s. 144.

⁹¹ Bkz.: **A. e.**, s. 173-176.

⁹² Milos Vasic, "The Yugoslav Army and the Post-Yugoslav Armies", **Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth**, Ed. David A. Dayker, Ivan Vejvoda, London, Longman, 1996, s. 120.

⁹³ "The New Communist Manifesto: Declaration of the Eighty-one Communist Parties Meeting in Moscow", **The New Communist Manifesto and Related Documents**, Ed. Dan N. Jacobs, New York, Harper Torchbooks, 1962, s. 43-44.

alındı. Aynı dönem içinde alınan askeri yardım tutarı ise 1,8 milyon dolar olarak gerçekleşti.⁹⁴

(3) Her ne kadar kapitalist blok ile ilişkiler geliştirilmiş olsa da Sosyalist Yugoslavya, hiçbir zaman kapitalist bloğun bir müttefiki olmadı. Yugoslav dış politikası, her iki blok karşısında son derece temkinli ve dirençli davrandı. Hem SSCB'nin kendisine karşı uyguladığı “yalnızlaştırma” politikasını kırabilmek hem de kapitalist Batı bloğuna bağımlı hale gelmemek için Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri ile işbirliği ilişkileri geliştirildi. Böylece “Üçüncü Dünya” olarak tanımlanan devletler ve toplumlar arasında büyük saygınlık elde eden Yugoslavya, 1955 Bandung Konferansı ile başlayan Bağlantısızlar Hareketi'nin lider ülkesi haline geldi. Dolayısıyla, SSCB'nin Yugoslavya'ya karşı uygulamış olduğu baskıcı “yalnızlaştırma” politikası, “bağlantısızlık” politikasının geliştirilmesinde etkili oldu.⁹⁵

(4) 1948 öncesinde SSCB, Yugoslav komünistleri için dünya sosyalist hareketinin merkezi; Stalin ise, bu hareketin önderi ve idolu idi. YKP, ilk kurulduğu tarihten itibaren Moskova'nın ve Stalin'in tam olarak takipçisiydi.⁹⁶ Nitekim 1948 öncesinde, “Stalinizasyon” a karşı direnen anti-Stalinist entelektüeller YKP içinden ihraç edilmiş ve baskılara maruz kalmışlardır.⁹⁷ 1948 sonrasında ise Yugoslav komünistleri için Moskova ve Stalin merkezli tüm ezberler ve geleneksel inançlar değişti, altüst oldu. 1948-1951 yıllarında Yugoslavya içinde “Stalinist avı” başlatıldı: Stalinist ve Kominform yandaşı olduğu belirlenen 8.400 kişi tutuklandı ve değişik hapis cezalarına çarptıldı.⁹⁸ Yugoslav kamuoyunda Stalin'e ve SSCB merkezli sosyalist bloğa karşı bir antipati yaygınlaştı.⁹⁹ YKP içinde ve entelektüeller arasında ise, Stalinizme ve SSCB modeline yönelik ekonomik-politik eleştiriler gelişmeye

---

⁹⁴ Lampe, a. g. e., s. 271.

⁹⁵ Bkz.: Alvin Z. Rubinstein, **Yugoslavia and the Nonaligned World**, New Jersey, Princeton University Press, 1970, s. 3-27 ve Neil Barnett, **Tito**, London, Haus Publishing, 2006, s. 107-115.

⁹⁶ Bkz.: Milovan Djilas, **Conversations with Stalin**, New York, Harcourt, Brace & World Inc., 1962, s. 11-12, 57.

⁹⁷ Svetozar Stojanovic, “Opportunities for Socialist Democratization in Yugoslavia”, **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 66.

⁹⁸ McClellan, a. g. e., s. 130.

⁹⁹ Sharon Zukin, **Beyond Marx and Tito: Theory and Practice In Yugoslav Socialism**, London, Cambridge University Press, 1975, s. 248.

başladı.¹⁰⁰ Bu eleştiri ilk başlarda, Yugoslavya'nın SSCB karşısındaki ve Sosyalist Dünya içindeki varlığını “haklılaştırmayı ve meşrulaştırmayı” amaçlamıştır.¹⁰¹ Böylece, o zamana kadar sosyalist kamp içinde tartışmasız bir konuma sahip olan SSCB'nin liderliği ve “Stalin miti” tartışılır hale geldi. SSCB modeli “devlet kapitalizminin bir versiyonu” olarak tanımlandı ve eleştirildi. Bu eleştiriye göre, SSCB'de devlet aygıtı üst düzey bürokrasi tarafından kontrol edilmektedir ve işçi sınıfı, bürokrasi tarafından sömürülmektedir. Ayrıca SSCB'nin, diğer sosyalist ülkeleri hammadde deposu ve kendi malları için piyasa olarak kullandığı, dolayısıyla da bu ülkeleri sömürdüğü şeklinde eleştiriler geliştirildi. Yugoslav komünistlerine göre SSCB, artık bir kapitalist-emperyalist devletti ve Rus milliyetçiliği tarafından domine edilmekteydi; Doğu Avrupalı ülkeler ise SSCB tarafından sömürülen “proleter devletler” idi.¹⁰² Tüm bu eleştiriler 1945-1950 döneminde SSCB modelini benimsemiş ve uygulamış olan YKP yöneticilerini ve komünist entelektüelleri “yeni sosyalizm” arayışına sürükledi. Bu arayış, Yugoslavya içinde sosyalist özyönetim (**socijalisticki samoupravljanje**) sistemini doğurdu ve geliştirdi.¹⁰³

Dolayısıyla, “Yugoslavya'da işçilerin özyönetimi, Sovyetler Birliği'ndeki devletçi ve bürokratik sosyalizme karşı bir tepki olarak ortaya çıktı.”¹⁰⁴ İspanya Komünist Partisi Başkanı (1960-1982) Santiago Carillo'ya göre, sosyalist özyönetim sistemi ilk başta, SSCB merkezli Kominform'dan gelen ekonomik-politik “savaşa” karşı Yugoslavya'yı savunmak ve halkı bu savunmaya katmak / hazırlamak amacıyla

---

¹⁰⁰ R. Vitak, “Workers' Control in Czechoslovakia”, **Self-Management: Economic Liberation of Man**, Ed. Jaroslav Vanek, Baltimore, Penguin Education, 1975, s. 289.

¹⁰¹ Dennison Rusinow, “Marxism Belgrade Style”, **Comparative Communism: The Soviet, Chinese, and Yugoslav Models**, Ed. Gary K. Bertsch, Thomas W. Ganschow, San Francisco, W. H. Freeman and Company, 1976, s. 163-164.

¹⁰² Bkz.: Djilas, “The Titoist Critique of Stalinism”, **A Documentary History of Communism, Volume II**, Ed. Robert V. Daniels, New York, Random House, 1960, s. 189-193 ; Zaninovich, “The Yugoslav Variation on Marx”, **Contemporary Yugoslavia: Twenty Years of Socialist Experiment**, Ed. Wayne S. Vucinich, Berkley, University of California Press, 1969, s. 291 ; Zaninovich, **The Development...**, s. 73-75 ve Jelavich, **a. g. e.**, s. 414-415.

¹⁰³ James H. Gapinski, **The Economic Structure and Failure of Yugoslavia**, Westport, Conn., Praeger Publishers, 1993, s. 3. Djilas'ın belirttiğine göre; Yugoslavya'da “işletmelerin işçilerin yönetimine devredilmesi” anlamında sosyalist özyönetim fikri ilk defa 1949'da kendisi ve Kardelj tarafından gündeme getirilmiş, Tito ilk başta “buna henüz hazır değiliz” gerekçesiyle karşı çıkmış, fakat daha sonradan Djilas ile Kardelj tarafından ikna edilmiştir. (Bkz.: Djilas, **Eksik Kalmış Bir Cemiyet**, Çev. Necdet Bingöl, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1975, s. 222-224).

¹⁰⁴ Rudi Supek, “Problems and Perspectives of Workers' Selfmanagement in Yugoslavia”, **Yugoslav Workers' Selfmanagement**, Ed. M. J. Broekmeyer, Dordrecht, D. Reidel Publishing Company, 1970, s. 217.

bir “ideolojik buluş” olarak ortaya çıkmıştır. Fakat kendi iç gelişimini gerçekleştirdikçe Yugoslav sosyalist özyönetim sistemi, sosyalist ekonomik-politik demokrasinin çok önemli bir parçası haline geldi ve diğer Avrupalı komünist partileri etkiledi.¹⁰⁵ SSCB’ye karşı “Yugoslav başkaldırısı” ve “Yugoslav modeli”, 1950’lerin ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlayan ve “SSCB’den bağımsız demokratik-çoğulcu sosyalizm yolunu” savunan “Avrupa Komünizmi” anlayışını ve hareketini derinden etkiledi.¹⁰⁶ Ayrıca Zaninovich’e göre, Doğu Avrupalı komünist/sosyalist partiler de Yugoslav modelinden etkilenerek daha özgürlükçü kendi sosyalizm biçimlerini aramaya başladılar.¹⁰⁷ Böylece, Yugoslavya’ya özgü olarak doğan ve gelişen bu yeni sosyalist model (sosyalist özyönetim), SSCB karşısında ve Sosyalist Dünya içinde Yugoslavya’nın gücünü ve meşruiyetini arttırdı.

2. 2. Sosyalist Özyönetim Sisteminin Gelişimi, Özellikleri ve İşleyişi

Yugoslav sosyalist özyönetim sisteminin gelişimini ve işleyişini üç alt başlıkta inceleyebiliriz:

- (1) Ekonomik alanda sosyalist özyönetim;
- (2) Ülke yönetiminde sosyalist özyönetim;
- (3) Toplumsal-politik örgütler.

2. 2. 1. Ekonomik Alanda Sosyalist Özyönetim

Ekonomi alanında sosyalist özyönetim sistemi üç temel unsura dayanıyordu: Üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti, ademi merkeziyetçi özyönetimsel planlama ve işçi konseyleri.

Marksizm dahil günümüze dek ortaya çıkmış olan tüm sosyalist kuram ve hareketler, “üretim araçlarının özel mülkiyeti, insanın insan tarafından

---

¹⁰⁵ Santiago Carillo, **Eurocommunism and the State**, London, Lawrence and Wishart, 1977, s. 112-113.

¹⁰⁶ Jiri Valenta, “Eurocommunism in Eastern Europe: Promise or Threat?”, **Communism in Eastern Europe**, Ed. Teresa Rakowska-Harmstone, Andrew Gyorgy, Bloomington, Indiana University Press, 1981, s. 290-293.

¹⁰⁷ Zaninovich, **The Development...**, s. 112-113.

sömürülmesine ve zenginlik ile politik iktidarın merkezileşmesine neden olur” düşüncesine dayanmıştır. Sömürüyü ve zenginlik ile politik iktidarın merkezileşmesini ortadan kaldırmanın yolu ise, özel mülkiyeti ortadan kaldırıp üretim araçlarının sahipliğini toplumsal mülkiyete dönüştürmektir.¹⁰⁸ Bu anlayış doğrultusunda hareket eden Yugoslav sosyalist özyönetim sistemi, özel mülkiyetin yerine toplumsal mülkiyeti koymak yoluyla “insanın insan tarafından sömürülmesi”ne son vermeyi hedefledi.

1946 Anayasası SSCB modelinde olduğu gibi üç mülkiyet tipi tanımlamıştı: Devlet işletmelerini içeren *devlet mülkiyeti*; tüketici, tarım ve üretici kooperatiflerini içeren *kooperatif mülkiyet*; özel evleri, tarım topraklarını ve zanaatkârların üretim araçlarını kapsayan *özel mülkiyet*. 1953 tarihli Anayasal Kanunun bu üç kategoriyi *toplumsal mülkiyet* ve *toplumsal olmayan mülkiyet* olarak ikiye indirdi.¹⁰⁹ Anayasal Kanunun 4. Maddesine göre, *üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti*, Yugoslavya’nın toplumsal-politik düzeninin temel özelliklerinden birisidir:

“*Üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti*, ekonomide üreticilerin özyönetimi, ve emekçi halkın komün, kent ve srezlerdeki özyönetimi ülkenin toplumsal ve politik sisteminin temelini temsil eder”.¹¹⁰

Yugoslavya’nın son anayasası olan 1974 Anayasası, toplumsal mülkiyeti, sosyalist toplumsal-ekonomik düzenin temel ilkelerinden birisi saymış ve sistem içindeki hayati önemini ayrıntılı biçimde açıklamıştır:

“... işçi sınıfının ve emekçi halkın üretim araçlarından ve diğer emek koşullarından yabancılaşmasını ve böylece insan sömürüsüne dayalı her hangi bir sistemin geri dönüşünü engelleyen *üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti*, üretimde, emeğin ürünlerinin bölüşümünde, özyönetim kurumları üzerinde toplumun gelişiminin yönlendirilmesinde emekçi halkın özyönetimini güvence altına alır; ...”¹¹¹

“İnsanlar arasında sosyalist toplumsal-politik ilişkilerin bir ifadesi olarak *toplumsal mülkiyet*, özgür birleşmiş emeğin ve işçi sınıfının üretimde ve bir bütün olarak

¹⁰⁸ Bkz.: Aleksander Bajt, “Social Ownership – Collective and Individual”, **Self-governing Socialism, Volume 2: Sociology, Politics and Economics**, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 157-163.

¹⁰⁹ Bicanic, **Economic...**, s. 28-32.

¹¹⁰ Dubey, **a. g. e.**, s. 32. Alıntı içinde yer alan italik vurgu tezin yazarına aittir.

¹¹¹ “The Constitution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia”, **Self-Management: Economic Liberation of Man**, Ed. Jaroslav Vanek, Baltimore, Penguin Education, 1975, s. 69. Alıntı içinde yer alan italik vurgu tezin yazarına aittir.

toplumsal yeniden üretimde yönetici pozisyonunun ve aynı zamanda kişinin kendi emeğiyle elde ettiği kişisel mülkiyetinin temelidir... *Üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti*, toplumsal emeğin ve toplumsal yeniden üretimin ayrılmaz temelidir... Genişleyen yeniden üretimin araçlarını da içeren *üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti*, doğrudan birleşmiş işçiler tarafından, kendi kişisel çıkarları ve işçi sınıfı ile sosyalist toplumun genel çıkarları adına yönetilir.”¹¹²

“Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti’nin toplumsal-ekonomik sistemi, üretimde, dağıtımda ve bir bütün olara toplumsal yeniden üretimde özgürce birleşmiş emeğe ve emekçi halkın özyönetiminde bulunan *üretim araçlarının toplumsal mülkiyetine* dayanır.”¹¹³

Anayasa gibi YKB Programı da sosyalizmi tanımlarken üretim araçlarının toplumsal mülkiyetinden söz ediyordu. Programa göre sosyalizm;

“*toplumsallaştırılmış üretim araçlarına* dayalı toplumsal sistemdir, bu sistem içinde toplumsal üretim birleşik doğrudan üreticiler tarafından yönetilir, gelir, ‘herkesin emeğine göre’ prensibine göre dağıtılır, işçi sınıfının yönetimi altında, . . . , tüm toplumsal ilişkiler aşamalı olarak sınıfsal çelişkilerden ve insanın insan tarafından sömürülmesi unsurlarından kurtulur.”¹¹⁴

Yukarıdaki alıntılardan anlaşılacağı gibi; Yugoslavya’daki resmi anlayışa göre *üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti*, sosyalist özyönetimin temel önkoşullarından ve özelliklerinden birisidir. Çünkü özel ve devlet mülkiyetinin toplumsal mülkiyete dönüş(türül)mesi, sosyalist özyönetimin maddi temelini kurar. Özel veya devlet mülkiyetinin toplumsal mülkiyete dönüşmesi olmaksızın, emekçi halkın özyönetimi gerçekleşmez ve sosyalizm gelişemez. Dolayısıyla sosyalist özyönetim ilişkileri, toplumsallaşmış mülkiyet üzerinde gelişebilir. Çünkü Horvat’ın sözleriyle,

“Özel mülkiyetin ortadan kaldırılması piyasanın rolünü çok sınırlamasına rağmen zorunlu olarak sosyalizmi üretmez. Eğer özel mülkiyetin yerini devlet mülkiyeti alırsa, kapitalizmin yerini devletçilik ve meta fetişizminin yerini ofis fetişizmi alır. Her iki durumda insanlar arasında ilişkiler maddeleşir, toplumsal eşitsizlikler muhafaza edilir, sınıf sömürüsü devam eder ve esas insan varoluşu imkânsız olur. Sosyalizmde, *toplumsal mülkiyet* toplumsal sermayeyi herkes için ulaşılır kılar, özel

¹¹² A. e., s. 71. Alıntı içinde yer alan italik vurgu tezin yazarına aittir.

¹¹³ Anayasadan aktaran Hakan Gürsel Akbulut, “An Evaluation and Analysis of the 1974 Constitution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia”, İstanbul, Boğaziçi University, Institute for Graduate Studies in Social Sciences, Graduate Programme in Political Science, Master Thesis, 1985, s. 22. Alıntı içinde yer alan italik vurgu tezin yazarına aittir.

¹¹⁴ YKB Programından aktaran Horvat, **The Yugoslav...**, s. 19. Alıntı içinde yer alan italik vurgu tezin yazarına aittir.

olarak yönetilen veya devlet-yönetimli firmanın otoriterizminin yerini özyönetim alır.”¹¹⁵

Ayrıca toplumsal mülkiyet, kendi varlığını sosyalist özyönetim ilişkilerinin dışında devam ettiremez. Dolayısıyla üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti ile sosyalist özyönetim arasında bir iç içe geçmişlik söz konusudur. Biri, diğeri olmadan varlığını sürdüremez. Bu nedendir ki, Yugoslav sosyalist özyönetim sisteminin temel unsurlarından birisi üretim araçlarının toplumsal mülkiyettir.¹¹⁶

Kardelj, Yugoslav sosyalist özyönetim sisteminin dayandığı toplumsal mülkiyeti şu şekilde tanımlamıştır:

“*Toplumsal mülkiyet* içinde üretim araçları çalışan herkese aittir ve işçilerin özgürlüğünün ve emeğinin en önemli önkoşuludur. Hiçbir kimse üretim araçları üzerinde özel mülkiyet haklarına sahip olamaz. Bu bağlamda, toplumsal mülkiyet herkesindir ve hiç kimsenindir. *Toplumsal mülkiyet araçları*, aynı zamanda, tüm toplumsal emek çerçevesinde kişisel emeğin araçlarıdır ve kişisel gelirin bir kaynağıdır.”¹¹⁷

Kardelj’e göre toplumsal mülkiyet, devlet organlarının kontrol ettiği ve yönettiği devlet mülkiyetinden farklıdır. Devlet mülkiyeti de özel mülkiyet gibi emeğin yabancılaşmasına neden olur ve emekçi halkın özyönetimini engeller. Bu nedenle Yugoslavya’da sadece özel mülkiyet değil, aynı zamanda devlet mülkiyeti de 1950’den itibaren toplumsal mülkiyete dönüştürülmüştür. Bu yolla, devrimin ve proletarya diktatörlüğünün baskıcı ve merkezîyetçi bir devlet aygıtına dönüşmesi ve bürokratik-teknokratik bir yönetici tekelin oluşması engellenmek amaçlanmıştır.¹¹⁸

Yugoslav sosyalist özyönetim sistemi üç “toplumsal mülkiyet hakkı” tanıyordu: Toplumsal mülkiyetin (1) yönetimi, (2) kullanımı ve (3) düzenlenmesi. Toplumsal mülkiyet hakları, devlet tarafından değil, işçiler tarafından ortaklaşa olarak uygulanır. İşçiler bu hakları, özyönetimsel birleşik emek örgütleri vasıtasıyla uygular. Toplumsal mülkiyet, işçilere veya birleşik emek örgütlerine ait değildir. Yani işçiler veya birleşik emek örgütleri, toplumsal mülkiyet altındaki kaynakların / değerlerin sahipleri değildirlere. Bu kaynak ve değerler, bir bütün olarak topluma

---

¹¹⁵ A. e., s. 253. Alıntı içinde yer alan italik vurgu tezin yazarına aittir.

¹¹⁶ Bkz.: Najdan Pasic, **From Workers’ Self-Management to the Self-Management Based Organization of Society**, Çev. Slavenka Petnicki, Belgrade, Socialist Thought and Practice, 1981, s. 89-95.

¹¹⁷ Kardelj, **Contradictions ...**, s. 47. Alıntı içinde yer alan italik vurgu tezin yazarına aittir.

aittir. İşçiler, toplumsal mülkiyet altındaki bu kaynakları ve değerleri özyönetimsel birleşik emek örgütleri vasıtasıyla (a) yönetir, (b) kullanır ve (c) düzenler.¹¹⁹

Sosyalist özyönetim sistemi hemen hemen tüm alanlarda (sanayi, madencilik, inşaat, toptan ve parkende satış, ulaştırma ve iletişim, banka ve sigortacılık, eğitim ve sağlık hizmetleri, turizm, belediye hizmetleri, gazete, televizyon, radyo, tiyatro, sinema gibi kültürel hizmetler) kademe kademe “toplumsallaştırma” gerçekleştirdi. 1970’te toplumsal sektörün toplam istihdam içindeki payı %43 idi. 1979’a gelindiğinde toplumsal sektörde çalışanlar (5,5 milyon kişi) toplam istihdamın (9,3 milyon kişi) yaklaşık %59’unu teşkil ediyordu. Bu oran 1981’de %61’e yükseldi. 1968’de toplumsal sektörde gerçekleştirilen yatırım hacmi, özel sektördekinin 4,4 katı; 1978’de 5,6 katı idi. Toplumsal sektörün toplam toplumsal hasıladaki payı 1976’da %84; 1981’de %85 idi.¹²⁰

Fakat tarım sektörü toplumsal mülkiyet altına alınmadı: Tarımsal kesimde 1945-1950 döneminde taklit edilen SSCB modeli 1950 sonrasında sosyalist özyönetim sistemine geçişle birlikte terk edildi ve **kolhoz** tipi köylü kooperatifleri adım adım tasfiye edildi.¹²¹ 30 Mart 1953 tarihli kararname köylülere, 1945-1950 döneminde oluşturulmuş olan köylü kooperatiflerinde ayrılabilme hakkı tanıdı. Böylece 7,000 olan kooperatif sayısı bir yıl içinde 1,000’e düştü. Kooperatiflere ait toprak miktarı 1951 yılında 2.422.000 hektar iken, 1956’da 382.000 hektara geriledi. Ayrıca devlet tarım işletmelerinin mülkiyeti altında bulunan tarım topraklarının %80’i 1953-1954 döneminde köylülerin özel mülkiyetine devredildi.¹²² 1962 yılında tarım sektöründe toplumsal mülkiyet, toprakların sadece %10’unu kapsıyordu. Tarım topraklarının %90’ı özel mülkiyet altındaydı. Ama köylülerin sahip olabilecekleri özel tarımsal toprak mülkiyetine sıkı sınırlama getirildi. Bir köylü ailenin sahip olabileceği toprak miktarı 1953 tarihinden önce 25-35 hektar, bu tarihten itibaren ise 10 hektar ile sınırlıydı. Özel çiftliklerde ücretli işgücü çalıştırmak yasaktı.

---

¹¹⁸ Bkz.: a. e., s. 11-17.

¹¹⁹ Nikola Balog, Tibor Varady, **Joint Ventures and Long Term Economic Cooperation With Foreign Firms**, Çev. Marko Pavicic, Belgrade, Jugoslovenski Pregled, 1979, s. 14-15.

¹²⁰ Işıklı, a. g. e., s. 116 ve Peter T. Knight, **Economic Reforms in Socialist Countries: The Experiences of China, Hungary, Romania and Yugoslavia**, Washington, World Bank Staff Working Press, 1983, s. 87.

¹²¹ Horvat, **The Yugoslav...**, s. 90.

Dolayısıyla 10 hektar ile sınırlandırılmış olan tarım toprağı, bu toprağına sahip olan köylü aile mensupları tarafından işletiliyordu. Çiftçiler, kendi rızalarıyla yaptıkları sözleşmeler yoluyla tarım kooperatiflerine katılabiliyorlardı.¹²³ **Zadruga** adındaki bu kooperatifler, SSCB’de uygulanan kolektif çiftlik (**kolhoz**) modelinden farklıydı ve daha çok kapitalist toplumlarda görülen kooperatiflere benziyordu. Kooperatife kendi rızasıyla katılan her çiftçi, toprak payının sermaye değerine göre kooperatifin elde ettiği toplam gelirden pay alıyordu ve istediğı zaman kooperatiften ayrılabilirdi.¹²⁴ 1970 yılına gelindiğinde özel tarım sektörü toplam istihdamın %43’ünü kapsıyordu, tarımsal toplam ürünün %71’ini ve piyasaya çıkan ürünlerin %56’sını üretiyordu. 1980 yılında özel tarım sektörü tarımsal toplam üretimin %71’ini üretmeye devam etmekteydi.¹²⁵ 1979’da toplam istihdamın (9,4 milyon kişi) %37,2’si (3,5 milyon kişi) özel tarım sektöründe yer alıyordu.¹²⁶

Tarımsal sektör dışında da küçük çaplı özel işletmeler mevcuttu. Tarım dışı özel sektör turizm, inşaat, lokantacılık, kara taşımacılığı ve zanaatkârlık alanlarında mevcuttu. Özel işletme (lokanta, otel, market, terzihane, marangozhane, elektrikçi gibi) en fazla beş işçi çalıştırabiliyordu.¹²⁷ 1960 yılında yaklaşık 200 bin esnaf ve zanaatkâr mevcuttu.¹²⁸ 1964’te 118.200 zanaatkâr kendi işyerlerinde toplam 42.000 işçi (yardımcı ve çırak) istihdam etmekteydi.¹²⁹ Tarım dışı özel sektörde çalışan kişi sayısı 1975 yılında 360.000 idi.¹³⁰ 1970–1981 döneminde tarım dışı özel sektörde istihdam edilen emek gücünün toplam istihdam içindeki payı %3’ten %4’e yükseldi.¹³¹ Özel sektör içinde asıl faaliyet alanı tarım idi. Tarım dışı özel sektörün, toplam özel sektör içindeki payı azdı. Örneğın, 1969’da özel sektörün toplam toplumsal hasıla içindeki payı %20 idi. Bunun %77,7’sini özel tarım sektörü, geri kalanını ise tarım dışı özel sektör (inşaat %7,6; kara taşımacılığı %2,2; otelcilik

---

¹²² Tony Judt, **Postwar: A History of Europe since 1945**, London, Pimlico, 2007, s. 174 ve Zaninovich, **The Development...**, s. 86.

¹²³ Dragoljub Djurovic, **New Yugoslavia**, Çev. Marko Pavicic, Belgrade, Mladost, 1966, s. 121, 123 ; **Economic Surveys By The OECD: Yugoslavia**, Paris, 1962, s. 15 ; Bicanic, **Economic...**, s. 33 ve Horvat, **The Yugoslav...**, s. 81.

¹²⁴ Bkz.: Singleton, **a. g. e.**, s. 119-120.

¹²⁵ Knight, **a. g. e.**, s. 87-88.

¹²⁶ Işıklı, **a. g. e.**, s. 115.

¹²⁷ Horvat, **The Yugoslav...**, s. 171.

¹²⁸ **Workers’ Management In Yugoslavia**, International Labour Office, Geneva, 1962, s. 35.

¹²⁹ Bicanic, **Economic...**, s. 34.

¹³⁰ Prout, **a. g. e.**, s. 143.

%2,2; zanaat %10,3) oluşturuyordu.¹³² Özel sektörün (tarım dahil) toplam toplumsal hasıla içindeki payı 1976'da %16'ya, 1981'de ise %15'e düşmüştür.¹³³

Sosyalist özyönetim sisteminin ikinci temel unsuru olan *ademi merkeziyetçi özyönetimsel planlama*, Sindjic'e göre, beş temel prensibe dayanıyordu: Ekonomik faaliyetlerde süreklilik ve etkinlik; ekonomik faaliyetlerde ve çıkarlarda birlik; ekonomik faaliyetlerde uyum; ekonomi alanında demokrasi (emekçi halkın özyönetimi); sadece ekonominin değil, diğer toplumsal alanların (sağlık, eğitim, spor gibi) da planlama kapsamına alınması.¹³⁴

Bu prensipler ışığında uygulanan planlama, Yugoslav sosyalist özyönetim sisteminde altı işleve sahipti: Mikro ve makro ekonomi arasında uyum sağlamak; sanayi ve tarım sektörleri arasında uyum sağlamak; kaynak aktarımı yoluyla gelişmiş bölgeler (Slovenya, Hırvatistan, Sırbistan, Voyvodina) ile az gelişmiş bölgeler (Bosna-Hersek, Karadağ, Makedonya, Kosova-Metoya) arasındaki eşitsizliği gidermek; ihtiyaçlar, kaynaklar ve yatırımlar arasında uyum sağlamak; hedeflenen yatırımların gerçekleştirilebilmesi için finansal düzenlemeler yapmak ve ekonomik faaliyetlerin verimliliğini arttırmak.¹³⁵ Kardelj'e göre ise planlamanın temel işlevi ve amacı "işçilerin, özyönetimin her düzeyindeki birleşik emek temel örgütlerinin, birleşik emeğin ve bir bütün olarak toplumun çıkarlarını uyumlaştırmak ve koordine etmektir."¹³⁶

Ekonomi planları genellikle beş yıllık periyotlarla hazırlanmış ve uygulamaya sokulmuştur. SSCB'nin ekonomik yaptırımları nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmış olan Birinci Beş Yıllık Planın ardından ikinci plan 1957-1961 dönemi için

---

¹³¹ Knight, a. g. e., s. 88.

¹³² Drulovic, a. g. e., s. 207.

¹³³ Işıklı, a. g. e., s. 116 ve Knight, a. g. e., s. 87.

¹³⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Milos Sindjic, **Planning in Yugoslavia**, Belgrade, Socialist Thought and Practice, 1981, s. 38-50.

¹³⁵ Bkz.: Horvat, **An Essay On Yugoslav Society**, New York, International Arts and Sciences Press, 1969, s. 111-115.

¹³⁶ Kardelj'den aktaran Mark A. Cichock, "Reevaluating a Development Strategy: Policy Implications for Yugoslavia", **Comparative Politics**, Vol. 17, No. 2, the City University of New York, January 1985, s. 216, (Çevrimiçi)<http://links.jstor.org/sici?sici=00104159%28198501%2917%3A2%3C211%3ARADSPI%3E2.0.CO%3B2-J>, 6 Şubat 2008.

uygulamaya sokuldu. İkinci planı, ilerleyen yıllarda diğer dönemsel planlar takip etti.¹³⁷

Yugoslav modelinde planlama, ekonomiye yön veren tek ve mutlak karar alma aracı / otoritesi değildi. Ekonomi planları, özyönetimsel işletmelerin ve emekçi halkın üzerinde faaliyet gösterecekleri zemini belirliyordu. Bu zemin (özellikle 1965 Reformları sonrasında) belli bir ölçüde piyasa mekanizmasını da içeriyordu. Asıl karar alıcı birim, bu zemin üzerinde faaliyet gösteren özyönetimsel işletmelerdi.¹³⁸ Zaten planların hazırlanması süreci, alttan üste doğru, özyönetimsel işletme, komün, srez, özerk eyalet, federe cumhuriyet ve federal devlet seviyelerinde ilgili organların düşüncelerini, taleplerini ve kararlarını içeriyordu.¹³⁹ Örneğin; makroekonomik düzeyde kararlar (ekonominin hangi sektörlerinde ne kadar para dağıtılacak, yatırımlar hangi alanlarda yapılacak, vb.) sadece Federal Toplumsal Plan tarafından değil, aynı zamanda Federe Cumhuriyet, Srez ve Komün Toplumsal Planları tarafından yıllık olarak belirleniyordu.¹⁴⁰ Dolayısıyla; Yugoslav sosyalist özyönetim sisteminde uygulanmış olan planlama modelini “merkezi komutacı planlama” olarak değil, “ademi merkeziyetçi özyönetimsel planlama” olarak tanımlamak daha doğru olacaktır.

Ekonomi alanında sosyalist özyönetim sisteminin üçüncü unsurunu *işçi konseyleri (radnicki savet)* oluşturmuştur. İşçi konseyleri, 26 Haziran 1950 tarihinde kabul edilen “Devlet Ekonomik İşletmelerinin ve Yüksek Ekonomik Birliklerinin İş Kolektifleri Tarafından Yönetilmesine İlişkin Temel Yasa” tarafından oluşturulmaya başlandı. Böylece bu yasa ile birlikte devlet işletmelerinin yönetimi işçilere devredildi.¹⁴¹ Çünkü yasaya göre işletmenin en üstün / yetkili yönetim organı işçi

---

¹³⁷ 1947-1975 yıllarında uygulanmış olan toplam beş plan (1947-1951; 1957-1961; 1961-1965; 1966-1970; 1971-1975) hakkında bilgi için bkz.: Horvat, **The Yugoslav...**, s. 42-48 ; Waterston, **a. g. e.**, s. 92-95, 98-99 ; Bicanic, **Economic...**, s. 187-189 ; Pejovich, **The Market...**, s. 39-43 ve Dubey, **a. g. e.**, s. 203.

¹³⁸ Ivan Lavrac, “Competition and Incentive in the Yugoslav Economic System”, **Yugoslav Economists on Problems of a Socialist Economy**, Ed. Radmila Stojanovic, New York, International Arts and Sciences Press, 1964, s. 153.

¹³⁹ Bicanic, **Economic...**, s. 45-47 ve Cahit Talas, **Ekonomik Sistemler**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1969, s. 301.

¹⁴⁰ Bicanic, **Economic...**, s. 124-125.

¹⁴¹ Emerik Blum, “The Director and Workers’ Management”, **Yugoslav Workers’ Selfmanagement**, Ed. M. J. Broekmeyer, Dordrecht, D. Reidel Publishing Company, 1970, s. 174.

konseyidir.¹⁴² Bu nedenle 1950 tarihli Temel Yasa, Yugoslavya’da yeni bir sosyalist sistemin doğuşunu, yani sosyalist özyönetimin başlangıcını işaret eder.¹⁴³ Bu önemli yasanın kabul edildiği gün Tito, meclis kürsüsünden şunları söylüyordu:

“Fabrikalar işçilere, toprak köylülere sloganı, boş ve soyut bir slogan değildir. Bu, üretimdeki sosyalist ilişkiler programını içeriyor. Toplumsal mülkiyet sorununda olsun, işçilerin görev ve hakları konusunda olsun hakça bir tutumu yansıtmaktadır. Buna göre, uygulamada da bunu geçerli kılmalıyız. Ülkede sosyalizmin gerçekleşmesi için bunu yapmak zorundayız. Bugünden itibaren, bizde fabrikaları ve diğer çalışma kuruluşlarını bizzat işçiler yönetecektir. Ne kadar çalışacaklarını, neyi nasıl üreteceklerini yine kendileri saptayacaklardır. Kendi çalışmalarını da yine kendileri değerlendireceklerdir (ücretlendireceklerdir).”¹⁴⁴

Bakariç’e göre, “Tito bu düşünceyi, bilimsel sosyalizm kuramına, Marx’ın anlayışına, Paris Komünü deneyine ve tarih boyunca işçi sınıfının ortaya koyduğu düşüncelere dayanarak yaymıştır ve uygulanmasını istemiştir.”¹⁴⁵

Temel Yasa, işçi konseylerine dayanan işçi özyönetimi anlayışını şu şekilde tanımladı:

“Tüm toplumun ortak mülkiyeti altında olan fabrikalar, madenler, taşımacılık, ulaştırma, ticaret, tarım, ormancılık, kamu hizmetleri ve diğer devlet ekonomi teşebbüsleri toplum adına iş kolektifleri tarafından devlet ekonomi planlaması çerçevesinde yönetilecektir... İş kolektifleri, bu yönetim yetkisini işçi konseyleri aracılığıyla yerine getirir.”¹⁴⁶

Temel Yasa kabul edildikten sonra üç aylık süre zarfında toplam 974.932 işçiyi kapsayan 6.319 işletmede işçi konseyleri oluşturdu. 1958 yılına gelindiğinde 6.618 işletme içinde toplam 135.625 işçi konseyi mevcut idi.¹⁴⁷ Fakat başlangıçta 1950 Temel Yasası işçi konseylerine fazla yetki vermemişti. Bu nedenle 1950’de kurulan işçi konseylerine rağmen, Sovyetler Birliği tarzı planlama ve işletme modeli bir süre daha etkisini sürdürdü. Yani ekonomik alanda sosyalist özyönetim sistemine

---

¹⁴² Svetozar Pejovich, “A Property-Rights Analysis of the Yugoslav Miracle”, **Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Vol. 507: Privatizing and Marketizing Socialism, Sage Publications Inc., January 1990, s. 125, (Çevrimiçi) <http://links.jstor.org/sici?sici=0002-7162%28199001%29507%3C123%3AAPAOTY%3E2.0.CO%3B2-E>, 6 Şubat 2008.

¹⁴³ Rakic, a. g. e., s. 124 ve Marsenic, a. g. e., s.185.

¹⁴⁴ Tito’dan aktaran Bakariç, “Gerçeği...”, s. 40. Alıntı içinde yer alan parantez tezin yazarına aittir.

¹⁴⁵ A. y.

¹⁴⁶ Singleton, a. g. e., s. 126.

¹⁴⁷ **Workers’...**, s. 75.

Temel Yasa çıkar çıkmaz ani biçimde geçilmemiş, zaman içinde tedricen gelişme kaydedilmiştir.¹⁴⁸ Bu tedrici gelişme, tarihsel sırasıyla 1953 Anayasal Kanunu, 1963 Anayasası, 1965 Reformları, 1971 Anayasa Değişiklikleri, 1974 Anayasası ve nihayet 1976 Birleşik Emek Yasası sayesinde gerçekleşti. Böylece sosyalist özyönetim sistemi zaman sürecinde geliştirildi ve Yugoslavya'ya özgü yeni bir sosyalizm anlayışı/modeli ortaya çıktı.

Zaman içerisinde yetkilileri gittikçe arttırılan işçi konseyleri, işletmelerin faaliyetlerini ve genel işletme politikalarını belirleyen ve denetleyen demokratik müzakere kurulları olarak çalışıyorlardı. İşçi konseylerinin fonksiyonlarını ve yetkilerini altı maddede özetleyebiliriz:¹⁴⁹

- (1) İşletme yönetim kurulunu ve direktörünü seçmek ve görevden almak.
- (2) Yönetim kurulundan ve direktörden ilgili konularda rapor istemek ve verilen raporları incelemek.
- (3) İşletmenin finans, üretim, istihdam, yatırım ve gelişim planlarını ve programlarını belirlemek.
- (4) İşletme çalışanları arasında çıkan anlaşmazlıkları ele alıp çözmek.
- (5) İşletme net gelirini, kişisel gelirler ve dağıtılmamış yedek fonlar olarak ikiye bölmek, kişisel gelirlerin düzeyini belirlemek ve fonların kullanımına ilişkin karar almak.
- (6) İşçilerin sağlık, eğitim, tatil gibi toplumsal ihtiyaçlarıyla ilgilenmek ve bu ihtiyaçların giderilmesi için çalışmalar / yatırımlar yapmak.

Temel Yasaya göre bir işletme bünyesinde yer alan tüm çalışanlar *iş kolektifini (radni kolektiv)* oluşturur. İşletmede çalışan tüm işçileri kapsayan iş kolektifi, işçi konseyi çalışmaları hakkında bilgi edinme hakkına sahiptir. Bu nedenle işçi konseyi belli aralıklarla iş kolektifine raporlar sunmak zorundaydı. İş kolektifi bünyesinde aylık veya üç aylık devrelerle işletme toplantıları (çalışanlar toplantısı) düzenlenirdi. İşletme toplantıları, işçiler arasında haberleşme, bilgi alış verişi ve işletme meseleleri hakkında tartışma olanağı sağlıyordu. İşçi sayısı arttıkça yıl içinde gerçekleştirilen işletme toplantılarının sayısı azalıyor, bazı büyük işletmelerde ancak

---

¹⁴⁸ Rusinow, **The Yugoslav Experiment 1948-1974**, London, C. Hurst and Comp. for the Royal Institute of International Affairs, 1977, s. 59.

bir defa yapılabilirdi. Toplantılar sırasında önemli konular (başka bir işletmeyle birleşme, daha küçük birimlere bölünme, işyerini başka bir adrese taşıma, işletmenin unvanını değiştirme, başka bir üretim türüne geçme, vb.) hakkında işçi referandumları düzenlenirdi. Referandumdan çıkan karar, işletmenin yönetim organları (işçi konseyi, yönetim kurulu, işletme direktörü) üzerinde bağlayıcı etki doğururdu. Fakat büyük işletmeler, eğer yasal zorunluluk yok ise, düzenlenmesindeki karmaşıklıktan ve zaman kaybından dolayı referanduma gitmezlerdi. Örneğin; 1966 yılında 1.000'in üzerinde çalışanı olan işletmelerin %82'si hiç referandum yapmamıştır. Üç yıl sonra bu oran %90'ı buldu.¹⁵⁰

30'dan az işçiden oluşan iş kolektifinde tüm işçiler *işçi konseyini* oluştururdu. 30 ve üzeri sayıda işçiyi içeren iş kolektifinde ise işçi konseyleri seçim yoluyla belirlenirdi. İşçi sayısının büyüklüğüne göre işçi konseyleri 15 ila 200 arasında değişen üyeden oluşabilirdi. İşçi konseyi seçimi, tüm işçilerin katıldığı oylama sonucunda oluşturulan seçim komitesinin gözetiminde her yılın başında gizli oylama ve açık sayım ile yapılırdı. Görev süresi iki yıl olan işçi konseyinin yarısı her yıl yenilenirdi ve aynı kişi üst üste iki defadan fazla konseye seçilemezdi. Bu uygulamadaki amaç, mümkün olduğu kadar çok sayıda işçiye işçi konseyinde yer alabilme imkânı sağlamak idi. Seçilen işçi konseyi kendi içinden ayrıca işçi konseyi başkanını seçirdi. İşçi konseyine seçilen üyeler – işçi konseyi başkanı dahil – işletme içindeki normal görevlerinde çalışmaya devam ediyorlardı ve konsey üyesi oldukları için her hangi bir ek ücret/prim almıyorlardı. Seçilen işçi konseyi, genellikle ayda bir toplanmakla birlikte işin niteliğine göre daha sık da toplanabilirdi. Bu toplantılara işçi konseyi üyesi olmayanlar da katılabilirdi.¹⁵¹

İşçi konseyi üyelerinin (toptan veya bireysel olarak) görevden alınabilmesi için, iki yıllık görev süresinin dolması beklenmeden yılın her hangi bir zamanında seçim yenilenebilirdi. Seçimin yenilenmesi kararı, işletme toplantısında düzenlenen işçi referandumu sonucunda alınırdı. Ancak, seçim yenileme konusunun ele alınacağı işletme toplantısının tertip edilebilmesi için, iş kolektifinin

---

¹⁴⁹ İşçi konseyleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: **Workers'...**, s. 74-88 ; Djurovic, **a. g. e.**, s. 124-139 ; Zudin, **a. g. e.**, 57-62 ve Pejovich, **The Market...**, s. 89-101.

¹⁵⁰ Nurhan Akçaylı, **Yönetim Katılma ve Özyönetim**, Bursa, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1986, s. 187 ; Drulovic, **a. g. e.**, s. 79-80, 85-86, 88-90 ve Horvat, **The Yugoslav...**, s. 156.

%10'u teklifte bulunması ve bu teklifin en az on işçi tarafından kabul edilmesi gerekiyordu. Bu önkoşul sağlandıktan sonra düzenlenen işletme toplantısında, seçimin yenilenmesi konusu işçi referandumuna sunuluyor ve referandumdan çıkan sonuca göre hareket ediliyordu.¹⁵²

Büyük işletmeler “çalışma birimleri”ne bölünüyordu. Çalışma birimi içinde yer alan tüm çalışanlar “çalışma birimi konferansı”ni oluşturuyordu. Eğer çalışma birimi büyük ise, konferans, “çalışma birimi işçi konseyi”ni ve “çalışma birimi direktörü”nü, çalışma birimi işçi konseyi de “çalışma birimi yönetim kurulu”nu seçiyordu. Çalışma birimi direktörü ile çalışma birimi işçi konseyi üyeleri (bireysel veya toplu olarak) görev süreleri dolmadan çalışma birimi konferansı kararıyla, çalışma birimi yönetim kurulu ise çalışma birimi işçi konseyi kararıyla görevden alınabiliyordu. İşletme içinde yer alan tüm çalışma birimi işçi konseyleri bir araya gelerek ayrıca bir “işçi konseyleri komitesi”ni seçiyordu. Bu komitenin statüsü ve yetkileri, çalışma birimi işçi konseyleri tarafından belirleniyordu. İşçi konseyi komitesi başkanı, işçi konseyi üyesi olması gerekirken, diğer komite üyeleri işçi konseyi üyesi olmayanlar arasından da seçilebiliyordu. Çalışma birimi içinde ortaya çıkan anlaşmazlıklar, çalışma birimi işçi konseyi tarafından; çalışma birimleri arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar, işletme işçi konseyi tarafından; çalışma birimi ile işletme işçi konseyi arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar ise işletmede çalışan herkesin katıldığı bir referandum ile çözüme bağlanıyordu.¹⁵³

Ayrıca işçi konseyleri, gerekli görüldüğü hallerde belli konular ile ilgilenilmesi için geçici veya sürekli uzman komiteler kurabiliyordu. Örneğin; 1957 tarihli Emek İlişkileri Yasasına göre işçi konseyi, işçileri denetlemek ve kurallara aykırı davranan işçileri cezalandırmakla veya işten kovmakla görevli / yetkili bir komite kurabiliyordu. Uyulması zorunlu olan çalışma kuralları, işçi konseyi tarafından belirleniyordu.¹⁵⁴

---

¹⁵¹ Zaninovich, **The Development...**, s. 79-81 ; Pejovich, **The Market...**, s. 90 ve Drulovic, **a. g. e.**, s. 82.

¹⁵² Akçaylı, **a. g. e.**, s. 189.

¹⁵³ **Workers'...**, s. 81-82 ve Gerry Hunnius, “Workers’ Self-Management in Yugoslavia”, **Workers’ Control**, Ed. Gerry Hunnius, G. David Garson, John Case, New York, Vintage Books, 1973, s. 279-280.

¹⁵⁴ **Workers'...**, s. 83-84.

İşletmenin *yönetim kurulu (upravni odbor)* üyeleri, işçi konseyi üyeleri arasından işçi konseyi tarafından seçiliyordu. Seçim öncesinde oluşturulan bir seçim komitesinin gözetiminde yapılan yönetim kurulu seçimlerinde, o anki işçi konseyi başkanı, direktör, muhasebe müdürü, seçim komitesi üyeleri ve önceki iki dönemde yönetim kurulunda yer almış olan işçiler oy kullanamıyordu. İşletmenin büyüklüğüne göre yönetim kurulu üye sayısı 3'ten 11'e kadar değişebiliyor. Görev süresi bir yıl ile sınırlı olan yönetim kurulu üyeleri en fazla iki dönem (iki yıl) seçilebiliyordu ve kurul üyelerinin en az dörtte üçü işletmenin esas ekonomi faaliyeti içinde çalışıyor olması gerekiyordu. Birden çok çalışma birimini içeren işletmelerde, her çalışma birimi işçi konseyi, kendi yönetim kurulunu oluşturabiliyordu. Örneğin; 1970 yılında Kragujevac'taki *Crvena Zastava* adlı otomobil fabrikasında 23 bin işçi, 14 işçi konseyi ve 14 yönetim kurulu vardı. İşçi konseyine karşı sorumlu olan yönetim kurulu üyeleri, bir yıllık görev süresi dolmadan konsey kararıyla toptan veya bireysel olarak görevden alınabiliyordu. İşçi konseyinin yürütme organı olarak işlev gören yönetim kurulu, işçi konseyi tarafından belirlenen işletme politikasının uygulanması ile görevliydi. Haftada bir toplanan yönetim kurulu; işçi konseyi kararlarını uygular, çalışma ve gelişim planları / programları hazırlayıp işçi konseyine sunar, iş takibinin yapılabilmesi için teknik-uzman alt komiteler oluşturur, iş kolektifinden gelen önerileri ve şikâyetleri ele alıp bir ay içinde cevaplar.¹⁵⁵

İş kolektifi, işçi konseyi ve yönetim kurulu dışında özyönetimsel işletmelerde ayrıca *işletme direktörü* vardı.¹⁵⁶ İşletme direktörü; işçi konseyi, ilgili işçi sendikası ve ilgili komün meclisi tarafından atanan temsilcilerden oluşan kurulun önerdiği aday isimler arasından işçi konseyi tarafından azami dört yıllık bir süre için seçiliyordu. 1960 yılında çıkarılan yeni bir yasa ile direktörün seçimi tamamıyla işçi konseyinin yetkisine bırakıldı. 1974 Anayasası ise, direktörün seçiminde uygulanan ilk (1960 öncesi) yöntemi geri döndürdü. Böylece 1974 Anayasası ile birlikte direktörün belirlenmesi sürecine, ilgili işçi sendikasının ve ilgili komün meclisinin iradeleri tekrardan dahil edilmiş oldu. Aynı zamanda yönetim kurulu üyesi olan direktör, işçi konseyi üyesi olamaz, fakat konsey toplantılarına katılma hakkına

---

¹⁵⁵ A. e., s. 84-88 ; Drulovic, a. g. e., s. 80, 83 ve Horvat, *The Yugoslav...*, s. 156-157.

sahiptir. “Direktör, teknik kadronun yardımıyla, işçi konseyinin ve yönetim komitesinin kararlarını uygular; çalışma süresini yürütür; disiplini sağlar. Girişimdeki çalışmaların yasal olmasından, topluma karşı sorumlu olan odur. Fonksiyonlarını özerk olarak kullanır. Fakat İş Kollektivitesi ve İşçi Konseyi önünde gereğinde hesap vermek zorundadır. Yasaya uygun bulmadığı konsey kararlarının uygulanmasını bir süre için erteleyebilir. Uyuşmazlığı, en sonunda, Komünün Hakem Organı çözer. İşçi Konseyi ve organları, günlük yönetim işlerine ve çalışma teknolojisine karışmaz. Direktörün ve teknik servislerin faaliyetlerini ancak toplam sonuçları bakımından değerlendirir.”¹⁵⁷ İşçi konseyi ile yönetim kurulu, toplumsal sözleşmelere veya özyönetimsel anlaşmalara¹⁵⁸ aykırı davrandığı durumlarda direktörü uyarma hakkına sahiptir. İşçi konseyi, ilgili komün meclisi ve ilgili sendika, gerekli görüldüğü takdirde dört yıllık süre dolmadan direktörü görevden alıp, yeni direktörü belirlemek üzere erken seçime gitme kararı alabilir.

Görüldüğü gibi özyönetimsel yönetim organlarında (işçi konseyi, yönetim kurulu, direktörlük) yer alan yöneticiler, görev süreleri dolmadan geriye çağrılabilirdi: Direktör; işçi konseyi, ilgili sendika ve ilgili komün meclisi ortak kararı ile görevden alınabilirdi. Yönetim kurulu, işçi konseyi kararı ile; işçi konseyi de, iş kolektifi kararı ile görev süreleri dolmadan azil edilebilirdi. Görev süreleri dolmadan yöneticilerin azil edilebilmeleri uygulaması, işletmeler içinde “egemen yönetici grupların” oluşmasını engellemeye yönelik bir önlem idi.¹⁵⁹

Yugoslav özyönetim sisteminde bir işletme, (a) var olan bir işletme veya işletmeler, (b) devlet organları ve (c) vatandaşlar grubu tarafından kurulabilirdi. İlk kuruluş aşamasında işletme, kurucunun atadığı direktör tarafından yönetilir. Ardından ise işletmenin yönetimi, yukarıda açıklanmış olan iş kolektifine ve diğer özyönetimsel yönetim organlarına geçer. Kuruluş süreci tamamlanıp kendi bağımsız yönetimini elde eden işletme, diğer işletmeler ile birleşme veya kendi içinde bölünme özgürlüğüne sahiptir. Buna karar verme yetkisi işçi konseyine aittir. Eğer

---

¹⁵⁶ Bkz.: Ichak Adize, **Industrial Democracy: Yugoslav Style**, New York, Free Press, 1971, s. 40-44 ; Adolf Sturmthal, **Workers Councils**, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1964, s. 112-115 ; Blum, **a. g. e.**, s. 179-182 ve Knight, **a. g. e.**, s. 90, 92.

¹⁵⁷ Drulovic, **a. g. e.**, s. 83-84.

¹⁵⁸ Bkz.: aş., s. 132-133, 135, 158.

¹⁵⁹ 1956 yılında 999 işçi konseyi üyesi ve 476 yönetim kurulu üyesi görev süreleri dolmadan görevden alınmışlardır. (Hunnius, **a. g. e.**, s. 281).

işletme bir yıldan daha uzun süre zarar ederse veya bir yıldan daha fazla süre çalışanlarına yasal minimum ücretin üzerinde ücret (kişisel gelir) ödeyemezse işletmenin iflası açıklanır veya kurucu taraf işletmenin yönetimini devralır. Pratikte iflas prosedürü son derece nadir yaşanmıştır. Çünkü genellikle zor durumdaki işletme, kendi kurucusundan veya içinde bulunduğu komün yönetiminden yardım / destek alarak iflastan kurtulmuştur.¹⁶⁰

İşletme içinde işçilerin özyönetimi işçi konseyleri sayesinde gerçekleştiriliyordu. İşçiler, işçi konseyleri vasıtasıyla işletmenin yönetimine katılıyor ve işletme içi üretim sürecini belirliyordu. Fakat bu, sosyalist özyönetim anlayışının ekonomik alanda gerçekleştirilebilmesi için yeterli değildi. İşletmeler ve sektörler arası ilişkilerin de işçi özyönetimi kapsamına dahil edilmesi gerekiyordu. Bu amaçla Ekonomi Odaları, İşletme Birlikleri ve Özyönetimsel Birlikler oluşturuldu. 1953 tarihli Anayasal Kanuna göre, belli bir işkolunda faaliyet gösteren tüm işletmeler ilgili işkolunun *Ekonomi Odasını* oluşturuyordu. Oda, işletme temsilcilerinden oluşan genel meclise sahipti. Genel mecliste görev alacak olan işletme temsilcileri, her işletmenin işçi konseyi tarafından seçiliyordu. Oda Genel Meclisi, kendisine karşı sorumlu olan Oda Yönetim Komitesini ve gerekli görüldüğü durumlarda diğer özel komiteleri seçiyordu. Oda Yönetim Komitesi üyelerinin, odaya üye işletmelerin işçi konseyleri tarafından “uygun bulunması” gerekiyordu. Odalar, kendi bünyelerinde yer alan işletmelerin çıkarlarını savunmak ve çalışmalarına destek vermek amacıyla planlar hazırlayıp öneriler geliştiriyordu. *İşletme Birlikleri*, sanayi, madencilik, tarım, ormancılık, inşaat ve taşımacılık sektörlerinde faaliyet gösteren işletmelerin en az dörtte biri tarafından oluşturuluyordu. *Özyönetimsel Birlikler* ise benzer çıkarlara sahip olan işletmeleri / kurumları bir grup içinde topluyordu. Anayasal Kanun, Odaların ve Birliklerin doğrudan ekonomik faaliyet içine girmelerini yasaklıyordu. Sosyalist özyönetimin ekonomi alanındaki önemli organları olan bu Odalar ve Birlikler, toplantılar düzenleyerek mevcut ekonomik problemleri çözmek, verimliliği artırmak, işletmeler

---

¹⁶⁰ Horvat, *The Yugoslav...*, s. 165-166.

/ sektörler arası koordinasyonu sağlamak ve işçilerin özyönetimini geliştirmek için öneriler üretiyordu.¹⁶¹

Sosyalist özyönetim sisteminin gelişimine 1963 Anayasası önemli katkı sağlamıştır. Yeni anayasa “işçi özyönetimi” anlayışını toplumsal hizmetler alanına genişletti. Eğitim, sağlık, kültür, bilim, spor gibi ekonomik olmayan alanlarda özyönetim uygulaması “toplumsal özyönetim (**socijalna samoupravljanje**)” olarak tanımladı.¹⁶² Örneğin; okullarda ve üniversitelerde, öğretmenler ve öğrenciler tarafından seçilen temsilcilerden oluşan “okul / üniversite konseyleri” vardı. Bu konseyler kendi yönetim organlarını seçiyordu. Ayrıca komün ve federe cumhuriyet düzeylerinde “Okullar ve Üniversiteler Özyönetimsel Birlikleri” oluşturuldu. Bunlarda, okullar, üniversiteler, komün ve federe cumhuriyet yönetimleri tarafından seçilen temsilciler yer alıyordu. Her Birlik, kendi yönetim organını seçiyordu.¹⁶³

Sosyalist özyönetim anlayışı, 1963 Anayasasında yer alan bazı maddeler ile desteklendi. Örneğin; 9. Madde, her işletmenin “bağımsız” ve “özyönetimsel” olduğunu, 19. Madde ise Ekonomi Odaları ile İşletme Birliklerine katılımın tamamıyla gönüllülük esasına dayandığını belirtmiştir.¹⁶⁴ Özyönetimin, işçilerin vazgeçilemez ve çığnenemez hakkı olduğu, ekonomik, toplumsal ve politik hayatın her alanında uygulanması gerektiği vurgulanmış ve emekçi halkın özyönetim hakkına karşı yapılmış her türlü eylemin anayasaya aykırı olduğu belirtilmiştir.¹⁶⁵

1963 Anayasasına göre ekonomik alanın yöneticisi federal devlet ve federe cumhuriyetler değil, bizzat emekçi halkın (**radni narod**) kedisidir. Bu temel prensip çerçevesinde yeni anayasa, işçi konseylerinin özerkliğini ve yetkilerini daha da geliştirmiştir.¹⁶⁶ Böylece işletmeler artı-emeğin ve gelirin yönetimi alanında daha fazla yetki sahibi olmuşlardır.¹⁶⁷ Federal devlet ve federe cumhuriyet yönetim organlarına yüklenen görev / sorumluluk, özyönetimin geliştirilmesi hususunda emekçi halka destek olunmasıdır. Bu bağlamda yeni anayasaya göre, federal ve

---

¹⁶¹ Daha fazla bilgi için bkz.: **Workers'...**, s. 47-50 ; Prout, **a. g. e.**, s. 18-19 ve Horvat, **The Yugoslav...**, s. 164-165.

¹⁶² Singleton, **a. g. e.**, s. 267.

¹⁶³ Drulovic, **a. g. e.**, s. 102.

¹⁶⁴ Hondius, **a. g. e.**, s. 279.

¹⁶⁵ McClellan, **a. g. e.**, s. 146.

¹⁶⁶ Bkz.: Zukin, **a. g. e.**, s. 65-67.

¹⁶⁷ Kardelj, **Contradictions...**, s. 24-25.

federe yönetim organları özyönetim anlayışının gelişebilmesi için gerekli olan ekonomik, politik ve toplumsal koşulları sağlamalıdır.¹⁶⁸

1963 Anayasasını reformlar serisi takip etti. 1964–1968 yıllarında uygulanmış olan bu reformlar kısaca 1965 Reformları olarak adlandırılmaktadır. 1965 Reformlarının hedeflerini yedi maddede özetleyebiliriz:¹⁶⁹ (1) Emekçi halkın özyönetimini geliştirmek; (2) işletmelerin bağımsızlığını geliştirmek, (3) ekonomide piyasanın rolünü arttırmak ve devlet müdahalelerini azaltmak; (4) yatırımları, üretim kalitesini, işletme etkinliğini, emek verimliliğini arttırmak ve işsizliği azaltmak; (5) ülke ekonomisini uluslararası rekabet gücünü arttırmak; (6) emek çıktısına göre gelir dağılımını düzenlemek; (7) ihracatı artırma yoluyla dış ödemeler dengesi açığını kapatmak.

Bu hedefler doğrultusunda uygulamaya sokulan 1965 Reformları, federal hükümetin ekonomik yetki ve sorumluluklarının önemli bir bölümünü federe cumhuriyet hükümetlerine devretti; kaynakların kullanımı ve dağıtımında federal devletin sahip olduğu yetkileri azalttı, işletme ve bankaların yetkilerini ise genişletti; yeni yatırımlar yapma, fiyat belirleme, elde edilen işletme net gelirini kullanma, dağıtılmamış yedek fonları ve kişisel gelirleri belirleme konularında işletmelerin yetkilerini ve bağımsızlığını arttırdı; dış ticaret alanında serbestleşme (liberalizasyon) gerçekleştirdi.¹⁷⁰

Planlı ekonomi anlayışı terk edilmemekle birlikte, planlama mekanizmasında merkezîyetçilik azaltıldı. Ekonomik hayatın planlanmasında federal devletin sahip olduğu yetkiler azaltılırken, federe cumhuriyetlerin, özerk eyaletlerin, komünlerin ve işletmelerin planlama yetkileri artırıldı.¹⁷¹ Federal devletin ekonomi üzerindeki merkezi planlama ve kontrolünün azaltılması, piyasa ilişkilerinin gelişmesine yol açtı oldu: 1965 Reformları, “fiyatların piyasa mekanizması çerçevesinde belirlenmesi”

---

¹⁶⁸ Hondius, a. g. e., s. 280.

¹⁶⁹ Marijan Hanzekovic, “The Economic System since 1965”, in Rudolf Bicanic, **Economic Policy In Socialist Yugoslavia**, London, Cambridge University Press, 1973, s. 211-214 ; Bicanic, **Turning Points In Economic Development**, the Hague, Mouton, 1972, s. 234 ; Gapinski, a. g. e., s. 4 ; Horvat, **The Yugoslav...**, s. 98 ve Djurovic, a. g. e., s. 274.

¹⁷⁰ Martin Schrenk, Cyrus Ardalan, Nawal A. El Tatawy, **Yugoslavia: Self-management Socialism and Challenges of Development**, Baltimore and London, the Johns Hopkins University Press, 1979, s. 26.

¹⁷¹ Knight, a. g. e., s. 86.

prensibini kabul etti¹⁷² ve fiyatların belirlenmesinde “dünya piyasalarındaki fiyatlar” temel alınmaya başlandı.¹⁷³ 1965 Temmuzunda çıkarılan bir yasa ile federal hükümetin fiyatlar üzerindeki kontrolü azaltıldı. 1965 öncesinde sanayi ürünleri fiyatlarının %90’ını federal hükümet belirlerken, 1967 yılına gelindiğinde bu oran %60’a, 1971’de ise %43’e düştü.¹⁷⁴ Böylece sanayi ürünleri fiyatlarının %57’si devlet kontrolünden çıkarılıp piyasa ilişkilerine bağlanmış oldu. Fakat bu durum beraberinde bazı fiyat artışlarına neden oldu. Sanayi ürünlerinde ortalama %39, gıda ürünlerinde ise %50 civarında fiyat artışı gerçekleşti.¹⁷⁵

1966 yılında çıkarılan bir yasa ile ulaştırma ve ticaret alanlarında özel işletmelerin kurulmasına izin verildi. Bu yasa sayesinde özel işletmelerin sayısı ve özel sektörün ekonomi içindeki gücü arttı. Örneğin özel sektörün toplam toplumsal hasılaya katkısı 1964 yılında %9’dan 1970 yılında %28’e yükseldi. Aynı dönemde özel sektörün toplam yatırımlar içindeki payı %10’dan %18,6’ya yükseldi. 1966 ve 1971 arasındaki dönemde özel kesimin elinde bulunan paranın oranı %30’dan %40’a çıktı.¹⁷⁶

Yugoslav ekonomisini uluslararası ekonomiye daha fazla oranda entegre etmek ve rekabet gücünü/kabiliyetini arttırmak amacıyla dış ticarete önemli ölçüde serbestleşme (liberalizasyon) gerçekleştirildi.¹⁷⁷ Temmuz 1965’te ithalata uygulanan ortalama gümrük vergisi oranı %23’ten %11’e düşürüldü ve iç piyasa fiyatlarını dünya piyasa fiyatlarına uyumlu hale getirmek ve ihracatı arttırmak amacıyla Yugoslav Dinarının değeri Amerikan Doları karşısındaki azaltıldı.¹⁷⁸ Ayrıca uluslararası ticarete daha fazla entegre olabilmek ve dış ticaret ortaklarını çeşitlendirmek amacıyla Yugoslavya, 1964’te COMECON’a gözlemci ülke ve 1966’da GATT’a tam üye olarak katıldı.¹⁷⁹ Dış ticaret alanında gerçekleştirilen

---

¹⁷² Deborah D. Milenkovitch, **Plan and Market in Yugoslav Economic Thought**, New Haven and London, Yale University Press, 1971, s. 229.

¹⁷³ Horvat, **The Yugoslav...**, s. 77.

¹⁷⁴ Knight, **a. g. e.**, s. 96 ve Macesich, **a. g. e.**, s. 225.

¹⁷⁵ Singleton, **a. g. e.**, s. 160.

¹⁷⁶ Boris Vuskovic, “Yugoslavya’da Toplumsal Eşitsizlik”, Çev. Sabri Yücesoy, **Birikim Dergisi**, Sayı 42-43-44, İstanbul, Birikim Yayınları, Ağustos-Eylül-Ekim, 1978, s. 134.

¹⁷⁷ Bicanic, **Economic...**, s. 150, 158-159 ve Hanzekovic, **a. g. e.**, s. 225-228.

¹⁷⁸ Macesich, **a. g. e.**, s. 220-221 ve Prout, **a. g. e.**, s. 164, 169.

¹⁷⁹ Horvat, **The Yugoslav...**, s. 191.

serbestleşme ile birlikte bu alanda faaliyet gösteren işletmelerinin sayısı ve bağımsızlığı arttı.¹⁸⁰

Yeni yüksek teknoloji ve metotlar getirmek, ileri teknik ve iş organizasyon sağlamak, büyük verimlilik, üretkenlik ve ihracat artışı sağlamak veya bilimsel çalışmaların gelişmesine katkı sağlamak koşuluyla yabancı yatırımcıların teşvik edilmesi kararı alındı.¹⁸¹ 1968 yılında çıkarılan Ortak Girişim Yasası'na göre Yugoslav işletmeleri, aranan bu koşullar mevcut ise, yabancı firmalar ile ülke içinde ortak yatırımlar gerçekleştirebilecek, ortak yatırım içinde yabancı firmanın payı %49'u aşmayacaktır.¹⁸² Fakat uygulamada ortak yatırımlar içinde yabancı firmaların payı, Yugoslav piyasası yabancı sermaye için pek cazip olmadığı için, ortalama %18 olmuştur.¹⁸³ Yasaya göre, yabancı ortaklı işletme işçi konseyi tarafından, yabancı şirkete ait olan sermaye kısmı ise iki taraf arasında imzalanmış olan ortaklık sözleşmesi tarafından yönetilir.¹⁸⁴ Yasayı takip eden ilk beş yılda (1968-1972) toplam 93.505.561 Dolar tutarında yabancı sermaye yatırımı gerçekleşti. Yatırımları yapan şirketler çoğunlukla Batı Avrupa, ABD ve Japonya menşeli idi.¹⁸⁵ Böylece 1965 Reformları, Yugoslav ekonomisini/piyasasını merkez kapitalist ülkelerin sermayesine ve rekabetine açmış oldu. Yugoslavya'ya yabancı sermaye girişi, diğer sosyalist ülkelerde gerçekleşen yabancı sermaye girişinden daha fazla oldu.¹⁸⁶

Yatırımların verimliliğini, üretimi ve işletmelerin bağımsızlığını arttırmak amacıyla bazı yeni düzenlemeler yapıldı: Ortalama faiz oranı %6'dan %4'e indirildi. İşletme gelirlerine uygulanan federal vergi 1 Ağustos 1965 tarihinde kaldırıldı. 1965 Reformları öncesinde işletmeler, sahip oldukları gelirin yaklaşık %60'ını devlete veriyorlardı ve sadece %40'ını serbestçe kullanabiliyorlardı. 1965 başında işletmeler tarafından devlete ödenen tüm doğrudan vergiler iptal edildi. Böylece 1965'ten itibaren devlete giden pay %30'a gerilerken, işletmeye kalan pay %70'e yükseldi. İşletmenin elinde kalan bu payın, işletme içinde kişisel gelirler ve işletme fonları

---

¹⁸⁰ Bicanic, **Economic...**, s. 154-155.

¹⁸¹ Dubey, **a. g. e.**, s. 39 ; Hanzekovic, **a. g. e.**, s. 229 ve Prout, **a. g. e.**, s. 92.

¹⁸² Bkz.: Balog, v.d., s. 22-26.

¹⁸³ Singleton, **a. g. e.**, s. 185.

¹⁸⁴ Bicanic, **Economic...**, s. 179.

¹⁸⁵ Bu yatırımların ayrıntılı dökümü için bkz.: Singleton, **a. g. e.**, s. 187-190'de Tablo 29.

¹⁸⁶ Bicanic, **Economic...**, s. 176.

arasında dağıtılması ile ilgili tüm devletçi kısıtlamalar ortadan kaldırıldı.¹⁸⁷ Ayrıca 1965 Reformları ile birlikte işletmeler, hisse senedi çıkarma ve bu hisseleri halka satma yetkisini elde ederek piyasadan kaynak toplamaya başladılar.¹⁸⁸ 1966 tarihli İşletme Tüzüğü, işletmelere, kendi bünyelerinde çeşitli birimler (araştırma-geliştirme merkezi, planlama bürosu, vb.) kurabilme yetkisini tanıdı. Bu birimlerin kurulması ve yönetilmesi tamamıyla işletme yönetiminin yetkisindeydi.¹⁸⁹ Temmuz 1967 yılından itibaren ise, iki veya daha çok sayıda işletmenin başka bir işletme kurabilmesine ve yeni kurulan işletmenin net gelirinin kurucu işletmelerce bölüşülmesine izin verildi.¹⁹⁰ Ayrıca işletmeler arasında “sanayi işbirliği anlaşmaları” yapılabiliyordu. Bu anlaşmalar, iki veya ikiden çok işletmenin üretim süreçleri arasında bağ kuruyordu.¹⁹¹ Tüm bu reformlar sayesinde işletmeler, sahip oldukları kaynakları kullanma ve yönetme konusunda eskiye oranla daha özgür hale geldiler. Reformlar sadece işletmelerin bağımsızlığını ve yetkilerini arttırmakla kalmadı, aynı zamanda onları daha “sorumlu” davranmaya zorladı. Daha önceleri zarar eden işletmeler, devlet bütçesi ve fonları tarafından destekleniyor ve açıkları kapatılıyordu. Fakat 1965 Reformları bu uygulamaya son verdi. Böylece her bir işletme kendi varlığını devam ettirebilmek için kar elde etmek zorundaydı artık.¹⁹² Yani yeni reformlar ile birlikte Yugoslav işletmeleri, daha önceden aşıkâr olmadıkları iki yeni seçenikle yüzleştiler: “Kar etmek” veya “iflas etmek”. Doğal olarak bu durum işletmeler arası rekabeti, çatışmayı ve eşitsizlikleri arttırdı. Böyle bir ortamda bazıları büyürken, diğerleri iflas etti veya büyüyen işletmenin bünyesine katıldı.

1965 Reformları kişilerin satın alma gücünü arttırmak için kişisel gelirlere uygulanan vergi oranını %17,5’ten %10,5’e düşürdü. Federal hükümet kişisel

---

¹⁸⁷ Ellen Turkish Comisso, **Workers’ Control Under Plan and Market**, New Haven and London, Yale University Press, 1979, s. 73 ve Hanzekovic, **a. g. e.**, s. 213-214, 217.

¹⁸⁸ Milenkovitch, “Which Direction for Yugoslavia’s Economy?”, **Comparative Communism: The Soviet, Chinese, and Yugoslav Models**, Ed. Gary K. Bertsch, Thomas W. Ganschow, San Francisco, W. H. Freeman and Company, 1976, s. 352.

¹⁸⁹ Blum, **a. g. e.** s. 176.

¹⁹⁰ Horvat, “The Labor-managed Enterprise”, **Self-governing Socialism, Volume 2: Sociology, Politics and Economics**, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 170 ve Prout, **a. g. e.**, s. 90.

¹⁹¹ Prout, **a. g. e.**, s. 153-154.

¹⁹² Jelavich, **a. g. e.** s. 416, 421.

gelirlerden %2,5 vergi alırken, federe cumhuriyet hükümetleri %8 vergi alıyordu.¹⁹³ Böylece reformlar hem satın alma gücünü arttırdı, hem de federal hükümetin vergi toplama alanını federe cumhuriyetlerin lehine daralttı.

1 Nisan 1966 tarihli yasa bankacılık faaliyetlerini “bölgesellik” sınırlandırmasından kurtardı. Bundan evvel her banka kendi bölgesi içinde faaliyet gösterebiliyordu. Yeni yasa ile birlikte bankalar bölge fark etmeksizin tüm ülke çapında faaliyet göstermeye başladılar. Bankaları bölgesel sınırlandırmadan kurtaran bu yasa, aynı zamanda daha önceden yasak olan bankalar arası birleşmelere olanak tanıdı. Böylece hem banka sayısında azalma yaşandı hem de ekonomik hayatta etkili olan büyük/güçlü bankalar ortaya çıktı.¹⁹⁴

Merkezi planlamayı / kontrolü azaltmak suretiyle özyönetimi güçlendirmeyi amaçlayan 1965 Reformları, bankacılık alanında federal hükümetin gücünü / yetkilerinin azalttı, buna karşılık işletmelerin yetkilerini ve bankaların bağımsızlığını arttırdı. Bu niyet doğrultusunda çıkarılan 1965 tarihli Bankacılık ve Kredi Yasası, yatırım, ticaret ve tüketim kredisi olmak üzere üç tip kredi uygulaması başlattı. Buna bağlı olarak da federal, bölgesel devlet (altı federe cumhuriyet, iki özerk eyalet) ve komün bankalarının yerini piyasa yönelimli üç tip banka aldı: Yatırım Bankaları, Ticaret Bankaları, Tasarruf Bankaları. Bu bankalar, yatırımcı statüsündeki işletmeler ve toplumsal-politik topluluklar (federal, federe ve komün yönetimleri) tarafından kuruluyordu. İşletmeler, toplumsal-politik topluluklar olmadan banka kurabilir. Ama bunun tersi mümkün değildir. Çünkü yasaya göre banka meclisinde işletmelerin oy çoğunluğu (en az %70) olmalıdır. Banka, banka meclisi ile bu meclis tarafından atanan yönetim kurulu, kredi komitesi, direktör ve direktör yardımcısı tarafından yönetiliyordu. Banka meclisi üyeleri, bankayı kurmuş olan yatırımcı işletmelerin ve toplumsal-politik toplulukların temsilcileri ile banka işçi konseyinin atadığı temsilcilerinden oluşuyordu. Banka meclisinde kurucu / yatırımcı işletmelerin ve toplumsal-politik toplulukların oy hakkı, sahip oldukları yatırım payına bağlıydı ve hiçbir kurucu / yatırımcı %10'dan fazla oy hakkına sahip olamazdı. Yönetim kurulu, banka meclisinin kararlarını uygular ve banka meclisine öneriler sunar. Direktör, yönetim kuruluna ve kredi talepleriyle ilgilenen kredi kuruluna başkanlık yapar. Bu

---

¹⁹³ Macesich, a. g. e. s. 221.

yönetim organlarının haricinde ayrıca banka iş kolektifi, işçi konseyini seçiyordu. Banka işçi konseyi, kişisel gelirlerin dağıtımı, fonların kullanımı, personel meseleler gibi konularda banka çalışanlarını temsil ediyordu. Banka meclisindeki oy payı en fazla %10 olabilen banka işçi konseyi, iş ve kredi politikalarının belirlenmesinde etkisi yoktu. Banka geliri, banka meclisinin kararıyla üçe bölünüyordu: Birinci gelir bölümü banka iş kolektifine, ikinci bölüm banka kredi fonuna giderdi. Üçüncü gelir bölümü ise, bankanın kurucu üyeleri arasında sahip oldukları yatırım paylarına göre bölüştürülürdü.¹⁹⁵

Ayrıca 1965 Reformları, yatırım kaynaklarının kullanımı ve dağıtımı konusunda bankaların ve bu bankaları kontrol eden işletmelerin rolünü arttırdı, buna karşılık toplumsal-politik toplulukların (federasyon, federe cumhuriyet, özerk eyalet, srez, komün hükümetlerinin) rolünü azalttı. Çünkü Federal Toplumsal Yatırım Fonları ve diğer toplumsal-politik toplulukların sahip oldukları toplumsal yatırım fonları 1964 yılında tamamen lav edildi, bu fonlarda yer alan kaynaklar / varlıklar banka kredi fonlarına yatırıldı. Bunun sonucunda yatırımların finansmanında bankaların ve işletmelerin payı arttı, toplumsal-politik toplulukların payı azaldı. 1964 reformu öncesinde ve 1970 yılında yatırımların finansmanında banka kaynaklarının payı %0,9 ve %51,1; işletme kaynaklarının payı %31 ve %33,4; toplumsal-politik toplulukların fonlarından gelen yatırım kredilerinin payı %57,6 ve %5,2; bütçe kaynaklarının payı ise %10,5 ve %10,3 olarak gerçekleşti.¹⁹⁶ Böylece yatırım kaynaklarının kullanım ve dağıtım şekli 1965 Reformları ile birlikte piyasa mekanizmasına yaklaştırılmış oldu ve bankalar, kaynakların kullanımında / dağıtımında son derece önemli aktörler haline geldi.¹⁹⁷

Yukarıda kısaca özetlemeye çalıştığımız 1965 Reformları Yugoslav ekonomisini hem daha fazla oranda ademi merkezî yapıya büründürdü, hem de daha fazla oranda piyasanın taleplerine duyarlı/hassas hale getirdi. Böylece piyasa mekanizmasının Yugoslav ekonomisi üzerindeki etkisi arttı.¹⁹⁸ Bunun yapılmasının

---

¹⁹⁴ Bkz.: Singleton, **a. g. e.**, s. 152-156 ve Prout, **a. g. e.**, s. 43-44.

¹⁹⁵ Horvat, **The Yugoslav...**, s. 214-217 ve Hanzekovic, **a. g. e.**, s. 220-223.

¹⁹⁶ Hanzekovic, **a. g. e.**, s. 224-225 ; Comisso, **a. g. e.**, s. 76 ve Dubey, **a. g. e.**, s. 40.

¹⁹⁷ Wlodzimierz Bri, Kazimierz Lask, **From Marx to the Market: Socialism in Search of an Economic System**, Oxford, Clarendon Press, 1992, s. 89.

¹⁹⁸ Mitja Kamusic'e göre, bu yönüyle Yugoslav ekonomisi, hem devlet planlamasını hem de piyasa mekanizmasını içeren "karma kapitalist ekonomi sistemi"ne benziyordu. (Mitja Kamusic, "Economic

altında yatan temel neden ise, bürokrasinin gücünü kırma düşüncesi idi. Bu yıllarda Yugoslav ekonomistleri ve politikacıları arasında yaygın olan görüşe göre, “ademi merkezîyetçilik” ve “sınırlı bir piyasa mekanizması”, bürokratik sapmaya karşı mücadelede kullanılacak iki en önemli araç idi.¹⁹⁹

Ekonomik hayatta devlet kontrolünün ve merkezîyetçiliğin azaltılması süreci 1971 yılında gerçekleştirilen 23 anayasal değişiklik ile devam etti.²⁰⁰ Bu süreç özellikle Tito ve Kardelj tarafından destekleniyordu. Çünkü Tito-Kardelj ikilisine göre emekçi halkın özyönetiminin gelişmesinin önkoşulu federal devletin ekonomik-politik gücünün azaltılmasına, buna karşılık işçi konseyleri, işletmeler, komünler, özerk eyaletler ve federe cumhuriyetlerin yetkilerinin genişletilmesine bağlıydı.²⁰¹ Dolayısıyla 1971 Anayasa Değişikliklerinin amaçları; merkezi devlet bürokrasisinin özyönetimin önüne geçmesini ve bürokratik yozlaşmayı engellemek, federe cumhuriyetlerin özerkliklerini arttırmak, özgürce birleşmiş emeğin (işçilerin) ekonomideki rolünü arttırmak ve federe cumhuriyetler arası ilişkileri demokratik bir zeminde geliştirmek idi.²⁰²

Bu temel amaç çerçevesinde 1971 yılında ekonomik alanda gerçekleştirilmiş olan anayasal değişiklikleri altı şıkta özetlenebilir.²⁰³

(1) Ekonomik ve teknolojik bütünlük arz eden en küçük çalışma (iş) birimi / parçası “Birleşik Emek Temel Örgütü (**Osnovna Organizacija Udruzenog Rada - BETÖ**)” olarak tanımlandı. Ekonomik ve teknolojik bütünlük arz eden en küçük iş biriminde çalışan tüm işçiler BETÖ’yü meydana getirir. Anayasal Değişikliğe (ve üç yıl sonra yürürlüğe girecek olan 1974 Anayasasına) göre BETÖ, ekonomi alanında bağımsız en küçük özyönetim birimidir, birleşik emeğin temel birimidir ve bu birim içinde iş ilişkileri doğrudan ve eşit biçimde işçiler tarafından düzenlenir. Temel

---

Efficiency and Workers’ Selfmanagement”, **Yugoslav Workers’ Selfmanagement**, Ed. M. J. Broekmeyer, Dordrecht, D. Reidel Publishing Company, 1970, s. 78-79, 112-113).

¹⁹⁹ K. Coates, “Democracy and Workers’ Control”, **Self-Management: Economic Liberation of Man**, Ed. Jaroslav Vanek, Baltimore, Penguin Education, 1975, s. 108.

²⁰⁰ Drulovic, **a. g. e.**, s. 165.

²⁰¹ David A. Dyker, “The Degeneration of the Yugoslav Communist Party as a Manging Elite – a Familiar East European Story?”, **Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth**, Ed. David A. Dyker, Ivan Vejvoda, London, Longman, 1996, s. 54-55.

²⁰² Schrenk, v. d., **a. g. e.**, s. 31 ve Hanzekovic, **a. g. e.**, s. 231-232.

²⁰³ Bkz.: Hanzekovic, **a. g. e.**, s. 232-236 ; Singleton, **a. g. e.**, s. 268-274 ; Prout, **a. g. e.**, s. 58-67, 71-73 ; Dubey, **a. g. e.**, s. 41-42 ; Horvat, **The Yugoslav...**, s. 217-218 ; Knight, **a. g. e.**, s. 96 ve

mikro ekonomik karar birimi olan BETÖ yasal olarak bağımsızdır. İşletme, daha geniş bir özyönetim birimi olarak, kendisi içinde faaliyet gösteren BETÖ'ler arasında imzalanmış anlaşmalar sonucunda oluşur. Böylece 1971'den itibaren "işletme, birleşik emek temel örgütleri federasyonu görünümü kazandı."²⁰⁴ Daha sonradan yeni yatırımlar neticesinde işletme içindeki BETÖ sayısı arttırılabilir. BETÖ işçileri, yönetim organı olarak kendi aralarında seçim yoluyla bir işçi konseyi oluştururlar. 30'dan az işçinin çalıştığı BETÖ'lerde işçi konseyi seçimi yapılmaz, işçilerin tümünden oluşan iş kolektifi işçi konseyi işlevi görür. XXI ve XXII numaralı anayasa değişikliklerine göre, BETÖ'nün sahip olduğu net gelir, kişisel gelirler - yeni yatırımlar - toplumsal fon arasında bölüştürülür. Bu bölüştürme, işçi konseyi tarafından gerçekleştirilir. Kardelj, 1971 Değişikliklerinin temel amacını, BETÖ içinde yer alan işçilerin yetkilerini hem federe hem de federal devlet organları karşısında güçlendirmek olarak tanımlamıştır.²⁰⁵

(2) 1965 tarihli Bankacılık ve Kredi Yasası tarafından lağvedilmiş olan bölgesel devlet bankaları tekrardan kuruldu. Böylece altı federe cumhuriyet ve iki özerk eyalet kendi bölgesel ulusal bankasına yeniden kavuşmuş oldu. 1971 Reformları, Bankacılık ve Kredi Yasası çerçevesinde kurulmuş olan yatırım, ticaret ve tasarruf bankalarının kuruluş ve yönetim biçimini etkilemedi.

(3) İşletmeler arası ilişkilerin ve bir bütün olara ekonomik faaliyetlerin koordinasyonu amacıyla "toplumsal sözleşmeler (**drustveni dogovor**)" ve "özyönetimsel anlaşmalar (**samoupravni sporazum**)" sistemi geliştirildi. Toplumsal sözleşmeler, devlet, sendika ve işletme arasında; özyönetimsel anlaşmalar ise işletmeler arasında yapılyordu. İşletmenin, toplumsal sözleşmelere ve özyönetimsel anlaşmalara dahil olması gönüllülük esasına dayanıyordu. Bu sözleşmelerin ve anlaşmaların tarafları arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar Özyönetim Mahkemelerinde (birleşik emek mahkemeleri, tahkim kurulları, uzlaştırma kurulları, seçilmiş hakimler) çözümleniyordu. Bunlar, federal ve federe devletin yargı gücüne bağlı olmayan özerk mahkemelerdi. Rusinow'a göre, toplumsal sözleşmeler ve

---

Işıklı, "Yugoslavya'da Özyönetim", **Yönetime Katılma ve Özyönetim Seminerinde Sunulan Bildiriler ve Tartışmalar**, Ankara, Milli Produktivite Merkezi Yayınları, 1979, s. 109, 112.

²⁰⁴ Horvat, **The Yugoslav...**, s. 39.

²⁰⁵ Kardelj, **Contradictions ...**, s. 50.

özyönetimsel anlaşmalar, “devletin silinmesi” prensibi ve amacı doğrultusunda başlatılmış bir uygulamaydı.²⁰⁶

(4) Mal / hizmet üretenleri ve bunları tüketenleri/kullananları bir araya getiren “özyönetimsel yarar birlikleri (**samoupravna interesna zajednica**)” oluşturuldu. Yarar birliklerinin temel misyonu arz, talep, yatırım ve fiyat konularında yaşanan sorunları tartışmak ve çözüm önerileri geliştirmektir. Ayrıca yarar birlikleri ortak toplumsal ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olarak okul, hastane vb. kuruyorlardı. Bu birlikler, alttan üste doğru komün, federe cumhuriyet ve federal düzeyde örgütleniyordu.

(5) Federe cumhuriyetler ile Kosova-Metoya ve Voyvodina özerk eyaletlerinin ekonomi alanındaki yetkileri federal devletin yetkilerinin aleyhine genişletildi. Vergi sisteminde ademi merkezîyetçilik arttırıldı. Her cumhuriyet ve özerk eyalet, kendi vergi sistemini kurma ve kendi vergi türlerini ve kaynaklarını belirleme hakkını elde etti. Federal bütçe; sadece gümrük vergilerinden ve cumhuriyetler ile özerk eyaletlerden gelen (satış vergileri meblağsı üzerinden tahakkuk edilen) kotalardan oluşacak ve sadece askeri harcamaları, federal yönetim giderlerini, rezerv fonu ve az gelişmiş bölgeleri finans edecektir. Kalkınma politikası, dış ticaret ve ödemeler sistemi, para sistemi, iç piyasa, mali işler konuları ile ilgilenmek üzere beş “Cumhuriyetler Arası Komite” oluşturuldu. Ayrıca bu beş komite arasında koordinasyonu sağlamak amacıyla bir “Federal Koordinasyon Komitesi” oluşturuldu.

(6) Özel şahısların özyönetimsel işletmelere para yatırabilmesine izin verildi. İşletmeye parasını yatıran şahıs, yatırdığı paranın karşılığında işletmeden senet alır. Bu senede, işletmenin iş başarısına göre faiz verilir.

Sosyalist Yugoslavya'nın üçüncü ve son anayasası olan 1974 Anayasası, 1971 düzenlemelerini muhafaza etti. Ekonomi yönetiminde ademi merkezîyetçilik prensibi devam ettirildi. Federal devlet, federe cumhuriyet, özerk eyalet ve komün yönetimleri arasında paralel (hiyerarşik değil) ilişkiyi ve katılımı içeren toplumsal-ekonomik planlama modeli benimsendi ve uygulamaya kondu. Toplumsal-ekonomik planlar oluşturulurken ve uygulanırken, paralel planlama modeli vasıtasıyla federal

---

²⁰⁶ Rusinow, **The Yugoslav...**, s. 329.

devlet, federe cumhuriyetler, özerk eyaletler ve komün yönetimleri arasında uzlaşma sağlanması hedeflendi.²⁰⁷

1974 Anayasası, 1971 yılında oluşturulmuş olan özyönetimsel yarar birliklerini dış ekonomik ilişkiler alanına doğru genişletti ve “dış ekonomik ilişkiler yarar birlikleri” oluşturuldu. Federe cumhuriyetler ve federal düzeyde örgütlenen bu birlikler, dış ekonomik ilişkiler meseleleri ile ilgileniyordu.²⁰⁸ Dış ekonomik ilişkiler yarar birlikleri, yabancı firmalar ile yatırım anlaşmaları düzenleme yetkisine sahipti.²⁰⁹

YSFC'nin son anayasası, toplumsal-ekonomik sistemin işçi sınıfının ve emekçi halkın iktidarına dayandığını vurguladı:

“Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin sosyalist toplumsal sistemi, işçi sınıfının ve bütün emekçi halkın iktidarına ve özgür, eşit üreticiler ve yaratıcılar olan halk arasındaki ilişkilere dayanır.”²¹⁰

1974 Anayasası, BETÖ içinde işçilerin sahip oldukları “geri alınamaz” beş temel “çalışma hakkı” düzenledi: Çalışmayı ve işletmeyi yönetmek, gelirin kullanımı hakkında karar almak, karşılıklı emek ilişkilerini düzenlemek, toplumsal mülkiyet kaynaklarını yönetmek ve kişisel gelir elde etmek.²¹¹ Yeni anayasayla birlikte işletme içi gelir dağılımının düzenlenmesinde işçilerin ve işçi konseylerinin rolü arttı. Kardelj'in sözleriyle 1974 Anayasası;

“...büyük emek verimliliğine dayalı olarak meydana getirilen gelirin, işçilerden ve bir bütün olarak emekçi halktan uzaklaşmasını değil, mümkün olan en üst düzeyde, onlara yönelmesini güvence altına almıştır.”²¹²

1974 Anayasası ayrıca özyönetimsel işletmelerin gücünü devletin aleyhine arttırdı. Örneğin; federal devletin ve federe devletlerin kontrolünde olan yatırım

---

²⁰⁷ Knight, a. g. e., s. 94.

²⁰⁸ A. e., s. 100.

²⁰⁹ Bkz.: Balog, v.d., a. g. e., s. 80-82.

²¹⁰ “The Constitution...”, s. 69.

²¹¹ Balog, v.d., a. g. e., s. 13.

²¹² Bruce McFarlane, **Yugoslavia: Politics, Economics and Society**, London and New York, Pinter Publishers, 1988, s. 38.

fonları (az gelişmiş bölgeler için ayrılan fon hariç) tasfiye edilerek bu fonlardaki kaynaklar işletmelere devredildi.²¹³

Ekonomi alanında sosyalist özyönetim sisteminin tedrici gelişim sürecinin son aşamasını 1976 tarihli Birleşik Emek Yasası (**Zakon o Udruženom Radu**) oluşturur. 26 Kasım 1976 tarihinde Federal Meclis tarafından kabul edilen bu yasa, “1976 Anayasal Değişikliği”, “Küçük İşçi Anayasası” veya “Özgür Birleşen Emek Kodeksi” olarak da bilinir. Toplam altı bölümden oluşan Birleşik Emek Yasası, ekonomide devlet kontrolünü ve merkeziyetçiliği azaltmak, işçilerin ise yönetsel gücünü ve pozisyonunu yükseltmek amacıyla hazırlanmıştır.²¹⁴

Bu amaç çerçevesinde uygulamaya sokulan Birleşik Emek Yasası, ekonomi alanında on tip özyönetimsel birleşik emek örgütü tanımlamıştır.²¹⁵

Ekonomik ve teknolojik bütünlük arz eden en küçük iş birimi olan *BETÖ*; birden çok *BETÖ*'den oluşan *Çalışma Örgütleri*; belli bir sektörde veya işkolunda yer alan çalışma örgütlerini bir araya getiren *Birlikler*; birlikleri içeren ve koordinasyonu sağlayan *Ekonomi Odaları*; verimliliği ve kapasiteyi arttırmak amacıyla bir araya gelen ve aralarında yasal bağ olan çalışma örgütlerini kapsayan *Birleşik Emek Karma Örgütleri*; verimliliği ve kapasiteyi arttırmak amacıyla bir araya gelen fakat aralarında yasal bağ olmayan çalışma örgütlerini kapsayan *Yeniden Üretim Birlikleri*; mal - hizmet üreticileri ile tüketenleri bir araya getiren ve ilgili konular/problemler hakkında bir müzakere formu yaratan *Özyönetimsel Yarar Birlikleri*; özel sektör alanında yer alan üreticileri/çalışanları (çiftçiler, zanaatçılar, küçük işyeri sahipleri) ortak üretim amacıyla bir araya getiren *Kooperatifler*; özel sektör alanında yer alan üreticiler/çalışanlar ile toplumsal sektör alanında yer alan çalışma örgütleri arasında yapılan özyönetimsel anlaşmalar vasıtasıyla kurulan ve böylece özel üreticileri/çalışanları toplumsal kaynaklarla buluşturan *Birleşik Emek Anlaşmalı Örgütler*; *BETÖ* ve çalışma örgütlerinin mevduatlarını işleten ve toplumsal yatırımları finanse etmekle görevli olan *Bankalar*.

Bu başlık altında son olarak “sosyalist özyönetim sisteminde gelir dağılımı” konusuna kısaca değinmekte fayda var.²¹⁶ Çünkü ekonomik alanda sosyalist

²¹³ Horvat, *The Yugoslav...*, s. 40.

²¹⁴ Bkz.: Vefki Hasan, *Özyönetim*, Üsküp, Birlik Yayınları, 1984, s. 111-113.

²¹⁵ Bkz.: Schrenk, v. d., *a. g. e.*, s. 49-65 ve Knight, *a. g. e.*, s. 90-92.

özyönetim sistemi, sadece Yugoslavya'ya özgü olan bir gelir dağılımı yöntemi geliştirmiştir. Kapitalist ekonomilerde ve SSCB tarzı sosyalist modelde, işletme karının/gelirinin nasıl bölüneceği ve nasıl kullanılacağı işletme içindeki özyönetimsel işçi organları tarafından belirlenmez; birincisinde kapitalist, ikincisinde ise devlet belirleyicidir. Yugoslav özyönetim modeli ise, bu konuda işçilere daha fazla sorumluluk yüklemek, daha fazla yetki tanımak ve daha fazla özgürlük sağlamak istemiştir. Fakat bu özgün gelir dağılımı yöntemi kendi içinde bazı sorunları ve çelişkileri de barındırmıyor değildi.

Yugoslavya'da uygulanmış olan sosyalist özyönetim sisteminde, işletme karı "işletme net geliri", işçi ücreti de "kişisel gelir" olarak adlandırılıyordu. Çünkü sosyalist özyönetim anlayışına göre "kar ve ücret", kapitalist üretim ve sömürü ilişkilerine özgü kategorilerdir ve dolayısıyla da sosyalist üretim ilişkileri bünyesinde bu kategorilere yer yoktur.

Sosyalist özyönetim sisteminde işletme net geliri; işletme gayri safi toplam gelirden, amortisman payı ve toplumsal harcamalar fonu düşüldükten sonra geriye kalan gelir kısmıdır. Amortisman; üretim, satın alma, nakliyat, reklam, kira, bakım-onarım gibi işletme masraflarını karşılamak için toplam gelirden ayrılan paydır. Toplumsal harcamalar fonu; bağlı olunan komün, özerk eyalet (Voyvodina ve Kosova), federe devlet ve federal devlet bütçelerine işletmenin ödediği vergilerdir. İşletmenin ödeyeceği vergi türleri ve miktarı; komün, özerk eyalet, federe cumhuriyet ve federal meclis organlarınca tespit ediliyordu. Dolayısıyla bir işletmenin toplam geliri (İşletme Gayri Safi Toplam Geliri) üç kategoriye bölünüyordu: Amortisman Payı + Toplumsal Harcamalar Fonu + İşletme Net Geliri.²¹⁷

İşletme net geliri, kişisel gelirler ve dağıtılmamış yedek fonlar olarak ikiye ayrılıyordu: İşletme Net Geliri = Kişisel Gelirler + Dağıtılmamış Yedek Fonlar. Kişisel gelirler ve dağıtılmamış yedek fonlar, yasalara aykırı biçimde davranılmadığı sürece, tamamıyla işçi konseyinin yetki ve sorumluk alanına dahildi.

---

²¹⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Horvat, **The Yugoslav...**, s. 179-185 ; Bicanic, **Economic...**, s. 103-110 ; Adize, **a. g. e.**, s. 49-58 ; Akçaylı, **a. g. e.**, s. 194-197 ; Hunnius, **a. g. e.**, s. 292-294 ; Prout, **a. g. e.**, s. 25-26 ve Sturmthal, **a. g. e.**, s. 105-107.

²¹⁷ Işıklı, "Yugoslavya'da...", s. 115.

İşçi konseyi, dağıtılmamış yedek fonları yeni yatırımlar yapmak için kullanabileceği gibi; sağlık ocakları, hastaneler, tatil köyleri, okullar, kültür merkezleri, lojmanlar, kreşler gibi tesisler kurmak için de kullanabiliyordu. Böylece işçi konseyi, çalışanların ve ailelerinin sağlık, eğitim, tatil gibi ihtiyaçları ile ilgilenme ve bu ihtiyaçlara cevap verme yetki ve sorumluluğunu üstlenmiş oluyordu.

Kişisel gelirler, işletme net gelirinin işçilere dağıtılan kısmıdır. Kişisel gelirlerin yaklaşık üçte biri, işçilerin vergi ve sigorta aidatlarının ödenmesine ayrılıyordu. Geriye kalan üçte ikilik bölüm ise işçilere net gelir olarak kalıyordu. Kişisel gelirlerin düzeyi ve işçiler arasında dağılımı, işçi konseyi tarafından belirleniyordu. Kişisel gelirler ilk başta, işletme içindeki departmanlar arasında, daha sonra da departman içindeki işçiler arasında dağıtılıyordu.

Kişisel gelirlerin önce departmanlar ve sonradan da işçiler arasında dağıtımı, “iş değerlendirme sistemi” ile yapılıyordu. Son derece karmaşık ve hassas biçimde gerçekleştirilen bu sistem, gelirin “herkesin emeğine göre” dağıtılması prensibine dayanıyordu. Nitekim YKB Programında sosyalizm tarif edilirken, sosyalist toplumsal sistemde gelirin “herkesin emeğine göre” dağıtılması gerektiği belirtiliyordu.²¹⁸ Bu prensip, Marx’ın komünist devrimin birinci aşamasında (proletarya diktatörlüğünde) uygulanmasını önerdiği “toplumsal zenginliğin emeğin kabiliyetine ve performansına göre bölüştürülmesi” düşüncesine dayanıyordu.²¹⁹

Fakat bu Marksist prensip, piyasa tarafından sınırlandırılıyor ve baskı altına alınıyordu. Çünkü gelir dağılımında esas itibariyle işletmenin piyasadaki “başarısı” rol oynuyordu. İşletmenin geliri, piyasa dinamiklerinin etkisiyle değişiyordu.²²⁰ Yani işletme, ürettiği ürünleri (veya hizmetleri) piyasada satıp gelirini arttırdığı oranda işçilere kişisel gelir dağıtabiliyordu. Dolayısıyla, işçinin elde edeceği kişisel gelir, sadece kendisinin sarf ettiği emek-gücünün miktarına ve niteliğine değil, aynı zamanda işletmenin piyasa üzerinden elde ettiği gelire bağlıydı.²²¹

---

²¹⁸ Bkz.: yuk., s. 111.

²¹⁹ Bkz.: yuk., s. 52.

²²⁰ Kamusic, **a. g. e.**, s. 94.

²²¹ İşletmeler piyasa üzerinden gelir elde ettiği için ve işletme gelirleri piyasadaki dalgalanmalardan etkilendiği için, bazı Yugoslav ekonomistlere göre (örneğin Mijalko Todorovic, Miladin Korac, Strassimir Popovic), Yugoslav işletmeleri ile kapitalist işletmeler arasında büyük benzerlik vardır. (Bkz.: Milenkovitch, “The Worker-Managed Enterprise”, **Self-Management: Economic Liberation of Man**, Ed. Jaroslav Vanek, Baltimore, Penguin Education, 1975, s. 423-429). Fakat bu yazarlar özyönetimsel işletmeler ile kapitalist işletmeler arasındaki büyük farkı görememişler veya görmezden

İşletmelerin piyasadan elde ettikleri gelirler yıldan yıla, hatta aynı yıl içinde aydan aya değişiklik gösterdiğinden, işçilerin aldıkları kişisel gelirler de yıldan yıla ve hatta yıl içinde değişiklik gösterebiliyordu. Yani işletme gelirinde yaşanan dalgalanmalar, işçilerin kişisel gelirlerinde de dalgalanmalara sebep oluyor, bir Yugoslav işçisi yılbaşında, ortasında ve sonunda farklı miktarlarda kişisel gelir elde edebiliyordu.

Dolayısıyla bir Yugoslav işçisi, aynı miktarda / nitelikte emek-gücü sarf etmiş olsa dahi, yıl içinde piyasa dalgalanmalarından dolayı daha az veya daha fazla kişisel gelir elde ediyordu. Ayrıca, aynı miktarda / nitelikte emek-gücü sarf etmiş olan iki işçi, farklı işletmelerde çalıştıkları için ve işletmelerin piyasa üzerinden sağladıkları gelirler farklı olduğu için, farklı kişisel gelir elde ediyordu. Bu durum, Marksist düşünceden miras alınan “eşit emeğe eşit gelir” prensibiyle çelişiyordu.

İşletme geliri ve kişisel gelirler piyasadaki dalgalanmalara bağlı olarak bazen çok düşebiliyordu. Bu gibi olumsuz durumlara karşı işçilerin korunması için “asgari gelir garantisi” uygulanıyordu. Asgari gelir garantisi, komün meclislerince belirleniyordu. Fakat komünden komüne farklılıklar gösterebilen asgari gelir garantisi, bazı yıllarda “asgari geçim haddi”nin altına düşüyordu. Örneğin; 1968 yılında asgari geçim haddi 330 dinar olduğu halde ülke çapında ortalama asgari gelir garantisi 262 dinar idi.²²²

2. 2. 2. Ülke Yönetiminde Sosyalist Özyönetim

Ekonomik alanda sosyalist özyönetimin zaman içerisinde tedrici bir gelişme kaydetmesi gibi, ülke yönetiminde sosyalist özyönetim de tedrici bir gelişme

---

gelmişlerdir: Kapitalist işletmelerde çalışan insan, belli bir ücret karşılığında emek-gücünü kapitaliste satan işçidir. Bu işçi, işletme karına ortak değildir. İşletme, kapitalistin özel mülkiyeti altındadır; dolayısıyla işletme karı da kapitaliste aittir. Oysa Yugoslavya’daki özyönetimsel işletmelerde çalışan insan, hem sarf ettiği emek-gücü karşılığında belli bir kişisel gelir elde eden “işçidir”; hem işçi konseyi vasıtasıyla işletmenin yönetimine katılan “yöneticidir”; hem de işletmenin net geliri arttığı/azaldığı oranda elde edilen kişisel gelir değiştiği içinde “net gelir ortağıdır.” Ayrıca özyönetimsel işletme, hiç kimsenin özel mülkiyeti değildir, toplumsal mülkiyet içinde yer alır. Bu toplumsal mülkiyetin (işletmenin) kullanım, yönetim ve düzenleme hakları ise işçilere aittir. Dolayısıyla çalışan insan, kapitalist işletmede sadece bir işçidir; özyönetimsel işletmede ise, “işçi – yönetici – net gelir ortağı”dır.

²²² Akçaylı, a. g. e., s. 197.

yaşamıştır. Bu tedrici gelişim sürecini üç alt başlıkta inceleyebiliriz: (1) 1953 Tarihli Anayasal Kanun; (2) 1963 Anayasası ve Anayasa Değişiklikleri; (3) 1974 Anayasası.

2. 2. 2. 1. 1953 Tarihli Anayasal Kanun

Ülke yönetiminde sosyalist özyönetim, 1953 tarihinde kabul edilen “YFHC’nin Toplumsal ve Politik Yapısı ve Federal Erk Organları Hakkında Anayasal Kanun (**Ustavni Zakon o Osnovama Drustvenog i Politickog Uredjenja FNRJ i Saveznim Organima Vlasti**)” ile birlikte başlatıldı. Anayasal Kanunun 4. Maddesine göre “...komün, şehir ve srezlerde emekçi halkın özyönetimi ülkenin toplumsal ve politik sisteminin temelini temsil eder.”²²³ Anayasal Kanun, ülke yönetiminde sosyalist özyönetim sistemini dört tip yönetim birimine dayandırdı: (1) federal devlet, (2) federe cumhuriyetler, (3) srezler, (4) komünler. Federal devlet ile altı federe cumhuriyet, “devlet organları”; srez ve komünler ise, “vatandaşların özyönetimsel grupları” olarak tanımlandı.²²⁴ Nasıl ki ekonomik karar alma süreci devlet organlarından işletmelere kaydırılarak ekonomik alanda ademi merkeziyetçi yapı oluşturuldu, politik iktidar federal hükümetten bölgesel ve yerel yönetimlere kaydırılarak ülke yönetiminde de ademi merkeziyetçi yapı inşa edildi.²²⁵

Daha önce açıkladığımız gibi, 1946 Anayasası YFHC’nin yasama organını (Federal Halk Meclisi) iki konseyli meclis olarak kurmuştu: Federal Konsey ve Halklar Konseyi.²²⁶ Anayasal Kanun, birincisini korurken, ikinci konseyi lav edip yerine Üreticiler Konseyini (**Vece Proizvodjaca**) kurdu. Federal Konsey, oy kullanma hakkına sahip tüm YFHC vatandaşları tarafından seçilirken, Üreticiler Konseyi, srez üreticiler konseyleri tarafından seçilen temsilcilerden oluşuyordu. Her iki konsey özel meseleler hakkında çalışma komiteleri kurabiliyordu. Federal Halk Meclisi, yasa ve anayasal değişiklik yapma, federal ekonomi planını ve bütçeyi kabul edip yasallaştırma, iç ve dış politikaya ilişkin temel kararlar alma, savaş ve barış yapma, YFHC Başkanını, Federal Yürütme Konseyi üyelerini ve Federal Anayasa

---

²²³ Dubey, a. g. e., s. 32.

²²⁴ 1953 tarihli Anayasal Kanuna göre ülkenin politik-yönetimsel örgütlenmesinin şeması için bkz.: **Workers’...**, s. 22.

²²⁵ Prout, a. g. e., s. 2.

Mahkemesi üyelerini seçme ve görevden alma, federe cumhuriyetler arasındaki sınırları değiştirme ve sınır anlaşmazlıklarını çözüme bağlama gibi önemli yetkilerle donatılmıştı.

Yeni yasa, 1946 Anayasasında yer alan Federal Prezidyum ile Federal Hükümet organlarını iptal etti, bunların yerine, iki konseyin ortak oturumunda seçilen ve YFHC'nin yürütme organı olarak çalışan "Federal Yürütme Konseyi (**Savezno Izvrsno Vece**)" organını kurdu. Yürütme Konseyine tüm federe cumhuriyetlerden üye seçilmesi öngörülmüştü. Yürütme Konseyinin dışında ayrıca, eğitim, sağlık, kültür, ekonomi gibi alanlardan sorumlu konseyler oluşturuldu. Bu federal konseyler, federal bakanlıkların yerini aldı.

Anayasal Kanuna göre, YFHC Başkanı, Federal Halk Meclisi üyeleri arasından dört yıllık bir dönem için seçiliyordu. Federasyonu (federal birliği) ülke içinde ve dışında temsil eden federal devlet başkanı, aynı zamanda YHO ve Federal Yürütme Konseyi başkanı idi.²²⁷

İkinci tip yönetim birimi olan federe cumhuriyetler, 1946 Anayasasında olduğu gibi Halk Cumhuriyetleri olarak adlandırılıyordu. Her bir Halk Cumhuriyetinin kendi Cumhuriyet Halk Meclisi vardı. Federal Halk Meclisi gibi, bu meclisler de iki konseyden oluşuyordu: Halk Cumhuriyeti vatandaşları tarafından seçilen "Cumhuriyet Konseyi (**Republicko Vece**)" ve Halk Cumhuriyeti sınırlarında bulunan srez üreticiler konseyleri tarafından seçilen "Cumhuriyet Üreticiler Konseyi (**Republicko Vece Proizvodjaca**)". Yeni yasa, 1946 Anayasasında yer alan Cumhuriyet Prezidyumu ile Cumhuriyet Hükümeti organlarını iptal etti, bunların yerine, iki konseyin ortak oturumunda seçilen ve Halk Cumhuriyetinin yürütme organı olarak çalışan "Cumhuriyet Yürütme Konseyi (**Republicko Izvrsno Vece**)" organını kurdu. Bunun dışında, her bir Halk Cumhuriyeti içinde Eğitim Konseyi, Ekonomi Konseyi, Sağlık Konseyi gibi konseyler oluşturuldu. Bu cumhuriyet konseyleri, cumhuriyet bakanlıklarının yerini aldı. Ayrıca her bir Halk Cumhuriyetinin kendi "Cumhuriyet Başkanı" vardı. Cumhuriyet Başkanı, Cumhuriyet Halk Meclisi tarafından seçiliyordu.²²⁸

---

²²⁶ Bkz.: yuk., s. 95.

²²⁷ Bkz.: Hondius, a. g. e., s. 199-204.

²²⁸ A. e., s. 205-206.

Sırbistan Halk Cumhuriyeti'ne bağlı Voyvodina Özerk Eyaleti; yasam organı olarak iki konseyden oluşan Temsilciler Meclisine, yürütme organı olarak Yürütme Konseyine, yürütme organı başkanı olan Eyalet Başkanına ve yargı organı işlevi gören Yargı İşleri Sekretaryasına sahipti. Kosova-Metoya Özerk Bölgesi ise Bölge Halk Komitesine, Yürütme Konseyine ve Bölge Başkanına sahipti. Kosova-Metoya Özerk Bölgesi (Voyvodina Özerk Eyaleti'nden farklı olarak), yargı işlerinden sorumlu bir sekretaryaya sahip değildi ve yargı konusunda tamamen Sırbistan Halk Cumhuriyeti'ne bağlıydı.²²⁹

Ülke yönetiminde üçüncü halka Srezdir. Srez, belli sayıda komünü içeren komünler topluluğudur. Srezlerin bünyesinde bulunan komünlerin ve federe cumhuriyetlerin bünyesinde yer alan srezlerin sayısı farklılık gösteriyordu. Yani her srez aynı sayıda komünden, her federe cumhuriyet de aynı sayıda srezden oluşmuyordu. Ayrıca ülkede bulunan srezlerin sayısında da zaman içerisinde değişiklikler meydana gelmiştir. Örneğin 1957 yılında 97 olan srez sayısı bir yıl sonra 91'e indirildi. Her srez iki konseyden oluşan "Srez Halk Komitesi"ne sahipti: Srez sınırları içinde yaşayan tüm vatandaşların oylarıyla seçilen "Srez Halk Konseyi" ve srez sınırları içinde yer alan komün üreticiler konseylerinin seçtiği "Srez Üreticiler Konseyi".²³⁰

Ekonomik alanda sosyalist özyönetimin temel birimi işçi konseyleri ise, ülke yönetiminde sosyalist özyönetimin temel birimi komün (**komuna** veya **opstina**) idi. Yugoslav komünistleri ve teorisyenleri "komünü, geleceğin sosyalist toplumunun çekirdeği olarak değerlendiriyorlardı."²³¹ 1953 tarihli Anayasal Kanun, komünü şu şekilde tanımlıyordu:

"Komün, işçi sınıfının ve emekçi halkın iktidarı ve özyönetimi üzerine kurulu temel özyönetimsel toplumsal-politik topluluk olup bünyesinde emekçi halk çıkarlarını gerçekleştirir ve uzlaştırır ve ortak ve genel nitelikteki toplumsal işlerle ilgili iktidar ve yönetim işlevini yerine getirir."²³²

---

²²⁹ Macesich, **Yugoslavia: The Theory and Practice of Development Planing**, Virginia, the University Press of Virginia, 1964, s. 8.

²³⁰ Bkz.: **Workers'...**, s. 22-26.

²³¹ Hunnius, **a. g. e.**, s. 314.

²³² Bozidar Durovic'ten aktaran Işıklı, **Kuramlar...**, s. 143.

Kardelj, sosyalist özyönetim sistemi içinde komünün işlevini ve önemini şöyle vurgulamıştır:

“Emekçi halkın ve vatandaşların temel toplumsal-politik ve özyönetimsel topluluğu olarak komün, bizim sistemde, toplumsal ve politik karar alma sürecinin gerçek anlamda demokratikleşmesinin bir aracı olmaktadır. Sosyalist özyönetim sistemimizin gelişim sürecinde komün, daima iktidarın demokratik örgütlenmesinin temel biçimlerinden birisi olmaktadır ve toplumsal işlerin yönetimine ve iktidarın uygulanmasına emekçi halkın ve vatandaşların doğrudan özyönetimsel katılımı biçimidir.”²³³

Bu iki tanım, komüne ilişkin beş özelliğin altını çiziyor: (1) Komün, “temel özyönetimsel toplumsal-politik topluluk”tur. (2) Komünde esas olan şey, emekçi halkın iktidarı ve özyönetimidir. (3) Komün içinde emekçi halkın iktidarı ve özyönetimi, emekçilerin çıkarlarını gerçekleştirir, uzlaştırır ve ortak toplumsal işlere ilişkin kararlar alıp uygular. (4) Komün, toplumsal ve politik karar alma sürecinin demokratikleşmesine hizmet eder. (5) Komün, emekçilerin toplumsal-ekonomik topluluğunu/birliğini ifade ediyordu.

Her komünün kendi Halk Konseyi (**Narodno Vece**) ve Üreticiler Konseyi (**Proizvodjaca Vece**) vardı. Bunlardan birincisi komün sınırları içinde bulunan ve oy kullanma hakkına sahip olan tüm vatandaşların, ikincisi ise sanayi, ticaret, zanaat ve tarım kesimlerinde çalışan emekçilerin oyları sonucunda seçilen temsilcilerden oluşuyordu. Bu iki konsey Komün Halk Komitesini (**Opstinsko Narodni Odbor - KHK**) oluşturuyordu. KHK, gerekli gördüğü takdirde Halk Sağlığı, Belediye Hizmetleri, Ekonomik İşler, Eğitim ve Kültür, Emek, Toplumsal Yardım ve Güvenlik, İnşaat ve Konut alt konseyleri oluşturuyordu. Komün Başkanı ile Komün Sekreteri, KHK üyeleri arasından KHK tarafından dört yıllık bir dönem için seçiliyordu.²³⁴

Ülke yönetiminde sosyalist özyönetimin temel birimi olan komünlerin sayıları ve büyüklükleri sabit olmayıp yıllara göre değişebiliyordu. 1958 yılında ülke çapında 1.105 komün mevcutken, iki yıl sonra komün sayısı 800’e düşürüldü. 1960

²³³ Kardelj’den aktaran Akbulut, **a. g. e.**, s. 37-38.

²³⁴ Komünlerin organizasyon yapıları için bkz.: **Workers’...**, s. 26-27.

yılında komün başına düşen ortalama nüfus 22.500 idi ve 800 komün toplam 75 srez meydana getiriyordu.²³⁵

Anayasal Kanun ve akabinde gerçekleştirilen reformlar – özellikle 1961 Reformu – komünlerin yönetsel ve ekonomik yetkilerini genişletti. Komünlerin başlıca yetkileri şunlardı:²³⁶

- (1) Komün bütçesini ve toplumsal-ekonomik planı hazırlamak ve uygulamak: KHK, komündeki toplumsal-ekonomik politikaların yürütülmesinden sorumluydu. Bu alanda federal ve federe cumhuriyet yönetimlerinin yetkileri geniş ölçüde komünlere devredilmişti. Komün bütçesi, komün sınırları içinde toplanan vergilerden ve bağlı olunan federe cumhuriyet bütçesi ile federasyon bütçesinden alınan paylardan oluşuyordu. Ortaya çıkan bütçenin kullanılması ve komünal toplumsal-ekonomik planın hazırlanması KHK'nin yetkisi altındaydı. Kendi gelir ve fonlarını tespit etme, yönetme ve denetleme hak ve yetkisine sahip olan komünler, KHK kararı ile işletmelerden aldıkları vergileri arttırabiliyorlardı.
- (2) İşletmeler kurmak, işletmelerin kurulmasını onaylamak ve işletmeleri denetlemek: Komün sınırları içinde her hangi bir işletmenin kuruluşu KHK'nin onayına bağlanmıştı. Onayın alınmasıyla kurulan işletmede işçi konseyinin oluşturulması belli bir zaman alıyordu. İşçi konseyi kuruluncaya kadar işletme, KHK'nin atadığı bir direktör tarafından yönetiliyordu. İşçi konseyi kurulup faaliyete geçtikten sonra bu direktörün görevi sona ermekle birlikte, KHK, işçi konseyini ve işletmeyi komün adına toplumsal denetime tabi tutuyordu. Komün yönetimi ayrıca, komün sınırları içinde yer alan işletmelerin net gelirlerinin işletme içinde bölüşülmesine müdahale edebiliyordu. İşçi konseyinin hazırladığı işletme içi gelir bölüşüm planı ve genel yıllık plan, Ekonomik İşler ve Emek alt konseyleri tarafından incelendikten sonra Komün Üreticiler Konseyinde karara bağlanırdı. Karar alınırken, ilgili işkolu sendikasının görüşü de dikkate alınıyordu. Eğer işçi konseyi karara itiraz ederse, anlaşmazlık, bağlı olunan Srez veya Cumhuriyet Üreticiler Konseyinde çözüldü. Komün yönetimi ayrıca doğrudan işletme kurabiliyordu. İşletmenin, ekonomik faaliyetler sonucunda elde

²³⁵ **Workers'...**, s. 22 ve Macesich, **Yugoslavia: ...**, s. 11.

²³⁶ Bkz.: Macesich, **Yugoslavia: ...**, s. 12-15 ; **Workers'...**, s. 58-59, 238-239 ; Singleton, **a. g. e.**, s. 128-131, 152 ; Prout, **a. g. e.**, s. 17-18 ve Hondius, **a. g. e.**, 309-310.

ettiği gelirlerinin bir kısmı vergi olarak komün bütçesine aktarılıyordu. Geri kala gelir ise, işletmenin kendi bütçesinde kalıyordu.

- (3) Toplumsal hizmetler sunmak ve bu amaç doğrultusunda toplumsal komün kurumları kurmak, işletmek ve yönetmek: KHK, sağlık, eğitim, kültür, spor, eğlence-dinlence alanlarında toplumsal kurumlar kurabilme yetkisine sahipti. Komün içinde yaşayan insanlar bu kurumların hizmetlerinden büyük ölçüde ücretsiz olarak faydalanabiliyordu. Toplumsal komün kurumlarının gider kalemleri komün bütçesinden karşılanıyordu. Yeterli gelir kaynaklarına sahip olmayan komün, toplumsal hizmetlerin yerine getirilebilmesi için bağlı bulunduğu cumhuriyet bütçesinden ve federal bütçeden yardım alabiliyordu.
- (4) KHK kararıyla komün bankaları kurmak ve yönetmek. Böylece komünler, bu bankalar aracılığıyla işletmelere yatırım kredileri verebiliyordu.
- (5) Komün sınırları içinde belediye hizmetleri sunmak, asayiş ve düzeni sağlayıp denetlemek.
- (6) Ekonomik ve toplumsal durum / performans hakkında araştırma yapmak, bilgi toplamak ve rapor hazırlamak. Bu raporlar, kalkınma planları hazırlanırken federe cumhuriyet ve federasyon yönetimleri tarafından dikkate alınıyordu.
- (7) Toplumsal mülkiyeti korumak, geliştirmek ve denetlemek.
- (8) Komünler, ayrıca ortak ihtiyaçların karşılanabilmesi için kendi aralarında ortaklaşa projeler geliştirebilme ve ortak kurumlar kurma yetkisine de sahiptiler.

Anayasal Kanun ile birlikte komünlere ve KHK'lere bu geniş yetkilerin verilmesi, YKP içinde tartışmalara neden oldu. Özellikle 1950'lerin ikinci yarısında parti içindeki merkezîyetçilik taraftarları, komünlerin "bölgecilik" eğilimini arttırdığını bunun da rejimin bütünlüğünü tehdit ettiğini ileri sürmüşlerdir.²³⁷

Fakat Tito-Kardelj-Djilas çizgisi komünlerin güçlendirilmesini savunmuştur: Tito, 1950 tarihli Temel Yasa ve 1953 tarihli Anayasal Kanun ile birlikte devlet aygıtının silinmeye başladığını, bu yeni süreçte iktidarın doğrudan emekçi halka devredildiğini ve bunun sosyalist gelişim için gerekli olduğunu savunuyordu.²³⁸ Devrimin lider kadrosundan olan Djilas ise, ilk başlarda üretim araçlarını kamulaştırmak ve kapitalist unsurlara karşı mücadele etmek için devlet aygıtının

---

²³⁷ Rusinow, *The Yugoslav...*, s. 98.

yoğun biçimde kullanılması gerektiğini, fakat artık devlet yönetimi/müdahalesi için duyulan ihtiyacın azaldığını ve bu nedenle de yetkilerin daha yoğun biçimde emekçi halka devredilmesi gerektiğini söylüyordu.²³⁹ Kardelj, 1953 tarihli Anayasal Kanunu'nu savunurken, mükemmel bir liderlik var olsa dahi, hiçbir bürokratik aygıtın sosyalist gelişmeyi sağlayamayacağını düşünüyordu.²⁴⁰ Dolayısıyla Kardelj'e göre yapılması gereken, yetkilerin emekçi halka devredilmesidir. Yetkileri elinde bulunduran emekçi halk ancak sosyalist gelişmeyi gerçekleştirebilir. Yetkileri kendi tekelinde tutan devlet müdahalesi ise, emekçi halkın özyönetimini engeller.²⁴¹

2. 2. 2. 2. 1963 Anayasası ve Anayasal Değişiklikler

1960-1962 yılları, hem devlet hem de kamuoyu düzeyinde yeni anayasa ile ilgili tartışmaların yapıldığı yıllar oldu. Federasyon Başkanı Tito, bu tartışmalar sürecinde yeni anayasanın temel niteliğinin nasıl olması gerektiğini açıkladı:

“Yeni Anayasanın kalkış ve dayanak noktası, üretici ve yönetici olarak İnsan olmalıdır. Buna karşılık devlet, sadece koordinasyon rolüne sahip olmalıdır. Burada özellikle dikkat edilmesi gereken konu, devlete ekonomi alanında kullanabileceği belli bir miktarda iktidarın verilmesi ve bunun iyi tespit edilmesidir.”²⁴²

Federal hükümetin ve diğer federal devlet aygıtlarının gücünü ve yetkilerini azaltmak, federe cumhuriyetlerin ve diğer yerel yönetimlerin (özellikle komünlerin) yetkilerini ve gücünü arttırmak, emekçi halkın ülke yönetiminde özyönetimini geliştirmek ve güçlendirmek amacıyla hazırlanan 1963 Anayasası, 7 Nisan 1963 tarihinde Federal Halk Meclisi tarafından kabul edildi ve 1946 Anayasasının yerini aldı.²⁴³

1963 Anayasası, devlet aygıtının / iktidarının zayıflatılmasını, buna karşılık doğrudan demokrasinin ve özyönetimin güçlendirilmesini savunanların eseri olmuştur. Bunlardan birisi olan Kardelj, 1962 yılında yayınladığı bir makalesinde,

---

²³⁸ Işıklı, **Kuramlar...**, s. 145.

²³⁹ Djilas'tan aktaran Milenkovitch, **Plan...**, s. 79.

²⁴⁰ Kardelj'den aktaran Rusinow, **The Yugoslav...**, s. 54.

²⁴¹ Kardelj, **Contradictions ...**, s. 27.

²⁴² Djurovic, **a. g. e.**, s. 205.

²⁴³ **A. y.**

hazırlanmakta olan yeni anayasa “toplumsal özyönetimin ve doğrudan demokrasinin hızlı içsel gelişimi için maddi temel, politik çatı ve cesaretlendirme sunacaktır”²⁴⁴ şeklinde yazıyordu. Kardelj ayrıca, 1963 Anayasası Federal Mecliste oylamaya sunulduğu gün yaptığı konuşmasında “sosyalist devletin en üst nihai amacı, halkı yöneten bir araç olmaktan çıkmak ve özgür halkın nesnelere yönetmesine imkân verecek bir ortak örgütsel araç haline gelmek olmalıdır” dedi.²⁴⁵

Anayasa metnini hazırlayan yazarlardan birisi olan anayasa hukukçusu Djordjevic’e göre 1963 Anayasası, dört temel unsuru güvence altına alıyordu: (1) federatif yapıyı, (2) sosyalist demokrasinin temel kurumlarını (işçi konseyleri, komün meclisleri, toplumsal mülkiyet gibi), (3) çok uluslu topluluk yapısını, (4) cumhuriyetlerin ve emekçi halkın egemenlik haklarını (**suverena prava**).²⁴⁶

Yugoslavya’nın ikinci anayasası olan 1963 Anayasası 3 Bölüm, 14 Kısım ve 259 Maddeden oluşuyordu. Anayasanın 1. Maddesi ülkeyi tanımlıyordu:

“Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti, eşit halkların kendi istekleri doğrultusunda birleşerek oluşturdukları federal bir devlettir ve emekçi halkın iktidarına ve özyönetimine dayalı sosyalist demokratik bir toplumdur.”²⁴⁷

Bu tanımdan anlaşıldığı gibi, devletin ismini “Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti (**Socijalisticka Federativna Republika Jugoslavije - YSFC**)” olarak değiştiren 1963 Anayasası, federasyonu “emekçi halkın iktidarına ve özyönetimine dayalı sosyalist demokratik toplum” olarak tanımladı. “Dolayısıyla, yeni Anayasa, emekçi halkın özyönetim haklarının beyanname niteliğindedir”²⁴⁸ ve Yugoslav sistemini “sosyalist demokrasi” olarak tanımladı. Bu sistem içinde yaşayan tüm vatandaşların vazgeçilemez ve ellerinden alınamaz en temel hakları, “özyönetim hakkı”dır.

“Özyönetim hakkı, her vatandaşa, ortak işlerde ve toplumsal meselelerde doğrudan yönetici olarak hareket etme ve toplumsal ve politik yaşamda aktif rol oynama olanağı sağlar.”²⁴⁹

²⁴⁴ Kardelj’den aktaran Horvat, **The Yugoslav...**, s. 20.

²⁴⁵ Kardelj’den aktaran Singleton, **a. g. e.**, s. 146.

²⁴⁶ Jovan Djordjevic, **Novi Ustavni Sistem**, Beograd, 1964, s. 361.

²⁴⁷ Anayasa’dan aktaran Hondius, **a. g. e.**, s. 246.

²⁴⁸ Djurovic, **a. g. e.**, s. 206.

²⁴⁹ Anayasadan aktaran **a. e.**, s. 215.

Giriş Bölümünün 1. Kısmı ise, “self-determinasyon” ve “birlikten ayrılma” hakkına sahip olan halklar(**narod**)ın kendi iradeleri doğrultusunda bir federasyon içinde birleşerek Sosyalist Yugoslavya’yı oluşturduklarını belirtiyordu:

“Yugoslavya halkları, her bir halkın sahip olduğu ayrılma hakkını da içeren self-determinasyon hakkı temelinde ve Halkın Kurtuluş ve Sosyalist Devrim Savaşı sürecinde ortak mücadeleleri ve özgürce deklare edilmiş iradeleri temelinde özgür ve eşit halkların federal cumhuriyeti içinde birleştiler ve her bir halkın ve bütün halkların çıkarı adına emekçi halkın sosyalist federal topluluğunu, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti’ni kurdular.”²⁵⁰

Yeni anayasada Sırp, Hırvatlar, Slovenler, Makedonlar, Karadağlılar ve Bosna-Hersekli Müslümanlar (Boşnaklar) YSFC’nin ana kurucu ulusları olarak tanımlandı. Böylece yeni anayasa (1946 Anayasasından farklı olarak), Boşnakları ayrı bir ulus olarak tanımış ve federasyonun kurucu uluslarından birisi olarak kabul etmiş oldu.²⁵¹

Ülkede yaşayan diğer etnik-kültürel topluluklar (Arnavutlar, Türkler, Romenler, Macarlar, İtalyanlar, Slovaklar, Çekler, Bulgarlar, Çingeneler, v.d.) ise ulusal azınlıklar olarak tanımlandı.²⁵² 1963 Anayasası, ulusal azınlık statüsündeki toplulukların, kendi ulusal kültürlerini ve dillerini özgürce ifade etme, yaşama ve geliştirme hakkını garanti altına aldı. 41. Maddeye göre YSFC vatandaşlarının kendi ulusal kimliklerini özgürce deklare etme veya deklare etmeme hakları vardı:

---

²⁵⁰ Anayasadan aktaran Hondius, **a. g. e.**, s. 245-246.

²⁵¹ Aslında Bosna-Hersekli Müslümanlar (Boşnaklar), bundan iki yıl önce yapıla 1961 Nüfus sayımında ayrı bir “ulus” olarak tanınmıştı. Çünkü bu nüfus sayımında Boşnaklar “etnik anlamda Müslüman” olarak kaydedilmişlerdir. Bu durum 1971 ve 1981 nüfus sayımlarında da tekrarlandı. Şubat 1968 yılında ise Bosna-Hersek Komünistler Birliği Merkez Komitesi, Bosna-Hersekli Müslümanları, cumhuriyetin üç kurucu ulusundan birisi (diğer iki kurucu ulus Sırp ve Hırvatlar) olarak kabul etti. Böylece Boşnaklar, Sırp ve Hırvat ulusları dışında, ayrı bir ulus olarak kabul edildi. (Bkz.: Wolfgang Höpken, “Yugoslavia’s Communists and the Bosnian Muslims”, **Muslim Communities Reemerge: Historical Perspectives on Nationality, Politics and Opposition in the Former Yugoslavia and Soviet Union**, Ed. Edward Allworth, London, Duke University Press, 1994, s. 231-238 ; Paula Franklin Lytle, “Religion and Politics in Eastern Europe”, **Eastern Europe: Politics, Culture and Society since 1939**, Ed. Sabrina P. Ramet, Bloomington, Indiana University Press, 1998, s. 315 ve Aydın Babuna, “Değişen Boşnak Kimliği Üzerine”, **Toplum ve Ekonomi**, Sayı 9, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1996, s. 75).

²⁵² 1961 nüfus sayımına göre ülke nüfusunun uluslara ve ulusal azınlıklara göre dağılımı şu şekildedir: 7.806.213 Sırp; 4.293.860 Hırvat; 1.589.192 Sloven; 1.045.530 Makedon; 972.954 Müslüman (Boşnak); 914.760 Arnavut; 513.833 Karadağlı; 504.368 Macar; 182.964 Türk; 86.433 Slovak; 25.615 İtalyan; 60.862 Romen; 62.624 Bulgar; 30.331 Çek; 142.627 diğerleri (Çingene, Alman, Ruten, Rus, Vlah, Yunan, Yahudi, Avusturyalı, Pole). Ayrıca bu nüfus sayımında 317.125 kişi kendisini “Yugoslav” olarak tanımladı. (Vucinich, **a. g. e.**, s. 254-255 ve Shoup, **a. g. e.**, s. 268).

“Vatandaşlar, hangi ulusa ait olduklarını deklare etmeye veya her hangi bir ulusa ait olmaya zorlanamazlar.”²⁵³ 46. Madde ise “ulusal azınlık üyeleri kendi ulusal dillerinde eğitim görme hakkına sahiptir”²⁵⁴ hükmünü içeriyordu. Bu madde çerçevesinde, çok sayıda ulusal azınlık okulları kuruldu. Öğrenci sayısının az olduğu yerlerde ise ulusal azınlık dilinde eğitim veren okul içi bölümler oluşturuluyordu. Örneğin; 1964 yılında 4.815 Arnavut, 1.565 Macar, 261 Slovak, 222 Bulgar ve 177 Romen okulu veya bölümü faaliyet halindeydi.²⁵⁵

Federasyonu oluşturan kurucu uluslar ve ulusal azınlıklar kendi ana dillerinde dergi, kitap, gazete yayınlama ve radyo, televizyon yayını yapma gibi haklara da sahip idiler. Böylece, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Yugoslavya Krallığı bünyesinde kendi dillerini ve kültürlerini yaşayıp geliştirme olanağına ve hakkına sahip olmayan etnik-kültürel topluluklar, sosyalist devrim sonrasında bu olanağa ve hakka sahip olmuş oldular. YSFC bünyesinde yaşayan etnik-kültürel toplulukların tamamı, ülke ve rejim parçalanıp yıkılıncaya kadar kendi dillerini ve kültürlerini yaşayıp geliştirme olanağına ve hakkına sahip oldular. Böylece YSFC, “dillerin ve kültürlerin gelişimi açısından dünyada eşi görülmemiş bir ölçüde özgür ve demokratik bir ortam yaratmıştır.”²⁵⁶

Bu tür kültürel-dilsel haklara ilaveten 1963 Anayasası, klasik politik özgürlükleri ve vatandaşlık haklarını da güvence altına aldı: Basın, düşünce, vicdan, ifade, toplanma özgürlükleri; yasalar önünde tüm vatandaşların eşit olması; yasalar tarafından kesinleşmediği sürece tüm vatandaşların suçsuz sayılması; her türlü (dinsel, ırksal, dilsel, kültürel, cinsiyet) ayrımcılığın yasaklanması gibi...²⁵⁷

1953 tarihli Anayasal Kanunda olduğu gibi, 1963 Anayasa da ülke yönetiminde sosyalist özyönetim sistemini dört tip yönetim birimine dayandırdı: (1) federal devlet, (2) federe cumhuriyetler, (3) srezler, (4) komünler. 1963 Anayasasına göre, her yönetim birimi bir “devlet” örgütlenmesi değil, “emekçi halk topluluğu”dur.

---

²⁵³ Anayasadan aktaran Hondius, a. g. e., s. 248.

²⁵⁴ A. e., s. 277.

²⁵⁵ A. e., s. 278.

²⁵⁶ Sungur Savran, **Avrasya Savaşları: Körfez’den Afganistan’a Yeni Dünya Düzeninin Kuruluşu**, İstanbul, Belge Yayınları, 2001, s. 112.

²⁵⁷ Djurovic, a. g. e., s. 221, 225.

1963 Anayasasının federal devlete yüklediği görev ve sorumlulukları iki grupta toplamak mümkündür. Birincisi; YSFC'nin egemenliğini, bağımsızlığını ve ülkesel bütünlüğünü dışarıya karşı korumak. Bu görev ve sorumluluk çerçevesinde; federal devletin sahip olduğu başlıca yetkiler YHO'yu organize etmek ve yönetmek, yabancı devletlerle ve uluslararası örgütlerle politik, ekonomik ve diğer diplomatik ilişkileri yürütmek, uluslararası antlaşmalar yapmak ve uygulamak, savaş ve barış kararı almak ve uygulamaktır. İkinci görev ve sorumluluk ise içe dönük idi: Federasyonun ve rejimin içsel bütünlüğünü muhafaza etmek. Bu görev ve sorumluluk çerçevesinde federasyonu oluşturan halkların egemenlik haklarını ve aralarındaki eşitlik ilkesini, ulusal azınlıkların haklarını, rejimin anayasal yapısını, toplumsal-ekonomik-politik sistemin birliğini, vatandaşların temel hak ve özgürlüklerin ve özyönetim hakkını korumak ve uygulamak federal devletin yetkileri içerisinde yer alıyordu.²⁵⁸

“Federasyonun hakları ve görevleri çerçevesinde iktidarın ve toplumsal özyönetimin en üst organı (163. Madde)”²⁵⁹ Federal Meclis (**Savezna Skupstina**) idi.²⁶⁰ Toplam 670 üyeli Federal Meclis beş konseyden oluşuyordu: Federal Konsey (**Savezno Vece**), Ekonomi Konseyi (**Privredno Vece**), Eğitim-Kültür Konseyi (**Prosvetno-Kulturno Vece**), Toplumsal-Sağlık Konseyi (**Socijalno-Zdravstveno Vece**), Organizasyonel-Politik Konsey (**Organizaciono-Politicko Vece**). Böylece, 1946 Anayasası ve 1953 tarihli Anayasal Kanunda yer almış olan Federal Konsey varlığını yeni anayasada da devam ettirirken, Anayasal Kanun tarafından meydana getirilmiş olan Üreticiler Konseyi yerini dört ayrı konseye bırakmış oldu.

Komün vatandaşlarını, federe cumhuriyetleri ve özerk eyaletleri temsil eden Federal Konsey, 190 temsilciden oluşuyordu. Bunların 120'sini, komün vatandaşlarının seçtiği adaylar arasından komün meclisleri seçiyordu. Geri kalan 70 temsilci ise, cumhuriyet konseyleri (her biri 10'ar) ve özerk eyalet konseyleri (her biri 5'er) tarafından seçiliyordu. Uluslar, ulusal azınlıklar ve cumhuriyetler arası ilişkiler ile ilgili sorunlar ortaya çıktığında veya anayasal değişiklik gündeme

---

²⁵⁸ A. e., s. 239.

²⁵⁹ Anayasadan aktaran Hondius, a. g. e., s. 286.

²⁶⁰ Federal Meclisin yapısı, oluşum şekli, işleyişi ve yetkileri hakkında bkz.: Djurovic, a. g. e., s. 244-248.

geldiğinde ise, ilgili sorunların/konuların görüşülüp çözüme bağlanması için Federal Konsey bünyesinde ayrıca Halklar Konseyi (**Vece Naroda**) oluşturuluyordu.

Cumhuriyet ve eyalet konseyleri tarafından seçilmiş olan 70 temsilcinin oluşturduğu Halklar Konseyinin yetkileri 1967 tarihli Anayasal Değişiklikler tarafından genişletildi. Bu konseye, toplumsal planlar ve yasa tasarıları hazırlama, federasyon ile federe cumhuriyetler arasındaki ilişkileri yürütme ve sorunları çözme, cumhuriyetlerin anayasal haklarını güvence altına alma ve koruma yetkileri verildi. Ayrıca anayasal değişiklik, Halklar Konseyinin seçim biçimini de değiştirdi. Değişiklik sonrasında Halklar Konseyi üyeleri, sadece cumhuriyet ve eyalet konseyleri tarafından değil, cumhuriyet ve eyalet meclisleri içinde bulunan tüm konseyler tarafından seçilmeye başlandı. Böylece 1963 Anayasası tarafından “Federal Konseyin içinde bir Konsey” olarak düşünülmüş olan Halklar Konseyi, 1967 tarihli Anayasa Değişiklikleri neticesinde güçlenerek pratik anlamda Federal Konseyden ayrı bir konsey haline geldi.²⁶¹ Bir yıl sonra, Aralık 1968’de, Federal Meclis tarafından kabul edilen yeni bir anayasal değişiklik ise, Federal Konseyi lav edip Halklar Konseyini, “Cumhuriyetler ve Özerk Eyaletler Temsilcileri Konseyi” olarak yeniden yapılandırdı ve yetkilerini daha da genişletti.²⁶²

Diğer dört konseyin her birinde 120 temsilci yer alıyordu. Bu temsilciler, değişik alanlarda (ekonomi, eğitim, bilim, kültür ve sağlık) faaliyet gösteren emek örgütlerinde, kamu kurum ve kuruluşlarında, toplumsal aktivite alanlarında ve toplumsal-politik örgütlerde yer alan emekçilerin seçtiği adaylar arasından komün meclisleri tarafından seçiliyordu. İşçiler, emek örgütleri ve birlikleri yönetim organlarında yer alan görevliler, işçi sendikaları görevlileri bu konseylere temsilci olarak seçilebiliyordu. Dolayısıyla bu konseyler, “Emekçi Toplulukları Konseyleri” olarak adlandırılıyordu. Emekçi Toplulukları Konseyleri, 165. Maddeye göre, değişik alanlarda çalışan emekçileri (**radnici, radni narod**) temsil ediyordu.

---

²⁶¹ Winston M. Fisk, “The Constitutionalism Movement In Yugoslavia: A Preliminary Survey”, **Communist Systems In Comporative Perspective**, Ed. Lenard J. Cohen, Jane P. Shapiro, New York, Anchor Books, 1974, s. 186 ve Singleton, a. g. e., s. 267-268.

²⁶² Gojko Vuckovic, **Ethnic Cleavages and Conflict: The Sources of National Cohesion and Disintegration. The Case of Yugoslavia**, Aldershot, Ashgate Publishing, 1997, s. 120 ve Peter Jambrek, **Development and Social Change in Yugoslavia: Crisis and Perspectives of Building a Nation**, Westmead, Saxon House, 1975, s. 115-116.

Bu beş konseyden oluşan Federal Meclisin başlıca yetki ve görevleri şunlardı: federal yasaları çıkarmak; federal ekonomi planı hazırlamak; federal bütçeyi oluşturmak; federal kontrol ve denetleme işlerini düzenlemek; meclis başkanını ve yardımcısını, Federal Yürütme Konseyi başkanını, devlet başkanını ve yardımcısını seçmek; federal yönetim organları oluşturmak; genel federal politikaları belirlemek.

Hem Federal Meclis hem de her bir konsey, kendi içinde alt komisyonlar, komiteler ve çalışma grupları oluşturabiliyordu. Emek örgütleri ve birlikleri, toplumsal-politik örgütler, vatandaş grupları ve konseylerde yer alan temsilciler yasa tasarısı sunabiliyordu. Bu tasarılar önce ilgili alt organlarda (komisyon, komite, çalışma grubu) görüşüldükten sonra ilgili konseylere taşınıyordu. Her bir konsey kendi yetki alanına giren konulara ilişkin tek başına yasalar çıkarabiliyordu. Bazı konularda ise, Federal Konsey (Aralık 1968'den itibaren Cumhuriyetler ve Özerk Eyaletler Temsilcileri Konseyi) ile ilgili ikinci konsey ortak oturum düzenleyerek yasa çıkarıyordu. Örneğin; eğitim ile ilgili konularda Federal Konsey ile Eğitim-Kültür Konseyi; sağlık ve toplumsal güvenlik ile ilgili konularda Federal Konsey ile Toplumsal-Sağlık Konseyi ortak oturum düzenleyerek birlikte yasa çıkarıyorlardı.

1953 tarihli Anayasal Kanun tarafından Federal Meclise verilmiş olan “yasaların anayasaya uygunluğunu denetleme” yetkisi, yeni anayasa tarafından Federal Meclisin elinden alınıp Anayasa Mahkemesine verildi. Federal Yürütme Konseyi tarafından on yıllığına seçilen on hakimden oluşan Anayasa Mahkemesi ayrıca, cumhuriyetler, özerk eyaletler, srezler ve komünler arasında ve tüm bu yönetim birimleri ile federasyon arasında çıkan anlaşmazlıklara da bakıyordu.²⁶³

1963 Anayasasına göre federasyonun yürütme organı Federal Yürütme Konseyi idi. Federal Yürütme Konseyi üyeleri, YSFC Başkanının gösterdiği adaylar arasından Federal Konsey (Aralık 1968'den itibaren Cumhuriyetler ve Özerk Eyaletler Temsilcileri Konseyi) tarafından seçilir. YSFC Başkanının Federal Yürütme Konseyi üyeliği için gösterdiği adaylar, Federal Konsey üyeleri ve eski üst düzey yöneticiler (federe cumhuriyet yürütme konseyleri başkanları, federal sekreterler ve devlet sekreterleri) arasından belirlenirdi.²⁶⁴ Bu sistem, federe cumhuriyetlere, cumhuriyet yürütme konseyleri eski başkanları vasıtasıyla, federal

---

²⁶³ Djurovic, a. g. e., s. 254.

yürütme organı içinde temsil edilme ve söz söyleme olanağı tanıyordu. Fakat bu olanak, 1967 tarihli Anayasa Değişiklikleri tarafından ortadan kaldırıldı. Çünkü II Nolu Değişiklik, “eski üst düzey yöneticilerin Federal Yürütme Konseyine seçilmeleri” sistemini sona erdirdi.²⁶⁵ 1963 Anayasasının Federal Yürütme Konseyine tanıdığı yetki ve görevlerden bazıları; federal yönetim işlerini yürütmek, yasa ve toplumsal-ekonomik plan tasarıları hazırlamak, federal yasaları uygulamak ve cumhuriyet yürütme konseyleri arasında koordinasyonu sağlamak idi. Tüm bu yetki ve görevler, bir takım özel komiteler, çalışma grupları, komisyonlar ve konseyler tarafından yürütülüyordu.²⁶⁶

Ayrıca Federal Yürütme Konseyi ile Federal Meclise karşı sorumlu olan Federal Yönetim Ajansları vardı. Bunlardan en önemlileri devlet sekreterlikleri (Dışişleri Devlet Sekreterliği ile Milli Savunma Devlet Sekreterliği) ve federal sekreterlikler idi. Federasyonun yetki alanına giren konularla ilgilenen çok sayıda federal sekreterlikler mevcuttu.²⁶⁷

Federal Meclis tarafından dört yıllığına seçilen YSFC Başkanı ile Başkan Yardımcısı²⁶⁸ yaptıkları işlerden dolayı Meclise karşı sorumluydular. Federasyon (federal birlik) ülke içinde ve dışında YSFC Başkanı tarafından temsil ediliyordu. Başkan, aynı zamanda YHO ve Federasyon Kurulu (**Savet Federacije**) başkanı idi. Federasyon Kurulunun 68 üyesi, başkanın gösterdiği adaylar arasından Federal Meclis tarafından seçiliyordu. Federasyon Kurulu üyeleri genellikle, federasyon, cumhuriyet, srez ve komün düzeylerinde görev yapmış üst düzey yöneticiler arasından seçiliyordu. Federasyon Kurulu, genel politik-yönetimsel konularda müzakereler yapar ve tavsiye niteliğinde görüş bildirirdi. 1963 Anayasasına göre YSFC Başkanı, Federal Yürütme Konseyi üyelerini ve Anayasa Mahkemesi hakimlerini aday gösterme, Federal Yürütme Konseyi yönetmeliklerini veto etme, büyükelçileri atama, dış diplomatik temsilcilerini kabul etme, genel af ilan etme gibi yetkilere sahipti. Anayasanın 220. Maddesine göre, aynı kişi en fazla iki dönem (yani

---

²⁶⁴ A. e. s. 251.

²⁶⁵ Hondius, a. g. e., s. 331.

²⁶⁶ Djurovic, a. g. e., s. 250.

²⁶⁷ A. e., s. 252.

²⁶⁸ 1967 tarihli Anayasa Değişiklikleri, başkan yardımcılığı görevini Federal Meclis Başkanına devretti. (Hondius, a. g. e., s. 331).

toplam 8 yıl) için Federal Devlet (YSFC) Başkanı veya Başkan Yardımcısı seçilebiliyordu. Fakat bu sınırlama anayasaya göre Tito için geçerli değildi.²⁶⁹

1971 tarihli Anayasa Değişiklikleri, federal devlet yönetimine “kolektif başkanlık” uygulamasını getirdi. Bu yeni uygulamaya göre 23 üyeli Kolektif Başkanlık, federe cumhuriyet meclis başkanları (6), özerk eyalet meclis başkanları (2), her federe cumhuriyet meclisinin seçtiği ikişer kişi (12), her özerk eyalet meclisinin seçtiği birer kişi (2) ve Başkan Tito’dan oluşuyordu.²⁷⁰ Kolektif Başkanlık üyelerinin görev süreleri beş yıl ile sınırlıydı. Söz konusu anayasa değişikliğine göre, Federal Devlet (YSFC) Başkanı ile Başkan Yardımcısı, belli bir sıraya göre bir yıllığına Kolektif Başkanlık tarafından seçilecekti. Fakat kolektif başkanlık uygulaması Tito için geçerli değildi. Anayasal değişiklik, Tito’nun “bağımsızlık savaşı, sosyalist devrim ve YSFC’nin kuruluşu ve gelişimindeki tarihsel rolü”ne vurgu yaparak, kolektif başkanlık ilkesinin Tito için geçerli olmadığını belirtmiştir.²⁷¹

Hem 1971 tarihli Anayasa Değişikliğine hem de Yugoslav kamuoyuna göre ülkenin, devrimin ve rejimin tartışılmaz lideri olan Tito, 1980 yılında ölümüne dek YSFC’nin başkanlığını tek başına sürdürecekti, kolektif başkanlık ilkesi ise ancak Tito’nun ölümünden sonra gerçek anlamda uygulanabilecekti. Dolayısıyla kolektif başkanlık sistemi, Tito’nun ölümüne dek kâğıt üstünde kalmış, sonrasında ise pratiğe geçmiştir.

1946 Anayasası ile 1953 tarihli Anayasal Kanunda “Halk Cumhuriyetleri (**Narodne Republike**)” olarak adlandırılan federe cumhuriyetlerin isimleri, 1963 Anayasasında “Sosyalist Cumhuriyetler (**Socijalisticke Republike**)” olarak değiştirildi:

---

²⁶⁹ Djurovic, a. g. e., s. 250.

²⁷⁰ G. Vuckovic, a. g. e., s. 121.

²⁷¹ Singleton, a. g. e., s. 269.

TABLO II
1961 ve 1991 Yıllarında Federe Cumhuriyetlere Göre Nüfus Dağılımı

Federe Cumhuriyetin Adı	Nüfus (1961)	Nüfus (1991)
Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti	7.629.000	9.787.000
-Kosova Özerk Eyaleti		1.950.000
-Voyvodina Özerk Eyalet		2.013.000
- Özerk eyaletler hariç olarak Sırbistan		5.824.000
Hırvatistan Sosyalist Cumhuriyeti	4.148.000	4.365.000
Bosna-Hersek Sosyalist Cumhuriyeti	3.275.000	4.760.000
Slovenya Sosyalist Cumhuriyeti	1.584.000	1.963.000
Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti	1.405.000	2.034.000
Karadağ Sosyalist Cumhuriyeti	471.000	615.000
Toplam	18.513.000	23.529.000

Kaynak: **Economic Surveys By The OECD: Yugoslavia**, 1962, s. II. ve Catherine Samary, **Parçalanmış Yugoslavya: Bosna'da Etnik Savaş**, Çev. Bülent Tanatar, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1995, s. 173-174.

1963 Anayasası tarafından “sosyalist demokratik devlet toplulukları (108. Madde)”²⁷² olarak tanımlanan federe cumhuriyetler, kendi cumhuriyet anayasaları ile yasama, yürütme ve yargı organlarına sahip idiler. Cumhuriyet anayasaları federal anayasaya aykırı maddeler içermeyeceği gibi, cumhuriyetlerin yasama, yürütme ve yargı organları da federal yasama, yürütme ve yargı organlarına aykırı biçimde davranamazdı. Yani federal organlar ile cumhuriyet organları arasında uyumsuzluk çıktığında, birincisi ikincisine üstün geliyordu.

Cumhuriyetlerin yasama organları olan Cumhuriyet Meclisleri (**Republicko Skupstina**) - Federal Meclis gibi - beş konseyden oluşuyordu: Cumhuriyet Konseyi ile Emekçi Toplulukları Konseyleri (Ekonomi Konseyi, Eğitim-Kültür Konseyi, Toplumsal-Sağlık Konseyi, Organizasyonel-Politik Konsey). Cumhuriyet Konseyi üyelerini, cumhuriyet içinde yer alan komün vatandaşlarının seçtiği adaylar arasından komün meclisleri seçiyordu. Emekçi Toplulukları Konseylerinde görev alan temsilcileri ise, cumhuriyet içinde değişik sektörlerde/alanlarda çalışan emekçilerin seçtiği adaylar arasından komün meclisleri seçiyordu. Cumhuriyet Konseyi, cumhuriyet vatandaşlarını, diğer dört konsey ise cumhuriyet emekçilerini

temsil ediyordu. Cumhuriyet Meclislerinde yer alan temsilcilerin sayıları her cumhuriyette aynı değildi.²⁷³

Cumhuriyet Meclisi, federal anayasaya aykırı olmayacak biçimde kendi federe cumhuriyet anayasasını hazırlayıp kabul etme ve federal yasanın olmadığı veya eksik kaldığı konular hakkında yasa çıkarma yetkisine sahipti. Cumhuriyet anayasaları, eğitim, kültür, bilim, sağlık, toplumsal refah ve yerel yönetim konularında federal anayasaya göre daha ayrıntılı düzenlemeleri içeriyordu ve geniş özgürlük alanına sahipti.²⁷⁴ 9 Aralık 1966 tarihli İçişleri Temel Yasası²⁷⁵ ve 1967 Anayasa Değişiklikleri cumhuriyetlerin yetki ve özgürlük alanlarını daha da genişletti. Örneğin IV Nolu Değişiklik, federe cumhuriyetleri, daha önceden sadece federal devletin yetki ve sorumluluk alanına giren “devlet güvenliği” konularında “ortak yetki ve sorumluluk” sahibi yaptı.²⁷⁶

Her federe cumhuriyet, Cumhuriyet Meclisi içinden seçilen Cumhuriyet Meclis Başkanı tarafından temsil ediliyordu. Yani Cumhuriyet Meclis Başkanı, aynı zamanda federe cumhuriyetin “cumhuriyet başkanı” sayılıyordu. Cumhuriyet Yürütme Konseyleri ise, federe cumhuriyetlerin yürütme organları olarak işlev görüyordu. Cumhuriyet Meclisi tarafından seçilen bir başkan ve başkan tarafından görevlendirilen üyelerden oluşan Cumhuriyet Yürütme Konseylerinin içyapıları ve işleyişleri, cumhuriyetlere göre bazı farklılıklar gösterebiliyordu. Cumhuriyet Yürütme Konseyi üyeleri Cumhuriyet Meclisi içinden seçilir. Altı Cumhuriyet Yürütme Konseyi, Federal Yürütme Konseyinin denetimi ve koordinasyonu altında çalışıyordu. Ayrıca her federe cumhuriyet bünyesinde, Cumhuriyet Yönetim Sekreterlikleri mevcuttu: İçişleri, Adalet, Ekonomi, Emek, Finans, Tarım ve Ormanlık sekreterlikleri gibi...²⁷⁷

1963 Anayasası, Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti içinde yer alan Kosova-Metoya'nın statüsünü “Özerk Bölge (**Autonomna Oblast**)”den “Özerk Eyalet

---

²⁷² Hondius, a. g. e., 301.

²⁷³ Bosna-Hersek, Sırbistan, Hırvatistan ve Slovenya Cumhuriyet Konseyleri 120, Makedonya Cumhuriyet Konseyi 100, Karadağ Cumhuriyet Konseyi 70 temsilciden oluşuyordu. Emekçi Toplulukları Konseylerinde yer alan temsilci sayıları ise Sırbistan ve Hırvatistan'da 80, Bosna-Hersek'te 70, Slovenya ve Makedonya'da 60, Karadağ'da ise 46 idi. (A. e., s. 305).

²⁷⁴ A. e., s. 302.

²⁷⁵ Bkz.: A. e., s. 323.

²⁷⁶ A. e., s. 331.

²⁷⁷ A. e., s. 305-306.

(**Autonomna Pokrajina**)’e yükseltti. Vojvodina ve Kosova-Metoya özerk eyaletleri, kendi Eyalet Meclislerine sahiptiler. Her bir Eyalet Meclisi (**Pokrajinska Skupstina**) beş konseyden oluşuyordu: Eyalet Konseyi ile diğer dört Emekçi Toplulukları Konseyleri (Ekonomi Konseyi, Eğitim-Kültür Konseyi, Toplumsal-Sağlık Konseyi, Organizasyonel-Politik Konsey). Eyalet Meclisinde görev yapan tüm temsilciler, eyalet vatandaşları ile eyalet emekçileri tarafından seçilen adaylar arasından eyaletteki komün meclislerince seçiliyordu. 1967 tarihli Anayasa Değişiklikleri ile birlikte ayrıca Özerk Eyaletlerde “Halklar ve Uluslar Konseyi (**Vece Naroda i Narodnosti**)” oluşturuldu. Eyalet Meclisi, kendi içinden Eyalet Başkanını ve Eyalet Yürütme Konseyini seçer.²⁷⁸

1968 tarihli değişiklikler her iki eyaletin özerklik derecesini ve yetkilerini Sırbistan Cumhuriyeti merkezi yönetiminin aleyhine arttırdı. Örneğin; Kosova Eyaleti, “kırmızı zemin üstünde siyah kartal” şekilli kendi bayrağına sahip oldu; Belgrad Üniversitesi’nin Kosova’daki fakülteleri ve kampusları Priştina Üniversitesi’ne dönüştürüldü; Arnavutluk’tan misafir öğretim üyelerinin gelip yeni kurulan üniversitede Arnavut tarihi, kültürü, dili ve edebiyatı dersleri vermelerine müsaade edildi.²⁷⁹

1963 Anayasasına göre ülke yönetiminde özyönetimin üçüncü halkası – 1953 tarihli Anayasal Kanunda olduğu gibi – srezler idi. Her bir srez, Srez Meclisi (**Srezka Skupstina**) tarafından yönetiliyordu. Srez Meclisi, tüm srez vatandaşlarını temsil eden Srez Konseyi (**Srezko Vece**) ile srez emekçilerini temsil eden Emekçi Birliği Konseyi(**Vece Radnih Zajednica**)nden meydana geliyordu. Srez Konseyi üyeleri, srez sınırları içinde bulunana komün vatandaşlarının seçtiği adaylar arasından komün meclisleri tarafından seçilirken; Emekçi Birliği Konseyi üyeleri, srez sınırları içinde değişik sektörde/alanlarda çalışan emekçilerin seçtiği adaylar arasından komün meclisi tarafından seçiliyordu. Srez Yürütme Konseyi (**Srezko Izvršno Vece**) ile Srez Başkanı ise, Srez Meclisi tarafından kendi içinden seçiliyordu. Her bir srezin içerdiği komün sayısı farklılık gösterdiği gibi, federe cumhuriyetlerde bulunan srezlerin sayıları da değişiklik gösteriyordu. Yeni anayasanın yürürlüğe girdiği tarihte ülke çapında var olan srezlerin sayısı 63 idi.

---

²⁷⁸ A. e., s. 306-307 ve 331.

Daha sonradan srezlerin sayısı gittikçe azaltıldı ve 1967 tarihli Anayasal Değişiklik ile srez yönetim birimi sona erdirildi.²⁸⁰

1953 tarihli Anayasal Kanunda olduğu gibi, 1963 Anayasasına göre de, ülke yönetiminde sosyalist özyönetimin temel birimi komün idi. “Sistemin politik temeli, vatandaşların komünlerdeki özyönetimine dayanıyordu.”²⁸¹ 1963 Anayasası komünü, kendi hak ve yetkilerine sahip olan “yerel toplumsal-politik topluluklar ve birlikler” olarak tanımlıyordu. Federe cumhuriyet yönetimi, komünlerin haklarını ve yetkilerini sınırlandırma, değiştirme veya ortadan kaldırma yetkisine sahip değildi. Fakat federe cumhuriyet meclisi, federe cumhuriyet sınırlarında yeni komünler kurma veya var olan komünleri birbirleriyle birleştirerek komün sayısını azaltma yetkisine sahip idi. Bu nedenle komün sayısı, hem cumhuriyetten cumhuriyete, hem de zamana göre değişiklik göstermiştir.²⁸²

Hem federal anayasa hem de tüm federe cumhuriyet anayasaları, komünleri özyönetim için gerekli yönetim birimleri olarak görmüştür. Örneğin; Bosna-Hersek Sosyalist Cumhuriyeti Anayasasının 90. Maddesi, “bir komün, ... vatandaşların özyönetiminin gerçekleşmesi için kurulur” ifadesini içeriyordu.²⁸³ 1963 Anayasasının 71. Maddesi, komünü (ve ekonomi alanındaki emek örgütlerini), vatandaşların, özyönetimi doğrudan gerçekleştirebilmeleri için bir araç olarak nitelendiriyordu.²⁸⁴ 73. Maddeye göre “komün içinde vatandaşların özyönetimi, mevcut toplumsal-politik sistemin politik temelidir.”²⁸⁵ 96. Madde ise komünün genel işlevlerini özetlemiştir: (1) Üretici güçlerin gelişimi ve işleyişi için gerekli olan materyalleri ve koşulları tedarik etmek, (2) ekonomik ve toplumsal servislerin gelişimini koordine etmek ve yol göstermek, (3) komünal ihtiyaçlar için gerekli olan araçları saptamak ve dağıtımını yapmak, (4) vatandaşların maddi, toplumsal, kültürel ve diğer ortak ihtiyaçlarını karşılamak ve tatmin etmek için gerekli olan koşulları

---

²⁷⁹ Lane, **a. g. e.**, s. 137.

²⁸⁰ Hondius, **a. g. e.**, s. 308-310 ve Jambrek, **a. g. e.**, s. 93.

²⁸¹ Djurovic, **a. g. e.**, 213.

²⁸² Örneğin; yeni anayasa yürürlüğe girdiği zaman ülke çapında var olan komün sayısı 581 iken 1970 yılında 500'e geriledi. 1970 yılında komün sayıları Sırbistan'da 179 (44'ü Voyvodina'da, 22'si Kosova-Metoya'da), Bosna-Hersek'te 106, Hırvatistan'da 105, Slovenya'da 60, Makedonya'da 30 ve Karadağ'da 20 idi. (Daha fazla bilgi için bkz.: Jambrek, **a. g. e.**, s. 263).

²⁸³ Anayasadan aktaran Hondius, **a. g. e.**, s. 308.

²⁸⁴ **A. e.**, s. 342.

yaratmak, (5) bireysel çıkarlar ile genel ortak çıkarlar arasında uyumu ve koordinasyonu sağlamak.²⁸⁶

1953 tarihli Anayasal Kanun ve 1961 reformları ile komünlere tanınmış olan yetkiler²⁸⁷ yeni anayasa tarafından da korunmuş ve devam ettirilmiştir. Komün, sahip olduğu geniş yetkilerini Komün Meclisi (**Opstinska Skupstina**) vasıtasıyla kullanıyor ve icra ediyordu.

Anayasal Kanun tarafından kurulmuş olan KHK, 1963 Anayasası tarafından Komün Meclisine dönüştürülmüştür. KHK'yi oluşturan Halk Konseyi ve Üreticiler Konseyi, sırasıyla Komün Konseyi (**Opstinsko Vece**) ve Emekçi Birliği Konseyi (**Vece Radnih Zajednica**) olarak değiştirildi. Komün vatandaşlarının oylarıyla belirlenen Komün Konseyi, tüm komün vatandaşlarını temsil ediyordu. Emekçi Birliği Konseyi ise, değişik sektörlerde/alanlarda çalışan işçilerin/emekçilerin oylarıyla seçiliyordu ve komün emekçi halkını temsil ediyordu. 1953 tarihli Anayasal Kanuna göre, toplumsal hizmet (eğitim, kültür, sağlık gibi) kurumlarında çalışanlar Üreticiler Konseyi seçimlerinde oy kullanamıyorlardı. 1963 Anayasası bu kesime, Emekçi Birliği Konseyi seçimlerinde oy kullanma hakkını verdi. Komün Meclisi kendi içinden dört yıllığına Komün Başkanı ve Komün Yürütme Konseyi (**Opstinsko Izvršno Vece**) seçiyordu. Komün, içeride ve dışarıda Komün Başkanı tarafından temsil ediliyordu.²⁸⁸

1963 Anayasası, Komünler içinde “Yerel Birlik”ler (**Mesni Zajednica**) oluşturdu. Yerel Birliklerin oluşturulmasındaki amaç, komün içinde doğrudan demokrasinin geliştirilmesi idi. Bu topluluklar, komünler içindeki en küçük toplumsal-politik örgütlenme idi. En fazla 10.000 vatandaşı içerecek şekilde oluşturulan Yerel Birlikler, 1971’den itibaren komünler, işletmeler, devlet kurumları ve özyönetimsel yarar birlikleri ile toplumsal sözleşmeler ve özyönetimsel anlaşmalar yapabilme yetkisini elde ettiler. Böylece Yerel Birliklerin sistem içindeki rolleri geliştirildi. Her Yerel Birlik, Yerel Birlik Konseyi (**Vece Mesni Zajednica**) tarafından yönetiliyordu. Bu konsey, Yerel Birlik’i oluşturan vatandaşların doğrudan

---

²⁸⁵ Anayasadan aktaran Jack C. Fisher, **Yugoslavia – A Multinational State: Regional Difference and Administrative Response**, San Francisco, Chandler Publishing Company, t.y., s. 151.

²⁸⁶ A. y.

²⁸⁷ Bkz.: yuk., s. 143-144.

²⁸⁸ Fisher, a. g. e., s. 153-154.

oyları ile seçiliyordu. Yerel Birlik Konseyi ayrıca kendi içinden Yerel Birlik Başkanı ve Yürütme Konseyi (**Izvrсно Vecе**) seçer. 1978'e gelindiğinde ülke çapında toplam 12.654 Yerel Birlik mevcuttu.²⁸⁹

1963 Anayasası Yugoslav politik yaşamına ve ülke yönetimine rotasyon prensibini getirdi. 82. ve 83. Maddeler, bir kişinin aynı meclis bünyesinde bulunan aynı konseye iki dönem (8 yıl) seçilmesini veya aynı yürütme konseyinde iki dönem görev almasını yasakladı. Ayrıca bir kişi, aynı anda hem Federal Meclis hem de herhangi bir Cumhuriyet Meclisi üyesi olamıyordu. Bir kişinin aynı meclis bünyesinde bulunan iki konseye aynı dönemde üye olması da mümkün değildi. Ayrıca yerel birlik düzeyinden federasyon düzeyine kadar tüm temsil organlarında yer alan üyelerin yarısı iki yılda değişiyordu.²⁹⁰

1953 tarihli Anayasal Kanun ve 1963 Anayasası sonucunda YSFC, Djordevic'e göre, bir "topluluklar topluluğu" haline geldi.²⁹¹ "Topluluklar topluluğu", özgür, eşit ve bağımsız ulusları ve emekçi halkı ortak çıkarlar temelinde birleştiriyordu.²⁹² 1971'de Kardelj, anayasal değişiklikler hakkında yaptığı bir konuşmasında YSFC'yi şu şekilde tanımlıyordu:

"Bugünkü Yugoslavya, artık klasik bir federasyon veya klasik bir konfederasyon değil, etnik topluluklar arası ilişkilerde yeni bir uygulamayı başlatmış bir sosyalist özyönetimci uluslar topluluğudur. Bu topluluk içindeki ulusların bağımsızlıkları klasik bir federasyon veya konfederasyondakinden daha fazla büyümektedir; fakat aynı zamanda, entegrasyon süreci, ulusların ve emekçi halkın ortak çıkarlarının temsil edildiği ve eşitlik koşullarının güvence altına alındığı her alanda daha fazla açıktır."²⁹³

Yugoslavya topluluğunu oluşturan toplumsal-ekonomik ve toplumsal-politik topluluklar küçükten büyüğe şunlardı: emek örgütleri, emek örgütleri birlikleri, yerel birlikler, komünler, özerk eyaletler, federe cumhuriyetler ve nihayet federasyon. Bu

---

²⁸⁹ Bkz.: Oskar Gruenwald, **The Yugoslav Search for Man: Marxist Humanism in Contemporary Yugoslavia**, South Hadley, Mass., J. F. Bergin Publishers Inc., 1983, s. 164-167.

²⁹⁰ Djurovic, **a. g. e.**, s. 214.

²⁹¹ Djordjevic, **a. g. e.**, s. 552.

²⁹² Djurovic, **a. g. e.**, s. 238.

²⁹³ Kardelj'den aktaran Sabrina P. Ramet, **Nationalism and Federalism in Yugoslavia (1962-1991)**, Bloomington, Indiana University Press, 1992, s. 217.

sistemin amacı ise, yeni bir sosyalist toplumu kurmak için halkları, araçları ve güçleri bir araya getirmek idi.²⁹⁴

2. 2. 2. 3. 1974 Anayasası

1963 Anayasası üzerinde yapılan 1967 ve 1971 Değişiklikleri beraberinde yeni anayasa tartışmalarını doğurdu. Tito-Kardelj ikilisi, mevcut anayasal düzenin, emekçi halkın özyönetiminin geliştirilmesi ve özyönetim sistemini tehdit eden ekonomik, toplumsal ve politik problemlerin çözülmesi hususunda yeterli olmadığını, dolayısıyla yeni bir anayasanın hazırlanması gerektiğini düşünüyordu.

Kardelj'e göre hiçbir anayasa bir toplumun karşılaştığı tüm sorunları çözebilme gücüne sahip olamaz. Sorunlar, toplumun günlük pratiğinde çözülebilir. Anayasaların işlevi, sorunları çözecek olan toplumsal pratiğin/eylemselliğin desteklenmesinde yatar. Dolayısıyla, yeni hazırlanacak olan anayasanın "başlıca amaçları nelerdir?" sorusuna şu cevabı veriyor Kardelj:

"Toplumsal eylem içinde en etkin, en güçlü silahı işçi sınıfının eline verebilmek... Başta Komünistler Birliği olmak üzere toplumun bilinçli kesiminin çıkarları uğruna verdikleri savaşta güçlü dayanaklarının oluşturulması... İşçi sınıfının toplumsal üretim araçlarından yararlanabilmesini sağlamak için özyönetimin güçlendirilmesi. Yeni Anayasamız ilk iş olarak, özyönetimci sosyalist pratiğimizin gelişme süreci içinde elde ettiğimiz başarılarının saptanmasını sağlamalıdır. Sonra da özyönetimci sosyalist toplumumuzun yaşam ve gelişmesinde belirebilen tepki, karşıtlık ya da direnmelere karşı güçlü engelleri kurmalıdır... Özyönetimci sosyalist düzenimizde kimi zaman zayıf noktalar belirebilir; asıl önemli olan, bu zayıflıkların sistemimize karşı bozguna emeller besleyenlerin eline fırsat olarak geçmesine engel olunmasıdır."²⁹⁵

YSFC'nin yeni ve son anayasası Şubat 1974 tarihinde Federal Mecliste kabul edildi. Djordjevic'e göre yeni anayasa, altı temel amacı içeriyordu ve bu amaçlar çerçevesinde şekillendirilmişti: (1) Yugoslavya'yı meydana getiren halklar arasında eşitliği ve birliği güçlendirmek; (2) toplumsal mülkiyete ve işçi özyönetimine dayanan sosyalist ekonomi anlayışını geliştirmek; (3) politik süreci, işleyişi ve

²⁹⁴ Djordjevic, a. g. e., s. 559.

²⁹⁵ Kardelj, "Anayasal Düzenimizin Sürekliliği", **Çağdaş Bir Önder: Tito, Çağdaş Bir Ülke: Yugoslavya**, Ed. Beyto Nobırdalı, Bedri Selim, İstanbul, Koza Yayınları, 1977, s. 267-268.

sistemi bir bütün olarak demokratikleştirmek, yani karar alma sürecini/mekanizmasını emekçi halkın eline vermek; (4) federe cumhuriyetlerin haklarını genişletmek ve federal devletin yetki alanını daraltmak; (5) iki özerk eyaletin (Voyvodina ve Kosova) özerklik derecesini arttırmak; (6) Kolektif Başkanlık sisteminde reform yapmak.²⁹⁶ Yugoslavya Federasyonu, 1974 Anayasasında, “demokratik bir toplumda ulusal gruplar arasında kardeşliği ve birliği gerçekleştirmek amacıyla işleyen bir özyönetim tipi olarak tasarlandı”²⁹⁷

1963 Anayasasında olduğu gibi, 1974 Anayasası da, hem YSFC’yi oluşturan kurucu ulusların ve ulusal azınlıkların ulusal-kültürel haklarını, hem de etnik-ulusal kimlikleri fark etmeksizin tüm YSFC vatandaşlarının temel hak ve özgürlüklerini (düşünce, ifade, vicdan, toplanma, basın-yayın, dilekçe verme özgürlükleri gibi...) güvence altına aldı.²⁹⁸

1974 Anayasası, 1971 tarihli Anayasal Değişiklik tarafından oluşturulan kolektif başkanlık sisteminde bazı değişiklikler yaptı. Öncelikle Kolektif Başkanlığın üye sayısı 23’ten 9’a düşürüldü: Federe Cumhuriyet Meclisleri tarafından seçilen birer temsilci (6), Voyvodina ve Kosova-Metoya Meclisleri tarafından seçilen birer temsilci (2) ve YKB Başkanı (1). Anayasaya göre, YSFC Başkanı ve Başkan Yardımcısı, Kolektif Başkanlık içinde yer alan ve görev süreleri 5 yıl olan üyeler arasından yıllık rotasyon sırası ile seçiliyordu. Fakat bu rotasyon kuralı, 1971 tarihli Anayasal Değişiklikte de olduğu gibi, Tito için geçerli değildi. Çünkü 15 Mayıs 1974 tarihinde Federal Meclis, “federe cumhuriyet meclisleri ile özerk eyalet meclislerinin önerisi” üzerine Anayasanın 333. Maddesine dayanarak Tito’yu, “ömür boyu YSFC Başkanı” seçti.²⁹⁹

Yeni anayasa, Kolektif Başkanlığın yetkilerini arttırdı. Kolektif Başkanlığın temel görevi ve işlevi, kurucu uluslar arasında eşitliği gerçekleştirmek, muhafaza etmek ve cumhuriyetler arasında ortak çıkarlar zemininde uzlaşmayı sağlamaktır. Bu nedenle Başkanlık, cumhuriyetlerin çıkarlarını ve görüşlerini dikkate alarak ve uzlaştırarak karar alır. Kolektif Başkanlık, cumhuriyetlerin ve kurucu ulusların

---

²⁹⁶ Djordjevic, “The Creation of the 1974 Constitution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia”, **Constitution Makers on Constitution Making**, Ed. Robert A. Goldwin, Art Kaufman, Washington, American Enterprise Institute, 1988, s. 185-186.

²⁹⁷ **A. e.**, s. 192.

²⁹⁸ McFarlane, **a. g. e.**, s. 41.

egemenlik haklarına ilişkin konularda üçte iki çoğunlukla, diğer konularda ise basit çoğunlukla karar alıyordu. 1974 Anayasasına göre, Başkanlığın diğer görev ve yetkileri şunları içeriyordu: Federal Yürütme Konseyi Başkanlığı için adayları önermek; anayasa mahkemesi yargıçlarını, askeri üst düzey görevlileri ve büyükelçileri atamak; YSFC'yi ülke içinde ve dışında temsil etmek; Federal Meclise her türlü konu hakkında önerilerde bulunmak.³⁰⁰

1953 tarihli Anayasal Kanundan ve 1963 Anayasasından farklı olarak, 1974 Anayasası, ülke yönetiminde sosyalist özyönetim birimlerini üç kategoriye ayırdı: (1) federasyon, (2) federe cumhuriyetler; (3) komünler.³⁰¹ Anayasal Kanunda ve 1963 Anayasasında yer almış olan srezler, ülkenin son anayasal düzenlemesinde yer almadı. Yukarıda belirttiğimiz gibi, özyönetim birimi olarak srez 1967'de ortadan kaldırılmıştı.³⁰²

1974 Anayasasına göre, YSFC'nin en üst yasama organı olan Federal Meclis, iki konseyden oluşuyordu: Her federe cumhuriyetten 12'ser ve iki özerk eyaletten 8'er olmak üzere toplam 88 temsilciden oluşan "Cumhuriyetler ve Eyaletler Konseyi" ile federe cumhuriyetlerden 30'ar ve özerk eyaletlerden 20'ser olmak üzere toplam 220 temsilciden oluşan "Federal Konsey".³⁰³

Birinci konseyde yer alan üyeler, federe cumhuriyet meclisleri ile özerk eyalet meclisleri tarafından seçiliyordu. Dolayısıyla Cumhuriyetler ve Eyaletler Konseyi üyeleri, kendi federe cumhuriyetlerini ve özerk bölgelerini temsil ediyorlardı. Böylece Cumhuriyetler ve Eyaletler Konseyi, adeta cumhuriyetler ve eyaletler arası "pazarlıklar ve mücadeleler arenası" idi. Cumhuriyetler ve eyaletler arasında yaşanan sorunlar veya bunları ilgilendiren konular Cumhuriyetler ve Eyaletler Konseyinde görüşülür, tartışılır fakat nihai karar iki konseyin ortak oturumunda alınırdı. Dolayısıyla Cumhuriyetler ve Eyaletler Konseyi, 1946 ve 1963 anayasalarında yer alan Halklar Konseyinin halefi idi.

Federal Konseyde görev alan temsilciler ise, Emekçi Halkın Sosyalist Birliği (EHSB) gözetimi ve organizatörlüğü altında yapılan önseçimlerde belirlenen adaylar

---

²⁹⁹ Singleton, **a. g. e.**, s. 275-276.

³⁰⁰ **A. e.**, s. 276 ve G. Vuckovic, **a. g. e.**, s. 123.

³⁰¹ Schrenk, v. d., **a. g. e.**, s. 46.

³⁰² Bkz.: yuk., s. 156-157.

³⁰³ Gruenwald, **a. g. e.**, s. 40 ve Singleton, **a. g. e.**, s. 266.

arasından komün meclisleri tarafından seçiliyordu. EHSB, ilk önce federe cumhuriyetlerde ve iki özerk eyalette aday belirleme konferansları düzenliyordu. Bu konferanslar sürecinde adaylar, özyönetimsel emek örgütleri ve toplumsal-politik örgütler (EHSB, YKB, Yugoslavya Sendikalar Birliği, Yugoslavya Sosyalist Gençlik Birliği, Halk Kurtuluş Savaşı Savaşçıları Birliği) tarafından seçiliyordu. Bu şekilde belirlenen Federal Konsey adayları, ilgili federe cumhuriyet ve özerk eyalet kapsamındaki bütün komün meclislerinin gizli oyuna sunuluyordu. Bu oylama sonucunda Federal Konsey üyeleri kesinleşmiş oluyordu. Dolayısıyla Federal Konsey üyeleri, özyönetimsel emek örgütleri bünyesinde çalışan emekçileri ve toplumsal-politik örgütleri temsil ediyordu.³⁰⁴

Adayların belirlenme sürecinin EHSB tarafından düzenliyor olması, aslında YKB'nin adayların belirlenme sürecinde etkili olmasına olanak sağlıyordu. Çünkü EHSB içinde en etkili ve güçlü olan toplumsal-politik örgüt YKB idi. Böylece 1974 Anayasası, EHSB bünyesinde fiilen hakim durumda olan YKB'ye seçimleri yönlendirme olanağı sunmuştur.

1974 Anayasası tarafından “özyönetim sisteminin en üst ifadesi ve federal haklar ve görevler çerçevesinde iktidarın en üst organı”³⁰⁵ olarak tanımlanan iki konseyli Federal Meclis, federasyonun yürütme organı olan Federal Yürütme Konseyini seçiyordu. Yürütme Konseyi Başkanı, Kolektif Başkanlığın önerdiği adaylar arasından Federal Meclis tarafından seçiliyordu. Yürütme Konseyi Başkanı ve diğer üyeleri Federal Meclise karşı sorumlu idi.

1974 Anayasası, bir önceki anayasa tarafından kurulmuş olan Federasyon Kurulunun varlığını devam ettirdi. Yeni anayasa, Federasyon Kurulunun üye sayısını 68'den 105'e yükseltti. Federasyon Kurulu üyeleri, Kolektif Başkanlığın gösterdiği adaylar arasından Federal Konsey tarafından seçiliyordu. Bu kişiler genellikle, emekliye ayrılmış üst düzey devlet ve parti yöneticileri, eski partizan liderleri/komutanları ile seçkin sanatçılar/entelektüeller arasından belirleniyordu.³⁰⁶

---

³⁰⁴ G. Vuckovic, *a. g. e.*, s. 124-125.

³⁰⁵ *A. e.*, s. 124.

³⁰⁶ Örneğin; 26 Aralık 1974 tarihinde seçilen Federasyon Kurulunda, Sosyalist Yugoslavya'nın yetiştirdiği en önemli yazarlardan olan Ivo Andric ve Oskar Davico, eski partizan lideri emekli general Gosnjak, Slovenya Sosyalist Cumhuriyeti eski Başkanı Miha Marinko, Makedonya'nın en önemli entelektüellerinden Blaze Konseki gibi ülkede belli bir saygınlığa ve üne sahip isimler yer aldı. (Singleton, *a. g. e.*, s. 277).

Bu “seçkinler kurulu”, iç ve dış meseleler hakkında toplantılar düzenleyip devlet ve parti yöneticilerine yönelik tavsiye niteliğinde kararlar alıyor, topluma yönelik mesajlar sunuyordu. Federasyon Kurulunun tavsiye ve mesajları, hem yöneticiler hem de kamuoyu nezdinde önemli bir gündem oluşturuyordu.

1963 Anayasasında beş konseyden oluşan Federe Cumhuriyet Meclisleri ve Özerk Eyalet Meclisleri, yeni anayasa tarafından yeniden şekillendirildi. Federe Cumhuriyetlerin ve Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti içinde yer alan iki özerk eyaletin (Voyvodina ile Kosova-Metoya) en üst yasama organları olan Cumhuriyet Meclisleri ve Eyalet Meclisleri, 1974 Anayasasına göre üç konseyden oluşuyordu: Birleşik Emek Konseyi (**Vece Udruzenog Rada**), Yerel Birlik Konseyi (**Vece Mesni Zajednica**), Toplumsal-Politik Konsey (**Drustveno-Politicko Vece**).³⁰⁷

Cumhuriyet / Eyalet Birleşik Emek Konseyi üyeleri, cumhuriyetteki / eyaletteki komün birleşik emek konseylerinin oluşturdukları delegasyonlar tarafından seçiliyordu. Bu seçim biçimi Hırvatistan Sosyalist Cumhuriyeti’nde farklıydı. Hırvatistan Cumhuriyet Meclisi Birleşik Emek Konseyi üyeleri, bu cumhuriyet içinde yer alan BETÖ’lerde ve Çalışma Örgütlerinde çalışanların seçtiği delegasyonlar tarafından seçiliyordu. *Cumhuriyet / Eyalet Yerel Birlik Konseyi* üyeleri, cumhuriyetteki / eyaletteki tüm komün konseyleri tarafından seçiliyordu. Hırvatistan ve Bosna-Hersek cumhuriyetleri ile Kosova-Metoya Eyaletinde ise, Yerel Birlik Konseyi üyeleri, komün yerel birlik konseyleri tarafından seçiliyordu. Cumhuriyet / Özerk Eyalet Yerel Birlik Konseylerinde her komüne temsil olanağı sağlanacak biçimde seçimler gerçekleştiriliyordu. Ve nihayet, *Cumhuriyet / Eyalet Toplumsal-Politik Konsey* üyeleri de, komün meclislerinin toplumsal-politik konseyleri tarafından seçiliyordu.

Bu biçimde seçilen üç konseyli Cumhuriyet ve Eyalet Meclisleri, kendi Cumhuriyet ve Eyalet Başkanlarını seçiyorlardı. Cumhuriyet ve Eyalet Başkanları, kendi cumhuriyetlerini ve eyaletlerini temsil ediyorlardı ve kendi meclislerine karşı sorumluydular. Cumhuriyet ve Eyalet Yürütme Konseyleri Başkanları ve üyeleri de, Cumhuriyet ve Eyalet Meclisleri tarafından seçiyorlardı. Her bir Yürütme Konseyi, kendi meclisine karşı sorumlu idi.

---

³⁰⁷ Bkz.: Gruenwald, a. g. e., s. 40-41 ve Singleton, a. g. e., s. 266.

1953 tarihli Anayasal Kanunda ve 1963 Anayasasında olduğu gibi, Sosyalist Yugoslavya'nın son anayasası olan 1974 Anayasasında da komün, ülke yönetiminde sosyalist özyönetimin temel birimidir. Anayasanın 116. Maddesi komünü şöyle tanımlamıştır:

“Komün, işçi sınıfının ve tüm emekçi halkın özyönetimine ve iktidarına dayanan bir özyönetimsel topluluk ve en temel toplumsal-politik topluluktur. Komün içinde emekçi halk ve vatandaşlar kendi yaşamları ve çalışmaları, doğrudan toplumsal gelişim, kendi çıkarlarını gerçekleştirme ve uyumlaştırma, kendi ortak ihtiyaçlarını karşılama, iktidarı uygulama ve diğer toplumsal işleri yönetme konularında gerekli olan koşulları yaratır ve güvence altına alırlar.”³⁰⁸

1981 yılında federasyon çapında toplam 517 komün mevcuttu.³⁰⁹ 1989 yılına gelindiğinde komün sayısı 533, komün başına düşen nüfus ise 42.000 idi.³¹⁰ Her bir komün kendi başına özerk toplumsal-politik topluluk olarak kabul ediliyordu. Bu toplumsal-politik topluluklar üç konseyli Komün Meclisleri tarafından yönetiliyordu: Birleşik Emek Konseyi, Yerel Birlik Konseyi, Toplumsal-Politik Konsey. Konseylerde yer alan temsilciler, delegasyon sistemiyle belirleniyordu.³¹¹

Komün Birleşik Emek Konseyi üyeleri, dört ayrı toplumsal kesim tarafından seçilen delegelerin oylarıyla belirleniyordu. Komün Birleşik Emek Konseyi delegelerini seçen dört toplumsal kesim şunlardı: (1) toplumsal sektörde çalışanlar, (2) serbest çalışan köylüler / çiftçiler, (3) serbest meslek sahipleri (doktorlar, avukatlar, zanaatkârlar, vb...), (4) devlet, YKB ve YHO bünyesinde çalışan görevliler. 1974 yılında bu dört toplumsal kesim yaklaşık 500.000 delegeyi içeren toplam 58.400 delegasyonu seçti.³¹² Ardından bu delegasyonlar, Komün Birleşik Emek Konseyi üyelerini seçiyordu.

Komün Yerel Birlik Konseyi üyelerini seçen delegeler, komün kapsamında bulunan Yerel Birlikler tarafından seçiliyordu. 1974 Anayasasına göre, Yugoslavya'daki en küçük yerel yönetim birimi Yerel Birlik idi. 1974'te Yerel

³⁰⁸ Anayasadan aktaran Akbulut, a. g. e., s. 38.

³⁰⁹ *Statisticki Godisnjak Jugoslavije*, Beograd, 1981, s. 586.

³¹⁰ James Simmie, “Self-management in Yugoslavia”, *Yugoslavia In Turmoil: After Self-management?*, Ed. James Simmie, Joze Dekleva, London, Pinter Publishers, 1991, s. 4.

³¹¹ Bkz.: Gruenwald, a. g. e., s. 41 ve Singleton, a. g. e., 266.

³¹² Bkz.: Singleton, a. g. e., s. 274-275.

Birlikler toplam 156.837 delegeyi içeren 11.583 delegasyon seçmişti.³¹³ Bu delegasyonlar, Komün Yerel Birlik Konseyi üyelerini seçiyordu.

Komün Toplumsal-Politik Konsey üyeleri ise, toplumsal-politik örgütler tarafında seçilen delegelerin oylarıyla belirleniyordu. Delegelerin seçimi, EHSB gözetimi ve organizatörlüğü altında gerçekleşiyordu. Her hangi bir toplumsal-politik örgüte üye olmayan kişiler bu seçimlere katılamıyordu. 1974'te toplumsal-politik örgütler, 117.334 delegeden oluşan 2.538 delegasyon seçmişti.³¹⁴ Bu delegasyonlar, Komün Toplumsal-Politik Konsey üyelerini seçiyordu.

Her Komün Meclisi, kendi Komün Başkanını ve Yürütme Konseyini seçiyordu. Komün Başkanı ve Komün Yürütme Konseyi üyeleri Komün Meclisine karşı sorumlu idi. Komün Başkanı komünü temsil ederken, Komün Yürütme Konseyi de komünün yürütme organı olarak işlev görüyordu.

1974 Anayasasına göre komün, özerk eyalet, federe cumhuriyet ve federasyon meclis seçimleri dört yılda bir gizli oy açık sayım yöntemiyle yapılıyordu ve seçme-seçilme yaşı 18 idi. Yeni anayasanın kabulünden sonra yapılan ilk seçimlerde toplam 1 milyon kişi delegasyonlarda delege olarak yer aldı ve meclislerde görev alacak olan temsilcileri belirledi. Delegasyonların ve delegasyonlar tarafından seçilen meclis üyelerinin görev süresi dört yıl idi. Tito bu delegasyon sistemine ilişkin düşüncesini şöyle açıklamıştır:

“Adayların listelenmesi, geniş bir kadro rezervi oluşturan 2,5 milyon emekçi insanı kapsamaktadır. Bu gerçekten en yetenekli kişiyi layık olduğu yere getirmek fırsatını vermektedir. Bizim delegasyon sistemimiz, çeşitli sorumluluk mevkilerini yetersiz kişilerin elde etmesine olanak vermiş olan daha önceki seçim sistemlerinden özünde ayrılmaktadır.”³¹⁵

Anayasaya göre; meclislerde (yani ülkedeki tüm birleşik emek, yerel birlik ve toplumsal-politik konseylerinde) görev alan temsilciler, kendilerini seçmiş olan delegasyonlar tarafından gerekli görüldüğü (örneğin; yetkiyi kötüye kullanma, yolsuzluk, yasalara aykırı davranma, emekçi halkın özyönetimsel haklarını çiğneme, delegasyonun isteklerine aykırı davranma gibi) hallerde dört yılın dolması

---

³¹³ Işıklı, *Kuramlar...*, s. 152.

³¹⁴ A.y.

³¹⁵ Işıklı, *Kuramlar...*, s. 154.

beklenmeden her hangi bir zamanda geriye çağırılabilir ve yerlerine yeni temsilci seçilebiliyordu.³¹⁶

Emekçi halkların özyönetimsel haklarına ve komünlere dayalı delegasyon sistemi ve temsilcinin geriye çağırılabilmesi mekanizması³¹⁷, “gelişmiş” Batılı ülkelerde (liberal temsili demokrasilerde) var olmayan bir uygulamaydı. Bu uygulamanın amacı, emekçi halkın özyönetimini güçlendirmek, emekçi halkın üstünde bir yönetici bürokratik elitin gelişmesini engellemek ve Tito’nun ifadesiyle “gerçek demokrasi”yi gerçekleştirmektir.³¹⁸ Nitekim Tito 1974 yılında, bu yeni uygulama ile birlikte, “burjuvazi sınıfına uygun düşen temsili demokrasinin kalıntılarından belirgin bir kırılma/kopuş gerçekleştirilmiştir”³¹⁹ şeklinde iddialı bir tespit yapıyordu. Tito ayrıca YKB’nin 10. Kongresinde yeni anayasaya ilişki şunları söylüyordu:

“Yeni anayasa politik sistemde radikal değişikliklere neden oldu. Bu değişikliklerin amacı, iktidar aygıtlarını kullanma ve toplumsal işleri/meseleleri yönetme konusunda işçi sınıfının ve genel olarak tüm emekçi halkın sahip olduğu hakim konumunu güvence altına almak ve bu ülkenin ulusları ve ulusal azınlıkları arasında ilişkileri daha da fazla geliştirmektir. Sosyalist özyönetim kendisini, proletarya diktatörlüğünün özel bir biçimi olarak ortaya koyuyor.”³²⁰

Tito-Kardelj çizgisi, 1974 Anayasasını, sosyalist özyönetimin geliştirilmesi ve böylece de emekçi halkın ekonomik - politik pozisyonunun güçlendirilmesi olarak tanımlamıştır. Fakat devlet-parti bürokrasisi içinde, Tito-Kardelj ikilisi gibi düşünmeyenler mevcuttu. Ülkenin yeni ve son anayasası, ülke (ama özellikle devlet-parti bürokrasisi) içinde bazı yeni tartışmaların ve anlaşmazlıkların ateşleyicisi oldu. Özellikle, daha merkeziyetçi bir sistemi savunan kesimler, 1974 Anayasası ile

---

³¹⁶ Fransız siyaset bilimci Yvon Bourdet, liberal temsili demokrasiden farklı olan özyönetimsel demokrasiyi tanımlarken bu özelliğe vurgu yapmıştır. Ona göre özyönetimin - olmazsa olmaz – iki temel prensibi vardır: Birincisi; seçilen kişilerin (temsilci, delege, yönetici), her an seçenler tarafından geri çağırılabilmesidir. Bu, Bourdet’e göre, Marx’ın da öngördüğü temel özyönetimsel prensiptir. Diğer prensip ise, emekçi halkın karar alma süreçlerine dahil olmasıdır. (Bkz.: Yvon Bourdet, “The Two Fundamental Principles of Self-government”, **Self-governing Socialism, Volume 2: Sociology, Politics and Economics**, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 41-44).

³¹⁷ Daha önce açıklandığı gibi, “temsilcinin / yöneticinin geriye çağırılabilmesi mekanizması” ekonomik alanda da mevcuttu. (Bkz.: yuk., s. 119-122).

³¹⁸ Bkz.: Tito, **Özyönetimli Sosyalizm**, Çev. İlhami Emin, İstanbul, Koza Yayınları, 1978, s. 7-21.

³¹⁹ Tito’dan aktaran Singleton, **a. g. e.**, s. 274.

³²⁰ Aktaran McFarlane, **a. g. e.**, s. 37.

birlikte cumhuriyetlerin federal devlet karşısında iyice güçlendiklerini, bu nedenle de “Federasyon”un bir “Konfederasyon”a dönüştüğünü söylemişler ve bu durumun ülkeyi parçalanmaya doğru sürükleyeceğini iddia etmişlerdir.

Bu görüş genellikle Belgrad merkezli Sırp bürokrasisi tarafından ortaya konuyordu. Merkezîyetçiliğin güçlendirilmesinden yana olan Sırp bürokratları, 1974 Anayasasının “Yugoslavya Federasyonu”nu, kurumsal ve hukuksal olarak “Yugoslav Cumhuriyetleri Konfederasyonu”na dönüştürdüğünü söylüyor, özellikle de Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti içinde yer alan iki özerk eyaletin (Voyvodina ile Kosova-Metoya) yetki ve özerklik alanlarının yeni anayasa ile birlikte daha da ilerletilmesinden yakınıyorlardı.³²¹

Yeni anayasanın kabulüne takiben SKB, milliyetçi ve merkezîyetçilik yanlısı olarak bilinen Dragoslav Markovic başkanlığında bir komisyon kurdu. Markovic Komisyonu, “Mavi Kitap” adında bir rapor hazırladı. Voyvodina ve Kosova-Metoya eyaletlerinin özerklik statülerinin Belgrad yönetiminin aleyhine güçlendirilmesini sert bir dille eleştiren rapor, 1974 Anayasasını, Sırbistan’ın ve Sırp ulusunun zayıflatılması olarak nitelendirdi.³²²

Uygulanan ademi merkezîyetçi politikalar Sırp bürokrasisi içinde yer alan milliyetçi-merkezîyetçi unsurları oldukça rahatsız etti. Milliyetçi - merkezîyetçi Sırp bürokratları, eleştirilerini daha da öteye taşıyarak, 1974 Anayasasını, Hırvat Tito - Sloven Kardelj ikilisini Sırbistan Cumhuriyeti’ne ve Sırp ulusuna yönelik düzenledikleri bir komplo ve tuzak olarak nitelendirdiler. Bu kesime göre; Yugoslavya’nın yeni (ve son) anayasası federe cumhuriyetleri ve iki özerk eyaleti adeta bağımsız devletler haline getirdi, böylece de Sırp ulusunu beş devlet (Sırbistan, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Voyvodina, Kosova-Metoya) arasında parçaladı ve Sırpıları kendi tarihsel toprakları olan Voyvodina ile Kosova bölgelerinde azınlık konumuna düşürdü.³²³ Bu anlayışa göre; 1974 Anayasası kuzeydeki iki zengin

---

³²¹ G. Vuckovic, a. g. e., s. 129.

³²² Bora, **Yugoslavya:...**, s. 99.

³²³ Aleksandar Pavkovic, **The Fragmentation of Yugoslavia: Nationalism in a Multinational State**, London, Macmillan Press, 1997, s. 88-89.

cumhuriyeti (Slovenya, Hırvatistan) ve iki özerk eyaleti (Voyvodina, Kosova-Metoya) Belgrad'a karşı güçlendirmek amacıyla hazırlanmıştı.³²⁴

Milliyetçi-merkeziyetçi Sırp bürokrasisi 1974 Anayasasını bu şekilde eleştirirken, Lübliyana merkezli Sloven bürokrasisi ile Zagreb merkezli Hırvat bürokrasisi de durumdan hiç memnun değildi. YSFC'nin en zengin iki cumhuriyetinin milliyetçi – ademi merkeziyetçi bürokrasisi özellikle üç konuda şikâyetçiydiler: (1) Büyük ölçüde Slovenya ve Hırvatistan'a dayanan Federasyonun kaynakları ve zenginliği, az gelişmiş bölgelerin kalkındırılması için kullanılıyor ve “heba” ediliyor; (2) federal devlet aygıtları büyük ölçüde Sırlar ve Belgrad tarafından kontrol ediliyor ve yönetiliyor; (3) federal yapı yeterince ademi merkeziyetçi değil.³²⁵

2. 2. 3. Sosyalist Özyönetimde Toplumsal-Politik Örgütler

Yugoslav sosyalist özyönetim sisteminde beş toplumsal-politik örgüt (**drustveno-politicke organizacije**) mevcuttu: Yugoslavya Komünistler Birliği (**Savez Komunista Jugoslavije**), Yugoslavya Emekçi Halkın Sosyalist Birliği (**Socijalisticki Savez Radnog Naroda Jugoslavije**), Yugoslavya Sendikalar Birliği (**Savez Sindikata Jugoslavije**), Yugoslavya Sosyalist Gençlik Birliği (**Savez Socijalisticke Omladine Jugoslavije**), Halk Kurtuluş Savaşı Savaşçıları Birliği (**Savez Udrezenje Boraca Narodno-Oslobodilskog Rata**). Bu toplumsal-politik örgütlerden özellikle ilk üçü sosyalist özyönetim sistemi içinde önemli rol oynarken, son ikisi nispeten daha etkisiz idi. Bu nedenle çalışma kapsamında sadece ilk üç örgüt incelenecek ve değerlendirilecektir.

2. 2. 3. 1. Yugoslavya Komünistler Birliği

---

³²⁴ Robin Alinson Remington, “The Federal Dilemma in Yugoslavia”, **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 554.

³²⁵ McFarlane, a. g. e., s. 55.

Savaş sonunda iktidarı ele geçiren komünistler, diğer rakip partileri ve örgütleri tasfiye ettiler. Böylece YKP, devrimin ikinci aşamasında (1945-1950) ülkenin ve rejimin tek partisi (ve sahibi) haline geldi. Bu yıllarda YKP, SBKP'yi kendisine model olarak benimsemişti. SSCB'de olduğu gibi devletin tüm organları komünist partinin denetimi altına alındı. Parti yöneticileri, aynı zamanda devlet organlarının yöneticileri idi. Böylece parti-devlet özdeşleşmesi ortaya çıkmış oldu. Parti yönetiminde alınan kararlar, devlet organlarında (örneğin Federal Meclis, Federal Prezidyum, Federal Hükümet) alınan kararlar kadar etkili oluyor, hatta parti kararları devlet organlarında alınacak olan kararların yönlendiricisi oluyordu. Parti, SSCB'de olduğu gibi, yaşamın her alanında önemli yetkilerle donatılmıştı ve düzenleyici-yönetici rol oynuyordu. Dönemin resmi ideolojisine göre YKP'nin temel görevi, "işçi sınıfı adına" yeni sosyalist toplumu kurmak, yönetmek ve kontrol etmektir.³²⁶ 1947 yılının Eylül ayında toplanan Halk Cephesi İkinci Kongresinde Tito, partinin geniş faaliyet alanlarını ve görevlerini üç şıkta özetlemişti.³²⁷

- (1) Yeni kurulan halk cumhuriyetinin devlet yapısı içinde yer alan parti, ilerici/devrimci politik güçlerin lideridir;
- (2) Parti, tüm toplumsal gelişme projelerinde liderliği üstlenir;
- (3) Parti, ekonomik ve kültürel alanlarda ülkenin yeniden yapılanmasında görev alır ve topluma liderlik yapar.

28 Haziran 1948 tarihinde YKP'nin SSCB güdümlü Kominform'dan kovulması sonrasında parti içinde, Sovyetler Birliği tarzı sosyalizme ve SBKP'ye karşı yoğun bir eleştiri sürecinin başladığını yukarıda açıklamıştık.³²⁸ Bu eleştiriler, YKP'yi değişim sürecine soktu. Temmuz 1948'de toplanan YKP'nin 5. Kongresinden altı önemli karar çıktı.³²⁹

- (1) Dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı koyabilmek için YHO güçlendirilecek.
- (2) Ülkenin bağımsızlığını korumak için mücadele edilecek.
- (3) Ülke ekonomisi sanayileştirilecek ve tarım modernize edilecek.

---

³²⁶ Bicanic, **Economic...**, s. 67-68.

³²⁷ Andrew Gyorgy, **Governments of Danubian Europe**, New York, Rinehart & Company, Inc., 1949, s. 191.

³²⁸ Bkz.: yuk., s. 101-109.

³²⁹ Bkz.: Dedijer, **The Battle Stalin Lost: Memories of Yugoslavia 1948-1953**, New York, The Viking Press, 1970, 143-145 ; McClellan, **a. g. e.**, s. 130-131 ve Ed. Nobırdalı, v.d., **a. g. e.**, s. 108-109.

- (4) Yugoslav halkları arasında ulusal ve toplumsal eşitlik sağlanacak ve federe cumhuriyetlerin birlikten ayrılabilme hakkı korunacak. Kongrede söz alan Tito'nun ifadesiyle “halklar, ayrılmaya kadar giden self-determinasyon hakkına sahip olacak.”³³⁰
- (5) Sosyalizmin ve işçi sınıfının politik gelişimini engelleyen parti-devlet bürokrasisine karşı mücadele edilecek:

“Geniş halk yığınlarının hevesini kırmaya ve sosyalist kalkınmadaki girişiminin gelişmesini önlemeye kalkışan bütün bürokratik elemanlara ve diğer karşıt yöntemlere kıyasla savaş yürütmek ve ayrıca yığınların siyasi bakımdan çok yönlü gelişip güçlenmesi, emekçi halkın sürekli olarak bilinçlendirilmesi yolunda sürekli olarak çalışmak ve zorunlu bir mücadele vermek gerekir.”³³¹

- (6) Ayrıca kongrede, YKP'nin Kominform'dan kovulması kararı ve SBKP'nin YKP'ye karşı olan “düşmanca tutumu” protesto edildi, bu karara ve “düşmanca tutuma” karşı mücadele etme kararı alındı ve ayrıca Tito'nun liderliği ve politikaları desteklendi.

1. ve 2. kararlar, Yugoslavya'daki SSCB korkusunun ürünü iken; 6. karar, Yugoslavya'nın SSCB'ye ve Tito'nun Stalin'e karşı boyun eğmeyeceğini ifade ediyordu. 3. karar, savaştan büyük yıkımla çıkan ülke ekonomisini toparlama ve geliştirme isteğini yansıtıyordu. Ülkenin ekonomik olarak gelişmesi, aslında bağımsızlığın korunması ile de yakından ilintiliydi. 4. karar, YKP'nin kuruluşundan itibaren benimsemiş olduğu “Kardeşlik ve Birlik” ilkesinin bir gereği/ürünü idi. 5. karar ise, SSCB modelinden kopuşu ve yeni bir sosyalizm anlayışına yani sosyalist özyönetim sistemine yönelişi işaret ediyordu.

Bu kopuş ve yeni yöneliş, beraberinde YKP'yi değişime uğrattı ve ülke yönetiminde partinin iktidarını sınırlandırdı. Örneğin 1950'de yürürlüğe giren yeni seçim yasası, seçim aday listelerinin hazırlanmasında yani seçimlerde adayların belirlenmesinde partinin yetkili olması şeklindeki uygulamayı sona erdirdi. Bu kongre sonrasında meydana gelen önemli bir gelişme de, üye sayısında yaşanan ani büyük artış oldu. 1952'ye kadar üye sayısı %68 artarak 780.000'e ulaştı. Kitlesele yeni katılım aynı zamanda partiye yeni değişik eğilimleri de taşımıştır. Bunlardan

---

³³⁰ Vucinich, a. g. e., s. 243.

bazıları bürokratik-milliyetçi-liberal eğilimlerdir.³³² Nitekim YKP Yürütme Kurulu Sekreteri Mijalko Todorovic, parti içindeki ideolojik heterojenlikten şikâyetçi olduğunu açıkça ifade etmiştir.³³³

1952’de toplanan 6. Kongrede, partinin ismi Yugoslavya Komünistler Birliği (YKB) olarak değiştirildi. Bu değişiklik fikri ilk olarak Djilas tarafından önerilmiş ve Kardelj ile Tito tarafından derhal kabul görmüş, fakat Sırp lider Rankovic³³⁴ karşı çıkmıştır. Djilas’a göre, sadece şekilsel bir isim değişikliği değil, parti ve politik sistem içinde yapısal bir değişiklik hedeflenmiştir: özgürlükçü, eleştiriye açık ve “çok gruplu” bir parti ve politik sistem.³³⁵

Nasıl ki YSFC altı federe ve iki özerk yönetim biriminden oluşuyorsa, YKB de sekiz “Komünistler Birliği”nden oluşuyordu: Sırbistan Komünistler Birliği (SKB), Hırvatistan Komünistler Birliği (HKB), Slovenya Komünistler Birliği (Sl.KB), Bosna-Hersek Komünistler Birliği, Makedonya Komünistler Birliği, Karadağ Komünistler Birliği, Kosova-Metoya Komünistler Birliği ve Voyvodina Komünistler Birliği.

Kongre, devlet bürokrasisi içindeki parti organlarının tasfiye edilmesi ve parti merkez yönetiminin yetkilerinin, ademi merkezîyetçilik prensibi gereği bölgesel ve yerel parti yönetimleri lehine zayıflatılması yönünde bazı önemli kararlar aldı. Ayrıca kongrede, ikinci bir partinin kurularak “çok partili sosyalist rejime geçiş” konusu gündeme alınıp tartışılmış, ama bu yönde sunulan öneri hayat geçirilmemiştir. Bunun nedenini Kardelj şöyle açıklamıştır:

“Yugoslavya’da Halk Cephesi dışında kurulacak herhangi bir Parti kaçınılmaz olarak, her türden karşı devrimci ve pro-Sovyetik, anti-sosyalist güçlerin sıçrama tahtası olacaktır.”³³⁶

---

³³¹ Kongre kararından aktaran Ed. Nobırdalı, v.d., a. g. e., s. 108.

³³² Işıklı, **Kuramlar...**, s. 161.

³³³ Hunnius, a. g. e., s. 273.

³³⁴ Sırp milliyetinden olan Rankovic (1909-1983), 1927’den itibaren YKP içinde etkili bir üye oldu, önemli görevlerde bulundu. 1937’de Tito’nun YKP Genel Sekreteri olmasıyla birlikte Rankovic, Tito tarafından YKP Merkez Komitesine alındı ve 1966’ya kadar Merkez Komite üyesi olarak parti içinde son derece etkili oldu. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Rankovic, Merkez Komite Organizasyon Sekreteri ve Güvenlik Sorumlusu olarak görev yaptı. Savaş sonrasında ise, 1945’ten 1963’e kadar Federal Hükümet içinde İçişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı, 1963-1966 yıllarında YSFC Başkan Yardımcısı oldu. Rankovic, SKB’nin ve Sırpların politik lideri konumundaydı.(Klemencic, v.d., a. g. e., s. 191).

³³⁵ Djilas, **Eksik...**, s. 219-220.

³³⁶ Kardelj’den aktaran Işıklı, **Kuramlar...**, s. 159.

6. Kongrede alınan kararda, YKB'nin temel görevi / işlevi devleti, ülkeyi ve emekçi halkı yönetmek değil, emekçi halkı politik - ideolojik düzeyde eğitmek olarak belirlendi. Böylece, YKB'nin ekonomide, devlette ve toplumsal yaşamdaki yönetici ve kumanda edici işlevlerinin sona erdiği açıklanmış oldu. Birlik, “öncü” değil, “işçi sınıfının en bilinçli ve ilerici kesimi” olarak tanımlandı. Kongrede ayrıca bir kez daha Kominform'un ve SSCB'nin Yugoslavya'ya yönelik “düşmanca tutumu” kınanmış ve SSCB tarzı sosyalizm eleştirilmiştir.³³⁷

Bir yıl sonra Tito, SKB Belgrad Örgütüne göndermiş olduğu mektubunda YKB'nin temel görev ve işlevini benzer biçimde tanımlamıştır. Tito'ya göre YKB'nin görevi / işlevi, devrim kazanımlarını korumak ve emekçi halkın sosyalist bilincini geliştirmektir.³³⁸ 1 Nisan 1975 tarihli konuşmasında ise Tito, “Yugoslavya Komünistler Birliği'nin ana görevi ülkemizde kardeşliği ve birliği korumak ve doğru sosyalist toplumsal ilişkilerin gelişimini gerçekleştirmektir”³³⁹ diyordu. Tito ayrıca YKB'yi, çok uluslu ve çok kültürlü Yugoslavya'yı birleştiren yapıştırıcı doku olarak görüyordu. Ona göre, Yugoslavya'da “Komünist parti birliği olmadan halkların birliği var olamazdı.”³⁴⁰ Kardelj ise, 1953 yılında 4. Halk Cephesi Kongresinde, YKB'nin görev ve işlevini şu şekilde tanımlamıştır:

“Komünistler Birliği, kitlelerin yerine yönetme yetkisine sahip değildir; fakat kendi yönetimlerini gerçekleştirebilmeleri, kendi fabrikalarını ve diğer tüm toplumsal organlarını ve örgütlerini yönetebilmeleri için kitleleri teşvik etme ve eğitme görevine sahiptir.”³⁴¹

1958 yılında toplanan 7. Kongrede de YKB'nin “eğitimsel” rolüne vurgu yapıldı. Tito, yaptığı konuşmasında YKB'nin emekçi halkın “yöneticisi” değil, fakat onun “öğretmeni ve yardımcısı” olduğunu vurguladı. Sosyalist rejimin ilk kuruluş yıllarında (1945-1950) partinin “yönetici rol” üstlenmek zorunda kaldığını, fakat gelinen aşamada artık bu rolün terk edilmesi gerektiğini söyleyen Tito'ya göre, yönetime mümkün mertebede daha fazla emekçinin katılması ve YKB'nin de bunun

³³⁷ Bkz.: Dedijer, *The Battle...*, 315-321 ; Ed. Nobırdalı, v.d., *a. g. e.*, s. 112-114 ; Zaninovich, *The Development...*, s. 84-85 ve Comisso, *a. g. e.*, s. 52

³³⁸ Bkz.: Tito, *Özyönetimli...*, s. 95-97.

³³⁹ Tito, *Radnicka Klasa i Savez Komunista Jugoslavije*, Sarajevo, Svjetlost, 1980, s. 569.

³⁴⁰ *A. e.*, s. 607.

³⁴¹ Aktaran McFarlane, *a. g. e.*, s. 20.

gerçekleşmesi için çalışması gerekiyordu. Ayrıca YKB, toplumsal gelişimi olumsuz etkileyen yerel-bölgesel eğilimlere ve bencilliklere müsaade etmemelidir.³⁴²

Kardelj ise 7. Kongrede, “zayıf burjuva demokrasisi”ne karşı “güçlü sosyalist demokrasi”yi savunan bir konuşma yapmıştır. Ona göre sosyalist demokrasi, üretim araçlarının toplumsal mülkiyetine ve emekçi halkın özyönetimine dayanır. Böyle bir demokrasinin kuruluşu sürecinde ise devlet ve komünist parti önemli rol üstlenir ve üstlenmek zorundadır. Devletin ve komünist partinin rolü olmadan toplumsal mülkiyet kurulamaz ve emekçi halkın özyönetimi gerçekleşemez. Fakat sosyalist demokrasinin gelişimi sürecinde devletin ve partinin üstleneceği rol, bir “mutlak iktidara” dönüştürülmemelidir. Devlet ve parti aygıtlarının mutlak iktidara dönüştürülmesi, Kardelj’e göre, toplumsal mülkiyetin kuruluşunu ve emekçi halkın özyönetiminin gelişimini imkânsız hale getirir.³⁴³

7. Kongrenin sonunda yayınlanan deklarasyonda ise iki “tehlikeli ve zararlı” eğilimden söz edildi: “Devletin ve YKB’nin rolünü küçümseme” eğilimi ve “devlet ile Birliğin rolünü her şeyi kapsayan güce dönüştürme” eğilimi. Alınan kararda, bu iki eğilime karşı mücadele edileceği ve edilmesi gerektiği vurgulandı.³⁴⁴ Kongre sonunda yayınlanan YKB Programında ise, YKB’nin ve Yugoslav komünistlerinin nihai “tarihsel görevi”, “sınıfsız, sömürsüz, partisiz ve devletsiz bir toplum kurmak” olarak tarif edilmiştir.³⁴⁵ Program’da Stalinizm, SBKP, devletçilik ve bürokratik eğilimler eleştirilirken; “sosyalist demokrasi”, “işçi özyönetimi” ve “toplumsal özyönetim” savunuldu.³⁴⁶ Dolayısıyla Prout’a göre bu kongre, “bürokratik unsurlara karşı ve endüstriyel karar almada demokrasi için kararlı bir adımı işaret eder”.³⁴⁷

YKB’yi “emekçi halkın ideolojik yol göstericisi ve politik gücü” olarak tanımlayan 1963 Anayasası, Birliğin amacını, “sosyalist devrimin kazanımlarını ve sosyalist toplumsal ilişkileri koruyup daha öteye geliştirmek ve özellikle halkın

---

³⁴² Bkz.: Tito, **Özyönetimli...**, s. 92-95 ; Ed. Nobırdalı, v.d., **a. g. e.**, s. 123-126 ve Comisso, **a. g. e.**, s. 53-54.

³⁴³ McClellan, **a. g. e.**, s. 141-142.

³⁴⁴ Dubey, **a. g. e.**, s. 31.

³⁴⁵ Dejan Jovic, “Yugoslavism and Yugoslav Communism: From Tito to Kardelj”, **Yugoslavism: Histories of a Failed Idea, 1918-1992**, Ed. Dejan Djokic, London, Hurst&Company, 2003, s. 159.

³⁴⁶ Stojanovic, **The Fall of Yugoslavia: Why Communism Failed**, New York, Prometheus Books, 1997, s. 40, 42-43.

³⁴⁷ Prout, **a. g. e.**, s. 33.

sosyalist toplumsal bilincini güçlendirmek”³⁴⁸ olarak tanımlamıştır. YKB programı ise “komünistler”in üstlendiği misyonu şu şekilde ifade etmiştir:

“...komünistler, özyönetim örgütleri ve özellikle sosyalist ittifak (EHSB) bünyesinde, fikirlerin ve kanaatlerin demokratik bir biçimde tartışılması ve ikna yoluyla gündelik sorunlara getirilen somut çözümlerin, özyönetimin gelişimine ve işçi sınıfının ve emekçilerin toplumsal rolünün güçlenmesine katkıda bulunması için mücadele ederler. Böylece komünistler, işçi sınıfının, emekçilerin ve yurttaşların dolaysız denetimine kendilerini sunmuş ve onlardan gelecek etkilere açılmış bulunurlar.”³⁴⁹

Yeni anayasanın kabulünü takiben Birliğin 8. Kongresi 1964 yılında Belgrad’ta toplandı. Bu kongrede üç temel konu gündeme alındı: Özyönetim, ekonomik problemler ve uluslar meselesi. Kongrede iki rakip rapor sunuldu. Politik problemleri ön plana çıkaran YSFC Başkan Yardımcısı Rankovic’in raporu ve ekonomik problemleri vurgulayan Kardelj’in raporu. SKB’nin ve devlet içindeki Sırp bürokrasisinin lideri konumundaki Rankovic’in raporu, ülkedeki problemlerin çözülebilmesi için merkeziyetçiliğin ve devletçiliğin güçlendirilmesi gerektiğini savunurken, özyönetim sisteminin taraftarı (ve Yugoslavya’daki kuramcısı) olan Sloven lider Kardelj’in raporu, ademi merkeziyetçiliğin ilettilmesini ve devletçiliğin azaltılmasını savundu.³⁵⁰

Sert geçen tartışmaların sonunda kabul edilen kongre deklarasyonu altı önemli kararı içeriyordu:³⁵¹

- (1) YKB, özyönetimin tam anlamıyla gerçekleşebilmesi için çalışmalıdır.
- (2) Gelişmiş bölgeler ile azgelişmiş bölgeler arasındaki fark kapatılmalıdır.
- (3) Federe Cumhuriyetlerin ve ulusların ekonomik bağımsızlıkları ve özyönetimleri YKB tarafından güvence altına alınmalıdır.
- (4) Devletçilik-bürokrasicilik tarafından beslenen milliyetçiliğe ve şovenizme karşı mücadele edilmelidir; bu mücadelenin bir parçası ve gereği olarak, ekonomi ve politika alanlarında ademi merkeziyetçilik ve devletin zayıflatılması süreci devam ettirilmelidir.

³⁴⁸ Anayasadan aktaran Djurovic, a. g. e., s. 228.

³⁴⁹ Aktaran Işıklı, “Yugoslavya’da...”, s. 113. Alıntı içinde yer alan parantez tezin yazarına aittir.

³⁵⁰ Bkz.: McClellan, a. g. e., s. 147-148.

³⁵¹ Hondius, a. g. e., s. 315-316 ve Ed. Nobırdalı, v.d., a. g. e., s. 129-131.

- (5) YKB'nin cumhuriyet ve eyalet örgütlerinin yetkileri arttırılmalıdır.
- (6) Yugoslav ulusal kimliği ve kültürü geliştirilmelidir. Bu hedefe, baskı ve asimilasyon yöntemleri ile ulaşılamaz. Yugoslav ulusal kimliği ve kültürü ancak, federal birlik içinde yaşayan uluslar, kimlikler ve kültürler arasında işbirliği ilişkilerinin geliştirilmesi yoluyla gerçekleşebilir.

Bu deklarasyon gösteriyor ki, 8. Kongre, ademi merkeziyetçilik ve devletin zayıflatılması sürecini devam ettirme kararı olarak Kardelj Raporu'nu benimsemiş, merkeziyetçiliği ve devletçiliği savunan Rankovic Raporu'nu reddetmiştir. Fakat Rankovic liderliğindeki SKB, merkezi yönetimin ve federal devlet aygıtının güçlendirilmesi yönündeki ısrarını devam ettirdi. Bu durum, ademi merkeziyetçiliği savunan HKB ve Sl.KB ile merkeziyetçiliği savunan SKB arasında rekabetin / mücadelenin doğmasına neden oldu.³⁵²

Başkan Tito, YKB içindeki bu mücadelede merkeziyetçilerin karşısında, ademi merkeziyetçilerin yanında yer aldı. Tito, Rankovic'i ve merkeziyetçi-devletçi hizbi, "emekçi halkın ve özyönetimin düşmanları" olmakla suçladı. Çünkü Başkan Tito'ya göre, merkeziyetçilik-devletçilik özyönetimin gelişimini engeller: "Eğer cumhuriyetler en geniş özyönetimsel imkânlarla sahip olmazlarsa özyönetim normal ve doğru biçimde gelişemez."³⁵³ Ayrıca Tito, Rankovic'i emekçi halkın özyönetimsel gelişimine zarar vermekle ve görevini kötüye kullanmakla suçladı.³⁵⁴

YKB Merkez Komitesi, 1 Temmuz 1966 tarihinde Brioni adasında toplandı. Toplantıda Rankovic ve Gizli Polis Teşkilatı Başkanı Svetislav Stefanovic, (a) görevini kötüye kullanmak, (b) şahsi menfaat sağlamak, (b) Gizli Polis Teşkilatı'nı kullanarak üst düze yöneticiler hakkında yasadışı istihbarat toplamak ve Kosova'daki Arnavut sivillere karşı yasadışı kötü muamelede bulunmak ile suçlandı. Suçlu bulunan Rankovic, YKB üyeliğinden, Federal Meclis üyeliğinden ve YSFC Başkan Yardımcılığı görevinden alındı. Stefanovic ise, Federal Yürütme Konseyi ile Federal

---

³⁵² Barbara Jancar, "Yugoslavia: The Case for a Loyal Opposition under Communism", **Comparative Communism: The Soviet, Chinese, and Yugoslav Models**, Ed. Gary K. Bertsch, Thomas W. Ganschow, San Francisco, W. H. Freeman and Company, 1976, s. 209.

³⁵³ Tito, **Nacionalno Pitanje I Revolucija**, Sarajevo, Svjetlos, 1982, s. 400.

³⁵⁴ Bkz.: Ed. Nobirdalı, v.d., **a. g. e.**, s. 136-137.

Meclis üyeliğinden ve Gizli Polis Teşkilatı Başkanlığı görevinden alınarak cezalandırıldı.³⁵⁵

4 Ekim 1966 tarihinde Belgrad'ta toplanan YKB Merkez Komitesi, "Büyük Sırbistan Şovenizmi"ne karşı ortak mücadele etme, federasyon içinde yaşayan uluslar ve cumhuriyetler arası iyi ilişkiler geliştirme ve bu amaçla YKB içinde özel bir komisyon oluşturma kararı aldı. Ayrıca YKB içinde yeni bir organ olarak Prezidyum (**Predsjedništvo**) oluşturuldu. Prezidyumun görevi, ülkenin genel politik problemleri hakkında araştırmalar yürütmek, bilgi toplamak ve öneriler geliştirmek olarak belirlendi.³⁵⁶

Çok sayıda yasadışı olaylara adı karışan ve büyük ölçüde Rankovic hizbi tarafından kontrol edilen Gizli Polis Teşkilatı lağvedilip yerine Devlet Güvenlik Servisi (**Sluzba Drzavne Bezbednosti**) oluşturuldu. Rankovic'in tasfiyesi, HKB ve SI.KB tarafında memnuniyetle karşılanırken, SKB tarafında ve Sırp kamuoyunda, "Sırlara karşı Hırvat-Sloven komplosu", "Sırların yenilgisi", "Hırvat-Sloven hizbinin galibiyeti" şeklinde yorumlandı.³⁵⁷ Rankovic hizbinin tasfiyesi neticesinde parti-devlet organlarında merkeziyetçi-devletçi unsurların gücü kırılmış oldu ve böylece YKB içinde, ülke yönetiminde ve ekonomik alanda ademi merkeziyetçi reformların / politikaların önü açıldı.³⁵⁸

Nitekim 1969 yılında toplanan YKB'nin 9. Kongresinde ağırlıklı olarak federe cumhuriyetlerin özerkliği ve özgürlükleri konusu ele alındı. Kongre sonunda, özerklik / özgürlük alanlarının geliştirilmesi yönünde kararlar alındı ve bu konuyla ilgilenmek üzere YKB Yürütme Bürosu oluşturuldu. Yürütme Bürosu, federe cumhuriyetlerden ikişer (12) ve özerk eyaletlerden birer (2) temsilci olmak üzere toplam 14 üyeden oluşuyordu.³⁵⁹ Ayrıca YKB içinde cumhuriyet ve eyalet partilerinin yetkileri ve özerkliği merkez yönetimi karşısında güçlendirildi.³⁶⁰

---

³⁵⁵ Bkz.: Zaninovich, **The Development...**, s. 149-150 ; Barnett, **a. g. e.**, s. 116-121 ; Hondius, **a. g. e.**, s. 321-322 ve McClellan, **a. g. e.**, s. 150.

³⁵⁶ Hondius, **a.g.e.**, s. 322

³⁵⁷ **A. e.**, s. 323 ve Jelavich, **a. g. e.**, s. 422-423.

³⁵⁸ Ronald H. Linden, "The Impact of Interdependence: Yugoslavia and International Change", **Comparative Politics**, Vol. 18, No. 2, the City University of New York, January 1986, s. 217, (Çevrimiçi) <http://links.jstor.org/sici?sici=0010-4159%28198601%2918%3A2%3C211%3ATI0IYA%3E2.0.CO%3B2-N>, 6 Şubat 2008 ve Barnett, **a. g. e.**, s.124.

³⁵⁹ Fitzroy Maclean, **Tito: A Pictorial Biography**, London, McGraw-Hill, 1980, s. 108.

³⁶⁰ Linden, **a. g. e.**, s. 217.

Milliyetçi unsurlar sadece SKB içinde değil, aynı zamanda HKB ve Sl.KB içinde de mevcuttu ve önemli mevkilere gelmişlerdi. Sırp milliyetçileri, merkezi yönetimin güçlendirilmesini savunurken, Hırvat ve Sloven milliyetçileri, federal yapıyı konfederasyona dönüştürmeyi amaçlıyorlardı. SKB, HKB ve Sl.KB içinde gittikçe güçlenen ve kendi kamuoylarını etki altına alan milliyetçi unsurlar, sadece YKB'nin değil, aynı zamanda ülkenin ve sosyalist özyönetim sisteminin varlığını tehdit eder hale gelmişti. Bunun üzerine Tito-Kardelj çizgisi; SKB, HKB ve Sl.KB içinde milliyetçi unsurlara yönelik geniş kapsamlı tasfiye operasyonu başlattı.

Bu tasfiye operasyonunun altında yatan temel nedenlerden birisi “Hırvat Baharı” olmuştur. 1967-1972 döneminde Hırvat milliyetçileri ve liberalleri, sisteme yönelik ciddi eleştiriler ve protesto eylemleri geliştirdiler. Bu eleştiri ve eylem süreci, Hırvat milliyetçileri ve liberalleri tarafından “Kitle Hareketi (**Maspovni Pokret**)” olarak, Batı Avrupa liberalleri tarafından ise “Hırvat Baharı (**Croatian Spring**)” veya “Hırvat Rönesansı (**Croatian Renaissance**)” olarak adlandırılmıştır.³⁶¹ Gerçekte ise “1967-1971 Hırvat Baharı”, İkinci Dünya Savaşı sürecinde YKP / Partizan Ordusu karşısında hezimete uğrayan Hırvat milliyetçi hareketinin, yurt dışındaki liberal-milliyetçi diasporadan da destek alınarak tekrar canlanması ve sosyalist özyönetime meydan okuması olayıdır.

Liberal-milliyetçi bürokratlar, teknokratlar, entelektüeller, üniversite öğrencileri, gazete ve dergiler, kültür-sanat dernekleri ve Hırvat Katolik Kilisesi tarafından başlatılan “Hırvat Baharı”nın sisteme yönelik temel eleştirileri şunlardı:

(1) Hırvatlara kendi ülkelerinde ikinci vatandaş muamelesi yapılmakta, Hıvatların ulusal çıkarları Sırpların ulusal çıkarlarından sonra gelmektedir. (2) Sırp ve Sırpların kontrol ettiği mevcut rejim, Hırvat dilini/kültürünü yok etmeye ve Hıvatları “Sırplaştırmaya” çalışıyor. (3) Mevcut rejim, Hıvatları “Ustaşa”³⁶² ile bir görüyor ve tüm Hıvatlara potansiyel suçlu/düşman muamelesi yapıyor. (4) Hırvat kültürü ve biliminin gelişimini engellemek için Hırvat entelektüellerine karşı baskı ve ayrımcılık politikası uygulanıyor. (5) Hıvatların tarihsel ve ulusal toprakları üzerinde diğer uluslar (özellikle Sırp) hak iddia ediyorlar. (6) Yugoslavya Krallığı dönemindeki Hırvat Köylü Partisi, Ustaşa Hareketi, Hırvat Katolik Kilisesi ve

---

³⁶¹ Lane, a. g. e., s. 139.

bunların liderleri (sırasıyla Stjepan Radic ve Vladko Macek, Ante Pavelic, Başpiskopos Stepinac) rejim tarafından vatan hainleri olarak gösteriliyor. Oysa bu örgütler ve liderler, Hırvat ulusunun çıkarları için mücadele etmişlerdir. Hırvat ulusal kimliğinin kurucu unsuru olan kilisenin elinden alınmış olan hak ve yetkiler geri verilmelidir. (7) Hırvatistan dışında yaşayan Hırvat azınlıklar (özellikle Bosna-Hersek Hırvatları) haksızlıklara ve baskılara maruz bırakılıyor.

Bu eleştirilerden hareketle “Hırvat Baharı” şu talepleri gündeme taşımıştır:

(1) Hırvat dili, anayasada “Sırp-Hırvat Dili” veya “Hırvat-Sırp Dili” olarak değil, “Hırvatça” olarak adlandırılmalıdır. Dolayısıyla 1963 Anayasasında “Yugoslav halklarının dilleri Sırp-Hırvatça, Hırvat-Sırpça, Slovence ve Makedonca’dır” şeklinde düzenlenmiş olan 131. Madde, “Yugoslavya’nın dört yazınsal dili Sırpça, Hırvatça, Slovence ve Makedonca’dır” olarak değiştirilmelidir. Hırvatistan içinde tek resmi dil Hırvatça olmalıdır; dolayısıyla Sırpça, Hırvatistan içinde resmi dil olmaktan çıkarılmalıdır. (2) Anayasada, “Hırvatistan Cumhuriyeti, Hırvat ulusunun egemen ulusal devletidir” ibaresi yer almalıdır. Buna bağlı olarak da; Hırvatistan Cumhuriyeti, “ayrılma hakkı dahil kendi hür ulusal iradesine sahip olmalıdır”. (3) Hırvatistan’da toplanan bütün vergiler sadece Hırvat hükümetinin ve meclisinin yetkisi altında olmalıdır. Bağımsız Hırvat para politikası ve bankası olmalıdır. Ayrıca Hırvatistan, BM içinde YSFC’den ayrı olarak temsil edilmelidir. (4) Mevcut ekonomik ve politik sistem daha fazla oranda liberalleştirilmeli, ekonomik ve politik özgürlükler genişletilmelidir. (5) YHO bünyesinde yer alan Hırvat askerler sadece Hırvatistan Cumhuriyeti içerisinde görev yapmalı ve bağımsız bir “Hırvat Bölgesel Ordusu” oluşturulmalıdır. (6) Hırvat federe cumhuriyetinin sınırları yeniden düzenlenerek genişletilmelidir. Çünkü Bosna-Hersek içinde kalan bazı bölgeler ile Karadağ ve Slovenya kıyıları tarihsel olarak Hırvat topraklarıdır.³⁶³

İlk başlarda dil-kültür alanında ileri sürülen eleştiriler, iddialar ve talepler sert bir tepkiyle karşılaşmadı. Fakat Hırvat Baharı, dil-kültür alanından ekonomik, politik

---

³⁶² Bkz.: yuk., s. 82-83.

³⁶³ Hırvat Baharı’nın “eleştirileri” ve “talepleri” şu kaynaklardan hareketle özetlenmiştir: Lane, **a. g. e.**, s. 140-142 ; Hondius, **a. g. e.**, s. 326-328 ; Lampe, **a. g. e.**, s. 301-302; McFarlane, **a. g. e.**, s. 80-83 ; Macfarlane, **a. g. e.**, s. 114 ; Maclean, **a. g. e.**, s. 107-109 ; Klemencic, v.d., **a. g. e.**, s. 230-231 ; Allcock, v.d., **a. g. e.**, s. 62-64 ; G. Vuckovic, **a. g. e.**, s. 117-118 ; Jelavich, **a. g. e.**, s. 425-426 ve Ramet, **Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the War of Kosovo**, Colorado, Westview Press, 1999, s. 90-91.

ve ideolojik alanlara taşmaya başlayınca ve şiddet içeren kitlesel eylemler gerçekleşince rejimin tepkisi sertleşmeye başladı. Özellikle de İkinci Dünya Savaşı sonrasında ülke dışına kaçmayı başaran Ustaşa artıklarının bu harekete destek vermeleri ve silahlı eylemler / saldırılar düzenlemeleri³⁶⁴ ülke genelinde Hırvat Baharı'na karşı eleştirileri artırdı ve rejimi sert önlemler almaya itti.

Milliyetçi yükselişten duyduğu rahatsızlığı ve endişeyi Tito, 23 Mayıs 1971 tarihli konuşmasında açıkça ifade etmiştir:

“Milliyetçilik şimdi gelişmeye başladı. En kötüsü de, milliyetçi komünistlerin var olmasıdır. Bu gibi kişilerde enternasyonalizm sadece sözde vardır, gerçekte son derece azdır. Şimdi bizim için gerekli olan, bu milliyetçiliği bertaraf etmektir. Bunu yapmalıyız; çünkü milliyetçilik bizim karşılıklı ilişkilerimiz, bizim sosyalist toplumumuzun gelişimi, bizim birliğimiz için büyük tehlike teşkil ediyor.”³⁶⁵

Tito, Temmuz 1971'de HKB liderlerini Hırvatistan Sosyalist Cumhuriyeti'nin başkenti Zagreb'de topladı. Tito, Hırvat liderlere, milliyetçiliğin büyük bir tehlike olduğunu ve en büyük tehlikenin Hırvatistan içinde yükseldiğini söyledi. Bazı Hırvat politikacıların, bu milliyetçi yükselişi desteklediğini vurgulayan Tito, HKB'yi, milliyetçi ve ayrılıkçı unsurlara karşı gerekli biçimde mücadele etmemekle suçladı ve bundan böyle en sert önlemleri almaya çağırıyordu. Ayrıca Tito toplantıda, yükselişe geçen Hırvat milliyetçilerin faşist Ustaşa Hareketini, Sırp milliyetçilerinin ise faşist

---

³⁶⁴ Örneğin; Nisan 1971'de Yugoslavya'nın Stockholm Büyükelçisi öldürüldü. (Lampe, a. g. e., s. 302). 1972'de ise 28 kişinin ölümü ve 6 kişinin ağır biçimde yaralanması ile sonuçlanan bir uçak ve bir tren bombalama saldırısı gerçekleştirildi; *Borba* dergisi binasına yönelik bombalı saldırı yapıldı ve bu saldırıda beş kişi öldü; silahlı bir Ustaşa grubu Bosna-Hersek sınırından içeri sızdı ve bir kaç hafta süren silahlı çatışmalar yaşandı. (Remington, “Yugoslavia and Foreign Affairs”, **Comparative Communism: The Soviet, Chinese, and Yugoslav Models**, Ed. Gary K. Bertsch, Thomas W. Ganschow, San Francisco, W. H. Freeman and Company, 1976, s. 437). Ülke dışına kaçan Ustaşa Hareketi mensupları ve takipçileri çeşitli dernekler / örgütler ve yayın organları kurdular. Yurt dışında faaliyetlerini sürdüren sekiz örgüt, üç siyasi parti ve Washington merkezli bir Hırvat gazetesi (**Hrvatska Borba – Hırvat Mücadelesi**) 1974 yılında Toronto'da bir araya gelerek “Hırvat Ulusal Konseyi”ni kurdular. Bu konseyin nihai amacı, YSFC'yi yıkmak ve “Büyük Kapitalist Hırvatistan”ı kurmaktı. Konsey içinde yer alan örgütlerden birisi “Hırvat Ulusal Direnişi” idi. Bu örgütün 1978 yılında *Der Spiegel* gazetesinde yayınlanan bildirisi nihai amacı belirtiyordu: “Yugoslavya yok edilmelidir; bu ister Rusların, ister Amerikalıların, ister komünistlerin ister komünist olmayanların, isterse de anti-komünistlerin, yani Yugoslavya'yı yok etmek isteyen, onu ister diyalektikle ister dinamitle ama her ne pahasına olursa olsun yok etmek isteyen herhangi birinin yardımıyla yok edilmelidir.” (Bildiriden aktaran Diana Johnstone, **Ahmakların Seferi: Yugoslavya, NATO ve Batının Aldatmacaları**, Çev. Emre Ergüven, Engin Bulut, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2004, s. 206-207).

³⁶⁵ Tito, **Nacionalno...**, s. 413.

Çetnik Hareketini³⁶⁶ yeniden canlandırma hevesi ve gayreti içinde olduklarını, bunun ise Yugoslavya birliği ve devrimi için büyük tehlike olduğunu belirtti.³⁶⁷ Tito, parti yöneticilerini, “Bütün cehennem ‘ulusal çıkar’ örtüsü altında bir araya toplanıyor... Bu, karşı-devrime kadar gidebilir... Bazı köylerde Sırlar korkudan dolayı silahlanıyorlar... 1941’e geri dönmek mi istiyorsunuz?”³⁶⁸ diyerek sert biçimde uyardı.

2 Aralık 1971 tarihinde ise Tito, devlet televizyonu ve radyosunda yaptığı konuşmasında Sırp, Hırvat ve Sloven milliyetçilerini sert biçimde eleştirdi ve bu üç cumhuriyetteki milliyetçi yükselişin üç temel nedenini açıkladı: Bürokratik-teknokratik klik, Marksist düşüncenin gerilemesi, liberal düşünceler.³⁶⁹

Tito’nun bu sert tutumu üzerine, 12 Ekimde Zagreb’de toplanan HKB Merkez Komitesi, Hırvat Baharı’nın politik liderlerinden olan Hırvatistan Başbakanı Savka Dapcevic-Kucar, HKB Sekreteri Miko Tripalo ve Zagreb Belediye Başkanı Pero Pirker’i istifaya zorladı.³⁷⁰ YKB, bu üç ismi “emperyalizmin ajanları” olarak ilan etti.³⁷¹ Ayrıca Hırvat Baharına karışan çok sayıda öğrenci (Zagreb Üniversitesi öğrenci lideri Marko Veslica gibi) ve çok sayıda dernek yöneticisi (Zagreb Tarih Enstitüsü Direktörü Tudjman gibi) çeşitli hapis cezalarına çarptırıldılar. Devlet-parti organlarında üst düzey pozisyonlarda bulunan 741 Hırvat politikacı görevlerinden alındı ve YKB’den ihraç edildi, 131 kişinin ise pozisyonu / rütbesi düşürüldü ve 280 kişi HKB üyeliğinden istifaya zorlandı.³⁷²

Aralık ayında toplanan YKB Merkez Komitesi, “özyönetim karşıtı ve anti-sosyalist güçler sosyalist toplumumuza karşı baskılarını günden güne yoğunlaştırmaktadır”³⁷³ açıklamasını yaptı. Merkez Komite kararına göre,

---

³⁶⁶ Bkz.: yuk., s. 83-85.

³⁶⁷ Tito’nun bu toplantıda yapmış olduğu konuşmasının bir bölümü için bkz.: Tito, **Özyönetimli...**, s. 136-140.

³⁶⁸ Tito’dan aktaran Tim Judah, **The Serbs: History, Myth and the Destruction of Yugoslavia**, New Haven and London, Yale University Press, 1997, s. 147 ve Barnett, **a. g. e.**, s. 130.

³⁶⁹ Lane, **a. g. e.**, s. 181.

³⁷⁰ Maclean, **a. g. e.**, s., 109. Bu üç milliyetçi liderden ilk ikisi (Savka Dapcevic-Kucar, Miko Tripalo), 1991’de Hırvatistan’ın YSFC’den ayrılmasında ve bağımsız Hırvatistan Cumhuriyeti’nin kurulmasında önemli rol oynayacaklardır. (Stojanovic, **The Fall...**, s. 48).

³⁷¹ Bora, **Yugoslavya:...**, s. 84.

³⁷² Ramet, **Nationalism...**, s. 131.

³⁷³ Ed. Nobırdalı, v.d., **a. g. e.**, s. 139.

özyönetimi tehdit eden anti-sosyalist güçler, milliyetçiler ve bürokratik-teknokratik güçlerdir.³⁷⁴

HKB içinde yaşanan tasfiyeleri, SI.KB ve SKB içindeki tasfiyeler takip etti. Sloven lider Kardelj'in baskısı sonucunda, liberal-milliyetçi olarak bilinen SI.KB Başkanı Stane Kavcic 1971 yılı sonunda Birlik'ten kovuldu, yerine France Popit geçirildi. Ekim 1972'de ise, Sırp milliyetçiliği yapmakla suçlanan dışişleri eski bakanı Marko Nikezic, SKB Başkanlığı görevinden alındı ve ardından YKB üyeliğine son verildi.³⁷⁵ Ayrıca parti içinde liberal kanadın lideri olarak bilinen SKB Merkez Komite Sekreteri Latinka Perovic de Birlik'ten ihraç edildi.³⁷⁶

Tasfiyelerin devam ettiği sırada Tito, Eylül 1972'de, YKB Yürütme Kuruluna için bir mektup kaleme aldı. Tüm YKB şubelerine ve organlarına gönderilen ve devlet basın-yayın organları vasıtasıyla kamuoyuna da duyurulan bu ünlü mektubunda Tito, Yugoslavya'daki sosyalist özyönetimin dört düşmanını tanımladı: Bürokrasi, Teknokrasi, Milliyetçilik ve Liberalizm. Tito'ya göre, devletçiliği ve merkeziyetçiliği savunan Bürokrasi, devlet aygıtının rolünü ve merkezi yönetimi güçlendirmeyi; Teknokrasi, emekçi halkın özyönetimsel yetkilerini ortadan kaldırmak suretiyle ekonomik alanın yönetimini ele geçirmeyi; Milliyetçiler, Yugoslavya birliğini parçalamayı; Liberaller de, sahte demokrasi sloganları altında YKB'nin rolünü azaltmayı amaçlıyorlardı. Tüm bunların ortak hedefi ise, sosyalist özyönetim sistemini yıkmak ve işçi sınıfının politik-ekonomik gücünü/konumunu geriletmektir. Bu nedenle Tito mektubunda, tüm YKB teşkilatlarını ve yönetim organlarını, bu dört düşmana karşı mücadele etmeye, işçi sınıfının yanında olmaya, sosyalist özyönetim sistemini korumaya ve YKB içinde “demokratik merkeziyetçilik” prensibini canlandırmaya çağırırdı.³⁷⁷ Tito mektubunu, özyönetim sistemi açısından hayati bir soruyla noktalıyordu:

“Sözün kısası, genel kapsamı şu merkezdedir: İşçi sınıfı, toplumsal üretimin bütününe sahip olup kendisine siyasal ve toplumsal sorunlarda ağırlığını koyabilecek kadar verici bir rol sağlayabilecek midir? Yoksa sosyalizmin ve özyönetimin

---

³⁷⁴ A. e., s. 140.

³⁷⁵ Lane, a. g. e., s. 142.

³⁷⁶ Reneo Lukic, Allen Lynch, **Europe from the Balkans to the Urals: Disintegration of Yugoslavia and of the Soviet Union**, New York, Oxford University Press, 1999, s. 92.

³⁷⁷ Singleton, a. g. e., s. 273-274.

çıkarlarına taban tabana zıt ilişkilerin ve güçlerin güçlenmesine göz mü yumulacaktır?³⁷⁸

1971-1972 yıllarında gerçekleşen tasfiyeler, Tito'nun ifadesiyle, sosyalist özyönetimin düşmanlarına yönelikti. Yaklaşık 50 bin YKB üyesi tasfiye edildi, 12 bin işletme direktörü/yöneticisi görevinden alındı ve 5 bin kişi tutuklandı. Tüm bu kişiler “milliyetçilik yapmak”, “ayrılıkçı olmak”, “rejime karşı yıkıcı faaliyetlerde bulunmak”, “görevini kötüye kullanmak” gibi suçlardan yargılandılar ve değişik biçimlerde cezalandırıldılar.³⁷⁹

Zukin'e göre, “konfederasyonu” savunan Hırvat ve Sloven milliyetçileri ile “merkeziyetçiliği” savunan Sırp milliyetçilerinin tasfiye edilmeleri, YKB'nin, “federalizm” yönündeki bakış açısını ortaya koymuştur ve “federalizm düşüncesinin” bir zaferidir.³⁸⁰ Bennet'e göre ise, Tito-Kardelj çizgisi tarafından gerçekleştirilen 1971-1972 tasfiyesi, Yugoslavya'da milliyetçi ve liberal düşünceleri tamamen ortadan kaldıramadı; fakat Hırvatistan, Slovenya ve Sırbistan'da liberal-milliyetçi yükselişi frenledi ve ileriki bir zamana erteledi. Ayrıca Hırvat liderlerin tasfiye edilmesi, HKB içinde Hırvatistanlı Sırp'ların pozisyonunu güçlendirdi.³⁸¹ Benzer bir yorumu yapan Judah, tasfiye sürecinin, Hırvat milliyetçiliğini yok edemediğini, sadece geçici bir süreliğine yeraltına ittiğini yazıyor.³⁸² Bir başka yoruma göre; HKB içinde gerçekleştirilen geniş çaplı tasfiyeler, uzun vadede Hırvatistan'da “Yugoslavizm” karşıtı milliyetçi-ayrılıkçı düşüncelerin güçlenmesinde rol oynadı ve Hırvatistan içinde yaşayan Hırvat çoğunluk ile Sırp azınlık arasında gerginliği / güvensizliği arttırdı.³⁸³

1971-1972 tasfiye sürecini YKB'nin 10. Kongresi izledi. 1974'te toplanan 10. Kongre'de Tito, geniş kapsamlı bir rapor sundu. Bu raporda Tito, Eylül 1972 tarihli mektubundaki düşünce ve eleştirilerini tekrarladı:

---

³⁷⁸ Ed. Nobırdalı, v.d., a. g. e., s. 142.

³⁷⁹ G. Vuckovic, a. g. e., s. 119.

³⁸⁰ Zukin, a. g. e., s. 253.

³⁸¹ Christopher Bennett, **Yugoslavia's Bloody Collapse: Causes, Course and Consequences**, London, Hurst&Company, 1994, s. 78.

³⁸² Judah, a. g. e., s. 148.

³⁸³ Cviic, “Slovene and Croat Perspectives”, **International Perspectives on the Yugoslav Conflict**, Ed. Alex Danchev, Thomas Halverson, London, Macmillan Press, 1996, s. 129-130.

“Geçen dönemin deneyleri şunu göstermiştir ki sosyalizm ve Özyönetimin en büyük düşmanları teknokratizm, milliyetçilik, liberalizm ve bunların ideolojik paravanı olan bürokrasidir. Bu tür sosyalizme ve Özyönetime karşı eğilimlerin esası, toplumsal üretimin gereçleri ile işlevselliğinin işçilerden kopmasıdır, dolayısıyla, bu esas üzerine, türlü ekonomik ve siyasal güç merkezlerinin bağımsızlaşmasıdır. Doğal olarak sosyalist güçlerin saflarında türlü öznel zayıflıklar da buna olanak vermektedir, bunda özellikle, kariyerizm, liderlik, yönetim uğurunda grupçu savaş vb. gibi belirtiler yatmaktadır... Onların saldırıları, her şeyden önce işçilere kendi emeğinin koşulları ile sonuçları alanında yönetim sağlayan toplumsal-ekonomik ilişkiler sistemine karşıdır. Çünkü, işçilerin bu durumu, sözü edilen güçlerin doğrudan doğruya gücünü yıkmaktadır. Bu yüzden onlar, toplumsal-ekonomik ilişkilerde işçi sınıfının rolünün güçlenmesi alanında gereken değişikliklerin yapılması yolunda Yugoslavya Komünistler Birliğinin her girişimi ve eylemine karşı direnmişlerdir”³⁸⁴

Tito’ya göre “bu eğilimlerin ve genel olarak sosyalizme karşı güçlerin ortak belirtisi toplumda işçi sınıfının yönetici rolünü zayıflatmak ve küçümsemek”tir.³⁸⁵ Özyönetimin düşmanları, bu amaca ulaşabilmek için ise, YKB’yi bürokrasinin ve teknokrasinin “silahı” haline getirmeye çalışmışlardır.³⁸⁶ Özyönetim ve federal birlik için son derece tehlikeli olan milliyetçiliğin kaynağı da Tito’ya göre “bürokrat-teknokrat gruplar”dır.³⁸⁷ Bu nedenle Tito, 10. Kongre Raporunda bir kez daha YKB’yi işçilerin yanında yer alıp özyönetimin düşmanları olan bürokrasiye ve teknokrasiye karşı mücadeleye çağırmıştır:

“YKB örgütleri ve yöneticileri, işçilerin tüm tutum ve isteklerine; özellikle eleştirilerine ideolojik ve siyasal açıdan çok daha duyarlı olmalıdır. Çünkü olayların büyük çoğunluğunda işçilerin haklı oldukları görülmüştür... İşçi sınıfı, sosyalist devrimin itici gücüdür... toplumda işçilerin sınıfsal etkisinin güçlenmesini desteklemek ve geliştirmek önümüzdeki başlıca ödevlerden birisidir; çünkü bu, bürokrasi, teknokrasi ve diğer yozlaşmaları en iyi önleme biçimidir.”³⁸⁸

“Bu mücadelenin ana hedefi ve özü, iktidarı, emekçi halkın adına işçi sınıfının iktidarına ve tüm emekçi halkı, üretim araçları, üretim koşulları, emeğin ürünleri ve toplumsal yaşam hakkında doğrudan karar veren birleşik emeğe dönüştürmektir.”³⁸⁹

---

³⁸⁴ Tito, **Özyönetimli...**, s. 149.

³⁸⁵ **A. e.**, s. 152.

³⁸⁶ **A. e.**, s. 152-153.

³⁸⁷ Bkz.: Tito, **Referati...**, s. 525-527.

³⁸⁸ Tito, “Yugoslavya’da Özyönetimin Gelişmesi İçin Mücadele ve YKB’nin Rolü”, **Çağdaş Bir Önder: Tito, Çağdaş Bir Ülke: Yugoslavya**, Ed. Beyto Noburdalı, Bedri Selim, İstanbul, Koza Yayınları, 1977, s. 231-232.

³⁸⁹ Tito’dan aktaran Gruenwald, **a. g. e.**, s. 50.

10. Kongrede kabul edilen karar metninde, liberalizme karşı mücadelenin bir gereği olarak, “Komünistler Birliği, pazar ilişkisinin kendiliğinden biçimlenmesi ve sosyo-ekonomik sorunların pazar otomatik işleyişiyle çözülebileceği yolundaki anlayış ve eğilimlerle savaşımalıdır”³⁹⁰ ifadesi yer aldı. Kongrede birlik içi disiplin konusu tartışıldı ve disiplinin artırılması yönünde karar alındı. Özyönetim birimlerinin özerk yapılarının korunması ve desteklenmesi yönünde karar alındı, fakat aynı zamanda YKB’nin, bu birimler üzerinde denetim yetkisine sahip olduğu vurgulandı. Devlet içinde YKB’nin otoritesinin genişletilmesi kararı alındı ve sistem içinde ortaya çıkan anlaşmazlıklarda tarafsız hakem rolü üstlenmesi gerektiği vurgulandı. YKB’nin “ideolojik-politik anlamda yol gösterici” olduğu belirtildi. Bu misyonu gereği YKB’nin, çıkarları uyumlaştırmak, sosyalist özyönetimi gerçekleştirmek, ekonomik parçalanmayı engellemek ve politik çatışmaları engellemek amacıyla devlete ve ekonomiye müdahale edebileceği açıklandı. Kongrede ele alınan bir başka konu, ABD’nin Yugoslavya dışında yaşayan göçmen gruplar üzerindeki faaliyetleri oldu. Göçmenleri YSFC aleyhine kışkırtan ve örgütleyen ABD kınandı ve bu konuda acil önlemlerin alınması gerektiği vurgulandı. Ayrıca 10. Kongre Tito’yu, “Ömür Boyu YKB Başkanı” seçti.³⁹¹

YKB’nin 10. Kongresinde belirlenen eğilim, 1978’de toplanan 11. Kongrede devam etti. Tito, 11. Kongreye sunduğu raporunda “Komünistler Birliği, özyönetimcilerin karar aldığı her yerde hazır olmak ve onların üstünde veya önünde değil; bir içsel yönetici güç olarak hazır olmak zorundadır”³⁹² dedi. Kongrede alınan kararda YKB, Yugoslavya işçi sınıfının, emekçi halkın ve federasyon içinde yaşayan tüm ulusların “öncüsü” olarak tanımlandı. Ayrıca liberal ideolojiyi ve düşünceleri eleştiren Kongre, Birlik içinde merkeziyetçiliğe vurgu yapıldı.³⁹³

11. Kongre, 1980’lere girerken “parti anlayışı” konusunda Yugoslavya’da eskiye dönüşü temsil eder. Çünkü Komünist Parti, 1952’de toplanan 6. Kongreye kadar, SSCB’de olduğu gibi, “işçi sınıfının öncüsü” olarak tanımlanıyordu. 6. Kongrede YKP’nin ismi YKB’ye dönüştürüldü ve bu tarihten itibaren YKB, “işçi

---

³⁹⁰ Işıklı, **Kuramlar...**, s. 168.

³⁹¹ Comisso, **a. g. e.**, s. 132 ; Linden, **a. g. e.**, s. 217-218 ; Singleton, **a. g. e.**, s. 276 ve Rusinow, **The Yugoslav...**, s. 337.

³⁹² Işıklı, **Kuramlar...**, s. 169.

³⁹³ Jelavich, **a. g. e.**, s. 430.

sınıfını bilinçli/ilerici kesimi, destekçisi, yardımcısı, politik gücü” olarak tanımlandı. 11. Kongre, YKB’yi tekrar “öncü” olarak tanımlayarak, eski parti anlayışını geri döndürmüş oldu.

1980’lerin ilk toplumsal-politik krizi Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti’ne bağlı Kosova Özerk Eyaleti’nden patlak verdi: 11 Mart - 3 Nisan 1981 tarihlerinde başta eyalet başkenti Priştine olmak üzere bölgenin önemli diğer kentlerinde kitlesel gösteriler ve mitingler gerçekleştirildi. Makedonya ve Karadağ federe cumhuriyetlerinde yaşayan Arnavutlar da eylemlere doğrudan veya dolaylı biçimde destek verdiler. Gösteriler boyunca Kosova’nın geri kalmışlığı, bölgede işsizlik düzeyinin yüksek olması, yoksulluğun diğer bölgelere göre daha yaygın olması ve Sırp polisinin Arnavutlara yönelik baskıları protesto edildi. Gösterilerde “Kosova Cumhuriyeti”, “Arnavutlar Birleşin” ve “Birleşik Arnavutluk” sloganları atıldı. Ayrıca Arnavutluk Sosyalist Cumhuriyeti’nin lideri Enver Hoca’nın resimlerini taşıyan gruplar Enver Hoca’nın lehine sloganlar attı. Dolayısıyla göstericiler / Arnavut milliyetçileri, sadece bölgenin ekonomik durumunun iyileştirilmesini değil, aynı zamanda – ve daha da önemlisi – Kosova’nın “Özerk Eyalet” statüsünün “Federe Cumhuriyet” statüsüne yükseltilmesini talep ettiler. Bu taleplerden ilki (ekonomik durumunun iyileştirilmesini), Sırbistan Federe Hükümeti, YSFC Federal Hükümeti ve YSFC Kolektif Başkanlığı tarafından anlayışla karşılanırken; ikinci talep (“Federe Cumhuriyet” statüsüne yükselme), “Arnavut milliyetçiliği-iredentizmi-karşı devrimciliği” olarak değerlendirildi ve kınandı. “Acil Tedbir” adı altında eyalette sıkıyönetim ilan edildi. Sıkıyönetim çerçevesinde göreve çağrılan federal polisin ve federal ordunun müdahalesi sayesinde gösteriler durduruldu. Müdahale sırasında, resmi açıklamaya göre biri polis olmak üzere 8 kişi öldü ve üçü polis olmak üzere 58 kişi yaralandı. Olayların bastırılmasından sonra 28 Nisanda toplanan YSFC Kolektif Başkanlığı; Kosova’da yaşanan olayların / gösterilerin milliyetçi, iredentist ve karşı devrimci bir ayaklanma olduğunu, bölgede yaşayan Sırp ve Arnavut halkları arasında nefret uyandırılmak amaçlandığını, isyancıların Arnavutluk tarafından desteklendiğini, eyaletin Sırbistan’dan ayrılmasının mümkün olmadığını ve bunun düşünülemeyeceğini açıkladı. Ayrıca Kosova’da ve diğer bölgelerde var olan milliyetçi, ayrılıkçı ve karşı devrimci hareketlerin sadece askeri

tedbirlerle önlenemeyeceği, ekonomik, politik ve toplumsal önlemlerin daha öncelikli olduğu vurgulandı.³⁹⁴

Kosova'da yaşanan toplumsal-politik kriz (veya resmi ifadeyle “milliyetçi – iredentist – karşı devrimci Arnavut ayaklanması”), 1982 yılında toplanan 12. YKB Kongresi'ne damgasını vurdu. Kongrede en fazla Kosova meselesi tartışıldı. Kosova-Metoya Komünistler Birliği Başkanı Mahmut Bakali başta olmak üzere üst düzey Arnavut yöneticiler ve çok sayıda parti üyesi, “Arnavut ayaklanması”na doğrudan katıldıkları, dolaylı olarak destek verdikleri veya ayaklanmayı engellemekte/bastırmakta başarısız oldukları gerekçeleriyle 12. Kongre tarafından YKB'den kovuldular. Kongrede SKB delegasyonu, YKB içinde merkezi yönetimin güçlendirilmesini talep etmiş olsa da, ademi merkeziyetçi görüş ağırlık kazandı ve yerel (komün, özerk eyalet, federe cumhuriyet) parti organlarına kendi yönetim kadrolarının görev sürelerini belirleyebilme yetkisi / özerkliği verildi. YKB'nin “öncülük ve yol göstericilik” rolünü ve “özyönetime bağlılığını” vurgulayan 12. Kongre, problemlerin çözülmesi için “devletçi ve bürokratik” yöntemlerin kullanılması fikrini reddetti.³⁹⁵

YKB, 1980'lere geldiğinde kendi içinde birliğini kaybetmiş bulunuyordu. Çünkü partinin ve devletin yönetim şeklinin ne yönde reformize edileceği üzerine YKB içinde sert anlaşmazlıklar yaşanıyordu.³⁹⁶ Bu anlaşmazlık YKB'nin sonunu getirdi:

14. YKB Kongresi 20 Ocak 1990 tarihinde Belgrad'ta başladı. Ivica Racan³⁹⁷ başkanlığındaki HKB ve Kucan başkanlığındaki Sl.KB delegasyonu ülkenin federal yapısının konfederasyona dönüştürülmesini, ülke çapında çok partili sisteme

³⁹⁴ Raif Dizdarevic, **Od Smrti Tita Do Smrti Jugoslavije**, Sarajevo, OKO, 1999, 85-87 ve Klemencic, v.d., **a. g. e.**, s. 252-253.

³⁹⁵ Linden, **a. g. e.**, s. 220-221.

³⁹⁶ Ramet, **Balkan...**, s. 7-9.

³⁹⁷ 1980'ler boyunca HKB içinde anti-milliyetçi sosyalistler ile liberal milliyetçiler arasında sert rekabet yaşandı. Ivica Racan ve Drago Dimitrovic liderliğindeki liberal-milliyetçi kanat, 1989'da toplanan 11. HKB Kongresinde Stipe Suvar liderliğindeki sosyalist kanadı yendi. Yapılan seçim sonucunda Racan HKB Başkanı ve Dimitrovic HKB Başkanlığı Sekreteri seçildi. Yeni yönetim Kongrede “Hümanist Deklarasyon”u ila etti. Bu deklarasyon, Hırvatistan'da çok partili rejime geçiş kararını içeriyordu. 14. YKB Kongresinden hemen sonra HKB'nin ismi “Demokratik Değişim Partisi” olarak değiştirildi. (Lukic, v.d., **a. g. e.**, s. 162-163 ; Lampe, **a. g. e.**, s. 346 ve Allcock, v.d., **a. g. e.**, s. 233). Devrik sosyalist lider Suvar ise, 1994 yılında Hırvat Solu (**Hrvatska Ljevica**) dergisini çıkarmaya başladı. Dergi etrafında toplanan sosyalist çevreler 25 Ekim 1997 tarihinde “Hırvatistan

geçilmesini, YHO'nun politikaya karışmamasını ve YKB'nin adının değiştirilerek "özgür ve bağımsız cumhuriyet partileri konfederasyonu"na dönüştürülmesini talep ettiler.³⁹⁸ Buna karşılık Milosevic başkanlığındaki SKB delegasyonu hem YKB'nin hem de devletin yönetim yapısının merkezileştirilmesini talep etti. Milosevic konuşmasında "tek bir birleşik parti temel esastır çünkü biz tek bir birleşik Yugoslavya'dan yanayız"³⁹⁹ dedi. Bulatovic başkanlığında Karadağ Komünistler Birliği delegasyonu SKB'nin önerisini desteklerken, Makedonya Komünistler Birliği ve Bosna Hersek Komünistler Birliği delegasyonları iki uç öneriyi uzlaştırmaya çalışan ara formüller ileri sürdüler. 23 Ocak günü Sl.KB ve HKB delegasyonu kongreden ayrıldı. Yarıda kesilen 14. Kongre Mayıs ayında tekrar toplandı. Bu sefer kongreye sadece SKB, Karadağ Komünistler Birliği ve Bosna Hersek Komünistler Birliği delegasyonları katıldı. Toplantı sonunda kongreye Eylül ayında devam edilmesi kararı alındı. Fakat kararlaştırılan Eylül toplantısı hiçbir zaman yapılmadı. Böylece 14. Kongrede, Williams'ın ifadesiyle, "ikinci Yugoslav devletinin yaratıcısı ve taşıyıcısı Yugoslavya Komünist Partisi kendi kendini yıktı."⁴⁰⁰

2. 2. 3. 2. Yugoslavya Emekçi Halkın Sosyalist Birliği

Savaş sonunda iktidarı ele geçiren YKP, 1945 yılında Yugoslavya Halk Cephesi (**Narodnog Fronta Jugoslavije**)'ni kurdu. Halk Cephesi'nin görevi, savaş yıllarında büyük yıkıma uğramış olan ülkeyi her alanda yeniden inşa etme, sosyalist devrimi ilerletme ve karşı devrime karşı mücadele etme yolunda Yugoslavya emekçi halkını seferber etmek olarak belirlendi.⁴⁰¹ Tito, 1947'de toplanan 2. Kongrede Halk Cephesi'nin görevini, sadece gericiliğe ve faşizme karşı savaşmak değil, aynı zamanda yeni bir "gerçek halk demokrasisi" kurmak için mücadele etmek olduğunu

---

Sosyalist Emek Partisi"ni kurdu. Suvar, 2004 yılında ölüncüye dek partinin genel başkanlığı görevini yürüttü. ((Çevrimiçi)http://en.wikipedia.org/wiki/Stipe_%C5%A0uvar, 1 Haziran 2009).

³⁹⁸ Susan L. Woodward, **Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution After the Cold War**, Wahington, D. C., the Brookings Institution, 1995, s. 115.

³⁹⁹ Lukic, v.d., a. g. e., s. 165.

⁴⁰⁰ John Williams, **Legitimacy in International Relations and the Rise and Fall of Yugoslavia**, London, Macmillan Press, 1998, s. 84.

⁴⁰¹ Bkz.: Tito, **Radnicka...**, s. 199-207.

açıkladı.⁴⁰² 1953'te toplanan 4. Kongrede Halk Cephesi'nin ismi "Yugoslavya Emekçi Halkın Sosyalist Birliği (EHSB)" olarak değiştirildi. Kongrede EHSB'nin görevi, "tüm emekçi halkı bir çatı altında birleştirmek" ve "emekçi halkın özyönetimini geliştirmek" olarak tanımlandı.⁴⁰³

1963 Anayasası EHSB'yi, bünyesinde yer alan vatandaşların tüm politik meseleler hakkında özgürce tartıştıkları, fikir ürettikleri ve böylece toplumsal uzlaşmanın oluşturulduğu bir örgüt olarak tanımlamıştır. EHSB'yi politik sistemin bir parçası olarak gören 1963 Anayasası, Birliğin başlıca görevini, toplumsal ve ekonomik hayatın her alanında sosyalist özyönetim ilişkilerinin gelişimine katkı sağlama şeklinde tarif etmiştir. Yani Birliğin amacı, özyönetimin işleyişine ve gelişimine katkıda bulunmaktır. Bu amaçla EHSB, sosyalist özyönetim sistemi içinde yer alan politik, ekonomik ve toplumsal birimler ve örgütler arasında işbirliği ve koordinasyonun sağlanmasına katkıda bulunur.⁴⁰⁴ EHSB, "emekçi halkın, yurttaşların ve tüm örgütlü güçlerin en geniş platformu"dur.⁴⁰⁵ Haziran 1966'da toplanan 6. EHSB Kongresi kendisini, tüm yurttaşların katılabileceği bir tür "kamuoyu forumu" olarak tanımlamıştır.⁴⁰⁶

EHSB, Yugoslavya Sosyalist Gençlik Birliği, Halk Kurtuluş Savaşı Savaşçıları Birliği ve Yugoslavya Sendikalar Birliği örgütlerini kapsıyordu. Her YKB üyesi aynı zamanda EHSB üyesi sayılıyordu. Ayrıca bu örgütlere mensup olmaya vatandaşlar da bireysel olarak EHSB'ye üye olabiliyordu. EHSB'nin üye sayısı 1976'da 12.550.000 kişiye ulaşmıştı. Bunun 8.800.000'ni örgüt mensupları, geri kalanı ise bireysel üyeler idi.⁴⁰⁷ Üyelerin meslek gruplarına göre dağılımına baktığımızda, öğretmenler EHSB içinde hakim grubu oluşturuyordu. Bu grubu, mavi yakalı işçiler, hizmet sektörü çalışanları ve emekliler takip ediyordu. EHSB içindeki en pasif gruplar ise köylüler, sağlık sektörü çalışanları, ev kadınları ve kendi hesabına çalışan serbest meslek sahipleri idi.⁴⁰⁸

---

⁴⁰² Ed. Nobırdalı, v.d., a. g. e., s. 105.

⁴⁰³ A. e., s. 115-116 ve Singleton, a. g. e., s. 136-137.

⁴⁰⁴ Djurovic, a. g. e., s. 228.

⁴⁰⁵ Bozidar Durovic'ten aktaran Işıklı, **Kuramlar...**, s. 171.

⁴⁰⁶ Jancar, a. g. e., s. 216-217.

⁴⁰⁷ Işıklı, **Kuramlar...**, s. 170.

⁴⁰⁸ Jambrek, a. g. e. s. 150.

SSCB tarzı sosyalizmden sosyalist özyönetim sistemine geçişin yaşandığı ilk yıllarda EHSB'nin YKB'yi "dengeleyen ve denetleyen" bir örgüt olacağı düşünüldü. Fakat EHSB, YKB'nin dengeleyicisi-denetleyicisi olmaktan çok, YKB'nin destekleyicisi oldu. EHSB, YKB'nin kontrolü ve güdümü doğrultusunda varlığını sürdürdü. Çünkü YKB programı aynı zamanda EHSB'nin de programıdır ve bu örgüt içinde fiili iktidar YKB'li üyelerin elindedir. YKB üyesi olmayan kitleler, EHSB vasıtasıyla YKB'nin denetimi altına sokuluyordu. YKB, EHSB sayesinde kitlelerin tepki ve eğilimlerini izleme olanağı buluyordu. Bu durumdan hoşnut olmayanların sayısı hiç de az değildi. Örneğin; Milojko Drulovic EHSB'nin gerçek anlamda işlevini yerine getirebilmesi için YKB'den daha özerk bir yapıya sahip olması gerektiğini yazmıştır:

"Programları aynı olduğu için, Sosyalist Birlik'le Komünistler Birliği birbirlerine rakip örgütler değildir. Bununla birlikte, Sosyalist Birlik'in özerkliğini ve inisiyatif gücünü daha da arttırmak gereği kendini gitgide daha çok duyurmaktadır. Çünkü ancak bu yoldur ki pratikte Komünistler Birliği'ne eş değerde onun bir partöneri olabilecektir. Ulusalçı ve hegemonyacı aşırılıklara karşı zamanında harekete geçebilmesi için, son yıllarda başa gelen sapkınlıkları ve bunalımları önleyebilmesi için, Sosyalist Birlik'in yeni yetkilerle donatılması gereği apaçık meydana çıkmıştır."⁴⁰⁹

Kardelj'e göre ise EHSB, mevcut rejimi bütün yönleriyle tasvip etmeyen vatandaşlara demokratik bir biçimde kendilerini ifade etme olanağı sağlıyordu:

"Bizim toplumumuzda uygulanan politikanın bütün yönlerini onaylamayan yurttaşlar, müminler ve rahipler dahil, eğer sorunların demokratik çözümüne ve karar almada demokratikliğe ilişkin kurallara saygılıysalar Sosyalist İttifak (EHSB)'a üye olabilirler ve olmalıdırlar. Bu çerçevede içinde, Sosyalist İttifak (EHSB), özyönetimsel pluralizm sistemine uygun olarak demokratik bir biçimde kendilerini ifade etme olanağı sağlamaktadır."⁴¹⁰

Kardelj'in bu yorumuna Tito da katılıyordu:

"Siyasal düzenimizin etkili işlevi için Emekçi Halkın Sosyalist Birliği'nin özel bir yeri vardır. Toplumun bütün örgütlü sosyalist güçlerinin, bütün emekçi halkın ve

⁴⁰⁹ Drulovic, a. g. e., s. 195.

⁴¹⁰ Kardelj'den aktaran Işıklı, **Kuramlar...**, s. 171. Alıntı içinde yer alan parantezler tezin yazarına aittir.

yurttaşların tek cephesi olan Sosyalist Birliğin sürekli bir biçimde güçlenmesi zorunludur. Bu cephede, ortak eylem programını saptamaktadırlar; tutumları geliştirip siyasal ve eylemsel birliği gerçekleştirmekte ve aynı zamanda emekçi ve yurttaşın toplumsal yönetime eşitçe katılması temel demokratik hakkı gerçekleştirilmektedir... Geniş halk yığınlarının özyönetimde karar vericiliğe daha etkin bir biçimde katılmaları için Sosyalist Birliği, yığınların en iyi harekete geçiricisi olabilir. Geniş demokratik düşünce mücadelesi ile Sosyalist Birliği, delegasyon ve delegelerin çalışmalarına katılan halkın doğrudan doğruya güçlenmesini sağlamaktadır... Böyle bir örgüt olarak Sosyalist Birliği, bizim demokratik özyönetim düzenimizin en güçlü ve en değişmez dayanaklarından biridir.”⁴¹¹

Mevcut rejimi benimseyen veya benimsemeyen bütün Yugoslavya vatandaşlarına demokratik biçimde kendilerini ifade etme olanağı sağlayan EHSB, yerelden genele doğru komün, srez (1967’ye kadar), özerk eyalet, federe cumhuriyet ve federasyon düzeyinde örgütleniyordu. EHSB’nin örgütlenme tarzında en önemli olan birim komün düzeyindeki EHSB şubeleri idi. EHSB’nin komün şubeleri beş temel göreve ve işleve sahipti: (1) Komün vatandaşlarının yerel düzeyde ekonomik, politik ve toplumsal problemlerin çözümüne katılımlarını sağlamak ve teşvik etmek; (2) komün meclisi ve komün sınırlarındaki işçi konseyleri ile işbirliği içinde çalışmak ve onlara destek olmak; (3) üye olan veya olmayan tüm vatandaşlara açık yerel kitle toplantıları düzenlemek suretiyle yerel meseleleri tespit edip tartışmak ve çözüm önerileri geliştirmek; (4) eğitim, sağlık, konut inşası ve belediye hizmetleri alanlarında yerel düzeyde faal rol üstlenmek; (5) yerel düzeyde sosyalist özyönetim ilişkilerinin gelişimi için çalışmak.⁴¹²

YSFC’nin son anayasası olan 1974 Anayasasına göre, Federal Konsey adaylarını belirleyen önseçimleri ve Komün Toplumsal-Politik Konsey üyelerini seçen delegeleri belirleyen önseçimler, EHSB gözetimi ve organizatörlüğü altında yapılıyordu. Bu, sosyalist özyönetim sistemi içinde EHSB’nin üstlendiği en önemli politik görev ve yetki idi. Fakat bu yetkinin kullanılmasında, EHSB içinde yer alan YKB üyeleri diğer üyelere göre daha fazla belirleyici / etkili oluyordu.⁴¹³

2. 2. 3. 3. Yugoslavya Sendikalar Birliği

⁴¹¹ Tito, “Yugoslavya’da...”, s. 225-227.

⁴¹² **Workers’...**, s. 34-35.

⁴¹³ Bkz.: yuk., s. 162-163, 166.

Yugoslavya toprakları üzerinde sendikal hareketin geçmişi 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanır. YKP'nin kuruluşu ve gelişimi sürecinde sendikalar önemli rol oynadılar. YKP'nin kurulduğu 1920 yılında, partiye bağlı sendikaların üye sayısı 200.000 idi. 1945 yılına kadar tek bir birleşik sendikal örgütlenme söz konusu değildir. Bu tarihe kadar çeşitli sendikalar kendi coğrafyalarında ve işkollarında birbirlerinden bağımsız olarak faaliyetlerini sürdürdüler. Yugoslavya'daki sendikalar YKP'nin girişimiyle 1945 yılında tek bir çatı altında birleşerek Yugoslavya Sendikalar Birliği (YSB)'ni oluşturdular.⁴¹⁴

Üyeliğin gönüllük esasına dayandığı YSB'de üye sayısı 1946'da 1 milyondan azdı. Bu sayı 1955'te 1,4 milyona, 1958'de 2 milyona ve 1976'da 4,5 milyona ulaştı. 1980'e gelindiğinde üye sayı 5 milyonu aştı. Bu tarihte, ülkedeki toplam faal nüfusun (9,3 milyon) yarısından fazlası, toplam ücretli faal nüfusun (5,6 milyon) ise tamamına yakını sendikalıydı.⁴¹⁵ Katılımın zorunlu olmamasına rağmen sendikalaşma oranının yüksek olması, Yugoslav işçi sınıfının sendikal örgütlenmeye önem vermiş olduğunu gösteriyor.

Yugoslavya'da sendikanın işlev ve görevlerini iki ana grupta toplamak mümkündür: Birincisi, işçi özyönetimini savunmak ve geliştirmek; ikincisi, işçileri devlet organları/kurumları ve diğer toplumsal-politik örgütler karşısında temsil etmek.⁴¹⁶

1959 tarihli 4. YSB Kongresi işlev ve görevleri ayrıntılı olarak tanımlanmıştır: (1) İşçilerin özyönetimi temelinde sosyalist demokrasiyi ve sosyalist özyönetim ilişkilerini geliştirmek; (2) planlamalarda belirlenen toplumsal-ekonomik hedeflere ulaşmak için emekçi halkı seferber etmek ve örgütlemek; (3) işçileri politik, ideolojik ve teknik yönden eğitmek, emeğin verimliliğini arttırmak ve bu amaçla İşçi Üniversiteleri kurmak; (4) toplumsal-ekonomik meselelerin tartışıldığı ve çözüm önerilerinin geliştirildiği konferanslar, forumlar ve tartışma toplantıları

---

⁴¹⁴ Işıklı, **Kuramlar...**, s. 172.

⁴¹⁵ **A. e.**, s. 173 ve **Workers'...**, s. 44 ;

⁴¹⁶ Bkz.: Zoran Vidakovic, "The Function of the Trade Unions in the Process of Establishing the Structure of the Yugoslav Society on a Basis of Workers' Selfmanagement", **Yugoslav Workers' Selfmanagement**, Ed. M. J. Broekmeyer, Dordrecht, D. Reidel Publishing Company, 1970, s. 50-53.

düzenlemek; (5) işçilerin ortak çıkarlarını işletme içinde ve komün, federe, federal yönetim organları karşısında savunmak ve temsil etmek.⁴¹⁷

1978'de toplanan 8. Kongre ise sendikaların görev ve işlevlerini üç grupta toplamıştır: (1) Birleşik emeğin ve toplumun maddi temellerinin geliştirilmesi için çalışmak; (2) planların uygulanmasını denetlemek, çalışanları planlara uygun biçimde teşvik etmek ve işletme özyönetim organlarına (işçi konseyi, yönetim kurulu, direktör) konuyla ilgili öneriler sunmak ; (3) gelir bölüşümü konusunda belirlenen politikaların uygulanması için önlemler almak.⁴¹⁸

Sendikalar, bu sıralanan görev ve işlevler haricinde ayrıca, seçim dönemlerinde delegasyonları ve adayları belirleyen önseçimlerin düzenlenmesinde EHSB şemsiyesi altında rol üstleniyorlardı. Tito, YKB'nin 10. Kongresinde yaptığı konuşmasında sendikaların bu rolüne vurgu yapmıştır:

“...sendika, seçim sürecinde aday göstermenin demokratik davranışı için yalnız sorumlu değildir; ayrıca özyönetim delegasyon ve delegelerinin tutumlarının geliştirilmesi hakkına sahiptir ve bununla görevlidir. Delegasyon ve delegeler, kendi özyönetim tabanıyla bu yolla demokratik bir biçimde bağlarını sağlamalıdır.”⁴¹⁹

Sendikalar işkolu esasına ve ülkenin federal yapısına göre örgütlenmişlerdi. YSB'nin ilk kuruluş yıllarında 14 işkolu esas alınmış, sonradan bu sayı 6'ya düşürülmüş ve 1978 tarihli 8. Kongrede Uluslararası Çalışma Örgütü standartlarına uygun biçimde 15'e çıkarılmıştır. Her işkolunda tek bir sendika örgütlüydü.⁴²⁰ Böylece YSB, 15 iş kolunda örgütlü 15 sendikadan oluşmuş oluyordu. Bu işkolları şunlardı: Endüstri, maden, kamu hizmetleri, toplumsal faaliyetler, kültür, sanat, adalet, tarım, besin, tütün, inşaat, trafik, ulaşım, posta, sağlık.⁴²¹

Her BETÖ'de Temel Sendika Örgütü mevcuttu. İşkolu esasına göre örgütlenmede en küçük sendikal birim buydu. Bunların birleşmesiyle Çalışma Örgütü düzeyinde Tek Sendika Örgütü oluşuyordu. Aynı işkolunda yer alan Tek Sendika Örgütleri birleşerek İşkolu Sendika Örgütünü meydana getiriyordu.⁴²²

---

⁴¹⁷ Bkz.: **Workers'...**, s. 45-47.

⁴¹⁸ Işıklı, **Kuramlar...**, s. 174.

⁴¹⁹ Tito, “Yugoslavya'da...”, s. 224.

⁴²⁰ Işıklı, **Kuramlar...**, s. 173.

⁴²¹ Işıklı, “Yugoslavya'da...”, s. 113.

⁴²² Işıklı, **Kuramlar...**, s. 173.

Ülkenin federal yapısına göre ise YSB, yerelden genele doğru komün, srez (1967'ye kadar), özerk eyalet, federe cumhuriyet ve federasyon düzeyinde örgütleniyordu. Her bir düzeyde sendika meclisi oluşturuluyordu. Sendika meclislerinde görev alan temsilciler sendika üyelerinin doğrudan oylarıyla seçiliyorlardı. Ayrıca her sendika meclisi kendisine karşı sorumlu olan sendika konseyini seçiyordu. En üst sendika meclisi Federal Sendika Meclisi ve en üst sendika konseyi Federal Sendika Konseyi idi. Daha alt düzeylerdeki sendika meclislerinin ve konseylerinin özerkliği, Federal Sendika Meclisi ve Konseyine karşı korunuyordu.⁴²³

Yugoslavya'da sendikalara özyönetim sisteminin “koruyucusu ve bekçisi” misyonu yüklenmiştir.⁴²⁴ Bu temel misyon doğrultusunda sendikalar, işçilerin sorunları hakkında ilgili organlar/kurumlar ile anlaşmalar yapmak, üyelerini eğitmek gibi sorumluluklara sahipti. İşçi konseyi, yönetim kurulu ve direktör, kendi işletmesiyle ve kendi işçileriyle ilgilenirken, sendika, hem kendisine bağlı işçilerle hem de bir bütün olarak işçi sınıfının durumuyla ilgileniyordu. Fakat sendika, gelir dağılımının düzenlenmesinde (özellikle 1965 reformları sonrasında) etkili rol üstlenmiyordu. Dolayısıyla, “işçi sınıfının çıkarını gözetme” misyonunun yerine getirilmesinde eksik kalınmıştır.⁴²⁵ Ayrıca Bruce McFarlane'ye göre Yugoslavya'da sendikalar, işçilerin elinde bir toplumsal muhalefet aracı olamamıştır. Bu durum bazı sosyalist entelektüeller tarafından eleştirilmiş ve sendikaların yetkilerinin artırılması, toplumsal muhalefet işlevi kazanması yönünde talepler gündeme getirilmiştir.⁴²⁶

YKB'nin ve devletin resmi anlayışa göre grev, kapitalist toplumlarda kapitalist sınıfa karşı yapılan sınıfsal mücadelede işçi sınıfının başvurduğu bir yöntemdir, dolayısıyla da kapitalist sınıfın var olmadığı sosyalist bir toplumda bu mücadele yöntemi gereksiz ve anlamsızdır. Bu resmi anlayıştan hareketle grev konusu, anayasada ve yasalarda hiçbir biçimde yer almadı. Yani anayasada veya yasalarda sendikalara grev hakkı tanınmadığı gibi, yasaklanmış da değildi.⁴²⁷ Fakat bununla birlikte, bazı özyönetimsel işletmelerin kendi işletme statülerinde grev

---

⁴²³ **Workers'...**, s. 44.

⁴²⁴ Singleton, **a. g. e.**, s. 137.

⁴²⁵ McFarlane, **a. g. e.**, s. 53.

⁴²⁶ **A. e.**, s. 197.

⁴²⁷ Prout, **a. g. e.**, s. 50.

hakkına yer verildiği görülmüştür. Örneğin; 1973 yılında 7.000 işçi istihdam etmekte olan Jesenica Çelik İşletmesinin statüsünde şöyle bir madde yer almaktaydı:

“Direktörlüğe başvuran işçilere – eğer konu kendi kişisel çıkarlarıyla ilgili ise, 24 saat içinde; eğer konu başka ise, 13 günde – cevap verilmesi zorunluluğu vardır. İşçi bu cevabı yeterli bulmamişsa özyönetimin öbür kuruluşlarına yakınmada bulunabilir. Eğer tüm bu olanaklardan bir sonuç alınmazsa *greve gidilebilir*.”⁴²⁸

Resmi rakamlara göre Yugoslavya’da 1958-1969 döneminde toplam 1.750 grev gerçekleşmiştir. 1964-1965 ve 1967-1969 yıllarında gerçekleşen grevlere katılan işçilerin sayısı 77.597 olarak tespit edilmiştir. YSB’nin verilerine göre bu grevler kısa süreli olmuştur. 1966 yılında dört günden fazla süren grev yaşanmamıştır. Grevlerin %8,1’i 2-4 saat, %54,8’i 7 saatten az, %34,6’sı ise 3 saatten az sürmüştür.⁴²⁹ Milojko Drulovic’in belirttiğine göre, 1961-1973 döneminde toplam 74.000 işçinin katıldığı toplam 530 grev gerçekleşti. Bunlardan %31,3’ü 3 saatten az, %22,2’si 3-7 saat arası, %23’ü 1 iş günü, %9,4’ü 2 iş günü, %3’ü 3 iş günü, %1,3’ü 4 iş günü ve %5,5’i 4 iş gününden fazla sürdü. Yani grevlerin yarısından fazlası (%53,5) bir günden az sürmüştür. Bu grevlere katılım ise şu şekildedir: %35,8’inde 50 işçiden az, %22,6’sında 50-100 işçi, %15,6’sında 101-200 işçi ve %5,8’inde 201-300 işçi.⁴³⁰ Peter Jambrekin verdiği rakamlara göre ise, 1960’ta 61.000 olan grev sayısı 1968’de 148.000’e yükselmiştir.⁴³¹ Ayrıca iş yavaşlatma, üretimi kısıma, iş disiplini azaltma gibi grev dışı yöntemler de yaygın biçimde kullanılmıştır.⁴³²

Yasal olarak tanınmış olmamasına rağmen grevler, şiddetli cezalarla karşılaşmamıştır. Çünkü grevlere karşı sistem içinde “filli hoşgörü” yaygındır. Nitekim 1978 yılında Kardelj, “iş bırakma, çalışanlara de facto olarak tanınmış bir hak... iş bırakma, fiilen birleşik emek örgütleri içindeki uyuşmazlıkların çözüm yollarından biri haline gelmiştir”⁴³³ demektedir.

⁴²⁸ Drulovic, a. g. e., s. 96.

⁴²⁹ Işıklı, **Kuramlar...**, s. 176.

⁴³⁰ Drulovic, a. g. e., s. 252, 254.

⁴³¹ Jambrekin, a. g. e., s. 193.

⁴³² Bicanic, **Economic...**, s. 101.

⁴³³ Kardelj’den aktaran Işıklı, **Kuramlar...**, s. 175.

Yugoslavya’da grevler, Miloško Drulović’e göre, “çoğu kez personel gelirlerinin düşük olmasından ileri gelmektedir.”⁴³⁴ Sendikal yapının dışında ve çoğu zaman sendika yönetimlerini de karşısına alarak gerçekleştirilen bu grevler, aynı zamanda bürokrasiye ve teknokrasiye karşı duyulan hoşnutsuzlukların ürünü olmuştur. YSB içinde çeşitli görevlerde bulunmuş olan Neca Jovanov’a göre, grevlerin temelinde “işçi sınıfına yabancılaşmış iktidar merkezlerinin oluşumu”⁴³⁵ yatmaktadır. Bu oluşum, bürokratik-teknokratik yönetici elittir.

Dolayısıyla Yugoslavya’da sendikanın ve sendikal yönetimin kontrolü dışında gerçekleşen grevler, sadece ekonomik hoşnutsuzluklardan (ücretlerin düşük olması gibi) kaynaklanmıyor ve sadece ekonomik talepler (ücretlerin artırılması gibi) içermiyordu. Bununla birlikte Yugoslavya’daki işçi grevleri, sistem içinde işçi sınıfının pozisyonundan duyulan rahatsızlıktan kaynaklanıyor ve işçi sınıfının sistem içindeki ekonomik-politik pozisyonunun geliştirilmesini / güçlendirilmesini talep ediyordu. Yani Yugoslav işçi grevleri, sadece ekonomik grevler değil, aynı zamanda son derece politize olmuş (politikleşmiş) grevlerdi.

Yugoslavya’da “grevin politizasyonu” üç nedenden kaynaklanmıştır: Birincisi; işçi sınıfı, YKB’nin ve YSB’nin doğrudan işçi sınıfının temsilcisi olmadığını ve doğrudan işçi sınıfının çıkarlarını savunmadığını düşünüyordu. İkincisi; işçilerin sahip oldukları özyönetimsel haklar yasal alanda çok genişti, fakat uygulamada yasal alandaki kadar geniş değildi. Yani işçilerin özyönetimsel hakları konusunda yasal alanla pratik alan arasında “açıklık” vardı. Bu açıklık işçilerin aleyhine, bürokratik-teknokratik yönetici elitin lehine işliyor ve gittikçe genişliyordu. Üçüncüsü; işçi sınıfının üzerinde bürokratik-teknokratik bir yönetici elit vardı. Bu durum işçileri rahatsız ediyordu.⁴³⁶

İşte bu üç nedenden dolayı işçi grevleri sadece ekonomik hoşnutsuzlukları ve ekonomik talepleri değil, aynı zamanda politik hoşnutsuzlukları ve politik talepleri içeriyordu. Politize grevler, YKB ile YSB’nin daha fazla oranda işçi sınıfının temsilcisi / savunucusu olmasını ve özyönetimsel haklar konusunda yasal alanla

---

⁴³⁴ Drulović, a. g. e., s. 249.

⁴³⁵ Jovanov’dan aktaran Işıklı, **Kuramlar...**, s. 178.

⁴³⁶ Bkz.: Zagorka Golubovic, “Contemporary Yugoslav Society: A Brief Outline of its Genesis and Characteristics”, **Yugoslavia In Transition: Choices and Constraints**, Ed. John B. Allcock, John. J. Horton, Marko Milivojevic, New York, Berg Publishers, 1992, s. 113-115, 123.

pratik alan arasında “açıklığın” işçilerin lehine daraltılmasını, yani yasal alanda işçilere tanınan özyönetimsel hakların tam olarak pratik alana uygulanmasını talep ediyordu. Dolayısıyla Yugoslav işçisinin politize grevleri, sosyalist özyönetim anlayışına karşı değil, tam tersine özyönetimi zayıflatan bürokratik-teknokratik yönetici elite karşı bir tepki olarak düzenleniyordu.⁴³⁷ Yugoslav işçileri, sistem içinde kendi ekonomik-politik konumunu yükseltmek ve bürokratik-teknokratik yönetici elitin iktidarını zayıflatmak amacıyla grev silahını kullanıyordu. Dolayısıyla Yugoslavya’da grev, sosyalist özyönetimi geliştirmek amacıyla işçi sınıfının bürokrasiye ve teknokrasiye karşı verdiği bir mücadele tarzı olmuştur.

Öte yandan YSB yönetiminin, işçiler tarafından “yasa dışı” olarak düzenlenen grevlere destek vermemesi, Yugoslav işçisinin kendi sendikasına karşı yabancılaşmasına neden olmuştur. Bu yabancılaşmadan rahatsızlık duyan bazı sendika yöneticileri ve liderleri, grevler karşısında sendikanın seyirci kalmasını eleştirdiler ve grevlerin örgütlenmesine sendikanın katılması gerektiğini savundular. 1970’te toplanan YSB Kongresinde bazı liderler, grevin yasal bir hak olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Çünkü bu kişilere göre, “grev hakkının yasal olarak tanınması” ve “sendikaların grevlere örgütleyici olarak katılması”, ülkedeki anti-sosyalist eğilimlere karşı güçlü bir tedbir olabilecektir.⁴³⁸ Benzer düşüncüyü Djilas da savunmuştur: Yasal grev hakkının tanınması ve sendikanın parti-devlet bürokrasisinden bağımsız olması işçilerin özyönetimini geliştirecektir.⁴³⁹

---

⁴³⁷ “Grevlerin nedenleri çok çeşitlidir. Yalnız, şunu belirtmek gerekir ki genel olarak, grevciler bizde ne sosyalizmi, ne de sosyal sistemimizi tehlikeye düşürecek bir niyet taşıyor değillerdir. Onların protestoları, çoğu zaman, kendi haklarını tümüyle kullanmalarına engel olan düzensizliklere karşıdır.” (Drulovic, **a. g. e.**, s. 257-258).

⁴³⁸ Işıklı, **Kuramlar...**, s. 179-180.

⁴³⁹ Djilas, **Eksik...**, s. 225-226.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOSYALİST ÖZYÖNETİM SİSTEMİNİN YIKILIŞI

VE

KAPİTALİZME GEÇİŞ

3. 1. Kapitalizmde Dönüşüm: 1970-1982 Krizi ve Yeniden Yapılanma

Kapitalizm, yapısal bir özellik olarak devresel krizler yaşar. Kapitalist kriz, kar oranlarının düşmesi ve bunun sonucunda sermaye birikiminin yavaşlaması / durması durumudur. Bugüne kadar yaşanılmış olan kapitalist krizlerin bazıları şunlardır: 1814-1848 durgunluğu; 1872-1893 durgunluğu; 1914-1945 durgunluğu. Her durgunluk dönemini ise bir genişleme dönemi takip etmiştir: 1848-1872 genişlemesi; 1893-1914 genişlemesi; 1945-1970 genişlemesi.¹

Kapitalizm, karşılaştığı krizleri her defasında aşma ve yeni bir genişleme evresine geçme becerisini göstermiştir. Çünkü her ne kadar yapısal bir özellik olarak devrevi krizler yaşanıyor olsa da, “kapitalizm, insanlık tarihinde bugüne dek görülen en esnek, en uyarlanabilir üretim tarzıdır ve devrevi krizleri aşmayı bilir.”² Kapitalist kriz, “kapitalizmin yeniden yapılanması” ile aşılar ve böylece sistemin devamı sağlanmış olur.³ Bu yeniden yapılanma, sadece ekonomik alanı değil, aynı zamanda politik ve toplumsal alanları da kapsar.

Kapitalist dünya ekonomi sistemi, 1914-1945 durgunluk döneminde iki dünya savaşı ve 1929 Krizini yaşadı. 1929 Krizi, kapitalizmin en büyük krizi oldu: 1929-1932 yıllarında ABD’de 85 binden fazla işletme iflas etti, 5 binden fazla banka faaliyetlerini askıya aldı, New York Borsası’nda hisse senetlerinin değeri 87 milyar dolardan 19 milyar dolara düştü, 12 milyon işçi işini kaybetti, imalat üretimi ve

---

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Samir Amin, **Kapitalizmin Hayaleti**, Çev. Cengiz Algon, İstanbul, Sarmal Yayınları, 1999, s. 17-24 ; Bernard Rosier, **İktisadi Kriz Kuramları**, Çev. Nurhan Yentürk, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s. 19-28 ve Paul Zarembka, “Sermaye Birikimi ve Kriz”, Çev. Şükrü Alpagut, **Kapitalizme Reddiye: Marksist Bir Giriş**, Ed. Alfredo Saad-Filho, İstanbul, Yordam Kitap, 2006, s. 243-254.

² Fredrick Jameson, “Fiilen Varolan Marksizm Üzerine Beş Tez”, **Marksizm ve Postmodern Gündem**, Ed. E. M. Wood, J. B. Foster, Ankara, Ütopya, 2000, s. 165.

³ Mehmet Türkay, “Devlet, Ulusal Kalkınma ve Kapitalizmin Dinamikleri”, **İktisat Dergisi**, Sayı 404, İstanbul, İFMC, Ağustos 2000, s. 8.

tarımsal gelirler %50 azaldı. Avrupalı merkez kapitalist ülkelerde de benzer gerilemeler yaşandı: Batı Avrupa’da işsizlik 3 milyondan 15 milyona çıktı. Sadece Almanya’da işgücünün %43’ü işsiz duruma düştü.⁴

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalist sistemde geniş kapsamlı yeniden yapılanma gerçekleştirildi. Bu yeniden yapılanma süreci, merkez ve çevre kapitalist ülkelerde⁵ hızlı ve düzenli bir genişleme dönemini (1945-1970) içerdi.⁶ Savaş sonrası ilk 15 yıl, merkez kapitalist ülkelerde daha önceden hiç görülmemiş biçimde ekonomik büyüme, hızlı sermaye birikimi ve toplumsal zenginlik artışı kaydedildi. Benzer durum çevre kapitalist ülkelerde de yaşandı. Hızlı ve sürekli genişleme konjonktürü, 1970’e kadar devam etti. Dolayısıyla 1945-1970 döneminde

⁴ E. K. Hunt, **İktisadi Düşünce Tarihi**, Ankara, Dost Kitabevi, 2005, s. 553-554.

⁵ Immanuel Wallerstein’e göre; kapitalist dünya ekonomi sistemi ilk ortaya çıktığı 16. yüzyıldan itibaren beraberinde “merkez – yarı çevre – çevre” ilişkisini adım adım geliştirdi. Merkez kapitalist ülkelerin niteliğini güçlü kapitalist sınıf, gelişmiş sanayi, teknoloji yoğun üretim, güçlü devlet aygıtı ve güçlü işçi sınıfı belirlemektedir. Çevre kapitalist ülkelerde ise, merkez kapitalist ülkelere oranla zayıf kapitalist sınıf, geri sanayi, emek yoğun üretim, zayıf devlet aygıtı ve zayıf işçi sınıfı mevcuttur. Bu iki grup arasında yarı çevre kapitalist ülkeler yer alır. Bu ülkeler merkez ve çevre arasındaki çelişkilerin yumuşatılması işlevini görerek sistemin işlemesine önemli katkı sağlar. Merkez ve çevre ülkeler arasındaki niteliksel farklılıkları doğuran temel etken, artı-değer ve sermaye yoğunluğunun merkezde daha çok, çevre ve yarı çevre ülkelerde daha az olmasıdır. (Bkz.: Immanuel Wallerstein, **The Capitalist World-Economy**, Cambridge, Cambridge University Press, 1980, s. 1-25).

Samir Amin’e göre merkez kapitalist ülkeler, dünya ekonomisi üzerinde beş tekeli ellerinde bulundururlar: (1) Teknolojik tekel; (2) dünya finans piyasalarının finansal denetimi; (3) dünya doğal kaynaklarının kullanımı; (4) medya ve iletişim tekel; (5) silah sanayi ve kitlesel yok etme silahları üzerinde tekel. Bu beş tekel sayesinde merkez kapitalist ülkeler, çevresel toplumlar üzerinde kontrol/egemenlik kurar ve çevreyi sömürür. Bu sömürü ilişkisi ise merkezi zenginleştirir / güçlendirir, çevreyi ise yoksullaştırır / zayıflatır. (Bkz.: Amin, **Küreselleşme Çağında Kapitalizm**, Çev. Vasıf Erenus, İstanbul, Sarmal Yayınları, 1999, s. 16-18).

Merkez ve çevre kapitalist ülkeler arasında gerçekleşen bu sömürü ilişkisinin en ağır maliyeti, Johan Galtung’a göre, çevre kapitalist ülkelerdeki işçilerin ve köylülerin sırtına çöker. Yani kapitalist dünya ekonomi sisteminin en dibinde kalan, en fazla sömürülen ve bu nedenle de en fakir olan kesim çevresel toplumların işçileri ve köylüleridir. Merkez kapitalist ülkelerdeki işçiler ise, çevreden transfer edilen kaynaklardan / artı-değerden pay alarak görece daha yüksek bir yaşam standardına ulaşır. Ayrıca Galtung’a göre, merkezdeki kapitalist sınıf ile çevredeki kapitalist sınıf arasında işbirliği kurulur. Bu işbirliği, çevredeki kapitalist sınıfın iktidarını korur ve geliştirir. (Bkz: Johan Galtung, “A Structural Theory of Imperialism”, (teksir halinde), s. 246-253).

Andre Gunder Frank’in analizine göre, merkez-çevre ilişkisi beraberinde “gelişmişlik-azgelişmişlik ilişkisi”ni üretir. Merkez gelişirken, çevrede “azgelişmişlik gelişir”. Öyleyse gelişmişlik-azgelişmişlik ilişkisi, kapitalist dünya ekonomi sisteminin bir ürünüdür. Bunu doğuran mekanizma, merkezden çevreye doğru kapitalizmin yayılması ve çevreden merkeze doğru artı-değer aktarımıdır. Dolayısıyla, merkez kapitalist ülkeler “gelişmiş ülkeler”, çevre kapitalist ülkeler ise “azgelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler” olarak karşımıza çıkmaktadır. Azgelişmiş / gelişmekte olan çevre ülkeler, gelişmiş merkez ülkeler ile ekonomik ilişkiler kurdukça hem ekonomik hem de politik anlamda bağımlı duruma gelmektedirler. (Bkz.: Andre Gunder Frank, “The Development of Underdevelopment”, (teksir halinde), s. 107-115)

⁶ Jacques Adda, **Ekonominin Küreselleşmesi**, Çev. Can Belge, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 85.

“kapitalizm, gençliğinin en iyi yıllarını anımsatan yeni bir altın çağa girmişti.”⁷

“Yeni altı çağı” başlatan temel faktörler şunlardı:⁸

- (1) Devletin ekonomik sistemin yönetiminde aktif rol alması: Devlet yatırımları; ulusal ölçekte planlama; hükümet ve özel sektör tarafından ortaklaşa yürütülen makro ekonomi yönetimi; devletin müdahalesi neticesinde özel sektörün ve rekabetin düzenlenmesi, kontrol altına alınması ve yumuşatılması; vb.
- (2) Savaş sonrası dönemde yaşanan yeniden inşa patlaması ve sürekli genişleyen uluslararası ticaret;
- (3) Sürekli teknolojik yenilik ve emek verimliliğinde sürekli artış;
- (4) Toplumsal refah anlayışı çerçevesinde sürekli artan toplumsal harcamalar;
- (5) Kitlelerin satın alma gücünün istikrara kavuşturulması

Bu dönemde merkez kapitalist ülkelerde “fordist birikim rejimi”, çevre kapitalist ülkelerde ise “ithal ikameci birikim rejimi (alt-fordizm)” uygulandı. Fordizm, beş temel özelliği içerir: (1) Kitlesele üretim ve kitlesele tüketim arasında dengenin sağlanması amacıyla ücretlerin ve toplumsal harcamaların arttırılması. (2) Sürekli teknolojik yeniliğe / gelişime dayalı teknoloji-yoğun üretim. (3) Emek gücü verimliliğinin sürekli arttırılmasına ve nispi artı-değer artırımına dayalı üretim ve birikim süreci. (4) İhracat olmakla birlikte daha yoğun olarak iç piyasaya dayalı üretim ve birikim süreci. (5) Bu nedenle de iç piyasanın dışarıya karşı yüksek gümrük tarifeleri aracılığıyla korunması.⁹

Alt-fordizm olarak da tanımlanan ithal ikameci birikim rejimi fordizme benzer özellikler taşır. Bununla birlikte, çevre kapitalist ülkelerde görülen alt-fordizm üç noktada fordizmden farklılaşır: (1) Teknolojik yenilik / gelişim ve teknoloji-yoğun üretim daha geri bir performansla ve kapasiteye sahiptir. (2) Bu nedenle de sanayi sektörü daha geridir, tarım sektörü ve tarımsal ürünler toplam

---

⁷ Paul Sweezy, “Finans Kapitalin Yükselişiyile Güç Odağı Yer Değiştirdi”, **İktisat Dergisi**, Sayı 396, İstanbul, İFMC, Aralık 1999, s. 80.

⁸ Bkz.: Andrew Shonfield, **Modern Capitalism: Changing Balance of Public and Private Power**, New York and London, Oxford University Press, 1965, s. 61-67 ve Jacques Gouverneur, **Kapitalist Ekonominin Temelleri**, Çev. Fikret Başkaya, Ankara, İmge Kitabevi, 2007, s. 246-252.

⁹ Fordizm hakkında bkz.: Gencay Şaylan, **Postmodernizm**, Ankara, İmge Kitabevi, 2006, s. 138-146 ; Tülay Arın, “Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (I): Gelişmiş Kapitalizm”, **11. Tez**, Sayı 1, İstanbul, Uluslararası Yayıncılık, 1985, s. 122-130 ve Rhys Jenkins, “Sanayileşme ve Dünya Ekonomisi”, **Kalkınma İktisadi: Yükselişi ve Gerileyişi**, Ed. Fikret Şenses, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s. 231-234.

ekonomi içinde önemli bir paya sahiptir. (3) Emek verimliliği daha düşüktür ve bu nedenle de kar oranının arttırılması için mutlak artı-değer artırımını büyük önem arz etmektedir. Diğer konularda alt-fordizm, fordist birikim rejimine benzer: İç piyasaya dayalı üretim ve birikim süreci; iç piyasanın dışarıya karşı korunması; ücretlerin ve toplumsal harcamaların arttırılması suretiyle kitlesel üretim ve kitlesel tüketim arasında dengenin sağlanması.¹⁰

Bu iki birikim rejimine (fordizm ve alt-fordizm) uygun olarak devlet aygıtı; toplumsal hizmet üreten, ekonomik yatırımlar yapan, ulusal ekonomi içinde düzenleyici rol üstlenen, kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasında arabuluculuk yapan ve rekabeti düzenleyerek kapitalist sınıf içinde uyum sağlayan “kapitalist sosyal devlet” olarak yapılandırıldı. Ayrıca hem işçi hem de işveren sendikalarının örgütlülüğü, sistemin işleyişinde önemli rol oynadı. Böylece (özellikle merkez kapitalist ülkelerde) “kapitalist sosyal demokrasi” gelişti.¹¹

Sosyal devlet ve sosyal demokrasi rejimi; kısmi planlı ekonomi yoluyla gelir dağılımını daha adil biçimde düzenledi, toplumsal harcamaları arttırdı, genel ücret seviyesini yükseltti ve böylece işçi sınıfının yaşam standardı geliştirildi. Bunda, Djilas ve Amin’e göre, “komünizm ve devrim korkusu” önemli rol oynadı.¹² Sosyal devlet ve sosyal demokrasi sayesinde işçi sınıfının refah seviyesi yükseltilerek komünist-devrimci karakter zayıflatıldı. Nitekim fordist birikim rejiminin işçi sınıfı üzerindeki hegemonyası, “refahı yüksek emekçi (**affluent worker**)” anlayışına dayandırılmıştı.¹³ Ayrıca gelir ve refah seviyesi yükselen işçi sınıfı, sermaye birikimi için gerekli olan talep artışını sağladı. Sosyal devlet tarafından uygulanan planlama ise, ekonomik büyüme ve sermaye birikimi için gerekli uygun ortamı tesis etmeye

---

¹⁰ “Alt-Fordizm” hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Arın, “Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (II): Azgelişmiş Kapitalizm ve Türkiye”, **11. Tez**, Sayı 3, İstanbul, Uluslararası Yayıncılık, 1986, s. 96-98 ; Hubert Schmitz, “Azgelişmiş Ülkelerde Sanayileşme Stratejileri”, **Kalkınma İktisadı: Yükselişi ve Gerileyişi**, Ed. Fikret Şenses, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s. 255-267 ve Alain Lipietz, “Monetarizm ve Üçüncü Dünya Sanayileşmesi”, Çev. N. Erişoğlu, Can Oka, **Uluslararasılaşma, Avrupa Solu ve Sovyet Dosyası**, Ed. Ragıp Zarakolu, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1987, s. 34-43.

¹¹ Bkz.: Fritz Scharpf, “Globalization and the Political Economy of Capitalist Democracies”, **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, Ed. David Held, Anthony McGrew, Cambridge, Polity Press, 2003, s. 370-374 ; Mandel, **Marksist Ekonomi Kuramına Giriş**, Çev. Ali Ünal, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998, s. 83 ve Amin, **Küreselleşme...**, s. 128-129, 152.

¹² Milovan Djilas, **Eksik Kalmış Bir Cemiyet**, Çev. Necdet Bingöl, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1975, s. 168 ve Amin, **Küreselleşme...**, s. 55.

yönelikti. Planlama komisyonları ve organları; kapitalist sosyal devlet, kapitalist sınıf ve işçi sınıfının temsilcilerini içeriyordu. Böylece sosyal devlet ve sosyal demokrasi vasıtasıyla işçi – kapitalist uyuşması / dengesi sağlandı.¹⁴

Savaş sonrası ortaya çıkan bu “yeni altın çağ”dan dolayı liberal ekonomistler, artık devrevi krizler döneminin tarihe karıştığını aceleci biçimde ilan ettiler.¹⁵ 25 yıllık uzun ve istisnai genişleme dönemi (1945-1970) boyunca devrevi krizler meselesi “rafa kaldırıldı ve eski bir hikâye olarak görüldü (çalkantılar ve kriz teması hiç tartışılmadı).”¹⁶ Fakat kapitalizmde devrevi krizlerin “rafa kalkmamış” olduğu, 1970’lere gelindiğinde anlaşıldı. 1968 sonrasında ekonomik büyüme ve sermaye birikimi yavaşlamaya başladı. 1970’lerin ortasına gelindiğinde ise merkez kapitalist ülkeler, 1929 Kapitalist Krizinden sonra yaşanılmış en büyük krizle karşılaştı. Bunu, 1982 Borç Krizi takip etti. Böylece 1970-1982 yılları, hem merkez hem de çevre kapitalist ülkeler için uzun dalgalı bir “Kapitalist Kriz” dönemi oldu.

Amerikan işletmelerinin kar oranları 1959-1966 yıllarında %20-22 iken 1975 yılında %11’e düştü. Batı Almanya’da işletmelerin brüt gelirlerinde 1968-1973 yılları arasında %25’lik düşüş görüldü. 1974-1975 mali yılında Japonya’da en büyük 174 işletmenin brüt karlarında %35,5, net karlarında ise %20,9 azalma gerçekleşti. Fransa’ya gelince, net kar oranları 1970’te %18,2’den 1976’da % 11,1’e düştü. İngiltere’de işletme karlarındaki düşüş 1964-1975 aralığında %40’tan daha fazla gerçekleşti.¹⁷ İngiltere’de “1950-1954 yılları arasında %16,5 olan vergiden önceki kar oranı 1970 yılında %9,7’ye, vergilendirilmiş kar oranı ise aynı dönemde %6,7’den %4,1 düzeyine düşmüştür.”¹⁸

Kar oranlarının düştüğü bir ortamda pek çok büyük işletme ya iflas etti ya da üretimi durdurdu ve devletin yardımıyla iflastan kurtuldu. Dolayısıyla kriz, üretimde düşüşe ve işsizlikte artışa neden oldu. Örneğin; 1974-1975 yıllarında kapitalist dünyada %15’e varan üretim düşüşü yaşandı. Japonya’da 1976 yılında yapılan

---

¹³ Şaylan, a. g. e., s. 145.

¹⁴ Mandel, **Marksist...**, s. 76-79.

¹⁵ Frank, “Kriz İktisadi ve İktisadın Krizi”, **Ekonomik Kriz ve Azgelişmiş Ülkeler**, Ed. N. Saraçoğlu, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1995, s. 8.

¹⁶ Rosier, a. g. e., s. 58.

¹⁷ Mandel, **Uluslararası Ekonomide İkinci Kriz**, Çev. Yavuz Alagon, İstanbul, Koral Yayınları, 1980, s. 34-39.

¹⁸ Kemali Saybaşı, **İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1992, s. 64-65.

yatırımlar 1973 yılındaki yatırımların %24 altında gerçekleşti. İngiltere’de üretken yatırımlar 1970 yılında 2.130 milyon sterlin iken 1976 yılında 1.660 milyon sterline geriledi. ABD’de 1971-1975 yıllarında GSMH’da %59’luk artış beklenirken, sadece % 6,8’lik bir artış sağlandı. Yatırım ve üretim alanındaki düşüşe bağlı olarak da 1974-1975 aralığında dünya ticareti %10 daraldı. 1975 yılında işsizlerin sayısı OECD ülkelerinde 17 milyona, ABD’de 10 milyona ulaştı. Batı Almanya’da ise 1977’de işsizlerin sayısı 1 milyona yükseldi.¹⁹ 1973-1975 aralığında ABD ve AET’de işsizlik oranları ikiye katlandı: Sırasıyla %5’ten %9’a ve %2,5’ten %5’e.²⁰

Piyasayı canlandırmak, talebi ve tüketimi arttırmak, zor durumdaki şirketleri iflastan kurtarmak ve böylece krizi engellemek için merkez kapitalist ülkelerin hükümetleri açık kredi ve genişleyici para politikası uyguladılar. Üretimin azaldığı bir ortamda bu politika, enflasyonu arttırdı ve bütçe açığı oluştu.²¹ Böylece, bu zamana kadar hiç görülmemiş olan garip bir olay ortaya çıkıverdi: “Durgunluk içinde enflasyon (**stagflation**)” oluştu.²² 1973-1975 yılları arasında OECD ülkelerinde enflasyon oranı ortalama %26 idi. Bu oran İngiltere’de %44, Japonya’da %38, Almanya’da %14 ve İsviçre’de %17 olarak gerçekleşti.²³ Cari ödemeler dengesi bilançosu da büyük açıklar vermeye başladı: İngiltere’de 10 milyar dolar, Japonya’da 8 milyar dolar, Batı Avrupa ülkelerinde ise ortalama 8-10 milyar dolar.²⁴

1970’li yıllarda ortaya çıkan kriz üç nedenden kaynaklandı.²⁵

(1) Aşırı üretim, yani reel tüketim kapasitesinden daha fazla üretim neticesinde üretilen ürünlerin satılamayıp elde birikmesi.

Gerçekleşen aşırı üretim aslında ihracat yoluyla aşılabılırdi. Fakat İkinci Dünya savaşı sonrasında çevre kapitalist ülkelerde uygulanan ithal ikameci birikim rejimi ve merkez kapitalist ülkelerde uygulanan fordist birikim rejimi, iç piyasalarını

¹⁹ Frank, “Kriz...”, s. 9-10, 12, 15, 22-23, 35.

²⁰ Adda, **a. g. e.**, s. 184.

²¹ Mandel, “Yarı-sömürge Ülkeler ve Yarı-sanayileşmiş Egemenlik Altındaki Ülkeler”, **Ekonomik Kriz ve Azgelişmiş Ülkeler**, Ed. N. Saraçoğlu, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1995, s. 79-81 ve Mandel, **Uluslararası...**, s. 75-82.

²² Rosier, **a. g. e.**, s. 62-63.

²³ Nicholas Kaldor, “Dünya Ekonomisinde Enflasyon ve Durgunluk”, Çev. Sedat Sanatkar, **İktisat Dergisi**, Sayı 396, İstanbul, İFMC, Aralık 1999, s. 13.

²⁴ Yüksel Ülgen, “1970 Sonrası Türkiye’inde Enflasyon”, **İktisat Dergisi**, Sayı 396, İstanbul, İFMC, Aralık 1999, s. 5.

²⁵ Gouverneur, **a. g. e.** s. 252-261 ; Saybaşıllı, **a. g. e.**, s. 63-71 ve Arın, “Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (I): ...”, s. 131-135.

yüksek gümrük tarifeleri ile dışarıya karşı koruyordu. Ayrıca sosyalist ülkeler de, iç piyasayı koruma politikası uyguluyordu. Bu durum merkez kapitalist ülkelerde gerçekleşen aşırı üretimin ihracat yoluyla eritilmesini engelledi. Aşırı üretimin eritebilmesi için; (a) çevre kapitalist ülkelerde uygulanan ithal ikameci ekonomi politikalarının terk edilmesi, (b) ülke ekonomileri arasında entegrasyonun geliştirilmesi* ve ayrıca (c) sosyalist ülkelerin kapitalizme geçmesi gerekiyordu.

(2) *Ücretlerde ve toplumsal harcamalarda (ücretsiz sağlık ve eğitim hizmetleri, işsizlik sigortası, emeklilik ücretleri, vb.) meydana gelen büyük artışın artı-değer artırımını ile dengelenememesi ve böylece kar oranının düşmesi.*

Artı-değer arttırıldığı sürece ücretlerde ve toplumsal harcamalarda gerçekleşen artışlar kar oranlarını düşürmez. Hatta eğer artı-değer artışı, ücret ve toplumsal harcama artışlarından daha fazla olursa kar oranı yükselir.²⁶ Ama köklü mücadeleler tarihi olan örgütlü, güçlü, bilinçli işçi sınıfının varlığı, merkez kapitalist ülkelerde artı-değer artırımını sınırlamıştır. Demek ki, 1970’li yıllarda yaşanan kapitalist krizin ikinci nedeni sınıfsal ilişkiler ve mücadeleler ile ilgilidir. Çünkü güçlü, örgütlü ve bilinçli işçi sınıfı kendi yaşam standardını yükseltmek için mücadele etti. Bu mücadele bir yandan ücretlerin ve toplumsal harcamaların artmasına neden oldu, öte yandan artı-değer artırımını sınırlandırdı. Böylece ücretlerde ve toplumsal harcamalarda gerçekleşen artış artı-değer artırımını yoluyla

---

* AET, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması, Asya Pasifik İşbirliği, Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği, Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı, Güney Afrika Gümrük Birliği, vb.

²⁶ Artı-değer, karşılığı ödenmemiş emek-gücüdür. (Bkz.: yuk., s. 43-44). Artı-değer oranı, “artı-değer / değişen sermaye” şeklinde hesaplanır ve emeğin “sömürü oranı”nı verir. Kar oranı ise, “artı-değer / (değişen sermaye + değişmeyen sermaye)” olarak hesaplanır. Değişen sermaye, emek-gücü satın almak için harcanan (işçilere ücret olarak verilen) sermaye bölümüdür. Değişmeyen sermaye ise, üretim araçlarını / girdilerini (makine, hammadde, vb.) satın almak için harcanan sermaye bölümüdür. (Bkz.: Marx, **Kapital, Üçüncü Cilt**, Çev. Alaattin Bilgi, Ankara, Sol Yayınları, 1990, s. 43-49).

Değişmeyen ve değişen sermaye öğelerinde gerçekleşen artış kar oranını düşürür. Bu da sermaye birikimini azaltır, yavaşlatır ve hatta durdurabilir. Kar oranında gerçekleşen düşüş aynı zamanda kapitalistler arasında rekabeti şiddetlendirir. Şiddetlenen rekabet ortamı ise küçük/zayıf kapitalistleri iflase sürükleyerek işçi/işsiz durumuna getirir. (Gülten Kazgan, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2006, s. 321).

Fakat kar oranının düşme eğilimini yavaşlatmanın / durdurmanın ve böylece sermaye birikimini devam ettirmenin, hatta daha da hızlandırmanın/arttırmanın yöntemleri de mevcuttur kapitalist sistem içinde: (1) Artı-değerin arttırılması. Bu, ya çalışma süresini arttırılması (mutlak artı-değer artırımını) yoluyla, ya da aynı çalışma süresi içinde emek yoğunluğunun/verimliliğinin arttırılması (nispi artı-değer artırımını) yoluyla gerçekleştirilebilir. Her iki yöntem, sonuç olarak emeğin sömürü oranının arttırılması anlamına gelir. (2) Ücretlerin düşmesi/düşürülmesi. (3) Değişmeyen sermaye öğelerinin ucuzlaması. (4) Kar oranının daha yüksek olduğu yeni iş kolları açmak, yeni ürünler üretmek ve yeni

dengelenemedi ve kar oranında düşüş yaşandı. Ayrıca ücretlerde ve toplumsal harcamalarda meydana gelen artış fiyatlara da yansıtılmadı. Çünkü var olan aşırı üretim durumu ve uluslararası rekabet, ücret ve toplumsal harcama artışlarının fiyatlara yansıtılmasını engelledi.

(3) OPEC ülkelerinin petrol fiyatını yükseltmesi.

OPEC ülkeleri 1973-1975 yılları arasında petrol fiyatını dört kat arttırdı.²⁷ İkinci fiyat artışı 1978-1979'da yapıldı. Böylece 1971 yılında 1,8 dolar olan petrol varil fiyatı 1979 yılında 35 dolara yükseldi.²⁸ Petrol fiyatındaki büyük ani artış nedeniyle gerçekleşen maliyet artışı, aşırı üretim ve uluslararası rekabet nedeniyle fiyatlara yansıtılmadı. Böylece petrol fiyatında gerçekleşen artış, kar oranlarının düşmesinde ve sermaye birikiminin yavaşlamasında önemli rol oynadı.

1970'lerde yaşanan krizi 1982 Borç Krizi takip etti. Petrol fiyatının yükselmesi OPEC ülkelerinin petrol gelirlerini hızla arttırdı. Elde biriken petrol dolarlarının bir kısmı ülke içinde kullanıldı, önemli bir kısmı ise merkez kapitalist ülkelerin bankalarına yatırıldı. Uluslararası bankalarda biriken petrol dolarları 1970'ten itibaren gittikçe daralan ve kriz içinde olan merkez kapitalist ekonomilerde yeterince kullanılmadı. Dolayısıyla bu paralar, düşük faiz karşılığında ithal ikameci ekonomi politikaları uygulayan çevre kapitalist ülkelere borç olarak verildi. 1970 yılında 62,5 milyar dolar olan çevrenin borcu, 1982 yılına gelindiğinde 645,6 milyar dolara yükseldi.²⁹

(1) Gerektiğinden fazla miktarda kredi alımı, (2) alınan kredilerin verimli biçimde kullanılmaması, (3) uluslararası piyasalarda hammadde ve tarım ürünlerinin fiyatlarının düşmesi, (4) kriz nedeniyle merkez kapitalist ülkelerin çevre kapitalist ülkelere yaptıkları ithalatın azalması, (5) petrol fiyatının artışı, (6) ücretlerde ve

---

piyasalar bulmak. (5) Dış ticaret yoluyla daha ucuz değişmeyen ve değişen sermaye öğelerine ulaşmak. (Bkz.: Marx, **Kapital, Üçüncü Cilt**, s. 206-213.)

²⁷ Ülgen, a. g. e., s. 6.

²⁸ Ronald H. Linden, "The Impact of Interdependence: Yugoslavia and International Change", **Comparative Politics**, Vol. 18, No. 2, the City University of New York, January 1986, s. 212, (Çevrimiçi) <http://links.jstor.org/sici?sici=0010-4159%28198601%2918%3A2%3C211%3ATIOIYA%3E2.0.CO%3B2-N>, 6 Şubat 2008.

²⁹ Kazgan, **Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düzen**, İstanbul, Altın Kitapları, 1997, s. 77-79 ; Heather D. Gibson, Euclid Tsakalatos, "Uluslararası Borç Krizi: Nedenler, Sonuçlar ve Çözümler", **Kalkınma İktisadı: Yükselişi ve Gerileyişi**, Ed. Fikret Şenses, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s. 182-183 ; Mandel, "Ağırlaşan Mali Krize Eşlik Eden Canlanma", **Ekonomik Kriz ve Az gelişmiş**

toplumsal harcamalarda artış nedenlerinden dolayı çevre kapitalist ülkeler borçlarını ödeyemez duruma geldiler. İlk olarak Meksika 13 Ağustos 1982 tarihinde 80 milyar dolar borcunu ödeyemeyeceğini açıkladı. Meksika'yı Brezilya, Arjantin, Venezüella, Endonezya, Nijerya gibi diğer çevre kapitalist ülkeler takip etti. Bu durum sadece çevre kapitalist ülkeleri değil, aynı zamanda merkez kapitalist ülkeleri de zor durumda bıraktı. Çünkü çevreye borç veren bankaların büyük bir bölümü merkez ülke bankaları idi.³⁰ Örneğin; Meksika'nın toplam borcunun 60 milyar doları 1.100 Batılı bankadan alınmıştı.³¹ “Ağustos 1982’de Meksika borçlarını ödeyemeyeceğini resmen ilan ettiğinde, bankaların sadece Güney Amerika ülkelerinde bir yıldan uzun vadeli alacakları 200 milyar dolara ulaşıyordu. Dünyanın ilk yüz bankasının öz kaynaklarının toplamı aynı tarihlerde 150 milyar dolar kadardı.”³² Çevre borçlarının ödenmemesi bankaların bir bölümünü iflasa sürükledi, diğerleri ise parasal açıdan sıkıştı. Bu, kapitalist dünya ekonomi sisteminde finans mekanizmasının iflas etmesi anlamına geliyordu.

Merkez kapitalist ülkelerdeki finans çevreleri ve neoliberal ekonomistler, Borç Krizi’ni çevre kapitalist ülke hükümetlerinin beceriksizliğine bağladılar. Fakat hem 1970’li yıllarda ortaya çıkan kriz, hem de bunu takip eden 1982 Borç Krizi, merkez veya çevre kapitalist ülkelerin beceriksiz hükümetlerinin kötü yönetimlerinden kaynaklanmıyordu. 1970-1982 Kapitalist Krizi, kapitalist sistemin iç dinamiklerinin bir ürünü, kapitalizmin yapısal çelişkilerinin bir tezahürü ve dolayısıyla da kapitalizmin yapısal kriziydi. Bu nedenle, 1970-1982 Krizinden kurtuluş, tek tek ulusal hükümetlerin uygulayacağı reformlar vasıtasıyla gerçekleşmezdi. Krizi atlamanın tek yolu, Şaylan’ın da vurguladığı gibi, kapitalist dünya ekonomi sisteminin total olarak yeniden yapılandırılması idi.³³ Kapitalizmde total yeniden yapılanma, 1980 sonrasında neoliberal politikalar vasıtasıyla gerçekleştirildi.

Ülkeler, Ed. N. Saraçoğlu, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1995, s. 96-99 ve Wallerstein, **Liberalizmden Sonra**, Çev. Erol Öz, İstanbul, Metis Yayınları, 2003, s. 24, 59-61.

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Pascal Arnaud, **Üçüncü Dünyanın Borçlanması**, Çev. Fikret Başkaya, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s. 63-81 ve John Weeks, “Gelişmekte Olan Ülke Borçları ve Küreselleşme”, Çev. Hasan Böğün, **Kapitalizme Reddiye: Marksist Bir Giriş**, Ed. Alfredo Saad-Filho, İstanbul, Yordam Kitap, 2006, s. 214-225.

³¹ Lipietz, a. g. e., s. 47.

³² Adda, a. g. e., s. 187.

³³ Şaylan, a. g. e., s. 137.

Neoliberalizmin temelini “minimalist devlet” ve “rekabetçi serbest piyasa” anlayışları oluşturur. Neoliberal kuram bu iki temel anlayış üzerinde yükselmiştir.³⁴

Minimalist devlet anlayışına göre, devlet müdahalesi ekonominin sağlıklı biçimde işlemesini engeller. Her türlü planlama ekonomik verimsizliğe neden olur. Çünkü bürokratlar, ne kadar yetkin olurlarsa olsunlar, her zaman onların yetkinliklerini aşan nitelikte çok sayıda karmaşık bilgilerle / verilerle karşı karşıya kalırlar ve bu nedenle de doğru / verimli karar alamazlar. Ekonomik alanı planlamaya ve denetim altına almaya yönelik her girişim kaçınılmaz olarak totalitarizme neden olur. Çünkü devlet yöneticileri / bürokratlar kamusal amaçlardan çok kendi bencil amaçlarını ve çıkarlarını ön planda tutarlar. Ayrıca devlet müdahalesi bireyin özgürlüğünü sınırlandırır, bireyi köleleştirir, bürokratik despotizme yol açar, özel mülkiyet ve özel sözleşme haklarını gasp eder. Neoliberalizme göre devlet, bireysel özgürlüğün önündeki en büyük engeldir.³⁵ Tüm bu nedenlerden dolayı devlet ekonomik ilişkilere müdahale etmemeli veya en az (minimum) düzeyde müdahale etmelidir. Devlet sadece ekonomi alanında değil, eğitim, sağlık, çevre temizliği gibi toplumsal hizmet alanlarından da elini çekmelidir. Bu alanlar özel sektöre devredilmelidir. Dolayısıyla neoliberal anlayışa göre, devletin faaliyet/müdahale alanı sıkı biçimde sınırlandırılmalı, devletin yetkileri küçültülmeli ve piyasanın alanı maksimum düzeyde genişletilmelidir.

Neoliberalizm, minimalist devlet anlayışına sahip olmakla birlikte, devletin önemini inkâr etmez. Neoliberal düşünceye göre devlet, hukuksal düzeni gerçekleştirmek, toplumsal asayişini sağlamak, gönüllü sözleşmelerin uygulanmasını sağlamak, özel mülkiyet haklarını tanımlamak, uygulamak ve korumak, para ve vergi

---

³⁴ Bkz.: Andrew Heywood, **Siyasi İdeolojiler**, Ankara, Adres Yayınları, 2007, s. 67-70 ; Aytekin Yılmaz, **Çağdaş Siyasal Akımlar**, Ankara, Vadi Yayınları, 2001, s. 43-46 ; Bernard Guerrien, **Neo-Klasik İktisat**, Çev. Ertuğrul Tokdemir, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, s. 7-12 ve Ömer Çaha, **Siyasi Düşüncelere Giriş**, İstanbul, Dem, 2008, s. 126-132.

³⁵ Neoliberalizmin bu anlayışı aslında klasik liberalizmde var olan minimalist anlayışa dayanır. Minimalist anlayışa göre; iktidarın (kral, hükümet, devlet) yetkileri, işlevleri ve faaliyet alanı ne kadar çok genişlerse bireyin özgürlük alanı o kadar çok daralır, ne kadar çok daralırsa bireyin özgürlük alanı o kadar çok genişler. Nitekim klasik liberalizmin öncülerinden olan Lock’a göre iktidarın; yaşamı, özgürlüğü ve mülkiyeti güvence altına almaktan başka bir yetkisi, işlevi ve faaliyet alanı olmamalıdır. Ayrıca bu anlayış, “kamusal çıkar”ı ve “kamusal eylem”i, bireyin özgürlüğü açısından sakıncalı bulur. Bu nedenle, kamusal çıkarın yerine “bireysel çıkar”ı ve kamusal eylemin yerine “bireysel eylem”i koyar. (Liberalizmde minimalist anlayış hakkında bkz.: Benjamin Barber, **Güçlü Demokrasi: Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset**, Çev. Mehmet Beşikçi, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1995, s. 45-50, 126-128, 145-149).

politikalarını oluşturmak ve uygulamak, sermaye birikimi için gerekli olan uygun ekonomik-toplumsal ortamı sağlamak ve korumak gibi çok önemli işlevleri üstlenmelidir. Bu işlevlerin dışında devletin ekonomiye her müdahalesi, neoliberalizme göre, bireysel özgürlükleri yıpratacağı ve ekonomiyi istikrarsızlığa sürükleyeceği için karşı çıkılması gereken bir “kötülüktür”.

İkinci temel anlayışa göre ise; *rekabetçi serbest piyasa* her türlü devlet müdahalesinden ve planlamadan üstündür ve ekonominin sağlıklı biçimde işleyebilmesini sağlar. Çünkü *birincisi*; rekabetçi serbest piyasa mekanizması kendi işleyiş kurallarına bırakıldığı vakit istikrarsızlık ve kriz yaratacak eğilime sahip değildir, tam tersine istikrar ve denge yaratma eğilimine sahiptir. Yani piyasa mekanizması, ekonomiyi tek başına düzenleyebilecek kapasiteye sahiptir. Uzun vadede denge eğilimine sahip olan piyasa kendi kendini düzenler. Bunu sağlayan araç, arz-talep ilişkisine dayalı serbest fiyat mekanizmasıdır. Ekonomi faaliyetlerini düzenleme ve dengeleme konusunda serbest fiyat mekanizmasının üç ana işlevi vardır: (1) Bilgi aktarmak, (2) en düşük bedelli üretim yöntemlerini özendirerek üretim faktörlerinin en iyi değerlendirilmesini sağlamak, (3) üretilen mal ve hizmetlerin nasıl bölüşüleceğini belirlemek. Devlet müdahalesi, fiyat mekanizmasının bu işlevlerini engeller ve böylece ekonomiyi dengeden uzaklaştırarak krize sürükler. *İkincisi*; serbest piyasa mekanizması içinde kaynaklar en kârlı alana ve kullanıma sürüklendiğinden en üst düzeyde verimlilik ve üretkenlik sağlanır. *Üçüncüsü*; rekabetçi piyasa, açık demokratik mekanizmadır. Bu açık demokratik ortamda üretici ve tüketici birbirleriyle iletişime geçerler ve kendi davranışlarını birbirlerine uyumlaştırırlar. *Dördüncüsü*; neoliberal paradigmaya göre, piyasa mekanizması ekonomik adalet dağıtır. Çünkü piyasa, herkese beceri ve çalışkanlık ölçüsünde yükselme ve düşme fırsatı verir. İşte bu dört nedenden dolayı rekabetçi serbest piyasa ilişkileri ve mekanizması, her türlü devlet müdahalesinden / planlamadan üstündür ve ekonominin sağlıklı biçimde işlenmesini sağlar.

Neoliberal kurama göre rekabetçi serbest piyasa ilişkileri aynı zamanda bireysel özgürlüğü geliştirir ve güvence altına alır. Piyasa ilişkileri geliştirilerek ve devlet küçültülerek / sınırlandırılarak bireysel özgürlükler geliştirilebilir. Rekabetçi serbest piyasa, ekonomik ve politik özgürlüklerin koruyucusu ve ön şartıdır. Çünkü ekonomik ve politik gücü birbirinden ayırarak birinin ötekini dengelemesini sağlar.

Bunun karşıtı olan devletçilik ise, ekonomik gücü ve politik gücü tek elde (devlet bürokrasisinde) birleştirilerek ekonomik ve politik özgürlükleri yok eder.

Bu iki temel anlayış (minimalist devlet ve rekabetçi serbest piyasa) üzerine inşa edilen neoliberal ekonomi kuramı dört temel politikayı içeriyor ve öneriyor:³⁶

Bunlardan ilki; *emek, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının esnekleştirilmesidir*. Emek piyasasının esnekleştirilmesi; işçilerin örgütsüzleştirilmesi / sendikasızlaştırılması, çalışma şartlarına ilişkin işçilerin lehine olan kuralların ve yasaların gevşetilmesi, toplu iş sözleşmelerinin yerine bireysel iş sözleşmesinin konması, işsizlik sigortasının azaltılması, hastalık, hamilelik gibi durumlarda yapılan ek ödemelerin azaltılması veya sona erdirilmesi, işverenin / şirketin bazı toplumsal sorumluluklarının azaltılması, asgari ücret yasalarının gevşetilmesi anlamına gelir. Bu bağlamda neoliberal kuram, her türlü işçi örgütlenmesine (sendika, parti, dernek, meslek birliği) karşı çıkmaktadır. Bu tür işçi örgütleri, neoliberal kurama göre emek piyasasının istikrarını bozar. Nitekim 1980 sonrasında başlayan yeniden yapılanma sürecinin ilk hedefi işçi sendikalarının gücünü kırmak oldu.³⁷ Bu nedenle neoliberalizm, “örgütlü kapitalizmin sonunu” ve “örgütsüz kapitalizme geçişi” ifade eder.³⁸

Aslında neoliberal kuramın gerçek niyeti, “örgütsüz kapitalizme geçiş” sayesinde işçi sınıfını güçsüzleştirmek ve böylece ücretleri azaltmaktır.³⁹ Çünkü neoliberal kurama göre, yaşanan krizin baş nedeni, devletin emek piyasasına müdahalesi ve emeği koruyan yasal düzenlemeler neticesinde ücretler genel seviyesinin, serbest emek piyasası şartlarında olması gerekenin çok üstüne çıkmasıdır.⁴⁰ Bu nedenle neoliberal kuram, “sınıfsal dayanışma örgütü olan sendikalara pek hoş gözle bakmaz. Sendikalar hem işgücü maliyetini artıran, hem de

³⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: E. K. Hunt, **a. g. e.**, s. 555-582 ; Kazgan, **İktisadi...**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2006, s. 114-175 ve Elmar Altvater, “Neoliberal Karşıdevrimin Hiç de Gizli Olmayan Çekiciliği”, Çev. Nail Satlıgan, **İktisat Dergisi**, Sayı 396, İstanbul, İFMC, Aralık 1999, s. 44-54.

³⁷ Jill Steans, “Globalization and Gendered Inequality”, **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, Ed. David Held, Anthony McGrew, Cambridge, Polity Press, 2003, s. 456.

³⁸ Bkz.: Johy Urry, “Örgütlü Kapitalizmin Sonu”, **Yeni Zamanlar: 1990’larda Politikanın Değişen Çehresi**, Ed. Stuart Hall, Martin Jacques, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1995, s. 95-104.

³⁹ Lipietz’e göre neoliberal politikanın özü ve temel amacı “ücret gelirlerine yönelik saldırıdır.” Geri kalan tüm neoliberal politikalar ayrıntıdır ve bu saldırıyla ilintilidir. (Lipietz , **a. g. e.**, s. 44).

⁴⁰ Rosier, **a. g. e.**, s. 65-66.

işletme dayanışmasını zayıflatan örgütler olarak görülür.”⁴¹ ABD’de Reagan döneminde uygulamaya sokulan neoliberal politikaları yorumlayan Roger Burbach durumu şöyle özetliyor:

“ABD sermayesi, zaten zayıf olan sendikaları güçsüzleştirerek en ucuz emek pazarları peşinde koşacak... ekonomik gücü daha da yoğunlaştıracak, işçilerin daha yoğun sömürülmesine yol açacak ve demokratik kurumları korumaktan çok, daha da zayıflatacak.”⁴²

Sermaye, mal ve hizmet piyasalarının esnekleştirilmesi ise; dünya piyasalarında akışkanlığın önündeki engellerin kaldırılması, gümrük tarifelerinin ve kotaların azaltılması, tarım sübvansiyonlarının azaltılması, devletin mal ve hizmet üretimi alanından çekilmesi ve sermaye piyasasına müdahale etmemesi anlamına gelmektedir. Bundaki amaç ise, üretilen mal ve hizmetleri kolaylıkla her ülkeye satabilmek ve sermayeyi daha kârlı olan ülkelere ve sektörlerimize hızlı biçimde aktarabilmektir. Bunun gerçekleşebilmesi için, uluslararası ölçekte yatırım ve ticaret yapan şirketlerin haklarını koruyacak yasal düzenlemelerin yapılması büyük önem arz eder. Bu düzenlemeler hem ulusal hem de uluslararası düzeyde gerçekleştirilmelidir. Dolayısıyla neoliberal kuram, bu konuda ulusal hükümetler, uluslararası örgütler ve şirketler arasında işbirliği oluşturulmasını tavsiye eder.

Özelleştirme, neoliberal kuram tarafından önerilen ikinci önemli politikadır. 1980 sonrasında merkez ve çevre kapitalist ülkelerde, 1990 sonrasında sosyalizmden kapitalizme geçiş yapan ülkelerde yoğun biçimde uygulanan özelleştirme politikası dört boyutu içerir: (1) Devletin sahip olduğu hisse senetlerinin özel kesime satılması; (2) kamusal alanda devlet tarafından üretilen mal ve hizmetlerin özel sektöre devredilmesi; (3) devlet işletmelerinin ve tesislerinin özel sektöre satılması; (4) devlet tekeli altında olan bazı sanayi ve hizmet alanlarında rekabeti sınırlandıran hükümlerin kaldırılması. Neoliberal kurama göre özelleştirme; ekonomik üretkenliği, verimliliği, zenginliği ve istikrarı artırır. Çünkü özel kesim, kamu kesimine oranla

---

⁴¹ Meryem Koray, “Küreselleşme İlerlerken Gerileyenler: Ekonomi Karşısında Sosyal, Sermaye Karşısında Emek, Piyasa Karşısında Siyaset”, **İktisat Dergisi**, Sayı 369, İstanbul, İFMC, Temmuz 1997, s. 22.

⁴² Burbach’tan aktaran Barry Gills, Joel Rocamora, Richard Wilson, “Düşük Yoğunluklu Demokrasi”, **Düşük Yoğunluklu Demokrasi**, Ed. Barry Gills, Joel Rocamora, Richard Wilson, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1995, s. 20.

daha “sorumlu”, daha “rasyonel” ve daha “esnek” davranır. Özelleştirme politikasının asıl gerçek amacı ise; kamusal kaynaklar kullanılarak kurulmuş kârlılığı yüksek devlet işletmelerini / tesislerini özel sektöre devretmek ve ayrıca devlet tarafından kontrol edilen toplumsal hizmet alanlarını (eğitim, sağlık, çevre temizliği gibi) özel sektöre açmaktır. Her iki amaç sonuç olarak kapitalist sınıfa, kar oranlarının yüksek olduğu yeni sermaye birikimi alanları ve olanakları sağlar. Dolayısıyla, neoliberal kuram tarafından önerilen özelleştirme politikası, bir “sorumluluk”, “rasyonellik” ve “esneklik” politikası olmaktan çok, toplumsal zenginliğin dağılımında kapitalist sınıfın çıkarını kollayan bir “sınıfsal” politikadır.⁴³

Neoliberal kuram tarafından önerilen üçüncü temel politika, *ihracata dayalı sermaye birikimi stratejisidir*. İhracat kabiliyetini arttırmak için bir takım düzenlemeler yapılmalıdır: İhracatçı şirketlere yönelik ihracat teşvikleri, her ülkenin kendisine en uygun olan ürünlerde ve sektörlerde uzmanlaşması, gerekli görüldüğü takdirde devalüasyonun yapılması, uluslararası ticareti sınırlayan engellerin kaldırılması veya azaltılması, dünya piyasalarında rekabet gücünü arttırmak için ücretlerin azaltılması, vb...

Ve nihayet dördüncü neoliberal politika, *toplumsal harcamaların azaltılmasını* önerir. Neoliberal kurama göre, toplanan vergilerin önemli bir bölümü toplumsal hizmetlere (eğitim, sağlık, çevre temizliği gibi) akıtılıyor. Bu ise ekonominin yatırım imkânlarını azaltıyor. Toplumsal hizmetlere giden harcamalar azaltılırsa özel sektörün elinde daha fazla kaynak birikir ve böylece yatırımlar artar, yatırım artışı daha fazla istihdam yaratır, bu da toplumsal refahı geliştirir. Bu politikanın gerçek amacı ise, sermayenin kârlılığını arttırmaktır. Çünkü toplumsal hizmetlerde / harcamalarda meydana gelen artışlar, kar oranında düşme eğilimini tetikler. Dolayısıyla, toplumsal hizmetlerin / harcamaların kısılması, sermayenin kârlılığını arttırıcı etki doğuracaktır. Bu politika özellikle borçlarını geri ödeyemeyen çevre kapitalist ülkelere önerilmiştir. Bundaki amaç ise gayet açıktır: Toplumsal hizmetlere ayrılan kaynaklar bundan sonra merkeze yapılan borç ödemelerinde kullanılacaktır.

---

⁴³ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz.: Ed. Aykut Polatoğlu, **Özelleştirme Tartışmaları**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1994.

Kısaca bu şekilde özetleyebileceğimiz neoliberal politikalar, kapitalizmi yeniden yapılandırmak ve böylece 1970-1982 Kapitalist Krizini aşmak için geliştirilmiştir. Bu nihai amaca ulaşabilmek için ise üç hedef seçilmiştir: Emekçi kitleler, çevre kapitalist ülkeler ve sosyalist ülkeler.

Birinci olarak; düşen kar oranlarını yükseltmek ve böylece sermaye birikimini hızlandırmak için emekçi kitlelerin ekonomik-politik gücünün kırılması, ücretlerin azaltılması, sosyal devletin tasfiye edilmesi ve toplumsal hizmetlerin/harcamaların mümkün mertebede kısılması gerekiyordu. İkinci hedef ise; İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ithal ikameci politikalar üzerinden ulusal kalkınma stratejisi uygulayan çevre kapitalist ülkelerin piyasalaştırılması, yani merkez sermayesine ve mallarına açılması idi. Ve nihayet; krizi aşmak için sosyalist ülkelerde kapitalizmin yapılandırılması ve bu ülkelerin kapitalist dünya ekonomi sistemine entegre edilmeleri gerekiyordu.

Özellikle üçüncü hedef büyük önem arz ediyordu. Çünkü her ne kadar sosyalist ülkeler kapitalist ülkeler ile, şu veya bu düzeyde, ticari ve finansal ilişkiler kurmuş olsalar da, nihayetinde bu ülkeler, sahip oldukları farklı ekonomik yapıları nedeniyle kapitalist dünya ekonomi sisteminin dışında yer alıyorlardı. Yani dünya nüfusunun ve mekânının çok önemli bir bölümü “sınırsız sermaye birikimi alanı”nın dışında bulunuyordu.⁴⁴ Bu ülkelerin sosyalizmden kapitalizme geçmeleri ve kapitalist dünya ekonomi sistemine entegre olmaları, “sermaye birikimi alanı”nın hem nüfus, hem de mekân bakımından çok büyük ölçüde genişlemesi anlamına gelecekti.

Mekânsal genişleme, sermaye birikimi süreci için gerekli olan daha ucuz üretim araçları / kaynakları ve daha geniş piyasaların elde edilmesi anlamına gelir. Nüfus düzeyinde genişleme ise, yeni ucuz emek gücü elde etmektir. Kapitalist dünya ekonomi sistemine dahil olan (veya edilen) her yeni bölge / ülke, kar oranının düşmesine ve sermaye birikiminin yavaşlamasına neden olan ücret artışlarını durdurma / geriletme işlevi görür. Çünkü yeni dahil olan (edilen) bölge / ülke

---

⁴⁴ 1987 yılında 15 sosyalist ülkenin toplam nüfusu 1.604.456.000, toplam yüzölçümü ise 36.143.042 km kare idi. (Hesaplama şu kaynağa dayanılarak yapıldı: **AnaBritannica 1988 Dünya Almanığı**, İstanbul, Ana Yayıncılık A.Ş., 1988). Yani 1987 yılında nüfus bakımından yaklaşık 1,6 milyar insan, mekânsal bakımdan da yaklaşık 36 milyon km karelik alan kapitalizmin dışında, yani “sermaye birikim alanı”nın dışında yer almaktaydı.

nüfusunun büyük bölümü, kapitalist sisteme yeni işçiler (ücretli emek gücü) olarak katılır. Bu ise ücretlerin genel seviyesinde azaltıcı etki doğurur.⁴⁵ Dolayısıyla; sosyalist ülkelerde kapitalizmin yapılandırılması ve bu ülkelerin kapitalist dünya ekonomi sistemine entegre olmaları, kapitalist sistemin mekân ve nüfus bakımından genişlemesi yani yeni ucuz doğal kaynak, yeni ucuz emek-gücü ve yeni piyasalar elde edilmesi anlamına geliyordu ki; bu da, yaşanan 1970-1982 Krizinin atlatılması için çok büyük önem arz ediyordu. Bunun farkında olan Washington yönetimi 1982 yılında Ulusal Güvenlik Karar Yönergesi (NSSD 54) yayınladı. Burada ele alınan konulardan birisi Doğu Avrupa ülkelerine yönelikti. “Belgedeki hedefler, Doğu Avrupa ülkelerini piyasa merkezli bir ekonomiye yeniden entegre ederken komünist hükümetleri ve partileri yıkmak için ‘sessiz bir devrim’in gelişmesine yardımcı olmak için yaygınlaştırılmış çabaların harcanmasını içeriyordu.”⁴⁶

Dolayısıyla 1980 sonrasında kapitalizmin yeniden yapılandırılması süreci; dünyadaki tüm emekçilere, çevre kapitalist ülkelere ve sosyalist ülkelere yönelik uygulanmış olan geniş kapsamlı bir ekonomik-politik yeniden yapılanma sürecidir. Bu yeniden yapılanma süreci, Brenner’in ifadesiyle, sermaye ve onun politikacıları tarafından başlatılan bir neoliberal saldırıdır.⁴⁷ Mandel, 1984 yılında bu “saldırı”yı önceden tespit edebilme başarısını göstermiştir:

“Öyleyse biz önceden teşhisimizi yapalım. Sermayenin hali hazırdaki uzun depresyondan (kapitalist krizden) çıkabilmesi için emekçi kitlelerin direnişini kırmak, yaşam ve örgütlenme düzeylerini önemli ölçüde geriletme ve üçüncü dünya halklarının (çevre kapitalist ülkelerin) direnişini kırmak, onların aşırı sömürülmesini gerçekleştirmek ve işçi devletlerinin ülkelerini (sosyalist ülkeleri) dünya pazarına niteliksel olarak daha üst düzeyde bütünleştirmek gerekmektedir. Oysa, sermaye, bu üç alanın hiç birinde hedefine ulaşabilmiş değildir. En azından denilebilir ki, bunu başarabilmesi çok zaman alacaktır. Ve sermayenin hedeflerinin kaderini canlı toplum kesimleri arasındaki siyasal, toplumsal mücadeleler belirleyecektir, yoksa kapitalist sistemin içindeki herhangi bir düzenleyici otomatizm değil.”⁴⁸

---

⁴⁵ Wallerstein, **Tarihsel Kapitalizm**, Çev. Necmiye Alpay, İstanbul, Metis Yayınları, 2006, s. 35.

⁴⁶ Michel Chossudovsky, **Yoksulluğun Küreselleşmesi: IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İyüzü**, Çev. Neşenur Domanıç, İstanbul, Çiviyazıları, 1999, s. 295.

⁴⁷ Robert Brenner, “Dünya Ekonomisinde Hızlı Büyüme ve Kriz Eğilimleri”, Çev. Nail Satlıgan, **İktisat Dergisi**, Sayı 206, İstanbul, İFMC, Ekim 2000, s. 59.

⁴⁸ Mandel, “Ağırlaşan...”, s. 105. Alıntı içinde yer alan parantezler tezin yazarına aittir.

Bir diğ er önemli ekonomist ise, kapitalizmin yeniden yapılanmasını amaçlayan neoliberal programın içeriğini şöyle özetliyor:

“İşçi sınıflarının kazanılmış haklarını yok etmek, sosyal güvenlik ve istihdamı koruma sistemlerini parçalamak, yoksulluk ücretlerine dönmek, üretici sistemlerine taşeron statüsü yüklemek, görece sanayileşmiş ülkelerin fırsatlarını sınırlandırırken, belli çevre ülkelerini hammadde sağlayıcıları olarak modası geçmiş statülerine döndürmek ve gezegenin kaynaklarının çar çur edilmesini hızlandırmak: İşte bugünkü egemen güçlerin programı budur.”⁴⁹

İşte bu hedeflere yönelik şekillendirilmiş olan neoliberal politikalar, IMF’nin oluşturduğu “İstikrar Programı” ve Dünya Bankası’nın oluşturduğu “Yapısal Uyum Programı” adı altında çevre kapitalist ülkelere önerildi.⁵⁰ Merkez kapitalist ülkeler tarafından kontrol edilen bu iki uluslararası örgüt⁵¹, borçlarını ödeyemeyen çevre

⁴⁹ Amin, **Kapitalizmin...**, s. 9.

⁵⁰ Bkz.: Arın, “Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve BM’nin Kalkınma Stratejileri”, **1993-1994 Petrol-İş Yıllığı**, İstanbul, Petrol-İş Yayınları, 1995, s. 547-551 ve Korkut Boratav, “Yapısal Uyum ve Bölüşüm: Uluslararası Bir Bilanço”, **Türk-İş Yıllığı**, Cilt 2, Ankara, 1997, s. 31-45.

⁵¹ IMF ve Dünya Bankası yönetiminde üye ülkenin oy miktarını ve dolayısıyla gücünü, örgüt fonunda sahip olunan sermaye miktarı belirler: Her üye ülkenin “sabit oy” miktarı (250 oy) vardır. Fakat üyelerin oy gücünü belirleyen “değişken oy”dur. Örgüt fonunda sahip olunan sermaye miktarı 100.000’e bölünerek üye ülkenin değişken oyu belirlenir. Sermaye miktarları ise, her beş yılda bir artırılır veya azaltılır. Sermaye miktarı, üyenin milli gelirine, dış ticaret hacmine, döviz rezervine, ihracat çeşitliliğine ve dış ödemelerine bakılarak hesaplanır. (Dünya Bankası’nda üyelerin sermaye miktarları, üyelerin IMF’deki sermaye miktarları esas alınarak hesaplanır. Dünya Bankası’na ancak IMF’ye üye ülkeler katılabilir). Sabit ve değişken oyların toplamı, üyenin toplam oy miktarını verir. Üye ülkenin toplam oy sayısının örgüt içindeki toplam oy sayısına bölünmesiyle ülkenin örgütteki oy payı (oy gücü) ortaya çıkar. Buna göre, bu iki örgütün yönetiminde en fazla oy miktarına ve oy payına sahip olan beş ülke sırasıyla ABD, Japonya, Almanya, Fransa ve İngiltere’dir. Her iki örgütün merkezi, örgüt içinde en fazla sermaye miktarına sahip olan ülkenin başkentinde bulunur. Her iki örgütün merkezi, kuruluş tarihinden (1945) bugüne dek Washington’dur.

Kuruluşu ve yapısı itibariyle “uluslararası örgüt” niteliğine sahip olan IMF ve Dünya Bankası, uygulamada, bu örgütü oluşturan tüm üye ülkeler tarafından değil, en fazla oy miktarına ve oy payına sahip olan merkez kapitalist devletler tarafından yönetilmektedir. Bunun güzel bir göstergesi, beş yılda bir yönetim kurulu tarafından seçilen başkan ve başkan yardımcılarının uyruklarıdır. Kuruludan bu yana Dünya Bankası Başkanlarının ve IMF Birinci Başkan Yardımcılarının hepsi Amerikalıdır. IMF Başkanlarının tamamı ise Batı Avrupalı merkez kapitalist ülkelere seçilmiştir: 3 Fransız, 2 İsveçli, 1 Belçikalı, 1 Hollandalı, 1 Alman ve 2004’ten itibaren İspanyol Başkan.

Merkez kapitalist ülkelere rağmen diğ er üye ülkelerin karar alıp uygulamaya geçmeleri kâğıt üstünde imkânsız olmasa da, pratikte imkânsıza yakındır. Örneğin; 2007 yılı itibariyle ilk beş ülkenin (ABD, Japonya, Almanya, Fransa, İngiltere) IMF içindeki toplam oy payı %38,51, geri kalan 180 üyenin oy payı ise %61,49’dur. Dünya Bankası içinde ise bu oranlar sırasıyla %37,39 ve %62,61’dir. Diğ er tüm üyelerin bir araya gelip “beşli”ye karşı ittifak yapmaları imkânsıza yakın bir durumdur. Nitekim böyle bir ittifak, iki örgütün tarihinde hiç gerçekleşmemiştir. (Bu iki örgütün kuruluşu ve yönetim yapısı hakkında ayrıntı için bkz.: S. Rıdvan Karluk, **Küreselleşen Dünyada Uluslararası Kuruluşlar**, İstanbul, Beta Yayınları, 2007, s. 353-364, 397-409).

Samir Amin’e göre, merkez kapitalist devletler (özellikle de ABD), (1) çevre ülke ekonomilerini kontrol etmek, (2) eski sosyalist ülkelerin iç piyasalarını ele geçirmek ve (3) eski sosyalist ülkeleri

kapitalist ülkelere, ancak neoliberal politikaları uygulamaları halinde, borçların yeniden yapılandırılacağını ve yeni kredilerin verileceğini söylediler. Önerilen politikalar uygulanmadığı takdirde ise, borçlar yeniden yapılandırılmayacak ve yeni krediler verilmeyecekti.⁵² Bu, neoliberal politikaları uygulamayı kabul etmeyen ülkenin, merkez kapitalist devletler ve merkez finans kuruluşları tarafından dışlanacağı anlamına geliyordu ki; böyle bir durum, bağımlı çevre kapitalist ülke hükümetinin iflas etmesi demektir. Bu nedenle, Afrika devletleri başta olmak üzere, çevre kapitalist hükümetleri birbiri ardına neoliberal politikalara boyun eğdiler.⁵³

IMF ve Dünya Bankası'nın amacı; (1) neoliberal politikaları uygulamak suretiyle çevre ülkelerin iç piyasalarını merkez kapitalist ülkelere açmak, (2) bu ülkeleri ucuz hammadde ve ucuz emek gücü kaynağı olarak tutmak, (3) borçların geri dönüşünü güvencelemek, ve nihayet, (4) çevreden merkeze kaynak (artı-değer) aktarımını derinleştirmek idi.⁵⁴ Bu politikaları kabul eden (veya yüksek borçlarından dolayı kabul etmek zorunda kalan) ülkeler, öncelik borçların geri ödenmesine verildiği için, hem ulusal kalkınma hedeflerini bir yana bırakmak zorunda kaldılar, hem de "borç kısılacı"na kapılarak daha fazla oranda merkeze bağlandılar.⁵⁵

Uygulanan neoliberal politikalar, kaynakları toplumsal hizmetlere veya ulusal kalkınmaya değil, borç ödemelerine aktardı. Böylece çevreden merkeze 1984-1990 döneminde 715 milyar dolar borç transferi yapıldı. Fakat bu transfer, çevreyi borç batağından kurtarmadı. Tam tersine, gittikçe merkez kapitalist ülkelerin sermayesine, şirketlerine ve ürünlerine açılan çevre kapitalist ülkelerin borçları daha da arttı. IMF ve Dünya Bankası programlarını uygulayan çevre ülkelerin borçları 1980'de 685 milyar dolar iken, 1993'te 1.770 milyar dolara yükseldi. Ayrıca 1981-1993 döneminde gelişmekte olan çevre ülkelerin dünya üretimindeki payları düşerken, gelişmiş merkez ülkelerin payı arttı.⁵⁶

---

kapitalist dünya ekonomi sistemine çevre ülkeler olarak entegre etmek amacıyla IMF ile Dünya Bankası örgütlerini kullanıyorlar. (Bkz.: Amin, **Küreselleşme...**, s. 34-45).

⁵² Roger Burbach, "Amerikan Demokrasisinin Trajedisi", **Düşük Yoğunluklu Demokrasi**, Ed. Barry Gills, Joel Rocamora, Richard Wilson, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1995, s. 134.

⁵³ Wallerstein, **Liberalizmden...**, s. 63.

⁵⁴ Harry Magdoff, "Emperyalizmin Anlamı Nedir", Çev. Kemal Ülker, **İktisat Dergisi**, Sayı 362, İstanbul, İFMC, Aralık 1996, s. 38 ve Fikret Başkaya, **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, Ankara, İmge Kitabevi, 2000, s. 142, 144.

⁵⁵ Başkaya, **a. g. e.**, s. 181-183.

⁵⁶ Koray, **a. g. e.**, s. 19-21.

IMF ve Dünya Bankası tarafından önerilen neoliberal programları uygulayan gelişmekte olan ülkelerde 1980-1990 döneminde dış borç üç kat arttı ve yaşam standardı %60 azaldı.⁵⁷ Aynı programları uygulayan “azgelişmiş ülkelerde kişi başına GSMH yılda ortalama %1,4 oranında geriledi. Bu oran Latin Amerika ve Karaibler’de %2,7, Sahra’nın güneyindeki Kara Afrika’da %3,9’du. 1980-1988 aralığında kişi başına gelir Latin Amerika’da ortalama 189 dolar, Kuzey Afrika’da 141 dolar, Batı Asya’da 704 dolar azaldı.”⁵⁸

Merkezden alınan borçlar çevrenin kapitalist sınıfı ve devlet bürokrasisi tarafından kullanılmış, fakat borç geri ödemelerinin yükü büyük ölçüde işçi sınıfına yüklenmiştir.⁵⁹ Bu durum, çevresel toplumlarda 1980 sonrasında görülen yaşam standardındaki gerilemenin önemli bir nedenini oluşturur. Emekçi kitlelerin yaşam standardını gerileyen bir başka neden, 1970 sonrasında yükselişe geçen enflasyon oldu. Enflasyon problemini çözme iddiası / vaadi ile ön plana çıkan IMF’nin istikrar programları ise, çevre ülkelerde enflasyon problemini çözme konusunda başarısız oldu.⁶⁰ Ve nihayet 1999 yılına gelindiğinde UNCTAD, istikrar ve yapısal uyum politikalarının azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yarar sağlamadığını açıkladı.⁶¹

Neoliberal politikaların yaygınlaşması, merkezin büyük şirketlerine büyük olanaklar sağladı. Çünkü istikrar ve yapısal uyum programları (yani neoliberal politikalar) vasıtasıyla, çevre ülkelerin piyasaları büyük ölçüde dışa açıldı. Böylece merkezin büyük şirketlerine yeni piyasalar sağlanmış oldu. Yeni piyasalara giren şirketler, 1980-1995 döneminde sermaye birikimlerini arttırdılar ve hızla büyüdüler.⁶² Buna karşılık, neoliberal programların bir başka sonucu, işsizliğin ve ücret farklılıklarının artması ve yoksulluğun yaygınlaşması oldu.⁶³

---

⁵⁷ Ergin Yıldızoğlu, **Globalleşme ve Kriz**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1996, s. 62.

⁵⁸ Başkaya, **a. g. e.**, s. 145.

⁵⁹ James Petras, “Çevre Devlet, Uluslararası İşbölümünde Süreklilik ve Değişim”, Çev. Can Oka, **Uluslararasılaşma, Avrupa Solu ve Sovyet Dosyası**, Ed. Ragıp Zarakolu, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1987, s. 56.

⁶⁰ Colin Kirkpatrick, Frederick Nixon, “Azgelişmiş Ülkelerde Enflasyon ve İstikrar Politikaları”, **Kalkınma İktisadi: Yükselişi ve Gerileyişi**, Ed. Fikret Şenses, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s. 167-168.

⁶¹ Neşecan Balkan, “Seattle ve Washington: Kim, Neden İsyandır”, **İktisat Dergisi**, Sayı 403, İstanbul, İFMC, Temmuz 2000, s. 68.

⁶² Susan George, “Küreselleşme, İktidar ve Sendikaların Rolü”, **İktisat Dergisi**, Sayı 369, İstanbul, İFMC, Temmuz 1997, s. 12-13.

⁶³ Nurcan Özkaplan, “Yapısal Uyum Politikaları ve İşgücü Piyasası”, **İktisat Dergisi**, Sayı 405, İstanbul, İFMC, Eylül 2000, s. 34.

Neoliberal politikaların en büyük mağdurları çevre ülkelerdeki işçi sınıfı oldu. 1980 sonrası süreçte ücretlerde hızlı düşüşler yaşandı. 1995 yılına gelindiğinde Asya, Afrika, Latin Amerika ve eski SSCB coğrafyasında saat ücreti 1 doların altında olan 1,2 milyar işçi mevcut idi. Ücretler genel seviyesinde yaşanan düşüşün başlıca nedenleri, sendikasılaştırma süreci, çevre kapitalist ülkelerde gelişen fason üretim işyerleri, sosyal devletin çöküşü ve sosyalist rejimlerin yıkılması oldu.⁶⁴ Çevre ülkelerdeki kadar olmasa da, merkez ülkelerdeki ücretlerde de düşüş yaşandı. Ayrıca merkezin sermayesi, çevrenin ucuz işgücüne yönelince merkezde işsizlik arttı. Örneğin; 1979-1995 döneminde ABD’de 43 milyon işçi işten çıkarıldı. İşsizliğin artışı ise, “esnekleştirilen” emek piyasasında rekabeti arttırdı ve çalışmakta olan işçiler üzerinde baskı yarattı.⁶⁵

Böylece neoliberal politikalar üzerinden kapitalizmin yeniden yapılandırılması süreci, kapitalist sınıfa ucuz emek gücü sağladı ve 1970-1982 kriz döneminde düşen kar oranlarını yükseltti. Bununla birlikte, gelir dağılımında zaten var olan adaletsizlik daha da arttı: 1995 yılında “dünya nüfusunun en yüksek yüzde 20’si, dünya zenginliğinin yüzde 85’ine sahipken, en düşük yüzde 20 dünya zenginliğinin yüzde 1,4’ü kadar küçük bir parçayla yaşıyor. Bu, bütün şampanyanın tepede olduğu bir şampanya bardağına benziyor. 30 yıl önce, şampanya bardağı – en yüksek yüzde 20 – dünya zenginliğinin yüzde 85’ini değil, yüzde 70’ini alıyordu.”⁶⁶ “1965 yılında en fakir yüzde 20’lik nüfusun yıllık ortalama geliri 74\$, en zengin yüzde 20’nin ise 2.281\$ olarak hesaplanmakta, bu da 1:31’lik bir oran vermektedir. 1990’a gelindiğinde aynı rakamlar yüzde 20’lik en fakir grup için 283\$, en zengin yüzde 20 için ise ortalama 17.056\$ vermektedir. Dolayısıyla 1990’da en fakir ve en zengin %20’lik gelir grubunun ortalama gelir farkı 1:60’a çıkmış durumdadır.”⁶⁷ UNCTAD’ın 1997 tarihli raporuna göre, gelişmekte olan ülkelerde bir milyanın üzerinde insanın geliri, otuz yıl önceki düzeyin gerisine düştü.⁶⁸

Her yönden emekçi kitlelerin aleyhine olan neoliberal politikaları, bilinç ve örgütlülük açısından daha güçlü bir işçi sınıfının bulunduğu merkez ülkelerde

---

⁶⁴ Koray, a. g. e., s. 21-23.

⁶⁵ George, a. g. e., s. 15.

⁶⁶ A. e., s. 14.

⁶⁷ Erinç Yeldan, “Kapitalizmin Son İki Küreselleşme Evresi Üzerine Gözlemler”, **İktisat Dergisi**, Sayı 406, İstanbul, İFMC, Ekim 2000, s. 34.

uygulamak, hem son derece zordu hem de şiddetli sınıf savaşımına neden olabilirdi. Bu nedenle neoliberal politikalar, merkez kapitalist ülkelerde uygulanmakla birlikte, çevre kapitalist ülkelerde daha yoğun biçimde uygulandı. Bu politikaların uygulanabilmesi ve güvence altına alınabilmesi için ise, devlet aygıtının neoliberal politikalara uygun biçimde yeniden yapılandırılması gerekiyordu. Çünkü tek tip kapitalist devletten söz etmek mümkün değildir. “Daha çok sermaye birikiminin belirleyiciliğinde, ki bu belirleyicilik sermayenin mantığından dolayı belirli tarihsel ve toplumsal / mekânsal konumlara göre biçimlenir, oluşan devlet biçimlerinden söz edilebilir.”⁶⁹ Dolayısıyla, “1980 sonrası neo-liberal politikaları, bir bakıma, kapitalist devletin yeniden biçimlendirilmesi çabaları olarak adlandırmak yanlış olmayacaktır.”⁷⁰

Kapitalist devletin yeniden biçimlendirilmesi için sosyal devlet anlayışına ve yapısına yönelik muazzam bir saldırı başlatıldı.⁷¹ Çünkü sosyal devlet modeli, işçi sınıfının ekonomik, politik ve toplumsal kazanımlarını içeriyordu. Belli bir dönem için (1945-1970) sermaye birikimine katkı sağlamış olan bu devlet modeli, 1970 sonrasında artık birikimin önünde engel teşkil etmeye başlamıştı.⁷²

Bu nedenle, işçi sınıfının kazanımlarından (yüksek ücret, işsizlik sigortası, sınırlı çalışma süresi, iş güvencesi, ücretsiz eğitim ve sağlık hizmetleri, vb.) kurtulmak ve sermaye birikimine katkı sağlayacak başka bir devlet modeli geliştirebilmek amacıyla sosyal devlete karşı “neoliberal saldırı” başlatıldı. Neoliberal yeniden yapılanma sürecinde kapitalist sınıfın yeni bir devlet modeline ihtiyacı vardı: İşçi sınıfının kazanımlarını içermeye, ekonomiye müdahale etme ve toplumsal refahı destekleme konularında “zayıf devlet”, ama sermaye birikimini destekleme ve güvence altına alma konusunda “güçlü devlet”.

Sosyal devlete saldırı ve sosyal devletin çöküşü, işçi sınıfının bilinç ve örgütlülük bakımından daha zayıf olduğu çevre kapitalist ülkelerde – işçi sınıfının

---

⁶⁸ Türkay, **a. g. e.**, s. 7.

⁶⁹ Fuat Ercan, “Kapitalizm-Küreselleşme ve Kalkınma Tartışmaları Açısından Devlet: Eleştirel Önermeler-I”, **İktisat Dergisi**, Sayı 404, İstanbul, İFMC, Ağustos 2000, s. 5.

⁷⁰ Gamze Yücesan Özdemir, “Kapitalizmde Devlet ve Fabrika İlişkisi Üzerine”, **İktisat Dergisi**, Sayı 403, İstanbul, İFMC, Temmuz 2000, s. 37.

⁷¹ Wallerstein, **Bildiğimiz Dünyanın Sonu**, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yayınları, 2003, s. 111.

⁷² Sungur Savran, Fuat Ercan, “Günümüzde Devlet ve Kapitalizm Üzerine”, **İktisat Dergisi**, Sayı 403, İstanbul, İFMC, Temmuz 2000, s. 5-6.

bilinç ve örgütlülük bakımından daha güçlü olduğu merkez kapitalist ülkelere oranla – daha şiddetli yaşandı: Devlet aygıtı yeniden yapılandırıldı ve “bürokratik otoriter devlet” modeli geliştirildi.⁷³

Bürokratik otoriter devletin sınıfsal temelini, kapitalist sınıf ve askeri-sivil bürokrasi arasında kurulan ittifak oluşturur. Bu devlet tipinin temel işlevi; emekçi kitlelerin örgütlülüğünü kırmak, emekçileri ekonomik-politik karar alma sürecinden dışlamak, baskı ve kontrol altına almak ve nihayet böylece neoliberal politikaların uygulanması için uygun toplumsal-politik ortamı sağlamaktır. Başka bir ifadeyle, bürokratik-otoriter devlet, neoliberal politikaları uygulayabilmek için demokratik katılım alanını daraltır ve anti-demokratik uygulamalara başvurur. Çünkü ücretlerin azaltılması, toplumsal harcamaların / hizmetlerin kısılması gibi son derece emekçi kitlelerin aleyhine olan neoliberal politikaları demokratik katılımcı rejim içerisinde uygulamak mümkün olamaz. Dolayısıyla, neoliberal politikaları uygulayıp kapitalizmi yeniden yapılandırmak için, Denitch’in ifadesiyle, “demokrasinin engellenmesi” gerekiyordu.⁷⁴ Fakat “demokrasi engellenirken”, bürokratik otoriter devlet, kendisini topluma “sınıflar üstü” olarak sunar ve “kapitalist devlet” karakterini gizler (veya gizlemeye çalışır). Bu amaçla, “milliyetçilik” ve “ekonomik rasyonellik” bürokratik otoriter devletin iki ideolojisi haline gelir. Milliyetçilik ideolojisi, devletin askeri-sivil bürokrasisine, ekonomik rasyonellik ideolojisi ise devletin neoliberal teknokratlarına dayanır. Böylece demokrasi, “ulus” ve “ekonomik rasyonellik” adına “engellenmiş” olur.

Bürokratik otoriter devlet, toplumsal hizmet alanlarını özelleştirme politikası çerçevesinde özel sektöre devreder. Böylece “toplumsal hizmet alanları”, kar oranının yüksek olduğu “ekonomik sektörler”e dönüştürülür. Bunun en güzel ve önemli örneği; sağlık ve eğitim “hizmet”lerinin sağlık ve eğitim “sektör”lerine dönüştürülmesi olgusudur. Toplumsal hizmet işlevini yitiren devlet, böylece “kendi

---

⁷³ Bkz.: Guillermo O’Donnel, “Bürokratik-Otoriter Devlet Yapısındaki Gerilimler ve Demokrasi Sorunu”, Çev. Ender Ateşman, **Latin Amerika’da Militarizm, Devlet ve Demokrasi Dosyası**, Ed. Ragıp Zarakolu, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1985, s. 112-114 ; A. Boron, “Hobbes ile Friedman Arasında: Latin Amerika’da Ekonomik Liberalizm ve Burjuva Despotizmi”, Çev. Göksel Türk, **Latin Amerika’da...**, s. 30-33 ve Galip L. Yalman, “Popülizm, Bürokratik Otoriter Devlet ve Türkiye”, **11. Tez**, Sayı 1, İstanbul, Uluslararası Yayıncılık, 1985, s. 43-46.

⁷⁴ Bogdan Denis Denitch, “The Triumph of Capitalism?”, **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 632.

emekçi sınıflarını ve fazla nüfuslarını (işsizleri) denetim altında tutma gibi polisiye bir işleyle sınırlanır.”⁷⁵ Yani bürokratik otoriter devlet, toplumsal hizmetler alanında küçülen, kolluk kuvvetleri alanında büyüyen, neoliberal politikaların uygulanması için uygun (anti-demokratik) toplumsal-politik alan yaratan, kapitalist sınıf ile askeri-sivil bürokrasi ittifakına dayalı bir çevre kapitalist devlet modeli olarak geliştirildi.

1970-1982 Krizini aşmak ve böylece sermaye birikimini geliştirmek için ekonomik ve politik alanların yeniden yapılandırılması tek başına yeterli değildi. Aynı zamanda toplumsal alanın, yani toplumsal-kültürel kurumların ve zihniyetin de yeniden yapılandırılması gerekiyordu. Bu, üç şekilde gerçekleştirildi: (1) “Toplumsallık ve toplumsal yarar” anlayışının yerine “bireysellik ve bireysel yarar” anlayışı ön plana çıkarıldı. Bu bağlamda sendikalar ve sendikacılık geleneği geriletildi / zayıflatıldı. (2) Toplumların ve özellikle de emekçi kitlelerin tarih ve politik bilinci geriletildi. (3) Etnik, dinsel ve kültürel kimlikler ön plana çıkarılarak bireyler bu kimlikler altında ayrıştı/toplandı ve böylece kapitalizm için tehlikeli olan sınıf kimliği/bilinci geriletildi.⁷⁶

Neoliberal politikalar temelinde yeniden yapılanma süreci merkez ve çevre ülkelerin kapitalist sınıfları ve devletleri arasında kurulan işbirliği sayesinde uygulandı ve yaygınlaştırıldı. Sadece merkez ülkelerin kapitalistleri değil, aynı zamanda çevresel kapitalistler ve bürokratlar da neoliberal politikalar ve yeniden yapılanma süreci sayesinde emekçi kitlelerin aleyhine sermaye birikimi sağlama ve zenginleşme fırsatı yakaladılar.⁷⁷

Tabi ki; 1970-1982 Krizini atlama amacıyla neoliberal politikaların uygulanması, emekçi kitlelerin sahip oldukları kazanımların geriletilmesi, çevre kapitalist ülkelerin dışa açılması, sosyalist ülkelerin kapitalist dünya ekonomi sistemine entegre edilmeleri ve nihayet böylece kapitalizmin dünya çapında yeniden yapılandırılması konusunda merkez kapitalist devletler – ABD liderliğinde – birlikte hareket ettiler ve ittifak oluşturdular. Fakat bu birliktelik ve ittifak, aynı zamanda kendi içinde rekabeti içerdi.

---

⁷⁵ Noam Chomsky, “Yeni Dünya Düzeninde Demokrasi Mücadelesi”, **Düşük Yoğunluklu Demokrasi**, Ed. Barry Gills, Joel Rocamora, Richard Wilson, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1995, s. 120. Alıntı içinde yer alan parantez tezin yazarına aittir.

⁷⁶ İzzetin Önder, “Dünya Ekonomisinin Yeni Yüzü”, **İktisat Dergisi**, Sayı 406, İstanbul, İFMC, Ekim 2000, s. 32.

Çünkü 1980 sonrasında yaşanan yeniden yapılanma süreci ve özellikle de sosyalist ülkelerin kapitalizme geçişleri, merkez kapitalist devletler ve sermaye grupları arasında yeni piyasa ve kaynak kapma rekabetini doğurdu. Yani, neoliberal politikaların uygulanması ve sistemin yeniden yapılandırılması konusunda hemfikir olan merkez kapitalist devletler, yeniden yapılanma sürecinde ortaya çıkan yeni piyasaların ve kaynakların paylaşılması konusunda birbirleriyle sıkı rekabet ve mücadele içine girdiler. Bunun en açık ifadesini, SSCB'nin parçalanmasından hemen sonra Pentagon tarafından yayınlamış olan "Savunma Planlama Rehberi"nde görüyoruz:

"İlk hedefimiz yeni bir rakibin ortaya çıkmasını engellemektir... İleri sanayi ülkelerinin (merkez kapitalist ülkelerin) çıkarlarını yeterince göz önüne almalıyız ki, onları bizim önderliğimize kafa tutmaktan ya da kurulu politik ve ekonomik düzeni devirme arayışına girmekten caydırabilelim. Nihayet, potansiyel rakiplerimizin daha geniş bir bölgesel ya da küresel rol oynamayı ümit bile etmelerini engelleyebilecek mekanizmayı ayakta tutmamız gerekir... NATO'yu, hem Batı savunma ve güvenliğinin temel aracı olarak, hem de Avrupa'nın güvenlik işlerine ABD etkisinin ve katılımının bir kanalı olarak muhafaza etmek hayati önem taşıyor... NATO'nun altını oyacak, sadece Avrupa'yı kapsayan güvenlik düzenlemelerinin ortaya çıkmasını önlemek için çaba göstermeliyiz."⁷⁸

3. 2. Avrupalı Sosyalist Ülkelerde Dönüşüm

Neoliberal politikalar sadece çevre kapitalist ülkelerde değil, aynı zamanda sosyalist ülkelerde de uygulamaya sokuldu. Neoliberal politikalar vasıtasıyla Avrupa'daki sosyalist ekonomiler tasfiye edildi ve sosyalist ülkeler / toplumlar kapitalist dünya ekonomi sistemine entegre edildiler.

Yugoslavya ile Macaristan'da kapitalizme geçiş süreci, komünist/sosyalist partilerin iktidarı devam etmekteyken 1980'lerin başında başlatıldı. Yugoslavya'da yeni liberal ve milliyetçi partiler, on yıllık sosyalizmden kapitalizme geçiş sürecinin sonunda (1989-1991 yıllarında) kuruldu ve federe cumhuriyetler içinde politik iktidarı YKB'den devrıldılar. Yani Yugoslavya'da 1980'li yıllarda sosyalizmden

---

⁷⁷ George, a. g. e., s. 14.

⁷⁸ Aktaran Sungur Savran, **Avrasya Savaşları: Körfez'den Afganistan'a Yeni Dünya Düzeninin Kuruluşu**, İstanbul, Belge Yayınları, 2001, s. 85-86. Alıntı içinde yer alan parantez tezin yazarına aittir.

kapitalizme geçiş süreci gerçekleşikten sonra liberal-milliyetçi partiler politik iktidarı ele geçirdiler. Macaristan’da 1980’lerin başında Sosyalist İşçi Partisi iktidarı devam etmekteyken kapitalizme geçiş süreci başlatıldı ve 1990 yılında Sosyalist Parti iktidardan düştükten sonra süreç hızlandı. Diğer Avrupalı sosyalist ülkelerde ise, 1989-1991 yıllarında liberal-milliyetçi partiler politik iktidarı ele geçirdikten sonra sosyalizmden kapitalizme geçiş süreci başlatıldı.

Arnavutluk Sosyalist Halk Cumhuriyeti’nde Enver Hoca’nın 1985 yılında ölümünden sonra Devlet Başkanlığı ve Arnavutluk Emek Partisi Genel Sekreterliği görevlerini “reformist komünist” Ramiz Alia devraldı. 1989 yılında Emek Partisi’ne ve sosyalist sisteme yönelik liberal ve milliyetçi muhalefet gelişti. Muhalefetin baskısı ve dış dünyada meydana gelen değişimler sonucunda 1990 yılında başka partilerin kurulmasına izin verildi. Ocak 1991’de ilk muhalif gazete (**Rilindja Demokratike**) yayınlanmaya başlandı ve Mart-Nisan 1991’de ilk çok partili seçimler düzenlendi. Seçimlerden Emek Partisi birinci çıktı, koalisyon hükümeti Fatso Nano başkanlığında kuruldu, Meclis Alia’yı tekrar devlet başkanı seçti ve 1976 Anayasası iptal edilerek ülkenin isminden “Sosyalist Halk” ifadesi çıkarıldı. Haziran ayında toplanan 10. Kongrede Emek Partisi’nin ismi Arnavutluk Sosyalist Partisi olarak değiştirdi, Enver Hoca ile Alia eleştirildi ve Nano Parti Genel Sekreteri seçildi. Aynı ay içinde Nano hükümeti istifa etti ve yerine Ylli Bufi başkanlığında beş partili koalisyon hükümeti kuruldu. Koalisyon hükümeti Aralık ayında dağıldı. Mart 1992’de yenilenen seçimleri Arnavutluk Demokrat Partisi kazandı ve yeni hükümeti kurdu. Nisanda istifa eden Alia’nın yerine Demokrat Parti lideri Salih Berisa, Meclis tarafından devlet başkanı seçildi. Eylül ayında Alia ve on sekiz eski komünist yönetici, yolsuzluk yaptıkları gerekçesiyle çeşitli hapis cezalarına çarptıldı. Temmuz 1993’te Sosyalist Parti Başkanı Nano da aynı suçtan dolayı hapse atıldı. Böylece Berisa ve Demokrat Parti ülke yönetimine tam olarak hakim oldu.⁷⁹ 1996 yılında düzenlenen seçimleri de şaibeli biçimde Berisa liderliğinde Demokrat Parti kazandı. Bir yıl sonra yapılan erken seçimleri ise Sosyalist Parti Kazandı.⁸⁰

---

⁷⁹ Enver Hoca’nın ölümünden sonra yaşanan politik değişim hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Amy Knight, “Government and Politics”, **Albania: A Country Study**, Ed. Raymond Zickel, Walter R. Iwaskiw, Washington, Federal Research Division Library of Congress, 1994, s. 174-191.

⁸⁰ Faruk Sönmezoglu, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, İstanbul, Der Yayınları, 2005, s. 51-52.

Politik değişim ile ekonomik değişim iç içe gelişti. 1990 baharında özel mülkiyet üzerindeki kısıtlamalar kaldırıldı ve ticaret serbestleştirildi. Yeni bir yasal düzenleme ile yabancı yatırımların önü açıldı. Fakat 1990 yılında başlatılan bu değişim süreci yeterli değildi. Kapitalizme geçiş sürecini hızlandırmak için Ağustos 1991 tarihinde ekonomi ile ilgili geniş kapsamlı bir yasa kabul edildi. 1991 Yasası özetle şu reformları içeriyordu: Devletin ekonomi üzerindeki tekelci hakimiyetine, kontrolüne ve düzenleme yetkisine son verildi; özel mülkiyet hakkı güvence altına alındı; geniş kapsamlı özelleştirme süreci başlatıldı ve Ulusal Özelleştirme Ofisi oluşturuldu; işçi çalıştırabilme hakkı tanındı; kolektif çiftlikler lav edilerek tarım toprakları sahiplerine iade edildi; özel işletmelerin ve özel bankaların kurulmasına müsaade edildi; yabancı sermaye girişi ve yabancı yatırımlar serbest bırakıldı; fiyatlar, ticaret ve döviz kullanımı serbestleştirildi; ulusal para birimi olan Lek konvertible hale getirildi; %150 oranında devalüasyon yapıldı; kamu yatırımları / harcamaları azaltıldı; sosyalist sistemden kalma devlet sübvansiyonlarına son verildi; reel ücretler düşürüldü; yeni vergi kalemleri uygulamaya sokuldu (taşıt vergisi, kar vergisi, tüketim vergisi, iş izin vergisi, satış vergisi, vb...).

Ücretlerin ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi, kapatılan fabrikaların tekrardan açılması, iş ve sosyal güvencenin sağlanması talebiyle 1991 yılında İşçi Sendikası genel greve gitti. Buna rağmen koalisyon hükümeti, sosyalist sistemden kalma iş güvenliğini kaldırdı ve işletmelere, “iş disiplinini bozan işçileri işten çıkarıma” yetkisi verdi.

1991 Yasası çıktıktan hemen sonra Ekim ayında IMF’ye üye olundu ve stand-by anlaşması yapıldı. Böylece yasada öngörülen neoliberal reformların uygulanması için IMF’den destek alınmaya başlandı. IMF ile Dünya Bankası’ndan yardım alınarak Arnavutluk Ticaret Bankası kuruldu, sosyalist sistemden kalma Tarımsal Gelişim Bankası kapatıldı ve Arnavutluk Ulusal Bankası Arnavutluk Devlet Bankası’na dönüştürülerek yeniden yapılandırıldı. 1990 yılından itibaren ABD ve AB ülkelerinden alınan yardımlar ve bu ülkeler ile ikili ekonomik, mali, ticari anlaşmalar hızla arttı.⁸¹

---

⁸¹ Arnavutluk ekonomisinde uygulanan reformlar ve sosyalimden kapitalizme geçiş süreci hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Charles Sudetic, “The Economy”, **Albania: A Country Study**, Ed.

1991’de özel bankaların kurulmasına müsaade edildikten sonra kısa süre içinde irili ufaklı çok sayıda banka kuruldu. 1996 yılına kadar özel bankalar %50 faiz vaadiyle piyasadan çok miktarda para topladılar. Kasım ayından itibaren bankalar birer birer iflaslarını açıkladılar. Banka sahipleri ise yanlarında para yüklü bavullar ile ülkeyi terk ettiler. 3,5 milyonluk Arnavutluk’ta yaklaşık 1 milyon kişinin yaklaşık 1 milyar dolar tutarında birikimi özel bankalar ile birlikte battı. Ayrıca batan bankaların Demokrat Parti Hükümeti yöneticileri ile ortaklık ilişkisi içinde olduğu ve 1996 seçimleri öncesinde Demokrat Parti’yi desteklemiş oldukları Arnavut kamuoyu tarafından son derece iyi biliniyordu.

Ocak 1997’de Arnavutluk’un güneyinde bulunan Vlore kentinde bankazedeler sokaklara döküldüler. Sadece bankalar değil, aynı zamanda Demokrat Parti Hükümeti ve Devlet Başkanı Berisa da protesto edildi. Bankazedelere paraların bir kısmının geri ödeneceği açıklaması olayların yatışması için yeterli olmadı. Olaylar ülkenin kuzey kentlerine ve nihayet en sonunda başkente sıçradı. Dükkânlar, gıda depoları, hükümet binaları, orduya ve polise ait silah depoları yağmalandı. Silahların büyük bölümü politikacılar ile bağlantılı olan mafya gruplarının eline geçti. Ülkede bankazedelerin başlattığı olaylar kısa sürede mafyatik çatışmalara dönüştü.

Arnavut bankazedelerin isyanı kısa sürede bölge barışını ve istikrarını tehdit eder hale dönüştü: 13 bin Arnavut ülkeden kaçıp İtalya’ya sığındı. Kendi içinde zaten “Arnavut Sorunu” ile boğuşmakta olan Sırbistan, Makedonya ve Yunanistan, kitlesel göçü ve yağmalanan silahların akışını önlemek amacıyla Arnavutluk sınırına askeri yığınak yaptı.

Olayları yatıştırmak amacıyla 1 Martta Demokrat Parti hükümeti istifa etti ve 9 Martta Devlet Başkanı Berisa yeni bir “Ulusal Uzlaşma Hükümeti”nin kurulduğunu ilan etti. İçinde sosyalistlerin de yer aldığı dokuz partili yeni hükümet olayları yatıştıramayınca Berisa, son çare olarak AB ile NATO’yu yardıma çağırdı. Yardım çağrısı BM Güvenlik Konseyi’nde görüşüldü. 28 Martta Güvenlik Konseyi, “asayişin sağlanması” amacıyla “geçici ve sınırlı çokuluslu koruma gücü”nün

---

Raymond Zickel, Walter R. Iwaskiw, Washington, Federal Research Division Library of Congress, 1994, s. 118-166.

Arnavutluk'a gönderilmesi yönünde karar aldı.⁸² ABD öncülüğünde oluşturulan çokuluslu güç, örgütsüz ve düzensiz halk isyanını bastırarak Arnavutluk'ta kapitalizme geçiş sürecinin "sağlıklı" biçimde devam edebilmesi için gerekli olan "asayiş" sağlandı.

Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nde 1980'lerin sonunda liberal muhalefet hem Bulgaristan Komünist Partisi içinde hem de parti dışında güçlendi. 10 Ekim 1989 tarihinde partinin liberal ve sosyal demokrat grupları, Todor Zivkov'u parti ve devlet başkanlığı görevlerinden aldı, yerine 1971'den itibaren dışişleri bakanlığı yapmakta olan reformist sosyalist Peter Mladenov getirildi. Bir yıl sonra yolsuzluk suçlamasıyla Zivkov tutuklandı. Zivkov'un düşüşü ile birlikte değişim-dönüşüm süreci hız kazandı. Nisan 1990'da yeni partilerin kurulmasına izin veren yasa çıkarıldı, Komünist Parti Sosyalist Parti'ye dönüştürüldü ve Haziran 1990'da ilk çok partili seçimlere gidildi. Sosyalist Parti oyların %47,2'sini ve parlamentodaki sandalyelerin %52,8'ini almayı başararak birinci parti oldu. İkinci sırayı, %36,2 oy ve %36 sandalye ile Demokratik Güçler Birliği aldı. Temmuz ayında yapılan devlet başkanlığı seçimlerini ise Demokratik Güçler Birliği adayı Jelu Jelevev kazandı ve Kasım ayında meclis kararıyla devletin adı Bulgaristan Cumhuriyeti olarak değiştirildi. Ekim 1991'de yapılan ikinci çok partili parlamento seçimlerini az bir farkla Demokratik Güçler Birliği Kazandı: %34 oy ve %45,8 sandalye; Sosyalistler ise %33,1 oy ve %44,2 sandalye. Yeni koalisyon hükümeti, Demokratik Güçler Birliği ile Türk azınlığın partisi olan Haklar ve Özgürlükler Hareketi tarafından kuruldu.⁸³

Böylece yaklaşık 45 yıllık Komünist Parti iktidarı ve sosyalist rejim sona ererken Bulgaristan kapitalizm yoluna girdi:⁸⁴

⁸² Şule Kut, **Balkanlar'da Kimlik ve Egemenlik**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 114-119.

⁸³ Bulgaristan'da yaşanan politik değişim hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Vesselin Dimitrov, **Bulgaria: The Uneven Transition**, London, Routledge, 2001, s. 35-59 ; Andrei Pantev, "Historical Road of the Third Bulgarian State", **Bulgaria in a Time of Change: Economic and Political Dimensions**, Ed. Iliana Zloch-Christy, Aldershot, Ashgate Publishing, 1996, s. 18-22 ve Alexander Andreev, "The Political Change and Political Parties", **Bulgaria in a Time of Change:...** s. 26-40.

⁸⁴ Bulgaristan'da 1990'lı yıllarda gerçekleşen kapitalizme geçiş süreci hakkında bkz.: Dimitrov, **a. g. e.**, s. 69-88 ; Cengiz Ersun, Tezer Palacıoğlu, **Bulgaristan Ülke Profili**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1998, s. 51-64, 89-110 ; Mitko Dimitrov, "Privatization: Its Goals, Progress to Date and Prospects", **Bulgaria in a Time of Change: Economic and Political Dimensions**, Ed. Iliana Zloch-Christy, Aldershot, Ashgate Publishing, 1996, s. 109-117 ve Daniela Bobeva, Alexander

İlk neoliberal program IMF ile yapılan görüşmeler sonucunda 1 Şubat 1991'de uygulamaya sokuldu. Program gereği fiyatların %90'ı devlet kontrolünden çıkarıldı ve serbest piyasa mekanizmasına bırakıldı. Bu durum ani enflasyon artışına neden oldu. Yıllık enflasyon oranı 1991 yılında %334'e, bir yıl sonra %500'e fırladı. 1993'te %100'e gerilemekle birlikte enflasyon oranı 1990'lar boyunca yüksek düzeyde seyretmeye devam etti. 1 Şubat Programı, Bulgar parasını 1991 yılı içinde Amerikan doları karşısında devalüe etti. 1:2,28 olan Dolar:Lev paritesi, devalüasyon sonrasında 1:28 olarak gerçekleşti. Ayrıca ücret artışlarına tavan sınırlaması getirildi. Bu politika, yüksek enflasyon ve devalüasyon ile birleşince reel ücretler bir yıl içinde ortalama %45 geriledi.

Haziran 1991'de çıkarılan Ticaret Yasası iç ve dış ticareti serbestleştirdi. Toplam ticaret hacmi içinde özel sektörün payı kısa süre içinde (Haziran 1993'te) %52,2'ye yükseldi. Dış ticaret üzerindeki devlet tekeline son verilmesi ithalat patlamasına neden oldu ve Bulgar piyasası Batılı markalarla doldu.

Sosyalist Parti'nin yoğun muhalefetine rağmen Bulgaristan Meclisi, devlet işletmelerinin özelleştirilmesine ve özel anonim şirketlerin kurulmasına ilişkin yasayı Nisan 1992'de kabul etti. 22 bankayı kapsayan bankacılığın yeniden yapılandırılması ve bankaların özelleştirilmesi yasası Eylül 1992'de çıkarıldı. Ayrıca küçük dükkânların, evlerin ve diğer küçük mülkiyetlerin özelleştirilmesine ilişkin bir başka yasal düzenleme de yapıldı. Sosyalist dönem boyunca oluşturulmuş olan SSCB tipi kolektif çiftlikler lağvedildi. 1947 sonrasında kamulaştırılmış olan evler, sanayi - ticari mülkler ve topraklar sahiplerine geri iade edilmeye başlandı. Haziran 1992'ye kadar toprakların %85'i, 3.600 dükkân, 2.600 ev, 600 sanayi mülkü, 130 restoran eski sahiplerine geri verildi. 1993 yılında hükümet yeni bir özelleştirme planını uygulamaya soktu. Buna göre, toplam değeri yaklaşık 6,5 milyar dolar olan 500 devlet şirketi satışa çıkarıldı. Her Bulgaristan vatandaşına bu işletmelerin hisse senetlerini satın alabilme hakkı tanındı. 1994'e gelindiğinde Bulgar ekonomisinde özel sektörün payı %40'a ulaşmış bulunuyordu. 1995 ve 1997 yıllarında iki özelleştirme programı daha uygulamaya sokuldu. 1997 yılı başında IMF ile yapılan stand-by anlaşmasına göre, sanayi ve finans sektörlerinde devlete ait olan

---

Bozhkov, "Foreign Investment in the Bulgarian Economy", **Bulgaria in a Time of Change:...**, s. 119-

işletmelerin %25'i Mayıs sonuna kadar, %40'ı yılsonuna kadar ve tamamı 1998 sonuna kadar özelleştirilecektir. Fakat bu program tam olarak gerçekleştirilemedi. Böylece 1999'da özel sektörün GSYİH içindeki payı ancak %50'ye yükselebildi.⁸⁵

1992 yılından itibaren ülke ekonomisi yabancı sermayeye açıldı. Yabancı yatırımları ülkeye çekmek için teşvik yasaları çıkarıldı. Dışa açılım sonucunda 1992-1997 döneminde toplam 1 milyar 402 milyon dolar tutarında yabancı sermaye girişi gerçekleşti. Dünya Bankası'nın 2000 yılı verilerine göre 1990-2000 döneminde toplam 2 milyar 500 milyon dolar doğrudan yabancı yatırım gerçekleşti.⁸⁶ En fazla yabancı sermaye Belçika, Almanya, ABD, Hollanda ve İsviçre'den geldi. Ülkeye gelen yabancı sermayenin büyük kısmı özelleştirilen işletmeleri satın aldı, küçük bir kısmı ise ülkede yeni yatırımlar gerçekleştirdi.

1990-1995 döneminde gerçekleştirilen hızlı liberalleşme süreci neticesinde toplumun yaşam standardı geriledi, işsizlik arttı, yoksulluk yaygınlaştı, üretim daraldı, enflasyon yükseldi, finansal kriz oluştu ve dış ticaret açığı sürekli arttı. Dış borç tutarı ise GSYİH'nin %96,9'una kadar yükseldi.⁸⁷ Ekonomideki kötü gidişatın kaçınılmaz sonucu ise, toplumsal hoşnutsuzluğun yaygınlaşması ve kitlesel protestoların artması oldu. Böylece hükümet, hızlı liberalleşme sürecini yavaşlatmak, ekonomiye müdahale etmek ve toplumsal politikalara ağırlık vermek zorunda kaldı. Dolayısıyla Bulgar ekonomisinde 1990-1995 dönemi hızlı / radikal liberalleşme dönemi, 1990'ların ikinci yarısı ise yavaş / kontrollü liberalleşme dönemi olarak tanımlanmaktadır.

*Çekoslovakya Sosyalist Cumhuriyeti'*nde liberal muhalefet daha 1960'lı yıllarda güçlendi. 5 Ocak 1968'de Çekoslovakya Komünist Partisi Merkez Komitesi, Stalinist Novotny'in yerine liberal eğilimli reformist Alexander Dubček'i Genel Sekreter seçti. 22 Martta ise Novotny, devlet başkanlığı görevinden istifa etmek zorunda bırakıldı ve yerine bir başka liberal eğilimli reformist General Ludvik Sloboda seçildi. Böylece Stalinistlerin ve SSCB yandaşlarının devlet-parti organlarından ve toplumsal örgütlerden (Devrimci Sendika Hareketi, Çekoslovakya

---

131.

⁸⁵ Bruno S. Sergi, Qerim R. Qerimi, **The Political Economy of Southeast Europe from 1990 to the Present**, New York, Continuum, 2008, s. 29.

⁸⁶ Milada Anna Vachudova, **Europe Undivided: Democracy, Leverage and Integration After Communism**, Oxford, Oxford University Press, 2008, s. 190.

Gençlik Birliği, vb...) tasfiye süreci başladı. Nisan ayında Komünist Parti Prezidyumu, “Eylem Programı”nı kabul etti. Program, Çekoslovakya’nın “özgün koşullarına” uygun biçimde “ulusal” ve “demokratik” yeni bir “sosyalist model” oluşturmayı vaat ediyordu. Bu bağlamda ekonomi, devlet-parti yönetimi ve sivil toplum alanlarında Stalinist model terk edilmeye ve liberalizm yönelimli reformlar yapılmaya başlandı. “Komünist olmayan” yeni dernekler, kulüpler, gazeteler, dergiler ve radyo kanalları açılmaya başlandı. Daha da önemlisi; ekonomik alanda piyasa yönelimli yeni bir ekonomik model arayışı başladı ve politik alanda Sosyal Demokrat Parti oluşumu hızlandı.

Temmuz ayında Çekoslovakya’nın katılmadığı Varşova Paktı Konferansında, Çekoslovakya’daki liberalleşme süreci / eğilimi sert dille eleştirildi ve “karşı devrimin örgütsel ve politik platformu” başlığını taşıyan bir mektup Çekoslovakya Komünist Partisi’ne gönderildi. Buna rağmen söz konusu liberalleşme eğilimi devam ettirilince, SSCB, Polonya, Macaristan ve Demokratik Almanya Cumhuriyeti ordularına bağlı 600.000 kişilik askeri birlik 20-21 Ağustos 1968’de Çekoslovakya’ya girdi.

Askeri müdahale liberal reformistleri ve Dubçek taraftarlarını parti-devlet yönetiminden ve toplumsal örgütlerden uzaklaştırdı. Bunlardan 47’si tutuklandı. 27 Ekim 1968 tarihinde yapılan anayasal değişiklik, ülkenin yönetim yapısını “Çek Sosyalist Cumhuriyeti” ve “Slovakya Sosyalist Cumhuriyeti” olmak üzere iki federe cumhuriyetten oluşan bir federasyona dönüştürdü. Ulusal Meclis, “Federal Meclis”e dönüştürüldü ve iki federe cumhuriyet içinde Ulusal Konseyler kuruldu. Moskova’nın baskısı neticesinde Dubçek, 17 Nisan 1969’da parti genel sekreterliği görevinden ayrılarak yerini Gustav Husak’a bıraktı. Husak yönetimi, ülkede yeni bir “Stalinizasyon” ve “Sovyetizasyon” süreci başlattı. 1970’li yıllarda liberal sanatçılar, yazarlar ve akademisyenler sansürlendi, partinin kontrolü dışında derneklerin, kulüplerin ve basın-yayın organlarının açılması yasaklandı, ekonomik alanda sıkı merkezi planlama uygulandı ve dış politikada SSCB’ye bağlılık arttı.

---

⁸⁷ Sergi, v.d., a. g. e., s. 37.

1968 Müdahalesi, Çekoslovakya'daki liberaller ve Batılı devletler tarafından işgal olarak değerlendirildi. SSCB ve Varşova Paktı ise, Dubçek'i, "Batılı emperyalist devletlerin desteğini alarak karşı devrim girişiminde bulunmak ve Çekoslovakya proletaryasına ihanet etmek" ile suçladı ve "karşı devrim" sürecini engellemek amacıyla böyle bir müdahalenin yapıldığı açıklandı.⁸⁸

Çekoslovakya'da Stalinist sosyalizme karşı liberal meydan okuma 1977'de tekrardan canlanmaya başladı. Liberal eğilimli 243 yazar, sanatçı, akademisyen ve parti-devlet yönetiminde yer almış eski bürokratlar tarafından imzalı bir bildiri Batı Almanya gazetelerinde 6 Ocak 1977 tarihinde yayımlandı. "77 Bildirisi", partiyi ve hükümeti insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı göstermemekle suçladı ve demokratikleşme talebinde bulundu. Bildiriye imza atanların sayısı kısa sürede 1.621'i buldu. Hükümetin imzacılara karşı tepkisi sert oldu.⁸⁹

1980'li yıllar boyunca liberal muhalefet sadece aydınlar ve sivil toplum içinde değil, aynı zamanda parti-devlet bürokrasisi içinde de hızla gelişti. Toplumsal muhalefet, Vaclav Havel'in liderliğindeki Sivil Forum bünyesinde örgütlenmişti. Ayrıca bu dönemde Katolik Kilisesi önemli bir muhalefet merkezi haline geldi. Aralık 1987'de 500.000 Katolik, "din özgürlüğü" talep eden dilekçeyi hükümete sundu. Muhalefetinin baskısına daha fazla dayanamayan komünist lider Gustav Husak, 17 Aralık 1987 tarihinde parti genel sekreterliği görevinden istifa etmek zorunda kaldı ve yerine liberal-reformist Milos Jakes seçildi. İlk anti-komünist kitlesel gösteriyi Slovakyalı Katolikler başkent Bratislava'da 25 Mart 1988 tarihinde düzenlediler. Kitlesel gösteriler özellikle 16 Kasım - 29 Aralık 1989 aralığında doruğuna ulaştı. Ordu ve polisin gösterilere müdahalesi sert olmadı ve adeta gösterilere göz yumuldu. Sokaklarda gösteriler artarken, parti içindeki liberal üyeler de kitlesel biçimde istifa ettiler.

Gösteriler ve istifalar neticesinde 29 Kasımda Federal Meclis, Marksist-Leninist görüşü devlet ideolojisi olarak kabul eden ve Komünist Parti'nin liderlik rolünü tarif eden anayasadaki maddeyi iptal etti. Komünist Parti ile Sivil Forum'un

---

⁸⁸ Ayrıntı için bkz.: Zdenek Suda, "The Invasion of Czechoslovakia, 1968", **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 217-222 ; Tony Judt, **Postwar: A History of Europe since 1945**, London, Pimlico, 2007, s. 436-447 ve Joseph Rothschild, **Return To Diversity: A Political History of East Central Europe since World War II**, New York, Oxford University Press, 1989, s. 166-173.

anlaşması üzerine 10 Aralıkta Marian Calfa başkanlığında komünistlerin azınlıkta olduğu bir hükümet kuruldu ve aynı gün Devlet Başkanı Husak görevinden istifa etti. 28 Aralıkta Federal Meclis, 1968 Müdahalesi ile görevden uzaklaştırılmış olan Dubçek'i Meclis Başkanı seçti. Ertesi gün ise sıkı bir anti-komünist olan Havel, Federal Meclis tarafından devlet başkanı seçildi. Ayrıca Federal Meclis, devletin adını "Çek ve Slovak Federal Cumhuriyeti" olarak değiştirdi.⁹⁰

İlk çok partili seçimler Haziran 1990'da düzenlendi. Çek bölgesinde Sivil Forum (%49,5 oy, %63,5 sandalye), Slovakya bölgesinde ise Şiddete Karşı Halk Partisi (%29,3 oy, %32 sandalye) seçimleri kazandı. Çekoslovakya Komünist Partisi seçim öncesinde Bohemya-Moravya Komünist Partisi ve Slovakya Komünist Partisi olarak ikiye bölünmüştü. Bunlardan ilki Çek bölgesinde %13,2 oy ve %16 sandalye ile ikinci; diğeri ise kendi bölgesinde %13,3 oy ve %14,6 sandalye ile ancak dördüncü sırada yer alabildi. Seçim sonrasında partilerde bölünmeler yaşandı. Çek bölgesinde Sivil Forum içinden kopan bir grup Vaclav Klaus liderliğinde Sivil Demokratik Parti'yi; Slovak bölgede Şiddete Karşı Halk Partisi'nden kopanlar Vladimir Meciar liderliğinde Demokratik Slovakya Hareketi'ni kurdu. Bu iki yeni parti hem aşırı milliyetçi idiler hem de hızlı biçimde kapitalizme geçme taraftarıydılar. Ayrıca her ikisi kendi bölgelerinde yeni yeni ortaya çıkmakta olan kapitalist-girişimci sınıf tarafından destekleniyordu. Çekoslovakya Komünist Partisi'nin Çek bölgesindeki devamı olan Bohemya-Moravya Komünist Partisi Sol Blok'a, Slovakya Komünist Partisi ise Demokratik Sol Parti'ye dönüştü. Seçim sonrasında oluşan yeni Federal Meclis ise daha ilk günden itibaren çalışamaz durumdaydı. Çünkü her iki bölgenin milliyetçi partileri birbirlerinin tekliflerini veto ediyordu. Böylece Haziran 1992'de ikinci çok partili seçime gidildi. Bu seçimden Çek bölgesinde Klaus'un Sivil Demokratik Partisi (%29,7 oy, %38 sandalye) ve Slovak bölgede Meciar'ın Demokratik Slovakya Hareketi (%37,2 oy, %49,3 sandalye) birinci çıktı. Bölünmüş ve sosyal demokrasiye dönüşmüş olan eski

---

⁸⁹ Judt, **a. g. e.**, s. 569-570.

⁹⁰ Çekoslovakya'da yaşanan politik değişim hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Jiri Pehe, "Czechoslovakia: An Abrupt Transition", **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 346-351 ; Vaclav Havel, "New Year in Prague", **Eastern Europe:...**, s. 371-377 ; Vladimir V. Kusin, "Vaclav Havel's First Term", **Eastern Europe:...**, s. 377-381 ; Peter Martin, "Relations Between the Czechs and the Slovaks", **Eastern Europe:...**, s. 381-387 ve Judt, **a. g. e.**, s. 616-621.

komünistler ise her iki bölgede ikinciliği korudu: Çek bölgesinde %14 oy ve %17,5 sandalye; Slovak bölgesinde %14,7 oy ve %19,3 sandalye.⁹¹

Her iki bölgede milliyetçi-ayrılıkçı politikacılar iktidara gelince Çekoslovakya için parçalanma süreci başla(tıl)dı. 17 Temmuz 1992’de Slovakya Meclisi bağımsızlık bildirisini kabul etti. Bölünmeye karşı olan Başkan Havel bunun üzerine istifasını açıkladı. 26 Ağustosta Klaus ile Meciar Bratislava’da bir araya gelerek Çekoslovakya’yı ikiye bölme konusunda anlaştilar. 31 Ağustosta Slovak Meclisi yeni Slovakya Anayasasını kabul etti. Eylül ayında yapılan geniş kapsamlı bir resmi kamuoyu yoklamasına göre Çek ve Slovak bölgelerinde halkların %64’ü ve %63’ü federal birlikten yanaydı. Federal birliğin devamını savunan Havel, kamuoyu yoklamasından aldığı güçle ayrılma kararının referanduma götürülmesini önerdi. Bu talep iki tarafın milliyetçi-ayrılıkçı hükümetleri ve meclisleri tarafından reddedildi. 25 Kasım 1992 tarihinde Federal Meclis, federasyonun *Çek Cumhuriyeti ve Slovakya Cumhuriyeti* olarak ikiye bölünmesi yönünde karar aldı. Bu karar, 1 Ocak 1993 tarihinde uygulamaya girdi.

Böylece Klaus ve Meciar yönetimleri, iki halkın birlikte yaşamak istemesine rağmen ülkeyi ve toplumu ikiye böldüler. Bu önemli karar halk referandumuna sunulmadı. Yani toplum, Çekoslovakya’nın bölünmesi konusunda karar alma sürecine dahil edilmedi. Bölünme kararı, her iki toplumun politik elitleri tarafından alındı. Klaus hizbine göre, “yoksul Slovaklar” olmadan kapitalizme geçiş daha başarılı biçimde tamamlanacak ve Çek Cumhuriyeti AB’ye daha çabuk kabul edilecekti. Öte yandan Meciar hizbine göre “Çekoslovakya”, Slovak ulusunu asimile etmek ve sömürmek amacıyla kurulmuş bir “yapay devlet” idi ve “tam bağımsız Slovak ulus-devleti” kurulmalıydı. Yani Çek milliyetçiliğine göre Slovaklar “yoksul ve ekonomik yük”; Slovak milliyetçiliğine göre ise Çekler “sömürgeci ve hegemon” idi. Dolayısıyla “ayrılma”, her iki tarafın milliyetçi elitlerine göre “en uygun çözüm” idi. Böylece “Çekoslovakya’nın sona ermesi, iki ulusal ve eşit biçimde sabit fikirli elitlerin çatışmasının doğrudan sonucu oldu.”⁹²

---

⁹¹ Bkz.: Attila Agh, **Emerging Democracies in East and Central Europe and the Balkans**, Cheltenham, Studies of Communism in Transition, 1998, s. 117-130.

⁹² A. e., s. 139.

Ayrılık sonrasında “Slovak ulusu”, kendi içinde bir “Macar problemi / tehdidi” ile karşılaştı. 5,5 milyonluk Slovakya nüfusunun 600 binini oluşturan Macar azınlığın politik ve entelektüel liderleri, Slovakya’dan ayrılıp Macaristan ile birleşmek için harekete geçtiler. Çünkü Macar milliyetçiliğine göre, eğer Slovakların federal birlikten ayrılma hakları var ise, Slovakya içinde yaşayan Macar azınlığın da Slovakya’dan ayrılma hakkı vardır. Bu anlaşmazlık ancak Slovakya ile Macaristan’ın AB’ye entegrasyonları çerçevesinde çözüme bağlanabildi.⁹³

Çek ve Slovakya Cumhuriyetlerinde neoliberal ekonomi reformları ve kapitalizme geçiş süreci federasyon parçalanmadan önce 1990’da başlatıldı.⁹⁴

1990’dan itibaren yabancı sermayenin girişine müsaade edildi. 1990-1998 döneminde Çek’te toplam 8,3 milyar dolar tutarında yabancı yatırım yapıldı. Dünya Bankası’nın 2002 tarihli verilerine göre ise 1990-2000 döneminde Çek’te gerçekleşen yabancı doğrudan yatırımların toplam tutarı 22,5 milyar dolardır.⁹⁵ 1998 yılına kadar Çek’te açılan yabancı sermayeli firma sayısı 47.000’i buldu. Bunlardan bazıları Ford, Motorola, Nestle, Renault, Siemens, Wolkswagen, Procter&Gamble, Pepsi-Cola, Shell, Coca-Cola, McDonald’s, Phillip Morris gibi merkez kapitalist ülkelere ait büyük şirketlerdir. Çek’teki yabancı yatırımlar içinde en fazla paya sahip olan ilk sekiz ülke sırasıyla Almanya, Hollanda, ABD, İsviçre, Fransa, Avusturya, İngiltere ve İtalya’dır. Slovakya’da 1998 yılına kadar toplam 1 milyar dolar, 2000 yılına kadar ise 2,5 milyar dolar⁹⁶ yabancı sermaye yatırımı gerçekleştirildi. 1998’e kadar 9.717 yabancı firma açıldı. Bunlardan bazıları Wolkswagen, Coca-Cola, Pepsi-Cola, Citibank, Bank Austria, Shell, Samsung, Henkel gibi büyük sermaye gruplarıdır. Slovakya’da en fazla yabancı yatırımları gerçekleştiren ilk altı ülke Avusturya, Almanya, ABD, İngiltere, Hollanda ve Fransa’dır. Çekoslovakya piyasasına giren yabancı şirketler özelleştirme sürecinden büyük pay elde ettiler.

---

⁹³ Çekoslovakya’nın ikiye bölünmesi süreci hakkında bkz.: A. e., s. 132-140 ; Judt, a. g. e., s. 659-664 ; Ivan T. Berend, **Central and Eastern Europe: Detour from the Periphery to the Periphery**, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, s. 370-371 ve Svetozar Stojanovic, **The Fall of Yugoslavia: Why Communism Failed**, New York, Prometheus Books, 1997s. 125-126.

⁹⁴ Bu iki ülkede 1990’lı yıllarda uygulanan reformlar ve kapitalizme geçiş süreci hakkında bkz: Özlenen Sezer, Senem Çeşmecioğlu, **Çek Cumhuriyeti Ülke Profili**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1998, s. 11-36 ; Özlenen Sezer, Fatma Ünsal, **Slovakya Ülke Profili**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1998, s. 16-55, 75-76, 98-99 ve Berend, a. g. e., s. 330-331.

⁹⁵ Vachudova, a. g. e., s. 190.

⁹⁶ A. y.

Örneğin; Amerikan Phillip Morris şirketi Çekoslovakya'nın tütün işletmesini (Tabak Kutna Hora) ve Japon-Belçika ortaklığı ülkenin cam fabrikasını (Sklo Union) satın alırken, Alman devi Wolkswagen de Çek sanayisinin motoru olan Skoda'nın %31'ini 1991'de satın aldı.

1990 yılından itibaren iç ve dış ticaret serbestleştirildi. Bunun sonucunda Çek ve Slovak dış ticareti içinde Batı Avrupa ülkelerinin payı hızla artarken, Doğu Avrupa ülkelerinin payı düştü. 1990'lı yıllarda her iki ülkenin en önemli dış ticaret ortağı Almanya oldu. Batı Avrupa'dan yapılan yoğun ithalat neticesinde her iki ülkenin dış ticareti açık vermeye başladı. Çek ve Slovak piyasası Batı Avrupa markaları ile doldu. Kapitalizme geçiş sürecinde üretim ve ihracat azalırken, tüketim ve ithalat arttı. Kapitalist tüketim kültürü beraberinde Batılı şirketlerin kontrol ettiği alış-veriş merkezlerini doğurdu. Örneğin; 1998 yılı itibariyle Bratislava'nın en büyük alış-veriş merkezi İngiliz TESCO şirketine aitti.

Parçalanmadan önce Ekim 1990'da Federal Meclis, 1955-1961 döneminde kamulaştırılmış olan mülklerin (yaklaşık 70.000 mülk) eski sahiplerine geri verilmesini kararlaştırdı. Ertesi yıl iki aşamalı özelleştirme programı uygulamaya sokuldu. Küçük devlet işletmelerinin özelleştirilmesini içeren birinci aşama 1991-1992 yıllarında tamamlandı. Büyük devlet işletmelerini içeren ikinci özelleştirme aşaması ise parçalanma sonrasında 1994-1997 yıllarında gerçekleştirildi. 1998 yılına gelindiğinde Çek'te devlet işletmelerinin %80'i özelleştirilmiş durumdaydı. Böylece Çek özel sektörünün GSYİH içindeki payı 2/3'e yükseldi. Slovakya'da özel sektörün toplam istihdam içindeki payı 1995 yılında %50'ye ulaştı. 1998 yılına gelindiğinde sanayi, inşaat, perakende ticaret ve karayolu taşımacılığı sektörlerinde özel kesimin payı Slovakya'da sırasıyla %72,8; %81,8; %95,8 ve %82,7 olarak gerçekleşti. Toplam ekonomik faaliyetler içinde özel sektörün payı 1989 yılında sadece %5 iken, 1998 yılına kadar %75'e yükseldi.

Ocak 1992'de çıkarılana bir yasayla özel bankaların kurulmasına ve yabancı bankaların ülkeye girmesine izin verildi. 1998 yılında Çek Cumhuriyeti'nde 24 adet yabancı banka mevcut idi. Slovakya'da ise 1992-1996 döneminde 9 yabancı banka açıldı. Prag Borsası 1993 yılında faaliyete geçti.

1991 yılında Çek Kronu %75 devalüe edildi ve 1995 yılında tam konvertible hale getirildi. Aynı şekilde Slovak parası (Koruna) da devalüe ve konvertible edildi. Her iki ülkede fiyatlar üzerindeki devlet kontrolü 1991 yılında kaldırıldı ve ürünlerin %90'ının fiyatları serbest piyasa mekanizması çerçevesinde belirlenmeye başlandı. Bu durum 1995 yılına kadar hızlı enflasyon artışına neden oldu. Bu yıldan itibaren enflasyon düşüşe geçti. Her iki ülkede kamu yatırımları ve hizmetleri 1990 yılından itibaren azaltıldı. Ayrıca 1992'den itibaren tarım sektörüne verilen devlet sübvansiyonları kesildi. Bu durum, Çek ve Slovak tarımını gerilettili.

Bilindiği gibi İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Almanya'nın Batısı ABD, İngiltere ve Fransa tarafından, Doğu bölümü ise Kızıl Ordu tarafından işgal edildi. Batı bölümünde 23 Mayıs 1949 tarihinde Federal Almanya Cumhuriyeti, Doğuda ise 7 Ekim 1949'da *Demokratik Almanya Cumhuriyeti* kuruldu. Bu tarihten itibaren Batı Almanya'da kapitalizm, Doğu Almanya'da ise sosyalizm hakim oldu. Batı Almanya 1955'te NATO'ya ve 1958'de AT'ye dahil olurken, Doğu bölümü Varşova Paketi'ne ve COMECON'a katıldı. Doğu'dan Batı'ya göçleri engellemek amacıyla 1961 yılında Berlin kentini ortadan bölen Berlin Duvarı inşa edildi. Bu duvar, 1989 yılında yıkılıncaya kadar Soğuk Savaş'ın simgesi oldu. İki Almanya arasındaki ilişkiler 1972 yılına kadar donmuş durumdaydı. Bu tarihte imzalanan ikili anlaşma neticesinde Federal Almanya ile Demokratik Almanya arasında diplomatik ilişkiler başladı ve giderek gelişti.⁹⁷

1981 yılında Federal Almanya Başbakanı Helmut Schmidt Demokratik Almanya'yı ziyaret etti. Altı yıl sonra Demokratik Almanya Devlet Başkanı ve Sosyalist Birlik Partisi Genel Sekreteri Erich Honecker, Federal Almanya'da Başbakan Helmut Kohl ile görüştü. İki Almanya arasında yakınlaşma süreci ve birleşme taraftarı liberal muhalefet 1980'li yıllarda eş zamanlı olarak gelişti. 1987'de başlayan kitlesel gösteriler 1988 yılında Demokratik Almanya'nın neredeyse tüm kentlerine yayıldı. İki Almanya'nın birleşmesini ve kapitalizme geçişi talep eden liberal muhalefet, yaklaşık 10 bin üyeye sahip olan "Yeni Forum" hareketi liderliğinde güçlendi. SSCB'de yaşanan değişim sürecinin de etkisiyle muhalefetin sosyalist yönetim üzerindeki baskısı 1989 yılında iyice arttı. Honecker, Mihail

Gorbaçov'un SSCB'de başlattığı Glastnost (Açıklık) ve Perestroika (Yeniden Yapılanma) sürecini sert biçimde eleştiriyor ve reddediyordu.⁹⁸ 1976'dan buyana Devlet Başkanlığı ve 1971'den beri Sosyalist Birlik Partisi Genel Sekreterliği görevlerini yürütmekte olan Honecker, muhalefetin baskısı ve SSCB'de yaşanan değişimin etkisiyle Ekim 1989'da her iki görevinden istifa etmek zorunda kaldı. Onunla birlikte, yine 1976'dan itibaren görevde olan Başbakan Willi Stoph da istifa etti. Honecker'in yerine önce reformist Egon Krenz ve ardından Manfred Gerlach, Stoph'un yerine ise Hans Modorow geçti. 9 Kasım'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla birlikte iki Almanya arasında geçiş serbest bırakıldı. 18 Mart 1990'da düzenlenen ilk çok partili seçimlerden Hıristiyan Demokrat Parti birinci çıktı. Seçim sonrasında Lothar d Maiziere başkanlığında bir koalisyon (Hıristiyan Demokratlar – Sosyal Demokratlar – Liberal Demokratlar) hükümeti kuruldu. Böylece 1949 yılından beri SSCB güdümünde devam etmekte olan Sosyalist Birlik Partisi iktidarı yıkıldı ve partinin adı Demokratik Sosyalizm Partisi olarak değiştirildi.⁹⁹

Koalisyon hükümeti ilk (ve son) iş olarak iki Almanya'nın birleşmesi için girişimleri başlattı. Almanya'nın parçalanmasından sorumlu olan dört büyük devlet (ABD, İngiltere, Fransa, SSCB) ile iki Almanya arasında "4+2 Görüşmeleri" Nisan – Eylül 1990'da yapıldı. 12 Eylül'de Moskova'da yapılan son toplantıda "4+2 Andlaşması" imzalandı. Andlaşmaya uygun biçimde iki Almanya 3 Ekim 1990 tarihinde Federal Almanya Cumhuriyeti bünyesinde birleşti. Bu tarihten itibaren Doğu Almanya topraklarında Federal Almanya Cumhuriyeti yasalarının geçerli olduğu açıklandı. İki Almanya'yı kurmuş olan dört büyük devlet tüm haklarından vazgeçti. SSCB adına Rusya 31 Ağustos 1994 tarihinde Doğu Berlin'deki askerlerini, ABD, İngiltere ve Fransa ise 9 Eylül 1994 tarihinde Batı Berlin'deki askerlerini geri çektiler. Böylece Almanya tam bağımsızlığına kavuşmuş oldu.

---

⁹⁷ Bkz.: Judt, **a. g. e.**, s. 121-128, 496-500 ve Oral Sander, **Siyasi Tarih, 1918-1994**, Ankara, İmge Kitabevi, 2001, s. 249-252, 356-360.

⁹⁸ Gale Stokes, **Three Eras of Political Change in Easter Europe**, New York, Oxford University Press, 1997, s. 181.

⁹⁹ Ülkedeki politik değişim hakkında bkz: "Democratic Opposition in East Germany", **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 396-404 ; D. Dose, H. R. Karutz, "New Forum Seeks Its Own Road to Socialism", **Eastern Europe:...**, s. 406-408 ; Barbara Donovan, "East Germany in 1989", **Eastern Europe:...**, s. 411-417 ve Judt, **a. g. e.**, s. 610-615.

Birleşme ile birlikte Doğu Almanya'nın ekonomik ve yönetim yapısı Federal Almanya Anayasası ve yasalarına göre yeniden düzenlendi. Yani Doğu'nun sosyalist yapısı Batı'nın kapitalist sistemine uyumlu hale getirildi. Dolayısıyla Demokratik Almanya Cumhuriyeti'nde sosyalizmden kapitalizme geçiş, iki Almanya'nın birleşmesi, daha doğrusu sosyalist Doğu'nun kapitalist Batı'ya entegre olması çerçevesinde gerçekleştirildi. Birleşme süreci; işsizlik artışı, ücretlerde düşüş, Doğu'dan gelenlere karşı düşmanlık, toplumsal-kültürel uyumsuzluk gibi önemli problemleri beraberinde getirdi.¹⁰⁰

Birleşme süreci özellikle Doğu Almanya halkını daha olumsuz etkiledi. Çünkü Doğu'nun sosyalist yapısı Batı'nın kapitalist yapısına uyumlu hale getirilirken çok sayıda Doğulu Alman işini kaybetti ve yoksullaşma yaşandı. Bu durum, Doğu Almanya insanı için tam bir hayal kırıklığı oldu. Çünkü Doğu Almanlar, birleşme ve kapitalizme geçiş sayesinde zenginleşmeyi ve üst düzey refah seviyesine ulaşmayı umut etmişlerdi. Doğu Almanya'da 1989-1991 yıllarında yaygın olan bu umut, 90'ların sonunda "post-komünist hayal kırıklığı"na dönüştü.¹⁰¹

Macaristan Halk Cumhuriyeti 1981 yılında kapitalizm yolun girdi. Bu tarihte çıkarılan bir yasa, en fazla on beş işçi çalıştırabilen özel işletmelerin kurulmasına müsaade etti. Ayrıca daha önceden tarım alanıyla sınırlı olan özel işletmelerin faaliyet alanları genişletildi.¹⁰² Bir yıl sonra Macaristan IMF'ye üye oldu. Böylece 1982 yılından itibaren Macar ekonomisi SSCB etkisinde çıkıp kapitalist Batı etkisine girmeye başladı. 1988 yılına gelindiğinde AT ile Ticari ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalandı. Bu anlaşma çerçevesinde dış ticaret üzerindeki devlet tekeli kaldırıldı ve iki yıl içinde ithalatın %90'ı serbestleştirildi.¹⁰³ Finans alanında Ulusal Banka'nın tekeli 1987 yılında sona erdirildi, özel bankaların kurulmasına müsaade edildi ve böylece dört yıl içinde 38 özel banka kuruldu. 1988-1989 yıllarında özel mülkiyet hakları tanındı, özel işletme kurmanın yasal zemini oluşturuldu ve yabancı

---

¹⁰⁰ Birleşme süreci hakkında bkz.: Judt, a. g. e., s. 638-643, 685-686 ; Sander, a. g. e., s. 501-503 ve Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2001)**, İstanbul, Der Yayınları, 2006, s. 988-990.

¹⁰¹ Bkz.: Marc Morje Howard, **The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe**, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, s. 136-144.

¹⁰² Peter T. Knight, **Economic Reforms in Socialist Countries: The Experiences of China, Hungary, Romania and Yugoslavia**, Washington, World Bank Staff Working Press, 1983, s. 66-67.

¹⁰³ Özlenen Sezer, Senem Çeşmecioğlu, **Macaristan Ülke Profili**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1998, s. 19, 25.

sermaye girişi serbest bırakıldı. Böylece 1988 yılından itibaren özel işletmeler kurulmaya başlandı. 1993 yılına kadar 77.000 büyük, 87.000 orta ve 663.000 küçük ölçekli özel işletme kuruldu. 1989 yılında ülkede bulunan yabancı sermayeli özel işletme sayısı 1.332 idi.¹⁰⁴

1980'li yıllarda ekonomik liberalleşme yaşanırken eş zamanlı olarak politik alanda sosyalizm karşıtı liberal muhalefet, hem Macar Sosyalist İşçi Partisi içinde hem de entelektüel çevrelerde hızla gelişti. Bunun önemli bir sonucu olarak, 1985-1986 yıllarında İşçi Partisi üyesi olmayan bağımsız adayların parlamentoya girmelerine mücadele edildi.¹⁰⁵ 1988 yılına geldiğinde ülkede üç liberal muhalif grup iyice güçlenmiş durumdaydı: Genç Demokratlar Federasyonu, Özgür Demokratlar Birliği, Macar Demokratik Forumu. Bu üç grup Mart 1988'de sokak gösterilerini başlattı. Parti içinden ve dışından gelen baskılar neticesinde komünist lider Janos Kadar Mayıs'ta görevinden istifa etti, yerine reformist liberal Karoly Grosz Parti Genel Sekreteri seçildi. Aralıkta Parti Merkez Komitesi, yeni partilerin kurulmasına izin verileceğini duyurdu. Grosz başkanlığında son parti kongresi Ekim 1989'da toplandı. Kongrede, partinin adı Macar Sosyalist Partisi olarak değiştirildi. Politik alanda çok partili parlamenter sistemi, ekonomik alanda serbest piyasa ekonomisini ve sosyal devlet anlayışını benimseyen yeni bir parti programı kabul edildi. Kongrenin hemen ardından Macaristan Meclisi anayasada değişiklik yaparak çok partili seçimlerin düzenlenmesine karar verdi ve devletin adını Macaristan Cumhuriyeti olarak değiştirdi. Meclis kendisini feshedip yeni seçimlere gidildi.

Nisan-Mart 1990 seçimlerinde Sosyalist Parti oyların %10,9'unu ve parlamentodaki sandalyelerin %8,6'sını alırken, Demokratik Forum oyların %24,7'sini ve sandalyelerin %42,5'ini almayı başardı.¹⁰⁶ Böylece Sosyalist Parti iktidarı yıkıldı ve seçimden birinci çıkan Macar Demokratik Forumu ilk komünist olmayan hükümeti kurdu. Jozef Antall liderliğindeki liberal hükümet, 1981'de başlamış olan kapitalizme geçiş sürecini hızlandırdı. Hızlı geçiş süreci, yüksek enflasyon, işsizlik artışı ve yoksullaşma ile sonuçlanınca 1994 yılında yapılan ikinci

---

¹⁰⁴ Berend, a. g. e., s. 323-324.

¹⁰⁵ Paul G. Lewis, **Political Parties in Post-Communist Eastern Europe**, London, Routledge, 2000, s. 42.

¹⁰⁶ Frances Millard, **Elections, Parties and Representations in Post-Communist Europe**, New York, Palgrave, 2004, s. 42, 44.

çok partili seçimleri Sosyalist Parti kazandı. Sosyalist Parti, yeni hükümeti Özgür Demokratlar Birliği ile birlikte kurdu. Komünist kimliğini Ekim 1989'da resmen terk ederek liberalleşen "Sosyalist" Parti, neoliberal reformlar üzerinden kapitalizme geçiş sürecini daha "temkinli" biçimde devam ettirdi.¹⁰⁷

Antall hükümeti 1991 yılında IMF ile üç yıllık ekonomik reform programı anlaşması ve AB ile Ortaklık Anlaşması imzaladı. Her iki anlaşma Macar hükümetini neoliberal reformları uygulama yükümlülüğü altına soktu. Bu tarihten itibaren özelleştirme, fiyatların serbestleştirilmesi, yabancı sermaye girişinin kolaylaştırılması, kamu yatırım ve hizmetlerinin kısılması ve devlet sübvansiyonlarının sona erdirilmesi politikaları uygulandı.

Macaristan Özelleştirme Dairesi tarafından yürütülen özelleştirme çalışmaları 1994'ten itibaren hız kazandı. 1995'te yeni bir Özelleştirme Yasası çıkarıldı. Devlet işletmelerinin özelleştirilmesi süreci büyük ölçüde bizzat işletme yöneticileri (teknokratlar) tarafından gerçekleştirildi. Devlet işletmelerinin yarısından fazlası, ya teknokratların kurdukları özel şirketler tarafından, ya da teknokratların ortak veya üst düzey yönetici oldukları yabancı şirketler tarafından son derece düşük fiyatlarla satın alındı. 1997 yılına gelindiğinde özel sektörün GSMH içindeki payı %80'i buldu. Tarım sektöründe devletin payı 1996 yılına gelindiğinde %46'ya düştü. Perakende ticarete ise özel sektörün payı 1997 yılında %65'e yükseldi.

1990 yılında 19 banka ve 23 broker firmasını içeren Budapeşte Borsası kuruldu. AB normlarına göre hazırlanan yeni Bankalar Kanunu 1991'de uygulamaya sokuldu. 1994 yılında Dünya Bankası ile birlikte bankacılık sektöründe yeniden yapılanma çalışması başlatıldı. Bu "ortak çalışma" çerçevesinde devlet bankalarının özelleştirilmesine hız verildi. 1998 yılına gelindiğinde bankacılık sektörünün %85'i özelleştirilmiş durumdaydı. Yabancı sermaye Macar finans piyasasına oldukça ilgi gösterdi. 1998'de Budapeşte Borsası'nda işlem gören sermayenin %70'i Alman, İngiliz, Fransız, Avusturyalı ve Amerikan şirketlerine aitti.

---

¹⁰⁷ Macaristan'da politik değişim hakkında bkz.: Alfred Reisch, "Hungary in 1989: A Country in Transition", **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 443-449 ; Zoltan D. Barany, "The Hungarian Democratic Forum Wins National Elections Decisively", **Eastern Europe:...**, s. 450-453 ; Judt, **a. g. e.**, 608-610 ve Sezer, Çeşmecioğlu, **a. g. e.**, 7.

Kapitalizme geçiş süreciyle birlikte Macaristan'ın en büyük ticaret ortağı AB ülkeleri oldu. Macar dış ticaretinde Doğu Avrupa ülkelerinin payı 1985-1995 döneminde hızla düştü. Şirketler Yasası, Yatırımlar Yasası, 1995 Özelleştirme Yasası ve Mümessillik Yasası yabancı sermaye girişin kolaylaştırdı ve bu konuda çeşitli teşvikler sundu. 1996 yılına gelindiğinde dünyanın en büyük 40 çok uluslu şirketin 30'unun Macaristan'da yatırımı bulunuyordu: General Motors, Suzuki ve Opel bunlardan bir kaçıdır. Ülkenin en kârlı işletmeleri yabancı şirketler tarafından satın alındı. Örneğin; 20 Aralık 1993 tarihinde bir Amerikan – Alman Konsorsiyumu 875 milyon dolar karşılığında Macaristan Devlet Telefonu'nun %30'unu satın aldı. 1992-1997 döneminde ülkede gerçekleştirilen yabancı sermaye yatırımı 17,5 milyar doları aştı. 2000'e gelindiğinde ise bu rakam 20 milyar doları buldu.¹⁰⁸ Yabancı yatırımlar içinde en fazla paya sahip olan ilk beş ülke sırasıyla Almanya, Avusturya, Hollanda, Fransa ve ABD idi. 1996 yılında toplam 25.000'den fazla yabancı firma ülkede faal durumdaydı. Bunların başında Alman ve Amerikan firmaları geliyordu.¹⁰⁹

Polonya Halk Cumhuriyeti'nde 1980 yılında Polonya Birleşik İşçi Partisi iktidarına karşı Lech Walesa liderliğinde Dayanışma Sendikası örgütlendi. 1980-1981 yıllarında hükümet ile Dayanışma Sendikası arasında işçi hakları konusunda pazarlıklar sürdürüldü. Pazarlıklardan arzu edilen sonuç alınmadığı için kitlesel gösteriler ve genel grev düzenlendi. 18 Aralık 1981 tarihinde sıkıyönetim ilan edildi, Dayanışma Sendikası yasaklandı ve Walesa tutuklandı. Muhalefetin baskısı neticesinde 1982'de serbest bırakılan Walesa, 1983 yılında Nobel Barış Ödülü'ne layık görüldü. Yasaklandıktan sonra Dayanışma Sendikası faaliyetlerini gizlice devam ettirdi. 1987 yılından itibaren Dayanışma Sendikası, sosyalist sisteme karşı bir toplumsal harekete dönüştü. Ayrıca Polonya Katolik Kilisesi de 1980'li yıllarda anti-komünist muhalefetin güçlenmesinde önemli rol oynadı.¹¹⁰

4 Temmuz 1989 tarihinde yapılan ilk çok partili seçimlerde Polonya Birleşik İşçi Partisi parlamentodaki sandalyelerin %38'ini, Walesa liderliğindeki Dayanışma hareketi ise sandalyelerin %32'sini kazandı. Seçim sonrasında yeni hükümet,

---

¹⁰⁸ Vachudova, a. g. e., s. 190.

¹⁰⁹ Bkz.: Sezer, Çeşmecioğlu, a. g. e., s. 8-29, 63-99 ve Berend, a. g. e., 325-326.

Dayanışma'nın liderliğinde ve Tadeusz Mazowiecki başkanlığında “Büyük Koalisyon” olarak kuruldu.¹¹¹ Aralık 1990'da devlet başkanlığı seçimlerini kazanan Walesa, hızlı biçimde piyasa ekonomisine geçmeyi savunan Jan Krzysztof Bielecki'yi başbakanlığa atadı. Ayrıca Latin Amerika ülkelerinde danışmanlık yapmış olan Harvard Üniversitesi'nden ekonomi profesörü Jeffrey Sachs, neoliberal reformların uygulanması konusunda hükümete danışman olarak atandı.¹¹² Polonya, iktidar değişiminden kısa bir süre önce 12 Haziran 1989'da IMF'ye üye olmuştu bile.¹¹³ 4 Temmuz seçimi sonrasında ise, yeni çok partili parlamentoda ve çok partili hükümette serbest piyasa ekonomisine hızlı geçiş konusunda bir “reform uzlaşması” sağlandı. Bu uzlaşmaya parlamentoda yer alan Polonya Birleşik İşçi Partisi vekilleri de katıldı.¹¹⁴ Böylece 1948'den beri sürmekte olan İşçi Partisi iktidarı sona erdi, İşçi Partisi “Demokratik Sol İttifağı”na dönüştü ve ülke kapitalizm yoluna girdi:

Mazowiecki Hükümeti yeni ekonomi programını 1 Ocak 1990'da başlattı. Gıda, enerji ve barınma sübvansiyonları ile sağlık ve eğitim harcamaları azaltıldı. Ücret artışı, enflasyonun %20-60'ı oranında gerçekleştirildi. Böylece reel ücretler bir yıl içinde %40-80 oranında düşürülmüş oldu. Fiyatların serbest bırakılması neticesinde enflasyon oranı 1990'da %250'ye fırladı. Bu oran 1993'te %60'a geriledi. Devlet sübvansiyonlarının, kamu yatırım ve hizmetlerinin kısılması, reel ücretlerin düşmesi ve enflasyonun yükselmesi sonucunda toplumun genel yaşam standardı geriledi ve yoksulluk yaygınlaştı.

1 Ocak Programı 8.441 devlet işletmesini özelleştirme kapsamına aldı ve 1997 sonuna gelindiğinde bunların %27'sinin özelleştirilmesi tamamlandı. Program ayrıca özel işletmelerin kurulmasına müsaade etti. 1994 yılına gelindiğinde tarım dışı sektörlerde faaliyet gösteren özel işletmelerin sayısı 1,8 milyona ulaştı. Bunların %80'ni ticaret, hizmet ve ithalat alanlarında faaliyet gösteriyordu. 1994 yılında emek

---

¹¹⁰ Bkz.: Rothschild, a. g. e., s. 199-203 ; Stokes, a. g. e., s. 170-172 ve Judt, a. g. e., s. 585-589, 605-608.

¹¹¹ Millard, a. e. g., s. 42, 44.

¹¹² Bkz.: Jan B. de Weydenthal, “Poland's March Toward Capitalism”, **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 333-336 ; Weydenthal, “The First Hundred Days of Walesa's Presidency”, **Eastern Europe:...**, s. 336-339 ve Jeffrey Sachs, “The Plunge into Capitalism”, **Eastern Europe:...**, s. 340-344.

¹¹³ Karluk, a. g. e., s. 355.

¹¹⁴ Millard, a. e. g., s. 35.

gücünün %60'ı (5,3 milyon kişi), GSYİH'nın %55'ini üreten özel işletmelerde çalışmaktaydı. Özel sektörün sanayi içindeki payı ise 1996 yılında %52'ye yükselerek ilk defa kamusal payın önüne geçti. Dış ticaretin serbestleştirilmesi ile birlikte ithalat patlaması yaşandı ve dış ticaret açığı yükseldi. Eski sosyalist ülkeler ile olan ticaret hacmi azalırken, ABD ve AB ülkeleri ile olan dış ticaret hacmi hızla arttı.

1991 yılında Birleşik Girişim Yasası ve Yabancı Yatırım Yasası çıkarıldı, 1992 yılında Devlet Yabancı Sermaye İdaresi kuruldu. Böylece Polonya ekonomisi yabancı sermayeye açılmış oldu. Yabancı sermayeye özelleştirme sürecine katılım hakkı tanındı. Nitekim yabancı sermaye girişi en çok özelleştirme yoluyla gerçekleşti. Vergi indirim gibi teşvikler sunularak yabancı sermaye ülkeye çekilmeye çalışıldı. 1991-1997 döneminde toplam 20,6 milyar dolar tutarında yabancı sermaye girişi gerçekleşti. Dünya Bankası verilerine göre ise 1990-2000 döneminde gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımı 39 milyar doları buldu.¹¹⁵ Yabancı yatırımlarda firma sayısı bakımından Almanya, sermaye tutarı bakımından ise ABD ilk sırayı aldı. 1997 yılında ülkedeki toplam yabancı sermaye yatırımının %22,5'i ABD şirketlerine aitti. Ayrıca İtalya, Fransa, Hollanda, İngiltere, Avusturya, İsveç ve Güney Kore şirketleri de önemli miktarlarda yatırımlar gerçekleştirdiler. Kapitalizme geçişle birlikte Fiat, Ameritech International, France Telecom, General Motors, Pepsi-Cola, Unilever, Opel gibi dünya ekonomisinin devleri Polonya piyasasına giriş yaptılar. Bu şirketler özelleştirmelerden büyük pay aldılar. Örneğin Unilever, Polonya'nın temizlik malzemeleri üreten işletmesinin (Pollena Bydgoszcz) %80 hissesini satın aldı. Özelleştirmelere karşı en büyük tepki, özelleştirilen işletmelerde çalışmakta olan işçilerden geldi.¹¹⁶

Romanya Sosyalist Cumhuriyeti'nde Ion Iliescu ve Petre Roman liderliğindeki Ulusal Kurtuluş Cephesi Aralık 1989'da Devlet Başkanı Nicolae Ceauşescu'ya ve Romanya Komünist Partisi iktidarına karşı toplumsal ayaklanma başlattı. Liberal-milliyetçi subayların ve üst düzey yöneticilerin desteğini arkasına alan ayaklanma başarıya ulaştı. Ceauşescu, eşi Elena ile birlikte kurşuna dizildi.

---

¹¹⁵ Vachudova, a. g. e., s. 190.

¹¹⁶ Bkz.: Cengiz Ersun, Muhsin Akgür, **Polonya Ülke Profili**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1998, s. 20-34, 49-52, 73-77 ve Berend, a. g. e., s. 327-329.

Kanlı darbeyi Mayıs 1990 seçimleri takip etti. Batılı devletlerin desteğini alan Kurtuluş Cephesi, %66 oy oranı ile seçimlerden birinci parti çıktı. Ilescu Devlet Başkanı seçilirken, Roman da başbakanlık makamına yerleşti. Fransız ve Amerikan anayasalarının etkisi altında hazırlanan yeni Romanya Anayasası Aralık 1991’de kabul edildi. 1992 seçimlerinde tekrar birinci parti olmayı başaran Kurtuluş Cephesi yeni hükümeti oluştururken, Ilescu da ikinci defa devlet başkanı seçildi. Bir yıl sonra Romanya Komünist Partisi, Romanya Sosyal Demokrasi Partisi’ne dönüştü¹¹⁷

Politik arenada gerçekleştirilen kanlı iktidar değişimini hızlı ekonomik değişim süreci takip etti. Romanya’da sosyalizmden kapitalizme geçiş süreci, 1990-1993 yıllarında uygulamaya sokulan özelleştirme, fiyatların serbestleştirilmesi, ticaretin serbestleştirilmesi ve devlet sübvansiyonlarının kaldırılması reformları ile başladı.¹¹⁸

Romanya hükümeti 1991 yazında geniş kapsamlı özelleştirme programı başlattı. Program, devlete ait olan 6.200 işletmeyi özelleştirme kapsamına aldı. İşletmelere ait hisse senetleri satışa çıkarıldı. Haziran 1992’de toplam 4,3 milyon hisse senedi özel şahıslara satıldı. Ayrıca devlete ait olan topraklar da özelleştirme programına dahil edildi. Daha önceden kamulaştırılmış olan topraklar altı milyon kişiye geri verildi. Özel sektör, en hızlı biçimde ticaret, turizm ve hizmet sektörlerinde gelişti. Eylül 1992’ye kadar toplam 362.000 özel işletme kuruldu. Özel sektör 1992 yılında GSYİH’nın %25’ini, istihdamın %33’ünü; 1993 yılında hizmetlerin %45’ini ve perakende ticaretin %47’sini; 1994 yılında GSYİH’nın üçte birini, istihdamın %37,5’ini kapsıyordu. Özelleştirme programına rağmen 1998 yılına gelindiğinde mobilya, kâğıt, cam, inşaat, tekstil, deri, gıda sektörlerinde halen 716 devlet işletmesi, buna karşılık 415 özelleştirilmiş işletme ve 265 özelleştirme

---

¹¹⁷ Romanya’da politik alanda yaşanan değişim ve darbe süreci hakkında bkz.: Vlad Georgescu, **The Romanians: A History**, London, I. B. Tauris & Co. Ltd. Publishers, 1991, s. 279-297 ve Peter Siani-Davies, “The Revolution after the Revolution”, **Post-Communist Romania: Coming to Terms with Transition**, Ed. Duncan Light, David Phinnemore, New York, Palgrave Publishers, 2001, s. 15-30.

¹¹⁸ Bkz.: Alan Smith, “The Transition to a Market Economy in Romania and the Competitiveness of Exports”, **Post-Communist Romania: Coming to Terms with Transition**, Ed. Duncan Light, David Phinnemore, New York, Palgrave Publishers, 2001, s. 129-136 ; Ioan Ianoş, “Economic Transition and Urban Industrial Employment in Post-Communist Romania”, **Post-Communist Romania:...**, s. 192-201 ; Daniela Dumbraveanu, “The Challenge of Privatization: the Tourist Accommodation Industry in Transition”, **Post-Communist Romania:...**, s. 211-214 ve Milica Zarkovic Bookman, **Economic Decline and Nationalism In The Balkans**, New York, St. Martins Press, 1994, s. 93-94.

aşamasında işletme mevcut idi. 1999 yılında özel sektörün GSYİH içindeki payı %50'ye yükseldi.¹¹⁹

1994 yılına kadar toplam 700 milyon yabancı sermaye ülkeye giriş yaparak özelleştirmelerden pay aldı. Örneğin; Romanya'nın denizcilik işletmesini Yunanistanlı bir şirket, kimya sanayi işletmesini ise bir Amerikan şirketi satın aldı. 1990-2000 döneminde Romanya'da 5 milyar dolar tutarında yabancı doğrudan yatırım gerçekleşti.¹²⁰

Fiyatların devlet kontrolünden çıkarılıp serbestleştirilmesi programı Mayıs 1990'da başlatıldı. Takip eden ilk üç yıl içinde fiyatların serbestleştirilmesi süreci devam etti. Bu süreç enflasyon artışına neden oldu. Haziran 1991 – Haziran 1992 döneminde fiyatlar %228 arttı. 1993'te enflasyon oranı %200 olarak gerçekleşti. Enflasyon karşısında reel ücretler eridi ve böylece ücretli kesimin yaşam standardı düştü.

İşletmelere verilen devlet sübvansiyonları Ocak-Eylül 1992'de, başlıca tüketim ürünleri ve hizmetler için verilen devlet sübvansiyonları ise Mayıs 1993'te kaldırıldı. Devlet sübvansiyonlarından mahrum kalan çok sayıda işletme iflas etti. İflaslar neticesinde işsizlik arttı. İç ve dış ticaretin serbest bırakılması ise dış ticaret açığını arttırdı. Uygulanan neoliberal reformlar, işsizliği arttırdı, yoksulluğu yaygınlaştırdı ve genel yaşam standardını gerilettiler. Bu nedenle (özellikle 1990'ların ilk yarısında) çok sayıda grevler ve kitlesel gösteriler düzenlenerek ekonomik reformlar ve hükümet protesto edildi.

İlk sosyalist devrimin gerçekleştiği SSCB'de sosyalist sistemin tasfiyesi ve kapitalizme geçiş süreci 1988 yılında başlatıldı: 11 Mart 1985 tarihinde SBKP Genel Sekreterliği'ne seçilen Gorbaçov, 1987'de Glastnost ve 1988'de Perestroika sürecini başlattı. Perestroika'nın bir parçası olarak Mayıs 1988 tarihinde Kooperatifler Yasası çıkarıldı. Bu yasa, devlet işletmeleri sistemiyle yan yana işleyecek olan özel ticari işletmelerin ve anonim şirketlerin kurulmasına müsaade etti. "Kooperatifler" adı altında kurulan bu özel işletmeler ve özel anonim şirketler, SBKP üst düzey yöneticileri (bürokratlar) ve devlet işletmelerinin yöneticileri (teknokratlar) tarafından kuruldu. Yani kooperatifler, bürokratik-teknokratik yöneticiler

---

¹¹⁹ Sergi, v.d., a. g. e., s. 29.

tarafından kendi özel işleri olarak kuruldu. 1989 yılında ise, kooperatiflerin kendi özel ticaret bankalarını kurmalarına izin verildi. Bu kooperatifler, SSCB’de – ama özellikle de Rusya’da – bürokratlar ve teknokratlar için özel sermaye biriktirme olanağı yarattı. Kooperatifler, devlet işletmeleri ile “özel bir işbirliği” içinde çalışıyorlardı: Kooperatifler, devlet işletmeleri tarafından üretilen ürünleri son derece düşük fiyat üzerinden (resmi fiyatlardan) satın alıyor ve ardından piyasaya (yani doğrudan tüketicilere) yüksek fiyattan satıyorlardı. Bu şekilde sermaye biriktiren kooperatif, ayrıca sermayesini kendisine bağlı olarak kurulmuş olan ticari bankaya yatırıyor. Ticari banka ise, parayı hem devlet işletmelerine hem de doğrudan tüketicilere kredi olarak dağıtıp belli bir faiz üzerinden geri topluyor ve sermaye birikimini arttırıyor. Böylece SSCB’nin resmen yıkılışının arifesinde, kooperatifler vasıtasıyla bürokratik-teknokratik yöneticilerin elinde özel sermaye birikmeye başladı.¹²¹

SSCB Halk Temsilcileri Kongresi 13 Mart 1990 tarihinde, SBKP dışında başka partilerin kurulmasına izin vermeyen 6. Maddede değişiklik yaparak çok partili sisteme geçişin önünü açtı ve SBKP’nin politik tekeli sona erdirdi. Aynı ay içinde Litvanya SSCB’den bağımsızlığını ilan etti. Böylece SSCB’nin parçalanma süreci başlamış oldu.

19 Ağustos 1991’de, Başkan Yardımcısı Yanyev’in ülke yönetimini üstlendiği ve altı aylık bir süre için Olağanüstü Hal Komitesi’nin tüm yönetim yetkileriyle donatıldığı açıklandı. 12 Haziranda Rusya Cumhuriyeti Devlet Başkanı seçilmiş olan Boris Yeltsin yönetimi ile ordunun büyük bir bölümü Yanyev’e destek vermeyince, bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı ve Gorbaçov 21 Ağustosta görevine geri döndü. Üç gün sonra Gorbaçov, SBKP Genel Sekreterliği görevinden istifa etti ve SBKP Merkez Komitesi’nin dağılmasını istedi. Bunun üzerine SBKP, Yüksek Sovyet kararıyla 29 Ağustosta lağvedildi.

8 Aralıkta Brest’te bir araya gelen Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya liderleri SSCB’nin daha fazla var olamayacağını açıkladılar ve Bağımsız Devletler Topluluğu’nu kurdular. 21 Aralıkta Almata’da yapılan zirvede Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Özbekistan, Tacikistan, Ermenistan ve

---

¹²⁰ Vachudova, a. g. e., s. 190.

Moldavya Topluluğa üye oldular. Gürcistan gözlemci devlet statüsünde Topluluğa katılırken, Baltık cumhuriyetleri (Letonya, Estonya, Litvanya) yeni oluşumun dışında kalmayı tercih ettiler. Kurucu anlaşmaya göre Topluluğun amaçları (1) üye devletler arasında ekonomik, toplumsal ve kültürel işbirliğini geliştirmek, (2) temel hak ve özgürlükleri güvence altına almak ve (3) silahsızlanmayı sağlamaktır. Ayrıca anlaşmaya göre üye devletler birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı gösterecek ve mevcut sınırlar muhafaza edilecektir. Zirvede, Rusya'nın, SSCB'nin BM'deki yerini alması da onaylandı.

Bu anlaşma çerçevesinde Rusya, 24 Aralıkta BM'de SSCB'nin yerini devraldı. 1 Aralık 1988'den beri SSCB Devlet Başkanlığı görevini sürdürmekte olan Gorbaçov, baskılar ve ülkede yaşanan politik krizler nedeniyle 25 Aralıkta görevinden istifa etti. Aynı gün Rusya Yüksek Sovyeti, "Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti"nin adını "Rusya Federasyonu" olarak değiştirdi. Bir gün sonra ise SSCB Parlamentosu SSCB'nin dağıldığını resmen açıkladı. Böylece, 30 Aralık 1922 tarihinde resmen kurulmuş olan SSCB 69 yıl sonra yıkılmış oldu.

SSCB'yi oluşturan on beş Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti yıkılış sürecinde kendi bağımsızlıklarını ilan ettiler: Litvanya (11 Mart 1990), Ermenistan (23 Ağustos 1990), Gürcistan (31 Mart 1991), Estonya (20 Ağustos 1991), Letonya (21 Ağustos 1991), Ukrayna (24 Ağustos 1991), Beyaz Rusya (25 Ağustos 1991), Moldavya (27 Ağustos 1991), Azerbaycan (30 Ağustos 1991), Kırgızistan ve Özbekistan (31 Ağustos 1991), Tacikistan (9 Eylül 1991), Türkmenistan (27 Ekim 1991), Kazakistan (16 Aralık 1991) ve en son olarak Rusya Federasyonu (26 Aralık 1991). Böylece SSCB'nin yıkılışı ile birlikte on beş yeni bağımsız devlet ortaya çıkmış oldu.¹²²

Dünyanın en büyük ülkesi olan SSCB'nin yıkılışı ve parçalanması korkulduğu gibi büyük savaşlara neden olmadı. Parçalanma sürecinin savaşız biçimde gerçekleşmesinin başlıca nedenleri şunlardır: (1) En büyük ve en güçlü ardıl devlet olan Rusya, diğer on dört ardıl devlete karşı saldırgan / yayılcı bir dış politika uygulamadı ve eski SSCB coğrafyasında barışın hakim olması için özel

---

¹²¹ Chossudovsky, a. g. e., s. 273.

¹²² Gorbaçov dönemi ve SSCB'nin yıkılış süreci hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Woodford McClellan, **Russia: The Soviet Period and After**, New Jersey, Prentice Hall, 1994, s. 300-343 ; Reneo Lukic, Allen Lynch, **Europe from the Balkans to the Urals: Disintegration of Yugoslavia**

gayret sarf etti. Çünkü Moskova yönetimi, eski SSCB coğrafyasında ortaya çıkacak savaşların ekonomik, ticari, politik ve güvenlik açısından Rusya'ya zarar vereceğini düşünüyordu. (2) Diğer ardıl devletlerde yaşayan Rus toplulukları anavatanına (Rusya'ya) katılmak için harekete geçmediler. Bunun iki önemli nedeni; Moskova yönetiminin diğer ardıl ülkelerde yaşayan soydaşlarını bu yönde cesaretlendirmemesi ve Rus azınlıklara geniş kültürel hakların tanınmasıdır. (3) Rusya'nın girişimiyle kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu, ekonomik, politik ve askeri meselelerin ardıl devletler arasında "barışçıl biçimde" görüşülmesi için politik - diplomatik zemin yaratı. (4) Diğer ardıl devletler, Rusya ile, Rusya'nın "hayati ulusal çıkar" olarak değerlendirdiği konularda anlaşmazlığa, rekabete ve çatışmaya girmemeye büyük "özen" gösterdiler.¹²³

Barışçıl parçalanma sonrasında eski SSCB coğrafyasında kapitalizmin yapılandırılması çalışmaları / süreci, yeni kurulan on beş ardıl ülkede 1990'lı yıllar boyunca hızlı biçimde devam ettirildi. Ardıl ülkeler arasında en büyüğü ve en güçlüsü *Rusya Federasyonu*'dur. Gorbaçov ile başlayan kapitalizmin yapılandırılması çalışmaları, Rusya Federasyonu'nda 1992'den itibaren Boris Yeltsin yönetimi tarafından devam ettirildi.

Rusya'da kapitalizme geçiş, sosyalist sistemden kalma bürokratik-teknokratik yönetici elit tarafından Yeltsin liderliğinde yürütüldü. Sürecin yönetimine sivil toplumun katılımı son derece sınırlı oldu. Devlet organlarını / kurumlarını kontrol eden yönetici elit, zenginleşmek için politik gücünü ekonomik alana taşıdı. Böylece kapitalizme geçiş sürecinde yasal veya yasa dışı yollardan büyük zenginlikler elde edildi. Bu zenginliğin önemli bir bölümü, yabancı sermaye ile kurulan ortaklıklar çerçevesinde elde edildi ve yabancı ortaklar vasıtasıyla yurt dışındaki "güvenli hesaplara" taşıdı. Kapitalizme geçiş süreci ile yönetici elitin ülke zenginliğini yağmalaması ele ele yürüdü. Bunun doğal sonucu işsizliğin artması, yoksulluğun

---

and of the Soviet Union, New York, Oxford University Press, 1999, s. 20-25, 119-143 ; Judt, **a. g. e.**, s. 590-604, 643-659 ve Uçarol, **a. g. e.**, s. 980-986.

¹²³ Kasım 2003'te Mikheil Saakashvili'nin iktidara gelmesinden itibaren bu "özeni" göstermeyen Gürcistan, 2008 Ağustosunda Rus ordusunun saldırısına uğradı.

Bkz.: Caner Sancaktar, "Gürcistan ve Kosova: Rus – Amerikan Mücadelesinin Av Sahası", (Çevrimiçi) , <http://www.tasam.org/index.php?altid=2506&syf=1>, 11 Ağustos 2008 ve Sancaktar, "Kosova'dan Abhazya ve Güney Osetya'ya: Batı'nın Tutarsızlığı", (Çevrimiçi) <http://www.tasam.org/index.php?altid=2536&syf=1>, 28 Ağustos 2008.

yaygınlaşması, gelir dağılımının bozulması, suç oranının artması, toplumsal-bölgesel eşitsizliklerin derinleşmesi ve mafyalaşma oldu.¹²⁴

Kapitalizme geçiş süreci IMF, Dünya Bankası ve merkez kapitalist devletler (ABD ve AB) tarafından teşvik edildi ve desteklendi. Uygulanan neoliberal reformlar karşılığında Rusya'ya 1992-1998 döneminde IMF tarafından 5,4 milyar dolar ve 1997'ye kadar Dünya Bankası tarafından 4,63 milyar dolar kredi verildi. Rusya, Haziran 1992 ve Haziran 1993 tarihlerinde sırasıyla IMF'ye ve Dünya Bankası'na üye oldu.

IMF, Dünya Bankası ve merkez kapitalist devletler ile yapılan görüşmelerin sonucunda hazırlanan "Makro Ekonomik Reform Programı" 2 Ocak 1992'de uygulamaya sokuldu. Program, Latin Amerika ve Afrika çevre ülkelerinde uygulanan neoliberal reformlardan farklı değildi: Devlet işletmelerinin özelleştirilmesi, fiyatlar üzerindeki devlet kontrolünün kaldırılması, ticaretin serbestleştirilmesi, işletmelere verilen devlet sübvansiyonlarının sona erdirilmesi, özel mülkiyet haklarının genişletilmesi, yabancı sermaye girişine müsaade edilmesi, yabancı sermayeye teşviklerin sağlanması, ulusal paranın (Ruble) devalüe ve konvertible edilmesi, ücret artışlarının sınırlandırılması (daha doğrusu reel ücretlerin düşürülmesi), ithalata uygulanan çeşitli gümrük tarifelerinin azaltılması, kamu yatırımlarının ve toplumsal harcamaların kısılması.

Bu program uygulamaya girer girmez enflasyon hızla yükseldi, rublenin dolar karşısında değeri düştü ve ortalama ücretler aylık 10 doların altına geriledi. 1992-1993 yıllarında reel ücretlerde ortalama %80 düşüş yaşandı. Kamu yatırımlarının ve toplumsal harcamaların azaltılması politikası gereği eğitim ve sağlık hizmetleri paralı hale getirilirken, çok sayıda müze, tiyatro, spor salonu gibi sanatsal, kültürel, toplumsal mekânlar kapatıldı. Yani işçi sınıfı başta olmak üzere Rusya toplumunun yaşam standardı hızlı biçimde geriledi. Rusya Bilimler Akademisi mensubu bir ekonomist, Eylül 1992'de toplumsal yoksullaşmayı şöyle özetliyor:

"Komünist sistemde bizim yaşam standardımız hiçbir zaman yüksek değildi. Ancak herkesin işi vardı ve insanın temel ihtiyaçları ve temel toplumsal hizmetler, Batı

---

¹²⁴ Bkz.: Murat Arık, "Controversies of the Post-Communist Transition", *Eurasian Studies*, Vol. 16, Ankara, TİKA, 1999, s. 57-68.

standartlarına göre ikinci sınıf olsa da bedavaydı ve kullanılabilirdi. Fakat şimdi Rusya'nın toplumsal koşulları Üçüncü Dünya'dakilere benzedi.”¹²⁵

Dolayısıyla uygulamaya konan Ocak 1992 programı, yani neoliberal reformlar, “Batı'nın iddia ettiği gibi Batı tarzı toplumsal demokrasiyi inşa etmeyi değil, eski bir düşmanı etkisiz hale getirmeyi ve Rusya'nın büyük bir kapitalist güç olarak gelişmesini engellemeyi hedefliyordu.”¹²⁶ “Eski düşmanı etkisiz hale getirmek” amacıyla radikal bir özelleştirme programı Yeltsin yönetimine kabul ettirildi ve uygulandı. Bu aslında, Rusya'nın sahip olduğu doğal kaynakların ve ekonomik varlıkların (fabrikalar, bankalar, gayrimenkuller, çeşitli tesisler, üretim araçları, vb...) yağmalanması idi.

Ekonomik varlıklar açık arttırmaya çok düşük fiyatlarla sokuluyor ve en yüksek fiyatı veren şirkete satılıyordu. Açık artırma başlangıç fiyatları ruble üzerinden bilinçli olarak düşük tutuluyordu. Örneğin; Moskova Belediyesi'ne ait olan kent merkezindeki apartman daireleri sadece 3 ruble fiyatla açık arttırmaya sokuldu. Özelleştirilen ekonomik varlıklar yerli ve yabancı sermaye tarafından satın alındı. Yerli sermaye, yönetici elitlerden, tüccarlardan ve mafyadan geliyordu. Özellikle de devlet içine sızmış, yani devlet yöneticileri ile ilişki içinde olan mafya grupları özelleştirme sürecinden büyük pay aldılar. 1993 yılında Rusya'daki ticari bankaların ve Moskova'daki gayrimenkullerin yarısı özelleştirme adı altında yönetici elitlerin ve mafya gruplarının eline geçti.

Özelleştirme politikası neticesinde Rusya'nın en kârlı sektörleri, “ortak girişim” adı altında yabancı firmaların eline geçti. Örneğin; İngiliz British Airways ile Rus Aerflot ortaklığı, Rusya Havayolları'nın iç seferlerinin işletimini satın aldı. Amerikan Marlboro ve Philip Morris şirketleri, iç piyasaya tütün ürünler satan devlet tütün işletmesini satın aldılar. 1993-1997 döneminde ülkeye giren toplam yabancı sermaye tutarı 21 milyar doları aştı. Yabancı sermaye en çok AB ülkeleri, ABD ve Kanada'dan geliyordu. Yabancı şirketler ile ortaklık kurarak büyük servetler biriktiren Rus komprador sınıfı gelişti. Komprador kapitalistlerin çoğunluğu bürokrasi, teknokrasi ve mafya kökenliydi.

---

¹²⁵ Aktaran Chossudovsky, **a. g. e.**, s. 271.

¹²⁶ **A. e.**, s. 274.

Özelleştirme süreci pek çok işletmenin iflasına ve yüz binlerce işçinin işsiz kalmasına neden oldu. Çünkü özelleştirme politikası gereği, devletin işletmelere verdiği sübvansiyonlar sona erdirildi. Destek alamayan işletmeler iflas etti. Bunların bir kısmı özelleştirildi, bir kısmı ise bakımsızlıktan hurdaya dönüştü. Özelleştirme politikası, bilim adamlarını ve üst düzey mühendisleri de içeren “ucuz Rus emekgücü rezervi” yarattı. Bunlardan nitelikli olanları merkez kapitalist ülkelere transfer edildi.

Özelleştirme politikası ticaretin serbestleştirilmesi politikası ile birleşince, doğal kaynaklar ve üretim araçları dünya piyasalarındaki fiyatların çok altından Batılı şirketlere satılmaya başlandı: Önce yerli Rus tüccar Rusya’daki devlet işletmelerinden doğal kaynakları ve üretim araçlarını çok ucuza ruble üzerinden satın alıyor ve ardından dolar üzerinden Batılı tüccarlara satıyor. Böylece hem yerli Rus tüccar sermaye birikimi sağlıyor, hem de Batılı şirketler Rusya’nın doğal kaynaklarını ve üretim araçlarını dünya piyasalarının çok altında bir fiyatla ele geçirmiş oluyordu.

Ticaretin serbestleştirilmesi politikası Rus tüccar kapitalist sınıfını geliştirdi, merkez kapitalist ülke mallarını Rus piyasasına soktu ve yerli üretimi baltaladı: Toplumun büyük kesimi yoksullaşırken, eş zamanlı olarak küçük bir azınlık grup (tüccarlar, kompradorlar, bürokratik-teknokratik yöneticiler ve mafya grupları) aşırı zenginleşti. Bu zengin azınlığın lüks tüketim talebi Batı’dan gelen lüks ürünler ile karşılandı. Lüks tüketim ürünlerinin ithalatını yapan Rus tüccarlar bu işten büyük miktarlarda sermaye birikimi sağladı. İthalatın serbestleştirilmesi aynı zamanda yerli sanayinin gerilemesinde rol oynadı.

Ocak 1992 Reformları, Rus ekonomisini IMF, Dünya Bankası ve merkez kapitalist devletlere bağımlı hale getirdi. Ayrıca toplumun büyük kesimi yoksullaştı. Bu duruma karşı ilk muhalefet Duma içinden geldi. Kendilerini Yurttaşlar Birliği olarak adlandıran vekiller, Devlet Başkanı Yeltsin’e ve onun Başbakanı Yegor Gaydar’a karşı sert bir muhalefet başlattılar. Bu gruba göre, merkezi devlet güçlendirilmeli ve ekonomide aktif rol üstlenmeliydi. Yurttaşlar Birliği muhalefeti kısa sürede hem Duma içinde hem de sokakta güçlendi. Kitlesele protestolar arttı. Yurttaşlar Birliği’nin önerileri doğrultusunda Duma, özelleştirmeleri yavaşlatan, yabancı sermayenin girişine kısıtlamalar koyan, devlet sübvansiyonlarının ve

toplumsal harcamaların kısılmasını zorlaştıran yasaları 1993 yılı içinde kabul etti. Bunun üzerinde Yeltsin, Devlet Başkanlığı makamının kendisine tanıdığı yetkiyi kullanarak 21 Eylül 1993 tarihinde Anayasayı “geçici olarak” askıya aldı ve Duma’yı dağıttı.

Muhalefeti bastıran Yeltsin yönetimi Ekim ayında, Ocak 1992 Programını devam ettirme kararı aldı. Akabinde IMF, Dünya Bankası ve Batılı finans kuruluşlarından yeni krediler geldi. 1997 yılında Başkan Yeltsin, “Yeni Ekonomik Düzen” adlı bir programı açıkladı. Buna göre savunma harcamaları azaltıldı, katma değer vergi oranları yükseltildi, toplumsal hizmetler ve kamusal yatırımlar kısıldı, tüketiciye ve sanayiye verilen devlet sübvansiyonları kesildi ve 1992’den itibaren dış ticarete başlatılmış olan serbestleşme süreci daha da ilerletildi. Ayrıca yeni program, enerji, gaz ve demiryolu taşımacılığı sektörlerinin özelleştirilmesinin önünü açtı. 1997 yılına kadar toplam 129.600 işletme özelleştirildi. 1997 yılına gelindiğinde istihdamın %80’i ve sanayi üretiminin %85’i özel sektör tarafından karşılanıyordu.

IMF, Dünya Bankası ve merkez kapitalist devletler tarafından önerilen ve Yeltsin yönetimi tarafından uygulanan neoliberal politikalar, sadece kapitalist ekonomi ilişkilerini yapılandırmakla kalmadı, aynı zamanda Rus ekonomisini iyice zayıflattı ve kırılğan hale getirdi: Dış borç miktarı 1995 yılına gelindiğinde 120 milyar doları aştı; 1992, 1993, 1994, 1995 ve 1996 yıllarında GSYİH sırasıyla %19, %12, %15, %4 ve %6 küçüldü; 1993-1997 döneminde resmi rakamlara göre işsizlik oranı %5,5’ten %9,3’e yükseldi; 1993-1996 döneminde kişi başına düşen milli gelir 4.950 dolardan 4.229 dolara geriledi; 1992, 1993 ve 1994 yıllarında enflasyon oranları sırasıyla %2.600, %900 ve %320 olarak gerçekleşti.¹²⁷

1998 yılında Rusya kamuoyu üzerinde yapılan bir anket çalışmasına göre; Rusların çok büyük bir kesimi 1989-1991 yıllarında, yani sosyalist rejimin çöktüğü günlerde, yaşanılmakta olan büyük dönüşüm ve gelecek hakkında son derece olumlu düşüncelere sahip idi. Kapitalizme geçiş ile birlikte daha fazla zenginlik, daha fazla tüketim ve daha fazla özgürlük umut ediliyordu. Fakat bunun tersine 1990’lı yıllar boyunca, yani kapitalizme geçişin en sert biçimde yaşandığı yıllarda işsizlik arttı,

---

¹²⁷ Rusya’da 1990 sonrasında kapitalizme geçiş süreci hakkında bkz.: Chossudovsky, a. g. e., s. 269-291 ; Stevan Rosefielde, **Russian Economy: From Lenin to Putin**, Oxford, Blackwell Publishing,

yoksulluk yaygınlaştı, toplumsal hizmetler geriledi, gelir dağılımında büyük uçurumlar oluştu ve kitleleri dışlayan otoriter politik iktidar oluştu. Tüm bu olumsuzluklar, geçiş sürecinin başında Rus kamuoyunda var olan umutlu havayı 1990'ların sonunda büyük bir hayal kırıklığına dönüştürdü. Böylece hükümete ve iktidardaki politikacılara karşı nefret ve güvensizlik arttı.¹²⁸ Bu durum, kaçınılmaz olarak hem politik iktidarda hem de ekonomi yönetiminde değişime neden oldu.

Mayıs 2000'de göreve gelen Vladimir Putin yönetimi, merkez kapitalist devletler, IMF ve Dünya Bankası tarafından önerilen neoliberal ekonomi politikalarından uzaklaştı. Devlet otoritesini güçlendirmek amacıyla; merkezi yönetim ve hukuksal yapı güçlendirildi, organize suç örgütleri çökertildi, yolsuzlukla mücadeleye büyük önem verildi ve SSCB'den miras kalan Rus Ordusu modernize edildi. Ekonomiyi toparlamak ve kalkınmayı sağlamak amacıyla; sanayide ve altyapıda geniş kapsamlı devlet yatırımları gerçekleştirildi, yerli ve yabancı sermaye hareketleri üzerinde yeni kontrol mekanizmaları geliştirildi, enerji, iletişim, ulaştırma gibi stratejik sektörlerde özelleştirmelere sınırlama getirildi, yerli sanayiye koruyacak biçimde ithalat rejimi yeniden düzenlendi ve tarıma verilen devlet sübvansiyonları arttırıldı. Ayrıca Putin yönetimi, Rus halkının refah seviyesini arttırmak amacıyla, neoliberal önerilerin aksine, toplumsal hizmetleri ve harcamaları arttırıldı. Böylece Rus devleti, ekonomisi ve toplumu 2000 yılından itibaren toparlanma ve merkez kapitalist devletlerin etkisinden kurtulma sürecine girdi.¹²⁹

Rusya gibi diğer eski SSCB cumhuriyetleri de parçalanma sonrasında kapitalizme geçiş sürecine girdiler. Son olarak bu cumhuriyetlerden birisi olan *Ukrayna*'yı kısaca ele alalım:

Ukrayna, ekonomi, askeriye ve teknoloji alanlarında Rusya'dan sonra SSCB'nin en gelişmiş ve en güçlü cumhuriyeti idi. Ukrayna'da kapitalizme geçiş süreci 1992 yılında çıkarılan yeni yasalar ve uygulamaya sokulan yeni ekonomi programı ile başlatıldı. Mülkiyet Yasası ve Toprak Yasası ile birlikte vatandaşların ve yabancıların özel mülk edinmelerine, özel işletme kurmalarına ve özel mülkü

2007, s. 165-191 ve Zehra Mumcu, Meltem Türkoğlu, **Rusya Federasyonu Ülke Profili**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1998, s. 9-33.

¹²⁸ Howard, a. g. e., s. 136-144.

¹²⁹ Putin dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Dale R. Herspring, **Putin's Russia**, Lanham, Rowman&Littlefield, 2007.

ticari amaçla kullanmalarına izin verildi. Özelleştirme süreci 1992’de başlatıldı ve 1 Temmuz 1996 tarihine kadar toplam 40.657 işletme özelleştirildi. Özelleştirme en fazla hafif sanayi, kimya sanayi, metalürji, makine imalatı, inşaat ve tıbbi cihaz imalatı sektörlerinde gerçekleştirildi.

Mart 1992’de yürürlüğe giren Yabancı Sermaye Yasası ile birlikte ülkeye yabancı sermaye girişi başladı. Yasa, ülkede yatırım yapacak olan yabancı sermayeye geniş güvenceler ve teşvikler sundu. Haziran 1996’ya kadar Ukrayna’ya gelen yabancı sermaye miktarı toplam 1.083 milyar dolardır. Bu dönemde Ukrayna’da en fazla yatırım yapan ilk beş ülke sırasıyla ABD, Almanya, Rusya, İngiltere ve Hollanda oldu. Diğer eski sosyalist ülkelerde olduğu gibi Ukrayna’da da kapitalizme geçiş ile birlikte iç ve dış ticaret serbestleştirildi, fiyatlar üzerinde devlet kontrolüne son verildi, devlet sübvansiyonları kesildi ve kamusal yatırımlar / hizmetler azaltıldı.

Tüm bu ekonomik reformlar ABD, AB, Dünya Bankası ve IMF tarafından desteklendi. AB ile Ukrayna arasında Haziran 1995’te Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması yürürlüğe girdi. Bu anlaşma, “serbest piyasa ekonomisine geçiş” karşılığında Ukrayna’ya teknik ve ekonomik yardımları başlattı. 1992-1997 yıllarında ABD’den en fazla ekonomik yardım alan ikinci ülke (İsrail’den sonra) Ukrayna oldu. IMF’den Ekim 1994’te Sistem Değişim Programı adı altında 742 milyon dolar ve Mayıs 1995’te Stand-By Anlaşması çerçevesinde 1,57 milyar dolar kredi alındı. Ayrıca Dünya Bankası ve daha başka Batılı finans kuruluşlarından da büyük yardımlar geldi.

Kapitalizme geçiş sürecinde Ukrayna ekonomisi büyük çöküş yaşadı: Bağımsızlık öncesinde sıfır olan dış borç 1996 sonuna gelindiğinde 9,8 milyar dolara tırmandı, 1992-1997 döneminde GSYİH reel olarak %61 küçüldü, bağımsızlık öncesinde “tam istihdam” durumunun yaşandığı Ukrayna’da 1997’ye geldiğinde 2 milyon işsiz mevcuttu, 1996 yılında enflasyon oranı %35’i buldu.¹³⁰

* * *

---

¹³⁰ Daha fazla bilgi için bkz.: Cengiz Ersun, Tezer Palacıoğlu, **Ukrayna Ülke Profili**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1997, s. 6-14, 18-22, 32-34, 38-57.

Buraya kadar incelenmiş olan on Avrupalı sosyalist ülkede (Arnavutluk, Bulgaristan, Doğu Almanya, Çek, Slovakya, Macaristan, Polonya, Romanya, Rusya, Ukrayna) sosyalist sistemin tasfiye edilmesi ve kapitalizme geçiş süreci benzer özellikleri ve sonuçları içermiştir. Bu benzerlikleri aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

(1) Avrupalı sosyalist sistemin tasfiyesi ve kapitalizme geçiş süreci, neoliberal politikaları içeren ekonomik reformlar üzerinden gerçekleştirildi. Bu reformlar ve değişim-dönüşüm süreci IMF, Dünya Bankası ve merkez kapitalist devletler (ABD, AB ve Japonya) tarafından teşvik edildi ve desteklendi. Örneğin; Kasım 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkıldığı günlerde AT (1991'den itibaren AB) Yürütme Komisyonu, Polonya ile Macaristan'a 6,5 milyar dolar ekonomik yardım yapma kararı aldı. Aynı ay içinde ABD Başkanı Bush, bu iki ülkeye yönelik 1 milyar dolar ekonomik yardımı öngören kararnameye imzasını attı. Macaristan 1993 yılında IMF ve Dünya Bankası'ndan 2,5 milyar dolardan fazla kredi aldı. 1989-1993 yıllarında Batılı kapitalist ülkelerden, kapitalizme geçiş sürecinde olan Doğu Avrupa ülkelerine gelen ekonomik yardım tutarı 35 milyar doları buldu.¹³¹ Bulgaristan, IMF denetimi altında uygulanan ekonomi reformları karşılığında Eylül 1998'de 860 milyon dolar kredi ile "ödüllendirildi".¹³² Tüm bu parasal "yardımlar", önerilen neoliberal reformların uygulanması ve kapitalizme geçiş sürecinin hızlandırılması koşuluyla verildi. 1990 sonrasında Balkan ve Doğu Avrupa ülkeleri yüzlerini AB'ye döndüler. Temel amaçları Birliğe katılabilmek idi. Bu konudaki temel motivasyon unsurları, kapitalizme geçişi "geri dönülemez" bir süreç haline getirmek, "Avrupa ailesi"nin bir parçası olmak ve Batı'nın güvelik şemsiyesi altına girmek idi. AB'nin şartı ise; insan hakları, hukukun üstünlüğü, azınlık hakları, çoğulcu demokrasi ve "işleyen piyasa ekonomisi" idi. Dolayısıyla, AB'den gelen yardımlar bu kıstaslara bağlandı. AB yardımlarının temel amacı ise, sosyalizmden kapitalizme geçiş sürecinin - kendi kıstasları çerçevesinde - devam ettirilmesi ve hızla tamamlanması idi.¹³³ Ekonomik yardımlar, sadece kapitalizme geçiş sürecini desteklemek ve

¹³¹ Berend, a. g. e., s. 335, 337, 355-356.

¹³² Vachudova, a. g. e., s. 203.

¹³³ Sergi, v.d., a. g. e., s. 9-12. AB'nin talepleri neticesinde Bulgaristan, Çek, Macaristan, Polonya, Romanya ve Slovakya'da uygulanan reformlar (devlet kurumları, hukuk, demokrasi kriterleri, azınlık hakları ve serbest piyasa ekonomisi alanlarında) hakkında bkz.: Vachudova, a. g. e., s. 192-220.

hızlandırmakla kalmadı, aynı zamanda kapitalizme geçiş yapan ülkeleri ekonomik açıdan merkez kapitalist ülkelere bağımlı hale getirdi. İki grup arasında, geçiş ülkelerinin aleyhine borç ilişkisi gelişti. Böylece, Andrew Tylecote'nin de belirttiği gibi, eski sosyalist ülkeler, piyasa ekonomisine geçişle birlikte merkez kapitalist ülkelere bağımlı olan yeni bir çevreyi oluşturdular.¹³⁴

(2) Sosyalizmden kapitalizme geçen tüm ülkelerde hızlı özelleştirme süreci gerçekleştirildi. Özelleştirmelerden en fazla yabancı sermaye ve eski sosyalist dönemin yönetici elitleri faydalandı. Çünkü özelleştirme politikası, hem yönetici eliti zenginleştirdi ve kapitalistleştirdi, hem de yabancı sermayeyi bu ülkelere çekti. Nitekim Svetozar Stojanovic'e göre, "komünizmin düşüşünün en ironik sonuçlarından birisi, özel zenginliğin önceki yönetici sınıfın üyeleri ve onların çocukları tarafından elde edilmesidir."¹³⁵ Bu "özel zenginlik", özelleştirmeler vasıtasıyla elde edildi. Ayrıca özelleştirme politikası sayesinde merkez kapitalist ülkelerin büyük şirketleri eski sosyalist ülkelerin piyasalarına girdiler. Sadece ilk üç yılda (1990-1993 aralığında) bu ülkelerde gerçekleşen yabancı özel yatırım tutarı 13-15 milyar dolar idi.¹³⁶ Özelleştirme süreci beraberinde rüşvet ve yolsuzluk skandallarını gündeme getirdi. Politik elitler devlet içindeki makamlarını ve güçlerini kullanarak ya devlet mülkiyetini kendi zimmetlerine geçirdiler ya da yakın çevrelerine peşkeş çektiler. Ayrıca pek çok özelleştirme operasyonu, alınan yüksek rüşvetler karşılığında gerçekleştirildi. Yeni ortaya çıkmakta olan yerli kapitalistler, devlet mülkiyetine sahip olabilmek için politik bağlantılarını kullandılar. Çünkü geçiş sürecinin ilk yıllarında devletin elindeki mülkiyeti satın alabilecek kadar yeterli miktarda sermayeye sahip değillerdi. Böylece özelleştirme adı altında yapılan şey aslında, politik bağlantılar vasıtasıyla devlet mülkiyetinin özel şahıslarca sahiplenilmesi oldu.¹³⁷

(3) Ticaretin serbestleştirilmesi neticesinde eski sosyalist ülkelerin merkez kapitalist ülkeler ile olan ticaret hacmi hızla arttı. Bu ticari ilişkiden daha kârlı çıkan taraf merkez kapitalist ülkeler oldu. Kapitalizme geçiş sürecinde ticaretin serbestleştirilmesi, eski sosyalist ülkeleri Batılı şirketlerin ürünleri için yeni

¹³⁴ Tylecote'den aktaran Berend, **a. g. e.**, s. 362.

¹³⁵ Stojanovic, **The Fall...**, s. 287.

¹³⁶ Berend, **a. g. e.**, s. 336.

piyasalara dönüştürdü. AB ülkelerinin Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile ticareti 1992 yılında 3,1 milyar dolar fazla verdi. AB'nin bu ülkelere yaptığı ihracat tutarı 1988-1992 yıllarında %30 arttı, bu ülkelere yaptığı ithalat tutarı ise %20 azaldı.¹³⁸

(4) Kapitalizme geçiş süreci, yeni kuşak politikacılar tarafından ve sivil toplumun katılımı ile değil, eski sosyalist sistemin bürokratik - teknokratik elitleri tarafından yönetildi. Kapitalizme geçişle birlikte milyarlarca dolara hükmeden “kapitalist oligarşi” ortaya çıktı. Örneğin; 2004 yılında Rusya’da 36 kapitalist oligark, toplam 110 milyar dolara, yani GSYİH’nın yaklaşık %25’ine hükmediyordu.¹³⁹ Bu zengin azınlık kesim, genellikle eski dönemin bürokratik-teknokratik yöneticilerini ve yeni ortaya çıkan mafya gruplarını içeriyordu. Devlet içinde önemli bağlantılara sahip olan mafya grupları, çoğunlukla eski dönemin ordu, polis, istihbarat teşkilatlarında görev almış ve sosyalist rejimin yıkılışıyla birlikte yoksullaşmış kişileri içeriyordu. Kapitalist oligarşi, merkez kapitalist ülkelerin büyük sermaye grupları ile sıkı işbirliği içine girdi ve yasa dışı yollardan kazanılan paraları yurt dışına (büyük ölçüde Batı Avrupa ülkelerine ve ABD’ye) transfer etti. Örneğin; 1990-1993 döneminde Rusya’dan dışarıya gerçekleşen yasa dışı para transferi yaklaşık 150 milyar dolar olarak tahmin edilmektedir.¹⁴⁰

(5) Kapitalizme geçiş sürecinde (özellikle 1990’ların ilk yarısında) üretim kapasitesi, GSYİH, kamusal yatırımlar ve toplumsal hizmetler azaldı, enflasyon, işsizlik ve dış ticaret açığı arttı, yoksullaşma yaygınlaştı ve gelir dağılımı bozuldu. Enflasyon artışı, reel ücretlerin azalması, işsizliğin artması ve sosyalist dönemde geliştirilmiş olan toplumsal refah / güvence sisteminin (ücretsiz eğitim, sağlık, çocuk bakımı hizmetleri, devlet sübvansiyonları, iş güvencesi, emeklilik gibi...) tasfiye edilmesi toplumsal yoksullaşmayı arttırdı ve yaygınlaştırdı. Örneğin; UNICEF’in verilerine göre 1994 yılına gelindiğinde Macaristan, Çek, Polonya, Romanya ve Slovakya ülkelerinde yoksulluk sınırının altında yaşayanların oranı sırasıyla %30, %25’e, %44’e, %52 ve %34 idi. Yoksullaşma ile birlikte toplumsal kutuplaşma gelişti ve ucuz emek-gücü rezervi ortaya çıktı.¹⁴¹ Ekonomik gerilemenin ve

---

¹³⁷ Agh, a. g. e., s. 128.

¹³⁸ Berend, a. g. e., 339.

¹³⁹ Judt, a. g. e., s. 689.

¹⁴⁰ Berend, a. g. e., s. 338.

¹⁴¹ Ekonomik gerileme ve toplumsal yoksullaşma ile ilgili ayrıntılı veriler için bkz.: a. e., s. 341-349.

toplumsal yoksullaşmanın en önemli (ama tek değil) nedeni, neoliberal anlayış çerçevesinde devletin ekonomik alandan kendisini geri çekmesi ve iç piyasanın Batılı merkez ülkelere sınırsız biçimde açılması oldu.¹⁴² Örneğin; IMF, Dünya Bankası ve merkez kapitalist devletlerin önerisi / teşviki neticesinde Macar hükümeti, tarıma verilen devlet sübvansiyonlarını 1992 yılında %8'e çekti. Oysa aynı tarihte AB ülkelerinde tarım sübvansiyonlarının toplam tutarı, tarımsal çıktının toplam değerinin %49 idi. Macar hükümeti, et ithalatına uyguladığı gümrük vergisini %15'e çekerken, AB'nin et ithalatına uyguladığı gümrük vergisi %250 idi.¹⁴³ Yani merkez kapitalist devletler, Macaristan'a (ve diğer eski sosyalist ülkelere) "liberalleşme"yi önerirken ve bu yönde teşvikler sunarken, kendileri hiç de "liberal" davranmıyorlardı. 1990'lı yılların ilk yarısında yaşanan büyük ekonomik çöküşü ve toplumsal yoksullaşmayı engellemek amacıyla on yılın ikinci yarısında devletin ekonomiye müdahalesi arttırıldı ve daha "kontrollü liberalleşme" sürecine girildi. Böylece ekonomik gerileme ve toplumsal yoksullaşma kısmen de olsa azaltıldı.

(6) Kapitalizme geçiş ile birlikte politik alanda tek partili sistemlerden çok partili parlamenter sistemlere geçildi. Bu süreçte eski komünist / sosyalist partiler Marksist-Leninist çizgiyi terk edip sosyal demokrat partiler olarak kendilerini yeniden yapılandırıdılar. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı öncesinde var olup sosyalist rejimlerin kurulmasıyla birlikte kapatılmış olan "tarihi" partiler kapitalizme geçiş sürecinde yeniden kurulup faaliyete geçtiler: Çek Sosyal Demokrat Parti, Polak Köylü Partisi, Macar Çiftçilerinin Partisi, Bulgar Tarım Ulusal Birliği bunlardan bazılarıdır. "Tarihi" partilerin dışında daha pek çok yeni parti kurulmuştur.¹⁴⁴ Yeni kurulan partilerin önemli bir bölümü, eski rejimin komünist / sosyalist partisinden ayrılan eski yönetici elitler tarafından kuruldu. Bu da gösteriyor ki; sosyalizm döneminde yönetici sınıf içinde var olan çıkar birliği, kapitalizme ve çok partili rejime geçişle birlikte bozuluyor ve yeni dönemde yeni politik rekabetler ortaya çıkıyor.¹⁴⁵

(7) Geçiş sürecinde ortaya çıkan yeni partilerin bazıları Batı Avrupa'nın politik, ekonomik ve toplumsal yapısını benimseyen liberal ve sosyal demokrat

---

¹⁴² Bkz.: a. e., s. 349-361.

¹⁴³ A. e., s. 344.

¹⁴⁴ Daha fazla bilgi için bkz.: Lewis, a. g. e., s. 36-40, 51-54'te Tablo 2.5 ve 57-58'de Tablo 2.6.

partiler, bazıları ise aşırı milliyetçi partiler olarak kuruldu. Aşırı milliyetçi partiler / örgütler ve bunların ideolojik zeminleri olan milliyetçilik, “yabancı düşmanlığı”na dayandı.¹⁴⁶ Kapitalizme geçiş sürecinde ortaya çıkan kitlesel yoksullaşma ve işsizlik, “yabancı düşmanlığı”nı ve milliyetçiliği besledi. Dolayısıyla, eski sosyalist ülkelerde 1990’larda gelişen milliyetçi partiler ve ideolojiler, geçmiş milli gelenekten çok, bu yıllarda yapılandırılan kapitalizmle bağlantılıydı. Yani, geçmiş milli gelenekten beslenmiş olsalar da, bu milliyetçi partiler için asıl zemin ve kaynak, kapitalizme geçiş sürecinde ortaya çıkan kitlesel yoksullaşma, işsizlik, gelir dağılımında bozulma gibi güncel ekonomik-toplumsal problemler oldu. Böylece geçiş sürecinde eski sosyalist toplumlarda “Büyük Arnavutluk”, “Büyük Romanya”, “Büyük Bulgaristan” gibi “yayılmacı” milliyetçi hareketler ile Çek, Slovakya ve Slovenya’da olduğu gibi “ayrılıkçı” milliyetçi hareketler gelişti.¹⁴⁷ Eski (sosyalist) dönemin pek çok “komünist” lideri, yeni (kapitalist) dönemde bu yayılmacı veya ayrılıkçı milliyetçi hareketlerin yeni “milli” liderlerine dönüştü. Yeni dönemin politik alanında iktidar olabilmek için “komünist”ten “milliyetçi”ye dönüşen bu politik liderler, yeni dönemde yeni “düşman”ı, eski dönemde birlikte yaşamış oldukları “öteki” uluslarda keşfettiler ve ekonomik sıkıntılardan dolayı yeni düşmanlarını suçladılar.¹⁴⁸

(8) Her ne kadar tek partili rejimlerden çok partili rejimlere geçilmiş olsa da, geçiş sürecinde (özellikle 1990’lı yıllarda) demokratik yönetimler değil, anti-demokratik otoriter yönetimler işbaşına geldi ve bu geçiş sürecini yönetti. Çünkü toplumun büyük bölümünü yoksullaştıran, küçük bir kesimini ise zenginleştiren (kapitalistleştiren) ve sosyalizm döneminin son derece gelişmiş toplumsal güvence ağını parçalayan bu geçiş süreci, kitlelerin taleplerine kulağını tıkayan, bu taleplere karşılık vermeyen ve kitleleri karar alma sürecinden dışlayan anti-demokratik otoriter hükümetler ve politikacılar vasıtasıyla gerçekleştirilebilirdi. Nitekim bu yıllarda ABD başta olmak üzere Batılı devletler, geçiş sürecindeki ülkelerde otoriter hükümetleri ve otoriter politikacıları desteklediler. Çünkü Batı’nın asıl amacı; demokrasinin değil, serbest piyasanın yaygınlaşması idi. Yani geçiş sürecinde

---

¹⁴⁵ Stojanovic, **The Fall...**, s. 249-250, 254.

¹⁴⁶ Cas Mudde, “Racist Extremism in Central and Eastern Europe”, **East European Politics and Societies**, Vol. 19, No. 2, the American Council of Learned Societies, 2005, s. 163-167.

¹⁴⁷ Bkz.: Berend, **a. g. e.**, s. 363-371.

¹⁴⁸ Bkz.: Stojanovic, **The Fall...**, s. 290-295.

“demokrasi” ile “kapitalizm” arasında sert bir çelişki / çatışma ortaya çıktı. Kapitalizme geçişi hızlı biçimde gerçekleştirebilmek için demokrasiye karşı “otoriterizm” desteklendi. Bu nedenledir ki “demokratik ve özgürlükçü” Batı, Yeltsin’in Eylül 1993’te Duma’yı dağıtmasını açıkça destekledi.¹⁴⁹ Çünkü Duma içinde, Batı’nın önerdiği ve Yeltsin hükümetinin uyguladığı neoliberal politikalara karşı güçlü bir muhalefet (Yurttaşlar Birliği) ortaya çıkmıştı.

(9) Sekizinci ortak benzerlik toplumsa-kültürel alanla ilgilidir: Kapitalizme geçiş süreci, eski sosyalist ülkelere “kapitalist Batı hayat tarzı”nı soktu ve yaygınlaştırdı. Batının ünlü markaları ve tüketim kültürü, eski sosyalist ülkelerin hayat tarzını değiştirdi. Buna karşılık (kitleselel yoksullaşmanın ve devlet sübvansiyonlarının sona ermesinin de etkisiyle) eski sosyalist toplumlarda çok yaygın olan sinema, tiyatro, konser gibi kültürel etkinliklere katılım 1990’lı yıllarda son derece zayıfladı. Örneğin; 1997 yılına gelindiğinde sinemaya gitme oranı sosyalist döneme göre Letonya’da %90, Bulgaristan’da %93, Romanya’da %94, Rusya’da %96, Polonya’da %77, Çek’te %71 ve Macaristan’da %51 azaldı.¹⁵⁰ Ayrıca sosyalist rejimlerin çöküşü sonrasında ve kapitalizme geçiş sürecinde din yeniden canlandı, kilisenin toplumsal-politik rolü arttı ve bir takım dinsel akımlar / mezhepler (*Jehovah’s Witnesses, Mormons, Scientology, Unification Church, Hare Krishna, Baha’i, Budizm* gibi) Doğu Avrupa ve Balkan ülkelerine giriş yaptı. Din ve kilise, iktidardaki komünist-sosyalist partilerin devrilmesinde ve milliyetçiliğin gelişmesinde önemli rol oynadı.¹⁵¹

(10) Avrupalı sosyalist ülkelerin kapitalizme geçmeleri ve kapitalist dünya ekonomi sistemine entegre olmaları 1970-1982 krizinin aşılmasına büyük katkı sağladı. Çünkü sosyalizmden kapitalizme geçiş süreci; merkez kapitalist ülkelerin sermaye grupları için yeni piyasalar açtı, ucuz emek gücü rezervi oluşturdu, daha ucuz üretim kaynakları sağladı ve sermaye birikimi alanını genişletti. Böylece merkez kapitalist ülkelerde düşen kar oranları yükseltildi ve sermaye birikim süreci hızlandırıldı.

---

¹⁴⁹ Bkz.: a. e., s. 282-289.

¹⁵⁰ Judt, a. g. e., s. 691.

¹⁵¹ Bkz.: Sabrina P. Ramet, **Social Currents in Eastern Europe: The Sources and Consequences of the Great Transformation**, Durham, Duke University Press, 1995, s. 159-177 ve Paula Franklin

3. 3. Yugoslavya’da Dönüşüm

3. 3. 1. Sosyalist Özyönetim Uygulamasında Karşılaşılan Problemler

Yugoslav sosyalist özyönetim sistemi üç temel problem ve meydan okumayla karşılaştı: (1) Bölgeler arası rekabet ve eşitsizlik; (2) toplumsal eşitsizlikler; (3) bürokratik-teknokratik yönetici sınıfın gelişimi.

3. 3. 1. 1. Bölgeler Arası Rekabet ve Eşitsizlik

Sosyalist özyönetim anlayışı, ülke yönetiminde özyönetimi geliştirmek amacıyla federal devletin yetkilerini azaltırken federe cumhuriyetlerin, özerk eyaletlerin ve komünlerin yetkilerini arttırdı. Ademi merkeziyetçi uygulama, özyönetimin gelişimine katkı sağlarken aynı zamanda bölgeler arasında rekabeti teşvik etti. Özellikle 1965 Reformları¹⁵² neticesinde piyasa mekanizmasının rolünün artması ve ademi merkeziyetçiliğin ilerletilmesi bölgesel rekabeti ve anlaşmazlıkları arttırdı.

Her federe cumhuriyet, federal anayasanın belirlediği sınırları aşmamak kaydıyla, kendi bütçesini (gelir-gider kalemlerini), toplumsal-ekonomik kalkınma planını ve yatırımlarını belirleme ve gerçekleştirme hak ve yetkisine sahipti. Bu ademi merkeziyetçi yapı ve işleyiş ortamı bir yandan özyönetimin gelişimine zemin hazırlarken, bir yandan da federe cumhuriyetler arasında ekonomik rekabet ortamı yarattı. Yani Yugoslavya ekonomisi içinde cumhuriyetler arası “pastadan pay kapma yarışı” yaşanıyordu.¹⁵³

Rekabet, özellikle gelişmiş bölgeler ile azgelişmiş bölgeler arasında ciddi anlaşmazlıkların/çatışmaların ortaya çıkmasına neden oldu: 1947 tarihli Birinci Beş

Lytle, “Religion and Politics in Eastern Europe”, **Eastern Europe: Politics, Culture and Society since 1939**, Ed. Sabrina P. Ramet, Bloomington, Indiana University Press, 1998, s. 317-324.

¹⁵² Bkz.: yuk., s. 125-130.

¹⁵³ Rudi Supek’e göre bu aşırı ademi merkeziyetçi yapı ve bölgeler arası rekabet, Yugoslavya’yı bölmeyi hesaplayan “yeraltı kuvvetlerine” ortam hazırlıyordu. Bunlar hem ülke içinde hem de ülke dışında faal idi. Avrupa’da mevzilenen “yeraltı kuvvetleri”, Batı Avrupa ülkelerine çalışmaya giden Yugoslav işçileri üzerinde yoğun milliyetçilik kampanyaları uyguluyorlardı. (Supek’ten aktaran

Yıllık Plan, savaştan yeni çıkmış olan Yugoslavya'yı bir bütün olarak az gelişmiş ilan etti. İkinci Beş Yıllık Plan (1957-1961) ise Hırvatistan'ın güney srezlerini, kuzeydoğusunda yer alan üç srez hariç Bosna-Hersek'in tamamını, güneydoğu Sırbistan'ın bazı srezlerini, Makedonya, Karadağ ve Kosova-Metoya'nın tamamını az gelişmiş bölgeler olarak tanımladı. Ve nihayet 1966 tarihinde kabul edilen bir yasa ile Slovenya, Hırvatistan, Sırbistan ve Voyvodina "gelişmiş bölgeler", Bosna-Hersek, Karadağ, Makedonya ve Kosova-Metoya "az gelişmiş bölgeler" olarak kabul edildi.¹⁵⁴

Yugoslavya coğrafyasında var olan gelişmişlik-az gelişmişlik farklılaşması ve ayrışması, sosyalist devrimin geçmişten devraldığı ağır bir yük ve problem idi. Yugoslav ekonomistler arasında yaygın olan teze göre, Habsburg İmparatorluğu sınırlarında kalan bölgeler kapitalist üretim ilişkilerine daha erken bir zamanda geçiş yaparken, Osmanlı İmparatorluğu egemenliği altında kalan bölgeler bu geçişi yaşamadılar. Kapitalist üretim ilişkileri içine giren bölgeler altyapı, üretim kapasitesi, verimlilik ve ticaret ağı bakımından gelişirken, pre-kapitalist Osmanlı yapısı içinde kalan diğer bölgeler aynı gelişmeyi yakalayamadılar. Böylece Yugoslavya coğrafyasında bölgeler arası gelişmişlik-az gelişmişlik ilişkisi ve farklılaşması 19. yüzyılda gelişmeye başladı. Bu durum, kapitalist piyasa ekonomisinin benimsendiği ve uygulandığı Yugoslavya Krallığı döneminde daha da derinleşti.¹⁵⁵

Böylece sosyalist özyönetim sistemi, tarihsel süreçte şekillenmiş olan bölgeler arası eşitsizlikleri ve bundan kaynaklanan problemleri geçmişten miras almış oldu. 1965 Reformları ise bu eşitsizlikleri arttırdı. Çünkü bu reformlar, devletin yatırımlar konusunda yetkisini ve faaliyetlerini sınırlandırdı, banka ve işletmelerin yetkilerini ve serbestliğini arttırdı. Böyle bir ortamda banka ve işletmeler, verimliliğin ve kazancın daha yüksek olduğu gelişmiş bölgelere daha fazla yatırım yaptılar. Ayrıca sınırlı da olsa dışarıdan gelen yabancı sermaye, yerli işletmeler ile

---

Alpaslan Işıklı, **Kuramlar Boyunca Özyönetim ve Yugoslavya Deneyi**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1983, s. 148).

¹⁵⁴ Rudolf Bicanic, **Economic Policy In Socialist Yugoslavia**, London, Cambridge University Press, 1973, s. 184-185 ve Vinod Dubey, **Yugoslavia: Development With Decentralization**, Baltimore, The John Hopkins University Press, 1973, s. 189.

¹⁵⁵ Kosta Mihailovic, "The Regional Aspect of Economic Development", **Yugoslav Economists on Problems of a Socialist Economy**, Ed. Radmila Stojanovic, New York, International Arts and Sciences Press, 1964, s. 39.

birlikte ortak yatırımları gelişmiş bölgelerde gerçekleştirdi.¹⁵⁶ Örneğin; 1968-1977 döneminde 5.821 milyon dinarlık doğrudan yabancı sermaye yatırımının %85'i gelişmiş bölgelerde (Hırvatistan %45, Slovenya %18, Sırbistan %15, Voyvodina %7), geri kalanı ise azgelişmiş bölgelerde (Bosna-Hersek %10, Karadağ %3, Makedonya %2, Kosova %0,3) gerçekleşti.¹⁵⁷

Ekonomik göstergeler bölgeler arası eşitsizliği açıkça ortaya koymaktadır:

1970'lerin başında azgelişmiş bölgeler ülke yüzölçümünün %40'ını ve nüfusun %35'ini oluştururken, toplam maddi üretimin yalnızca %21'ini gerçekleştiriyordu.¹⁵⁸ 1975'te kişi başına düşen maddi üretim miktarı Yugoslavya genelinde 100 kabul edildiğinde, Slovenya, Hırvatistan, Sırbistan ve Voyvodina için sırasıyla 201, 124, 92 ve 121; Bosna-Hersek, Karadağ, Makedonya ve Kosova için 69, 70, 69 ve 33 idi.¹⁵⁹ 1988'de ise bu rakamlar sırasıyla 203, 128, 101 ve 119; 68, 74, 63 ve 27'dir.¹⁶⁰ 1973 yılında kişi başına toplumsal hasıla Yugoslavya genelinde 6.456 dinar, gelişmiş bölgelerde 7.874 dinar, azgelişmiş bölgelerde 3.887 dinar, en zengin bölge olan Slovenya'da 12.337 dinar ve en yoksul bölge olan Kosova'da 1.966 dinar idi.¹⁶¹ 1975'te kişi başına toplumsal hasıla Yugoslavya genelinde 100 kabul edildiğinde, gelişmiş bölgelerde ortalama 121, azgelişmiş bölgelerde 62'dir.¹⁶² 1985'te ise bu rakamlar 124 ve 61'dir. İki yıl sonra kişi başına toplumsal hasıla Yugoslavya genelinde 2.480 dolar, en zengin olan Slovenya'da 5.127 dolar ve en yoksul olan Kosova-Metoya'da 743 dolardır. Kişi başına toplumsal hasıla açısından Hırvatistan (3.171 dolar) ile Voyvodina (3.022 dolar) ülke ortalamasının üstünde; Bosna-Hersek (1.759 dolar), Makedonya (1.585 dolar) ve Karadağ (1.883 dolar) ülke

---

¹⁵⁶ Işıklı, **Kuramlar...**, s. 140-141 ve Rothschild, **a. g. e.**, s. 186.

¹⁵⁷ Bkz.: Mark A. Cichock, "Reevaluating a Development Strategy: Policy Implications for Yugoslavia", **Comparative Politics**, Vol. 17, No. 2, the City University of New York, January 1985, s. 220'de Tablo 3, (Çevrimiçi)<http://links.jstor.org/sici?sici=00104159%28198501%2917%3A2%3C211%3ARADSPI%3E2.0.CO%3B2-J>, 6 Şubat 2008.

¹⁵⁸ Dubey, **a. g. e.**, s. 189.

¹⁵⁹ Martin Schrenk, Cyrus Ardalan, Nawal A. El Tatawy, **Yugoslavia: Self-management Socialism and Challenges of Development**, Baltimore and London, the Johns Hopkins University Press, 1979, s. 105 ve 309.

¹⁶⁰ John R. Lampe, **Yugoslavia as History: Twice there was a country**, Cambridge, Cambridge University Press, 1995, s. 328.

¹⁶¹ Bkz.: Branko Horvat, **The Yugoslav Economic System: The First Labor-Managed Economy In The Making**, New York, M.E. Sharpe Inc. Publisher, 1976, s. 62'de Tablo 5.

¹⁶² Schrenk, v.d., **a. g. e.**, s. 287.

ortalamasının altında, Sırbistan (2.304 dolar) ise hemen hemen aynı düzeydedir.¹⁶³ 1984 yılında toplumsal sektörde işçi başına düşen ürün miktarı ülke genelinde 100 kabul edildiğinde en gelişmiş Slovenya’da 127, en geri Kosova’da 60,7, gelişmiş bölgelerde ortalama 111,5 ve azgelişmiş bölgelerde ortalama 76,4 idi.¹⁶⁴ 1974’te kişisel gelir Yugoslavya genelinde 100 kabul edildiğinde, gelişmiş bölgelerde ortalama 104, azgelişmiş bölgelerde ise 89’dur.¹⁶⁵ 1976-1980 döneminde Yugoslavya genelinde net kişisel gelir ortalama 7.368 dinar, en gelişmiş Slovenya’da 8.767 dinar, en geri bölge olan Kosova’da ise 5.944 dinardır. Hırvatistan, Voyvodina ve Sırbistan ülke ortalamasının üstünde, Bosna-Hersek, Karadağ ve Makedonya ise ortalamasının altındadır.¹⁶⁶ 1975’te Yugoslavya genelinde işsizlik oranı %10,4; Slovenya’da %1,5; Kosova’da ise %23,5’tir. Aynı yılda gelişmiş bölgelerde ortalama işsizlik oranı %7,6 ve azgelişmiş bölgelerde %17,7’dir.¹⁶⁷ 1981 yılında işsizlik oranları Yugoslavya, Slovenya, Kosova, gelişmiş bölgeler ve azgelişmiş bölgeler için sırasıyla %15,4; %6,2; %26,2; %12,1 ve %20,7’dir.¹⁶⁸ 1980’lerin sonuna gelindiğinde ise kişi başına düşen yatırım miktarı ülke genelinde 100 kabul edildiğinde Slovenya’da 203, Hırvatistan’da 128, Sırbistan’da (Voyvodina ve Kosova dahil) 90, Karadağ’da 74, Bosna-Hersek’te 68 ve Makedonya’da 63 olarak gerçekleşmişti.¹⁶⁹ Yani kişi başına yatırımlarda ülkenin en zengin ilk iki cumhuriyeti ülke ortalamasının üstünde, diğer dört cumhuriyet ülke ortalamasının altındadır.

Toplumsal göstergelerde de iki grup arasında önemli eşitsizlikler mevcuttur: 1953’te okur-yazar olmayanların oranı ülke genelinde %25,4; gelişmiş bölgelerde %19,1; azgelişmiş bölgelerde ise %40,4 idi. 1971’e gelindiğinde ise bu oranlar

---

¹⁶³ Donna E. Parmelee, “Yugoslav Health Care”, **Yugoslavia In Transition: Choices and Constraints**, Ed. John B. Allcock, John. J. Horton, Marko Milivojevic, New York, Berg Publishers, 1992, s. 322.

¹⁶⁴ Bkz.: Emil Primorac, Mate Babic, “Systemic Change and Unemployment Growth in Yugoslavia, 1965-1984”, **Slavic Review**, Vol. 48, No. 2, the American Association of the Advancement of Slavic Studies, Summer 1989, s. 199’da Tablo 2, (Çevrimiçi) <http://links.jstor.org/sici?sici=0037-6779%28198922%2948%3A2%3C195%3ASCAUGI%3E2.0.CO%3B2-Y>, 6 Şubat 2008.

¹⁶⁵ Schrenk, v.d., a. g. e., s. 293

¹⁶⁶ Bkz.: Cichock, a. g. e., s. 218’de Tablo 2.

¹⁶⁷ Schrenk, v.d., a. g. e., s. 248.

¹⁶⁸ Bkz.: Primorac, v.d., a. g. e., s. 212’de Tablo 13.

¹⁶⁹ Egon Zizmond, “The Collapse of the Yugoslav Economy”, **Soviet Studies**, Vol. 44, No. 1, Taylor & Francis Ltd., 1992, s. 102, (Çevrimiçi) <http://links.jstor.org/sici?sici=0038-5859%281992%2944%3A1%3C101%3ATCOTYE%3E2.0.CO%3B2-B>, 6 Şubat 2008.

102’de Tablo 1.

sırasıyla %15,2; %11,7 ve %22,7'ye geriledi.¹⁷⁰ 1988'de okur-yazar olmayanların oranı gelişmiş bölgelerde ortalama %5,8; az gelişmiş bölgelerde ise %13,1'dir. Aynı yılda doktor başına düşen kişi sayısı gelişmiş bölgelerde ortalama 481, az gelişmiş bölgelerde 744'tür.¹⁷¹ 1950 yılında bir hastane yatağı başına düşen insan sayısı ülke genelinde 304, gelişmiş bölgelerde 261, az gelişmiş bölgelerde 484 idi. 1970'e gelindiğinde bu rakamlar sırasıyla 174, 153 ve 236'ya geriledi.¹⁷² 1985'te ise her 10.000 kişiye düşen hastane yatağı gelişmiş bölgelerde ortalama 112, az gelişmiş bölgelerde 80'dir.¹⁷³

Bölgeler arasında var olan toplumsal-ekonomik eşitsizlikler, Fisher'e göre, Yugoslavya içinde "Merkez-Çevre" ayrımı ve ilişkisi yarattı. Gelişmiş bölgeler Merkezi, az gelişmiş bölgeler ise Çevreyi oluşturuyordu. Merkez ile Çevreyi birbirinden ayırt eden özellikler aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir:

TABLO III
YSFC'de Merkez – Çevre Ayrımı

	Merkez (Gelişmiş Bölgeler)	Çevre (Az gelişmiş Bölgeler)
Sanayi Merkezleri	çok	az
Verimli tarım alanları	çok	az
Üretimde çıktı miktarı ve kalitesi	yüksek	düşük
Emek verimliliği	yüksek	düşük
Gelişmiş ülke ekonomileri ile rekabet gücü	yüksek	düşük
Kişisel gelir	yüksek	düşük
Toplam toplumsal hasıla	yüksek	düşük
Toplam yatırım düzeyi ve verimliliği	yüksek	düşük
Altyapı olanakları	yüksek	düşük

Kaynak: Jack C. Fisher, **Yugoslavia – A Multinational State: Regional Difference and Administrative Response**, San Francisco, Chandler Publishing Company, t.y., s. 178-179 ve Dubey, a. g. e., s. 194-201.

¹⁷⁰ Dubey, a. g. e., s. 191 ve Denitch, **The Legitimation of a Revolution: The Yugoslav Case**, New Haven, London, Yale University Press, s. 144.

¹⁷¹ Lampe, a. g. e., s. 332-333.

¹⁷² Dubey, a. g. e., s. 191.

¹⁷³ Parmelee, a. g. e., s. 322.

Kalkınma sürecini hızlandırmak amacıyla devrim sonrasında yeni sanayi tesisleri ilk olarak azgelişmiş bölgelerde kuruldu.¹⁷⁴ Çevrenin (azgelişmiş bölgelerin) gelişimini hızlandırmak ve böylece iki grup (Merkez-Çevre) arasındaki açığı/eşitsizliği kapatmak amacıyla 1963 Anayasasının 8. Kısım 5. Maddesi, “Ekonomik Olarak Azgelişmiş Bölgelerin Hızlı Kalkındırılması için Federasyon Fonu” oluşturdu. Merkezden Çevreye kaynak aktarımını düzenleyen Fon, 12 üyeden oluşan yönetim kurulu tarafından idare ediliyordu. Bu üyelerin altısı Federal Meclis tarafından, diğerleri ise altı Federe Cumhuriyet Meclisi tarafından atanıyordu.¹⁷⁵ Ayrıca gelişmiş bölgelerin işletmeleri azgelişmiş bölgelerdeki işletmelere %5,5 faizle ve 12 yıl vadeyle (Kosova için %4,5 faiz ve 15 yıl vade) “zorunlu” krediler veriyorlardı. Alınan kredinin geri ödemesi üç yıl sonra başlıyordu.¹⁷⁶ Azgelişmiş bölgelere federal bütçeden de doğrudan destek sağlanıyordu.¹⁷⁷

Dönemin resmi anlayışına göre; ülke ekonomilerinde kısa ve uzun vadeli hedefler arasında farklar vardır. Kaynak aktarımının uzun vadeli amacı, azgelişmiş bölgelerdeki verimlilik ve üretkenlik düzeyini yükseltmektir. Bu gerçekleştiğinde ise azgelişmiş bölgelerin kalkınması hızlanacak, ülke ekonomisinin genel verimliliği artacak, ekonomik bütünleşme başarılacak ve piyasa genişleyecektir. Böylece azgelişmiş bölgelerin gelişmesi, uzun vadede gelişmiş bölgelere de büyük fayda sağlayacaktır. Ayrıca resmi açıklamaya göre; Yugoslavya’da (1) sosyalizmin kurulması ve gelişmesi, (2) toplumsal dayanışmanın / birliğin sağlanması, (3) genel refah seviyesinin yükselmesi için azgelişmişlik problemi aşılmalı ve gelişmiş bölgeler ile azgelişmiş bölgeler arasındaki farklılık kapatılmalıdır. İşte bu nedenlerden dolayı - YSFC’nin resmi ekonomi politikasına göre - azgelişmiş bölgelere kaynak aktarımı yapılmalıdır.¹⁷⁸

---

¹⁷⁴ Barbara Jelavich, **Balkan Tarihi, 2. Cilt: 20. Yüzyıl**, Çev. Zehra Yavan, Hatice Uğur, İstanbul, Küre Yayınları, 2006, s. 413.

¹⁷⁵ Bkz.: Christopher Prout, **Market Socialism in Yugoslavia**, New York, Oxford University Press, 1985, s. 44, 117-121 ve Frits W. Hondius, **The Yugoslav Community of Nations**, the Hague, Mouton, 1968, s. 281.

¹⁷⁶ Cichock, **a. g. e.**, s. 223-224

¹⁷⁷ Bkz.: Dubey, **a. g. e.**, s. 204-205.

¹⁷⁸ Kiril Miljovski, “Possibilities for the Development of Underdeveloped Areas”, **Yugoslav Economists on Problems of a Socialist Economy**, Ed. Radmila Stojanovic, New York, International Arts and Sciences Press, 1964, s. 15 ve Bicanic, **Economic...**, s. 182-183.

Çevreye aktarılan kaynaklar/destekler özellikle üç alanda kullanılıyordu: Altyapı olanaklarının geliştirilmesi; yeni fabrikaların / işletmelerin kurulması; eğitim ve sağlık hizmetlerinin geliştirilip yaygınlaştırılması. Her ne kadar yapılan bu yatırımlar az gelişmiş bölgelerin gelişimini hızlandırmış olsa da iki grup arasındaki eşitsizlik giderilemedi. Örneğin; 1945-1980 döneminde Kosova'nın genel yaşam standardı üç kat artmış olmasına rağmen, Slovenya ile bu eyalet arasındaki büyük eşitsizlik bir türlü giderilememiştir.¹⁷⁹

Bölgeler arası eşitsizlik aynı zamanda bölgeler arası rekabeti, tartışmaları ve anlaşmazlıkları şiddetlendiriyordu. Çünkü Merkezde yer alan cumhuriyetler kaynak aktarımının azaltılmasını talep ederken, Çevrede yer alan cumhuriyetler kaynak aktarımının iki grup arasındaki eşitsizliği giderebilecek düzeyden uzak olduğunu ileri sürüyordu. Federasyonun iki zengin cumhuriyeti olarak bilinen Slovenya ve Hırvatistan yönetimleri, kendileri tarafından üretilen zenginliğin, ekonomik verimliliği düşük olan az gelişmiş bölgelerde “irrasyonel” kullanılarak israf edildiğini söylüyor ve bu tür kaynak aktarımının bir bütün olarak federasyon ekonomisine zarar verdiğini iddia ediyorlardı. Bu iki zengin cumhuriyete göre, az gelişmiş bölgelere aktarılan kaynakların ekonomik verimliliğin daha yüksek olduğu kendi bölgelerinde kalması ve yatırıma dönüştürülmesi durumunda daha fazla ekonomik çıktı elde edilecektir ve böylece federal ekonomiye daha fazla katkı sağlanacaktır. Çevrede yer alan cumhuriyetlere göre ise, kaynak aktarımının arttırılması bölgeler arası eşitsizlikleri azaltacak ve böylece federasyon çapında bütünleşme daha sağlam gerçekleşecektir. Bu tartışma ortamında Slovenya ile Hırvatistan, federal hükümetin müdahalesinin minimum düzeye indirilmesini savunurken, az gelişmiş cumhuriyetler daha fazla müdahaleden yanaydı.¹⁸⁰ Ayrıca Slovenya, Hırvatistan ve Voyvodina yönetimleri, az gelişmiş bölgelere aktarılan kaynakların nasıl ve nerede kullanılacağı konusunda kontrol yetkisi talep ediyordu. Az gelişmiş bölgeler ise, söz konusu kontrol yetkisinin federal hükümetin ve aktarılan kaynağı kullanacak olan bölgenin elinde olmasını savunuyorlardı.¹⁸¹

¹⁷⁹ Robin Alison Remington, “Yugoslavia”, **Communism in Eastern Europe**, Ed. Teresa Rakowska-Harmstone, Andrew Gyorgy, Bloomington, Indiana University Press, 1981, s. 233.

¹⁸⁰ George W. Hoffman, Fred W. Neal, **Yugoslavia and the New Communism**, New York, Twentieth Century Fund, 1962, s. 481.

¹⁸¹ Cichock, a. g. e., s. 217, 224 ve Stojanovic, **The Fall...**, s. 85-86.

Kaynak aktarımı ile ilgili rekabet ve anlaşmazlık sadece Merkez ile Çevre arasında yaşanmıyordu. Ayrıca Çevre içinde, aktarılan kaynakların ne kadarını kimin alacağı konusunda da rekabet ve anlaşmazlık mevcuttu. 1967-1970 yıllarında Bosna-Hersek'e 2,52 milyar; Kosova-Metoya'ya 2,46 milyar; Makedonya'ya 2,15 milyar ve Karadağ'a 1,07 milyar dinar kaynak aktarımı yapıldı.¹⁸² 1966-1970 döneminde az gelişmiş bölgelere aktarılan kaynaklar bölgeler arasında şu şekilde dağıtıldı: Bosna-Hersek %31, Kosova-Metoya % 30, Makedonya %26 ve Karadağ % 13.¹⁸³ 1971-1975 döneminde ise aktarılan kaynakların %34'ünü Bosna-Hersek, %30'unu Kosova, %24'ünü Makedonya ve %12'sini Karadağ aldı.¹⁸⁴ Az gelişmiş bölgeler arasında kaynak dağılımı; bölgede kişi başına düşen toplumsal gelir, tasarruf miktarı ve yapısı, faaliyet halindeki üretim kapasitesi, yatırımların verimliliği gibi ölçülebilir somut kriterlere göre yapılıyordu.¹⁸⁵ Fakat buna rağmen her bir az gelişmiş bölge fondan daha fazla pay almak istiyor, kendisine ayrılan payın artırılmasını talep ediyor ve talebini kabul ettirebilmek için değişik argümanlar geliştireyordu.

Gelişmiş Merkez içinde ise daha şiddetli bir rekabet söz konuydu. Merkez içindeki rekabet Sırbistan ile Slovenya ve Hırvatistan cumhuriyetleri arasında yaşanıyordu. Yugoslavya ekonomisi içinde sanayi sermayesi büyük ölçüde Slovenya ve Hırvatistan; finans ve ticaret sermayesi ise büyük ölçüde Sırbistan tarafından kontrol ediliyordu. 1970'lerde Yugoslav dış ticaretinin %70'ini Sırbistan merkezli ticaret işletmeleri gerçekleştiriyordu. Ayrıca 10 büyük bankanın en büyük üçünün ve toplam altı tanesinin merkezi Belgrad'ta idi.¹⁸⁶

Dolayısıyla Sırbistan ile Hırvatistan ve Slovenya cumhuriyetleri arasındaki ekonomik rekabet, kendisini "finans-ticaret sermayesi ile sanayi sermayesi rekabeti" olarak ortaya koyuyordu. Bu rekabet ortamında Slovenya ve Hırvatistan yönetimleri, Sırbistan'ın gücünü kırmak amacıyla ticaret ve finans sektörlerinde daha fazla serbestleşme (liberalizasyon) ve ademi merkeziyetçilik talep ediyordu. Belgrad yönetimi ise merkeziyetçi politikalardan yanaydı. "Liberal ideologlar ve ekonomistler genellikle Hırvat ve Sloven idi ve bunların görüşleri bu iki

---

¹⁸² Hondius, a. g. e., s. 324.

¹⁸³ Bicanic, **Economic...**, s. 190.

¹⁸⁴ Schrenk, v.d., a. g. e., s. 303.

¹⁸⁵ Bicanic, **Economic...**, s. 190.

¹⁸⁶ Işıklı, **Kuramlar...**, s. 142.

cumhuriyetin liderlerinden son derece güçlü destek alıyordu.”¹⁸⁷ Dolayısıyla, ekonomik alanda ademi merkeziyetçiliği ve serbestleşmeyi arttıran 1965 Reformları, Sırp tarafına göre, Sloven-Hırvat ittifakının bir zaferiydi.¹⁸⁸

Benzer rekabet komünler arasında da yaşanıyordu. Çünkü sistemin ademi merkeziyetçi yapısı, sadece federe cumhuriyetlere değil, aynı zamanda komünlere de kendi bütçelerini, toplumsal-ekonomik planlarını ve yatırımlarını düzenleme hak ve yetkisi tanıdı. Komünler düzeyinde özyönetimin gelişimine katkı sağlayan bu durum, aynı zamanda komünler arası rekabetin doğmasına da neden olmuştur. Fisher’in ifadesiyle “her bir komün, toplam pasta içindeki kendi payını garanti altına almak ve geliştirmek için aktif biçimde mücadele ediyordu.”¹⁸⁹

Ayrıca, ademi merkeziyetçiliği arttıran ve piyasa ilişkilerini belli bir düzeyde geliştiren 1965 Reformları, işletmeler arasında da rekabeti şiddetlendirdi. İşletmeler arası rekabetin neden olduğu olumsuz etkilerin farkına varan Kardelj, bu konuda şu tespiti ve uyarıyı yapmıştır:

“Eğer bir cumhuriyetin işletmesi bir başka cumhuriyetin işletmesi aleyhine çıkarlar sağlıyorsa, ulusal sömürü, uluslar arası ilişkiler, hatta ulusçuluk, şovenizm sorunumuz var demektir. Kanımca cumhuriyetler arası bütünleşmeyi engelleyen bu tür ilişkilerin ta kendisidir.”¹⁹⁰

Ademi merkeziyetçi yapı içinde ortaya çıkan ve toplumsal-ekonomik eşitsizlikler nedeniyle şiddetlenen bölgeler arası ekonomik rekabet, sosyalist özyönetim sistemini üç düzeyde olumsuz etkiledi:

(1) Bölgeselcilik arttı, ekonomik ilişkilerin ülke çapında entegrasyonu zayıfladı. Singleton’a göre, Yugoslavya’da ekonomik ilişkilerde bölgeselciliği geliştiren en önemli etmen 1965 Reformları olmuştur. Çünkü bu reformlar ekonomik alanda ademi merkeziyetçiliği arttırdı, federal yönetimin yetkilerini azalttı, federe cumhuriyetlerin yetkilerini ise genişletti.¹⁹¹ Sonuç olarak; “piyasa güçlerinin rolünün

---

¹⁸⁷ Prout, a. g. e, s. 36.

¹⁸⁸ Işıklı, **Kuramlar...**, s. 141 ve Ann Lane, **Yugoslavia: When Ideals Collide**, New York, Palgrave Macmillan, 2004, 130-131.

¹⁸⁹ Fisher, a. g. e, s. 175.

¹⁹⁰ Aktaran Işıklı, **Kuramlar...**, s. 150.

¹⁹¹ Fred Singleton, **Twentieth-Century Yugoslavia**, London, Macmillan Press, 1976, s. 156.

artması ile birlikte ekonomik iktidarın / yetkinin, federal hükümetten cumhuriyet ve bölgesel hükümetlere kayması bölgesel ve ulusal çatışmaları şiddetlendirdi.”¹⁹²

(2) Bölgeler arası ekonomik rekabet ve ekonomik eşitsizlikler, ekonomik kaygılara dayalı bölgesel milliyetçi ideolojilerin / hareketlerin gelişimine maddi zemin hazırladı. Nitekim Shoup ve Remington, Yugoslavya’da milliyetçiliği ve milliyetçi çatışmaları “ekonomik milliyetçilik” olarak tanımlamışlardır. Ekonomik milliyetçilik çerçevesinde her federe cumhuriyet / özerk eyalet kendi ekonomik konumunu ve gücünü yükseltme mücadelesi içine girdi. Ekonomik milliyetçiliğin ve milliyetçilerin asıl rekabet / çatışma konusu, kaynakların nasıl bölüşüleceği ve kullanılacağına ilişkindir. Bu rekabet/çatışma sürecinin liderleri, Paul Shoup’a göre, her cumhuriyetin / eyaletin parti yöneticileri ve politika yapıcılarıdır.¹⁹³ Benzer bir tespiti Harold Lydall ve David Dyker yapmıştır: Yugoslavya’da bölgesel çatışmanın ekonomik boyutları, bölgesel (yönetici) elitler arasındaki çatışmadan kaynaklanıyordu.¹⁹⁴ Joseph Rothschild’e göre ise, Yugoslavya’da etnik topluluklar arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları ve tansiyonu sadece bölgeler arası ekonomik eşitsizlikler ile açıklamak hata olur. Fakat söz konusu ekonomik eşitsizlikler, etnik topluluklar arası anlaşmazlıkların ve tansiyonun yükselmesinde büyük rol oynamıştır.¹⁹⁵

(3) Bölgeler arası rekabet ve eşitsizlikler, “ulusların kardeşliği ve birliği” anlayışını ve dolayısıyla da sistemin meşruiyetini zayıflattı. Ayrıca işçiler arasında sınıfsal dayanışmanın ve “Yugoslavizm” düşüncesinin gerilemesine neden oldu.¹⁹⁶

3. 3. 1. 2. Toplumsal Eşitsizlikler

Sosyalist özyönetim sisteminin karşılaştığı bir diğer problem toplumsal eşitsizliklerdir. Toplumsal eşitsizliklerin üç boyutu söz konusudur: Kırsal ve kentsel

---

¹⁹² Włodzimierz Brzycki, Kazimierz Lask, **From Marx to the Market: Socialism in Search of an Economic System**, Oxford, Clarendon Press, 1992, s. 92.

¹⁹³ Bkz.: Paul Shoup, **Communism and the Yugoslav National Question**, New York and London, Columbia University Press, 1968, s. 247-248 ve Remington, “Yugoslavia”, s. 234.

¹⁹⁴ Lydall ve Dyker’den aktaran John B. Allcock, **Explaining Yugoslavia**, London, Hurst & Company, 2000, s. 98.

¹⁹⁵ Rothschild, **a. g. e.**, s. 184, 189.

kesimler arasında eşitsizlik; özel sektörden kaynaklı eşitsizlik; toplumsal sektörde çalışanlar arasında kişisel gelir (ücret) eşitsizliği.

Boris Vuskovic, kırsal ve kentsel kesimler arasında var olan eşitsizlikler hakkında şöyle yazıyor:

“Kırsal kesimin toplumsal durumu ve kentle olan ilişkisi şüphesiz var olan toplumsal eşitsizliklerin en önemli kaynaklarından biridir... Yugoslav gelişmesinin, savaştan bu yana durumu önemli ölçüde düzelttiği doğrudur da, köyün yine de maddi ve toplumsal bakımdan önemli ölçüde ihmal edilmiş olduğu gerçektir. Böylece su ve elektrik gibi temel imkânların sağlanması, köy toplumunun hayatında büyük bir olay olma durumunu sürdürmektedir. Köylü nüfusun önemli bir bölümü, yatılı okul ya da ücretsiz sağlık malzemesi gibi temel toplumsal haklardan yoksundur ve büyük çoğunluk son derece zor koşullarda yaşamaktadır. Köylü nüfusun yüzde sekseninin geliri ulusal ortalamanın altındadır ve beşte biri de yoksulluk sınırında yaşamaktadır. Kültürel bakımdan köy, kültürel kurumu ya da sürekli bir aydın kadrosu bulunmayan bir çöldür. Böyle bir kişisel ve toplumsal durum, yalnızca köylü toplumunun kendi içinde değil ama aynı zamanda onun kentle olan ilişkisinde de gözlemlenebilen, şiddetli bir toplumsal farklılaşma sürecini oluşturmaktadır. Yugoslav toplumunun en yoksul tabakaları kırdaki yaşadığı gibi, kentli yoksulların çoğu da oradan gelmez. Köy, toplumsal ölçeğin en altında yer alan kentsel emeğin kaynağıdır. En kötü ve horlanan işlerde çalışanlar (mevsimli işçiler, ev hizmetçileri vb.) köyden gelmez; yarı-usta el işçilerinin çoğu gibi. Ancak bugün Yugoslav köylerinde gözlemlenen ivmeli toplumsal farklılaşma süreci, köylü toplumun geleneksel toplumsal eşitsizliklerinden çok, onun kentle olan eşitsiz ve bağımlı ilişkisinden gelmektedir.”¹⁹⁷

Kır ve kent arasındaki bu toplumsal-ekonomik eşitsizlik aslında sosyalist Yugoslavya'nın, devrim öncesi Krallık Yugoslavyası'ndan almış olduğu çok ağır bir yük ve problemdi. Bu problemi aşmak için kırsal kesimde önemli yatırımlar gerçekleştirildi ve böylece devrim sonrasında kırsal durumu eskiye oranla iyileştirildi. Fakat yine de kır-kent eşitsizliği, ülkedeki toplumsal eşitsizliklerin önemli bir boyutu olmaya devam etti. Nitekim 1978 yılında yani ölümünden iki yıl önce Tito, tarımsal-kırsal kesimdeki mevcut sıkıntılardan önemle söz etmekte ve bu sıkıntıların giderilebilmesi için köylülüğe daha fazla teknik-ekonomik destek verilmesi gerektiğini öğütlemektedir.¹⁹⁸

¹⁹⁶ Bkz.: Edvard Kardelj, **Contradictions of Social Property In A Socialist Society**, Çev. Jelena Arneri, Belgrade, Socialist Thought and Practice, 1981, s. 145-148.

¹⁹⁷ Boris Vuskovic, “Yugoslavya’da Toplumsal Eşitsizlik”, Çev. Sabri Yücesoy, **Birikim Dergisi**, Sayı 42 - 43 - 44, İstanbul, Birikim Yayınları, Ağustos-Eylül-Ekim 1978, s. 132-133.

¹⁹⁸ Josip Broz Tito, **O Poljoprivredi I Selu**, Novi Sad, Stamparija, 1979, s. 435-436.

Yugoslavya’da toplumsal eşitsizliğin ikinci boyutu özel sektörden kaynaklanıyordu. Daha önceden açıklandığı gibi, sosyalist özyönetimin temel unsurlarından birisi üretim araçlarının toplumsal mülkiyetidir. Bu nedenle Yugoslav ekonomisi içinde özel sektörün payı toplumsal sektöre göre çok sınırlı idi.¹⁹⁹ Fakat buna rağmen özel sektör varlığını korumuş ve Yugoslavya’da kişisel gelirlerdeki eşitsizliklerin / farklılıkların önemli bir kaynağını oluşturmuştur.²⁰⁰

Bunda özellikle 1965 Reformları önemli rol oynamıştır. Çünkü 1965 Reformları, devlet organlarının ekonomi yönetimindeki yetkilerini/kontrolünü azalttı ve belli bir dereceye kadar liberalleşmeyi sağlayarak piyasa mekanizmasının etkisini / belirleyiciliğini artırdı. Böylece özel sektör, hem ekonomik ilişkiler içinde etkisini artırdı, hem de toplumsal eşitsizliklerin oluşumunda rol oynar duruma geldi. Ayrıca 1967’den itibaren Yugoslav ekonomisi ve piyasası yabancı sermayeye açıldı. Merkez kapitalist ülkelerden gelen yabancı sermaye toplumsal eşitsizlikleri artırdı.

1965 Reformları çerçevesinde ticaret ve taşımacılık sektörlerinde özel işletmelerin kuruluşuna izin verildi. Böylece bu iki sektör, kapitalist ekonomilerle karşılaştırıldığında son derece cılız kalsa da, özel sermaye için birikim alanı haline geldi. Ayrıca yasalara aykırı biçimde gerçekleştirilen ticari faaliyetler ve gayrimenkul spekülasyonları da kişisel zenginleşmenin önemli bir kaynağını oluşturuyordu.²⁰¹

Singleton’a göre sosyalist özyönetim sistemi içinde özel sektörün yer alması bir çelişkidir ve sistem için ciddi bir problemdir. Çünkü sınırlı da olsa özel sektörün varlığı ve özel sermaye birikimi, sosyalist toplum içinde ekonomik eşitsizliklerin artmasına neden olduğu gibi, özel sermaye biriktirme arzusunu beslemektedir. Singleton, bu durumun özellikle Slovenya’da daha belirgin olduğunu vurgulamıştır.²⁰² Benzer bir eleştiriyi Supek de yapmıştır: “Piyasa rekabetinin

---

¹⁹⁹ Bkz: yuk., s., 110-115.

²⁰⁰ Deborah D. Milenkovitch, “Which Direction for Yugoslavia’s Economy?”, **Comparative Communism: The Soviet, Chinese, and Yugoslav Models**, Ed. Gary K. Bertsch, Thomas W. Ganschow, San Francisco, W. H. Freeman and Company, 1976, s. 357.

²⁰¹ Vuskovic, **a. g. e.**, s. 134.

²⁰² Singleton, **a. g. e.**, s. 307.

serbestleşmesi, fırsatçı/vurguncu zihniyetin ve kolektif egoizmin gelişmesine neden oldu.”²⁰³

Yugoslavya’da toplumsal eşitsizliğin üçüncü boyutunu kişisel gelirler (ücretler) arası eşitsizlikler oluşturuyordu. Aynı sektör/işletme içinde kişisel gelir eşitsizliği azdır. Kişisel gelirler arasındaki asıl eşitsizlik, değişik sektörler/işletmeler arasında ortaya çıkmaktaydı.²⁰⁴ Aşağıdaki tablo bunu açık biçimde ortaya koyuyor:

TABLO IV
YSFC’de Sektörlere Göre Ortalama Aylık Kişisel Gelirler

Sektör	Ortalama Aylık Kişisel Gelir (Dinar, 1971)
Planlama	2.571
Petrol/benzin	2.068
Ticaret (Ticari kuruluşlar)	2.062
Finans/sigorta	1.883
Toplumsal-politik örgütler	1.858
Tarım	1.193
Kereste	1.185
Tütün	1.142
Deri ve kundura	1.139
Tekstil	1.040

Kaynak: **Social Differences in Our Society**, Yugoslav Trade Union Council, Belgrade, 1972, s. 16-17.

Ayrıca Federal İstatistik Enstitüsü’nün 1972 yılı verilerine göre, doğrudan ekonomiyle ilgili olmayan alanlarda (öğrenim, bilim, halk sağlığı, sosyal öngörü, eğitim ve kültür) çalışanlar, ekonomik sektörlerde çalışanlardan daha düşük kişisel gelir elde ediyorlardı. Üstelik bu kişilerin eğitim ve meslek formasyonları, yaptıkları işin niteliği gereği son derece yüksek idi.²⁰⁵

²⁰³ Rudi Supek, “Problems and Perspectives of Workers’ Selfmanagement in Yugoslavia”, **Yugoslav Workers’ Selfmanagement**, Ed. M. J. Broekmeyer, Dordrecht, D. Reidel Publishing Company, 1970, s. 226.

²⁰⁴ Henryk Flakierski, “Does Yugoslavia’s Self-Management System Promote Income Equality?”, **Socialist Dilemmas: East and West**, Ed. Henryk Flakierski, Thomas T. Sekine, New York and London, M. E. Sharpe Inc., 1990, s. 57.

²⁰⁵ Miloško Drulovic, **Özyönetim**, Çev. Tahsin Yaşamak, Ankara, Bilgi Basımevi, 1976, s. 100.

Sektörler arası kişisel gelir eşitsizlikleri, emeğin yüksek niteliğinden veya daha fazla emek harcanmasından kaynaklanmıyordu. Söz konusu eşitsizlikler iki temel nedenden kaynaklanıyordu: Sektörsel kazanç ve ekonomik-politik güç. Yani, daha fazla kazanç elde eden sektörde ve işletmede çalışan işçiler daha yüksek kişisel gelir, daha düşük kazanç elde eden sektörde ve işletmede çalışan işçiler daha düşük kişisel gelir elde ediyorlardı. Sektörün/işletmenin kazanç seviyesini ise, sektörde/işletmede sarf edilen emeğin miktarı ve niteliği tek başına belirlemiyordu. Emek dışı faktörler daha belirleyici oluyordu: Üretilen malın/hizmetin türü, sektördeki konjonktür, uluslararası piyasalardaki konjonktür, işletmenin tekel konumunda olup olmadığı, teknolojik seviye, kullanılan üretim araçlarının niteliği gibi daha pek çok faktör.²⁰⁶

İkinci neden, sektörün/işletmenin ekonomik-politik sistem içindeki gücü, konumu ve etkinliği ile bağlantılıdır. Sistem içinde daha güçlü / etkin konuma sahip olan sektörde/işletmede çalışanlar daha yüksek, daha zayıf/etkisiz konuma sahip olan sektörde/işletmede çalışanlar daha düşük kişisel gelir elde ediyordu. Finans sektöründe ve toplumsal-politik örgütlerde kişisel gelirlerin yüksek olması, bu nedenle ilgili bir durumdu.

Ayrıca ek gelirler konusunda da benzer bir eşitsizlik söz konusuydu. Ek gelir, kişisel gelir haricinde aynı veya nakdi olarak verilen ödentileri kapsıyordu: Otomobil, konut, tatil, seyahat ödentileri gibi. Ek gelirler, kazancı yüksek olan ve ekonomik-politik konumu güçlü olan sektörlerde daha fazla idi. Ayrıca ek gelir kalemlerinden büyük ölçüde yöneticiler faydalanıyordu: İşletme yöneticileri ve direktörleri, toplumsal-politik örgüt yöneticiler, çeşitli devlet kademelerinde görev alan yöneticiler. Dolayısıyla Vuskovic doğru bir tespit yapmaktadır:

“Ek gelirin büyük kısmı, hiçbir durumda bireysel emeğin bir ürünü değildir, ama toplumsal fonların, zaten ayrıcalıklı olanlar adına bir kez daha tahsis edilmesi anlamını taşır. Bu, hem ekonominin piyasa karakterinin, hem de toplumsal düzenin bürokratik yapısının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Sonuç, nüfusun küçük bir azınlığının, geri kalana göre, bir hayli yüksek hayat standardına sahip olmasıdır. Normal çalışma saatleri dışında elde edilen gelir ve ayrıcalıklar da hesaba katılacak olursa, Yugoslavya’daki kişisel gelir farklılaşması 1’e 20 oranına yakındır.”²⁰⁷

²⁰⁶ Nurhan Akçaylı, **Yönetime Katılma ve Özyönetim**, Bursa, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1986, s. 197.

²⁰⁷ Vuskovic, **a. g. e.**, s. 137.

Kişisel gelirler konusunda dikkati çeken bir başka eşitsizlik, beyaz yakalı işçiler ile mavi yakalı işçiler arasında ortaya çıkmıştır. Vuskovic'in hesaplamalarına göre, 1970'lerde Yugoslavya'da yoksulluk sınırı aylık 300 dinardır. Bu sınır kabul edildiğinde; mavi yakalı işçi kesiminin %23,9'u yoksulluk sınırının altında yaşıyordu. Buna karşılık, beyaz yakalı ailelerden hiçbirinin geliri fert başına ayda 300 dinardan az değildir; yalnızca %6'sının 500 dinardan azdır.²⁰⁸

Kişisel gelirlerde meydana gelen eşitsizlikler ayrıca sistemin bürokratikleşme-teknokratikleşme süreciyle de ilişkilidir: Ekonomik-politik sistem içinde daha güçlü ve etkin konumda/mevkide bulunanlar, diğerlerine göre daha fazla kişisel gelir ve ek gelir elde edebiliyordu.

Kişisel gelirlerde meydana gelen eşitsizlikler – özel sektörden kaynaklanan eşitsizliklerde olduğu gibi – 1965 Reformları süreciyle yakından ilişkilidir: Dış ticaretin belli bir ölçüde serbestleştirilmesi ve ülke içinde piyasa mekanizmasının / ilişkilerinin daha etkili / belirleyici hale gelmeye başlaması sonucunda, bazı sektörler/işletmeler kendi kazançlarını daha fazla artırma olanağını bulurken, diğer bazıları daha az kazançla yetinmek zorunda kaldılar. 1965 Reformları özellikle bankalar ve dış ticaret işletmeleri gibi doğrudan üretim sürecinde bulunmayan aracı işletmeleri zenginleştirdi. Reformlar sonrasında ekonomik güç bankacılık, sigorta ve ihracat sektörlerinde/işletmelerinde yoğunlaştı. Bu da gelir eşitsizliklerini arttırdı.²⁰⁹ Supek bu durumu şöyle açıklamaktadır:

“... aracı örgütler, pazar ekonomisi koşulları içinde üretici örgütlerin denetimini elde ettiler ve onları insafsızca sömürmeye başladılar. Ekonomik reform, pek çok üretici örgütü güç durumlara soktu ve onlara mali örgütlerin tekeli konumlar elde etmelerini kolaylaştırdı. Böylece, başlangıç dönemlerinde bankalar ve ticari kuruluşlar sanayi üretimin gelişimine hizmet etmişken; şimdi, sanayi üretim, mali merkezlerin iktidarının güçlenmesine hizmet etmektedir. Doğal olarak bu durum, işçi sınıfının çıkarlarına ve sağlıklı ekonomik kalkınma politikasına aykırı olmaktadır... Mali, ticari sermaye, canlılık kazanmak için, mevcut para darlığını kabaca istismar etmekte ve tefeci, ham, ilkel kapitalist kar mantığına bürünmektedir.”²¹⁰

²⁰⁸ A. e., s. 142.

²⁰⁹ Horvat, *The Yugoslav...*, s. 37.

²¹⁰ Supek'ten aktaran Işıklı, *Kuramlar...*, s. 119-120.

Piyasa mekanizması çerçevesinde daha yüksek kazanç elde eden işletme kendi işçilerine daha yüksek, daha düşük kazanç elde eden işletme ise kendi işçilerine daha düşük kişisel gelir ödüyordu. Ayrıca rekabet ortamında kazancı iyice azalan işletme iflasını ilan etmek zorunda kalıyor veya kazancı yüksek olan başka bir işletmeye katılıyordu. Bu iflaslar ve zoraki birleşmeler nedeniyle 1965-1967 döneminde 160.000 kişi işini kaybetti.²¹¹ 1961’de yani henüz 1965 Reformları uygulamaya sokulmadan önce 191.283 olan işsiz sayısı, 1969’da yani reformlar uygulamaya sokulduktan sonra 330.600’e yükseldi.²¹² İşsizlerin sayısında meydana gelen artış aynı zamanda işçi göçünü arttırdı. Batı Avrupa ülkelerinde çalışan Yugoslav işçi sayısı 1961’de 4.288 iken, 1965’te 20.373’e, 1970’te 239.779’a ve 1971’de yaklaşık yarım milyona yükseldi. 1960’ların sonunda çalışan nüfusun yaklaşık altıda biri, 1975’te ise beşte biri ülke dışında çalışmaktaydı.²¹³

Kişisel gelirler arasında yaşanan eşitsizlikler, Yugoslav sosyalist özyönetim sistemi açısından iki ekonomik-politik çelişki/problem doğurdu:

(1) Kişisel gelirlerin düzeyi, üretim sürecinde harcanan emek-gücüne değil; fakat bundan daha çok, sektörün/işletmenin piyasa üzerinden elde ettiği kazanç veya sistem içinde sahip olunan ekonomik-politik konuma/güce göre belirleniyordu. Yani, piyasa üzerinden daha çok kazanç sağlayan veya sistem içinde daha güçlü ekonomik-politik konuma sahip olan sektörün/işletmenin işçisi, bu konuda daha olumsuz pozisyonda bulunan sektörün/işletmenin işçisinden daha fazla kişisel gelir elde ediyordu. Bu ise, Yugoslav sosyalist özyönetim sisteminin, kendi düşünsel/ideolojik dayanağından, yani Marksist düşünceden ayrılması anlamın geliyordu. Çünkü Marx, piyasa mekanizmasına ve piyasaya yönelik üretime karşıydı. Ona göre, piyasa mekanizması ve piyasaya yönelik üretim derin toplumsal eşitsizlikleri doğurur. Bu nedenle Marx, planlı ekonomiyi savunur ve planlı ekonominin piyasaya üstün olduğunu düşünür. Marx’a göre bir sosyalist ekonomide piyasa mekanizması

---

²¹¹ George Macesich, “Major Trends in the Postwar Economy of Yugoslavia”, **Contemporary Yugoslavia: Twenty Years of Socialist Experiment**, Ed. Wayne S. Vucinich, Berkley, University of California Press, 1969, s. 186.

²¹² Ayrıntı için bkz.: **Statisticki Godisnjak SFRJ**, Beograd, 1973, s. 107’de Tablo 104-14.

²¹³ Milan Mesic, “External Migration in the Context of the Post-War Development of Yugoslavia”, **Yugoslavia in Transition: Choices and Constraints**, Ed. John B. Allcock, John J. Horton, Marko Milivojevic, New York, Berg Publishers, 1992, s. 186 ; Marijan Hanzekovic, “The Economic System since 1965”, in Rudolf Bicanic, **Economic Policy In Socialist Yugoslavia**, London, Cambridge University Press, 1973, s. 229-230 ; Lane, a. g. e., s. 133 ve Jelavich, a. g. e., s. 421.

toplumsal-ekonomik ilişkilerin düzenleyicisi olamaz. Ayrıca Marx, piyasa yoluyla birbirlerine bağlı bağımsız üretim birliklerini değil, toplumun ortak sahipliğini ve yönetimini amaçlamıştır.²¹⁴ Dolayısıyla Marksist düşünceye göre kişisel gelirleri belirleyecek olan şey, ne piyasadır ne de sahip olunan ekonomik-politik konumdur. Kişisel gelirler, “eşit emeğe, eşit ücret” prensibine göre düzenlenmelidir. Fakat piyasa mekanizmasının etkisi altında olan Yugoslav sistemi²¹⁵ bu Marksist prensipten uzaklaşmıştır. Dolayısıyla kişisel gelirlerde meydana gelen eşitsizlikler, aynı zamanda sistemin düşünsel / ideolojik temelini ve emekçi kitleler nezdinde meşruluğunu zayıflatmıştır.

(2) Kazancı fazla olan sektörde/işletmede çalıştığı için (daha fazla emek-gücü harcadığı için değil) daha fazla kişisel gelir elde eden işçiler ile kazancı az olan sektörde/işletmede çalıştığı için (daha az emek-gücü harcadığı için değil) daha az

---

²¹⁴ Bkz.: Milenkovitch, **Plan and Market in Yugoslav Economic Thought**, New Haven and London, Yale University Press, 1971, s. 9-12 ve Radivoj Uvalic, “Functions of the Market and Plan in the Socialist Economy”, **Yugoslav Economists on Problems of a Socialist Economy**, Ed. Radmila Stojanovic, New York, International Arts and Sciences Press, 1964, s. 140-141.

²¹⁵ “Piyasa mekanizması / ilişkileri” konusunda Yugoslavya’nın önde gelen devlet adamları ve entelektüelleri arasında anlaşmazlık mevcuttu. Örneğin; Kardelj’e göre, “piyasanın ortadan kalkması karamame ile sağlanamaz. Piyasanın ortadan kalkması ancak üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin gelişiminin sonucu olabilir. Yugoslavya’da bu, önceden, birleşik emeğin özyönetimsel bütünleşmesinin sonucu olacaktır.” (Kardelj’den aktaran Işıklı, **Kuramlar...**, s. 59). Yani Kardelj, piyasa mekanizmasının ortadan kalması gerektiğini, bunun ise ancak belli bir gelişim süreci içinde gerçekleşebileceğini düşünüyordu.

Fakat Horvat’a göre piyasa kaçınılmazdır ve gereklidir. Çünkü “insanların ihtiyaç veya istekleri sınırsızdır ve bu yüzden Marx’ın komünizmi açık bir imkânsızlık olarak görünmektedir.” (Horvat, **Towards a Theory of Planned Economy**, Beograd, Yugoslav Institute of Economic Research, 1964, s. 132). Dolayısıyla Horvat’a göre, kurulacak olan komünist toplumda piyasa mekanizmasına belli sınırlar içinde yer verilmelidir.

Bakaric ise piyasa hakkında şu yorumu yapıyor: “Piyasa her zaman için toplumsal ilişkileri içerir ve dolayısıyla toplumsal ilişkilere dayanır. Gelişmiş bir piyasa, kapitalist anlamda gelişmiş bir piyasa olabilir; fakat kapitalist anlamda gelişmiş bir piyasa olmak zorunda değildir. Aynı zamanda piyasa, başka türlü ilişkileri kendinde içerebilir.” (Vladimir Bakaric, **Theoretical Foundations of Social Reproduction in Socialism**, Çev. Petar Misujkovic, Gregor Fulton McGregor, Beograd, Socialist Thought and Practice, 1975, s. 83). Yani Bakaric, kapitalist üretim ilişkilerini içermeyen bir piyasanın var olabileceğini ileri sürüyor.

Bir başka Yugoslav ekonomist, piyasa mekanizmasını / ilişkilerini içeren sosyalist ekonominin var olabileceğini ve sağlıklı işleyebileceğini iddia ediyor. Çünkü hiçbir zamanda ve mekânda saf planlı ekonomi veya saf piyasa ekonomisi var olmamıştır. Bu ikisi daima bir arada var olmuştur. Önemli olan bunlardan hangisinin daha belirleyici ve yönlendirici olduğudur. Sosyalist ekonomide belirleyici-yönlendirici olan planlı ekonomidir. Yugoslavya’da planlı ekonomi ile piyasa ekonomisi bir arada bulunmakla birlikte, belirleyici-yönlendirici olan bunlardan birincisidir. Yugoslavya’da planlama, piyasa mekanizmasını yönlendirir ve yumsatır. “Yugoslavya’nın sosyalist ekonomik sisteminin başarısı ve verimliliği, hem başarılı planlamaya, hem de piyasa mekanizmasının başarılı işlemesine dayanır.” (Ivan Lavrac, “Competition and Incentive in the Yugoslav Economic System”, **Yugoslav Economists on Problems of a Socialist Economy**, Ed. Radmila Stojanovic, New York, International Arts and Sciences Press, 1964, s. 148).

kişisel gelir elde eden işçiler arasında rekabet ortaya çıktı. Böylece, Marksist - sosyalist gelenkten miras alınan “işçi sınıfı dayanışması” anlayışı, Yugoslavya’da maddi zeminini ve ideolojik anlamını yitirmeye başladı: Kazancı yüksek olan Lübljana merkezli bir dış ticaret işletmesinde çalıştığı için yüksek kişisel gelir elde eden bir (Sloven) işçi ile kazancı düşük olan Saraybosna merkezli bir tekstil fabrikasında çalıştığı için düşük kişisel gelir elde eden bir (Boşnak) işçi arasında kapitalizme, emperyalizme veya bürokratik-teknokratik yönetici elite karşı “sınıfsal dayanışmanın” kurulması/geliştirilmesi maddi gerçekliğini ve ideolojik anlamını yitirdi.

Buraya kadar incelediğimiz toplumsal eşitsizlikler aslında kapitalist ülkelerde var olan toplumsal eşitsizlikler ile karşılaştırıldığında son derece cılız kalmaktadır. Kapitalist ülkelerde kişisel gelirler arasında hesaplanması dahi son derece güç olan devasa farklar/eşitsizlikler yaşanmaktadır. Asgari ücret karşılığında çalışan bir işçinin kişisel geliri (ücreti) ile bu işçiyi istihdam eden holdingin sahibinin kişisel geliri (serveti) arasındaki fark astronomik boyutlara varmaktadır. Ayrıca Flakierski’nin tespitine göre, ademi merkezîyetçi yapıya sahip olan Yugoslavya’daki gelir eşitsizlikleri, merkezîyetçi yapıya sahip olan Doğu Avrupa ülkelerindeki gelir eşitsizliklerinden belirgin biçimde daha azdır.²¹⁶ Yugoslavya 1970’li yıllarda uluslararası standartlara göre adil gelir dağılımı yapısına sahipti.²¹⁷ “En İyi Gelir Dağılımı Adaleti” konusunda 1987 yılında Milanovic tarafından yürütülen ülkeler arası karşılaştırmalı araştırmanın sonucuna göre Yugoslavya, “gelir dağılımı adaletinde en iyi ülkeler” grubunda yer alıyordu.²¹⁸ Üstelik 1980’li yıllar, Yugoslavya için ekonomik kriz dönemidir.²¹⁹ Yani ekonomik kriz döneminde dahi Yugoslavya, en adaletli gelir dağılımına sahip olan ülkeler arasında yer almaktaydı.

Fakat buna rağmen, Yugoslavya’da var olan toplumsal eşitsizlikler, kapitalist ülkelerdeki eşitsizliklere göre çok daha az olsa da, sosyalist özyönetim sistemi için büyük bir problem ve çelişki arz ediyordu. Çünkü Duverger’in ifadesiyle, “eşitlik ortamı içinde ufacık bir eşitsizlik, eşitsizlik ortamı içindeki koskocaman bir

---

²¹⁶ Flakierski, a. g. e., s. 58.

²¹⁷ Prout, a. g. e., s. 144.

²¹⁸ Ljubomir Madzar, “The Economy of Yugoslavia: Structure, Growth Record and Institutional Framework”, **Yugoslavia in Transition: Choices and Constraints**, Ed. John B. Allcock, John J. Horton, Marko Milivojevic, New York, Berg Publishers, 1992, s. 71.

eşitsizlikten çok daha fazla göze çarpar ve hissedilir.”²²⁰ Dolayısıyla, toplumsal eşitliği/adaleti savunduğunu iddia etmeyen kapitalist sistemde ortaya çıkan devasa kişisel gelir eşitsizlikleri bu sistem için bir meşruiyet problemi yaratmazken ve hatta çoğu durumda “normal” karşılanırken; “eşit emeğe eşit ücret”, “sınıfsız-sömürsüz toplum”, “özgür üreticiler birliği” gibi söylemlere dayanarak toplumsal eşitliği/adaleti savunan ve bunu pratik yaşama uygulamayı amaçlayan sosyalist özyönetim sisteminde ortaya çıkan görece daha sınırlı kişisel gelir eşitsizlikleri ise bu sistemin meşruiyeti ve geleceği açısından büyük bir problem ve çelişki arz ediyordu. Bu nedenle Yugoslavya’daki toplumsal eşitsizlikler, diğer pek çok ülkeyle karşılaştırıldığında daha az olmasına rağmen, emekçi kitleler nezdinde sisteme karşı güvensizlik duygusunu / düşüncesini yaygınlaştırdı.

“... her bir kişi başkaları tarafından sömürüldüğünü hissetmektedir: tarım sanayi tarafından, sanayi bankalar tarafından, hammadde üreticileri nihai mal üreticileri tarafından, az gelişmiş bölgeler gelişmiş bölgeler tarafından, küçük işletmeler büyük işletmeler tarafından, az gelişmiş firmalar gelişmiş firmalar tarafından, vs.”²²¹

3. 3. 1. 3. Bürokratik-Teknokratik Yönetici Sınıf

Yugoslav sosyalist özyönetim sisteminin karşılaştığı üçüncü ve en önemli problem “bürokratik-teknokratik yönetici sınıf” olmuştur. Bürokrasi, parti-devlet üst düzey yöneticilerini; teknokrasi ise, ekonomi alanında işletme yöneticilerini ve uzmanlarını içeriyordu. Bu iki grup arasında kaynaşma, iç içe geçme durumu vardı. Çünkü parti-devlet yönetiminde yer alan bürokratlar çoğunlukla aynı zamanda işletmelerde üst düzey yöneticilik görevlerinde bulunmuşlardır.²²² Teknokratlar da

---

²¹⁹ Bkz.: a.ş., s. 300-312.

²²⁰ Duverger’in “Induction a la Politique (Politikaya Giriş)” adlı kitabından aktaran Drulovic, a. g. e., s. 202-203.

²²¹ Ellen Turkish Comisso, **Workers’ Control Under Plan and Market**, New Haven and London, Yale University Press, 1979, s. 115.

²²² Buna tipik bir örnek olarak Milosevic verilebilir. 1986’da SKB Başkanı ve 1989’da Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti Başkanı olmadan önce Milosevic, Sırbistan’ın enerji işletmesi olan *Technogas*’ın ve ardından da Sırbistan’ın en büyük bankası olan *Beobank*’ın direktörüydü. (John B. Allcock, Marko Milivojevic, John J. Horton, **Conflict In The Former Yugoslavia: An Encyclopedia**, Denver, Santa Barbara, Oxford, ABC-CLIO, 1998, s. 176). Başka bir örnek Bosna-Hersekli Boşnak bürokrat-teknokrat Fikret Abdic’tir. Kendisi hem YSFC Kolektif Başkanlık üyesi idi hem de Yugoslavya’nın en büyük gıda sanayi işletmesi olan *Agrokomerc*’in direktörlüğünü

çoğunlukla parti-devlet aygıtı içinde önemli mevkilerde bulunuyorlardı. Ekonomik alanda yöneticilik yapan ve “ekonomik liderler” olarak tanımlanan teknokratların %98,8’i aynı zamanda YKB üyesi idi.²²³ Dolayısıyla, bürokratik elitin “ekonomikleşmesi ve teknokratlaşması”; teknokratik elitin de “politikleşmesi ve bürokratlaşması” durumu söz konusuydu.²²⁴

Bürokratik-teknokratik yönetici sınıf, Yugoslav kamuoyunda genellikle “Kızıl Burjuvazi” olarak adlandırılıyordu. Bu eleştirel ve tepkisel adlandırma, Yugoslavya üzerine çalışan akademisyenler ve araştırmacılar arasında da yaygın biçimde kullanılmıştır. Örneğin; Sloven sosyolog Dekleva’ya göre üst düzey parti yöneticileri, federal ve bölgesel devlet kurumlarında görev alan yöneticiler ve uzmanlar, ordu komutanları, polis teşkilatı amirleri, medya yöneticileri ve işletme yöneticileri “Kızıl Burjuvazi” oluşturur. Sistemin yöneticisi ve hakimi olan Kızıl Burjuvazi, Yugoslavya nüfusunun sadece %2-5’lik dilimini oluşturmasına karşılık, önemli ekonomik, politik ve toplumsal ayrıcalıklara ve nüfuza sahiptir.²²⁵

“Kızıl Burjuvazi”ye karşı eleştiri ve tepki sadece kamuoyundan ve entelektüel camiadan gelmemiştir. Aynı zamanda parti-devlet yönetimi içinden de bürokrasiye ve teknokrasiye yönelik ciddi ve sert eleştiriler gelmiştir. Örneğin; 14 Ekim 1969 tarihli YKB Merkez Komitesi 5. Toplantısında “bürokratik ve dogmatik tutkular, yöneticilerin teknokratik eğilimleri ve çeşitli diğer girişimler işçilerin özyönetimini yavaşlatıyor veya gelişimini engelliyor”²²⁶ denmiştir. 15 Kasım 1969’da YSB Kongresi’nde konuşan YSB Başkanı Dusan Petrovic de, işletme yöneticilerinin işçi konseylerinin işlevlerini gasp etmeye çalıştıklarını söyleyerek teknokrasiyi eleştirmiştir.²²⁷

---

yapıyordu. (Catherine Samary, **Parçalanmış Yugoslavya: Bosna’da Etnik Savaş**, Çev. Bülent Tanatar, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1995, s. 194). Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür.

²²³ Bkz.: Vesna Popovic, “Social Mobility and Political Activity of Public Opinion-Makers”, **Opinion-Making Elites in Yugoslavia**, Ed. Allen H. Barton, New York, Praeger Publishers, 1973, s. 141’de Tablo 5.11.

²²⁴ Sharon Zukin, **Beyond Marx and Tito: Theory and Practice In Yugoslav Socialism**, London, Cambridge University Press, 1975, s. 73 ve Singleton, a. g. e., s. 310.

²²⁵ Barbara Verlic Dekleva, “Implication of Economic Changes to Social Policy”, **Yugoslavia In Turmoil: After Self-management?**, Ed. James Simmie, Joze Dekleva, London, Pinter Publishers, 1991, s. 112.

²²⁶ Prout, a. g. e., s. 57.

²²⁷ A. e., s. 58.

Parti-devlet aygıtı içinden bürokrasiye karşı en kapsamlı ve ayrıntılı eleştirisi Milovan Djilas'tan gelmiştir. 1953'te *Borba* dergisinde yayınladığı makalelerinde şunları yazıyordu Djilas:

“Dogmatik bürokratik teoriye göre sosyalizmin bilinçli güçleri sadece komünistlerdir. Bu teori, bürokrasiyi toplumun üstüne koyar.... Teori, toplum içinde ayrıcalıklı pozisyonları inşa etme eğilimini gizler... Bu teori ve pratik, komünistleri kitlelerden ayırır ve böylece onları sosyalizmin rahiplerine ve polislerine dönüştürür... Yeni düşman (bürokrasizm), eski düşmandan (kapitalizmden) çok daha tehlikelidir.”²²⁸

“...sosyalizmin ve demokrasinin düşmanı sadece burjuvazi değil; fakat aynı zamanda, sürekli biçimde yasaları çiğneyen ve halkı sömürmek amacıyla halk üzerinde ideolojik ve politik iktidar uygulamayı arzulayan bürokrasizmdir. Bürokrasizm, kendi varlığını meşrulaştırmak ve kendisine ve kendi ideolojisine yönelik sadakati sağlamak için sıkça düşmanlar icat eder.”²²⁹

“... bürokrasi, kendisini toplumdaki lider ve en ilerici güç olarak değerlendirir ve aynı zamanda diğerleri tarafından da bu şekilde değerlendirilmeyi arzular... bürokratik güçler, bizzat kendisi baskı ve despotizm yoluyla sıradan emekçi insanlar arasında bile direniş ve memnuniyetsizlik yaratıyor olmasına rağmen, halk üzerindeki kendi keyfilğini ve tahakkümünü karşı devrim tehlikesine vurgu yaparak meşrulaştırır.”²³⁰

“Komünistler Birliği eski partiden, gerçek ve hayati anlamda ideolojik olarak birleşmiş insanların partisine dönüşmelidir... Şu anki Komünistler Birliği klasik bir parti olarak zayıflamalı, erimelidir... Komünistler Birliği aşamalı olarak güçlü, ideolojik, geniş yayımlı bir yapı karakterine bürünmeli, ancak parti karakterini kaybetmelidir. Sosyalist Birliğin (EHSB) içinde yer almalı ve komünistler de sıradan insanların içine karışmalıdır... Sosyalist Birlik ise, gerçek bir sosyalist faktör haline gelmelidir... Kitlelerin doğrudan politik rolü büyümeli, dolayısıyla halk, liderlik tarafından her hangi bir dayatma ve zorlama olmaksızın politik problemler hakkında kendi kendine karar vermelidir.”²³¹

1954 ve 1956 yıllarında yayınladığı iki makalesinde ise Djilas, SSCB ile Yugoslavya arasında ortak bir özellik olarak parti-devlet bürokrasisinden söz etti: Her iki ülke “üst düzey parti ve devlet bürokrasisi” tarafından yönetiliyor.²³² Aralık

---

²²⁸ Djilas, **Anatomy of a Moral: the Political Essays of Milovan Djilas**, New York, Praeger Paperbacks, 1959, s. 106-107. Alıntı içinde yer alan parantezler tezin yazarına aittir.

²²⁹ **A. e.**, s. 113-114.

²³⁰ **A. e.**, s. 66.

²³¹ **A. e.**, s. 136-137. Alıntı içinde yer alan parantezler tezin yazarına aittir.

²³² Bruce McFarlane, **Yugoslavia: Politics, Economics and Society**, London and New York, Pinter Publishers, 1988, s. 23-24.

1954'te *New York Times*'da yayınlanan bir başka makalesinde Djilas, Yugoslavya'nın "çok partili sisteme ihtiyaç duyduğunu" yazmıştır.²³³

Geniş kapsamlı eleştirisini ise Djilas, 1957'de yayınladığı "Yeni Sınıf (**Nova Klasa**)" adlı ünlü kitabında geliştirdi. Bu kitapta Djilas, parti-devlet bürokrasisini "Yeni Sınıf" veya "Politik Bürokrasi" olarak tanımlamış ve sosyalist özyönetimin önündeki en büyük tehlikenin "bürokratikleşme" olduğunu vurgulamıştır. Ona göre yeni sınıf, bir takım özel toplumsal, ekonomik, politik ayrıcalıklara ve iktidara sahiptir. Parti üyesi olmak, devrim öncesi dönemde "toplumsal özveriyi, onuru ve adanmışlığı" ifade ediyordu; devrim sonrası dönemde ise "ayrıcalıklı bir sınıfa mensup olmak" anlamına geliyor. Yeni sınıfın ayrıcalıkları ve iktidarı, ulus ve toplum adına kolektif mülkiyeti kontrol edip yönetmesine dayanıyor.²³⁴ "Yeni sınıfın kökleri ise Bolşevik tipi özel bir partinin içinde ekilidir."²³⁵ Yeni sınıfın bencil çıkarları ve ideolojik karakteri, sistemin uyumlu ve sağlıklı biçimde işlemesini ve gelişmesini engelliyor.²³⁶ Djilas'a göre yeni sınıfın varlığı ve iktidarı sistemin geleceği açısından altı büyük tehlike ve engel üretiyor: (1) Proletarya diktatörlüğü yerine "parti devleti" ve "politik bürokrasinin diktatörlüğü"; (2) politik ve ekonomik karar alma süreçlerine emekçi halkın aktif katılımının sınırlandırılması; (3) "düşünce üzerinde zorbalık" ve bunun doğal sonucu olarak entelektüel gerileme; (4) ekonomi yönetiminde dogmatizm ve bunun doğal sonucu olarak beceriksizlik, hantallık ve verimsizlik; (5) bürokratik milliyetçiliğin yükselişi; (6) ideolojik ve ahlaksal kriz.

Bir başka çalışmasında Djilas, bürokrasinin, hem Marx'ın "hümanist (insan merkezli) öğretilerini", hem de Lenin'in "devrimci enternasyonalizm" anlayışını terk ettiğini açıkladı. Marksizim, bürokrasinin iktidarını meşrulaştırmak için kullanılan bir ideoloji olarak üretildi ve geliştirildi.²³⁷ Dolayısıyla Marx'ın düşüncesinin gerçek değeri, parti-devlet bürokrasisinden ve onun dogmatik ideolojisinden (yani "Marksizm"den) kurtarıldığı zaman ortaya çıkabilecektir.²³⁸

---

²³³ Neil Barnett, **Tito**, London, Haus Publishing, 2006, s. 101.

²³⁴ Bkz.: Djilas, **The New Class: An Analysis of the Communist System**, London, Thames and Hudson, 1957, s. 43-47.

²³⁵ **A. e.**, s. 39.

²³⁶ **A. e.**, s. 113.

²³⁷ Djilas, "The Disintegration of Leninist Totalitarianism", **1984 Revisited: Totalitarianism in Our Century**, Ed. Irving Howe, New York, Harper and Row, 1983, s. 140.

²³⁸ Djilas, **Eksik...**, s. 59-60.

Djilas'a göre, parti-devlet bürokrasisinin iktidarı son bulmadığı sürece sosyalist sistem içinde kayda değer her hangi bir iyileşme ve ilerleme gerçekleşemez.²³⁹ Dolayısıyla işçi özyönetiminin gelişebilmesi için parti-devlet bürokrasisinin gücünü kırmak gerekir. Bunun için ise; bürokrasiye yönelik tutarlı ve istikrarlı entelektüel eleştirisi geliştirmek, her türlü mücadele şekillerini (gösteriler, grevler, protesto yürüyüşleri, iş yavaşlatma, vb...) uygulamak, politik özgürlükleri arttırmak, ekonomi yönetimini bürokrasinin elinden almaya yönelik reformlar yapmak ve parti aygıtını ortadan kaldırmak gerekir.²⁴⁰

Djilas, bu eleştirilerinden dolayı önce 1954 yılında parti-devlet yönetiminden tasfiye edildi, ardından da 1956-1961 ve 1962-1966 yıllarında toplam 9 yıl hapis yattı.²⁴¹ Bu yıllarda Tito, Djilas'ın bürokrasiye yönelik yapmış olduğu eleştirilerine katılmış, fakat "parti aygıtının ortadan kalması" şeklindeki önerisini "aceleci" bulmuş ve eleştirmiştir:

"Parti'nin, Birliğin susturulması fikrini ilk ortaya atan kişi ben idim. Ancak ben, bu, altı ay ya da bir, iki yıl içerisinde olsun demedim. Bunun gerçekleşmesi uzun zaman alacaktır. Son sınıf düşmanı eylem yapamaz bir hale gelinceye, sosyalist bilinç bizim vatandaşlığımızın her katmanına sininceye kadar, Komünist Birliği'nin ortadan kalkması ya da tasfiye edilmesi söz konusu değildir."²⁴²

Djilas'a yönelik benzer bir eleştiriyi Kardelj de yapmıştır. Ona göre, Djilas'ın parti-devlet bürokrasisi hakkında ileri sürdüğü düşünceler yeni değildir; kendisi ve Tito tarafından daha önceden belirtilmiş düşüncelerdir. Fakat Djilas, YKB'nin derhal tasfiyesini talep ederken içinde bulunulan reel durumu "yüzeysel ve anti-bilimsel" biçimde analiz etmektedir ve bu nedenle aceleci/yanlış davranmaktadır.²⁴³ Djilas'ın bu şekilde eleştiren Kardelj, sosyalist özyönetimin ve özgürlüklerin gelişebilmesi için merkeziyetçiliği savunan bürokrasiye karşı mücadele edilmesi gerektiğini de

---

²³⁹ Djilas, **The New Class...**, s. 45-46.

²⁴⁰ Djilas, **Eksik...**, s. 184, 266-267 .

²⁴¹ Allcock, v.d., **a. g. e.**, s. 77 ve Barnett, **a. g. e.**, s. 100-101.

²⁴² Tito'dan aktaran Jelavich, **a. g. e.**, s. 418.

²⁴³ Djilas'ın düşünceleri / eleştirileri üzerine Tito-Kardelj-Djilas üçlüsü arasında geçen tartışmalar hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Djilas, "Tried by the Party", **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 85-96.

vurgulamıştır.²⁴⁴ Çünkü O'na göre “ne denli kusursuz olursa olsun, ne denli ustalıklı kullanılırsa kullanılsın, hiçbir bürokratik mekanizma sosyalizmi kuramaz. Sosyalizm, ancak halk yığınlarının büyük girişim gücünden doğabilir. Sonuç olarak, sosyalizmin izleyeceği yol, çalışanların gitgide daha da artan yönetim katkısı doğrultusunda sosyalist demokrasinin durmadan derinleştirilmesidir.”²⁴⁵ Ayrıca Kardelj'e göre Yugoslavya'da milliyetçilik sorununun çözülebilmesinin önündeki en büyük engel bürokrasidir. “Bu nedenle, parti ve devlet politikasında bürokrasiye karşı mücadeleye yüksek öncelik verilmelidir.”²⁴⁶

Tito, 1950 yılında, yani Djilas henüz eleştirilerini geliştirmeye başlamadan önce, mecliste yaptığı bir konuşmasında “Bürokrasi, sosyalizmin en büyük düşmanlarından birisidir”²⁴⁷ demiştir. İlerleyen yıllarda ise Tito, eleştirisini geliştirmiş, sertleştirmiş ve yukarıda ayrıntısıyla ele aldığımız gibi sosyalist özyönetimin dört düşmanı olduğunu açıklamıştır: Bürokrasi, teknokrazi, liberaller, milliyetçiler. Tito'ya göre bürokrasi ve teknokrazi, ülkedeki milliyetçi ve liberal ideolojilerin kaynağını oluşturur. Bunların amacı; işçi sınıfının toplumsal, politik ve ekonomik pozisyonunu geriletmek, kendi pozisyonlarını güçlendirmek ve nihayet sosyalist özyönetimi yıkmaktır. Dolayısıyla Yugoslav işçi sınıfı, sosyalist toplumun gelişebilmesi için bu düşmanlara karşı mücadele etmelidir.²⁴⁸

Horvat'a göre, bu mücadelenin nihai amacı parti-devlet aygıtının tam olarak ortadan kaldırılmasıdır. Fakat bu, son derece uzun, sancılı ve karmaşık bir süreçtir. Dolayısıyla parti-devlet bürokrasisinin iktidarını ve etkinliğini azaltacak, sınırlandırarak daha gerçekçi ve acil önlemler alınmalıdır: Yönetimde rotasyon sisteminin geliştirilmesi, iktidarın ademi merkezîyetçilik yoluyla daha geniş tabana yaygınlaştırılması, politikanın bir profesyonel meslek haline gelmemesi, temsilciler üzerindeki toplumsal denetimin güçlendirilmesi ve hepsinden daha da önemlisi, sorumluluk sahibi, demokratik, eğitilmiş ve aktif bir kamuoyunun oluşturulması gerekir. Ayrıca Horvat'a göre parti-devlet aygıtı, bir “sosyalist güç” olarak

---

²⁴⁴ Fisher, a. g. e., s. 170.

²⁴⁵ Kardelj'den aktaran Drulovic, a. g. e., s. 60.

²⁴⁶ Dejan Jovic, “Yugoslavism and Yugoslav Communism: From Tito to Kardelj”, **Yugoslavism: Histories of a Failed Idea, 1918-1992**, Ed. Dejan Djokic, London, Hurst&Company, 2003, s. 169.

²⁴⁷ Tito, “Yugoslav Socialism”, **A Documentary History of Communism, Volume II**, Ed. Robert V. Daniels, New York, Random House, 1960, s. 196.

²⁴⁸ Bkz.: yuk., s. 180-184.

değerlendirilmemelidir. Çünkü bu aygıt içinde son derece güçlü muhafazakâr ve anti-sosyalist bürokratik eğilim mevcuttur.²⁴⁹ Bu eğilim güçlendikçe, “proletarya diktatörlüğü, proletarya üzerinde diktatörlüğe ve devrimci ruh, oportünizme dönüşür.”²⁵⁰ Çünkü Horvat’a göre; kapitalizm meta fetişizmi yaratırken, bürokrasi “devlet fetişizmi” yaratıyor ve tüm sistem üzerinde, dolayısıyla işçiler üzerinde de, bir “hiyerarşi ve itaat” ilişkisi / kültürü geliştiriyor.²⁵¹ Benzer bir tespit yapan Mandel, bürokrasinin ideolojisini “devlet fetişizmi” olarak tanımlamıştır.²⁵²

Parti-devlet bürokrasisinin en önemli dayanağını ve kaynağını YKB oluşturuyordu. YKB, kendisini sistem içinde bir “iktidar aracı” olarak değil, işçi sınıfının ve emekçi halkın “ideolojik gücü ve destekçisi” olarak tanımlıyordu.²⁵³ Fakat pratikte YKB, sistem içinde önemli – ve hatta en üst – politik iktidar aracıydı. Bu politik iktidar aracını kontrol eden üst düzey parti bürokrasisi, sadece politik meselelerde değil, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal alanların yönetilmesinde de iktidar sahibi oluyordu²⁵⁴ Örneğin; önemli sektörlerde yer alan büyük ve stratejik işletmelerin işçi konseyleri ve yönetim kurulları büyük ölçüde YKB üyeleri tarafından kontrol ediliyordu.²⁵⁵

Böylece üst düzey parti bürokrasisi bir “yönetici elit” olarak gelişti ve sistemin hakimi haline geldi. Bu yönetici elit, sadece politik alana değil ekonomik alana da müdahil oluyor, bankaların ve işletmelerin işleyişine karışıyor ve böylece ekonominin verimli biçimde çalışmasını engelliyordu. Bu durumu Dyker, “YKB’nin dejenerasyonu” olarak tanımlıyor ve Yugoslavya’nın çöküşünün en önemli nedeni olarak açıklıyor.²⁵⁶

---

²⁴⁹ Horvat, **An Essay On Yugoslav Society**, New York, International Arts and Sciences Press, 1969, s. 173-174

²⁵⁰ **A. e.**, s. 197.

²⁵¹ Horvat, **Towards...**, s. 83, 91-92.

²⁵² Bkz.: Mandel, **İktidar ve Para: Bürokrasinin Marksist Bir Analizi**, Çev. Bülent Tanatar, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1992, s. 69-79.

²⁵³ Winston M. Fisk, “The Constitutionalism Movement In Yugoslavia: A Preliminary Survey”, **Communist Systems In Comparative Perspective**, Ed. Lenard J. Cohen, Jane P. Shapiro, New York, Anchor Books, 1974, s. 176.

²⁵⁴ Djilas, “The Disintegration...”, s. 136.

²⁵⁵ Singleton, **a. g. e.**, s. 136.

²⁵⁶ Bkz.: David A. Dyker, “The Degeneration fo the Yugoslav Communist Party as a Manging Elite – a Familiar East European Story”, **Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth**, Ed. David A. Dyker, Ivan Vejvoda, London, Longman, 1996, s. 53-60.

Dejenerasyona uğrayan YKB, kendisini gittikçe daha fazla ve daha fazla emekçi kitlelere kapattı. Birlik içinde ortaya çıkan anlaşmazlıklar ve problemler, geniş tabanın katıldığı kongrelerde değil, dar yönetici kadro toplantılarında çözüme bağlanıyor ve ancak bundan sonra resmi basın-yayın organları vasıtasıyla ilgili konu emekçi kitlelere ve Yugoslav kamuoyuna duyuruluyordu.²⁵⁷ Bir başka problem YKB içinde işçi sayısının gittikçe düşme eğilimi göstermesi oldu. Tito bu konudaki rahatsızlığını açıkça ifade etmiştir:

“Bizde, Komünistler Birliği içinde işçilerin sayısı hep daha fazla ve daha fazla azalıyor.”²⁵⁸ “Biz hepimiz, Yugoslavya’da işçi sınıfının hayli arttığını ileri sürüp, övünüyoruz, ama, aynı zamanda, partide toplam işçi sayısı sınırlı bir biçimde düştüğünü görüyoruz...”²⁵⁹

YKB üyeliği içinde işçilerin oranı 1962’de %36,7’den 1968’de %31,2’ye düştü. 1971’de YKB üyesi olan işçiler, ülkedeki toplam işçi nüfusunun sadece %14’ünü oluşturuyordu. 1946-1968 döneminde köylülerin oranında yaşanan düşüş daha da fazla idi: %50,4’ten %7,4’de. Teknokratların (işletme yöneticileri ve uzmanları) oranı ise 1948, 1954, 1960 ve 1966 yıllarında sürekli artan bir seyir izledi: %13,6; %29,8; %32 ve %39.²⁶⁰

Ayrıca zaman ilerledikçe işçilerin devlet yönetim organlarındaki temsil oranları da, teknokratlar ve bürokratlar lehine azalma eğilimi göstermiştir. 1958’de Federal Meclis delegelerinin %8’i işçiydi. Bu oran 1963’te %7’ye, 1970’te ise %1’e düştü. 1957’de işçiler, yerel komisyon üyelerinin %56,5’ini oluştururken, bu oran 1970’lerin başında %36’ya geriledi. İşçilerin Federe Cumhuriyet Meclislerindeki temsil oranları 1958, 1963 ve 1971 yıllarında sırasıyla %9, %7, %1 olarak gerçekleşti. Aynı dönemde komün meclislerinde işçilerin payı ortalama %13 oldu. Geri kalan payı teknokrasi-bürokrasi kökenli üyeler oluşturuyordu. Bu nedenle

---

²⁵⁷ Stojanovic, “Opportunities for Socialist Democratization in Yugoslavia”, **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 72.

²⁵⁸ Tito, **Nacionalno Pitanje I Revolucija**, Sarajevo, Svjetlos, 1982, s., 411.

²⁵⁹ Tito, **Özyönetimli Sosyalizm**, Çev. İlhami Emin, İstanbul, Koza Yayınları, 1978, s. 148.

²⁶⁰ Rakamların alındığı kaynaklar: Denitch, “Mobility and Recruitment of Yugoslav Leadership: The Role of the League of Communists”, **Opinion-Making Elites in Yugoslavia**, Ed. Allen H. Barton, New York, Praeger Publishers, 1973, s. 113, 116 (Tablo 4.7, Tablo 4.8) ve Işıklı, **Kuramlar...**, s. 164.

YSB’de üst düzey yöneticilik yapmış olan Neca Jovan, “başlangıçta, devletin silinmesi yolunda önemli bir adım olarak görülen komün, gerçekte çoğu zaman yerel ‘hükümdarlar’ tarafından yönetilmiştir...”²⁶¹ şeklinde yazıyordu.

Buna karşılık teknokratların (işletme yöneticileri ve uzmanlarının) Federe Cumhuriyet Meclislerindeki temsil oranı 1963-1969 döneminde %9’dan %19’a; Federal Meclis içindeki oranı %11’den %29’a yükselmiştir. 1974’te ise Federal Meclis üyelerinin %71’i teknokrasi grubundan geliyordu. Bu nedenle Federal Meclise, Yugoslavya’da halk arasında “müdürler kamarası” adı verilmişti.²⁶² Böylece işçi sınıfı karar alma organlarından gittikçe uzaklaştırılıyor, işçilerin boşalttığı alanı ise bürokratik-teknokratik sınıf dolduruyordu.

YKB merkezli bürokrasi ve bürokratik örgütlenme, sosyalist özyönetimin toplumsal kolektif çıkarları ve amaçları ile çatışıyor, özyönetimin gelişimini ve sağlıklı biçimde işleyişini sınırlandırıyor.²⁶³ Bürokrasizm ekonomide verimsizliğe ve uyumsuzluğa yol açıyor.²⁶⁴ Çünkü bireyler, sahip oldukları kabiliyete ve niteliğe göre değil, bürokratik keyfiliğe göre ekonomide ve yönetimde görev alıyorlardı.²⁶⁵ Bürokratik müdahaller neticesinde entelektüeller ekonomik alandan dışlandı. Bu ise sistemin inovasyon (yenilik yapma) ve verimlilik kapasitesini azalttı.²⁶⁶

Ayrıca parti-devlet bürokrasi, vatandaşların ve işçilerin sistem içinde yabancılaşmalarına ve pasifleşmelerine neden oluyordu.²⁶⁷ Vatandaş-işçi pasifleştikçe, sistem içinde bürokrasi daha etkin / belirleyici oldu ve iktidarın bürokratik gaspı gelişti.²⁶⁸ Bürokrasi “işçilerin yaratıcı girişimlerini acımasızca engelleyip bunların gerçekleşmesine karşı” çıkıyordu. Bürokrasinin bundaki amacı “toplumsal yaşamın tüm dallarını kendi elinde bulundurmak niyetiyle merkezi yönetimin, üst düzey bürokrasi çıkarının hissedilir bir derecede genişlemesini”

²⁶¹ Aktaran Işıklı, **Kuramlar...**, s. 157.

²⁶² Bkz.: Vuskovic, **a. g. e.**, s. 141-142 ve Işıklı, **Kuramlar...**, s. 157.

²⁶³ Ivan Maksimovic, “The Economic System and Workers’ Selfmanagement in Yugoslavia”, **Yugoslav Workers’ Selfmanagement**, Ed. M. J. Broekmeyer, Dordrecht, D. Reidel Publishing Company, 1970, s. 133, 148.

²⁶⁴ Bkz.: Horvat, **An Essay...**, s. 15-19.

²⁶⁵ Djilas, **Anatomy...**, s. 44-45.

²⁶⁶ Carl-Ulrik Schierup, “Quasi-Proletarians and a Patriarchal Bureaucracy: Aspects of Yugoslavia’s Re-Peripheralisation”, **Soviet Studies**, Vol. 44, No. 1, Taylor & Francis Ltd., 1992, s. 93-94, (Çevrimiçi) <http://links.jstor.org/sici?sici=0038-5859%281992%2944%3A1%3C79%3AQAAPBA%3E2.0.CO%3B2-A>, 6 Şubat 2008.

²⁶⁷ Zukin, **a. g. e.**, s. 212.

sağlamaktı. “Gereksiz ve üretici olmayan kişilerin toplandığı çeşitli görevler ve kurumlar düşünülmemekte ve böylece bürokrat yönetim ön plana”²⁶⁹ çıkarılıyordu. Bürokratik yönetimin ön plana çıkışı ise sistem içinde demokratikleşmeyi (emekçi kitlelerin yönetime katılımını) engelliyordu.²⁷⁰

Üst düzey bürokratlar ve teknokratlar sadece politik ve ekonomik değil, ama ayrıca toplumsal/yaşamsal ayrıcalıklar da elde ediyordu. Örneğin; bürokratlar için özel evler, villalar, tatil köyleri yapılıyor; bürokrat çocukları daha iyi okullarda eğitim görüyor ve mezuniyet sonrasında akranlarına oranla daha kariyerli iş imkânlarına sahip oluyorlardı. Bu durum, diyor Vuskovic, “toplumsal varoluşumuzun özüne (sosyalist özyönetime) kapitalist tarzda ilişkileri ve düşünüşü yeniden getirmektedir.”²⁷¹ Dolayısıyla Yugoslavya’da görülen toplumsal eşitsizliklerin en önemli (ve en vahim) nedeni, bürokratik-teknokratik ayrıcalıklar ile özyönetim haklarının bu yönetici sınıf tarafından sınırlandırılmasıdır. Bu nedenle de eşitsizliklerin giderilebilmesi için;

“Toplumsal-politik güç alanında temelli bir yeniden düzenleme gerçekleştirilmelidir, çünkü toplumumuzdaki pek çok eşitsizliğin kökeninde işçi sınıfının politik bakımdan mülksüzleştirilmesi yatmaktadır. Toplumsal gücün işçi sınıfı lehine yeniden dağılımı, bürokratism ve teknokratizmin ve doğrudan üreticilerin işgücünün kamulaştırılmasına temel bir engelin üstesinden gelmenin önkoşullarını oluşturmaktadır.”²⁷²

Politik alanda bürokratik yönetici sınıf gelişirken, ekonomik alanda da teknokratik yönetici sınıf gelişti. Milan Mesic bu durumu, sosyalist özyönetime karşı “teknokratik karşı-devrim” olarak tanımlamıştır. Sistem içinde “teknokratizm”in, yani teknokratik bir yönetici sınıfın gelişmesi, ekonomik ve toplumsal gelişimi durdurdu, işçilerin sistem içindeki pozisyonunu gerilettili ve böylece toplumsal gerginliği arttırdı.²⁷³

---

²⁶⁸ Mandel, **İktidar...**, s. 96-97.

²⁶⁹ Tito, “Merkezciliğe Karşı Tavrı ve Demokratikleşme”, **Çağdaş Bir Önder: Tito, Çağdaş Bir Ülke: Yugoslavya**, Ed. Beyto Nobırdalı, Bedri Selim, İstanbul, Koza Yayınları, 1977, s. 316.

²⁷⁰ Teresa Rakowska-Harmstone, “Nationalism and Integration in Easter Europe: The Dynamics of Change”, **Communism in Eastern Europe**, Ed. Teresa Rakowska-Harmstone, Andrew Gyorgy, Bloomington, Indiana University Press, 1981, s. 319-320.

²⁷¹ Vuskovic, **a. g. e.**, s. 134. Alıntı içinde yer alan parantez tezin yazarına aittir.

²⁷² **A. e.**, s. 144.

²⁷³ Mesic, **a. g. e.**, s. s. 190.

Sosyalist Yugoslavya’da teknokrasi, işletmelerin üst düzey yöneticilerini (direktör, işçi konseyi başkanı, yönetim kurulu üyeleri) ve doğrudan üretim sürecinde yer almayan uzmanları (planlamacılar, mühendisler, vb...) içeriyordu. Teknokratlar, karar alma süreçlerinde diğer işletme çalışanlarına (doğrudan üretim faaliyeti içinde bulunan işçilere) göre daha etkin ve belirleyici oluyorlardı. Sanayi sektöründe yer alan işletmeler üzerinde yapılan bir anket araştırmasında, işletme çalışanlarına “Hangi grup, işletme içinde ne kadar etkiye sahiptir?” sorusu sorulmuş ve “yöneticiler grubunun en etkili olduğu” sonucuna varılmıştır. Bu çalışmayı yapan araştırmacılar, aynı çalışmayı Amerikan işletmeleri üzerinde yapmışlar ve benzer bir sonuçla karşılaşmışlardır. Fakat Amerikan işçilerinin bu durumdan duydukları “rahatsızlık düzeyi”, Yugoslav işçilerinin “rahatsızlık düzeyinden” oldukça düşük çıkmıştır. Bunun nedenini bir Amerikan işçisi şöyle açıklamıştır: “Evet, yöneticilerin işletme içinde daha etkili olduğu doğrudur. Fakat bir farklılık var. Biz hiçbir zaman bir sosyalist toplum olduğumuzu iddia etmedik.”²⁷⁴

Yugoslav işletmelerinde yöneticiler çoğunlukla uzmanlar arasından seçiliyordu. Bu kişiler ardı ardına seçilerek uzun yıllar yönetici konumlarını muhafaza edebiliyor ve böylece işletmenin değişmez teknokratlarına dönüşüyorlardı. Örneğin; enerji üretimi alanında yatırım projeleri planlamak, uygulamak ve yönetmek için 1951’de Saraybosna’da kurulan *Energoinvest* işletmesinin direktörü Emerik Blum, ardı ardına seçilerek 15 yıl boyunca direktörlük görevini/pozisyonunu sürdürmüştür.²⁷⁵ İşletmelerde karar alma süreçleri, pek çok önemli konuda esas itibariyle bu teknokratlar tarafından yürütülmekteydi. Böylece işletmelerde “profesyonel yöneticilik” gibi bir kategori ortaya çıkmıştır.²⁷⁶ Miloško Drulovic bu konuda şöyle bir tespit ve eleştiri yapmıştır:

“Direktör, İşçi Konseyi’nin kontrolü altındadır ama, genellikle uzmanlardan oluşan onun teknik kurmayları dizginleri elde tutarlar ... önemli tüm kararlar teknik ve ekonomik kadrolarca alınır.”²⁷⁷

²⁷⁴ Ayrıntı için bkz.: Josip Zupanov, Arnold S. Tannenbaum, “Distribucija Utjecaja u Nekim Jugoslavenskim Industrijskim Organizacijama Kako je Vide Clanovi tih Organizacija”, **Ekonomski Pregled**, XVII, 2-3, 1966, s. 115-132.

²⁷⁵ Emerik Blum, “The Director and Workers’ Management”, **Yugoslav Workers’ Selfmanagement**, Ed. M. J. Broekmeyer, Dordrecht, D. Reidel Publishing Company, 1970, s. 183.

²⁷⁶ Bkz.: Akçaylı, a. g. e., s. 191-192, 200.

²⁷⁷ Drulovic, a. g. e., s. 84-85.

“Çoğu hallerde İşçi Konseyi’nin karar yetkisi ancak biçimseldir. Kararlar, gerçekte, direktörlerle onun teknik kurmayı tarafından alınır. Yaptıkları, tüm faaliyetlerini özyönetim organlarının peşin onayından geçirmektir. Sorumluluk söz konusu olunca, yönetim kadroları hemen işçi konseyini ileri sürerler: “Yetki konseyindir; kararı konsey verdi. Biz ancak bu kararı uygulamakla yükümlü değil miyiz?” derler.”²⁷⁸

1960-1970 döneminde toplumsal sektör kapsamında yer alan özyönetimsel işletmelerde çalışanların %20’sini uzman olarak nitelendirilen grup oluşturuyordu. Fakat bu grubun işçi konseyleri içindeki temsil oranı aynı dönem içinde %23,8’den %32,4’e, yönetim kurullarındaki temsil oranı %32,8’den %55,8’e ve işçi konseyleri başkanları içindeki temsil oranları da %30,5’ten %58,6’ya yükselmiştir. Niteliksiz işçiler olarak nitelendirilen grup, 1960-1970 döneminde toplumsal sektördeki toplam istihdamın ortalama %20’sini oluşturuyordu. Bu grubun işçi konseyleri içindeki temsil oranı ortalama %7 idi. Yönetim kurullarındaki ve işçi konseyleri başkanları içindeki temsil oranları ise sırasıyla %4,2’den %2,2’ye ve %2,8’den %0,8’e gerilemiştir.²⁷⁹ Yönetim kurullarında üretimden gelen üyelerin (üretim sürecinde yer alan işçilerin) payı %23 dolayındadır. Geri kalan bölümü uzman - teknik üyeler oluşturmaktadır. Bu nedenle, “yönetim komiteleri gitgide birer Teknisyenler Koleji’ne dönüşme yolundadır” diye yazıyor Drulovic.²⁸⁰

Bu rakamlar ve işletmeler üzerinde yapılan akademik çalışmalar-araştırmalar, işçilerin zaman ilerledikçe işletme yönetiminden uzaklaştığını ve teknokrasinin gelişip güçlendiğini gösteriyor. Bu durumdan oldukça rahatsız ve şikâyetçi olan Tito şunları söylemektedir:

“İşçi Konseyleri, sadece üretimin teknik sorunlarıyla değil, bizzat kurumun ekonomik sorunlarıyla da uğraşmalıdır. Bazı yerlerde bazı kurumların yöneticileri, işçi konseylerinin bu haklarını kısıtlıyor. Bunu biliyoruz. Öte yandan işçiler de İşçi Konseyleri’nin rolünün bu şekilde küçümsenmesine adeta boyun eğiyorlar; yani, haklarını koruma ve savunmada yetersiz kalıyorlar. Tutumumuza aykırı gelen bu gibi davranışların ortadan kaldırılmasında daha ciddi ve daha güçlü bir biçimde müdahale etmek gerekir!”²⁸¹

²⁷⁸ A. e., s. 94.

²⁷⁹ Işıklı, **Kuramlar...**, s. 133.

²⁸⁰ Drulovic, **a. g. e.**, s. 91.

²⁸¹ Ed. Beyto Nobırdalı, Bedri Selim, **Çağdaş Bir Önder: Tito, Çağdaş Bir Ülke: Yugoslavya**, İstanbul, Koza Yayınları, 1977 s. 121.

“Üreticilere, emeğin ve işletmenin genel koşulları ve kalkınma sorunları konusunda geniş bir karar alanı tanıdık. Fakat kendimizi, birleşik emek karma örgütlerinde, dış ticarete, bankalarda vs. yöneticilerin karar alma işlevlerinin kötüye kullanılmasına karşı yeterince güvence altına alamadık.”²⁸²

“Teknokratizm tehlikesi yalnız işletmelerde değil fakat aynı zamanda toplumsal - politik topluluklarda* ve örgütlerde**, siyasal organların kendi içlerinde büyümektedir. Teknokratizm, devletle*** ittifak kurarak, iktidar için enerjik bir biçimde mücadele vermekte ve özellikle, sermaye kullanımı yoluyla özyönetim ilişkilerini tahrip etmektedir.”²⁸³

Tito’ya göre, teknokrasi işçinin yönetici olabileceğine inanmaz, onun kapasitesini küçük görür ve bu nedenle de yönetim yetkisini kendi tekelinde toplamak ister. Marksistler, komünistler ve işçiler bu tehlikeli anlayışa ve eğilime karşı mücadele etmeli, sonuna kadar işçi özyönetimini savunmalıdır.²⁸⁴

“Özyönetim ilişkilerinin teknokratik tahribatı”, genel eğitim ve sınıfsal bilinç düzeyinin daha geri olduğu az gelişmiş bölgelerde daha yaygın ve daha vahim idi. İşçilerin işletme içi karar alma süreçlerinde daha az etkili olmalarının bir başka nedeni ise, parti-devlet bürokrasisinden tam anlamıyla özerk ve güçlü bir işçi sendikasının var olmaması idi. Yani bürokrasinin sendika üzerindeki hakimiyeti, ekonomik alanda ve işletme içinde işçilerin pozisyonunu zayıflattı²⁸⁵

Ayrıca piyasa mekanizması Yugoslav ekonomisinde etkinliğini arttırdıkça yöneticilerin ve uzmanların karar alma süreçlerindeki ağırlığı da artmıştır. Dolayısıyla devlet organlarının ekonomi alanındaki yetkilerini sınırlandıran, işletmelerin ise yetkilerini ve özerkliğini arttıran 1965 Reformları teknokrasinin güçlenmesinde ve işçilerin zayıflamasında önemli rol oynamıştır.²⁸⁶ Bu reformların uygulanmasında da bizzat teknokrasi kesimi etkili oldu. Teknokratlar, ekonomiyi, parti-devlet bürokrasisinden ve hükümetten daha iyi bildiklerini ileri sürdüler ve bu iddiaya dayanarak sürekli daha fazla yetki, özerklik, serbestlik ve daha az devlet

---

²⁸² Tito’da aktaran Işıklı, **Kuramlar...**, s., 131.

* Aşağıdan yukarıya doğru Yerel Birlik, Komün, Özerk Bölge, Federe Cumhuriyet ve Federasyon.

** YKB, YSB ve EHSB.

*** “Devlet yöneticileri / bürokrasisi” kastediliyor.

²⁸³ Tito’dan aktaran **a. e.**, s. 158.

²⁸⁴ Tito, **Samoupravljanje**, Sarajevo, Svjetlost, 1982, s. 300-301, 384.

²⁸⁵ Bkz.: Supek, “Problems...”, s. 234-235 ve Zupanov, “Participation and Influence”, **Self-governing Socialism, Volume 2: Sociology, Politics and Economics**, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 82-84.

müdahalesi talep ettiler. Stipe Suvar'a göre ekonomi alanında devlet-parti müdahalesinin azalması işletme ve banka yöneticilerinin gücünü arttırdı ve böylece bir "teknokratik oligarşi" gelişti.²⁸⁷

Bir başka görüşe göre ise sistem içinde teknokratik elitin gelişmesinin temel nedeni teknolojik faktör idi: Teknolojinin gelişmesi iş yönetimini uzmanlık gerektirecek derecede karmaşık hale getirmiş, bu da işçilerin iş yönetimine ilişkin karar alabilme imkân ve kabiliyetlerini radikal biçimde sınırlandırmış ve böylece iş yönetimi, uzmanların ve yöneticilerin kontrolüne geçmiştir.²⁸⁸

Yugoslavya'da sosyalist özyönetimin gelişimini sınırlayan / engelleyen ve liberal-milliyetçi ideolojilerin destekçisi olan bürokratik-teknokratik yönetici sınıfın gelişmesinde "kuşaksal değişim" de önemli rol oynamıştır. Kapitalist Krallık rejiminde yaşamış, İkinci Dünya Savaşı'nda hem işgalci faşist güçlere hem de yerli egemen sınıfa (Kraliyet ailesi, burjuvazi, toprak ağları) karşı devrim savaşı vermiş, savaş sonrası dönemde ise hem Moskova'ya hem de Washington'a karşı direnmiş, ülkenin yeniden inşası sürecine çoğu defa tek bir dinar ücret almadan gönüllü olarak katılmış ve yüksek düzeyde politize olan eski kuşağın yerini; tüm bu süreçleri yaşamamış, temel kaygısı ekonomik-politik iktidar sahibi olmak ve para kazanmak olan ve eski kuşağa göre daha düşük düzeyde politize olan yeni genç kuşak aldı.²⁸⁹ Nitekim sosyalist özyönetim sisteminin tasfiye edildiği 1980'lerin, savaş ve parçalanmanın yaşandığı 1990'ların liberal-milliyetçi liderleri, büyük ölçüde bu yeni genç kuşağın mensuplarıdır.

Kapitalist toplumlarda kapitalist sınıfın egemenliği, üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip olmasından kaynaklanıyordu. Toplumsal mülkiyetin yaygın, özel mülkiyetin son derece sınırlı olduğu Yugoslavya'da ise bürokrasinin ve teknokrasinin ayrıcalıklı pozisyonu ve iktidarı, (1) devlet kurumlarının, (2) üretim araçlarının (3) ekonomik-politik karar alma mekanizmasının yönetimini / kontrolünü

---

²⁸⁶ Mitja Kamusic, "Economic Efficiency and Workers' Selfmanagement", **Yugoslav Workers' Selfmanagement**, Ed. M. J. Broekmeyer, Dordrecht, D. Reidel Publishing Company, 1970, s. 83.

²⁸⁷ Suvar'dan aktaran McFarlane, **a. g. e.**, s. 206.

²⁸⁸ A. Meister, R. Dahrendorf ve G. Friedmann bu tezin en önemli savunucularıdır. (Supek, "Problems...", s. 225).

²⁸⁹ Yugoslavya'da kuşaksal değişim üzerine pek çok sosyolojik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar hakkında bkz.: Zukin, **a. g. e.**, s. 116-152. Ayrıca bkz.: Gerry Hunnius, "Workers' Self-Management in Yugoslavia", **Workers' Control**, Ed. Gerry Hunnius, G. David Garson, John Case, New York, Vintage Books, 1973, s. 319-320.

elinde bulundurmasına dayanıyordu.²⁹⁰ Bu nedendir ki; toplam nüfus içinde çok küçük bir nüfusu oluşturan bürokratik-teknokratik gurup, sözü edilen üç unsuru kontrol ettiği için, ekonomik-politik-toplumsal nüfuz anlamında çok büyük bir etkiye sahipti.²⁹¹

Parti-devlet bürokrasisinin ana (ve tipik) argümanı şudur: Emekçi halk (işçiler, köylüler, alt düzey kamu görevlileri, işsizler), ekonomiyi yönetebilecek bilgi ve beceriye sahip değildir. Bu nedenle emekçi halk üretim araçlarını verimli biçimde kullanamaz ve yönetemez. Ayrıca merkezi kontrol ve yönlendirme olmadan ekonominin hem mikro hem makro düzeyde düzenli ve uyumlu biçimde işlemesi mümkün değildir. Dolayısıyla bu argümanın doğal sonucu şu oluyor: İşletmeler ve bir bütün olarak ekonomi, “bilenler” – ki bu kendileri oluyor – tarafından yönetilmeli ve ademi merkeziyetçiliğe son verilmelidir.²⁹²

Teknokrasi de benzer düşünceye sahiptir: Özyönetimin (yani işçilerin karar alma sürecindeki yetkilerinin) genişletilmesi işletme içinde “anarşi”ye yol açar. Ayrıca modern dünyada ekonomi iyice karmaşıklaşmıştır ve üst düzey uzmanlık gerektirir. Doğru karar alabilecek düzeyde bilgiye, kültüre ve tecrübeye sahip olmayan işçiler modern ekonomiyi yönetemezler. Bu nedenle teknokratlara göre özyönetim, işçilerin doğrudan yönetimi olarak algılanmamalıdır. Özyönetim, merkezi devlet organlarının müdahalesi olmadan işletmelerin yönetilmesidir. İşletmeyi yönetecek olanlar ise doğru karar alabilecek düzeyde bilgi, kültür ve tecrübe sahibi olan uzmanlardır.²⁹³ Ayrıca teknokratlara göre, optimum ekonomik gelişme “rasyonel bilimsel kriterlere” dayanır. Dolayısıyla ekonomik gelişmenin

---

²⁹⁰ Roger Garaudy, “The Possibility of Other Models of Socialism”, **Self-governing Socialism, Volume 2: Sociology, Politics and Economics**, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 31 ; Horvat, **Towards...**, s. 92 ve Horvat, **An Essay...**, s. 20-21.

²⁹¹ Horvat, **An Essay...**, s. 171-172.

²⁹² Bu konuda güzel bir analiz için bkz. Mario Zanartu, “Self-management, Oligarchy, and Proprietary Socialism”, **Self-governing Socialism, Volume 2: Sociology, Politics and Economics**, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 141-150.

²⁹³ Veljko Rus, “Problems of Participatory Democracy”, **Self-governing Socialism, Volume 2: Sociology, Politics and Economics**, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 101-103 ve Denitch, “The Relevance of Yugoslav Self-Management”, **Comparative Communism: The Soviet, Chinese, and Yugoslav Models**, Ed. Gary K. Bertsch, Thomas W. Ganschow, San Francisco, W. H. Freeman and Company, 1976, s. 274, 279 .

sağlanabilmesi için “rasyonel bilimsel kriterleri bilenler” yönetmelidir. Bu “bilenler”, neyin ülke ve toplum için “iyi” olduğunu bilirler.²⁹⁴

Dolayısıyla hem parti-devlet bürokrasisine hem de teknokraziye göre işçilerin ve işçi konseylerinin yetkileri azaltılmalıdır. Fakat bun karşılık “kimin” yetkileri artırılması gerektiği hususunda yönetici elit içinde bir anlaşmazlık mevcuttur: Bürokrasiye göre, merkezi devlet kurumlarının / aygıtlarının; teknokraziye göre ise, işletmelerin ve işletme yöneticilerinin yetkileri artırılmalıdır.

Fakat işçiler hiç de bu şekilde düşünmemektedirler: 1960’lı yıllar boyunca ülke çapında yapılan anket çalışmalarında işçiler, (1) üst düzey yöneticiler karşısında daha fazla yetki / etki sahibi olmak istediklerini ve (2) işçi konseylerinin daha fazla yetki / etki sahibi olması gerektiğini beyan etmişlerdir.²⁹⁵ Böylece Yugoslavya’da yeni bir toplumsal çelişki/anlaşmazlık ortaya çıkmıştır: Bürokratik-teknokratik yönetici sınıf ile işçi sınıfı arasında çelişki/anlaşmazlık.

Bu çelişkidен duyulan rahatsızlık değişik biçimlerde dışa vurulmuştur. 1968 öğrenci olayları bunlardan birisidir.²⁹⁶

Belgrad Üniversitesi öğrencilerinin çıkardığı “Öğrenci” adlı dergide bürokratik ve teknokratik yönetici sınıf “Kızıl Burjuvazi” olarak adlandırılmış ve sert biçimde eleştirilmiştir. Öğrencilere göre “Kızıl Burjuvazi”, ülkede sosyalist özyönetimin gelişimi önündeki en önemli engel idi ve Yugoslavya halkları arasında “kardeşliği ve birliği” parçalıyordu. 2 Haziran 1968 günü Belgrad Üniversitesi’nde başlayan gösteriler kısa süre içinde Zagreb, Lübljana ve Saraybosna

---

²⁹⁴ Rudolf Bicanic’e göre bu teknokratik yaklaşımın üç yanlışı ve tehlikesi vardır: “Rasyonel bilimsel kriter”in ne olduğu her zaman açık değildir. “Rasyonel bilimsel” olarak sunulan “kriter” aslında bu kriteri sunan otoritenin kendi öznel kriteri/çıkarı olabilir. Yani otorite, kendi öznel kriterini / çıkarını topluma “rasyonel bilimsel kriter” olarak sunabilir. İkincisi; teknokratik yaklaşım, “optimum ekonomik gelişme”yi milli sınırlar çerçevesinde ele alır ve böylece ekonomik gelişmeden çok milliyetçiliğin gelişmesine neden olur. Üçüncüsü; insan, kendi eylemlerinde sadece ve tamamen rasyonel-teknolojik-bilimsel amaçları takip etmez. İnsan varlığı, rasyonelliğin yanında son derece duygusaldır ve birtakım öznel arzulara, eğilimlere ve içgüdülere sahiptir. Teknokratik yaklaşım, insanın bu karmaşık yapısını görmez ve insanı teknik-mekanik varlığa indirger. (Bicanic, **Economic...**, s. 196-197).

²⁹⁵ Hunnius, **a. g. e.**, s. 297 ve Rus, **a. g. e.**, s. 108.

²⁹⁶ Bkz.: Oskar Gruenwald, **The Yugoslav Search for Man: Marxist Humanism in Contemporary Yugoslavia**, J. F. Bergin Publishers Inc., 1983, s. 54-55 ; Fitzroy Maclean, **Tito: A Pictorial Biography**, London, McGraw-Hill, 1980, s. 107 ; Peter Jambreč, **Development and Social Change in Yugoslavia: Crisis and Perspectives of Building a Nation**, Westmead, Saxon House, 1975, s. 200 ; Stojanovic, **The Fall...**, s. 43-45 ; McFarlane, **a. g. e.**, s. 26 ; Lampe, **a. g. e.**, s. 296 ve Samary, **a. g. e.**, s. 33, 68.

Üniversitelerine sıçradı. Bu gösteriler anti-kapitalist, anti-bürokratik, anti-teknokratik idi; buna karşılık demokratik, sosyalist ve “Yugoslav” karaktere sahipti. Nitekim eylemler süresince atılan sloganlar 1968’in karakterini ortaya koymuştur: “Kızıl burjuvaziyi yıkın”; “işçiler, biz sizinleyiz; bizim talebimiz sizin talebinizdir”; “politikacıları işten kovun”; “tabandan tavana özyönetim”; “kahrolsun kızıl bürokrasi”; “yaşasın sosyalist demokrasi”; “daha iyi insan için mücadele ediyoruz, daha iyi Dinar* için değil”; “özgürlük olmadan sosyalizm, sosyalizm olmadan özgürlük olmaz”; “daha az araba, daha fazla eğitim”; “özgür medya”; “herkes için iş, herkes için ekmek”... Ayrıca üniversite binaları Tito’nun ve Marx’ın posterleri ve kızıl bayraklar ile süslendi. Belgrad Üniversitesi’nin ismi “isyancı” öğrenciler tarafından “Karl Marx Kızıl Üniversitesi” olarak değiştirildi. Tito ile Marx’ın posterlerini taşıyarak yürüyüşler düzenleyen ve Yugoslav polisiye çatışan Yugoslav öğrencileri, Yugoslav işçilerini, “Yugoslav Kızıl Burjuvazisi”ne karşı genel grev düzenlemeye çağırdı. 3-4 Haziran günlerinde öğrenciler iki ayrı yazılı raporu Sırbistan ve YSFC hükümetlerine sundular. Bu iki rapor başlıca altı talebi içeriyordu: (1) Bürokratların ve teknokratların sahip oldukları imtiyazlar kaldırılmalı ve toplumsal eşitsizlikler giderilmeli; (2) işsizlik problemi çözülsün; (3) özyönetimsel haklar, yetkiler ve özgürlükler sadece işletmeler içinde değil tüm toplumsal ve politik alanda geliştirilmeli; (4) “tüm gençler için eşit eğitim olanağı” prensibi doğrultusunda eğitim sisteminde köklü reform yapılmalı; (5) bireylerin ve grupların şahsi servet biriktirmeleri ve özel lüks tüketimleri engellensin. (6) 1965 Reformları neticesinde ortaya çıkan maliyetler işçilerin sırtına yüklenmesin.

Sosyalist öğrencilerin bu haklı isyanına ve taleplerine Tito, 4 Haziran 1968 tarihinde Karl Marx Kızıl Üniversitesi (Belgrad Üniversitesi)’nde öğrencilere yaptığı konuşmasında şöyle karşılık verdi:

“Biz kendi maddi çıkarlarımız için mücadele etmiyoruz. Toplumumuzdaki büyük toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerden dolayı çok üzgünüz. Ekonomik reformlardan kaynaklanan yükün sadece işçilerin sırtına yüklenmesine karşıyız. Biz, tabandan tavana doğru özyönetimi savunuyoruz. Fakat bu, eğer özyönetimsel ve temsilci organlar doğrudan özyönetimci işçilerden oluşmazsa gerçekleşemez. Biz, işçi sınıfının sırtından gittikçe daha fazla zenginleşen kişilere karşıyız. Biz, toplumsal mülkiyeti savunuyoruz ve kapitalist şirketler kurmaya yönelik girişimlere ve

---

* YSFC’nin para birimi.

kalkışmalar karşıyız. Biz, dünya sermayesi için hizmet etmek ve çalışmak üzere binlerce işçimizin ülkemizden gitmek mecburiyetinde bırakılmasından dolayı son derece üzgünüz.”²⁹⁷

Tito'nun girişimi ve karizmatik önderliği sayesinde yatırılan “isyancı” öğrencilerin beslendiği entelektüel kaynak, 1960'ların ilk yarısında ortaya çıkan muhalif sosyalist hareket “Yeni Sol” idi.²⁹⁸

Yeni Sol hareketinin iki ana merkezi Zagreb ve Belgrad Üniversiteleri idi. Bu harekete mensup olan Yugoslav sosyalist akademisyenler “Marksist hümanizm”, “yaratıcı Marksizm”, “hümanist aydınlanma”, “demokratik ve özgürlükçü sosyalizm” gibi kavramları geliştirdiler, tartıştılar ve kamuoyunun gündemine soktular. Bu hareketin en önemli yayın organı ise Rudi Supek'in editörlüğünü yaptığı Zagreb merkezli “Praksis” dergisi idi. Bu nedenle Yeni Sol'a “Praksis Grubu” da deniyordu. Batı Avrupa'da da yayımlanmaya başlayan Praksis dergisi, kısa sürede uluslararası bir forum niteliği kazandı. Bu forum, kapitalizmin ve bürokratik-teknokratik sosyalizmin eleştirisini içeriyor; kapitalizme, parti-devlet bürokrasisine ve teknokrasiye karşı işçilerin özyönetimini ve toplumsal özyönetimi savunuyordu. Bunun gerçekleşmesi için de, işçi sınıfının ve toplumun parti-devlet kontrolü dışında bağımsız örgütlülüğü savunuluyordu.

Yeni Sol'a göre kapitalizm meta fetişizmini üretirken, Yugoslavya'da ve diğer sosyalist ülkelerde bir başka fetişizm ortaya çıktı: “Parti-devlet fetişizmi”. Her ikisi de hümanist (insancıl) özgürleşmenin önünde önemli engellerdir. Birincisinin temelinde kapitalist sınıf, ikincisinin temelinde ise bürokratik-teknokratik elit vardır. Bu yönetici elit, liberal-milliyetçi düşüncelerin temel kaynağıdır. Ayrıca bu eleştirel sosyalist muhalefete göre 1965 Ekonomi Reformları, işçi özyönetimini değil, piyasa ilişkilerini ve buna bağlı olarak da ekonomi tekellerini ve teknokrasiyi geliştirmiştir. Özyönetimsel demokrasinin önündeki en büyük engel ve tehdit, devlet-parti bürokrasisi ve ekonomi teknokrasisidir. Çünkü iktidarın bürokratik-teknokratik

---

²⁹⁷ Tito'dan aktaran Mesic, *a. g. e.*, s. 179-180.

²⁹⁸ “Yeni Sol” hareketi hakkında bkz.: Jasna Dragovic Soso, *Saviours of the Nation: Serbia's Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism*, Montreal, McGill-Queen's University Press, 2002, s. 25-27 ; M. George Zaninovich, *The Development of Socialist Yugoslavia*, Baltimore and London, The John Hopkins Press, 1970, s. 140-143 ; Tanil Bora, *Yugoslavya: Milliyetçiliğin Provakasyonu*, İstanbul, Birikim Yayınları, 1991, s. 80 ; Stojanovic, *The Fall...*, s.

örgütlenmesi partiyi, hükümeti, polisi, orduyu, üretimi ve ideolojiyi kendi kontrolünde tutar. Bu durum ise sosyalizmi değil, otoriter devletçiliği geliştirir. Öyleyse sosyalist özyönetimin gelişmesi için işçi sınıfı bürokrasiye, teknokrasiye ve devlet merkezîyetçiliğine karşı mücadele etmelidir.²⁹⁹

Bürokratik-teknokratik yönetici sınıf kendi içinde homojen bir yapıya sahip değildi. Yugoslavya'nın radikal ademi merkezîyetçi yapısı bu sınıf için de söz konusuydu. Her cumhuriyetin kendi içinde, Singleton'un ifadesiyle, "kızıl burjuvazi" geliştirdi. Her cumhuriyetin kendi "kızıl burjuvazisi"nin (bürokratik-teknokratik sınıfın) politik gücü, o cumhuriyetin kendi parti aygıtına, ekonomik gücü ise, cumhuriyet içinde bulunan işletmelere ve bankalara dayanıyordu. Ayrıca bu "kızıl burjuvazi", Singleton'a göre, ayrılıkçı talepler ileri süren aşırı milliyetçiliği besliyordu.³⁰⁰ Her cumhuriyetin ve özerk eyaletin kendi YKB bürokrasisi, cumhuriyetlerde ve eyaletlerde milliyetçiliğin gelişmesinde etkili oldu.³⁰¹ Cumhuriyetler ve özerk eyaletler içinde "ulusal bürokrasilerin önemli bir toplumsal güç olarak yükselmesi milliyetçi çatışmaların büyümesiyle el ele gitti."³⁰²

Federe cumhuriyetlerin ekonomik-politik yetkilerini ve özerkliğini arttıran 1965 Reformları bu süreci destekledi. Kendi planları, vergileri, bütçeleri, işletmeleri, bankaları vb. olan federe yönetim birimleri, yerel (federe cumhuriyet) çıkarları savunan ve yerel milliyetçiliği besleyen politikacılara mali-ekonomik güç biriktirme imkânı sağlıyordu.³⁰³

Ellerinde politik ve ekonomik güç biriktiren bürokratlar ve teknokratlar, kendi cumhuriyetlerinin daha fazla güçlenmesi adına birbirleriyle mücadele ediyorlardı. Bu insanlar aslında kendi iktidarlarını ve konumlarını sağlamlaştırmak

---

312-318 ; Gruenwald, a. g. e., s. 298-302 ; McFarlane, a. g. e., s. 71-72 ; Lane, a. g. e., s. 138 ve Lampe, a. g. e., s. 295.

²⁹⁹ Bkz.: Supek, "The Sociology of Workers' Self-management", **Self-governing Socialism, Volume 2: Sociology, Politics and Economics**, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 5-7, 12 ve Supek, "The Statist and Self-Managing Models of Socialism", **Opinion-Making Elites in Yugoslavia**, Ed. Allen H. Barton, New York, Praeger Publishers, 1973, s. 295-302.

³⁰⁰ Singleton, a. g. e., s. 272.

³⁰¹ Viktor Meire, "Yugoslavia's National Question", **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 106.

³⁰² Zagorka Golubovic, "Contemporary Yugoslav Society: A Brief Outline of its Genesis and Characteristics", **Yugoslavia In Transition: Choices and Constraints**, Ed. John B. Allcock, John. J. Horton, Marko Milivojevic, New York, Berg Publishers, 1992, s. 115.

³⁰³ Işıklı, **Kuramlar...**, s. 146, 148.

ve öz çıkarlarını geliştirmek amacıyla birbirleriyle rekabet içindeydiler. Dolayısıyla, Djilas'ın tespitine göre, "kişinin (bürokratın) kendi cumhuriyetinin saygınlığı ve iktidarı için yaptığı mücadele, aslında kişinin kendi iktidarını güçlendirme arzusundan daha öteye gitmiyor"du.³⁰⁴ Bu mücadele beraberinde cumhuriyetler arasında "bürokratik milliyetçiliği" geliştirdi. "Ekonomik öz çıkar" üzerinde yükselen "bürokratik milliyetçilik", sosyalist özyönetim sisteminin varlığını tehdit ediyordu. Djilas'ın sözleriyle;

"bu, klasik milliyetçilik (burjuva milliyetçiliği) değildir, fakat daha tehlikeli olan, ekonomik öz çıkar üzerinde inşa edilen bürokratik milliyetçiliktir. Bu, Yugoslav sisteminin nasıl çökmeye başlayacağını gösterendir."³⁰⁵

Böylece cumhuriyetler arası rekabet ve anlaşmazlıklar, aslında "kızıl burjuvaziler" arası rekabet ve anlaşmazlıklar idi. Her cumhuriyetin "kızıl burjuvazisi", diğer(ler)i üzerinde kendi egemenliğini kurmak istiyordu. Böylece "kızıl burjuvaziler" arası hakimiyet mücadelesi/rekabeti doğup gelişti. Böylece YSFC'de, diğer merkezîyetçi sosyalist ülkelerden* farklı olarak, bürokratik-teknokratik yönetici sınıf içinde çok daha derin ayrışmalar, giderilmesi güç anlaşmazlıklar ve sert rekabetler oluştu. Yugoslav bürokratik-teknokratik yönetici sınıfı içinde yaşanan bu tür anlaşmazlıklar, ayrışmalar ve rekabet doğal olarak hem ayrılıkçı milliyetçiliği (Sloven, Boşnak, Karadağ milliyetçiliğini), hem de yayılcı milliyetçiliği ("Büyük Sırbistan", "Büyük Hırvatistan", "Büyük Arnavutluk", "Büyük Makedonya" milliyetçiliğini) besledi. Böylece bürokratik-teknokratik milliyetçilik, 1990'lı yıllarda hem toplumun hem de ülkenin parçalanmasında büyük rol oynadı.³⁰⁶

Her federe cumhuriyetin bürokratik-teknokratik yönetici sınıfı, diğer(ler)ini suçluyordu. Örneğin; 1960'ların sonunda MKB Başkanı Krste Crvenkovski, Makedon milliyetçiliğine yönelik yapılan eleştirilere, "en önemli tehlike Büyük Sırbistan hakimiyetinde yatmaktadır. Slovenya'nın ekonomik hegemonyasına da

³⁰⁴ Djilas, **The New...**, s. 101. Alıntı içinde yer alan parantez tezin yazarına aittir.

³⁰⁵ Djilas'tan aktaran Bookman, **a. g. e.**, s. 23. Alıntı içinde yer alan parantez tezin yazarına aittir.

* YSFC'deki gibi ademi merkezîyetçi ekonomik-politik yapıya sahip olmayan diğer Avrupalı sosyalist ülkeler: Bulgaristan, Arnavutluk, Romanya, Polonya, Macaristan, Demokratik Almanya Cumhuriyeti.

³⁰⁶ Savran, **a. g. e.**, s. 140.

karşımız...”³⁰⁷ şeklinde cevap vermekte ve böylece diğer cumhuriyetleri “suçlu” görmekteydi. Hırvat ve Sloven bürokratları-teknokratları ise; dış ticaret, bankacılık, kambiyo düzeni gibi alanlarda tam bir egemenlik talep ediyor, böyle bir durum gerçekleştiğinde Hırvatistan ile Slovenya’nın, Sırp bürokrasisinin “baskısından” ve az gelişmiş bölgelerin “sömürsünden” kurtulacağını ve böylece “Danimarka gibi zengin ve demokratik” olacağını söylüyorlardı. Ayrıca Sloven ve Hırvat tarafı, Sırbistan’ı tüm diğer cumhuriyetleri sömürmekle suçluyordu. Belgrad merkezli Sırp bürokrasisi-teknokrasisi ise, merkezi devletin (yani Belgrad’ın) yetkilerinin daha fazla artırılmasını talep ediyor, Sloven ve Hırvat “meslektaşlarını” ayrılıkçı milliyetçilik yapmakla ve ülkeyi parçalamakla suçluyordu.³⁰⁸

Ülkenin makro ekonomi politikalarının belirlenmesi konusunda da bürokratik-teknokratik yönetici elitler arasında önemli bir ayrışma ve rekabet söz konusuydu: Sloven ve Hırvat tarafı, makro ekonomi politikalarının Slovenya ile Hırvatistan liderliğinde oluşturulmasını öneriyor ve istiyordu. Çünkü bu iki cumhuriyet, ülkenin en gelişmiş iki bölgesi idi. Bu teze karşılık Sırp bürokrasisi-teknokrasisi ise, ülkedeki en büyük nüfusu “büyük kardeş” Sırp’ların oluşturduğunu ve ayrıca politika (devlet yönetimi) açısından Sırbistan’ın güçlü olduğunu, bu iki nedenden dolayı makro ekonomi politikalarının Sırbistan liderliğinde oluşturulması gerektiğini ileri sürüyordu. Karadağ, Makedon, Boşnak, Arnavut ve Voyvodina Macar yönetici sınıfları ise, ademi merkezîyetçi yapı içerisinde her bölgenin kendisine has özellikleri, bölgesel-ulusal çıkarları ve politik-ekonomik yönetimi olduğunu söylüyor, böylece makro ekonomi politikalarının oluşturulması hususunda Sloven, Hırvat veya Sırp liderliğine karşı çıkıyorlardı.³⁰⁹

Yönetici sınıflar arasında yaşanan bir başka anlaşmazlık ve rekabet konusu “ülkenin yönetim sistemi” ile ilgiliydi. Bu konudaki tartışmalar 1970’li yıllarda başladı ve 1980’li yılların sonuna doğru iyice şiddetlendi. YKB içindeki Sloven ve Hırvat bürokrasisi yönetim sisteminin federasyondan konfederasyona dönüştürülmesini, Sırp bürokrasisi ise daha merkezîyetçi bir sistemi savunuyordu. Karadağ bürokrasisi Sırp tezine yakın dururken, Makedon ve Boşnak tarafları ise bu

---

³⁰⁷ Jelavich, a. g. e., s. 429.

³⁰⁸ Dennison Rusinow, **The Yugoslav Experiment 1948-1974**, London, C. Hurst and Comp. for the Royal Institute of International Affairs, 1977, s. 152 ve Singleton, a. g. e., s. 224-226.

iki öneri arasında “orta yolu” savunan bir çizgiyi takip etti. YKB bürokrasisi içindeki bu çekişme, politik sistemin 1980’li yıllarda krize girmesinde önemli rol oynadı.³¹⁰

Jelavich’in ifadesiyle, “ekonomik ve siyasal meselelerle ilgili anlaşmazlıklar çıktığında, yerel liderler (bürokratlar-teknokratlar), eski bayraklarını ve simgelerini ortaya çıkarıp geçmişin savaşlarına dönmeye meyilli idiler.”³¹¹ 2 Aralık 1971 tarihinde toplanan 21. YKB Merkez Komite Başkanlığı Oturumu’nda Tito, bu durumu sert biçimde eleştirdi ve cumhuriyetlerin birbirlerini eleştirip suçlamalarına karşı olduğunu ifade etti. Çünkü Ona göre, “Yugoslavya’da tek bir işçi sınıfı, Yugoslavya işçi sınıfı vardır... İşçi sınıfını cumhuriyetlere bölemeyiz. O, Yugoslavyalıdır.”³¹² Cumhuriyetler arası karşılıklı eleştiriler/suçlamalar ise Yugoslav işçi sınıfı birliğini cumhuriyetler bazında bölmekte ve parçalamaktadır.³¹³

Bürokratik-teknokratik yönetici sınıfın varlığı ve gelişmesi sistemin, sosyalist özyönetim anlayışının ve bir bütün olarak sosyalist düşüncenin meşruiyetini emekçi kitleler nezdinde zayıflattı.³¹⁴ Bu zayıflama ise, 1980 sonrası süreçte liberal-milliyetçi ideolojilerin ve projelerin gelişip kitleselleşmesini kolaylaştırdı.

Bürokrasi ve teknokrasi 1980 sonrası dönemde kendi liberal-milliyetçi düşüncelerini kitleselleştirirken fazla zorlanmadı. Çünkü bu egemen sınıf, kontrol ettiği medya kanalları, eğitim kurumları, dini kurumlar ve parti-devlet aygıtı vasıtasıyla kamuoyu oluşturma gücüne ve tekeline sahipti.³¹⁵ Özellikle her cumhuriyetin ve özerk eyaletin kendi yerel liberal-milliyetçi medya kanalları

---

³⁰⁹ Bkz.: Bicanic, **Economic...**, s. 200-205.

³¹⁰ Bkz.: Lukic, v.d., **a. g. e.**, s. 169-172 ve Milan Andrejevich, “The Yugoslav Crisis: No Solution in Sight”, **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 569-570, 576-577.

³¹¹ Jelavich, **a. g. e.**, s. 422. Alıntı içinde yer alan parantez tezin yazarına aittir.

³¹² Tito, **Radnicka Klasa i Savez Komunista Jugoslavije**, Sarajevo, Svjetlost, 1980, s. 437-438.

³¹³ Bkz.: **a. e.**, s. 435-438.

³¹⁴ Denitch, 1976’da yayınlanan kitabında, sistemin meşruiyetine yönelik üç potansiyel tehlikenin / meydan okumanın var olduğunu tespit etmiştir: Milliyetçilik; devletçi-merkezci bürokrasi; teknokrasi. (Denitch, **The Legitimation...**, s. 193-197). Benzer tespiti Mandel de yapmıştır. Ona göre, bürokrasinin gelişmesi ve işçilerin dışlanması sosyalist düşüncenin itibarını geriletmiştir: “Bürokrasinin iktidar gaspının ve işçilerin unufak edilişi ve politikadan arındırılışlarının birikimli sonucu komünizmin, Marksizmin ve sosyalizmin kitleler nezdinde içine atıldıkları korkunç itibarsızlıktır.” (Mandel, **İktidar...**, s. 106). “Bürokratik diktatörlüğün etkileri, geniş kitlelerin gözünde Marksizmi bir “devlet dini” olarak itibar kaybına düşürme eğiliminde...” (**a. e.**, s. 125).

³¹⁵ Ayrıntı için bkz.: Radomir Lukic, “Yugoslav Social Structure and the Formation of Public Opinion”, **Opinion-Making Elites in Yugoslavia**, Ed. Allen H. Barton, New York, Praeder Publishers, 1973, s. 69-94 ve Mladen Zvonarevic, “The Relationship Between Public Opinion-

(televizyon, radyo, dergi, gazete) ve liberal-milliyetçi entelektüelleri milliyetçi, liberal ve anti-komünist düşüncelerin propogandasında ve yaygınlaştırılmasında büyük rol oynadılar. Liberal-milliyetçi medya kanalları, kendi cumhuriyetinin / eyaletinin bürokratik-teknokratik yönetici sınıfıyla sıkı bağlantı / işbirliği içinde hareket ediyordu. Bunların karşısında anti-milliyetçi ve anti-liberal sosyalist yayın organları da mevcut idi.³¹⁶

Liberal ve milliyetçi bürokratik-teknokratik yönetici sınıf, kamuoyu oluşturma gücünü / tekeli muhafaza etmek ve daha da geliştirmek amacıyla sosyalist muhalifleri medya kanallarından, eğitim kurumlarından ve parti-devlet organlarından tasfiye etti. Çünkü sosyalist muhalefetin varlığı, bürokratik-teknokratik sınıfın kamuoyu oluşturma gücünü sınırlandırıyordu. Tasfiye edilenlerin yerine ise liberal-milliyetçi unsurlar yerleştirildi.

Bu tasfiyelerin en açık ve ünlü örneği Ocak 1975'te yaşandı. Bürokrasiye ve teknokrasiye yönelik eleştiriler geliştiren ve sosyalist özyönetim sisteminin ilerletilmesini savunan Praksis / Yeni Sol mensubu sekiz profesör, Belgrad Üniversitesi Felsefe Fakültesi'ndeki görevlerinden Sırbistan Hükümeti'nin kararı ile uzaklaştırıldı. Bu tasfiyeden iki ay sonra da Praksis dergisi son sayısını yayınladı ve kapatıldı. Tasfiye edilen sekiz akademisyen Yeni Sol hareketinin önde gelen isimleriydi: Zagorka Golubovic, Trivo Indjic, Mihailo Markovic, Dragoljub Micunovic, Nebojsa Popov, Svetozar Stojanovic, Ljubomir Tadic, Miladin Zivotic. Bu profesörler, bir temyiz dilekçesini Sırbistan Meclisi'ne gönderdiler. "Belgrad Filozoflarından Temyiz Başvurusu" başlıklı bu dilekçe, daha sonradan çeşitli uluslararası sosyalist dergi ve gazetelerde yayınlanmıştır. Dilekçede, sosyalist muhalif entelektüeller üzerinde uygulanan parti-devlet baskısı özetleniyor ve "bürokratik-teknokratik yozlaşma" tekrardan sert biçimde eleştiriliyor:

Makers and Public Opinion", **Opinion-Making Elites in Yugoslavia**, Ed. Allen H. Barton, New York, Praeder Publishers, 1973, s. 263-281.

³¹⁶ Bkz.: Ramet, "The Role of the Press in Yugoslavia", **Yugoslavia in Transition: Choices and Constrains**, Ed. John B. Allcock, John J. Horton, Marko Milivojevic, New York, Berg Publishers, 1992, 414-441.

“Absürd suçlamalardan birisi, bizim, işçi sınıfının devrimci karakterini reddettiğimizi söylüyor. Fakat gerçek şu ki; biz, başta politik bürokrasinin karakteri olmak üzere, işçi sınıfının gerçek anlamda bir tarihsel özne olmasını engelleyen tüm toplumsal güçlerin karakterini reddediyoruz.”³¹⁷

Örneklerini çoğaltabileceğimiz bu gibi tasfiye operasyonları sayesinde kamuoyu yaratma gücünü ve tekeli tamamiyle eline geçiren bürokratik-teknokratik yönetici sınıf, kontrol ettiği kurumları / aygıtları yoğun biçimde kullanarak sosyalist gelenek ve düşünceyi geriletmeyi, milliyetçi liberal düşünceleri kitleselleştirmeyi başaramıştır.

3. 3. 2. Yugoslavya’da Ekonomik Kriz

Yugoslav ekonomisi 1980 sonrasında on yıllık kriz dönemine girdi. Yugoslavya’da yaşanan ekonomik krizi; toplam toplumsal hasılda, reel yatırımlarda, maddi üretimde / çıktıda, reel ücretlerde, toplumsal hizmetlerde, genel yaşam standardında düşüş ve dış borçta, enflasyonda, işsizlikte yükseliş olarak tarif etmek mümkündür. Tüm bunlara bir de, bürokratik-teknokratik yönetici sınıf tarafından gerçekleştirilen yolsuzlukları ve usulsüzlükleri eklemek gerekir.

1953-1979 döneminde toplam toplumsal hasılanın ortalama yıllık artış oranı %6,8 ve 1979 yılında %7 idi. Aynı dönemde kişi başına düşen toplumsal hasılanın yıllık artış oranı ortalama %5,8 olarak gerçekleşti.³¹⁸ 1971-1975 aralığında sanayi üretimi yıllık ortalama %8,1 artış kaydederek bu alanda hem kapitalist Batı Avrupa ülkeleri hem de sosyalist Doğu Avrupa ülkeleri geride bırakılmıştı.³¹⁹ Merkez kapitalist ülkelerin kriz ve küçülme döneminde olduğu 1974-1979 yıllarında ise Yugoslavya’nın toplam toplumsal hasılası yıllık ortalama %6,3, sanayi çıktısı %7,6 ve istihdamı %4,5 büyüdü.³²⁰

Fakat 1980 sonrasında ekonomik büyüme durdu ve küçülme sürecine girildi. Toplam toplumsal hasılanın artış oranı 1980 yılında %2,3, 1982’de %-0,2, 1984’te

³¹⁷ “An Apeal from the Belgrade Philosopheres”, **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 99.

³¹⁸ Dragutin V. Marsenic, **Ekonomika Jugoslavije**, Beograd, Univerzitet u Beogradu, 2000, 203-204.

³¹⁹ Bkz.: Linden, **a. g. e.**, s. 218-219.

³²⁰ Bkz.: Zizmond, **a. g. e.**, s. 106’da Tablo 2.

%0, 1986'da %3,5, 1988'de %-2, 1990'da %-7,5 ve 1992'de %-15 olarak gerçekleşti. 1980-1988 aralığında toplam toplumsal hasılanın ortalama yıllık artış oranı ise %0,2 oldu.³²¹ Kişi başına düşen toplam toplumsal hasıla 1985-1989 döneminde 3.000 dolardan 2.400 dolara geriledi.³²² Yıllık ortalama ekonomik büyüme 1970'lerde %6,1 iken, 1980'li yıllarda %0,7 olarak gerçekleşti.³²³

1980'li yıllarda reel yatırımlar geriledi: 1952-1973 ve 1974-1979 dönemlerinde reel yatırımların yıllık ortalama artış hızı %8,4 ve %8,9 iken, 1980 - 1988 döneminde %-8 olarak gerçekleşti. Yani 1980 öncesinde yatırımlar sürekli artarken, 1980'li yıllar boyunca yatırımlarda sürekli düşüş yaşandı.³²⁴ 1979-1985 döneminde toplam sabit sermaye yatırım miktarı %32,2 azaldı.³²⁵ 1987 ve 1990 yıllarında gerçekleşen toplam reel yatırım miktarları 1979 yılının %47'si ve %45'i kadardı. 1979 yılında toplam toplumsal hasılanın %27,3'ü yatırımlara ayrılmıştı. 1987 yılına gelindiğinde bu oran %18,8'e geriledi.³²⁶

Yatırımların azalması beraberinde maddi üretimde ve üretkenlikte azalmayı getirdi: Sanayi üretiminde büyüme hızı 1966-1979 döneminde yıllık ortalama %7,1 iken, bu oran 1980-1987 aralığında %2,8'e düştü, 1987-1989 yıllarında ise sıfıra vurdu.³²⁷ Sanayi üretimi 1990 yılında %11 ve 1991'in ilk altı ayında %16 azaldı.³²⁸ Karadağ, Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Makedonya ve Bosna-Hersek cumhuriyetlerinde sanayi sıktısında yaşanan düşüş 1990 yılında sırasıyla %15,8;

---

³²¹ Bkz.: Velimir Bole, Mitja Gaspari, "Yugoslav Path to High Inflation", **Lessons of Economic Stabilization and Its Aftermath**, Ed. Michael Bruno, London, the MIT Press, 1991, s. 363, 365'te 10.1 ve 10.3 numaralı tablolar ; Ramet, **Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the War of Kosovo**, Colorado, Westview Press, 1999, s. 49'da 3.1 numaralı tablo ve Chossudovsky, **a. g. e.**, s. 298.

³²² Dijana Plestina, "From Democratic Centralism to Decentralized Democracy: Trials and Tribulations of Yugoslavia's Democracy", **Yugoslavia in Transition: Choices and Constrains**, Ed. John B. Allcock, John J. Horton, Marko Milivojevic, New York, Berg Publishers, 1992, s. 152.

³²³ Ashok Kumar Lahiri, "Money and Inflation in Yugoslavia", **Staff Papers**, Vol. 38, No. 4, International Monetary Fund, December 1991, s. 753, (Çevrimiçi) <http://links.jstor.org/sici?sici=0020-8027%28199112%2938%3A4%3C751%3AMAIY%3E2.0.CO%3B2-W>, 6 Şubat 2008.

³²⁴ Bkz.: Joze Mencinger, "From a Capitalist to a Capitalist Economy", **Yugoslavia In Turmoil: After Self-management**, Ed. James Simmie, Joze Dekleva, London, Pinter Publishers, 1991, s. 78'de Tablo 5.1. ve James H. Gapinski, **The Economic Structure and Failure of Yugoslavia**, Westport, Conn., Praeger Publishers, 1993, s. 8'de Tablo 1.1.

³²⁵ Lampe, **a. g. e.**, s. 317'de 10.2 numaralı tablo.

³²⁶ Marsenic, **a. g. e.**, s. 206 ve Slavo Radosevic, "The Collapse of Yugoslavia – Between Chance and Necessity", **Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth**, Ed. David A. Dyker, Ivan Vejvoda, London, Longman, 1996, s. 71.

³²⁷ Chossudovsky, **a. g. e.**, s. 295.

³²⁸ Gapinski, **a. g. e.**, s. 11-12'de Tablo 1.2.

%13,5; %10,8; %10,6; %10,6 ve %6,2 olarak gerçekleştir. Tarımsal üretimde büyüme 1980-1988 döneminde yıllık ortalama yüzde sıfır oldu. 1987-1988 yıllarında ise tarımsal üretim toplam %10 azaldı.³²⁹ 1979-1985 döneminde toplumsal sektörde işçi başına düşen üretim miktarı % 19,5 azaldı.³³⁰ Toplumsal sektörde üretim 1980-1988 döneminde yıllık ortalama %0,7 arttı. Oysa bu artış oranı 1952-1964, 1965-1973 ve 1974-1979 yıllarında sırasıyla %8,9, %5,4 ve %6,3 idi. Aynı dönemlerde yıllık ortalama üretkenlik artış oranları %7,9, %5,3 ve %5,8 iken, 1980-1988 yıllarında sadece %0,5 oldu.³³¹

Yatırımların ve üretimin azalması işsizlik oranını yükseltti. Böylece 1980'li yıllar işsizliğin kronik problem haline geldiği yıllar oldu. 1961 yılında işsizlik oranı %2,8 ve 1952-1973 döneminde ortalama % 6,3 iken, 1984'te %16,3, 1980-1988 döneminde ortalama %14,2, 1989'da %12,6, 1990'da %13,8 ve 1991'in ilk altı ayında %15,5 oldu. 1982 yılında işsizlerin sayısı 800.000 idi.³³² Dört yıl sonra ise çalışabilir nüfusun %37,6'sı (2.527.000 kişi) işsiz durumdaydı.³³³ İşsizlikten en fazla 25 yaş altı gençler etkilendi: 1984 yılında işsizlerin %60'ı 25 yaş altı gruba, %31,8'i 25-39 yaş grubuna, %5,5'i 40-49 yaş grubuna ve %2,6'sı 50 yaş üstü gruba dahildi.³³⁴ 1985 yılında kayıtlı toplam işsizlerin %59,6'sını 25 yaş altı gençler oluşturuyordu. Aynı yılda 25 yaş altı çalışabilir nüfusun %38,7'si işsizdi.³³⁵

Yugoslavya'da işsizliği arttıran önemli bir neden Batı Avrupa ülkelerinde 1970 yılından itibaren gittikçe şiddetlenen kapitalist kriz oldu. Kriz nedeniyle Batı Avrupa ülkelerinde yatırımlar azaldı, üretim daraldı, pek çok işletme ya iflas etti ya da üretimini azalttı/durdurdu. Böylece Batı Avrupa ülkelerinde çalışmakta olan yaklaşık 800.000 Yugoslav işçilerinin büyük bir bölümü 1970'lerin ikinci yarısında işini kaybetti ve Yugoslavya'ya geri döndü.³³⁶ Geri dönen işçilerin ancak küçük bir

³²⁹ Mencinger, **a. g. e.**, s. 78 ve Ramet, **Balkan...**, s. 49.

³³⁰ Lampe, **a. g. e.**, s. 317'de 10.2 numaralı tablo.

³³¹ Gapinski, **a. g. e.**, s. 8'de Tablo 1.1.

³³² **A. y.** ; Linden, **a. g. e.**, s. 222 ve Primorac, v.d., **a. g. e.**, s. 208'de Tablo 9.

³³³ Mencinger, **a. g. e.**, s. 78 ve 82'de 5.1 ve 5.3 numaralı tablolar.

³³⁴ Bkz.: Primorac, v.d., **a. g. e.**, s. 208'de Tablo 10.

³³⁵ Susan L. Woodward, **Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution After the Cold War**, Washington, D. C., the Brookings Institution, 1995, s. 57.

³³⁶ Lampe, "The Two Yugoslavia as Economic Unions", **Yugoslavism: Histories of a Failed Idea, 1918-1992**, Ed. Dejan Djokic, London, Hurst&Company, 2003, s. 194.

kısmı iş bulabildi. Bu durum ayrıca, Batı Avrupa'da çalışan işçilerin Yugoslavya'ya gönderdikleri döviz miktarında da büyük azalmaya neden oldu.³³⁷

1980'li yıllarda görülen işsizlik, sadece nicelik bakımından değil ayrıca işsizlerin niteliği bakımından da bundan önceki dönemlerden daha farklı ve daha problemli oldu. Çünkü işsizler kesimi 1950'li yıllarda, iş arayan köylüleri ve niteliksiz işçileri; 1960'lı yıllarda, iş arayan emekli güvenlik görevlilerini (askerler, polisler), yoksul ailelere mensup üniversite öğrencilerini ve merkez kentlere gelen kırsal göçmenleri; 1970'li yıllarda, özel sektörde kendi hesabına çalışan kişilerin çocuklarını ve askeri personelin çocuklarını içeriyordu. 1980'li yıllarda ise orta sınıf (nitelikli sanayi işçileri, orta düzey yöneticiler, iyi gelir elde eden çiftçiler, özel sektörde dükkân sahipleri ve avukat, doktor, mühendis, öğretmen gibi profesyonel meslek sahipleri) ilk defa işsizlikle tanıştı veya işini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kaldı.³³⁸

Bir başka hayati problem dış borçların artması oldu. 1970'li yıllarda Yugoslavya'nın dış borç ortalaması 3,9 milyar dolar idi ve borçların geri ödenmesinde her hangi bir sıkıntı yaşanmıyordu. Çünkü borçlar yüksek ihracat gelirleri ile telafi ediliyordu.³³⁹ Borç miktarı 1973 yılında 3,5 milyar dolardan 1981 yılında 20,5 milyar dolara, 1982 yılında 24 milyar dolara yükseldi.³⁴⁰ 1985 yılında dış borç 25 milyar dolar, kişi başına düşen dış borç miktarı ise 1.100 dolardır.³⁴¹ 1985-1989 döneminde dış borç miktarı 19,2 milyar dolara geriledi.³⁴² 1990 yılında ise, yani savaş ve parçalanma sürecinin başlamasından bir yıl önce dış borç 22 milyar dolara yükseldi. Aynı yıl içinde dış ticaret açığı ise 2,7 milyar dolar olarak gerçekleşti.³⁴³

---

³³⁷ Allcock, **Explaining...**, s. 94 ve Woodward, **a. g. e.**, s. 49.

³³⁸ Woodward, **Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia, 1945-1990**, Princeton, Princeton University Press, 1995, s. 347-348.

³³⁹ Bkz.: Paul Marer, "East European Economics: Achievements, Problems, Prospects", **Communism in Eastern Europe**, Ed. Teresa Rakowska-Harmstone, Andrew Gyorgy, Bloomington, Indiana University Press, 1981, s. 274'te 4 numaralı tablo.

³⁴⁰ Christopher Bennett, **Yugoslavia's Bloody Collapse: Causes, Course and Consequences**, London, Hurst&Company, 1994, s. 69 ve Plestina, **a. g. e.**, s. 151.

³⁴¹ Raif Dizdarevic, **Od Smrti Tita Do Smrti Jugoslavije**, Sarajevo, OKO, 1999, s. 100.

³⁴² Marsenic, **a. g. e.**, s. 212.

³⁴³ Ramet, **Balkan...**, s. 49.

Enflasyon oranı ise 1976 yılında %9'dan 1980 yılında %30'a, 1984 yılında %55'e, 1986 yılında %91'e ve 1988 yılında %199'a yükseldi.³⁴⁴ 1980-1988 döneminde yıllık enflasyon oranı ortalama %75, 1984-1988 döneminde ortalama %106, 1989'da %959 ve 1990'da %1.482 oldu.³⁴⁵ 1979-1990 döneminde fiyatlar 10.807 kat arttı.³⁴⁶ Parçalanma sürecinin başladığı 1991 yılında enflasyon %140 düzeyindeydi. Savaşların ve çatışmaların yaşanmakta olduğu 1992 ve 1993 yıllarında ise enflasyon %937'ye ve %1.134'de fırladı.³⁴⁷

Enflasyon artışları ve IMF'nin önerisi doğrultusunda uygulanan "ücretlerin dondurulması" politikası sonucunda reel kişisel gelirlere (ücretlerde) büyük düşüşler yaşandı. Kişisel gelirlerin genel seviyesi reel olarak 1980 yılında %11,7, 1983'te %12,1, 1988'de %8 ve nihayet parçalanmanın arifesinde (1990 yılının ilk altı ayında) %41 azaldı. Reel kişisel gelirler toplumsal sektörde 1980-1985 döneminde %24 azaldı. Toplumsal üretim sektöründe işçi başına düşen net kişisel gelir ise 1979-1985 döneminde %27,9 düştü. 1986 yılında ortalama reel kişisel gelir düzeyi, 1970 yılındaki düzeyin altındaydı. Temmuz 1978'de aylık kişisel gelirler ortalama 1.243 dinardan Eylül 1988'de 622 dinara geriledi. Reel ücretlerdeki düşüş doğal olarak insanların tüketim kapasitesini de önemli ölçüde azalttı.³⁴⁸

IMF'nin önerisi ve talebi üzerine toplumsal hizmetlere ayrılan kaynaklar azaltıldı. Örneğin; 1979 yılında toplam toplumsal hasıladan sağlık hizmetlerine ayrılan pay %6,2'den 1984 yılında %4,2'ye düşürüldü. Hastanelerde doktor ve sağlık personeli açığı yaşanırken, tıp fakültesi ve sağlık meslek okulu mezunları işsizler ordusuna katılıyordu. Çünkü sağlık hizmetlerine ayrılan kaynağın azaltılmasından

---

³⁴⁴ Bkz.: Bole, v.d., **a. g. e.**, s. 363, 365'te 10.1 ve 10.3 numaralı tablolar. Ashok Kumar Lahiri'nin hesaplamalarına göre ise bu yıllarda gerçekleşen enflasyon oranları şu şekildedir: 1976'da %9,4; 1980'de %57,5; 1984'te %53,1; 1986'da %91,6 ve 1988 yılında %240,5. (Bkz.: Lahiri, **a. g. e.**, s. 356-357'de Tablo 1).

³⁴⁵ Gapinski, **a. g. e.**, s. 9'da Tablo 1.1 ve s. 12-13'de Tablo 1.2.

³⁴⁶ Marsenic, **a. g. e.**, s. 210.

³⁴⁷ Chossudovsky, **a. g. e.**, s. 297.

³⁴⁸ Verilerin alındığı kaynaklar: Bole, v. d., **a. g. e.**, s. 363, 365'te 10.1 ve 10.3 numaralı tablolar ; Chossudovsky, **a. g. e.**, s. 297 ; Lampe, **Yugoslavia...**, s. 317'de 10.2 numaralı tablo ; Dekleva, **a. g. e.**, s. 107 ; Will Bartlett, "Foreign Trade and Stabilization Policy in a Self-Manged Economy: Yugoslavia in the 1980s", **Yugoslavia in Transition: Choices and Constraints**, Ed. John B. Allcock, John J. Horton, Marko Milivojevic, New York, Berg Publishers, 1992, s. 239 ve Michael Palairret, "The Economic Consequences of Slobodan Milosevic", **European-Asian Studies**, Vol. 53, No. 6, Taylor & Francis Ltd., September 2001, s. 906, (Çevrimiçi) <http://links.jstor.org/sici?sici=0966-8136%28200109%2953%3A6%3C903%3ATECOSM%3E2.0.CO%3B2-S>, 6 Şubat 2008.

dolayı yeni mezunlar istihdam kapsamına alınmıyordu. Ayrıca ilaç ve sağlık ekipmanları konusunda yetersizlik oluştu, sağlık hizmetlerinde rüşvet yaygınlaştı.³⁴⁹ Benzer durum eğitim alanında da yaşandı. Eğitim harcamalarının toplam toplumsal hasıla içindeki payı 1970'li yıllarda ortalama %5'ten 1980'li yıllarda ortalama %3,5'e geriledi.³⁵⁰

Reel yatırımlarda, reel kişisel gelirlerde, toplumsal hizmetlerde gerçekleşen düşüş; buna karşılık işsizlikte ve enflasyonda gerçekleşen artış neticesinde toplumun yaşam standardı 1980'ler boyunca sürekli düştü ve yoksullaşma yaygınlaştı: Kişi başına tüketim 1952-1964, 1965-1973 ve 1974-1979 dönemlerinde ortalama yıllık %6, % 4,4 ve % 4,8 artarken, 1980-1988 döneminde yıllık %0,6 azaldı.³⁵¹ 1985 yılında hane halkı başına düşen gelir yirmi yıl önceki düzeye geriledi. Hane başına düşen tasarruf (tüketimden arta kalan gelir) miktarı ise %80 azaldı. 1985 yılında toplumsal sektörde çalışan işçilerin %40'ı yoksulluk sınırına yakındı. 1982-1989 döneminde genel yaşam standardı yaklaşık %40 geriledi. 1978 yılında yoksulluk sınırının altında yaşayan kişi sayısı 3,8 milyon (nüfusun %17'si) iken, 1987 yılına gelindiğinde 5,7 milyona (nüfusun %25'ine) yükseldi. 1988 yılında yapılan bir araştırmaya göre çocuklu ailelerin %30-60'ı asgari yaşam standardının altında ve ailelerin %50'si ortalama barınma standardının altında yaşıyordu. Yugoslavya'nın en gelişmiş bölgesi olan Slovenya'da yapılan anket çalışmalarına göre, 1978 yılında Slovenlerin %2,2'i beş yıl önceye göre daha düşük yaşam standardına sahip olduğunu düşünüyordu. Bu oran 1982 yılında %29,1'e, 1986'da %61'e ve 1987'de %62,2'ye yükseldi. Yaklaşık otuz yıldır tüketim maddelerinde bolluğa alışkın olan Yugoslav insanı, 1980'lerin ortalarına gelindiğinde reel yatırım ve reel üretimdeki düşüş nedeniyle temel tüketim maddelerinde kıtlık ile karşılaştı. Yugoslav insanı et, şeker, yemeklik yağ, deterjan, gaz gibi ürünleri satın alabilmek için dükkânların önünde sıra bekliyordu artık.³⁵²

Yoksullaşmanın ve yaşam standardında düşüşün önemli bir sonucu; orta sınıfın (nitelikli sanayi işçileri, orta düzey yöneticiler, profesyonel meslek sahipleri,

---

³⁴⁹ Parmelee, **a. g. e.**, s. 329.

³⁵⁰ Radosevic, **a. g. e.**, s. 71.

³⁵¹ Gapinski, **a. g. e.**, s. 8'de Tablo 1.1.

³⁵² Verilerin alındığı kaynaklar: Bennett, **a. g. e.**, s. 69 ; Bartlett, **a. g. e.**, s. 239 ; Marsenic, **a. g. e.**, s. 209 ; Dekleva, **a. g. e.**, s. 105-106, 109 ve Woodward, **Balkan...**, s. 51.

iyi gelir elde eden çiftçiler, özel sektörde dükkân sahipleri) erimesi ve böylece 1980'lerin sonuna gelindiğinde orta sınıfı olmayan veya pek cılız olan bir toplumsal yapının ortaya çıkması oldu. Ayrıca yaşam standardı düştükçe ve yoksullaşma yaygınlaştıkça işyerinde hırsızlık, çalınan malların trampa edilmesi, rüşvet, sahtecilik, kara borsa, ikinci bir işte çalışma ve akrabalık dayanışması yaygınlaştı.³⁵³

1980'li yıllarda yaşanan ekonomik kriz, aynı zamanda bürokratların ve teknokratların gerçekleştirdikleri ekonomik skandalları ve yolsuzlukları da içeriyordu. Bunlardan birisi, 1987 Ağustosunda patlak veren *Agrokomerc Skandalı* idi. Yugoslavya'nın en büyük gıda sanayi işletmesi olan Agrokomerc, Bosna-Hersek Sosyalist Cumhuriyeti'nin kuzeybatısında Bihac ve Velika Kladusa kentlerinde bulunuyordu. Bu işletme, teminatsız emre yazılı senetleri 63 Yugoslav bankasına verdi ve bunun karşılığında bankalardan toplam 865 milyon dolar kredi aldı. Yani 865 milyon dolar, senetler karşılığında Agrokomerc'e akıtıldı. Kısa bir süre sonra ise işletme yönetimi Agrokomerc'in iflasını ilan etti. Böylece 63 bankadan alınan 865 milyon dolar bir anda "batmış" oldu. Federal Hükümetin görevlendirdiği müfettişlerin konuyla ilgili yürüttükleri soruşturmanın sonucunda, Agrokomerc vurgununun, bazı üst düzey bürokratlar ve teknokratlar tarafından kasıtlı olarak düzenlendiği ve paranın bu kişilere aktarıldığı ortaya çıktı. Bu büyük vurgunu gerçekleştirenler arasında Agrokomerc Direktörü Fikret Abdiç ile YSFC Başkan Yardımcısı Hamdija Pozderac yer alıyordu. Her iki isim aynı zamanda Bosna Hersek Komünistler Birliği Merkez Komite üyesiydi. Yolsuzluğun ortaya çıkarılmasından sonra aralarında Abdiç ile Pozderac'ın da yer aldığı çok sayıda üst düzey bürokrat ve teknokrat YKB'den ihraç edildi ve resmi görevlerinden alındı. Bu yolsuzluk ortaya çıkarılmasaydı Pozderac Mayıs 1988'de rotasyonlu YSFC Başkanlığı görevini üstlenecekti.³⁵⁴

Bu gibi skandallar ve yolsuzluklar iki önemli sonuç doğurdu: Birincisi; skandallar ve yolsuzluklar açığa çıktıkça emekçi kitleler nezdinde sisteme olan güven ve sistemin toplumsal meşruiyeti azaldı. İkincisi; serbest piyasa ekonomisinin erdemlerinden söz eden ve neoliberal politikaların uygulanmasını savunan liberal

---

³⁵³ Woodward, *Balkan...*, s. 54.

çevreler, ekonomik skandallardan ve yolsuzluklardan dolayı sosyalist özyönetim sistemini sorumlu tuttular ve eleştirdiler.

1980 sonrasında yaşanan ekonomik kriz, sosyalist özyönetim sisteminin tasfiye edilmesini ve serbest piyasa ekonomisine (kapitalist ekonomi tarzına) geçişi savunan liberal çevrelere göre, (1) toplumsal mülkiyetten, (2) ekonomiden anlamayan işçilerin karar alma süreçlerine dahil olmalarından, (3) planlamadan ve ayrıca (4) rekabetçi serbest piyasa şartlarının var olmamasından kaynaklanıyordu. Öyleyse krizden çıkışın yöntemi / yolu, liberallere göre, (1) özel mülkiyetin ve özel girişimin geliştirilmesi, (2) ekonomik karar alma sürecinin uzmanlara (ekonomiyi bilenlere) bırakılması, (3) planlamanın terk edilmesi ve (4) rekabetçi serbest piyasa şartlarının oluşturulmasıdır.³⁵⁵ Yugoslavya’da yaşanan ekonomik gerileyişi / krizi bu şekilde analiz eden liberal bürokratlar, teknokratlar ve ekonomistler üç konuda son derece yetersiz ve sığ kalmışlardır:

Özel mülkiyetin, özel girişimin ve rekabetçi serbest piyasa mekanizmasının verimli olduğunu ileri süren liberaller, 1970-1982 döneminde kapitalist ülkelerde yaşanan krizi ve bu süreç içerisinde özel mülkiyete dayalı özel girişimlerin iflasa sürüklenmelerini açıklayamıyorlar. Madem ki özel mülkiyet, özel girişim ve rekabetçi serbest piyasa “verimli”dir, özel mülkiyet tipinin ve rekabetçi serbest piyasa ilişkilerinin hakim olduğu merkez ve çevre kapitalist ülke ekonomileri ve devasa büyüklükteki özel sermaye grupları 1970-1982 döneminde neden krize girdiler? İşletmelerin ve üretim araçlarının özel mülkiyetine sahip olanlar ve “ekonomiyi bilenler” neden krizi engelleyemediler ve kendi işletmelerini krizden kurtaramadılar? Verimli ve sağlıklı işlediği iddia edilen serbest piyasa mekanizması neden 1970-1982 döneminde derin ve yaygın bir krize girdi? Yugoslavya’daki ekonomik gerileyişi / krizi, sosyalist özyönetim sisteminin toplumsal karakterine ve serbest piyasa şartlarının olmamasına bağlayan liberal görüş, bu soruları cevaplayamıyor.

İkincisi; madem ki toplumsal mülkiyet, planlı ekonomi ve ekonomiden “anlamayan” işçilerin yönetime dahil olmaları “kaçınılmaz bir sonuç olarak”

---

³⁵⁴ Aleksandar Pavkovic, **The Fragmentation of Yugoslavia: Nationalism in a Multinational State**, London, Macmillan Press, 1997, s. 78-79 ; Lampe, **Yugoslavia...**, s. 324 ve **AnaBritannica 1988 Dünya Almanığı**, s. 121.

ekonomik krize neden oldu, bu “kaçınılmaz” kriz neden 1980 öncesinde gerçekleşmedi? Özel mülkiyeti, “bilen” uzmanların yönetimini ve serbest piyasa mekanizmasını “verimli / etkin”; buna karşılık toplumsal mülkiyeti, “bilmeyen” işçilerin yönetimini ve planlamayı “verimsiz / etkinsiz” ilan eden liberal ideoloji bu soruyu cevaplamakta yetersiz kalıyor.

Üçüncüsü; 1980 sonrasında Yugoslavya’da yükselişe geçen liberal ideoloji ve liberaller, sosyalist özyönetim sistemini eleştirirken ve özel mülkiyete dayalı rekabetçi serbest piyasa ekonomisine geçişi savunurken sadece “verimlilik – verimsizlik” gibi teknik faktörlere odaklanmışlardır. Bu nedenle de, teknik faktörleri ortaya çıkaran ve etkileyen toplumsal ilişkileri göremediler / açıklayamadılar. Liberal ideoloji, Yugoslavya’da bürokratik-teknokratik nitelikli bir yönetici sınıfın gelişimini, bu sınıf ile işçiler arasındaki ilişkileri ve çelişkileri, bürokratik - teknokratik yönetici sınıf ile merkez kapitalist devletler arasında kurulan işbirliğini ve nihayet bu işbirliğinin sosyalist özyönetim sistemini nasıl tasfiye ettiğini ve Yugoslavya’nın parçalanmasında oynadığı belirleyici rolü göremiyor ve açıklayamıyor.

Bu üç konuyu analiz etmede ve açıklamada son derece yetersiz kalan liberal ideoloji ve liberaller, böylece, toplumsal mülkiyete, planlamaya ve işçi yönetimine dayalı sosyalist özyönetim sisteminin “verimsiz” olduğunu “kabul ediyor”. Ardından da bu “ön kabul” üzerine dayanarak, Yugoslavya’da 1980 sonrasında yaşanan ekonomik kriz, sosyalizmin yıkılışı, kapitalizme geçiş ve ülkenin parçalanışı “kaçınılmaz doğal sonuç” olarak açıklanıyor.

Bu liberal açıklamadan farklı olarak, 1980’li yıllarda Yugoslavya’da yaşanan ekonomik kriz beş nedenden kaynaklanmıştır:

- (1) 1970-1982 Kapitalist Krizi
- (2) AET’nin korumacı politikası
- (3) Petrol fiyatlarında yükseliş
- (4) Amerikan dolarına uygulanan faiz oranının yükselişi
- (5) Uygulamaya sokulan neoliberal politikalar

---

³⁵⁵ Bkz.: yuk., s. 23-25.

Yukarıda da açıklandığı gibi 1970-1982 yılları hem merkez hem de çevre kapitalist ülkeler için bir kriz dönemi oldu.³⁵⁶ Yaşanılan kriz, bu ülkelerin iç piyasalarını ve ithalat kapasitelerini azalttı. Ayrıca ekonomik entegrasyon sürecini hızlandıran AET, kendi içinde ticareti serbestleştirdi fakat dışarıya karşı korumacı ekonomi politikası uyguladı. AET, kendi iç piyasasını dışarıya karşı korumak amacıyla yeni ithalat kotaları / tarifeleri geliştirdi. Bu iki gelişme (1970-1982 Krizi ve AET'nin korumacı politikası) sonucunda Yugoslavya'nın hem merkez hem de çevre kapitalist ülkelere yaptığı ihracat miktarı azaldı ve ihracattan sağlanan gelirler düştü.³⁵⁷ Yıllık ihracat artış oranı 1952-1964 ve 1965-1973 dönemlerinde %12,2 ve %9,8 iken, 1974-1979 ve 1980-1988 dönemlerinde sadece %3 ve %2,8 oldu.³⁵⁸ İhracatın toplam toplumsal hasıla içindeki payı 1974 ve 1979 yılları arasında %20,4'ten %15,5'e geriledi. Bu pay 1980'li yıllarda daha da düştü.³⁵⁹

Ayrıca Avrupalı kapitalist ülkelerde yaşanan 1970-1982 krizi nedeniyle Yugoslavya'ya gelen Batı Avrupalı turist sayısı büyük ölçüde azaldı ve turizmden gelen döviz akışı kesildi. Avrupalı kapitalist ülkelerde çalışan Yugoslav işçilerinin ülkelerine gönderdikleri döviz de 1970-1982 krizi nedeniyle iyice azaldı. Çünkü ekonomik kriz nedeniyle Yugoslav işçilerinin çoğu işini kaybetti ve ülkelere geri döndü.³⁶⁰

Aynı yıllarda (1973-1975 ve 1978-1979) OPEC ülkeleri iki defa petrol fiyatını yükseltti. Petrol fiyatının yükselmesi 1950'den itibaren sürekli büyüyen ve yeni yatırımlar yapan Yugoslavya'nın ithalat giderlerini yükseltti.³⁶¹ Çünkü Yugoslavya ihtiyacını duyduğu enerjinin yarısını kendi kaynaklarından (hidroelektrik, kömür ve az miktarda petrol) sağlıyordu. Geri kalan enerji ihtiyacının büyük bölümü ise dışarıdan petrol olarak ithal ediliyordu.³⁶²

İhracat gelirleri ve döviz girdisi azalan, ithalat giderleri ise artan Yugoslav ekonomisinin dış ticaret açığı sürekli arttı. Dış ticaret açığı 1965 yılında sadece 90 milyon dolar iken, 1975'te 2.984 milyon dolara, 1979'da 6.069 milyon dolara

---

³⁵⁶ Bkz.: yuk., s. 198-221.

³⁵⁷ Linden, **a. g. e.**, s. 213, 215.

³⁵⁸ Gapinski, **a. g. e.**, s. 9'da Tablo 1.1.

³⁵⁹ Zizmond, **a. g. e.**, s. 104.

³⁶⁰ Prout, **a. g. e.**, s. 212.

³⁶¹ **A. e.**, s. 6-7.

³⁶² Allcock, **Explaining...**, s. 93.

yükseldi. Dış ticaret açığını kapatmak amacıyla ithalat, yatırımlar ve üretim azaltıldı. Böylece dış ticaret açığı 1981’de 3.165 milyon dolara, 1983’te 1.231 milyon dolara ve 1985’te da 588 milyon dolara geriledi.³⁶³ Fakat bunun bedeli yatırımlarda, üretimde ve toplumsal hasılda düşüş, işsizlikte ise artış oldu.

Yugoslavya dış kredilerinin büyük kısmını düşük faizle Amerikan doları olarak alıyordu. Düşük faizli krediler, elde edilen ihracat gelirleri ve döviz girdileri (turizmden ve Batı Avrupa’da çalışan işçilerden gelen döviz) ile düzenli biçimde geri ödenebiliyordu. Fakat 1970’lerin ikinci yarısında uluslararası finans piyasalarında Amerikan dolarına uygulanan faiz oranı hızla yükseldi. Ayrıca yukarıda açıklanan nedenlerden (1970-1982 Krizi, AET’nin korumacı politikası, petrol fiyatının artması) dolayı Yugoslavya’nın ihracat gelirleri ve döviz girdisi azaldı, ithalat giderleri ise arttı. Böylece Yugoslavya 1980’li yıllara gelindiğinde dış borcu sürekli artan ve borcunu ödeyemeyen bir ülke haline geldi.

Kısacası; 1970 sonrasında meydana gelen bu dışsal gelişmeler (1970-1982 Kapitalist Krizi, AET’nin korumacı politikası, petrol fiyatında yükseliş, Amerikan dolarına uygulanan faiz oranında yükseliş) Yugoslavya’nın ihracat gelirlerinde ve döviz girdisinde azalışa, ithalat giderlerinde artışa ve dış borcun birikmesine neden oldu. İhracat gelirleri ve döviz girdisi azalan, ithalat giderleri artan ve dış borçları biriken Yugoslav ekonomisinde reel yatırımlar azaldı. Bu ise, üretimde ve toplam toplumsal hasılda düşüşe, işsizlikte ve enflasyonda artışa neden oldu.³⁶⁴

Yani Yugoslavya’da ekonomik gerileme, sosyalist özyönetim sisteminin yapısal karakterinden (toplumsal mülkiyet, işçilerin yönetime katılması, planlama, özel mülkiyetin ve özel girişimin sınırlı olması, vb...) değil, dört dışsal gelişmeden kaynaklandı: 1970-1982 Kapitalist Krizi nedeniyle meydana gelen küresel daralma, AET’nin dışarıya karşı uyguladığı korumacı politikalar, petrol fiyatının artışı, Amerikan dolarına uygulanan faiz oranının yükselmesi. Ekonomiyi iyileştirme ve dış borçları ödenebilir hale getirme vaadiyle / umuduyla uygulamaya sokulan neoliberal

---

³⁶³ Lampe, *Yugoslavia...*, s. 319.

³⁶⁴ Bkz.: Olga Memedovic, *On The Theory and Measurement of Comparative Advantage: An Empirical Analysis of Yugoslav Trade*, Amsterdam, Thesis Publishers, 1994, s. 153-164 ; Francine Friedman, *Bosnia and Herzegovina: A Polity on the Brink*, London, Routledge, 2004, s. 28-29 ; Jelavich, *a. g. e.*, s. 431 ve Woodward, *Balkan...*, s. 47-48.

politikalar ise, Yugoslavya'daki ekonomik gerileyişin / krizin beşinci nedenini oluşturdu.

Vojnic'in tespitine göre; Yugoslavya'da uygulanan IMF'nin (neoliberal) istikrar politikası işsizliği ve enflasyonu arttırdı, ekonomik büyümeyi, toplumsal harcamaları, reel kişisel gelirleri (ücretleri) ve yaşam standardını düşürdü.³⁶⁵ Neoliberal politikalar emek maliyetini azaltmak amacıyla hem ücretleri düşürdü hem de toplumsal hizmetleri / harcamaları kısıtı. Ayrıca sosyalist özyönetim çerçevesinde uygulanan işsizliğe karşı önlemler sistemi bir bütün olarak yok edildi.³⁶⁶ Doğrudan ithalatı serbest bırakan ve teşvik eden neoliberal politika, Yugoslavya'da yerli sanayiye darbe vurdu, yerli üretimi istikrarsızlaştırdı, federal bütçenin vergi gelirini azalttı ve dış ticaret açığını arttırdı. İthalatın serbestleştirilmesi ayrıca ithalat ticareti ile uğraşan ve böylece sermaye biriktiren yeni tüccar-kapitalist sınıfı üretti.³⁶⁷ Fiyatların serbest bırakılması ve ard arda yapılan devalüasyonlar yoluyla “enflasyon kasıtlı olarak azdırıldı.”³⁶⁸

Ekonomiyi iyileştirme ve kurtarma vaadiyle uygulamaya sokulan neoliberal politikalar, toplumsal eşitsizlikleri / çelişkileri ve yoksulluğu arttırdı. Çünkü bu politikalar, toplumsal politika ile ekonomi arasında ayırım yaptı, ekonomiyi ve toplumsal hizmetleri piyasa ve kar odaklı / yönelimli hale getirdi, toplumsal hedefleri / sorumlulukları bir kenara itti, toplumsal hizmetlerde büyük kesintiler yaptı ve dar gelirli gruplara yönelik uygulanan federal refah transferlerini / sübvansiyonları sona erdirdi.³⁶⁹ Neoliberal reformlar neticesinde küçük bir azınlık daha fazla zenginleşirken, büyük çoğunluk daha fazla yoksullaştı. Böylece 1980'li yıllar boyunca “zenginler gittikçe daha fazla zenginleşti, yoksullar gittikçe daha fazla yoksullaştı.”³⁷⁰

Neoliberal politikalar az gelişmiş bölgelere yapılan kaynak aktarımlarını sona erdirdiği için, zaten var olan bölgeler arası eşitsizlikleri ve çelişkileri daha fazla

---

³⁶⁵ Dragomar Vojnic'in “The Economic Dimension of Yugoslavia's Demise” adlı makalesinden aktaran Allcock, v.d., **a. g. e.**, s. 83-84.

³⁶⁶ Woodward, **Socialist...**, s. 347, 351, 369.

³⁶⁷ Chossudovsky, **a. g. e.**, s. 301-302.

³⁶⁸ **A. e.**, s. 296.

³⁶⁹ Bkz.: Bartlett, **a. g. e.**, s. 246 ; Dekleva, **a. g. e.**, s. 105, 109, 115 ve Woodward, “The West and International Organizations”, **Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth**, Ed. David A. Dyker, Ivan Vejvoda, London, Longman, 1996, s. 159.

³⁷⁰ Marsenic, **a. g. e.**, s. 208.

arttırdı. Örneğin Slovenya ile Kosova arasındaki toplam toplumsal hasıla oranı 1980 öncesinde 5:1'den 1987 yılında 7:1'e yükseldi.³⁷¹ 1989 yılına gelindiğinde kişi başına düşen toplumsal hasıla Slovenya'da 9.500, Hırvatistan'da 7.000 dolar, Sırbistan'da 3.500, Kosova'da ise 1.500 dolar civarındaydı.³⁷² İşsizlik oranları ise aynı yıl Kosova'da %36,3, Makedonya, Karadağ ve Bosna-Hersek cumhuriyetlerinde %20-22 civarında, Sırbistan'da %17, Hırvatistan'da %8 ve Slovenya'da %3,2 düzeyindeydi.³⁷³

Dolayısıyla, ekonomik sorunları çözmek, ekonomik istikrarı sağlamak ve dış borçları yeniden yapılandırmak (ödenebilir hale getirmek) vaadiyle / umuduyla uygulamaya sokulan neoliberal politikalar, reel yatırımları ve üretimi daralttı, yerli sanayiye çökertti, enflasyonu arttırdı, emekçi kitleleri yoksullaştırdı, işsizliği ve toplumsal eşitsizlikleri arttırdı. Ayrıca neoliberal politikalar, federe cumhuriyetler ve özerk bölgeler arasında eşitsizlikleri, çelişkileri, anlaşmazlıkları ve rekabeti daha fazla arttırdı ve şiddetlendirdi. Sonuç olarak; Batılı kapitalist devletler ve finans kuruluşları (IMF ve Dünya Bankası) tarafından önerilen neoliberal politikalar Yugoslavya'da patlamaya hazır toplumsal koşullar yarattı.³⁷⁴

IMF ve Dünya Bankası tarafından "İstikrar ve Yapısal Uyum Programları" adı altında Yugoslavya'ya önerilen neoliberal politikalar, sadece Yugoslav ekonomisini krize sürüklemedi, fakat aynı zamanda sosyalist özyönetim sistemini tasfiye etti, Yugoslavya'da kapitalizmi yapılandırdı ve Yugoslavy'yı hem mekânsal hem de nüfus bakımında kapitalist dünya ekonomisine entegre etti. Bu ise, Yugoslavya'yı ekonomik, politik ve toplumsal düzeylerde merkez kapitalist devletlerin, merkez tarafından kontrol edilen uluslararası örgütlerin (IMF, Dünya Bankası, NATO gibi) ve Batılı büyük şirketlerin müdahalelerine açık hale getirdi. Yugoslavya coğrafyası ve toplumu, sosyalizmden kapitalizme geçiş sürecinde bu aktörler / güçler tarafından şekillendirildi. Yani neoliberal politikalar ve kapitalizme geçiş neticesinde "Yugoslavya, egemenliğini kaybetti ve Batı'nın uydusu haline

---

³⁷¹ Mencinger, a. g. e., s. 83.

³⁷² Savran, a. g. e., s. 73.

³⁷³ Bkz.: Woodward, *Socialist...*, s. 383-384'te 6-9 ve 6-10 numaralı tablolar.

³⁷⁴ Friedman, a. g. e., s. 32-33.

dönüştü.”³⁷⁵ Bu “uydu”, önce 1980’li yıllarda ekonomik alanda, daha sonra 1990’lı yıllarda politik ve askeri alanlarda merkez kapitalist devletlerin yoğun müdahalelerine açık hale geldi.³⁷⁶ Parçalanma ve savaş süreci ise, kurulan ardıl devletleri dünya ekonomisi içinde bağımlı çevre (**periphery**) durumuna düşürdü.³⁷⁷

3. 3. 3. Yugoslavya’da Neoliberal Reformlar: Özyönetimin Yıkılışı ve Kapitalizme Geçiş

ABD’de “Reaganizm”, İngiltere’de ise “Thatcherizm” adı altında popüler hale gelen neoliberalizm 1980’li yıllarda hemen hemen tüm dünyada hakim ideoloji haline geldi. Yugoslavya, 1980’li yıllarda bu ideolojik hegemonyanın dışında kalamadı. Yugoslav (liberal) ekonomistleri, bürokratları ve teknokratları arasında yaygın ve hakim olan düşünce / inanç kısaca şuydu: Ekonomik krizden kurtulmanın ve ekonominin sağlıklı biçimde işleminin ön şartı; serbet/esnek emek, mal ve sermaye piyasalarının oluşturulması, toplumsal sektörün özelleştirilmesi, yabancı sermayenin ülkeye gelip yatırım yapması, özel sektörün gelişmesi ve işletme içinde işçilerin yönetime katılımı sisteminin ortadan kaldırılmasıdır. Eğer tüm bunlar sağlanmaz ise, ekonomik krizden çıkış imkânsızdır.³⁷⁸ Çünkü hakim neoliberal düşünceye göre serbest piyasa ekonomisi, özel girişim ve özel mülkiyet ekonomik verimliliği ve etkinliği arttıran anahtar faktörlerdir.³⁷⁹

Bu düşüncenin / inancın Yugoslavya’da gelişmesinin ve hakim ideoloji haline gelemsinin önemli nedenlerinde birisi IMF, Dünya Bankası ve merkez kapitalist devletler tarafından uygulanan neoliberal propagandadır. Bu propoganda “ekonomik

---

³⁷⁵ John Williams, **Legitimacy in International Relations and the Rise and Fall of Yugoslavia**, London, Macmillan Press, 1998, s. 90.

³⁷⁶ Merkez kapitalist devletlerin ve büyük ölçüde bu devletler tarafından kontrol edilen uluslararası örgütlerin Yugoslavya’ya yaptıkları politik ve askeri müdahaleler ve bu müdahalelerin sonuçları hakkında ayrıntılı bilgi ve eleştirel analiz için bkz.: Kasim I. Begic, **Bosna I Hercegovina Od Vanceove Misije Do Daytonskog Sporazum, (1991-1996)**, Sarajevo, Bosanska Knjiga, 1997 ; Dzemal Najetovic, **Britanska Politika U Bosni I Hercegovini, 1992-1995**, Sarajevo, DESS, 2008 ve Diana Johnstone, **Ahmakların Seferi: Yugoslavya, NATO ve Batının Aldatmacaları**, Çev. Emre Ergüven, Engin Bulut, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2004.

³⁷⁷ Friedman, **a. g. e.**, s. 27-28.

³⁷⁸ Woodward, **Socialist...**, s. 338.

özgürlük” ve “rekabetçi serbest piyasa” söylemine dayandırıldı.³⁸⁰ Neoliberal propaganda sürecine BM de dahil edildi ve kullanıldı:

“Azgelişmiş ülkelerin ekonomik durumlarını düzenlemek için kurulan Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) işlevsiz bir hale getirilmiş, gene Birleşmiş Milletler Kültür ve Eğitim kurumu olan UNESCO yeni liberal ekonomi programlarının fakir ülkelerin kafasına kazındığı bir kurum haline gelmiştir.”³⁸¹

Neoliberal hakim ideoloji çerçevesinde 1980’li yıllar, sosyalist özyönetim politikalarından neoliberal politikalara kayış ile başladı. 1990 yılına gelindiğinde ise sosyalist özyönetim sistemi tasfiye edilmiş, yerine kapitalist ekonomi ilişkileri konmuş durumdaydı. Neoliberal politikalar vasıtasıyla sosyalist özyönetimin tasfiye edilmesi ve kapitalizme geçiş süreci, merkez kapitalist devletler ve Yugoslavya’daki bürokratik-teknokratik yönetici sınıf arasında kurulan işbirliği sayesinde gerçekleştirildi. Batılı finans kuruluşları, ekonomi komisyonları ve politikacılar tarafından üretilen / hazırlanan neoliberal ekonomi programları, Yugoslav meclisi tarafından onaylanıp Yugoslav hükümetleri tarafından uygulamaya sokuldu.³⁸² Bu işbirliği, Yugoslavya’daki bürokratik-teknokratik sınıfın ve merkez kapitalist devletlerin “çakışan çıkarları ve hedefleri” temelinde kuruldu ve gelişti.

Merkez kapitalist devletler, özelde Yugoslavya’yı, genelde tüm Balkanlar coğrafyasını ve nihayet daha makro düzeyde tüm sosyalist ülkeleri kapitalist dünya ekonomi sistemine entegre etmek istiyordu. Bu entegrasyon, yukarıda da açıklandığı gibi, 1970-1982 Kapitalist Krizinin atlatılması için büyük önem arz ediyordu.³⁸³ 1984 yılında ABD hükümeti tarafından yayınlanan “Hassas Gizlilik” etiketli ABD Ulusal Güvenlik Karar Yönergesi (NSDD 133), “Birleşik Devletleri’in Yugoslavya Politikası” başlığını taşıyordu. Bu resmi belge 1990 yılına kadar kamuoyundan gizlendi. 1990 yılında Amerikan gazetelerinde yayınlanan belgeye göre, ABD’nin

---

³⁷⁹ Bogomir Kovac, “Entrepreneurship and Privatization of Social Ownership in Economic Reform”, **Yugoslavia In Turmoil: After Self-management**, Ed. James Simmie, Joze Dekleva, London, Pinter Publishers, 1991, s. 91.

³⁸⁰ Williams, a. g. e., s. 88.

³⁸¹ **Türkiye’nin Stratejik Vizyonu 2023**, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, İstanbul, 2009, s.32.

³⁸² Woodward, **Balkan...**, s. 57.

³⁸³ Bkz.: yuk., s. 212-213, 258.

Balkanlar'a ve Yugoslavya'ya yönelik "stratejik amacı", Balkanlar'ı ve Yugoslavya'yı, "serbest piyasa sistemine katmak"tı.³⁸⁴ Dolayısıyla bu belge, 1990'lı yıllarda ABD'nin, NATO şemsiyesi altında Batılı müttefikleri ile birlikte Bosna-Hersek'e ve ardından Sırbista'a yaptığı askeri müdahaleleri anlamamıza da yardımcı oluyor. Nitekim Mart 1999'da NATO orduları Sırbistan'ı bombalamaya başlamadan hemen önce, dönemin ABD Başkanı Bill Clinton hiç çekinmeden "büyük bir açık sözlülükle" şunu söylemiştir:

"Eğer bütün dünyaya satış yapmamızı da içerecek güçlü ekonomik ilişki kurabilecekse, Avrupa bunun anahtarı olmak zorundadır. Bu Kosova davası, baştan aşağı bununla ilgilidir."³⁸⁵

Yugoslavya'nın kapitalizme geçişi ve kapitalist sisteme entegrasyonu sadece merkez kapitalist devletlere değil, ama aynı zamanda Yugoslavya'daki bürokratik-teknokratik yöneticilere de ekonomik-politik çıkar sağlıyordu. Çünkü neoliberal politikalar ve kapitalizme geçiş süreci, bürokratlara ve teknokratlara, yöneticisi oldukları üretim araçlarının ve işletmelerin bizzat "gerçek sahipleri" olma, yani kendilerini bürokratik-teknokratik sınıftan, kapitalist sınıfa dönüştürme fırsatı ve olanağı sağladı. Geniş kapsamlı özelleştirmeler ve yabancı sermaye yatırımları, üst düzey bürokratlara ve teknokratlara yabancı sermaye grupları ile ortaklık kurma imkânı sundu. Bu süreç, Yugoslavya içinde merkez kapitalist devletler ve yabancı sermaye grupları tarafından desteklenen yeni zenginleri / kapitalistleri yarattı.

Yugoslavya'nın yeni zenginleri / kapitalistleri, sadece yasal yollarla değil, aynı zamanda geçiş süreci ortamında yasa dışı usulsüzlükler ve yolsuzluklar yoluyla da büyük servet biriktirdiler. Bu usulsüzlükler ve yolsuzlukların bir kanadını yerel bürokrasi ve teknokrasi, diğer kanadını ise yabancı sermaye oluşturdu. Neoliberal politikalar ve kapitalizme geçiş süreci, ekonomik ve politik karar alma pozisyonlarını kontrol eden bürokratlara ve teknokratlara, kamunun elindeki gayrimenkulleri yağmalama, ülkeye giren yabancı sermayeden büyük çapta rüşvet alma gibi yasadışı

---

³⁸⁴ Chossudovsky, a. g. e., s. 295.

³⁸⁵ Aktaran Savran, a. g. e., s. 128.

sermaye biriktirme imkânları sağladı.³⁸⁶ Yolsuzluklar yoluyla kamuya ait ekonomik değerlerin yağmalanması ve özel servet/sermaye birikimi sağlanması, özellikle YSFC parçalandıktan sonra ortaya çıkan yeni kapitalist-ulus-devletlerde 1990'lı yıllar boyunca doruğuna ulaştı. Bu yöntemle elde edilen servetin / sermayenin bir kısmı lüks malların tüketiminde, bir kısmı özelleştirilen işletmelerin ve gayrimenkullerin satın alınmasında kullanılırken, önemli bir kısmı da yurt dışı hesaplara aktarıldı.³⁸⁷

Yani bürokratik-teknokratik yönetici sınıf, kendisine büyük çapta (yasal veya yasal olmayan yollardan) ekonomik çıkar sağladığı için merkez kapitalist devletler ve yabancı sermaye grupları ile işbirliği kurdu, önerilen neoliberal politikaları uyguladı ve kapitalizme geçişi savundu. Nitekim Kazimierz Poznanski'nin son derece önemli tespitine göre, “komünist” bürokratlar ve teknokratlar, kendi kontrollerinde kapitalizmi kurmak ve kendilerini zenginleştirmek amacıyla sosyalist sistemi tasfiye ettiler.³⁸⁸ Bunun için kullanılan araç / yöntem ise neoliberal ekonomik reformlar oldu.

Kapitalizme geçişin önündeki en büyük engel hiç kuşkusuz sosyalist özyönetim sistemi idi. Çünkü ekonomik alanda sosyalist özyönetim sistemi üç temel prensibe / unsura dayanıyordu: Üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti, işçi konseylerine dayalı özyönetimsel işletmeler ve ademi merkeziyetçi özyönetimsel planlama.³⁸⁹ Bu üç prensip / unsur, neoliberalizm tarafından önerilen ve kapitalizme geçiş için olmazsa olmaz önkoşul olan “üretim araçlarının özelleştirilmesi” ve “serbest/esnek emek, mal ve sermaye piyasalarının oluşturulması” önünde üç büyük engel idi.³⁹⁰

---

³⁸⁶ Manuel Castells, “Global Information Capitalism”, **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, Ed. David Held, Anthony McGrew, Cambridge, Polity Press, 2003, s. 328-329.

³⁸⁷ Bu konuda Sırbistan ve Karadağ örneği için bkz.: Palairot, **a. g. e.**, s. 910 - 914.

³⁸⁸ Poznanski'den aktaran Ramet, **Thinking about Yugoslavia: Scholarly Debates about the Yugoslav Breakup and the Wars in Bosnia and Kosovo**, New York, Cambridge University Press, 2005, s. 41, 44.

³⁸⁹ Bkz.: yuk., s., 80, 109-122.

³⁹⁰ Kovac, **a. g. e.**, s. 93 ve James Simmie, Joze Dekleva, “General Lessons from the Yugoslav Experience”, **Yugoslavia In Turmoil: After Self-management**, Ed. James Simmie, Joze Dekleva, London, Pinter Publishers, 1991, s. 152.

Bu nedenle, bürokratik-teknokratik yönetici sınıf ve merkez kapitalist devletler arasında kurulan işbirliği, Yugoslavya’da kapitalizmi yapılandırabilmek ve ülkeyi kapitalist dünya ekonomi sistemine entegre edebilmek için sosyalist özyönetim sistemini zayıflatmayı ve nihayet tasfiye etmeyi amaçladı. Bu amaç, 1980’li yıllar boyunca uygulamaya sokulan ekonomik reformlar sayesinde gerçekleştirildi. Değişik yıllarda ve değişik hükümetler tarafından uygulanan bu reformların tamamı neoliberal politikaları içeriyordu. Yugoslavya’da neoliberal reformlar yoluyla sosyalist özyönetim sisteminin tasfiye edilmesi ve kapitalizmin yapılandırılması süreci, merkez kapitalist devletler, IMF ve Dünya Bankası tarafından açık biçimde desteklendi.

İlk başlarda yani 1980’li yılların başında Yugoslav kamuoyunda, uygulamaya sokulan ekonomi programlarının özyönetimi reformize edeceği, sistemin performansını geliştireceği ama onun sosyalist karakterini devam ettireceği düşüncesi hakimdi.³⁹¹ Fakat toplumdaki bu genel kanı yanıldı: Uygulanan neoliberal ekonomi programları / reformları, sosyalist karakterini devam ettirerekten sistemin performansını arttırmadı; bunun yerine ekonomiyi gerilettiler, sosyalist özyönetim sistemini adım adım tasfiye etti ve kapitalizmi yapılandırdı. 1988-1989 yıllarına gelindiğinde ise yeni bir ekonomi sistemine geçilmişti.³⁹² Savaşların ve parçalanmanın arifesinde Yugoslavya coğrafyasında hakim olan yeni ekonomik sistem kapitalizmdir artık.

İlk neoliberal ekonomi reformu Veselin Duranovic Hükümeti (Ocak 1977 – Mayıs 1982) tarafından 1980 yılında uygulamaya kondu. Bunu takiben Ocak 1981’de Yugoslavya ile IMF arasında üç yıllık Ekonomik İstikrar Programı anlaşması yapıldı. Program, “döviz kuru ayarlaması”nı ve “sıkı para ve maliye politikası”nı içeriyordu.³⁹³ Bu politikalardan birincisi, ihracatı arttırmak amacıyla dolar karşısında dinarın değerinin düşürülmesini yani devalüasyon yapılmasını öneriyordu. Nitekim 1980 yılında dinar %30, 1982-1984 döneminde %239 ve 1985

---

³⁹¹ Marsenic, a. g. e., s. 196.

³⁹² A. e., s. 197.

³⁹³ Bartlett, a. g. e., s. 242 ve Knight, a. g. e., s. 95.

yılında %47,8 devalüe edildi. İkinci politika ise, reel kişisel gelirlerin (ücretlerin) ve toplumsal hizmetlerin / harcamaların azaltılması anlamına geliyordu.³⁹⁴

Bir yıl sonra benzer bir anlaşma ABD destekli³⁹⁵ Milka Planinc Hükümeti (Mayıs 1982 – Mayıs 1986) ile IMF arasında yapıldı. Anlaşma gereğince Yugoslav hükümeti dinarın değerini %40 düşürdü; sıkı para ve maliye politikasının kararlı biçimde uygulanması sözü verildi ve ülkede döviz kıtlığı yaşanmakta olduğu için vatandaşların ülke dışına çıkarabilecekleri döviz miktarı sınırlandırıldı.³⁹⁶ Dış seyahatlerin azalmasını sağlamak ve böylece dışarıya dövizin gitmesini engellemek amacıyla “dış seyahatler için faizsiz deposit” uygulaması başlatıldı.³⁹⁷ Ayrıca iç talebi kıstak ve ihracatı arttırmak amacıyla 1982-1984 yıllarında reel ücretler üzerinde “sınırlayıcı önlemler” alındı.³⁹⁸

1983 yılında IMF'nin danışmanlığı ve gözetimi altında Krajer Komisyonu oluşturuldu.³⁹⁹ Sloven Sergej Krajer'in başkanlığında bu komisyon, IMF'nin önerilerini dikkate alarak “Yugoslavya'nın Ekonomik İstikrarı Raporu”nu hazırladı ve hükümete sundu. Rapor, serbest piyasa kurallarının tam olarak uygulanmasını ve böylece ekonominin tam liberalizasyonunu (serbestleşmesini) öneriyordu. Ayrıca rapor; Yugoslav mallarının fiyatlarının dünya piyasasına uyumlu hale getirilmesini, devalüasyon yapılmasını, dış ticaretin serbestleştirilmesini, yabancı sermayenin ülkeye çekilmesini ve kapitalizmin temel prensiplerinden birisi olan üretimin kârlılık kriterine dayandırılmasını “kurtuluş reçetesi” olarak sunuyordu. Açıkça görüldüğü gibi bu “kurtuluş reçetesi”, aslında sosyalist özyönetimden kurtuluş ve kapitalizme geçiş reçetesi idi.⁴⁰⁰

---

³⁹⁴ Memedovic, a. g. e., s. 209, 212 ve Lahiri, a. g. e., s. 753.

³⁹⁵ Woodward, *Socialist...*, s. 349.

³⁹⁶ Dizdarevic, a. g. e., s. 98.

³⁹⁷ Linden, a. g. e., s. 225.

³⁹⁸ Janez Prasnikar, Zivko Pregl, “Economic Development in Yugoslavia in 1990 and Prospects for the Future”, *The American Economic Review*, Vol. 81, No. 2, American Economic Association, May 1991, s. 191, (Çevrimiçi) <http://links.jstor.org/sici?sici=00028282%28199105%2981%3A2%3C191%3AE2.0.CO%3B2-%23>, 6 Şubat 2008.

³⁹⁹ Remington, “The Federal Dilemma in Yugoslavia”, *Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991*, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 554.

⁴⁰⁰ Krajer Komisyonu Raporu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: John P. Burkett, “Stabilization Measures in Yugoslavia: An Assessment of the Proposal of Yugoslavia's Commission for Problems of Economic Stabilization”, *East European Economies: Slow Growth in the 1980s*, Vol. 3, Washington DC, 1986, s. 561-574.

Aynı yıl içinde federal hükümet IMF ile bir anlaşmaya vardı. Bu anlaşmaya göre devalüasyon yapıldı ve dinarın değeri %12,5 düşürüldü; banka kredilerine sınırlama getirildi; faiz oranı %30 düzeyinde tutuldu; enerjiye %40, ısınmada kullanılan yakıta üçte bir, taşımacılığa %50 ve konutların kira bedeline %95 zam yapıldı. Ayrıca düşük gelirli kesimlere verilen gıda sübvansiyonları iptal edildi.⁴⁰¹

1980 tarihli Fiyat Yasası, toplumsal-politik topluluk (komünler, federe cumhuriyetler ve federasyon) yönetimlerine kendi yetki alanlarında ürünlerin fiyatlarını düzenleme yetkisini ve görevini vermişti. Ayrıca yasaya göre ürünlerin tavan fiyatları belirleniyor ve bu tavanın üstünde bir fiyat düzenlemesi yapılamıyordu. IMF'nin önerisi doğrultusunda bu yasada değişiklik yapıldı. Ocak 1983 tarihli değişikliğe göre toplumsal-politik topluluk yönetimlerinin fiyat düzenleme yetkisi altında olan ürünlerin sayısı azaltıldı. Böylece bu yeni yasal değişiklik, “dünya piyasa fiyatlarının ve piyasa güçlerinin iç fiyat oluşumu üzerindeki etkisini arttırdı.”⁴⁰² 1983'ten itibaren, serbest piyasa ilişkileri ve dünya piyasa fiyatları çerçevesinde fiyatları belirlenen ürünlerin sayısı giderek arttı. Fiyatları piyasada belirlenen ürünlerin toplam ürün kalemleri içindeki payı her geçen yıl arttırıldı:1983 yılında %45, 1984 yılında %55, 1985 yılında %83, 1986 yılında %92 ve 1987 yılında %91.⁴⁰³

1984 yılında “Uzun Dönem İstikrar Programı” hazırlandı ve kabul edildi. Bu program, Krajger Komisyonu Raporunun resmen kabul edilmesi ve uygulamaya konması anlamın geliyordu. 1984 Programı, serbest piyasa ekonomi kurallarını ve ilişkilerini geliştirmeye ve özyönetim kurumlarının ekonomideki rolünü azaltmaya yönelikti.⁴⁰⁴ Yugoslav bürokratik-teknokratik yönetici sınıfı tarafından kabul edilen ve uygulamaya sokulan neoliberal program, merkez kapitalist devletler tarafından övüldü ve “ödüllendirildi”. Örneğin; Nisan 1985'te Batılı bankalar tarafından Yugoslavya'ya toplam 300 milyon dolar kredi verildi.⁴⁰⁵

Bu “ödülü” takiben, Federal Meclis tarafından iki önemli yasa çıkarıldı: “İşletmelerin Finansal Yeniden Organizasyonu Hakkında Yasa” ve “Toplumsal

---

⁴⁰¹ Dizdarevic, a. g. e., s. 104 ve Woodward, **Balkan...**, s. 50.

⁴⁰² Knight, a. g. e., s. 97-98.

⁴⁰³ Memedovic, a. g. e., s. 210-211.

⁴⁰⁴ Mencinger, a. g. e., s. 80.

⁴⁰⁵ Bartlett, a. g. e., s. 244.

Hizmetler Hakkında Yasa”. “İflas Yasası” olarak da adlandırılan birinci yasaya göre; tüm işletmeler “kârlılık kriteri”ne göre faaliyetlerini yeniden örgütleyecek ve bu kritere göre çalış(a)mayıp iflas eden işletmelere devlet tarafından her hangi bir kredi veya sübvansiyon yardımı sağlanmayacaktır. İkincisine göre ise; işletme, sahip olunan net gelirin kişisel gelirler arasında dağıtılmasına ilişkin karar almadan önce, var olan borçlarını alacaklılara (başka işletmeler, bankalar, devlet fonları) ödeyecektir. Ancak bu ödeme yapıldıktan sonra kişisel gelirler belirlenecek ve dağıtılacaktır.⁴⁰⁶

İflas Yasası, “kârlılığı düşük olan” işletmelerin iflasına ve bu işletmelerde çalışmakta olan işçilerin işsiz kalmalarına neden oldu. Böylece 1987 yılı sonuna kadar 1,2 milyon işçi işinden oldu.⁴⁰⁷ Bu yeni yasa ve uygulama, toplumsal mülkiyetin ve toplumsal sektörün adım adım tasfiye edilmesi anlamına gelmekteydi. Çünkü toplumsal mülkiyet ve toplumsal sektör kapsamında faaliyet gösteren işletmelerin iflası ve işçilerin işsizleşmesi, toplumsal mülkiyet ve toplumsal sektör alanının daralması demektir. Bu ise, kapitalizmin Yugoslavya’da yapılandırılmasının önkoşullarından (ve kapitalist ekonomi tarzının yapısal özelliklerinden) birisi olan özel mülkiyet ve sermaye birikimi alanının genişletilmesi anlamına geliyordu.

Branko Mikulic Hükümet (Mayıs 1986 – Mart 1989) kurulduktan kısa bir zaman sonra tüm toplumsal sektörlerde kişisel gelirlerin dondurulması kararı alındı. Hem işletmelerin iflasına göz yumulması, hem de kişisel gelirlerin dondurulması işçilerin tepkisine neden oldu. Pek çok sektörde grevler düzenlenmeye başlandı. Şubat-Mart 1987’de grevler ülke çapında genel greve dönüştü. Federal Başbakan Mikulic, grevi dağıtmak üzere orduyu ve polisi göreve çağırdı. Ayrıca Federal Mecliste yapılan sert tartışmaların sonucunda yeni bir Federal Hükümet Kararnamesi çıkarıldı. Buna göre, başarılı (yani kârlılığı yüksek olan) işletmelerde ve turizm ile mevsimlik sektörlerde kişisel gelirlerin dondurulması uygulamasına son verildi.⁴⁰⁸

Fakat 14 Kasım 1987 tarihinde Federal Hükümet yeni bir “kemer sıkma önlemi” aldı. Buna göre, temel mallarda büyük fiyat artışı yapıldı, ücretler

---

⁴⁰⁶ McFarlane, a. g. e., s. 143.

⁴⁰⁷ AnaBritannica 1988 Dünya Almanacağı, s. 121.

⁴⁰⁸ McFarlane, a. g. e., s. 144.

sınırlandırıldı ve dinarın değeri %24,6 oranında devalüe edildi. Bu yeni önlem paketi de işçilerin öfkeli tepkisiyle ve grevlerle karşılaştı.⁴⁰⁹

1988 yılında yeni bir ekonomi komisyonu oluşturuldu. Federal Başbakan Mikulic başkanlığında çalışan komisyon, yeni bir “Ekonomi Reform Programı” hazırladı ve Federal Hükümetin onayına sundu. Federal Hükümet tarafından kabul edilen ve uygulamaya sokulan Mikulic Programı, Yugoslavya’daki ademi merkezietçi federal yapıyı, tek bir mal, emek ve sermaye piyasası olarak düzenlemeyi hedefliyordu. Böyle bir bütünleşmiş piyasanın kurulabilmesi için 1974 Anayasasında bazı değişikliklerin yapılması gerekiyordu. Mikulic Programının ihtiyacını duyduğu koşullar, Kasım 1988 tarihli anayasal değişiklikler ile sağlandı. Yapılan anayasal değişiklikler, Mikulic Programının da öngördüğü gibi, serbest piyasa yönelimli idi. Toplam 39 anayasal değişiklik çerçevesinde özel mülkiyete uygulanan kısıtlama kaldırdı. Özel mülkiyet kısıtlaması sadece toprak üzerinde kaldı. Bununla birlikte anayasal değişiklik, toprak üzerindeki 10 hektarlık özel mülk sınırlamasını 60 hektara yükseltti. Ayrıca özel anonim şirket kurulmasına izin verildi. Yeni yasaya göre şirket yönetiminde karar alma yetkisi, şirkete sermayesi ile katılan ortaklara aittir. Ortakların karar alma yetkisi, şirkete yatırdıkları sermaye miktarına göre belirlenir.⁴¹⁰

Mikulic Programı kapsamında “Yabancı Yatırımlar Yasası (1988)” çıkarıldı. Bu yasa, yabancı sermayeye sadece sanayi sektörüne değil, aynı zamanda bankacılık, sigorta ve hizmet sektörlerine de girebilme izni verdi. Bu yasadan önce yabancı sermaye, sadece toplumsal mülkiyet kapsamındaki işletmeler ile birlikte ortak yatırımlar yapabiliyordu ve yabancı sermayenin ortak yatırımdaki payı yerli işletmenin payından daha az olmak zorundaydı. 1988 Yabancı Yatırımlar Yasası bu sınırlamayı kaldırdı ve ülkeyi yabancı sermayeye açtı.⁴¹¹

Böylece 1988 yılından itibaren Yugoslavya’da iki tip işletme yan yana var olmaya başladı: (1) Toplumsal mülkiyet dahilinde olan ve özyönetimsel organlar (işçi konseyi, yönetim kurulu, direktör) tarafından yönetilen özyönetimsel işletme ile (2) özel mülkiyet dahilinde olan ve işletmenin kuruluşuna sermayesi ile katılan

---

⁴⁰⁹ AnaBritannica 1988 Dünya Almanığı, s. 121.

⁴¹⁰ Plestina, a. g. e., s. 154.

⁴¹¹ Chossudovsky, a. g. e., s. 299.

ortaklar (sermayedarlar / kapitalistler) tarafından yönetilen, fakat işçilerin yönetimde hiçbir söz hakkına sahip olmadığı (yerli veya yabancı) kapitalist işletme.

1988'in Aralık ayında çıkarılan "İşletme Yasası" ise, ekonomik alanda (üretim araçları üzerinde) dört mülkiyet tipini tanımladı: Sosyalist özyönetimdeki karakteristik/hakim mülkiyet tipi olan *toplumsal mülkiyet*; özel sektör alanında çalışan üreticileri (çiftçiler, zanaatçılar, küçük işyeri sahipleri) ortak üretim amacıyla bir araya getiren *kooperatif mülkiyet*; hem toplumsal mülkiyeti hem de özel mülkiyeti içeren *karışık mülkiyet* ve kapitalizmdeki karakteristik/hakim mülkiyet tipi olan *sınırsız yerli ve yabancı özel mülkiyet*. Ayrıca yeni İşletme Yasası, 1976 tarihli Birleşik Emek Yasasını iptal etti. Daha önce açıklanmış olduğu gibi, 1976 Birleşik Emek Yasası, ekonomi alanında birbirleriyle bağlantılı olarak faaliyet gösteren ve birbirlerine karşı sorumlulukları olan on tip özyönetimsel birleşik emek örgütü tanımlamıştı.⁴¹² Yeni İşletme Yasasına göre her bir emek örgütü, tamamıyla kendi faaliyetinden sorumlu olan tek ve bağımsız ekonomik varlıktır ve emek örgütleri, birbirlerinin faaliyetlerine karşı sorumlu değildirler.⁴¹³

Mencinger'e göre, "Aralık 1988'de kabul edilen İşletme Yasası, sosyalizmi resmen sona erdirdi; bunun sonucunda da, özyönetim ilişkileri, kapitalist ilişkiler ile yer değiştirdi."⁴¹⁴ Yani Aralık 1988 tarihli İşletme Yasası, Yugoslavya'da 1980 yılından itibaren adım adım gerçekleştirilen sosyalist özyönetim sisteminin tasfiyesini ve sosyalizmden kapitalizme geçişi resmen ilan eden ve simgeleyen yasadır. Bununla birlikte, neoliberal politikaları içeren ekonomi reformları 1988 İşletme Yasası ile sona ermedi. Neoliberal reformlar süreci Markovic Hükümeti (Mart 1989 – Aralık 1991) ile daha da hız kazandı.

YSFC'nin son hükümeti Bosna-Hersekli Hırvat Ante Markovic başkanlığında 16 Mart 1989 tarihinde kuruldu.⁴¹⁵ Tüm Yugoslav kamuoyunda, Durakovic'in yazdığına göre, demokratik reformların uygulanması vasıtasıyla ekonomik problemlerin çözülmesi, ulusal gerginliklerin yumuşatılması ve ülkenin demokratik

---

⁴¹² Bkz.: yuk., s. 135.

⁴¹³ Mencinger, **a. g. e.**, s. 81.

⁴¹⁴ Mencinger, "Costs and Benefits of Secession", **Making a New Nation: The Formation of Slovenia**, Ed. Dancia Fink-Hafner, John R. Robbins, Aldershot, Dartmouth Publishing, 1997, s. 205.

⁴¹⁵ Federal Başbakanlık makamı için Markovic'in iki önemli rakibi SKB Başkanı Slobadan Milosevic ve Sl.KB Başkanı Milan Kucan idi. Bu çetin yarışın sonucunda Federal Meclis, Hırvat Markovic'i seçti ve kendisini federal hükümeti kurmakla görevlendirdi. (Bkz: Dizdarevic, **a. g. e.**, s. 321-325).

bir yola girmesi konusunda Markovic Hükümetine ilişkin iyimser bir beklenti ve düşünce hakimdi.⁴¹⁶

Fakat ABD, AT, IMF ve Dünya Bankası tarafından desteklenen Markovic Hükümeti,⁴¹⁷ ekonomik problemlerin çözülmesini, ulusal gerginliklerin giderilmesini ve demokratikleşmeyi değil, Yugoslavya’da kapitalizmin yapılandırılmasını ve ülkenin kapitalist dünya ekonomi sistemine entegre edilmesini hedefliyordu. Bu amaçla oluşturulan Markovic Hükümeti, “ekonomiyi iyi bilen ve iyi yöneten ekonomi uzmanları”ndan oluşuyordu. Markovic’in “ekonomi uzmanları”, ülkenin büyük işletmelerinde ve bankalarında görev almış üst düzey “teknokratlar”dı. Nitekim Markovic’in kendisi de, Yugoslavya’nın çeşitli büyük işletmelerinde yıllarca yöneticilik yapmış bir teknokratır.⁴¹⁸

Hükümetin resmen göreve başladığı gün Başbakan Markovic, Teknokratlar Hükümetinin üç hedefini medya vasıtasıyla Yugoslav kamuoyuna ve dış dünyaya duyurdu.⁴¹⁹

- (1) Ülke çapında bütünleşmiş, serbestleştirilmiş ve esnekleştirilmiş emek, mal ve sermaye piyasası oluşturmak;
- (2) Ülkeyi ekonomik, politik ve kültürel ilişkiler ve etkileşim anlamında “dünyaya açmak”: Örneğin; ulusal ekonomiyi ve kültürü “uluslararasılaştırmak”.
- (3) İnsan haklarını ve ekonomik - politik özgürlükleri geliştirmek ve buna uygun bir hukuksal düzen kurmak.

Bu hedeflerden ilk ikisi, Yugoslavya’da kapitalizmin yapılandırılması ve ülkenin kapitalist dünya ekonomi sistemine entegre edilmesi ile ilgiliydi. Üçüncü hedef ise, “insan hakları ve ekonomik - politik özgürlükler” adı altında liberal ideolojinin ve kültürün geliştirilmesine yönelikti.

Hükümet kurulduktan sonra ilk yurt dışı gezisi ABD’ye yapıldı. Başbakan Markovic, altı aylık rotasyonlu YSFC Başkanlığı görevini Mayıs ayında devralmış olan Sloven ekonomist Janez Drnovsek ile birlikte Washington’a gitti. Bush yönetimi, Amerikan işadamları ve IMF yetkilileri ile görüşmeler yapıldı. Görüşmeler

---

⁴¹⁶ Nijaz Durakovic, **Prokletstvo Muslimana**, Sarajevo, 1993, s. 180-181.

⁴¹⁷ Samary, **a. g. e.**, s. 51, 66 ve Mihailo Crnobrnja, **The Yugoslav Drama**, London, I. B. Tauris Publishers, 1996, s. 141.

⁴¹⁸ Bennett, **a. g. e.**, s.119-120.

sırasında, Yugoslavya’da uygulanmakta olan reformlar hakkında bilgi verildi ve karşı tarafın “tavsiyeleri” dinlendi. George Bush’la yapılan görüşme sırasında Yugoslavya’nın Federal Başbakanına, “yeniden devalüe edilmiş bir para birimini, ücretlerin dondurulmasını, devlet harcamalarının kısılmasını ve özyönetim altındaki toplumsal mülkiyetli işletmelerin yürürlükten kaldırılmasını içeren ekonomik reformların hızla ilerlemesinin karşılığında bir “ekonomik yardım paketi” sözü verildi.”⁴²⁰

ABD ziyaretinden sonra Avrupa’ya dönen Markovic - Drnovsek ikilisi, AT yetkilileri ve OECD Genel Sekreteri ile görüşmeler yaptı. Ayrıca Harvard Üniversitesi’nden liberal ekonomist Jeffery Sachs, Ekonomi Danışmanlığı görevine getirildi.⁴²¹ Sachs’ın Markovic Hükümetine ve tüm Yugoslav toplumuna “önerdiği (politika), özyönetim haklarının veya yönetici/işçi müzakere ilişkilerinin hızla bertaraf edilmesini amaçlayan bir “model”dir.”⁴²²

Böylece Sosyalist Yugoslavya tarihinde ilk defa bir yabancı ekonomist hükümet danışmanı olarak atanmış oldu. Ayrıca YSFC Başkanı ve Başbakanı, merkez kapitalist devletler ve sermaye grupları ile görüşmeler yaparak Yugoslavya’nın geleceğine ilişkin ekonomik-politik tavsiyeler almış oldu. Alınan bu tavsiyeler doğrultusunda hazırlanan yeni ekonomi programı Başbakan Markovic tarafından 18 Aralık 1989 tarihinde Federal Mecliste açıklandı. Oylamaya sunulan neoliberal program, üçte iki çoğunluk ile kabul edildi. Markovic Programını takdirle karşılayan IMF ve Dünya Bankası ile Yugoslavya arasında Ocak 1990’da “Stand-by Anlaşması” ve “Yapısal Uyum Kredisi” imzalandı.⁴²³

Markovic Programı çerçevesinde uygulanan neoliberal reformları / politikaları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:⁴²⁴

---

⁴¹⁹ Zivko Pregl, “Programme of Reforms in Yugoslavia”, **Yugoslavia In Turmoil: After Self-management**, Ed. James Simmie, Joze Dekleva, London, Pinter Publishers, 1991, s. XI.

⁴²⁰ Chossudovsky, **a. g. e.**, s. 296.

⁴²¹ Plestina, **a. g. e.**, s.162.

⁴²² Samary, **a. g. e.**, s. 70. Alıntı içinde yer alan parantez tezin yazarına aittir.

⁴²³ Chossudovsky, **a. g. e.**, s. 296.

⁴²⁴ Bkz.: Pregl, **a. g. e.**, s. XII-XV ; Remington, “The Federal...”, s. 557-558 ; Lampe, **Yugoslavia...**, s. 347-348 ve Prasnikar, v.d., **a. g. e.**, s. 192-194.

- (1) Sıkı para politikası uygulandı ve para arzı azaltıldı;
- (2) Faiz oranı ve fiyatlar serbest bırakıldı. 1990'da fiyatların %85'i tam olarak serbest bırakıldı. Bunun sonucunda 1988 yılında %250 olan yıllık enflasyon oranı 1989 yılında %2.500'e fırladı.
- (3) İthalata uygulanan kotalar / tarifeler azaltıldı ve böylece ithalat ürünlerinin %90'ı serbestleştirildi.
- (4) Az gelişmiş bölgelere federal fondan kaynak transferi yapılmasına son verildi.
- (5) Dinarın değeri yaklaşık %90 oranında düşürüldü ve böylece Alman Markı / Dinar paritesi 1:7, Amerikan Doları / Dinar paritesi ise 1:12 olarak belirlendi.
- (6) Toplumsal harcamalarda büyük çapta kesintiler yapıldı. Özellikle de ücretsiz sağlık ve ücretsiz eğitim hizmetleri büyük ölçüde azaltıldı.
- (7) Kişisel gelirler (ücretler) ve emeklilik maaşları azaltıldı.
- (8) Geniş kapsamlı özelleştirmeler yapıldı.
- (9) Yabancı sermayenin ülkeye girişi kolaylaştırıldı ve teşvik amacıyla geniş haklar / güvenceler verildi. Bu bağlamda "özel yabancı paralar (döviz) hesapları" serbest bırakıldı.
- (10) Ve nihayet; sosyalist özyönetim sisteminin iki önemli prensibi / unsuru olan toplumsal mülkiyet ve işçi konseyleri lav edildi.

Bu şekilde özetleyebileceğimiz Markovic Programı özellikle HKB ve SI.KB tarafından desteklenirken, Milosevic Başkanlığındaki SKB programa karşı çıktı. Nitekim Markovic Programı'na "hayır" oyunu veren Federal Meclis üyelerinin çoğunluğu Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti'nden gelen temsilciler idi. Programın uygulanmasını engellemek amacıyla Sırbistan Sosyalist Cumhuriyeti Başkanı Milosevic işçileri genel greve çağırды.⁴²⁵

SKB'nin ve Sırbistan'daki Milosevic yönetiminin Markovic Programı'na karşı çıkmasının temel nedeni, programın ekonomik alanda ademi merkezîyetçi yapıyı geliştirmesi ve özellikle Sırbistan içinde bulunan iki özerk eyaletin (Kosova-Metoya ile Voyvodina) ekonomik özerkliğini arttırması idi. Milosevic'in önerdiği ekonomi programı ise sadece Sırbistan içinde değil, aynı zamanda tüm Yugoslavya

---

⁴²⁵ Plestina, a. g. e., s. 164-165.

çapında ekonomi yönetiminin merkezileştirilmesini savunuyordu. Yani Milosevic yönetiminin karşı çıktığı konu, ekonominin liberalleştirilmesi (kapitalizme geçiş) değil, Sırbistan'ın “aleyhine” ademi merkezizetiçiliğinin geliştirilmesi idi.

Milosevic yönetimi neoliberal politikalar, yabancı sermaye, IMF ile anlaşma ve kapitalizme geçiş konularında olumlu bir tavra sahipti. Nitekim Mayıs 1988 tarihinde Milosevic'in isteğı üzerine oluşturulan Belgrad merkezli bir ekonomi komisyonu (Milosevic Komisyonu), liberal ekonomistlerden oluşuyordu ve neoliberal politikaları içeren bir programı önermişti. Ayrıca Milosevic, ABD, Batı Avrupa hükümetleri ve Batılı finans kuruluşları tarafından desteklenen birisiydi. Çünkü onlara göre; ekonomik alanda liberal, politik alanda ise otoriter-muhafazakâr olan bu lider, neoliberal reformları gerçekleştirebilecek ve toplumuna kabul ettirebilecek bir kabiliyete ve güce / otoriteye sahipti.

“Milosevic'in Sırbistan Komünistler Birliğı üzerindeki zaferine, savaştan ve Batının 1991-1994 dönemindeki politikalarından dolayı, Yugoslavya'nın sonunun başlangıcı olarak sıkça değinilir. Fakat bu görüş, Batılı bankalar ve Batılı hükümetler veya Amerikan hükümetinin bakanlıkları tarafından paylaşılmıyordu. Onlar Milosevic'i desteklediler. Çünkü mükemmel İngilizcesiyle Milosevic, (neoliberal) reformları uygulayabilecek otoriteye sahip bir ekonomik liberal olarak görölüyordu. Sonradan Batılı hükümetleri suç ortaklığıyla ve aşırı ahmaklıkla suçlamasına rağmen Milosevic, ekonomik anlamda bir liberal ve politik anlamda bir muhafazakâr idi. O, 1978-1982 yıllarında önemli bir Belgrad bankasının direktörüydü ve 1984-1986 yıllarında partinin Belgrad şubesinin patronuyken dahi bir ekonomi reformcusuydu. Mayıs 1988'de “Milosevic Komisyonu” tarafından ileri sürülen politika önerileri liberal ekonomistler tarafından yazılmıştı ve bir IMF kitabının tutucu sayfasında yer alabilirdi.”⁴²⁶

Sırbistan'ın “ulusal çıkarları”, liberal-milliyetçi Milosevic yönetimine göre, federasyonun korunması ve bunun için de merkezi yönetimin güçlendirilmesinden yanaydı.⁴²⁷ Bu nedenle de, liberal olmasına rağmen Milosevic, ekonomi alanında ademi merkezizetiçiliğı arttıran neoliberal Markovic Programı'na karşı çıktı. Sırp milliyetçi medyası da Markovic hükümetini “anti-Sırp olmakla” suçlayan bir “anti-Markovic” kampanyası başlattı. Çünkü onlara göre Markovic Programı,

⁴²⁶ Woodward, **Balkan...**, s. 106-107. Alıntı içinde yer alan parantez tezin yazarına aittir.

⁴²⁷ Savran, **a. g. e.**, s. 77, 134-135.

Slovenya'nın ve Hırvatistan'ın lehine, Yugoslavya'nın geri kalanının – ve özellikle de Sırbistan'ın – aleyhineydi.⁴²⁸

1989 yılına gelindiğinde YSFC'nin son anayasası olan 1974 Anayasası halen yürürlükteydi. İkinci Bölümde ayrıntılı biçimde açıklandığı gibi, sosyalist özyönetim anlayışı çerçevesinde hazırlanmış olan 1974 Anayasası, sosyalist özyönetim sistemini içeriyor ve koruyordu.⁴²⁹ Dolayısıyla mevcut hukuksal çerçeve, kapitalizme geçiş sürecini “frenliyor” ve ülkenin kapitalist dünya ekonomi sistemine “başarılı” biçimde entegre olmasını engelliyordu. Bununla birlikte, yeni bir “liberal” anayasanın hazırlanıp uygulamaya konması, altı federe cumhuriyet arasında çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle imkânsız hale gelmişti. Slovenya-Hırvatistan ikilisi yeni bir konfederal anayasayı, Sırbistan-Karadağ ikilisi ise yeni bir merkezîyetçi anayasayı savunuyordu. Bosna-Hersek ile Makedonya'nın bu iki aşırı ucu uzlaştırma gayretleri ise dikkate alınmıyordu bile.⁴³⁰

Bu nedenle 1989-1990 yıllarında, yeni bir anayasa hazırlamak yerine üzerinde uzlaşmaya varılan yeni yasal düzenlemeler / değişiklikler yapıldı. Nitekim Başbakan Markovic göreve başladıktan hemen sonra, işletmeler ve bankalar, sermaye ve para piyasası, emek ve üretim ilişkileri, dış ticaret konularında var olan yasaların değiştirilmesi için Federal Meclise çağrıda bulundu ve öneriler sundu.⁴³¹ İki yıl gibi kısa zaman zarfında (1989-1990) sosyalist özyönetim sistemini tasfiye eden, kapitalizmi yapılandıran ve ülkeyi kapitalist dünya ekonomi sistemine entegre eden yeni yasalar çıkarıldı ve anayasal değişiklikler yapıldı.⁴³²

Aralık 1988 tarihli İşletme Yasası dört mülkiyet tipi belirlemiştir.⁴³³ 1989 yılında çıkarılan yeni İşletme Yasası, mülkiyet tipini dört kategoriden ikiye indirdi: devletin kontrolünde / yönetiminde olan *kamusal devlet mülkiyeti* ve özel girişimcinin kontrolünde / yönetiminde olan *özel mülkiyet*. Böylece sosyalist özyönetimin karakteristik mülkiyet tipi olan *toplumsal mülkiyet* tamamıyla ortadan kaldırılmış; buna karşılık, kapitalist üretim / birikim ilişkilerinin olmazsa olmaz ön koşulu olan özel mülkiyetin sınırsız gelişiminin önü açılmış oldu.

⁴²⁸ Bennett, a. g. e., s.121-122.

⁴²⁹ Bkz.: yuk., s. 160-169.

⁴³⁰ Bkz.: Andrejevich, a. g. e., s. 569-570, 576-577 ve Lukic, v.d., a. g. e., s. 169-172.

⁴³¹ Remington, “The Federal...”, s. 557.

⁴³² 1989-1990 yıllarında yapılan yasal düzenlemeler için bkz.: Chossudovsky, a. g. e., s. 298-303.

Ayrıca 1989 İşletme Yasası, toplumsal mülkiyet ile birlikte işçi konseylerini de lav etti. Böylece 1950 yılından bu yana Yugoslav sosyalist özyönetim sisteminin ekonomik alandaki çekirdeğini oluşturan işçi konseyleri 1989 yılında tamamıyla tasfiye edilmiş oldu. 1989 İşletme Yasası, işçi konseyinin yerine “Toplumsal Yönetim Kurulu”nu oluşturdu. Bu kurul, işletme sahibi (veya sahipleri) ile işletmeye kredi verenlerin denetiminde çalışıyordu.

1989 İşletme Yasası sonucunda, toplumsal mülkiyet altında olan işletmelerin bir bölümü devletleştirildi ve kamusal devlet mülkiyetine dönüştürüldü. Geri kalanları ise özelleştirilerek özel mülkiyete dönüştürüldü. Devletleştirilen işletmeler de ilerleyen yıllarda özelleştirme kapsamına alındı ve özel mülkiyete dönüştürüldü. Özelleştirmenin daha kolay ve daha hızlı yapılabilmesi için büyük işletmeler küçük birimlere bölündü ve parça parça özelleştirildi.

1989 tarihli “Mali İşlemler Yasası” ve “Zorunlu Ödeme, İflas ve Tasfiye Yasası” ise özelleştirme sürecini kolaylaştırmak amacıyla çıkarıldı. Bu yasaya göre alacaklılar, borçlu olan işletmelerin varlıklarına el koyabileceklerdir. Ayrıca borçlu olan işletmelerin “iflası ve tasfiyesi” kararı alınabilecektir.

Bu iki yasaya göre; bir işletme, birbirini izleyen 30 gün süresince ya da 45 günlük sürenin 30 gününde borcunu ödeyemezse, 15 gün içerisinde alacaklı (lar) ile bir uzlaşmaya varmak üzere toplantı düzenlemek zorundadır. Uzlaşma toplantılarına federal, federe ve özerk eyalet hükümetleri müdahale edemez. Yani sorun, borçlu özyönetimsel işletme ile yerli / yabancı alacaklılar arasında çözülecektir. Alacaklı taraf bir (yerli veya yabancı) işletme veya banka olmaktadır. Bu yasa böylece alacaklının özyönetimsel işletme üzerinde denetim ve baskı mekanizması kurmasına müsaade etmiştir. Yine aynı yasaya göre; uzlaşma toplantıları sonunda borçların ödenmesine ilişkin her hangi bir uzlaşmaya varılamazsa, borçlu durumunda olan özyönetimsel işletme iflasını açıklar ve tasfiye edilir. Böylece alacaklı olan işletme / banka, ya iflası ilan edilmiş olan işletmeyi alacağı karşılığında devralır ya da işletmenin gayrimenkullerine, üretim araçlarına, sermayesine alacağı kadar el koyar. Bu şekilde gerçekleşen iflaslar ülkenin tüm bölgelerinde yaşanmış olmakla birlikte, en çok Sırbistan, Bosna-Hersek, Makedonya ve Kosova’da yoğunlaştı. Böylece,

---

⁴³³ Bkz.: yuk., s. 321-322.

savaşların ve parçalanmanın arifesinde işsizlik sorunu en fazla bu bölgelerde yaşanıldı.

Merkez kapitalist devletlerin desteği ve yol göstericiliği altında gerçekleştirilen özelleştirme süreci, parçalanma sonrasında kurulan ardıl devletler tarafından devam ettirildi:

Slovenya ve Hırvatistan, daha federasyondan ayrılmadan önce 1990 yılında kendi özelleştirme yasalarını kendi federe cumhuriyet meclislerinden geçirmişlerdi. 1991 yılında bağımsızlığını ilan eden Slovenya, Hırvatistan ve Makedonya Cumhuriyetleri, 1992-1993 yıllarında kendi özelleştirme programlarını oluşturdular. Yeni cumhuriyetlerin yeni özelleştirme programları da, Yugoslavya'da olduğu gibi, IMF ve Dünya Bankası ile yapılan ikili anlaşmalar çerçevesinde hazırlandı ve uygulamaya sokuldu. 1998 yılına kadar Slovenya'da 1.569 işletmenin 1.413'ü, Hırvatistan'da 3.000 işletmeden 2.549'u ve Makedonya'da 1.600 işletmeden 1.311'i yerli ve yabancı şirketlere satıldı. Özelleştirmeden pay alan yabancı şirketlerin çoğunluğu Batı Avrupalı merkez kapitalist ülke şirketleridir. Örneğin; 1997 yılı itibariyle Hırvatistan'da yapılan özelleştirmelerde Avusturya, İsviçre ve İsveç menşeli şirketlerin payları sırasıyla %22, %21 ve %15'tir. Parçalanma sonrasında kurulan yeni devletlerde gerçekleştirilen özelleştirmelerde yabancı şirketlerin payları, yerli şirketlerden daha fazla oldu. Ayrıca özelleştirme sürecinde politikacıların, bürokratların ve işletme yöneticilerinin (teknokratların) karıştığı pek çok yolsuzluklar ve usulsüzlükler yaşandı. Yönetici elitlerin kurdukları özel işletmeler, ihalelere girerek son derece düşük fiyat karşılığında özelleştirmelerden büyük paylar aldılar. Bunu yaparken genellikle yabancı şirketler ile ortaklıklar kurdular.⁴³⁴

Özelleştirme programı, savaş (Nisan 1992 - Aralık 1995) sonrasında 1997 yılında Bosna-Hersek'te de başlatıldı. Bu ülkede özelleştirme programı, diğer ekonomik-mali konular ve ülkenin yeniden yapılandırılması IMF, Dünya Bankası, Avrupa Bankası ve Yüksek Temsilcilik Ofisi kontrolünde yönetilmektedir. Bu konularda ülkenin seçilmiş organlarının iradeleri ve müdahaleleri son derece

---

⁴³⁴ Bkz.: Derya Bertran Roca, Volkan Aydos, **Hırvatistan Ülke Etüdü**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1998, s. 24-25 ; Tamer Kayacıklı, Arzu Sakımmaz, **Makedonya Ülke Etüdü**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1999, s. 11 ve Erdoğan Pekcan, Tezer Palacıoğlu, **Slovenya Ülke Etüdü**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1998, s. 25.

sınırlıdır.⁴³⁵ Savaşın yarattığı büyük yıkım, Dayton Anlaşması'na göre oluşturulan son derece karmaşık/parçalı yönetim yapısı⁴³⁶, etnik-dinsel ayrılıklar, politik belirsizlikler gibi pek çok nedenden dolayı özelleştirme süreci Bosna-Hersek'te diğer cumhuriyetlerdeki kadar hızlı ilerleyemedi. Ama serbest piyasa ekonomisinin geliştirilmesi ve devletin elinde bulunan gayrimenkuller ile üretim araçlarının özelleştirilmesi politikası, savaş sonrasında yasal olarak kabul edildi ve uygulama sürecine sokuldu.⁴³⁷ Belirtilen nedenlerden dolayı 2000 yılına kadar devletin elindeki üretim araçlarının sadece %1,4'ü özelleştirildi. Özelleştirme sürecinden en çok faydalanan kesim, eski dönemin yöneticileri ve savaş döneminin karaborsacıları oldu.⁴³⁸

Bosna-Hersek'teki sürece benzer biçimde Kosova'da da özelleştirme süreci savaş sonrasında merkez kapitalist devletler tarafından başlatıldı: Sırbistan'a karşı NATO saldırısı ABD liderliğinde Mart 1999 tarihinde başlatıldı. 78 gün süren hava saldırısı Sırp ordusunu ve polisini Kosova'dan çekilemeye mecbur bıraktı. 10 Haziran 1999 tarihli 1244 Sayılı BM Güvenlik Konseyi Kararı ile "Kosova'da Birleşmiş Milletler Geçici Yönetim Misyonu (UNMIK)" oluşturuldu. Kosova Meclisi 17 Şubat 2008 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiş olmasına rağmen halen görevini sürdürmekte olan bu "Geçici" Kosova Misyonu, 13 Haziran 2002 tarihinde Kosova Kredi Ajansı'nı kurdu. UNMIK'in resmi açıklamasına göre Ajans, "Kosova

---

⁴³⁵ Bkz.: Sancaktar, "Avrupa'da Bir Kriz Bölgesi: AB ve ABD Arasında Bosna-Hersek Cumhuriyeti", **Stratejik Öngörü**, Sayı 3, İstanbul, TASAM Yayınları, 2004, s. 70-73 ve Chossudovsky, **a. g. e.**, s. 308-311.

⁴³⁶ İzetbegovic başkanlığındaki Saraybosna yönetimi 3 Mart 1992 tarihinde YSFC'den bağımsızlığını ilan etti. Hemen akabinde Radovan Karadzic başkanlığındaki Sırp Demokratik Partisi Bosna-Hersek içinde bir "Sırp Cumhuriyeti"ni, Mate Boban başkanlığındaki Hırvat Demokratik Birliği de "Hersek-Bosna Hırvat Cumhuriyeti"ni ilan etti. Bunlardan birincisi Sırbistan'daki Milosevic yönetiminden, ikincisi ise Hırvatistan'daki Tuğman yönetiminden yoğun askeri, politik ve ekonomik destek aldı. Böylece Nisan 1992 - Aralık 1995 boyunca sürecek olan Bosna-Hersek Savaşı başlamış oldu. Bu savaş, ABD liderliğinde ve NATO şemsiyesi altında merkez kapitalist devletlerin Sırp silahlı kuvvetlerine yönelik gerçekleştirdikleri askeri operasyon neticesinde sona erdi. Akabinde ise, ABD'nin hazırladığı bir barış ve uzlaşma anlaşması (Dayton Anlaşması), İzetbegovic, Milosevic ve Tuğman tarafından imzalandı. (Daha fazla bilgi için bkz.: Sancaktar, "The Serbo-Croat Relations In Yugoslavia", İstanbul, Boğaziçi University, Institute for Graduate Studies in Social Sciences, Graduate Programme in Political Science and International Relations, Master Thesis, 2004, s. 258-279) Dayton Anlaşması aynı zamanda bugünkü Bosna-Hersek Cumhuriyeti Anayasasının temelini oluşturdu. Yani Savaş sonrasında Bosna-Hersek'in yönetim yapısı ve devlet kurumları Dayton Anlaşması hükümlerine göre yeniden yapılandırıldı. (Bkz.: Begic, **a. g. e.**, s. 287-306).

⁴³⁷ Tülay Sobutay, Cem Akgün, **Bosna-Hersek Ülke Etüdü**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1998, s. 77-79.

⁴³⁸ Friedman, **a. g. e.**, s. 99.

ekonomisinin uygun yönetim, gelişim ve özelleştirme stratejileri yoluyla başarılı bir piyasa ekonomisine geçmesine yardım etmek amacıyla kuruldu”.⁴³⁹ Bu amaca ulaşabilmek için ise Ajans, Kasım 2002 tarihinden itibaren 29 özelleştirme dalgası başlattı ve özelleştirme sürecini yönetti. Bu özelleştirme dalgaları, sosyalist dönemden kalma “toplumsal mülkiyetli işletmeler”i özel firmalara ve şahıslara sattı. 2009 yılına kadar toplam 345 milyon Avro tutarında özelleştirme gerçekleştirildi ve son olarak 3,5 milyon Avro değerinde 106 işletme daha özelleştirme kapsamına alındı.⁴⁴⁰ UNMIK tarafından gerçekleştirilen bu özelleştirme süreci, Kosova işletmelerini değerlerinden daha düşük fiyata sattı. Bu durum, Kosova ekonomisinin gerilemesinde ve Kosova halkının yoksullaşmasında önemli rol oynadı.⁴⁴¹

Yani Yugoslavya’da 1980’li yılların sonunda başlatılan özelleştirme süreci parçalanma sonrasında yeni kurulan ardıl devletler içinde de devam ettirildi. Böylece, ABD Başkanı Bush’un 1989 yılında ileri sürmüş olduğu “özyönetim altındaki toplumsal mülkiyetli işletmelerin yürürlükten kaldırılması” talebi⁴⁴² özelleştirmeler vasıtasıyla karşılanmış oldu.

Özelleştirme politikasını içeren 1989-1990 Reformları ayrıca yabancı sermayeye çeşitli güvenceler ve haklar verdi. Nitekim özelleştirme politikasının uygulanmasının nedenlerinden birisi yabancı sermayeyi teşvik etmek ve ülkeye çekmek idi.⁴⁴³ Bu amaçla yabancı sermayeye verilen güvenceler ve haklar iki yasa çerçevesinde düzenledi: 1989 tarihli “Toplumsal Sermayenin Dolaşımı ve Yönetimi Yasası” ile 1990 tarihli “Toplumsal Sermaye Yasası”.

Bu iki yasa, Yugoslavya’da yatırım yapacak olan yabancı işletmelere elde ettikleri net karın tamamını ülke dışına çıkarabilme hakkı ve güvencesi verdi. Yeni yasal düzenlemeye göre, yerli ve yabancı işletmeler aynı hukuk kurallarına tabi olacaklardır. Bu bağlamda, yabancı işletmeler karşısında yerli işletmeyi kollayan hukuksal düzenlemeler kaldırıldı. Ayrıca yerli ve yabancı işletmelere birleşme izni verdi. Daha da önemlisi; bu iki yeni yasa, toplumsal mülkiyet kapsamındaki

---

⁴³⁹(Çevrimiçi) <http://www.unmikonline.org/intro.htm>, 9 Haziran 2009.

⁴⁴⁰ Bkz.: a. y.

⁴⁴¹ Tuğça Poyraz Tacoğlu, “Kosovalı Türklerin Sosyo-Ekonomik Durumları, Ekonomik Sorunları ve Türkiye’den Beklentileri”, 2. Uluslararası Balkan Kongresi: Balkanlar’da Sosyoekonomik İşbirliği ve Kalkınma, Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ, 24-26 Nisan 2009 (yayınlanmamış kongre bildirisi).

⁴⁴² Bkz.: yuk., s. 323-324.

⁴⁴³ Woodward, “The West...”, s. 162.

işletmelerin yabancı sermaye tarafından satın alınabilmesinin yolunu açtı. Satılacak olan işletmenin değerini ise “Yeniden Yapılandırma ve Sermayenin Yapısını Değiştirme Kurumu” belirleyecektir. Değer belirlenirken, diğer Avrupalı sosyalist ülkelerde yapıldığı gibi, yerel para birimiyle resmi olarak belirtilen değer temel alınıyordu. Üretim araçlarının ve gayrimenkullerin yerel para birimiyle resmi kayıtlarda belirtilen değerleri, çoğunlukla uluslararası piyasalardaki geçerli (reel) değerden oldukça düşük olma eğilimi taşıyordu. Böylece devasa işletmeler ve gayrimenkuller, mümkün mertebede en düşük fiyatlarla yabancı sermayeye satıldı.

Yabancı sermayeye tanınan haklar ve güvenceler kısa sürede sonuç verdi: 1990 yılında toplam 3.000 yabancı firma ve 1991’in ilk beş ayında toplam 1,2 milyar dolar yabancı sermaye Yugoslav ekonomisine giriş yaptı.⁴⁴⁴ Yabancı sermaye girişi en fazla Slovenya ve Hırvatistan’da gerçekleşti. Bu iki cumhuriyete en fazla Avusturya ve İtalya menşeli yabancı sermaye giriş yaptı.⁴⁴⁵ Yugoslavya’nın ekonomik değerlerini ve zenginliğini yabancı sermayeye düşük fiyatlarla devreden bu süreci yöneten ve kontrol eden bürokratik-teknokratik elit, yabancı şirketler ile yasal veya yasa dışı yollardan iş ilişkisine giriyor ve zenginleşiyordu.

1989-1990 Reformları ayrıca Yugoslavya’nın üçlü bankacılık sistemini (Yugoslavya Ulusal Bankası - sekiz bölgesel devlet bankası - işletmelerin katılımıyla kurulan bankalar) sona erdirdi. 1990 yılında çıkarılan yeni “Bankacılık Yasası”, özel bankaların kurulmasına izin verdi ve mevcut bankaları özelleştirdi. Bu yapılırken, “bağımsız ve kar yönelimli finans kurumlarının oluşturulması” vurgusu yapıldı. Ayrıca federal hükümetin Ulusal Banka’dan, federe cumhuriyet hükümetlerinin kendi cumhuriyet bankalarından ve eyalet hükümetlerinin kendi eyalet bankalarından kredi kullanmaları yasaklandı. Bankaların özel işletmelere / girişimcilere kredi vermesi ise kolaylaştırıldı, özel sektöre verilen banka kredilerinin faizi azaltıldı ve hacmi genişletildi. Yeni düzenlemeyle birlikte yerli ve yabancı özel bankalar kurulmaya başlandı. Örneğin; Slovenya’nın başkenti Lübliyana’da Avusturyalı dört özel yabancı banka açıldı.⁴⁴⁶ Böylece federal, federe ve eyalet hükümetlerinin ve özyönetimsel kurumların kontrolünde / yönetiminde olan Yugoslav finans sektörü,

---

⁴⁴⁴ Lane, a. g. e., s. 161.

⁴⁴⁵ Woodward, *Socialist...*, s. 357.

⁴⁴⁶ A. y.

yerli ve yabancı özel bankaların eline geçmeye başladı. Tüm bu yeni düzenlemeler 1990 Bankacılık Yasası tarafından kurulan “Federal Sigorta ve Banka Rehabilitasyon Kurumu” tarafından yönetildi. Bankacılık ve finans alanında yapılan yeni düzenleme, IMF ve Dünya Bankası tarafından önerilen ve talep edilen bir politikaydı. 1990 Bankacılık Yasası bu öneriyi ve talebi karşılayınca, 1991 yılında Dünya Bankası Yugoslavya’ya “Finans Sektörü Uyum Kredisi” verdi.

1989-1990 Reformlarının bir başka sonucu, işsizliğin artması oldu. 1989 tarihli “Mali İşlemler Yasası” ve “Zorunlu Ödeme, İflas ve Tasfiye Yasası”na göre iflası ilan edilen ve tasfiye edilen özyönetimsel işletmelerin işçileri “tazminatsız olarak işten çıkarılır”. 1989 tarihli İş Yasası ise, özelleştirme programına alınan işletmelere, tazminat karşılığında “fazla işçiyi” işten çıkarma izni verdi. “Verimsiz performans” sergiledikleri için çıkarılıyor olduklarından dolayı, bu “fazla işçilere” verilecek olan tazminat, İş Yasası’na göre düşük tutuluyordu. 1990 yılının Eylül ayında Dünya Bankası, Yugoslavya’daki toplam 7.531 özyönetimsel işletmeden 2.435’inin “israf yarattığını” tespit etti! Bu işletmelerde 1.300.000 kişi çalışmaktaydı. Yani Dünya Bankası’na göre bu “müsrif” özyönetimsel işletmeler bünyesinde istihdam edilmekte olan “fazla işçiler” işten çıkarılmalıydı.⁴⁴⁷

“Mali İşlemler Yasası” ve “Zorunlu Ödeme, İflas ve Tasfiye Yasası” çerçevesinde, 1989 yılında 248 özyönetimsel işletme tasfiye edildi ve 89.000 işçi tazminatsız işten çıkarıldı. 1990 yılının ilk altı ayında ise yine aynı yasal düzenleme ve prosedür neticesinde 889 özyönetimsel işletme tasfiye edildi ve 525.000 işçi tazminatsız işten çıkarıldı.⁴⁴⁸ Diğer bir deyişle iki yıldan az bir süre zarfında toplam 1.173 özyönetimsel işletme parça parça tasfiye edildi ve bunun sonucunda toplam 614.000 işçi tazminatını almadan “Yugoslav işsizler ordusu”na katıldı. Yugoslav işsizler ordusu ise, bürokratik-teknokratik kökenden gelen liberal-milliyetçi politik liderlerin komutasında 1990’lı yıllarda “ulusal silahlı ordular”a dönüştürüldü.

1989-1990 Reformları, işletme yöneticilerinden büyük destek gördü. Çünkü işçi konseylerini ortadan kaldıran Markovic Reformları, işletme yöneticilerinin pozisyonunu güçlendirdi. İşletme yöneticileri kendilerine “ayak bağı olan” işçilerden

---

⁴⁴⁷ Chossudovsky, a. g. e., s. 302.

⁴⁴⁸ A. e., s. 301.

ve işçi konseylerinden kurtulmuştu artık. Bu reformlar, başka bir ifadeyle, teknokrasinin ekonomik-politik iktidarını güçlendirdi.

Reformlardan son derece memnun olan bir başka kesim yeni gelişmekte olan özel girişimciler oldu. 1980 yılından itibaren uygulanan neoliberal politikalar / reformlar, iç ve dış ticareti adım adım serbestleştirdi ve böylece özel sermaye birikimi için uygun bir ticaret ortamı yarattı. İthalata uygulanan çeşitli kotaların / tarifelerin %55'i 1988 sonuna kadar ve %87'si 1989 sonuna kadar kaldırılarak ithalat büyük ölçüde serbestleştirildi.⁴⁴⁹ Bu serbestleşme ortamında ticaretle uğraşan ve sermaye biriktiren özel girişimci (tüccar-kapitalist) sınıf gelişti. Markovic Programı ile birlikte sınırsız özel mülkiyete müsaade edilmesi, toplumsal mülkiyetin tasfiye edilmesi ve yapılan özelleştirmeler gelişmekte olan tüccar-kapitalist sınıfa değişik sektörlerde yeni yatırımlar yapma imkânı sağladı. Nitekim 1990 yılı içinde Yugoslavya çapında irili ufaklı toplam 50.000 özel işletme kuruldu.⁴⁵⁰

Yeni doğan / gelişen kapitalistlere ilişkin verilebilecek pek çok örnekten birisi Sırbistanlı **Gazda Jezda** (Patron Jezda) lakaplı Jezdimir Vasiljevic'tir. İthalatın serbestleştiği 1989 yılında Vasiljevic, Hong Kong'tan televizyon ithal etmeye başladı. Bu televizyonları %50 karla satarak kısa sürede büyük sermaye biriktiren Vasiljevic 1991 yılında bir banka (Jugoskandik) kurdu. Milosevic ve diğer üst düzey yöneticilerle samimi fotoğrafları Sırbistan gazetelerinde sıkça görülen Vasiljevic kısa sürede **Gazda Jezda**'ya dönüştü. Bu kişi ayrıca, Karadağ'da bulunan bir sigara fabrikasında yerel tütün kullanarak ürettiği sigaraları iç ve dış piyasaya "Malboro" olarak sattı. Bu arada Jugoskandik bankası, hem ülke içinden toplanan hem de Batı Avrupa'dan gelen yasa dışı parayı (kara parayı) aklama işlevi görüyordu. Yugoslavya'da savaş süreci başlayınca **Gazda Jezda** yasadışı silah ticareti yaptı ve böylece daha da büyük bir **Gazda** haline geldi.⁴⁵¹

Uygulanan neoliberal politikalar ve kapitalizme geçiş süreci Yugoslavya içinde piyasa ilişkilerini ve rekabetini arttırdı. "Böyle bir ortamda, cumhuriyetlerin hepsi "özyönetime ve devrimin ilkelerine" bağlılıklarını ilan etmiş olmalarına

---

⁴⁴⁹ Lampe, **Yugoslavia...**, s. 347.

⁴⁵⁰ Pavkovic, **a. g. e.**, s. 100.

⁴⁵¹ Tim Judah, **The Serbs: History, Myth and the Destruction of Yugoslavia**, New Haven and London, Yale University Press, 1997, s. 262-264.

rağmen, her bir cumhuriyet kendi çıkarını korumaya çalıştı.”⁴⁵² Çünkü liberalleşme ve kapitalizme geçiş süreci kaçınılmaz bir sonuç olarak mikro düzeyde işletmeler arasında, makro düzeyde cumhuriyetler ve özerk eyaletler arasında piyasa ve kaynak ele geçirme yarışını / mücadelesini doğurdu. Bu yarış ve mücadele, hem milliyetçiliği besledi, hem de cumhuriyetler ve özerk eyaletler arasında çatışmaların / savaşların ortaya çıkmasında büyük rol oynadı.⁴⁵³

Piyasa ve kaynak yarışının kızıştığı, yani savaş ve parçalanma noktasına geldiği 1990 yılında Slovenya, Sırbistan, Hırvatistan ve Voyvodina hükümetleri, artık YSFC'nin federal bütçesine katkı sağlamayacaklarını ilan ettiler. Bosna-Hersek hükümeti de aynı kararı Mart 1991'de aldı.⁴⁵⁴ 1990 yılının ortasında ise Sırbistan Cumhuriyeti, Hırvatistan ve Slovenya Cumhuriyetlerinden gelen ürünlere gümrük tarifesi uygulamaya başladı. Buna karşılık olarak Slovenya ve Hırvatistan Cumhuriyetleri de Sırbistan ürünlerine gümrük vergisi koydu.⁴⁵⁵ Tüm bu gelişmeler kapitalizme geçiş sürecinde cumhuriyetler ve özerk eyaletler arasında ortaya çıkan piyasa / kaynak kapma yarışının tezahürleridir. En şiddetli tezahür ise hiç kuşkusuz savaş oldu.

Federe Cumhuriyetler'i ve Özerk Eyaletler'i yöneten bürokratik-teknokratik yöneticiler için kapitalizme geçiş sürecinde artık önemli olan Yugoslavya değil, daha fazla piyasa ve daha fazla kaynak kapmaktır. Bu nedenle de 1990'ların ilk yarısında Yugoslavya'yı oluşturan birimler birer birer bağımsızlıklarını ilan ettiler ve birbirleriyle savaşa giriştiler. Piyasa ve kaynak kapma yarışı / savaşı, her bir cumhuriyetin / eyaletin bürokratik-teknokratik yönetici sınıfları tarafından yönetildi.

---

⁴⁵² Matjaz Klemencic, Mitja Zagar, *The Former Yugoslavia's Diverse Peoples*, Santa Barbara, Denver, Oxford, ABC-CLIO, 2003, s. 215.

⁴⁵³ “Bugünkü milliyetçiliklere bölünme sadece veya öncelikle “komünist” denilen rejimlerin bir mirası mıdır? Bu bölünme gerçekte iki krizin bir ürünüdür, sadece sosyalist “blok”un çökmesinin değil. Batı Avrupa’da ırkçılığın ve Jean-Marie Le Pen’lerin yükselişi bize Doğu’dan geçen bir virüsün “bulaşması” değildir. **Eşitsizliklerin derinleşmesi, dışlanmanın gelişmesi, “otuz görkemli yıllık” büyüme ve refah devletinin Batı’da 70’li yılların dönemecinde açıkça ortaya çıkan krizine verilen liberal cevapların ürünüdür.** Bu dünya çapında XIX. yüzyıl kapitalizmine dönüş, **Doğu’da özelleştirme, dolayısıyla bölge ve kaynakların ele geçirilmesi akını – yani Yugoslavya’da ve Kafkaslar’da savaşları – besledi.** Buralarda, liberal reçeteler en yoksul bölgelerde yıkıcı dünya pazarına karşı **milliyetçi bir korumacılığa** yol açtı; tersine zengin bölgelerde, pazarda en iyi konumu alabilmek için liberalizm **“kurtulmacı milliyetçiliğe”** (yani yoksul bölgeleri sırtından atmaya çalışan) yol açtı. Güçlü olmayanların korumacı milliyetçiliği, diğer daha zenginlerin kurtulmacı milliyetçiliği...” (Samary, a. g. e., s. 144). Alıntı içindeki koyu karakterli vurgular tezin yazarına aittir.

⁴⁵⁴ Ramet, *Balkan...*, s. 55.

⁴⁵⁵ Bookman, a. g. e., s. 104 ve Zizmond, a. g. e., s. 110.

Yani sosyalizmden kapitalizme geçiş süreci beraberinde bürokratik-teknokratik yönetici sınıf içinde rekabeti ve çatışmayı artırdı. Çünkü bürokratlar ve teknokratlar, kapitalizme geçiş sürecinde neoliberal politikalar çerçevesinde uygulanan özelleştirmelerden bizzat pay alıyorlardı. Yugoslavya’da kapitalistleşme süreci, toplumsal mülkiyet içinde yer alan üretim araçlarının özelleştirme politikası vasıtasıyla bürokratların ve teknokratların eline geçmesi şeklinde gerçekleşiyordu. Böyle bir süreçte, hangi cumhuriyetin bürokrasisi ve teknokrasisi “pastadan ne kadar pay alacağı” problemi ve mücadelesi doğdu.⁴⁵⁶

Dolayısıyla neoliberal politikaların uygulanması, sosyalist özyönetim sisteminin tasfiye edilmesi ve kapitalizme geçiş konusunda mutabakat içinde olan bürokratik-teknokratik yöneticiler, kapitalistleşme ve ekonomik araçlara sahip olma konusunda birbirleriyle sert mücadele içine girdiler. Bu mücadele, milliyetçiliğin yükselmesinde, ülkenin parçalanmasında ve savaşların ortaya çıkmasında en önemli neden oldu.

Djilas, 1990’lı yıllarda savaşı parçalanma süreci başlamadan önce bu durumu görme ve analiz etme becerisini göstermiştir. Djilas, 1989 yılında bir Amerikalı gazeteci-yazara verdiği röportajında, liberalleşme sürecinin (yani kapitalizme geçişin) sonucunun, cumhuriyetler arası ulusal rekabet, ayaklanmalar ve ulusal savaşlar olacağını açıklamıştır. Djilas ayrıca liberalleşme sürecinin, Yugoslavya’yı politik ve toplumsal anlamda “Lübnanlaştıracağını” vurgulamıştır.⁴⁵⁷

Benzer bir analizi Frank yapmıştır: Kapitalizme geçiş ve kapitalist dünya ekonomi sistemine entegrasyon süreci Yugoslavya’yı ekonomik alanda “Afrikalaştırdı”, politik ve toplumsal alanda ise “Lübnanlaştırdı.”⁴⁵⁸ Başka bir ifadeyle YSFC, ekonomik alanda “piyasalaşarak ve fakirleşerek”, toplumsal-politik alanda ise “parçalanarak ve savaşarak” kapitalizme geçti ve yeniden yapılandırılan kapitalist dünya ekonomi sistemine entegre edildi.

---

⁴⁵⁶ Savran, a. g. e., s. 74.

⁴⁵⁷ Bkz.: Robert D. Kaplan, **Balkan Ghosts: A Journey Through History**, New York, Vintage Books, 1993, s. 75-76.

⁴⁵⁸ Frank, “Demokratik Olmayan Bir Piyasada Piyasa Demokrasisi”, **Düşük Yoğunluklu Demokrasi**, Ed. Barry Gills, Joel Rocamora, Richard Wilson, Çev. Ahmet Fetih, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1995, s. 53.

Samary, serbest piyasa ilişkilerinin ve kapitalizme geçiş sürecinin, Yugoslavya'nın parçalanmasında etkili olduğunu düşünmektedir.⁴⁵⁹ Friedman bu görüşe katılmaktadır: “Yugoslavya'yı dağıtan çatışma, bir sosyalist toplumun bir piyasa ekonomisine dönüşümünün ürettiği bir sonuçtur.”⁴⁶⁰

Uygulanan neoliberal ekonomi reformları, Yugoslavya çapında ekonominin entegrasyonunu vadeliyordu. Hem Yugoslavyalı hem de Batılı liberal ekonomistlere göre, sosyalist özyönetim sisteminin son derece esnek ademi merkeziyetçi yapısı ülkenin ekonomik yönden entegrasyonunu ve bu nedenle de ekonominin sağlıklı biçimde işlemini engelleyen bir unsurdu. Liberalleşme süreci (sosyalizmden kapitalizme geçiş) ise ülkede piyasa merkezli ve piyasaya dayalı bir entegrasyon sağlayacaktır. Ama bu iddianın tam tersine 1980'li yılların sonunda ortaya çıkan sonuç, daha fazla bölgeselleşme, cumhuriyetler arasında daha fazla ayrılıklar, daha fazla toplumsal-politik ayrışma ve milliyetçiliğin yükselişi oldu. Yani liberalleşme (sosyalizmden kapitalizme geçiş) sürecinin sonucu ülkenin dağılması oldu.⁴⁶¹

Benzer bir analizi Chossudovsky yapmaktadır: Yugoslavya'da yaşanan savaşlar ve parçalanmalar, bu coğrafyadaki halklar arasında var olan bir takım etnik, dinsel, kültürel gerilimlerden ve nefretlerden kaynaklanmamıştır. Savaşın ve parçalanmanın asıl nedeni, 1980'den itibaren uygulamaya sokulan neoliberal ekonomi reformları ve kapitalizme geçiş sürecidir. Bu süreç, merkez kapitalist devletler tarafından desteklenmiştir. Merkez kapitalist devletlerin Yugoslavya'ya uyguladığı baskılar ve IMF'nin önerdiği neoliberal politikalar, hem ekonominin bozulmasına neden olmuş hem de parçalanmanın toplumsal, politik, ekonomik zeminini hazırlamıştır.

“Cumhuriyetlere yapılan tüm transferlerin dondurulması bir “fiili ayrılıkçılık” durumu yaratmıştır. IMF anlaşmasında içerilen şartların yerine getirilmesi Paris ve Londra Kültüpleri'yle anlaşmaya varılan borçların yeniden takvime bağlanması düzenlemelerinin de bir bölümünü oluşturuyordu. IMF'nin neden olduğu bütçe krizi federal mali yapının çökmesine yol açtı. Bu durum, 1991 Haziranı'nda Hırvatistan ve Slovenya resmen ayrıldıklarını ilan etmeden önce bir anlamda bir oldubitti etkisi yaptı. Avrupa Topluluğu'nun Belgrad'a yaptığı siyasi baskıların Almanya'nın Balkanları kendi jeopolitik yörüngesine çekme çabalarıyla birleşmesi ayrılık sürecini

---

⁴⁵⁹ Samary, **a. g. e.**, s. 71.

⁴⁶⁰ Friedman, **a. g. e.**, s. 30.

⁴⁶¹ Woodward, **Socialist...**, s. 350-351, 370 ve Woodward, **Balkan...**, s. 50, 59.

daha da teşvik etti. On yıllık “yapısal uyum”un sonucunda federasyonun dağılmasının ekonomik ve toplumsal koşulları zaten iyice hazırlanmıştı.”⁴⁶²

Fakat Batı medyası ve liberal çevreler, savaşın ve parçalanmanın ekonomik nedenlerini ve bu süreçte Batılı güçlerin (merkez kapitalist devletler, IMF, Dünya Bankası) oynadığı rolü gizlemişlerdir. Bu amaçla Batılı medya ve liberaller, sürekli olarak etnik, dinsel, kültürel gerilimlerden ve Yugoslav halkları arasında var olan sözde “tarihsel nefretler”den söz etmişlerdir. Bu çevrelere göre Yugoslavya, uluslararası konjonktür ve YKB diktatörlüğü tarafından oluşturulmuş “yapay devlet” idi. Bu “yapay devlet”in kaçınılmaz sonu parçalanmak oldu. Bu sonu belirleyen faktör / etken, ülke içindeki etnik, dinsel, kültürel gerilimler ve “tarihsel nefretler”in su yüzüne çıkması oldu. Batılı devletlerin girişimleri ve müdahaleleri ise, Batılı medya ve liberaller tarafından, “barışı koruma ve insani yardım girişimleri” olarak değerlendirildi, alkışlandı ve dünya kamuoyuna bu biçimde lanse edildi.⁴⁶³

3. 3. 4. Özyönetimin Yıkılışı ve Kapitalizme Geçiş Sürecinde İşçilerin Durumu

1980 yılından itibaren uygulamaya konulan neoliberal ekonomi reformları ve kapitalizme geçiş süreci işçilerin kişisel gelirlerini azalttı, emeklilik maaşlarını düşürdü, iş ve toplumsal güvence alanını daralttı, toplumsal harcamaları kısıtı, ücretsiz sağlık ve ücretsiz eğitim hizmetlerini paralı hale getirdi. Böylece neoliberal reformlar ve kapitalizme geçiş, işçileri ve emekçi kitleleri yoksullaştırdı. Özellikle de 1950-1980 döneminde iyi işleyen ücretsiz toplumsal hizmetlerin ve geniş kapsamlı toplumsal güvence ağının 1980’ler boyunca adım adım daraltılması ve nihayet 1990’lı yıllarda tam anlamıyla çökmesi ciddi toplumsal yıkıma neden oldu. Örneğin 1995 tarihli Dünya Bankası Raporu, Makedonya için şunları yazıyordu:

“Kamu kaynaklarındaki ani düşüşler, bebekler ve çocuklar arasında şiddetli kabakulak ve kızamık salgınlarına yol açtı. Halkın giderek artan bir bölümü, çoğunlukla da sosyal güvencesi olmayanlar, bedelini ödeyemedikleri için temel

⁴⁶² Chossudovsky, a. g. e., s. 297-298.

⁴⁶³ A. e., s. 293-294.

sağlık hizmetlerinden yoksun kaldılar. Uzun bir süreden beri sağlığı temel vatandaşlık haklarından biri olarak gören ve genel sağlık hakkıyla gurur duyan bir toplumda bunun ciddi toplumsal ve siyasal sonuçlarının olmaması mümkün değildir.”⁴⁶⁴

Bu durumu sadece Makedonya için değil, parçalanma sonrasında ortaya çıkan diğer kapitalist-ulus-devletler için de geçerlidir. Örneğin; Sırbistan’da 1997 yılında sağlık hizmetleri alanında yapılan yatırımlar, 1980 yılında yapılmış olan yatırımların sadece %5,65’i kadardır. Eğitim hizmetleri alanında ise 1996 yılında gerçekleştirilen yatırımlar, 1979 yılında yapılmış olan yatırımların sadece %7,2’si kadardır.⁴⁶⁵

Ayrıca kapitalizme geçiş sürecinde işletmelerin devletleştirilmesi veya özelleştirilmesi sonucunda işçi konseyleri ortadan kaldırıldı. Böylece neoliberal reformlar ve kapitalizme geçiş sadece işçileri yoksullaştırmakla kalmadı, aynı zamanda onları yönetimden ve karar alma sürecinden uzaklaştırdı / dışladı. Sosyalist özyönetim sistemi, daha önce İkinci Bölümde ayrıntısıyla incelendiği ve açıklandığı gibi, işçilere yönetime katılma hakkı / yetkisi tanımış ve böylece işçileri “yönetici-işçi” statüsüne yükseltmişti. Her ne kadar uygulamada, Üçüncü Bölümde ayrıntısıyla incelendiği ve gösterildiği gibi, bazı önemli problemler ve engeller ortaya çıkmış olsa da, nihayetinde işçiler, Yugoslav özyönetim sistemi içinde işletmelerin ve ekonominin yönetiminde yetki sahibi idiler. Bu durum, eş zamanlı olarak hem kapitalist sömürünün ve sermaye birikiminin gerçekleşmesini engelliyor, hem de işçi sınıfının yaşam standardını geliştiriyor ve ekonomik - politik - toplumsal konumunu güçlendiriyordu. Neoliberal politikalar ve kapitalizme geçiş süreci ise, işçileri işletmelerin ve ekonominin yönetiminden ve karar alma mekanizmasından uzaklaştırarak / dışlayarak hem işçi sınıfının yaşam standardını gerilettiler ve ekonomik - politik - toplumsal konumunu zayıflattı, hem de kapitalist sömürünün ve sermaye birikiminin önünü açtı. Yani neoliberal politikalar üzerinden sosyalist özyönetim sisteminin tasfiye edilmesi ve kapitalizme geçiş süreci, Yugoslavya işçileri için ekonomik anlamda yoksullaşma ve toplumsal-politik anlamda karar alma sürecinden / yönetimden dışlanma anlamına geldi.

---

⁴⁶⁴ Rapordan aktaran **a. e.**, s. 308.

⁴⁶⁵ Palairat, **a. g. e.**, s. 915-916.

Yugoslavya işçileri bu “yoksullaşma ve dışlanma” süreci karşısında hiç de tepkisiz kalmadılar. Her cumhuriyette yüz binlerce işçinin katılımıyla çok sayıda grevler düzenlendi. 80’li yıllar boyunca grevlerin sayısı her yıl artış gösterdi. “1987 ve 1990 arasında Yugoslavya dünyada en yüksek grev oranlarından birisine sahipti.”⁴⁶⁶ 1982 ve 1983 yıllarında iş bırakma ve grev eylemleri %80 arttı. 1980 yılında 235, 1985 yılında 696, 1986 yılında 851, 1987 yılında 1.685 grev düzenlendi. Yapılan grevlerin bazıları uzun süreli oldu. Örneğin; Hırvatistan’daki bir kömür madeninde 33 gün süren grev %70 ücret artışıyla sonuçlandı. Ayrıca Federal ve Federe Meclislere / Hükümetlere sıkça gönderilen işçi delegasyonları işçilerin şikâyetlerini dile getiriyordu. İşçi delegasyonları ilgili yetkililerle görüşürken, meclis ve hükümet binaları önlerinde kitlesel gösteriler düzenleniyordu. Bu gösteriler zaman zaman polisle çatışmaya kadar varabiliyordu.⁴⁶⁷

Parçalanma süreci başlamadan bir yıl önce, yani 1990 yılında 650 bin Sırp işçi Federal Hükümetin neoliberal ekonomi programına (Markovic Programına) karşı protesto yürüyüşü düzenledi. Sırp işçilerinin direnişine diğer cumhuriyetlerin işçileri de katıldı. “Sendikal hareket bu mücadelede birleşti. İşçi direnişi etnik sınırlarını aştı. Sırp, Hırvatlar, Bosnalılar ve Slovenyalılar işçi kardeşleriyle omuz omuza harekete geçti.”⁴⁶⁸

Fakat işçilerin bu direnişi ve mücadelesi bürokratik-teknokratik yönetici sınıf ile merkez kapitalist devletler arasında kurulan işbirliğini kıramadı ve neoliberal reformların uygulanmasını engelleyemedi. 1980 sonrasında hızla gelişip yaygınlaşan milliyetçi düşünceler / hareketler ile 1990 sonrasında ortaya çıkan milliyetçi çatışmalar / savaşlar, Yugoslavya işçi sınıfının direnişinin gücünü ve bütünlüğünü kırdı. Bu konuda Sungur Savran şu tespiti yapıyor:

“Bu tür gelişmenin (ülke çapında grev direnişinin), bürokrasinin IMF ve Dünya Bankası ile anlaşma içinde kemer sıkma (neoliberal) programını uygulama ve kolektif ekonomiyi (sosyalist özyönetim sistemini) tasfiye etme yönelişinin önünde büyük bir engel oluşturacağı açıktır. Yugoslav işçi sınıfının ulusal farklılıkların ötesinde toplu halde mücadeleye girmesi bürokrasi için elbette büyük tehlike taşıyacaktır. Bu aşamada bürokrasinin ulusal kanatları, 80’li yıllar boyunca sinsi

⁴⁶⁶ Friedman, a. g. e., s. 32.

⁴⁶⁷ Woodward, *Balkan...*, s. 56 ; Savran, a. g. e., s. 72 ve *AnaBritannica 1988 Dünya Almanığı*, s. 121.

⁴⁶⁸ Chossudovsk, a. g. e., s. 297.

biçimde gelişmekte olan milliyetçi ideolojileri, Yugoslav işçi sınıfını bölmek ve her biri kendi işçi sınıfıyla ulusal bir temelde birlik sağlamak yolunda kullanmışlardır... Ekonomik krizin doruğuna çıktığı ve işçi mücadelesinin yükseldiği 1989-1990 yıllarını 1991 ortasında Slovenya, Hırvatistan ve Makedonya'nın üst üste bağımsızlıklarını ilan etmesi izlemiştir. Onları hemen Bosna-Hersek izleyecektir. Böylece toplumsal gündem bütünüyle değişmekte, Yugoslav işçi sınıfı bir bütün olarak mücadeleden koparak bürokrasiyle ulusal birlik halinde öteki uluslardan işçilerle karşı karşıya kalmaktadır. Milliyetçilik, restorasyonizmin (kapitalizmin yeniden yapılandırılmasının) silahı haline gelmiştir.”⁴⁶⁹

Milliyetçiliğin yükselişi, milliyetçi savaşlar ve federal birliğin parçalanması Yugoslav işçi sınıfını ulusal çizgiler üzerinde bölerek kapitalist restorasyona karşı direnişi kırdı. Milliyetçiliğin yükselişinde ve emekçi kitlelerin milliyetçileşmesinde her bir cumhuriyetin bürokratik-teknokratik yönetici sınıfı başrolü oynadı. Yönetici elitler, kendi iktidarlarını korumak, meşrulaştırmak ve kendi çıkarlarını geliştirmek için milliyetçilik ideolojisini kullandılar.⁴⁷⁰

Milliyetçiliğin emekçi kitleler üzerinde yaygınlaştırılması için 1980'li yıllar boyunca çeşitli araçlar ve yöntemler kullanıldı. Bu araçlardan en önemli üçü “medya”, “din” ve “milliyetçi entelektüeller” oldu.

Milliyetçi medya kanalları, yaptıkları yalan yanlış haberler ve yayınlar vasıtasıyla kitlelerin milliyetçileşmesinde, milli çizgiler üzerinden bölünmesinde, birbirlerinden nefret etmelerinde ve savaşa hazırlanmasında büyük rol oynadı. Bu nedenle Yugoslav bir yazar, “kişiler kurşunlarla öldürülmeden önce on defa kelimelerle öldürüldüler” demiştir.⁴⁷¹

Kitleleri milliyetçileştirmek, militarize etmek ve savaşa hazırlamak için yöneticiler tarafından “propaganda silahı” olarak kullanılan medya kanalları, yeni “tarihsel nefretler” icat etti ve bunları kiteselleştirdi.⁴⁷² Örneğin; Pavkovic'in tespitine göre, 1987-1990 döneminde Sırp medyasının ana sloganı “birleşik tek Sırbistan” idi. Açık bir anti-sosyalizm, anti-Titoizm ve anti-Yugoslavya propaganda

⁴⁶⁹ Savran, a. g. e., s. 72-73. Alıntı içinde yer alan parantezler tezin yazarına aittir.

⁴⁷⁰ Friedman, a. g. e., s. 31.

⁴⁷¹ Adı belirtilmeyen “Yugoslav yazar” dan aktaran Flora Lewis, “Reassembling Yugoslavia”, **Foreign Policy**, No. 98, Carnegie Endowment for International Peace, Spring 1995, s. 139, (Çevrimiçi) [⁴⁷² Bkz.: Slaven Letica, “Genesis of the Current Balkan War”, **Genocide After Emotion: The Post Balkan War**, Ed. Stjepan G. Mestrovic, London, Routledge, 1996, s. 94-100 ; Ramet, “The Role...”, s. 414-441 ve Radosevic, a. g. e., s. 77-78.](http://links.jstor.org/sici?sici=0015-7228%28199521%290%3A98%3C132%3ARY%3E2.0.CO%3B2-0, 6 Şubat 2008.</p></div><div data-bbox=)

kampanyası Sırp medyasında bir moda haline gelmişti.⁴⁷³ Bu nedenle Bennett, Milosevic yönetiminin kontrol ettiği medya ağının gücünü, etkinliğini ve rolünü tarif edebilmek için çarpıcı bir karşılaştırma yapmıştır:

“1980’li yıllarda Milosevic Sırbistanı’nın medya saldırısı Nazi Almanyası’nın 1930’lu yıllardaki propaganda kampanyasına çok benziyordu. Gerçekten de, ana tema – bütün Sırplar tek bir Sırbistan içinde birleşmelidir – aynıydı. Aradaki büyük fark, medyanın 1980’li yıllarda 1930’lu yıllardan çok daha fazla güçlü olmasıydı ve dolayısıyla da, haberin ve bilginin çarpıtılması kapasitesi 1980’li yıllarda 1930’lu yıllardakine göre çok daha büyüktü. Hitler, politik düşüncesini yaymak için basına, henüz bebeklik aşamasında olan film endüstrisine ve radyo dalgalarına sahipti. Milosevic ise, kendisinin yeni Sırp milliyetçiliğini televizyon yoluyla Sırbistan’daki her eve gönderme ve sindirme kabiliyetine sahipti”⁴⁷⁴

Fakat bu durum sadece Milosevic yönetimi ve Sırbistan için değil, piyasa ve kaynak kapma mücadelesi / savaşı içine giren diğer cumhuriyetler / eyaletler için de geçerliydi. Sırbistan’da olduğu gibi diğer cumhuriyetlerde ve eyaletlerde de liberal-milliyetçi yöneticiler tarafından kontrol edilen medya kanalları, yoğun milliyetçilik propagandası yaparak toplumun milliyetçileş(tiril)mesinde önemli rol oynadılar.⁴⁷⁵

Kitlelerin milliyetçileştirilmesinde ve savaşa hazırlanmasında önemli bir rol oynayan ve bürokratik-teknokratik yönetici sınıf tarafından son derece etkin biçimde kullanılan bir diğer araç “din” ve “dini kurumlar” oldu. Örneğin; milliyetçiliği kitleleşirmek amacıyla Sırp bürokratik-teknokratik yönetici sınıfı Ortodoksluğu, Hırvat bürokratik-teknokratik yönetici sınıfı ise Katolikliği kullandı. Sırp Ortodoks Kilisesi, 1980 ve 1990’lı yıllar boyunca Sırp milliyetçiliğinin ruhani taşıyıcısı ve ruhani lideri oldu. Kilise, dini kullanarak Sırp toplumunu milliyetçileştirdi ve milliyetçi saldırganlığa hazırladı.⁴⁷⁶ Sırp Ortodoks Kilisesi, “bütün Sırpları ve Sırp topraklarını tek bir Sırbistan içinde birleştirmeyi” amaçlayan yayılmacı “Büyük Sırbistan” projesinin en büyük destekçilerinden birisi oldu ve bu konuda Milosevic

---

⁴⁷³ Pavkovic, a. g. e., s. 103.

⁴⁷⁴ Bennett, a. g. e., s. 215.

⁴⁷⁵ Peter W. Reynolds, “Media and Communications Systems in the Balkan Conflict”, **Reflections on the Balkan Wars: Ten Years After the Break-up of Yugoslavia**, Ed. J. S. Morton, R. C. Nation, P. Forge, S. Bianchini, New York, Palgrave Macmillan, 2004, s. 83.

⁴⁷⁶ Letica, a. g. e., s. 104.

yönetimiyle sıkı işbirliği içinde çalıştı.⁴⁷⁷ Kilisesi'nin bu tavrı, 1989 yılında Sırp Ortodoks din adamlarının yayınladığı “ulusal program”da açıkça görülüyor:

“Tarih birkez daha, Sırp Devleti ve Sırp kilisesinden hem ülke içinde yaşayan, hem de dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış bulunan bütün insanlarını bir araya getirmesini istiyor. Tarih, son bir kez daha bütün lanet olası ayrılıklar ve göçlerimizin üstesinden gelerek, birbirimizi bağışlayarak ve gizlenmiş tuzakları, işlenmiş kardeş cinayetlerini ve ölüm tarlalarını bir yana bırakıp birbirimizle uzlaşma arayarak bu halkın geleceğine hizmet etmemizi istiyor. Tüm Sırp'ların bugün bilmesi gereken şu: Şu an Anavatanın yüksek çıkarları, sahip olduğumuz her türden siyasal, ideolojik, bölgesel vb. ayrılıklardan önce gelmektedir.”⁴⁷⁸

Benzer işlevi Hırvatistan'da Hırvat Katolik Kilisesi üstlendi. Hırvat Kilisesi, Hırvat toplumu üzerinde milliyetçiliğin propagandasını yaptı, yayılmacı “Büyük (Kapitalist) Hırvatistan” milliyetçiliğini destekledi ve bu konuda 1990 yılından itibaren Zagreb'deki Tudjman yönetimiyle birlikte çalıştı.⁴⁷⁹

Her iki kilisenin ortak düşmanı ise sosyalizm ve Yugoslavya birliği oldu. Sırp kilisesine göre “sosyalizm ve Yugoslavya birliği” Sırp ulusunun, Hırvat kilisesine göre ise Hırvat ulusunun düşmanı idi. Bu iki kiliseye göre, “sosyalizm ve Yugoslavya”, kendi uluslarının birliği, güçlenmesi ve devamı için büyük tehlike idi.

Yani özetle; her bir cumhuriyetin ve özerk eyaletin bürokratik-teknokratik yönetici sınıfları, sosyalizm ve Yugoslavizm düşüncesini geriletmek, buna karşılık kendi toplumlarını milliyetçileştirmek için kendi dinlerini ve dini kurumlarını kullandılar. Yönetici sınıfların bu özel gayretlerinin yanı sıra, 1980'li yıllarda yaşanan ekonomik gerilemiş / kriz, emekçi kitlelerin yoksullaşması, toplumsal yaşam standardın düşmesi ve işsizliğin yaygınlaşması da kitlelerin dine (Katoliklik, Ortodoksluk, İslam) yönelmelerinde etkili oldu. Bu yöneliş özellikle de işsiz gençler arasında daha fazla oldu.⁴⁸⁰

Ve nihayet; liberal-milliyetçi entelektüeller de kendi “uluslarını”, milliyetçileştirmek ve savaşa hazırlamak için üzerlerine düşen görevi layıkıyla yerine

⁴⁷⁷ Leonidas Hadziprodromidis, **Umorstvo Jugoslavije**, Sarajevo, TKD Sahinpasic, 2004, s. 231-232 ve Ramet, **Balkan...**, s. 110-114.

⁴⁷⁸ Ivo Banac, “Sırbistan'da Milliyetçilik”, Çev. Gencer Özcan, **Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar**, Ed. Kemali Saybaşılı, Gencer Özcan, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1997, s. 110.

⁴⁷⁹ Bkz.: L. J. Macfarlane, **Human Rights: Realities and Possibilities. Northern Ireland, the Republic of Ireland, Yugoslavia and Hungary**, London, Macmillan Press, 1990, s. 143-144 ; Bora, **Yugoslavya:...**, s. 148-149 ve Ramet, **Balkan...**, s. 91-94.

getirdiler! Buna güzel bir örnek olarak, Sırp Bilimler Akademisi'nin 24 Eylül 1986 tarihinde yayınladığı Memorandum'dur. Memorandum, Sırpıları Yugoslavya içinde bir "kurban ulus" olarak tanımladı ve Sırp ulusal varlığının tehlike içinde olduğunu ileri sürdü:

"BHD (1941 yılında Nazi yanlısı Ustaşa tarafından ilan edilen Bağımsız Hırvatistan Devleti) dönemi hariç, Hırvatistan'daki Sırpıların bugünkü kadar büyük bir tehlike içinde olmamışlardı. Onların ulusal statülerinin çözüme kavuşturulması en öncelikli politik meseledir. Eğer bir çözüm bulunmazsa, sonuç, sadece Hırvatistan içinde değil tüm Yugoslavya için pek çok düzeyde zarar verici olacaktır."⁴⁸¹

"Sırpıların, elli yıldan az bir süre zarfında, birbirini izleyen iki kuşak içinde, iki defa fiziksel olarak yok edilmeye, zorla asimilasyona, başka dinlere dönüştürülmeye, kültürel soykırıma, ideolojik dayatmaya maruz bırakılmış ve kendi geleneklerini terk etmeye ve reddetmeye zorlanmıştır."⁴⁸²

Milliyetçi Sırp entelektüellerine göre, Sosyalist Yugoslavya içinde "maruz kalınan baskılar"dan ve "kurban ulus" pozisyonundan kurtulabilmek için tüm Sırpıların güçlü bir devlet çatısı altında birleşmesi gerekir. Dolayısıyla "Memorandum, sistemli bir biçimde Sırbistan karşıtı olarak değerlendirilen Tito politikasının sert bir eleştirisi ve yazarlarına göre, Sırpıların uğradığı baskılara karşı Büyük Sırp düşüncesini taşıyan gerçek bir manifesto idi."⁴⁸³

Bu memorandumu yayınlayan Sırp Bilimler Akademisi'nin en önemli üyelerinden birisi Dobrica Cosic idi. Cosic, 1980'li yıllarda Sırp milliyetçiliğinin "manevi ve entelektüel babası" oldu.⁴⁸⁴ Sıkı bir anti-sosyalist, anti-Yugoslavyacı ve anti-Titoist idi. Çünkü ona göre, Tito liderliğindeki Sosyalist Yugoslavya, Sırp ulusunu parçaladı ve zayıflattı. Sırp ulusu toparlanmalıdır. Bu ancak tüm Sırpıların bir çatı altında toplanması ile olabilir. Tüm Sırpıların bunun için mücadele etmelidir.⁴⁸⁵

Cosic gibi liberal-milliyetçi entelektüeller ve Sırp Bilimler Akademisi gibi liberal-milliyetçi kurumlar Yugoslavya'nın diğer cumhuriyetlerinde de mevcuttu. Onlar da, Cosic ve Sırp Bilimler Akademisi gibi 1980 sonrası süreçte sosyalizm ve

---

⁴⁸⁰ Woodward, "The West...", s. 162.

⁴⁸¹ Memorandum'dan aktaran Laura Silber, Allan Little, **The Death of Yugoslavia**, London, Penguin Books, 1995, s. 31-32.

⁴⁸² Memorandum'dan aktaran Soso, **a. g. e.**, s. 180.

⁴⁸³ Jacques Julliard, **Geliyorum Diyen Faşizm**, Çev. Zafer Üskül, İstanbul, AFA Yayınları, 1994, s. 58-59.

⁴⁸⁴ Silber, v.d., **a. g. e.**, s. 32.

⁴⁸⁵ Banac, **a. g. e.**, s. 109

Yugoslavizm düşüncesine karşı mücadele ettiler, liberal-milliyetçi düşüncelerin propagandasını yaptılar ve böylece kendi toplumlarını piyasa / kaynak kapma mücadelesine / savaşına hazırladılar.

Kısacası; sosyalizmden kapitalizme geçiş sürecinde Yugoslavya'daki yöneticiler, her türlü araç ve imkânı kullanarak kendi toplumlarını milliyetçileştirdiler ve piyasa/kaynak kapma yarışına hazırladılar. Dolayısıyla, 1990'lı yıllarda savaş ve parçalanma süreci daha başlamadan önce uluslar arasındaki düşmanlıklar bizzat bürokratik-teknokratik yönetici sınıflar tarafından kısıktıldı.⁴⁸⁶

1991 yılında başlayan parçalanma ve savaş süreci ise, kitlelerin milliyetçileşmesini ve toplumun milli çizgiler üzerinden ayrışmasını şiddetlendirdi. Bosna-Hersek Savaşı sürmekteyken 1994 Sonbaharında Saraybosnalı bir “Yugoslav / Bosnalı / Müslüman” bu durumu çok güzel (ve çarpıcı biçimde) özetlemiştir:

“İlk önce, ben bir Yugoslav idim. Sonradan, ben bir Bosnalı oldum. Şimdi, ben bir Müslüman oluyorum. Bu, benim seçimim değil. Tanrının var olduğuna inanmıyorum bile. Fakat iki yüz bin ölüden sonra, ne yapmamı istersin? Herkes, ait olabileceği bir ülkeye sahip olmalıdır.”⁴⁸⁷

Ayrıca 1980'li yıllar boyunca toplumun yaşam standardında meydana gelen düşüş ve yoksullaşma süreci insanlar için bir “güvensizlik duygusu” yarattı. Özellikle de işsizliğin ve işsizlik tehlikesinin artması bu güvensizlik duygusunun oluşmasında ve yaygınlaşmasında büyük rol oynadı.⁴⁸⁸ Ekonomik, politik, hukuksal ve toplumsal alanların tamamını kapsayan hızlı değişim dönüşüm süreci (sosyalizmden kapitalizme geçiş) ise insanlar için “geleceğe dair belirsizlik durumu” yarattı. İşte bu güvensizlik ve belirsizlik ortamı da, diğer etkenlerin yanında, emekçi kitlelerin milliyetçileşmesinde etkili oldu. Çünkü güvensizlik ve belirsizlik ortamına sürüklenen işçi, tek tek bireylerden daha üstün ve daha güçlü olan “süper güçlü birliğe” yani “ulusa” yöneldi. İşçiye ekonomik refah ve toplumsal-ekonomik güvenceler sağlamış olan sosyalist özyönetim kurumlarının dağıtıldığı ve rekabetçi-bireyci serbest piyasa ekonomisine geçişin yaşandığı bir süreç içerisinde Yugoslav

---

⁴⁸⁶ Julliard, a. g. e., s. 60.

⁴⁸⁷ Röportajı yapan ve aktaran David Rieff, **Slaughterhouse: Bosnia and the Failure of the West**, New York, Touchstone, 1996, s. 12.

⁴⁸⁸ Woodward, **Balkan...**, s. 52.

işçisi, “kendi ulusunu” güvence yuvası, “bağımsız ulusal ekonomiyi” de ekonomik refah ve ekonomik kurtuluş kapısı olarak gördü.⁴⁸⁹

Böylece emekçi kitleler, ekonomik kriz ve sosyalizmden kapitalizme geçiş döneminde, yani 1980’li yıllarda “Yugoslavyalılık” kimliğinden ve “Yugoslavizm” düşüncesinden uzaklaşıp kendi “milli” kimliklerine ve “milliyetçilik” düşüncesine daha fazla yöneldiler. Bosna-Hersek’li müzisyen Goran Bregovic’in 1989 yılında söylediği gibi;

“Yugoslav düşüncesi Yugoslavya’da demode olmaya başlıyor. Artık hiç kimse Yugoslav olmak istemiyor. İnsanlar, Sırp veya Hırvat veya Sloven olmak istiyor artık. Yugoslavya artık her hangi bir anlam ifade etmiyor.”⁴⁹⁰

Yugoslavya’yı artık emekçi kitleler için anlamsız kılan şey, ekonomik düzeyde “yoksullaşma” ve toplumsal-politik düzeyde “dışlanma” süreci oldu. Çünkü ekonomik refah sağladığı ve emekçi kitleleri karar alma mekanizmasına kattığı sürece Yugoslavya bir anlam ifade ediyordu. Öyleyse Yugoslavya’yı anlamlı kılan, emekçi kitlelerin yaşam standardını yükselten ve çeşitli kanallar (işçi konseyleri, komün meclisler gibi) aracılığıyla emekçi kitleleri karar alma sürecine katan sosyalist özyönetim sistemi idi. Dolayısıyla da, sosyalist özyönetimden kapitalizme geçiş yapan Yugoslavya artık her hangi bir anlam ifade etmiyordu emekçi kitleler için. Çünkü neoliberal politikalar üzerinden kapitalizme geçen Yugoslavya, artık emekçi kitlelerin yaşam standardını yükseltmiyor ve onları karar alma sürecine dahil etmiyordu; tam tersine, emekçi kitleleri yoksullaştırıyor, karar alma süreçlerinden uzaklaştırıyor ve ekonomik - toplumsal - politik güvensizlik ve belirsizlik ortamına sürüklüyordu. Böylece Yugoslavya’da emekçi kitleler, anlamını yitiren Yugoslavya’dan uzaklaşıp, yeni bir umut kapısı haline gelen “ulus”a ve “ulus-devlet”e yöneldiler.

İşçiler milliyetçileştikçe, yoksullaşmadan ve dışlanmadan dolayı neoliberal reformları, bu reform sürecini gerçekleştiren bürokratik-teknokratik yönetici sınıf(lar)ı, reform sürecinin dışsal itici gücü olan IMF’yi, Dünya Bankası’nı ve merkez kapitalist devletleri suçlamaktan vazgeçtiler. Milliyetçileşen işçi,

⁴⁸⁹ Golubovic, “Contemporary...” s. 114-115.

⁴⁹⁰ Röportajı yapan ve aktaran Ramet, **Balkan...**, s. 37-38.

yoksullaşma ve dışlanma sürecinden dolayı “öteki ulus”u suçlamaya başladı. Her bir ulus, bir diğeri tarafından sömürüldüğünü ve bu nedenle yoksullaştığını ileri sürdü. Suçlanan “öteki ulus”, bazen Sırp, bazen Hırvat, bazen Müslüman Boşnak, bazen diğerkleri oldu. Allcock’un ifadesiyle; Soğuk Savaş dönemindeki “dışarıdaki düşmanlar”ın yerini ekonomik çöküşün ve ekonomik güvensizliği yaşandığı 1980’li yıllarda “içerideki düşmanlar” aldı. “İçerideki düşmanlar”, diğerk cumhuriyetler ve diğerk uluslardı artık.⁴⁹¹

Hem Yugoslavya içinde hem de uluslararası kamuoyunda en fazla suçlanan “öteki düşman cumhuriyet” Sırbistan ve “öteki düşman ulus” Sırp lar oldu: Yoksullaşmanın, dışlanmanın, baskıların, parçalanmanın ve savaşların “günahı”, “kötü Sırp lar” a bindirildi. Sadece Milosevic liderliğindeki saldırgan / yayılmacı “Büyük Kapitalist Sırbistan Milliyetçiliği” değil, bir bütün olarak “Sırp lar” suçlandı.⁴⁹²

Bunda, Batılı medya kanallarının ve propaganda ajanslarının çok büyük katkısı oldu. Örneğin; Bosna-Hersek Savaşı sırasında merkez kapitalist devletler (ABD liderliğinde ve NATO şemsiyesi altında) Sırp ordusuna yönelik askeri operasyonu başlatmadan önce, kamuoyunu psikolojik olarak savaşa hazırlamak amacıyla Sırbistan’ın ve Sırp ulusunun aleyhine yoğun propaganda faaliyetleri sürdürdüler. “Anti-Sırp propagandası”nın yaygınlaştırılması için çok çeşitli ve çok sayıda kanallar kullanıldı. Bu kanallardan birisi, “Ruder Finn Küresel Halkla İlişkiler” adlı bir Amerikan şirkettir. Fransız gazeteci Jacques Merlino, bu şirketin yöneticisi ile Bosna-Hersek Savaşı hakkında röportaj yapmış ve şirket yöneticisine “en önemli başarınız ne oldu?” sorusunu yöneltmiştir. Şirket yöneticisinin (dehşet verici ve son derece öğretici) cevabını aktarıyorum:

“Yahudi kamuoyunu kazanmak. Bu hassas bir meseleydi, çünkü bu açıdan bakıldığında dosya tehlikeliydi. Başkan Tudjman kitabında (*Tarihsel Gerçeğin Çorak Arazileri*) çok dikkatsiz bir dil kullanmış. Yazılarını okuyan biri kendisini anti-Semitizm’le suçlayabilirdi. Bosna’nın durumu daha iyi değildi. Başkan İzzetbegović kitabında (*İslami Beyanname*) ısrarla kökten dinci bir İslam devletinin yaratılmasını savunuyordu. Üstelik, Hırvatların ve Boşnakların geçmişinde de

⁴⁹¹ Allcock, **Explaining...**, s. 97.

⁴⁹² Diana Johnstone da benzer bir analiz yapmaktadır. Bkz.: Johnstone, **a. g. e.**, s. 35-37.

gerçek ve zalim bir anti-semitizm vardı.* Hırvat kamplarında on binlerce Yahudi ölmüştü; yani aydınların ve Yahudilerin Hırvatlara ve Boşnaklara düşman olması için her türlü neden vardı. Karşımızdaki zorlu sorun bu tutumu tersine çevirmektir ve bunu ustalıkla başardık. 1992 Temmuzunda başında *New York Newsday* gazetesi Sırp kampları konusundaki yazısını yayınladı. Derhal bu fırsatın üzerine atladık. Yahudi örgütleri oyunun içine Boşnakların yanında girdiğinde, halkın kafasında derhal Sırp Nazilerle eşitleyebildik. Yugoslavya’da olan biteni kimse anlamıyordu. Amerikalıların büyük çoğunluğu, Bosna’nın hangi Afrika ülkesinde olduğunu merak ediyorlardı. Tek bir adımla basit bir iyi adamlar / kötü adamlar hikâyesi yaratmayı başarmıştık; gerisi kendiliğinden gelecekti... Bizim işimiz bilgiyi doğrulamak değil. Böyle bir hazırlığımız yok. Bizim işimiz, akıllı biçimde seçilmiş hedefler gözeterek bizim lehimize olan bilginin dolaşımını hızlandırmak. Bosna’da ölüm kamplarının olup olmadığını doğrulamaya girişmedik, yalnızca *Newsday*’in iddiasını yaydık. Biz profesyonel insanlarız. Yapılacak bir işimiz vardı ve bu işi yaptık. Sağa sola ahlak dersi vermek için para vermiyorlar bize.”⁴⁹³

1991 yılında parçalanma süreci başladıktan sonra artık sadece kendi ulus-devletini kurtuluş kapısı olarak gören emekçi kitleler, kendi ulusal bürokratik-teknokratik yönetici sınıflarının komutası altında piyasa ve kaynak kapma mücadelesine / savaşına dahil oldular. Fakat yoğun kışkırtma kampanyalarına, milliyetçileşmeye ve son derece yıkıcı piyasa/kaynak kapma savaşlarına rağmen işçilerin direnişi, 1990’lı yıllar boyunca parçalanma sürecinde de yer yer devam etmiştir. Bu direniş, bürokratik-teknokratik yönetici sınıfa ve merkez kapitalist devletlere karşı bir direniştir. Direnişin amacı, Sosyalist Yugoslavya’yı tekrardan canlandırmak değildir elbette. Amaç, henüz halen kaybedilmemiş olan eldeki bazı değerleri ve kazanımları muhafaza etmektir. Örneğin; *Crvena Zastava* Otomobil Fabrikası işçilerinin 1999’da “Kosova Savaşı” sürmekteyken yayınladıkları bir

---

* İkinci Dünya Savaşı sırasında Yugoslavya’yı işgal eden Almanya ve İtalya, buradaki faşist Hırvat Ustaşa Hareketini desteklediler ve BHD’yi kurdurdular. Kabaca Hırvatistan ve Bosna-Hersek topraklarını kapsayan ve faşist Ustaşa Örgütü tarafından yönetilen BHD, kendi sınırları içinde yaşamakta olan Yahudilere yönelik kitlesel katliamlar gerçekleştirdi. Fakat Boşnak bir örgütün / hareketin, planlı ve programlı biçimde Yahudilere yönelik bir katliam politikası uygulamış olduğunu söylemek yanlış ve yalan olur. Bununla birlikte, İkinci Dünya Savaşı yıllarında bazı Boşnaklar, işgalci Alman birlikleri ve faşist Ustaşa Hareketi ile işbirliği yapıp BHD içinde görev almışlardır. Fakat Boşnakların aynı zamanda YKP liderliğindeki Partizan Ordusunda ve YHKAK’da yer alıp işgalci güçlere, Ustaşalara ve faşist Sırp Çetniklere karşı savaşmış oldukları da bir tarihsel gerçekliktir. Yine bir başka tarihsel gerçeklik, tüm Hırvat toplumunun Ustaşa Hareketine, işgalci Alman ve İtalyan güçlerine, BHD’ye ve Yahudi katliamına destek vermemiş olduğudur. Sayısız Hırvat komünisti / partizanı YKP, Partizan Ordusu ve YHKAK bünyesinde yer alarak bizzat faşist Hırvat Ustaşa hareketine ve BHD’ye karşı savaşmışlardır. (Bkz.: Sancaktar, “The Serbo-Croat...”, s. 72-82, 95-111 ve yuk., s. 82-83).

⁴⁹³ Röportajdan aktaran Savran, a. g. e., s. 110-111.

mektup (Bütün NATO Ülkelerinin Kamuoyuna Açık Mektup), işçi direnişinin 90'ların sonunda halen devam etmekte olduğunu gösteriyor:

“Kragujevaç kentinde Zastava fabrikasının işçileriyiz. Kentimiz, son savaşta (İkinci Dünya Savaşı'nda) çok büyük bir bedel ödemişti... Fabrikamız 38 bin kişinin ekmeği kapısı, ayrıca çevrede 60 bin kişinin ekmeği de ona bağlı... Milosevic'ten nefret ediyoruz, ama şimdi kendi emeğimizle inşa ettiğimiz ve geleceğimiz için elimizde olan şeyi korumak istiyoruz. Bu yüzden hepimiz aşağıdaki kararı almış bulunuyoruz: canavar düdüklü çalınca fabrikayı terketmeyeceğiz, işimizin başında kalacağız. Sadece işçilerin değil, ailelerimizden ve hemşehrilerimizden oluşan, etten bir duvar. Yurdumuza yönelik bombardıman sona erece kadar fabrikada yaşayacağız. Bilin ki fabrikamıza atılacak bir bomba binlerce kişinin ölümüne yol açacaktır. Tarihimizde birçok defa, bize ait olanı kendi başımıza, yalnızca kendi gücümüze dayanarak savunmak zorunda kaldık. Bugün de yapabileceğimiz tek şey bu.”⁴⁹⁴

---

⁴⁹⁴ Mektuptan aktaran **a. e.**, s. 133-134. Alıntı içinde yer alan parantez tezin yazarına aittir.

SONUÇ

YSFC, dört yıllık işgal ve savaş dönemi (Nisan 1941 – Mayıs 1945) sonunda kuruldu. Ülkede politik iktidarı ele geçiren YKP (1952'den itibaren YKB), 1945-1950 yıllarını kapsayan kuruluş döneminde sosyalizm adına SSCB modelini benimsedi. 1948'de YKP'nin Kominform'dan kovulması ve bu tarihten itibaren SSCB'nin baskılarına maruz kalınması beraberinde hem parti içinde hem de entelektüeller arasında SSCB modeline ve Stalinizme yönelik eleştirileri başlattı. Eleştiriler “yeni sosyalizm” arayışına dönüştü. Bu arayış, 1950 yılında Temel Yasa'nın kabul edilmesiyle birlikte “**socijalisticki samoupravljanje**” olarak adlandırılan “sosyalist özyönetim” yoluna girdi.

Bununla birlikte; Yugoslavya'da geliştirilen sosyalist özyönetim sistemini sadece YKP'nin Kominform'dan kovulmasına ve Yugoslavya üzerindeki Sovyet baskısına bağlamak yanlış olur. Çünkü Yugoslavya'da uygulanmış olan sosyalist özyönetim sistemi önemli tarihsel – düşünsel kaynaklara sahiptir. Her ne kadar resmi ideoloji temel kaynak olarak sadece Karl Marx'ı kabul etmiş olsa da, gerçekte Yugoslav sosyalist özyönetim sistemi, Birinci Bölüm'de gösterilmiş olduğu gibi, çeşitli kaynaklardan beslenerek şekillendi. Dolayısıyla Yugoslav sosyalist özyönetim sistemi, SSCB'nin baskıları karşısında çeşitli tarihsel-düşünsel kaynaklardan faydalanılarak ve ülkenin özgün şartları dikkate alınarak geliştirildi.

Sosyalist özyönetim sistemi; ekonomik ve toplumsal alanın/meselelerin demokratik biçimde işçi-emekçi halk tarafından yönetilmesini, sömürü ilişkilerinin sona erdirilmesini, toplumsal sınıfların ve devlet aygıtının var olmadığı kendi kendini örgütleyip yönetebilen demokratik bir toplumun kurulmasını hedefledi ve bu hedefler doğrultusunda başlıca altı aracı içerdi: (1) üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti; (2) ademi merkezîyetçi özyönetimsel planlama; (3) işçi konseylerine dayalı özyönetimsel işletmeler; (4) belli sınırlar çerçevesinde (özellikle 1965 Reformları sonrasında) piyasa mekanizması; (5) ademi merkezîyetçi yönetim birimleri (alttan üste doğru yerel birlik, komün, srez, özerk eyalet, federe cumhuriyet, federasyon); (6) toplumsal-politik örgütler (en önemlileri YKB, YSB, EHSB).

Bu çerçevede sosyalist özyönetim sistemi, 1950 tarihli Temel Yasa'dan itibaren tedrici bir gelişim süreci izleyerek 1980'lere kadar devam etti. Böylece Yugoslav sosyalist özyönetim sistemi, hem sosyalist düşünceye önemli bir pratik katkı sağladı, hem de Yugoslavya'nın SSCB karşısında konumunu güçlendirdi. Ayrıca Yugoslav özyönetim modeli, 1950-1980 döneminde SSCB tarzı sosyalizm modeline ve Batılı kapitalist-liberal rejimlere karşı bir alternatif haline geldi ve Avrupa Komünizmi düşüncesinin / hareketinin gelişmesine büyük katkı sağladı.

Fakat bu "alternatif" sosyalist sistem, kendisinin çöküşüne zemin hazırlayacak olan bazı önemli problemleri içeriyordu: Bölgeler arası rekabet ve eşitsizlik, toplumsal eşitsizlikler, bürokratik-teknokratik yönetici sınıfı.

Ülke yönetiminde özyönetimin geliştirilmesi amacıyla ademi merkeziyetçi anlayış benimsendi ve uygulandı. Bu anlayış doğrultusunda ülkeyi oluşturan altı federe cumhuriyetin ve Sırbistan içinde yer alan iki özerk eyaletin ekonomik, politik ve kültürel yetkileri zaman sürecinde sürekli biçimde arttırıldı. Ademi merkeziyetçilik, ülke yönetiminde özyönetimin gelişimine büyük katkı sağlamakla birlikte, eş zamanlı olarak bölgeler (altı federe cumhuriyet ve iki özerk eyalet) arasında ekonomik-politik rekabetin ortaya çıkmasına da zemin hazırladı. Her bölge, sistem içinde kendi ekonomik-politik konumunu geliştirmek / güçlendirmek için mücadele etti. Tarihten miras alınmış olan ve sosyalizm döneminde yoğun yatırımlara ve kaynak transferlerine rağmen giderilememiş olan bölgeler arası eşitsizlikler, bölgeler arası rekabetin artmasında büyük rol oynadı. Gelişmiş bölgeler (Slovenya, Hırvatistan, Sırbistan, Voyvodina), azgelişmiş bölgelere kaynak aktarılmasına karşı çıkarken; azgelişmişler (Bosna-Hersek, Makedonya, Karadağ, Kosova) yapılan kaynak aktarımlarını yeterli bulmuyorlardı. Ayrıca aktarılan kaynakların nasıl bölüşüleceği konusunda da azgelişmiş bölgeler arasında rekabet ve anlaşmazlıklar yaşanıyordu. Gelişmişler arasında yaşanan rekabet ve anlaşmazlıklar ise daha şiddetli ve sistemin geleceği için daha tehlikeliydi. Slovenya ve Hırvatistan yönetimleri özellikle finans ve ticaret alanında daha fazla ademi merkeziyetçilik ve liberalizasyon (serbestleşme) talep ederken, Sırbistan yönetimi merkezi yönetimin güçlendirilmesini istiyordu. Bölgeler arasında rekabet ve eşitsizlik; daha çok ekonomik kaygılara dayalı bölgeselciliği geliştirdi, ekonomik ve toplumsal entegrasyonu zayıflattı, cumhuriyetler ve özerk eyaletler arasında çeşitli

anlaşmazlıkları ortaya çıkardı, “Yugoslavizm” düşüncesini gerilettiler ve güçlü bir “Yugoslavya işçi sınıfı”nın gelişmesini engelledi / sınırladı.

Sosyalist özyönetim sisteminin bir başka önemli problemi olan toplumsal eşitsizlikler üç boyutu içeriyordu: Kentsel ve kırsal kesimler arasında eşitsizlikler, özel sektörden kaynaklı eşitsizlikler ve kişisel gelir (ücret) eşitsizliği.

Geçmişten devralınan kent – kır eşitsizliği sosyalist Yugoslavya’da da varlığını devam ettirdi. Yugoslavya’da en yoksul nüfus kırsal kesimde yaşıyordu. Ayrıca kırsal kesimin sahip olduğu eğitim, sağlık, elektrik, su, ulaşım gibi hizmetler ve imkânlar kentsel kesime göre oldukça geriydi.

Sosyalist özyönetim sistemi üretim araçlarının toplumsal mülkiyetine dayanıyordu. Bu nedenle de özellikle tarım dışı sektörlerde geniş kapsamlı toplumsallaştırmalar yapıldı ve özel sektörün alanı son derece sınırlı idi. 1965 Reformları çerçevesinde ticaret ve taşımacılık sektörlerinde özel işletmelerin kurulmasına müsaade edilerek özel sektörün alanı genişletildi. Böylece, kapitalist ekonomiler ile karşılaştırıldığında son derece az olsa da, ticaret ve taşımacılık sektörlerinde özel sermaye biriktirme imkânı doğdu. Sınırlı olsa özel sektörün varlığı hem ekonomik-toplumsal eşitsizlikler üretti hem de sermaye biriktirme kültürünü ve arzusunu geliştirdi.

Kişisel gelirler arasında var olan eşitsizlikler ise; emeğin verimliliğinden ve çalışma performansından çok, sektörün / işletmenin sistem içindeki konumundan (ekonomik-politik gücünden) ve özellikle 1965 Reformları sonrasında etkisi artan piyasadandan elde ettiği kazancından kaynaklanıyordu. Yani sistem içinde daha fazla ekonomik-politik güce sahip olan veya daha fazla kazanç elde eden sektörde / işletmede çalışanlar daha fazla kişisel gelir alıyorlardı. Sistem içinde ekonomik-politik gücü veya kazancı daha az olan sektörde / işletmede çalışanlar ise, diğerleri ile aynı emek ve çalışma performansı sergileseler bile, daha az kişisel gelirle yetinmek zorunda kalıyorlardı. Ayrıca kişisel gelirlerde meydana gelen eşitsizlikler, sistem içinde yaşanan bürokratikleşme-teknokratikleşme süreciyle de yakından bağlantılıydı. Çünkü bürokratik-teknokratik elitler, emekçi kitlelerden daha fazla nakdi ve aynı kişisel gelir elde ediyorlardı. Bürokrasi-teknokrasi hiyerarşisinde basamaklar yükseldikçe elde edilen kişisel gelirler de yükseliyordu.

Var olan toplumsal eşitsizlikler sosyalist özyönetim sistemi için çok ağır bir problem idi. Çünkü toplumsal eşitliği/adaleti savunmayan ve vaat etmeyen kapitalist sistemde ortaya çıkan devasa kişisel gelir farklılıkları bu sistem için bir meşruiyet problemi yaratmazken ve hatta çoğu durumda “normal ve gerekli” karşılanırken; toplumsal eşitliği/adaleti savunan ve vadeden sosyalist özyönetim sisteminde ortaya çıkan görece daha sınırlı kişisel gelir eşitsizlikleri, bu sistemin meşruiyeti açısından büyük bir problem ve çelişki arz ediyordu. Yani toplumsal eşitsizlikler, sosyalist özyönetim sistemine ve anlayışına karşı bir güvensizlik bunalımına neden oluyordu. Ayrıca “emek verimliliği” ve “çalışma performansı” dışı faktörlerden kaynaklanan kişisel gelirler (ücretler) arası eşitsizlikler, Yugoslavya işçileri arasında birliği ve dayanışmayı zayıflattı.

Yugoslav sosyalist özyönetim sisteminin üçüncü ve en önemli problemi, parti-devlet organlarında görev alan üst düzey yöneticileri (bürokratları) ve işletme / banka yöneticilerini ve uzmanlarını (teknokratları) içeren “bürokratik-teknokratik yönetici sınıf” idi. Çünkü bu sınıf, sosyalist özyönetimin temel prensibi olan “işçilerin yönetimi”ni sınırlandırdı, emekçi kitleleri yönetimden dışladı ve karar alma süreçlerini kendi tekelinde / kontrolünde tutmaya çalıştı. Bürokratik-teknokratik elitlere göre işçiler ve “sıradan” halk, ekonomik, politik ve diğer toplumsal alanları yönetebilecek bilgi ve beceriye sahip değildir; bu nedenle de ekonomi, politika ve toplum yeterli bilgi ve beceriye sahip olanlar (yani kendileri) tarafından yönetilmelidir. *İkincisi*; bölgeler arası rekabetler aslında federe cumhuriyetlerin ve özerk eyaletlerin bürokratik-teknokratik yönetici sınıfları öncülüğünde gerçekleşiyordu. Her cumhuriyetin / eyaletin bürokratik-teknokratik yönetici sınıfı, sistem içinde kendi konumunu güçlendirmek ve diğerine karşı üstünlük kurmak için mücadele etti. Yani bürokratin-teknokratın kendi cumhuriyeti / eyaleti için yaptığı mücadele, aslında sistem içinde kendi bireysel konumunu, iktidarını ve çıkarını güçlendirme arzusundan ve amacından kaynaklanıyordu. *Üçüncüsü*; toplumsal eşitsizliklerin önemli bir nedenini, daha yüksek gelire, toplumsal/yaşamsal ayrıcalıklara ve daha iyi imkânlara sahip olan bu sınıf oluşturuyordu. *Dördüncüsü*; 1980’li yıllarda yükselişe geçen liberal ve milliyetçi ideoloji ve hareketler bu sınıfın öncülüğünde gelişti. Federe cumhuriyetlerin ve özerk eyaletlerin bürokratik-teknokratik yönetici sınıfları, kendi liberal-milliyetçi ideolojilerini kendi bölgelerinde

egemen kılmak ve kitleselleştirmek / yaygınlaştırmak amacıyla yerel medya kanallarını, dini kurumları, okulları / üniversiteleri, parti-devlet organlarını kullandılar ve yerel liberal-milliyetçi entelektüeller ile işbirliği yaptılar. *Beşincisi*; parti-devlet aygıtını kontrol eden bürokratik-teknokratik yönetici sınıf, düşünce özgürlüğünü sınırlandırdı ve muhalifleri bastırdı. Özellikle sosyalist özyönetimin geliştirilmesini savunan ve bu amaçla bürokratik-teknokratik yozlaşmaya karşı mücadele eden sosyalist entelektüeller eğitim kurumlarından, medya kanallarından ve parti-devlet organlarından tasfiye edildiler. Bu tasfiye operasyonları, federe cumhuriyetlerde ve özerk eyaletlerde yerel bürokratik-teknokratik yönetici sınıflar tarafından ayrı ayrı gerçekleştirildi. Düşünce özgürlüğünün sınırlandırılması ve muhaliflerin susturulması, hem sosyalist özyönetim düşüncesinin olgunlaşmasını, hem de bir bütün olarak entelektüel-bilimsel-sanatsal gelişimi engelledi. *Altıncısı*; bürokratik-teknokratik yönetici sınıfın varlığı / gelişmesi, emekçi kitlelerin sosyalist özyönetim sistemi karşısında yabancılaşmasına neden oldu ve “sınıfsız-sömürsüz toplum”u amaçlayan / vadeden sosyalist özyönetim düşüncesinin emekçi kitleler nezdinde önemini, anlamını ve meşruiyetini azalttı. Ve nihayet; bu yönetici elitlerin *yedinci* olumsuz sonucu / etkisi “yolsuzluk”, “hantallık” ve “verimsizlik” oldu. Çünkü sistem içinde bürokratikleşme ve teknokratikleşme arttıkça yolsuzluklar yaygınlaştı, yönetim işleri hantallaştı ve ekonominin inovasyon (yenilik yapma) kapasitesi azaldı.

Kapitalist toplumlarda kapitalist sınıfın egemenliği, üretim araçlarının özel sahipliğine dayanırken; bürokratik-teknokratik yönetici sınıfın egemenliği ve ayrıcalıklı pozisyonu, devlet kurumlarının, ekonomik-politik karar alma süreçlerinin ve üretim araçlarının yönetimini / kontrolünü elinde bulundurmasından kaynaklanıyordu. Bunun en önemli aracı ise YKB idi. Tek partili rejim ortamında rakipsiz ve denetimsiz kalan YKB, sadece politik alana değil aynı zamanda ekonomik ve toplumsal-kültürel alanlara da etki edebiliyordu. YKB kongrelerinde alınan kararlar devletin resmi politikası haline geliyordu. YKB yöneticileri aynı zamanda devletin yönetim kadrolarında yer alıyordu. İşletme ve banka yöneticilerinin büyük çoğunluğu da aynı zamanda YKB bünyesinde yer alıyordu. Dolayısıyla diğer sosyalist ülkelerde olduğu gibi Yugoslavya’da da parti – devlet

kaynaşması gerçekleşti ve parti – devlet aygıtına hakim olan bir bürokratik – teknokratik yönetici sınıf gelişti.

YKB'nin tekelci konumunu ve bürokratikleşme sürecini engellemek amacıyla 1950'li yıllarda YKB içinde ve entelektüel çevrelerde ikinci bir partinin kurulması düşüncesi ortaya çıktı ve tartışıldı. Özellikle Milovan Djilas tarafından savunulan bu düşünce; “devrim için tehlikeli olacağı”, “anti-sosyalistlerin ve karşı-devrimcilerin güçlenmesine zemin hazırlayacağı” gibi gerekçelerle reddedildi ve YKB dışında ikinci bir partinin kurulmasına müsaade edilmedi. Böylece, Yugoslav sosyalist özyönetim modelinin gelişimi ve geleceği için tarihi bir fırsat kaçırılmış oldu. İkinci partinin yerine, YKB'yi denetlemek ve dengelemek için EHSB ve YSB kurulmuştu. Fakat pratikte bu iki toplumsal-politik örgüt YKB'nin denetimi ve kontrolü altındaydı. YKB, YSB vasıtasıyla “işçiler” ve EHSB vasıtasıyla da “YKB üyesi olmayanlar” üzerinde denetim imkânına sahip oluyordu.

Bürokratik-teknokratik yönetici sınıfa yönelik direniş ve muhalefet işçilerden, öğrencilerden ve sosyalist entelektüellerden geldi: Yugoslavya'da gerçekleştirilen grevler sadece “ekonomik” karaktere değil, aynı zamanda “politik” karaktere sahipti. Yani sadece daha fazla kişisel gelir (ücret) elde etmek için değil, aynı zamanda yönetime daha fazla katılmak için grevler düzenlendi. Dolayısıyla Yugoslavya'da grev, emekçi kitleleri karar alma süreçlerinden dışlamaya çalışan bürokratik - teknokratik yönetici sınıfa karşı özyönetimsel hakların korunması, geliştirilmesi ve uygulanması için işçiler tarafından bir “silah” olarak kullanıldı. Belgrad Üniversitesi'nde başlayan ve kısa sürede diğer üniversitelere sıçrayan 1968 öğrenci olayları / ayaklanması da, sistem içinde yaşanan bürokratik-teknokratik yozlaşmayı protesto etmek amacıyla gerçekleştirildi. Sosyalist entelektüeller ise 1960'ların ilk yarısında “Yeni Sol” hareketini başlattılar. Yeni Sol hareketi / muhalefeti, “Marksist hümanizm”, “yaratıcı Marksizm”, “hümanist aydınlanma”, “demokratik-özgürlükçü sosyalizm” gibi söylemler geliştirerek hem bürokratik-teknokratik yozlaşmayı hem de kapitalizmi eleştirdi ve sosyalist özyönetim sisteminin işçilerin lehine geliştirilmesini / ilerletilmesini savundu.

Uygulamada karşılaşılan tüm bu problemler (bölgeler arası rekabet ve eşitsizlik, toplumsal eşitsizlikler, bürokratik-teknokratik yönetici sınıf) sosyalist özyönetim sistemini zayıflattı ve neoliberal politikalar üzerinden kapitalizme geçiş

için zemin hazırladı. Bununla birlikte; Yugoslavya’da yaşanan sosyalizmden kapitalizme geçiş sürecini, sadece sistem içi problemlere dayandırmak suretiyle açıklamak hem yanlış hem de sığlık olur. Çünkü sosyalist özyönetim sisteminin tasfiye edilmesi ve kapitalizme geçiş süreci içsel problemlerle ilgili olduğu kadar, dışsal bir faktörle de bağlantılıdır: Kapitalist dünya ekonomi sisteminde 1970-1982 krizi ve yeniden yapılanma süreci.

Kapitalist dünya ekonomi sistemi 1929 krizinden sonra ikinci en şiddetli ve en geniş kapsamlı krizini 1970-1982 döneminde yaşadı. (1) Aşırı üretim, (2) ücret ve toplumsal harcama artışlarının artı-değer artırımı ile dengelenememesi, (3) uluslararası piyasalarda petrol fiyatının artması ve (4) çevresel borçların merkeze geri ödenememesi nedenlerinden kaynaklanan uzun dönemli 1970-1982 krizi, merkez kapitalist ülkelerde başlayıp çevre kapitalist ülkelere yayıldı. Krizden çıkabilmek için merkez kapitalist ülkelerde neoliberal ekonomi politikaları geliştirildi: (1) Emek, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının esnekleştirilmesi / serbestleştirilmesi, (2) özelleştirme, (3) ihracata dayalı sermaye birikimi ve (4) toplumsal harcamaların / hizmetlerin azaltılması. Sadece ekonomik alan değil, aynı zamanda devlet aygıtı ve toplumsal-kültürel alan da yeniden yapılandırıldı. Sosyal devlet modeli özellikle çevre kapitalist ülkelerde tasfiye edildi, yerine bürokratik otoriter devlet modeli geliştirildi. Toplumsal-kültürel alanda ise, “bireysellik”, “bireysel fayda anlayışı”, “tüketim kültürü” ve “örgütsüzlük kültür” geliştirildi.

Neoliberal politikalar merkez kapitalist ülkelere çevre kapitalist ülkelere ve sosyalist ülkelere doğru yaygınlaştırıldı. “Yaygınlaştırma” sürecini, merkez kapitalist devletler, merkezin büyük sermaye grupları ve merkez tarafından kontrol edilen IMF ile Dünya Bankası yönetti. Ayrıca bu süreçte çevrenin kapitalist sınıfları ve sosyalist ülkelerin bürokratik-teknokratik yönetici elitleri merkez ile işbirliği kurdular. Böylece kapitalist dünya ekonomi sistemi, 1980 sonrasında neoliberal politikalar vasıtasıyla köklü bir yeniden yapılanma sürecine girdi.

Neoliberal politikalar üzerinden yeniden yapılanma süreci emekçi kitleleri, çevre kapitalist ülkeleri ve sosyalist ülkeleri hedef aldı: (1) Emekçi kitlelerin ekonomik-politik örgütlülüğünün kırılması / geriletilmesi, ücretlerin ve toplumsal harcamaların / hizmetlerin azaltılması; (2) çevre kapitalist ülkelerin iç piyasalarının merkezin sermayesine ve ürünlerine açılması; (3) sosyalist ülkelerde kapitalizmin

yapılandırılması. Üçüncü hedef özellikle büyük önem arz ediyordu. Çünkü sosyalist ülkelerin kapitalizme geçmeleri sermaye birikimi alanının “mekân ve nüfus” bakımında genişlemesi; yani merkez kapitalist ülkelerin iç piyasalarında tüketilemeyen fazla ürünler için yeni büyük piyasaların açılması, merkez sermayesi için yeni ucuz emek-gücü ve yeni ucuz üretim araçlarının / kaynaklarının sağlanması anlamına geliyordu.

1980 sonrasında ve daha yoğun olarak 1990’lı yıllarda Avrupalı sosyalist ülkeler, kapitalist dünya ekonomi sisteminin yeniden yapılandırılması sürecine dahil edildiler: Neoliberal ekonomi politikaları / reformları vasıtasıyla sosyalist rejimler tasfiye edildi, yerine kapitalist ekonomi ilişkileri yapılandırıldı ve bu ülkeler / toplumlar kapitalist dünya ekonomi sistemine entegre edildi. Yugoslavya, 1980 sonrasında kapitalist dünya ekonomi sisteminde yaşanan bu geniş kapsamlı yeniden yapılanma sürecinin bir parçası oldu. Yani 1980 sonrası, Yugoslavya için, sosyalizmden kapitalizme geçiş ve kapitalist dünya sistemine entegrasyon dönemidir.

Yugoslav ekonomisi 1980’li yıllarda on yıllık gerileme ve kriz dönemine girdi. 1980’li yıllar boyunca ülkede toplam toplumsal hasıla (GSMH), reel yatırımlar, maddi üretim / çıktı, reel kişisel gelirler, toplumsal hizmetler, genel yaşam standardı geriledi ve dış borç, enflasyon, işsizlik arttı. Tüm bunlara bir de yaygınlaşan yolsuzlukları eklemek gerekir. Yugoslavya’da 1980’li yıllarda yaşanan bu şiddetli ekonomik kriz; Üçüncü Bölüm kapsamında açıklandığı gibi, beş temel nedenden kaynaklandı: (1) 1970-1982 krizi nedeniyle merkez ve çevre kapitalist ülkelerin ithalat kapasitelerinin azalması, (2) ekonomik entegrasyon sürecini hızlandıran AET’nin kendi ortak piyasasını dışarıya karşı korumak için korumacı politikalar uygulaması, (3) ithalat giderinin ve üretim maliyetinin yükselmesine neden olan petrol fiyatında artış; (4) Amerikan dolarına uygulanan faiz oranının artması ve böylece borç geri ödemelerinin daha pahalı hale gelmesi; (5) 1980 yılından itibaren uygulamaya sokulan neoliberal ekonomi politikaları / reformları.

Ekonomik istikrarı sağlamak ve dış borçları yapılandırmak amacıyla / vadiyle uygulanan neoliberal politikalar, hem ekonomik krizin önemli bir nedenini oluşturdu, hem de sosyalist özyönetim sistemini adım adım tasfiye etti ve kapitalizmi yapılandırdı. Merkez kapitalist devletler, IMF ve Dünya Bankası tarafından önerilen

ve desteklenen neoliberal politikalar, yerli bürokratik-teknokratik yönetici sınıf tarafından benimsendi ve uygulandı.

Neoliberal ekonomi politikaların çevre ülkelere yaygınlaştırılması ve böylece kapitalist dünya ekonomi sisteminin yeniden yapılandırılması sürecinde çevre kapitalist ülkelerde kapitalist sınıfların üstlendiği “işbirliği” işlevini, kapitalist sınıfın var olmadığı Yugoslavya’da bürokratik-teknokratik yönetici sınıf üstlendi ve yerine getirdi. Yani Yugoslavya’da sosyalist özyönetim sisteminin tasfiye edilmesi ve kapitalizme geçiş süreci, bürokratik-teknokratik yönetici sınıf ile merkez kapitalist devletler arasında kurulan işbirliği sayesinde gerçekleştirildi. Bu işbirliği, Yugoslavya’daki bürokratik-teknokratik sınıfın ve merkez kapitalist devletlerin “çakışan çıkarları ve amaçları” temelinde kuruldu ve gelişti.

Merkez kapitalist devletler, özelde Yugoslavya’yı ve genelde tüm sosyalist ülkeleri kapitalist dünya ekonomi sistemine entegre etmeyi amaçlıyorlardı. Bu entegrasyon, daha önce de belirtildiği gibi, merkez kapitalist ekonomilerin içine düştüğü 1970-1982 krizinin atlatılması için büyük önem arz ediyordu. Öte yandan; neoliberal politikalar ve kapitalizme geçiş süreci, bürokratlara ve teknokratlara, yöneticisi oldukları üretim araçlarının ve işletmelerin bizzat “gerçek sahipleri” olma, yani kendilerini bürokrat-teknokrat konumundan kapitalist konumuna dönüştürme olanağı sağladı. Geniş kapsamlı özelleştirmeler ve yabancı sermaye yatırımları, üst düzey bürokratlara ve teknokratlara yabancı sermaye grupları ile ortaklık kurma imkânı sundu. Bu süreç, Yugoslavya içinde merkez kapitalist devletler ve yabancı sermaye grupları tarafından desteklenen yeni zenginleri / kapitalistleri yarattı. Çoğunluğu bürokratik-teknokratik kökenden gelen bu yeni zenginler / kapitalistler, sadece yasal yollarla değil, aynı zamanda geçiş süreci ortamında yasa dışı usulsüzlükler ve yolsuzluklar yoluyla da büyük servetler biriktirdiler. Bu usulsüzlükler ve yolsuzlukların bir kanadını yerel bürokrasi ve teknokrasi, diğer kanadını ise yabancı sermaye oluşturdu. Böylece neoliberal politikalar ve kapitalizme geçiş süreci, hem bürokratik-teknokratik yönetici sınıfa hem de ülkeye giren yabancı sermayeye Yugoslavya’nın ekonomik değerlerini ele geçirme ve savaşlar sürecinde çok yaygın biçimde yaşanıldığı gibi yağmalama imkânı sundu.

Yani Yugoslavya’nın bürokratik-teknokratik yöneticileri, kendilerine büyük çapta (yasal veya yasal olmayan yollardan) ekonomik çıkar sağladığı için merkez

kapitalist devletler ile işbirliği kurdular ve önerilen neoliberal reformları uygulayarak sosyalist özyönetim sistemini tasfiye edip kapitalizme geçişi gerçekleştirdiler. Uygulanan neoliberal reformlar neticesinde 1990'a gelindiğinde sosyalist özyönetim sistemi tasfiye edilmiş durumdaydı. Çünkü ekonomik alanda sosyalist özyönetimin üç temel unsuru olan (1) üretim araçlarının toplumsal mülkiyeti, (2) ademi merkezîyetçi özyönetimsel planlama ve (3) işçi konseylerine dayalı özyönetimsel işletmeler 1980'lerin sonunda lağvedilmiş durumdaydı. Birinci unsurun yerini özel mülkiyet ve devlet mülkiyeti; ikinci unsurun yerini serbest piyasa ilişkileri; üçüncü unsurun yerini ise kapitalistler tarafından yönetilen özel işletmeler ve bölgesel hükümetler tarafından yönetilen devlet işletmeleri almış bulunuyordu. Dolayısıyla Haziran 1991'de başlayan savaş ve parçalanma sürecinin arifesinde Yugoslavya coğrafyasında hakim olan ekonomi tarzı tam anlamıyla kapitalizmdir artık.

Yugoslavya'da 1980-1990 döneminde yaşanan sosyalizmden kapitalizme geçiş sürecinin en büyük mağdurları emekçi kitleler oldu. Bir yandan yeni zenginler / kapitalistler gelişirken, bir yandan da eş zamanlı olarak emekçi kitleler yoksullaştı ve sefaletle sürüklendi. Sadece işsizler değil, aynı zamanda çalışan işçiler de yoksullaştı. Çünkü geçiş süreci reel ücretleri düşürdü, toplumsal hizmetleri / harcamaları radikal biçimde azalttı ve sosyalist özyönetim sistemi çerçevesinde geliştirilmiş olan toplumsal güvence ağını parçaladı. Ayrıca ekonomik alanın özelleştirilmesi ve devletleştirilmesi yoluyla toplumsal mülkiyet ve işçi konseyleri ortadan kaldırıldı. Böylece işçiler, karar alma süreçlerinden ve yönetimden dışlanmış oldu. Dolayısıyla sosyalizmden kapitalizme geçiş, işçileri ekonomik anlamda yoksullaştırdı ve politik anlamda dışladı.

İşçiler, bu "ekonomik yoksullaşma" ve "politik dışlanma" sürecine grevler ile karşılık verdi. 1980'li yıllar en fazla grevlerin yaşandığı on yıl oldu. Grevlerin yanı sıra sokak gösterileri de sıklaştı. Fakat Yugoslavya emekçi halklarının cumhuriyetler / eyaletler temelinde bölünmesi ve 1980 sonrasında milliyetçiliğin gelişmesi işçi direnişini zayıflattı. 1991 yılında savaş ve parçalanma sürecinin başlaması ise, Yugoslavya bütününde işçi birliğinin kurulmasını ve birleşik işçi direnişinin / hareketinin gelişmesini imkânsız hale getirdi.

Emekçi kitlelerin milliyetçileşmesinde ve milli çizgiler üzerinden parçalanmasında her cumhuriyetin / eyaletin bürokratik-teknokratik yönetici sınıfı

büyük rol oynadı. Bu yönetici sınıflar, kendi iktidarlarını meşrulaştırmak ve sağlamlaştırmak için milliyetçilik ideolojisini kullandılar. Milliyetçiliğin emekçi kitleler üzerinde hakim kılınması ve yaygınlaştırılması için ise, medya kanalları, eğitim kurumları, dini kurumlar, parti-devlet aygıtı ve milliyetçi entelektüeller etkin biçimde kullanıldı. Bunun yanında; geçiş sürecinin yarattığı “güvensizlik” ve “belirsizlik” ortamı da emekçi kitlelerin milliyetçileşmesinde ve milli çizgiler üzerinden parçalanmasında etkili oldu. Çünkü “güvensizlik” ve “belirsizlik” ortamı, kitleleri kurtuluş kapısı olarak “ulus”a, “ulus-devlet”e, “ulusal ekonomi”ye yönlendirdi.

Neoliberal reformlara ve kapitalizme geçiş sürecine karşı bir başak direniş unsuru sosyalist entelektüeller idi. Fakat bu çevrelerin gücü daha 1970’li yıllarda başlayan ve 1980’lerde hızlanan tasfiyeler neticesinde geriletildi. Sosyalist entelektüellerin parti-devlet organlarından, medya kanallarından ve eğitim kurumlarından tasfiye edilmeleri ve bunların yerlerine liberal-milliyetçi unsurların yerleştirilmesi süreci, her federe cumhuriyette ve özerk eyalette bölgesel bürokratik - teknokratik yönetici sınıflar tarafından gerçekleştirdi.

1980’ler boyunca uygulanan neoliberal ekonomi politikaları ve kapitalizme geçiş süreci Yugoslavya coğrafyasında serbest piyasa ilişkilerini ve serbest piyasa rekabetini arttırdı. Gelişen serbest piyasa ilişkileri / rekabeti ise, sosyalist özyönetim sisteminin önemli bir problemi olan “bölgeler arası eşitsizlikleri ve rekabeti” daha da arttırdı. Böylece kapitalizme geçiş süreci beraberinde kaçınılmaz olarak Yugoslavya coğrafyası üzerinde “bölgeler arası piyasa ve kaynak kapma yarışı”nı geliştirdi. Bu yarış, 1990’lı yıllarda ülkenin parçalanmasında ve savaşların yaşanmasında büyük rol oynadı.

Piyasa ve kaynak kapma yarışları / savaşları, federe cumhuriyetlerin ve özerk eyaletlerin bürokratik-teknokratik yönetici sınıfları tarafından yönetildi. Bu bağlamda 1990-1992 yıllarında sırasıyla Arnavut, Sloven, Hırvat, Makedon ve Boşnak yönetici sınıfları birlikten ayrılma kararı alırken, Sırp yönetici sınıfı ayrılanlara karşı savaş açtı. Karadağ’ın bürokratik-teknokratik sınıfı ise Sırbistan yönetimine destek verdi. Kapitalizme geçiş sürecinde mümkün olduğu kadar çok piyasa ve kaynak kapmayı hedefleyen “Büyük Sırbistan”, “Büyük Hırvatistan”, “Büyük Makedonya”, “Büyük Arnavutluk” gibi yayılcı ulusal-kapitalist projeler

geliştirildi. Milliyetçileşen emekçi kitleler de kendi ulusal yöneticilerinin komutası altında bu piyasa ve kaynak kapma yarışlarına / savaşlarına dahil edildiler. Piyasa ve kaynak kapma yarışları / savaşları ise dönüp dolaşıp kitleleri daha da milliyetçileştirdi, ayrıştırdı ve düşmanlaştırdı.

Sonuç olarak; Yugoslavya’da sosyalizmden kapitalizme geçiş, içsel ve dışsal faktörlerden kaynaklandı. Sosyalist özyönetimin problemleri (bölgeler arası rekabet ve eşitsizlik, toplumsal eşitsizlikler, bürokratik-teknokratik yönetici sınıf) sosyalizmden kapitalizme geçişin içsel faktörünü oluşturdu. 1970-1982 krizini atlama amacıyla kapitalist dünya ekonomi sisteminde gerçekleştirilen ve merkez kapitalist devletler tarafından yönlendirilen neoliberal yeniden yapılanma süreci ise, Yugoslavya’da sosyalizmden kapitalizme geçiş sürecinin dışsal faktörünü oluşturdu. 1980’li yıllarda uygulanan neoliberal politikalar / reformlar, Yugoslavya’da sosyalist özyönetim sistemini adım adım tasfiye etti ve kapitalizmi yapılandırdı. Neoliberal politikalar / reformlar üzerinden sosyalizmden kapitalizme geçiş süreci, merkez kapitalist devletler ile bürokratik-teknokratik yönetici sınıf arasında kurulan işbirliği sayesinde gerçekleştirildi. Kapitalizme geçiş süreci ise, bölgesel bürokratik - teknokratik yönetici sınıfların liderliğinde cumhuriyetler ve eyaletler arasında piyasa ve kaynak kapma yarışına neden oldu. Bu yarış, 1990’larda parçalanmaya ve savaşlara dönüştü. Dolayısıyla sosyalizmden kapitalizme geçiş süreci, 1990 sonrasında Yugoslavya’da yaşanan parçalanmanın ve savaşların ekonomik zeminini yaratmış oldu. İşte bu zemin üzerinde Sırbistan güdümlü YHO, 27 Haziran 1991 tarihinde Slovenya’nın üzerine yürüdü...

KAYNAKÇA

Kitaplar

Adda, Jacques: **Ekonominin Küreselleşmesi**, Çev. Can Belge, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

Adize, Ichak: **Industrial Democracy: Yugoslav Style**, New York, Free Press, 1971.

Agh, Attila: **Emerging Democracies in East and Central Europe and the Balkans**, Cheltenham, Studies of Communism in Transition, 1998.

Akçaylı, Nurhan: **Yönetime Katılma ve Özyönetim**, Bursa, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1986.

Allcock, John B.: **Explaining Yugoslavia**, London, Hurst & Company, 2000.

Allcock, John B., Milivojevic, Marko, Horton, John J.: **Conflict In The Former Yugoslavia: An Encyclopedia**, Denver, Santa Barbara, Oxford, ABC-CLIO, 1998.

Althusser, Louis: **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çev. Yusuf Alp, Mahmut Özişik, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.

Amin, Samir: **Kapitalizmin Hayaleti**, Çev. Cengiz Algon, İstanbul, Sarmal Yayınları, 1999.

Amin, Samir: **Küreselleşme Çağında Kapitalizm**, Çev. Vasif Erenus, İstanbul, Sarmal Yayınları, 1999.

Arnaud, Pascal: **Üçüncü Dünyanın Borçlanması**, Çev. Fikret Başkaya, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.

Auty, Phyllis: **Yugoslavia**, London, Thames and Hudson, 1965.

Bakaric, Vladimir: **Theoretical Foundations of Social Reproduction in Socialism**, Çev. Petar Misujkovic, Gregor Fulton McGregor, Beograd, Socialist Thought and Practice, 1975.

Balog, Nikola, Varady, Tibor: **Joint Ventures and Long Term Economic Cooperation With Foreign Firms**, Çev. Marko Pavicic, Belgrade, Jugoslovenski Pregled, 1979.

Barber, Benjamin: **Güçlü Demokrasi: Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset**, Çev. Mehmet Beşikçi, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1995.

Barnett, Neil: **Tito**, London, Haus Publishing, 2006.

Başkaya, Fikret: **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, Ankara, İmge Kitabevi, 2000.

Bennett, Christopher: **Yugoslavia's Bloody Collapse: Causes, Course and Consequences**, London, Hurst&Company, 1994.

Begic, Kasim I.: **Bosna I Hercegovina Od Vanceove Misije Do Daytonskog Sporazum, (1991-1996)**, Sarajevo, Bosanska Knjiga, 1997.

Berend, Ivan T.: **Central and Eastern Europe: Detour from the Periphery to the Periphery**, Cambridge, Cambridge University Press, 1996.

Bicanic, Rudolf: **Economic Policy In Socialist Yugoslavia**, London, Cambridge University Press, 1973.

Bicanic, Rudolf: **The Role of Socialist Business Enterprises in Yugoslav Economics**, the Hague, Paper ISS, 1961.

Bicanic, Rudolf: **Turning Points in Economic Development**, the Hague, Mouton, 1972.

Blagoyevic, Borislav T.: **Collection of Yugoslav Laws, Volume III: Nationalization and Expropriation**, Belgrade, Institute of Comparative Law, 1963.

Bookman, Milica Zarkovic: **Economic Decline and Nationalism In The Balkans**, New York, St. Martins Press, 1994.

Bora, Tanıl: **Bosna-Hersek: Yeni Dünya Düzeni'nin Av Sahası**, İstanbul, Birikim Yayınları, 1994.

Bora, Tanıl: **Yugoslavya: Milliyetçiliğin Provokasyonu**, İstanbul, Birikim Yayınları, 1991.

Brı, Wlodzimierz, Lask, Kazimierz: **From Marx to the Market: Socialism in Search of an Economic System**, Oxford, Clarendon Press, 1992.

Carillo, Santiago: **Eurocommunism and the State**, London, Lawrence and Wishart, 1977.

Castellan, George: **Balkanların Tarihi**, Çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1995.

Chossudovsky, Michel: **Yoksulluğun Küreselleşmesi: IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İçyüzü**, Çev. Neşenur Domaniç, İstanbul, Çivi yazıları, 1999.

Clissold, Stephen: **Yugoslavia and Soviet Union (1939-1973): A Documentary Survey**, Oxford, Oxford University Press, 1975.

Cekic, Smail: **The Aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina**, Sarajevo, KULT / B, 2005.

Cohen, Lenard J.: **Broken Bonds: Yugoslavia's Disintegration and Balkan Politics in Transition**, Boulder, Westview Press, 1995.

Cohen, Lenard J.: **Serpent In The Bosom: The Rise and Fall of Slobodan Milosevic**, Colorado, Westview Press, 2002.

Cole, G. D. H.: **A Short History of the British Working Class Movement, 1789-1947**, London, George Allen & Unwin Ltd., 1948.

Commiso, Ellen Turkish: **Workers' Control Under Plan and Market**, New Haven and London, Yale University Press, 1979.

Crnobrnja, Mihailo: **The Yugoslav Drama**, London, I. B. Tauris Publishers, 1996.

Çaha, Ömer: **Siyasi Düşüncelere Giriş**, İstanbul, Dem, 2008.

Dedijer, Vladimir: **The Battle Stalin Lost: Memories of Yugoslavia 1948-1953**, New York, The Viking Press, 1970.

Dedijer, Vladimir: **Tito Speaks: His Self-Portrait and Struggle with Stalin**, London, 1953.

Denitch, Bogdan Denis: **The Legitimation of a Revolution: The Yugoslav Case**, New Haven and London, Yale University Press, 1976.

Djilas, Milovan: **Anatomy of a Moral: the Political Essays of Milovan Djilas**, New York, Praeger Paperbacks, 1959.

Djilas, Milovan: **Conversations with Stalin**, New York, Harcourt, Brace&World Inc., 1962.

Djilas, Milovan: **Eksik Kalmış Bir Cemiyet**, Çev. Necdet Bingöl, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1975.

Djilas, Milovan: **The New Class: An Analysis of the Communist System**, London, Thames and Hudson, 1957.

Djordjevic, Jovan: **Novi Ustavni Sistem**, Beograd, 1964.

Djurovic, Dragoljub: **New Yugoslavia**, Çev. Marko Pavicic, Belgrade, Mladost, 1966.

- Dimitrov, Vesselin: **Bulgaria: The Uneven Transition**, London, Routledge, 2001.
- Dizdarevic, Raif: **Od Smrti Tita Do Smrti Jugoslavije**, Sarajevo, OKO, 1999.
- Drulovic, Milojko: **Özyönetim**, Çev. Tahsin Yaşamak, Ankara, Bilgi Basımevi, 1976.
- Dubey, Vinod: **Yugoslavia: Development With Decentralization**, Baltimore, The John Hopkins University Press, 1973.
- Durakovic, Nijaz: **Prokletstvo Muslimana**, Sarajevo, 1993.
- Engels, Friedrich: **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, Çev. Kenan Somer, Ankara, Sol Yayınları, 1993.
- Engels, Friedrich: **Anti-Dühring**, Çev. Kenan Somer, Ankara, Sol Yayınları, 1995.
- Engels, Friedrich: **Ütopik ve Bilimsel Sosyalizm**, Çev. Kemal Savaş, İstanbul, Yorum Yayınları, 1993.
- Engels, Friedrich: **Tarihte Zorun Rolü**, Çev. Seyhan Erdoğan, Ankara, Sol Yayınları, 1992.
- Ersun, Cengiz, Akgür, Muhsin: **Polonya Ülke Profili**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1998.
- Ersun, Cengiz, Palacıoğlu, Tezer: **Bulgaristan Ülke Profili**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1998.
- Ersun, Cengiz, Palacıoğlu, Tezer: **Ukrayna Ülke Profili**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1997.
- Fisher, Jack C.: **Yugoslavia – A Multinational State: Regional Difference and Administrative Response**, San Francisco, Chandler Publishing Company, t.y.
- Friedman, Francince: **Bosnia and Herzegovina: A Polity on the Brink**, London, Routledge, 2004.
- Gapinski, James H.: **The Economic Structure and Failure of Yugoslavia**, Westport, Conn., Praeger Publishers, 1993.
- Georgescu, Vlad: **The Romanians: A History**, London, I. B. Tauris & Co. Ltd. Publishers, 1991.
- Gligorov, Vladimir: **Why Do Countries Break Up? The Case of Yugoslavia**, Göteborg, Graphic System AB, 1994.

Gouverneur, Jacques: **Kapitalist Ekonominin Temelleri**, Çev. Fikret Başkaya, Ankara, İmge Kitabevi, 2007.

Gruenwald, Oskar: **The Yugoslav Search for Man: Marxist Humanism in Contemporary Yugoslavia**, South Hadley, Mass., J. F. Bergin Publishers Inc., 1983.

Guerrien, Bernard: **Neo-Klasik İktisat**, Çev. Ertuğrul Tokdemir, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.

Gyorgy, Andrew: **Governments of Danubian Europe**, New York, Rinehart & Company, Inc., 1949.

Hadziprodromidis, Leonidas: **Umorstvo Jugoslavije**, Çev. Zoran Mutic, Sarajevo, TKD Sahinpasic, 2004.

Hasan, Vefki: **Özyönetim**, Üsküp, Birlik Yayınları, 1984.

Herspring, Dale R.: **Putin's Russia**, Lanham, Rowman&Littlefield, 2007.

Heywood, Andrew: **Siyasi İdeolojiler**, Ankara, Adres Yayınları, 2003.

Hoffman, George W., Neal, Fred W.: **Yugoslavia and the New Communism**, New York, Twentieth Century Fund, 1962.

Hondius, Frits W.: **The Yugoslav Community of Nations**, the Hague, Mouton, 1968.

Horvat, Branko: **An Essay On Yugoslav Society**, New York, International Arts and Sciences Press, 1969.

Horvat, Branko: **The Yugoslav Economic System: The First Labor-Managed Economy In The Making**, New York, M.E. Sharpe Inc. Publisher, 1976.

Horvat, Branko: **Towards a Theory of Planned Economy**, Beograd, Yugoslav Institute of Economic Research, 1964.

Howard, Marc Morje: **The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe**, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

Hunt, E. K.: **İktisadi Düşünce Tarihi**, Ankara, Dost Kitabevi, 2005.

İşıklı, Alpaslan: **Kuramlar Boyunca Özyönetim ve Yugoslavya Deneyi**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1983.

İzzetbegoviç, Aliya: **Bosna Mucizesi**, Çev. Fatmanur Altun, Rıfat Ahmedoğlu, İstanbul, Yöneliş, 2003.

Jambrek, Peter: **Development and Social Change in Yugoslavia: Crisis and Perspectives of Building a Nation**, Westmead, Saxon House, 1975.

Jelavich, Barbara: **Balkan Tarihi, 2. Cilt: 20. Yüzyıl**, Çev. Zehra Yavan, Hatice Uğur, İstanbul, Küre Yayınları, 2006.

Johnstone, Diana: **Ahmakların Seferi: Yugoslavya, NATO ve Batının Aldatmacaları**, Çev. Emre Ergüven, Engin Bulut, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2004.

Judah, Tim: **The Serbs: History, Myth and the Destruction of Yugoslavia**, New Haven and London: Yale University Press, 1997.

Judt, Tony: **Postwar: A History of Europe since 1945**, London, Pimlico, 2007.

Julliard, Jacques: **Geliyorum Diyen Faşizm**, Çev. Zafer Üskül, İstanbul, AFA Yayınları, 1994.

Kaplan, Robert D.: **Balkan Ghosts: A Journey Through History**, New York, Vintage Books, 1993.

Kardelj, Edvard: **Contradictions of Social Property in a Socialist Society**, Çev. Jelena Arneri, Belgrade, Socialist Thought and Practice, 1981.

Karluk, S. Rıdvan: **Küreselleşen Dünyada Uluslararası Kuruluşlar**, İstanbul, Beta Yayınları, 2007.

Kayacıklı, Tamer, Sakınmaz, Arzu: **Makedonya Ülke Etüdü**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1999.

Kazgan, Gülten: **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2006.

Kazgan, Gülten: **Küreselleşme ve Yeni Ekonomik Düze**, İstanbul, Altın Kitapları, 1997.

Klemencic, Matjaz, Zagar, Mitja: **The Former Yugoslavia's Diverse Peoples**, Santa Barbara, Denver and Oxford, ABC-CLIO, 2003.

Knight, Peter T.: **Economic Reforms in Socialist Countries: The Experiences of China, Hungary, Romania and Yugoslavia**, Washington, World Bank Staff Working Press, 1983.

Krbek, Ivo: **Narodna Republika Hrvatske u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslavije**, Zagreb, 1948.

Kut, Şule: **Balkanlar'da Kimlik ve Egemenlik**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Lampe, John R.: **Yugoslavia as History: Twice There was a Country**, Cambridge, Cambridge University Press, 1995.

Lane, Ann: **Yugoslavia: When Ideals Collide**, New York, Palgrave Macmillan, 2004.

Lenin, V. I.: **Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması**, Çev. Cemal Süreya, Ankara, Sol Yayınları, 1992.

Lewis, Paul G.: **Political Parties in Post-Communist Eastern Europe**, London, Routledge, 2000.

Lukic, Reneo, Lynch, Allen: **Europe from the Balkans to the Urals: Disintegration of Yugoslavia and of the Soviet Union**, New York, Oxford University Press, 1999.

Macesich, George: **Yugoslavia: The Theory and Practice of Development Planing**, Virginia, the University Press of Virginia, 1964.

Macfarlane, L. J.: **Human Rights: Realities and Possibilities. Northern Ireland, the Republic of Ireland, Yugoslavia and Hungary**, London, Macmillan Press, 1990.

Maclean, Fitzroy: **Tito: A Pictorial Biography**, London, McGraw-Hill, 1980.

Mandel, Ernest: **İktidar ve Para: Bürokrasinin Marksist Bir Analizi**, Çev. Bülent Tanatar, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1992.

Mandel, Ernest: **Marksist Ekonomi Kuramına Giriş**, Çev. Ali Ünal, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998.

Mandel, Ernest: **Uluslararası Ekonomide İkinci Kriz**, Çev. Yavuz Alagon, İstanbul, Koral Yayınları, 1980.

Marsenic, Dragutin V.: **Ekonomika Jugoslavije**, Beograd, Univerzitet u Beogradu, 2000.

Marx, Karl: **1844 Elyazmaları**, Çev. Kenan Somer, Ankara, Sol Yayınları, 1993.

Marx, Karl: **Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı**, Çev. Sevim Belli, Ankara, Sol Yayınları, 1993.

Marx, Karl: **Felsefenin Sefaleti**, Çev. Ahmet Kardam, Ankara, Sol Yayınları, 1992.

Marx, Karl: **Fransa'da İç Savaş**, Çev. Kenan Somer, Ankara, Sol Yayınları, 1990.

- Marx, Karl: **Kapital, Birinci Cilt**, Çev. Alaattin Bilgi, Ankara, Sol Yayınları, 1986.
- Marx, Karl: **Kapital, Üçüncü Cilt**, Çev. Alaattin Bilgi, Ankara, Sol Yayınları, 1990.
- Marx, Karl: **Ücretli Emek ve Sermaye: Ücret, Fiyat ve Kar**, Çev. Sevim Belli, Ankara, Sol Yayınları, 1992.
- Marx, Karl, Engels, Friedrich: **Alman İdeolojisi (Feuerbach)**, Çev. Sevim Belli, Ankara, Sol Yayınları, 1992.
- Marx, Karl, Engels, Friedrich: **Gotha ve Efrut Programlarının Eleştirisi**, Çev. M. Kabagil, Ankara, Sol Yayınları, 1989.
- Marx, Karl, Engels, Friedrich: **Komünist Parti Manifestosu**, Çev. Ahmet Sarı, İstanbul, Yorum Yayınları, 1994.
- Marx, Karl, Engels, Friedrich: **Kutsal Aile**, Çev. Kenan Somer, Ankara, Sol Yayınları, 1994.
- McClellan, Woodford: **Russia: The Soviet Period and After**, New Jersey, Prentice Hall, 1994.
- McFarlane, Bruce: **Yugoslavia: Politics, Economics and Society**, London and New York, Pinter Publishers, 1988.
- McVicker, Charles P.: **Titoism: Pattern for International Communism**, New York, St. Martin's Press, 1957.
- Memedovic, Olga: **On the Theory and Measurement of Comparative Advantage: An Empirical Analysis of Yugoslav Trade**, Amsterdam, Thesis Publishers, 1994.
- Milenkovitch, Deborah: **Plan and Market in Yugoslav Economic Thought**, New Haven and London, Yale University Press, 1971.
- Millard, Frances: **Elections, Parties and Representations in Post-Communist Europe**, New York, Palgrave, 2004.
- Mumcu, Zehra, Türkoğlu, Meltem: **Rusya Federasyonu Ülke Profili**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1998.
- Najetovic, Dzemat: **Britanska Politika U Bosni I Hercegovini, 1992-1995**, Sarajevo, DESS, 2008.
- Naimark, Norman M.: **Fires of Hatred: Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe**, Cambridge, London, Harvard University Press, 2002.
- Nikitin, P.: **Ekonomi Politik**, Çev. Hamdi Konur, Ankara, Sol Yayınları, 1995.

Nobırdalı, Beyto, Selim, Bedri: **Çağdaş Bir Önder: Tito, Çağdaş Bir Ülke: Yugoslavya**, İstanbul, Koza Yayınları, 1977.

Pasic, Najdan: **From Workers' Self-Management to the Self-Management Based Organization of Society**, Çev. Slavenka Petnicki, Belgrade, Socialist Thought and Practice, 1981.

Pavkovic, Aleksandar: **The Fragmentation of Yugoslavia: Nationalism in a Multinational State**, London, Macmillan Press, 1997.

Pejovich, Svetozar: **The Market-Planned Economy of Yugoslavia**, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1966.

Pekcan, Erdoğdu, Palacıoğlu, Tezer: **Slovenya Ülke Etüdü**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1998.

Polatoğlu, Aykut (Ed.): **Özelleştirme Tartışmaları**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1994.

Poulantzas, Nicos: **Political Power and Social Classes**, London, NLB and Shee&Ward, 1973.

Prout, Christopher: **Market Socialism in Yugoslavia**, New York, Oxford University Press, 1985.

Ramet, Sabrina P.: **Balkan Babel: The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the War of Kosovo**, Colorado, Westview Press, 1999.

Ramet, Sabrina P.: **Nationalism and Federalism in Yugoslavia (1962-1991)**, Bloomington, Indiana University Press, 1992.

Ramet, Sabrina P.: **Social Currents in Eastern Europe: The Sources and Consequences of the Great Transformation**, Durham, Duke University Press, 1995.

Ramet, Sabrina P.: **Thinking about Yugoslavia: Scholarly Debates about the Yugoslav Breakup and the Wars in Bosnia and Kosovo**, New York, Cambridge University Press, 2005.

Rieff, David: **Slaughterhouse: Bosnia and the Failure of the West**, New York, Touchstone, 1996.

Roca, Derya Bertran, Aydos, Volkan: **Hırvatistan Ülke Etüdü**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1998.

Rosefielde, Stevan: **Russian Economy: From Lenin to Putin**, Oxford, Blackwell Publishing, 2007.

Rosier, Bernard: **İktisadi Kriz Kuramları**, Çev. Nurhan Yentürk, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.

Rothschild, Joseph: **Return To Diversity: A Political History of East Central Europe since World War II**, New York, Oxford University Press, 1989.

Rubinstein, Alvin Z.: **Yugoslavia and the Nonaligned World**, New Jersey, Princeton University Press, 1970.

Rusinow, Dennison: **The Yugoslav Experiment 1948-1974**, London, C. Hurst and Comp. for the Royal Institute of International Affairs, 1977.

Samary, Catherine: **Parçalanın Yugoslavya: Bosna'da Etnik Savaş**, Çev. Bülent Tanatar, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1995.

Sander, Oral: **Siyasi Tarih, 1918-1994**, Ankara, İmge Kitabevi, 2001.

Savran, Sungur: **Avrasya Savaşları: Körfez'den Afganistan'a Yeni Dünya Düzeninin Kuruluşu**, İstanbul, Belge Yayınları, 2001.

Saybaşıllı, Kemali: **İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, 1992.

Schrenk, Martin, Ardan, Cyrus, El Tatawy, Nawal A.: **Yugoslavia: Self-management Socialism and Challenges of Development**, Baltimore and London, the Johns Hopkins University Press, 1979.

Schumpeter, Joseph A.: **Capitalism, Socialism and Democracy**, New York, Harper Torchbooks, 1950.

Sergi, Bruno S., Qerimi, Qerim R.: **The Political Economy of Southeast Europe from 1990 to the Present**, New York, Continuum, 2008.

Sezer, Özlenen, Çeşmecioğlu, Senem: **Çek Cumhuriyeti Ülke Profili**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1998.

Sezer, Özlenen, Çeşmecioğlu, Senem: **Macaristan Ülke Profili**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1998.

Sezer, Özlenen, Ünsal, Fatma: **Slovakya Ülke Profili**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1998.

Shonfield, Andrew: **Modern Capitalism: Changing Balance of Public and Private Power**, New York and London, Oxford University Press, 1965

Shoup, Paul: **Communism and the Yugoslav National Question**, New York and London, Columbia University Press, 1968.

Silber, Laura, Little, Allan: **The Death of Yugoslavia**, London, Penguin Books, 1995.

Sindjic, Milos: **Planning in Yugoslavia**, Belgrade, Socialist Thought and Practice, 1981.

Singleton, Fred: **Twentieth-Century Yugoslavia**, London, Macmillan Press, 1976.

Sobutay, Tülay, Akgün, Cem: **Bosna-Hersek Ülke Etüdü**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 1998.

Soso, Jasna Dragovic: **Saviours of the Nation: Serbia's Intellectual Opposition and the Revival of Nationalism**, Montreal, McGill-Queen's University Press, 2002.

Sönmezoğlu, Faruk: **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, İstanbul, Der Yayınları, 2005.

Stavrianos, L. S.: **The Balkans since 1453**, New York, Holt, Rinehart and Winston, 1958.

Stojanovic, Svetozar: **The Fall of Yugoslavia: Why Communism Failed**, New York, Prometheus Books, 1997.

Stokes, Gale: **Three Eras of Political Change in Easter Europe**, New York, Oxford University Press, 1997.

Sturmthal, Adolf: **Workers Councils**, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1964.

Şaylan, Gencay: **Postmodernizm**, Ankara, İmge Kitabevi, 2006.

Talas, Cahit: **Ekonomik Sistemler**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1969.

Tito, Josip Broz: **Nacionalno Pitanje I Revolucija**, Sarajevo, Svjetlos, 1982.

Tito, Josip Broz: **O Poljoprivredi I Selu**, Novi Sad, Stamparija, 1979.

Tito, Josip Broz: **Özyönetimli Sosyalizm**, Çev. İlhami Emin, İstanbul, Koza Yayınları, 1978.

Tito, Josip Broz: **Radnicka Klasa i Savez Komunista Jugoslavije**, Sarajevo, Svjetlost, 1980.

Tito, Josip Broz: **Referati sa Kongresa KPJ i SKJ**, Sarajevo, Svjetlost, 1982,

Tito, Josip Broz: **Samoupravljanje**, Sarajevo, Svjetlost, 1982.

Tomasevich, Jozo: **War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration**, California, Stanford University Press, 2001.

Uçarol, Rifat: **Siyasi Tarih (1789-2001)**, İstanbul, Der Yayınları, 2006.

Vachudova, Milada Anna: **Europe Undivided: Democracy, Leverage and Integration After Communism**, Oxford, Oxford University Press, 2008.

Vanek, Jaroslav: **The Participatory Economy: An Evolutionary Hypothesis and a Strategy for Development**, London, Cornell University Press, 1971.

Vuckovic, Gojko: **Ethnic Cleavages and Conflict: The Sources of National Cohesion and Disintegration. The Case of Yugoslavia**, Aldershot, Ashgate Publishing, 1997.

Wallerstein, Immanuel: **Bildiğimiz Dünyanın Sonu**, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yayınları, 2003.

Wallerstein, Immanuel: **Liberalizmden Sonra**, Çev. Erol Öz, İstanbul, Metis Yayınları, 2003.

Wallerstein, Immanuel: **Tarihsel Kapitalizm**, Çev. Necmiye Alpay, İstanbul, Metis Yayınları, 2006.

Wallerstein, Immanuel: **The Capitalist World-Economy**, Cambridge, Cambridge University Press, 1980.

Waterston, Albert: **Planning In Yugoslavia: Organization and Implementation**, Baltimore, The John Hopkins Press, 1962.

Webb, Sidney, Webb, Beatrice: **Decay Of Capitalist Civilization**, Westminster, The Fabian Society, 1923.

Williams, John: **Legitimacy in International Relations and the Rise and Fall of Yugoslavia**, London, Macmillan Press, 1998.

Wolf, Robert Lee: **The Balkans in Our Times**, New York, W. W. Norton & Company, 1967.

Woodward, Susan L.: **Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution After the Cold War**, Washington, D. C., the Brookings Institution, 1995.

Woodward, Susan L.: **Socialist Unemployment: The Political Economy of Yugoslavia, 1945-1990**, Princeton, Princeton University Press, 1995.

Yıldızoğlu, Ergin: **Globalleşme ve Kriz**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1996.

Yılmaz, Aytekin: **Çağdaş Siyasal Akımlar**, Ankara, Vadi Yayınları, 2001.

Zametica, John: **The Yugoslav Conflict**, London, the International Institute for Strategic Studies, 1992.

Zaninovich, M. George: **The Development of Socialist Yugoslavia**, Baltimore and London, The John Hopkins Press, 1970.

Zubritski, Y., Mitropolski, D., Kerov, V.: **Kapitalist Toplum**, Çev. Sevim Belli, Ankara, Sol Yayınları, 1995.

Zukin, Sharon: **Beyond Marx and Tito: Theory and Practice In Yugoslav Socialism**, London, Cambridge University Press, 1975.

Makaleler ve Kitap İçinde Bölümler

Allcock, John B.: “Rhetorics of Nationalism in Yugoslav Politics”, **Yugoslavia in Transition: Choices and Constraints**, Ed. John B. Allcock, John J. Horton, Marko Milivojevic, New York, Berg Publishers, 1992, s. 276-296.

Altwater, Elmar “Neoliberal Karşıdevrimin Hiç de Gizli Olmayan Çekiciliği”, Çev. Nail Satlıgan, **İktisat Dergisi**, Sayı 396, İstanbul, İFMC, Aralık 1999, s. 44-54.

Andreev, Alexander: “The Political Change and Political Parties ”, **Bulgaria in a Time of Change: Economic and Political Dimensions**, Ed. Iliana Zloch-Christy, Aldershot, Ashgate Publishing, 1996, s. 25-43.

Andrejevich, Milan: “The Yugoslav Crisis: No Solution in Sight”, **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 566-578.

Arık, Murat: “Controversies of the Post-Communist Transition”, **Eurasian Studies**, Vol. 16, Ankara, TİKA, 1999, s. 51-73.

Arın, Tülay: “Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (I): Gelişmiş Kapitalizm”, **11. Tez**, Sayı 1, İstanbul, Uluslararası Yayıncılık, 1985, s. 104-138.

Arın, Tülay: “Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz (II): Azgelişmiş Kapitalizm ve Türkiye”, **11. Tez**, Sayı 3, İstanbul, Uluslararası Yayıncılık, 1986, s. 86-125.

Arın, Tülay: “Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve BM’nin Kalkınma Stratejileri”, **1993-1994 Petrol-İş Yılı**, İstanbul, Petrol-İş Yayınları, 1995, s. 544-558.

Auty, Phyllis: “The Post-War Period”, **A Short History of Yugoslavia**, Ed. Stephen Clissold, Cambridge, Cambridge University Press, 1968, s. 236-266.

Auty, Phyllis: “Yugoslavia’s International Relation (1945-1965)”, **Contemporary Yugoslavia: Twenty Years of Socialist Experiment**, Ed. Wayne S. Vucinich, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1969, s. 154-202.

Babuna, Aydın: “Değişen Boşnak Kimliği Üzerine”, **Toplum ve Ekonomi**, Sayı 9, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1996, s. 71-88.

Bajt, Aleksander: “Social Ownership – Collective and Individual”, **Self-governing Socialism, Volume 2: Sociology, Politics and Economics**, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 151-163.

Bakaric, Vladimir: “Gerçeği Gören ve Gelişim Yolunu Gören Tito”, **Çağdaş Bir Önder: Tito, Çağdaş Bir Ülke: Yugoslavia**, Ed. Beyto Nobırdalı, Bedri Selim, İstanbul, Koza Yayınları, 1977, s. 15-59.

Balkan, Neşecan: “Seattle ve Washington: Kim, Neden İsyân Ediyor”, **İktisat Dergisi**, Sayı 403, İstanbul, İFMC, Temmuz 2000, s. 61-70.

Banac, Ivo: “Sırbistan’da Milliyetçilik”, Çev. Gencer Özcan, **Yeni Balkanlar, Eski Sorunlar**, Ed. Kemali Saybaşı, Gencer Özcan, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1997, s. 87-116.

Barany, Zoltan D.: “The Hungarian Democratic Forum Wins National Elections Decisively”, **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 450-453.

Bartlett, Will: “Foreign Trade and Stabilization Policy in a Self-Manged Economy: Yugoslavia in the 1980s”, **Yugoslavia in Transition: Choices and Constraints**, Ed. John B. Allcock, John J. Horton, Marko Milivojevic, New York, Berg Publishers, 1992, s. 238-263.

Blanc, Louis: Louis Blanc, “Emeğin Örgütlenmesi”, Çev. A. Taner Kışlalı, **Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi, Cilt 1**, Ed. Mete Tunçay, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976, s. 117-133.

Blum, Emerik: “The Director and Workers’ Management”, **Yugoslav Workers’ Selfmanagement**, Ed. M. J. Broekmeyer, Dordrecht, D. Reidel Publishing Company, 1970, s. 172-192.

Bobeva, Daniela, Bozhkov, Alexander: “Foreign Investment in the Bulgarian Economy”, **Bulgaria in a Time of Change: Economic and Political Dimensions**, Ed. Iliana Zloch-Christy, Aldershot, Ashgate Publishing, 1996, s. 119-131.

Bojicic, Vesna: “The Disintegration of Yugoslavia: Causes and Consequences of Dynamic in Semi-command Economies”, **Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth**, Ed. David A. Dyker, Ivan Vejvoda, London, Longman, 1996, s. 28-47.

Bole, Velimir, Gaspari, Mitja: “Yugoslav Path to High Inflation”, **Lessons of Economic Stabilization and Its Aftermath**, Ed. Michael Bruno, London, the MIT Press, 1991, s. 359-385.

Boratav, Korkut: “Yapısal Uyum ve Bölüşüm: Uluslararası Bir Bilanço”, **Türk-İş Yılığ**, Cilt 2, Ankara, 1997, s. 31-45.

Boron, A.: “Hobbes ile Friedman Arasında: Latin Amerika’da Ekonomik Liberalizm ve Burjuva Despotizmi”, Çev. Göksel Türk, **Latin Amerika’da Militarizm, Devlet ve Demokrasi Dosyası**, Ed. Ragıp Zarakolu, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1985, s. 9-37.

Bourdet, Yvon: “The Two Fundamental Principles of Self-government”, **Self-governing Socialism, Volume 2: Sociology, Politics and Economics**, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 41-44.

Brenner, Robert: “Dünya Ekonomisinde Hızlı Büyüme ve Kriz Eğilimleri”, Çev. Nail Satlıgan, **İktisat Dergisi**, Sayı 206, İstanbul, İFMC, Ekim 2000, s. 55-64.

Burbach, Roger: “Amerikan Demokrasisinin Trajedisi”, **Düşük Yoğunluklu Demokrasi**, Ed. Barry Gills, Joel Rocamora, Richard Wilson, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1995, s. 125-152.

Burkett, John P.: “Stabilization Measures in Yugoslavia: An Assessment of the Proposal of Yugoslavia’s Commission for Problems of Economic Stabilization”, **East European Economies, Slow Growth in the 1980s**, Vol. 3, Washington DC, 1986, s. 561-574.

Castells, Manuel: “Global Information Capitalism”, **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, Ed. David Held, Anthony McGrew, Cambridge, Polity Press, 2003, s. 311-334.

Chattopadhyay, Paresh: “Özgür ve Birleşik Bireylerin Toplumuna Doğru: Komünizm”, Çev. Emel Kahraman, **Kapitalizme Reddiye: Marksist Bir Giriş**, Ed. Alfredo Saad-Filho, İstanbul, Yordam Kitap, 2006, s. 297-309.

Chomsky, Noam: “Yeni Dünya Düzeninde Demokrasi Mücadelesi”, **Düşük Yoğunluklu Demokrasi**, Ed. Barry Gills, Joel Rocamora, Richard Wilson, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1995, s. 100-124.

Clissold, Stephen: “Occupation and Resistance”, **A Short History of Yugoslavia**, Ed. Stephen Clissold, Cambridge, Cambridge University Press, 1968, s. 208-235.

Coates, K.: “Democracy and Workers’ Control”, **Self-Management: Economic Liberation of Man**, Ed. Jaroslav Vanek, Baltimore, Penguin Education, 1975, s. 90-109.

Cohen, Lenard J.: “Disintegration of Yugoslavia”, **Current History**, November 1992, s. 369-375.

Cviic, Christopher: “Croatia”, **Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth**, Ed. David A. Dyker, Ivan Vejvoda, London, Longman, 1996, s. 196-212.

Cviic, Christopher: “Slovene and Croat Perspectives”, **International Perspectives on the Yugoslav Conflict**, Ed. Alex Danchev, Thomas Halverson, London, Macmillan Press, 1996, s. 115-133.

Davidovic, Radivoj: “Distribution in the Socialist Economy – Some Principles and Methods”, **Yugoslav Economists on Problems of a Socialist Economy**, Ed. Radmila Stojanovic, New York, International Arts and Sciences Press, 1964, s.158-165.

Dekleva, Barbara Verlic: “Implication of Economic Changes to Social Policy”, **Yugoslavia In Turmoil: After Self-management?**, Ed. James Simmie, Joze Dekleva, London, Pinter Publishers, 1991, s. 107-117.

Denitch, Bogdan Denis: “Mobility and Recruitment of Yugoslav Leadership: The Role of the League of Communists”, **Opinion-Making Elites in Yugoslavia**, Ed. Allen H. Barton, New York, Praeder Publishers, 1973, s. 95-119.

Denitch, Bogdan Denis: “The Relevance of Yugoslav Self-Management”, **Comparative Communism: The Soviet, Chinese, and Yugoslav Models**, Ed. Gary K. Bertsch, Thomas W. Ganschow, San Francisco, W. H. Freeman and Company, 1976, s. 268-279.

Denitch, Bogdan Denis: “The Triumph of Capitalism?”, **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 629-634.

Djilas, Milovan: “The Disintegration of Leninist Totalitarianism”, **1984 Revisited: Totalitarianism in Our Century**, Ed. Irving Howe, New York, Harperand Row, 1983, s. 136-148.

Djilas, Milovan: "The Titoist Critique of Stalinism", **A Documentary History of Communism, Volume II**, Ed. Robert V. Daniels, New York, Random House, 1960, s. 189-193.

Djilas, Milovan: "Tried by the Part", **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 85-96.

Djordjevic, Jovan: "The Creation of the 1974 Constitution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia", **Constitution Makers on Constitution Making**, Ed. Robert A. Goldwin, Art Kaufman, Washington, American Enterprise Institute, 1988, s. 184-209.

Dimitrov, Mitko: "Privatization: Its Goals, Progress to Date and Prospects", **Bulgaria in a Time of Change: Economic and Political Dimensions**, Ed. Iliana Zloch-Christy, Aldershot, Ashgate Publishing, 1996, s. 107-118.

Donovan, Barbara: "East Germany in 1989", **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 411-417.

Dose, D., Karutz, H. R.: "New Forum Seeks Its Own Road to Socialism", **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 406-408.

Dumbraveanu, Daniela: "The Challenge of Privatization: the Tourist Accommodation Industry in Transition", **Post-Communist Romania: Coming to Terms with Transition**, Ed. Duncan Light, David Phinnemore, New York, Palgrave Publishers, 2001, s. 207-223.

Dyker, David A.: "The Degeneration of the Yugoslav Communist Party as a Manging Elite – a Familiar East European Story?", **Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth**, Ed. David A. Dyker, Ivan Vejvoda, London, Longman, 1996, s. 48-64.

Ercan, Fuat: "Kapitalizm-Küreselleşme ve Kalkınma Tartışmaları Açısından Devlet: Eleştirel Önergeler-I", **İktisat Dergisi**, Sayı 404, İstanbul, İFMC, Ağustos 2000, s. 3-6.

Fisk, Winston M.: "The Constitutionalism Movement In Yugoslavia: A Preliminary Survey", **Communist Systems In Comporative Perspective**, Ed. Lenard J. Cohen, Jane P. Shapiro, New York, Anchor Books, 1974, s. 171-193.

Flakierski, Henryk: "Does Yugoslavia's Self-Management System Promote Income Equality?", **Socialist Dilemmas: East and West**, Ed. Henryk Flakierski, Thomas T. Sekine, New York and London, M. E. Sharpe Inc., 1990, s. 57-77.

Fourier, Charles: “Phalanstère”, Çev. Mehmet Devrim, **Sosyalit Siyasal Düşünüş Tarihi, Cilt 1**, Ed. Mete Tunçay, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976, s. 73-84.

Frank, Andre Gunder: “Demokratik Olmayan Bir Piyasada Piyasa Demokrasisi”, **Düşük Yoğunluklu Demokrasi**, Ed. Barry Gills, Joel Rocamora, Richard Wilson, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1995, s. 47-74.

Frank, Andre Gunder: “Kriz İktisadı ve İktisadın Krizi”, **Ekonomik Kriz ve Azgelişmiş Ülkeler**, Ed. N. Saraçoğlu, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1995, s. 7-48.

Frank, Andre Gunder: “The Development of Underdevelopment”, (teksir halinde), s. 107-118.

Galtung, Johan: “A Structural Theory of Imperialism”, (teksir halinde), s. 246-254.

Garaudy, Roger: “The Possibility of Other Models of Socialism”, **Self-governing Socialism, Volume 2: Sociology, Politics and Economics**, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 29-33.

George, Susan: “Küreselleşme, İktidar ve Sendikaların Rolü”, **İktisat Dergisi**, Sayı 369, İstanbul, İFMC, Temmuz 1997, s. 12-16.

Gibianskii, Leonid: “The Soviet - Yugoslav Split and the Cominform”, **The Establishment of Communist Regimes in Eastern Europe, 1944-1949**, Ed. Norman Naimark, Leonid Gibianskii, Westview Press, Colorado, 1997, s. 291-312.

Gibson, Heather D., Tsakalatos, Euclid: “Uluslararası Borç Krizi: Nedenler, Sonuçlar ve Çözümler”, **Kalkınma İktisadı: Yükselişi ve Gerileyişi**, Ed. Fikret Şenses, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s. 173-210.

Gills, Barry, Rocamora, Joel, Wilson, Richard: “Düşük Yoğunluklu Demokrasi”, **Düşük Yoğunluklu Demokrasi**, Ed. Barry Gills, Joel Rocamora, Richard Wilson, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1995, s. 9-46.

Golubovic, Zagorka: “Characteristics, Limits and Perspectives of Self-government: A Critical Reassessment”, **Yugoslavia in Turmoil: After Self-management**, Ed. James Simmie, Joze Dekleva, London, Pinter Publishers, 1991, s. 33-44.

Golubovic, Zagorka: “Contemporary Yugoslav Society: A Brief Outline of its Genesis and Characteristics”, **Yugoslavia in Transition: Choices and Constraints**, Ed. John B. Allcock, John. J. Horton, Marko Milivojevic, New York, Berg Publishers, 1992, s. 97-124.

Gramsci, Antonio: “Selected Writings from *L'ordine nuovo* (1919-1920)”, **Self-governing Socialism, Volume 1: Historical Development, Social and Political**

Philosophy, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 221-233.

Gurvitch, Georges: “Three Paths of Self-management”, **Self-governing Socialism, Volume 2: Sociology, Politics and Economics**, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 20-28.

Hanzekovic, Marijan: “The Economic System since 1965”, in Rudolf Bicanic, **Economic Policy In Socialist Yugoslavia**, London, Cambridge University Press, 1973, s. 211-232.

Havel, Vaclav: “New Year in Prague”, **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 371-377.

Horvat, Branko: “A New Social System in the Making: Historical Origins and Development of Self-governing Socialism”, **Self-governing Socialism, Volume 1: Historical Development, Social and Political Philosophy**, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 3-66.

Horvat, Branko: “An Institutional Model of a Self-Management Socialist Economy”, **Self-Management: Economic Liberation of Man**, Ed. Jaroslav Vanek, Baltimore, Penguin Education, 1975, s. 127-144.

Horvat, Branko: “The Labor-managed Enterprise”, **Self-governing Socialism, Volume 2: Sociology, Politics and Economics**, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 164-176.

Höpken, Wolfgang: “Yugoslavia’s Communists and the Bosnian Muslims”, **Muslim Communities Reemerge: Historical Perspectives on Nationality, Politics and Opposition in the Former Yugoslavia and Soviet Union**, Ed. Edward Allworth, London, Duke University Press, 1994, s. 214-247.

Hunnius, Gerry: “Workers’ Self-Management in Yugoslavia”, **Workers’ Control**, Ed. Gerry Hunnius, G. David Garson, John Case, New York, Vintage Books, 1973, s. 268-321.

Huntington, Samuel P.: “The Clash of Civilization”, **Foreign Affairs**, Volume 72, No 3, Summer 1993, s. 22-49.

Ianoş, Ioan: “Economic Transition and Urban Industrial Employment in Post-Communist Romania”, **Post-Communist Romania: Coming to Terms with Transition**, Ed. Duncan Light, David Phinnemore, New York, Palgrave Publishers, 2001, s. 191-206.

Işıkli, Alpaslan: “Yugoslavya’da Özyönetim”, **Yönetime Katılma ve Özyönetim Seminerinde Sunulan Bildiriler ve Tartışmalar**, Ankara, Milli Produktivite Merkezi Yayınları, 1979, s. 102-129.

Jameson, Fredrick: “Fiilen Varolan Marksizm Üzerine Beş Tez”, **Marksizm ve Postmodern Gündem**, Ed. E. M. Wood, J. B. Foster, Ankara, Ütopya, 2000, s. 164-175.

Jancar, Barbara: “Yugoslavia: The Case for a Loyal Opposition under Communism”, **Comparative Communism: The Soviet, Chinese, and Yugoslav Models**, Ed. Gary K. Bertsch, Thomas W. Ganschow, San Francisco, W. H. Freeman and Company, 1976, s. 205-220.

Jenkins, Rhys: “Sanayileşme ve Dünya Ekonomisi”, **Kalkınma İktisadı: Yükselişi ve Gerileyişi**, Ed. Fikret Şenses, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s. 211-253.

Jovic, Dejan: “Yugoslavism and Yugoslav Communism: From Tito to Kardelj”, **Yugoslavism: Histories of a Failed Idea, 1918-1992**, Ed. Dejan Djokic, London, Hurst&Company, 2003, s. 157-181.

Kaldor, Nicholas: “Dünya Ekonomisinde Enflasyon ve Durgunluk”, Çev. Sedat Sanatkar, **İktisat Dergisi**, Sayı 396, İstanbul, İFMC, Aralık 1999, s. 13-17.

Kamusic, Mitja: “Economic Efficiency and Workers’ Selfmanagement”, **Yugoslav Workers’ Selfmanagement**, Ed. M. J. Broekmeyer, Dordrecht, D. Reidel Publishing Company, 1970, s. 76-116.

Kardelj, Edvard: “Anayasal Düzenimizin Sürekliliği”, **Çağdaş Bir Önder: Tito, Çağdaş Bir Ülke: Yugoslavia**, Ed. Beyto Nobırdalı, Bedri Selim, İstanbul, Koza Yayınları, 1977, s. 263-281.

Kardelj, Edvard: “Socialism and War”, **The New Communist Manifesto and Related Documents**, Ed. Dan N. Jacobs, New York, Harper Torchbooks, 1962, s. 183-212.

Kirkpatrick, Colin, Nixon, Frederick “Azgelişmiş Ülkelerde Enflasyon ve İstikrar Politikaları”, **Kalkınma İktisadı: Yükselişi ve Gerileyişi**, Ed. Fikret Şenses, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s. 129-172.

Knight, Amy: “Government and Politics”, **Albania: A Country Study**, Ed. Raymond Zickel, Walter R. Iwaskiw, Washington, Federal Research Division Library of Congress, 1994, s. 169-200.

Koray, Meryem: “Küreselleşme İlerlerken Gerileyenler: Ekonomi Karşısında Sosyal, Sermaye Karşısında Emek, Piyasa Karşısında Siyaset”, **İktisat Dergisi**, Sayı 369, İstanbul, İFMC, Temmuz 1997, s. 17-27.

Kovac, Bogomir: "Entrepreneurship and Privatization of Social Ownership in Economic Reform", **Yugoslavia In Turmoil: After Self-management**, Ed. James Simmie, Joze Dekleva, London, Pinter Publishers, 1991, s. 87-100.

Kusin, Vladimir V.: "Vaclav Havel's First Term", **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 377-381.

Lampe, John R.: "The Two Yugoslavia as Economic Unions", **Yugoslavism: Histories of a Failed Idea, 1918-1992**, Ed. Dejan Djokic, London, Hurst&Company, 2003, s. 182-195.

Lavrac, Ivan, "Competition and Incentive in the Yugoslav Economic System", **Yugoslav Economists on Problems of a Socialist Economy**, Ed. Radmila Stojanovic, New York, International Arts and Sciences Press, 1964, s. 147- 158.

Letica, Slaven: "Genesis of the Current Balkan War", **Genocide after Emotion: The Post Balkan War**, Ed. Stjepan G. Mestrovic, London, Routledge, 1996, s. 91-112.

Lipietz, Alain: "Monetarizm ve Üçüncü Dünya Sanayileşmesi", Çev. N. Erişoğlu, Can Oka, **Uluslararasılaşma, Avrupa Solu ve Sovyet Dosyası**, Ed. Ragıp Zarakolu, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1987, s. 33-51.

Lukic, Radomir: "Yugoslav Social Structure and the Formation of Public Opinion", **Opinion-Making Elites in Yugoslavia**, Ed. Allen H. Barton, New York, Praeder Publishers, 1973, s. 69-94.

Lytle, Paula Franklin: "Religion and Politics in Eastern Europe", **Eastern Europe: Politics, Culture and Society since 1939**, Ed. Sabrina P. Ramet, Bloomington, Indiana University Press, 1998, s. 304-324.

Macesich, George: "Major Trends in the Postwar Economy of Yugoslavia", **Contemporary Yugoslavia: Twenty Years of Socialist Experiment**, Ed. Wayne S. Vucinich, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1969, s. 203-235.

Madzar, Ljubomir: "The Economy of Yugoslavia: Structure, Growth Record and Institutional Framework", **Yugoslavia in Transition: Choices and Constraints**, Ed. John B. Allcock, John J. Horton, Marko Milivojevic, New York, Berg Publishers, 1992, s. 64-96.

Magdoff, Harry: "Emperyalizmin Anlamı Nedir", Çev. Kemal Ülker, **İktisat Dergisi**, Sayı 362, İstanbul, İFMC, Aralık 1996, s. 37-39.

Maksimovic, Ivan: "The Economic System and Workers' Selfmanagement in Yugoslavia", **Yugoslav Workers' Selfmanagement**, Ed. M. J. Broekmeyer, Dordrecht, D. Reidel Publishing Company, 1970, s. 128-153.

Mandel, Ernest: "Ağırlaşan Mali Krize Eşlik Eden Canlanma", **Ekonomik Kriz ve Azgelişmiş Ülkeler**, Ed. N. Saraçoğlu, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1995, s. 87-105.

Mandel, Ernest: "Yarı-sömürge Ülkeler ve Yarı-sanayileşmiş Egemenlik Altındaki Ülkeler", **Ekonomik Kriz ve Azgelişmiş Ülkeler**, Ed. N. Saraçoğlu, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1995, s. 55-86.

Marer, Paul: "East European Economies: Achievements, Problems, Prospects", **Communism in Eastern Europe**, Ed. Teresa Rakowska-Harmstone, Andrew Gyorgy, Bloomington, Indiana University Press, 1981, s. 244-289.

Markovic, Mihailo: "Philosophical Foundations of the Idea of Self-management", **Self-governing Socialism, Volume 1: Historical Development, Social and Political Philosophy**, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 327-350.

Martin, Peter: "Relations Between the Czechs and the Slovaks", **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 381-387.

McClellan, Woodford: "Postwar Political Evolution", **Contemporary Yugoslavia: Twenty Years of Socialist Experiment**, Ed. Wayne S. Vucinich, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1969, s. 119-153.

Meire, Viktor: "Yugoslavia's National Question", **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 102-114.

Mencinger, Joze: "Costs and Benefits of Secession", **Making a New Nation: The Formation of Slovenia**, Ed. Dancia Fink-Hafner, John R. Robbins, Aldershot, Dartmouth Publishing, 1997, s. 204-215.

Mencinger, Joze: "From a Capitalist to a Capitalist Economy", **Yugoslavia In Turmoil: After Self-management?**, Ed. James Simmie, Joze Dekleva, London, Pinter Publishers, 1991, s. 71-86.

Mesic, Milan: "External Migration in the Context of the Post-War Development of Yugoslavia", **Yugoslavia in Transition: Choices and Constraints**, Ed. John B. Allcock, John J. Horton, Marko Milivojevic, New York, Berg Publishers, 1992, s. 171-198.

Mihailovic, Kosta: "The Regional Aspect of Economic Development", **Yugoslav Economists on Problems of a Socialist Economy**, Ed. Radmila Stojanovic, New York, International Arts and Sciences Press, 1964, s. 29-45.

Milenkovitch, Deborah: "The Worker-Managed Enterprise", **Self-Management: Economic Liberation of Man**, Ed. Jaroslav Vanek, Baltimore, Penguin Education, 1975, s. 423-429.

Milenkovitch, Deborah: "Which Direction for Yugoslavia's Economy?", **Comparative Communism: The Soviet, Chinese, and Yugoslav Models**, Ed. Gary K. Bertsch, Thomas W. Ganschow, San Francisco, W. H. Freeman and Company, 1976, s. 352-360.

Miliband, Ralph: "Marx and State", **Marx: Sociology, Social Change, Capitalism**, Ed. D. McQuarie, London, Quarter Book, 1978, s. 253-273.

Miljovski, Kiril: "Possibilities for the Development of Underdeveloped Areas", **Yugoslav Economists on Problems of a Socialist Economy**, Ed. Radmila Stojanovic, New York, International Arts and Sciences Press, 1964, s. 7-17.

Mudde, Cas: "Racist Extremism in Central and Eastern Europe", **East European Politics and Societies**, Vol. 19, No. 2, the American Council of Learned Societies, 2005, s. 161-184.

O'Donnel, Guillermo: "Bürokratik-Otoriter Devlet Yapısındaki Gerilimler ve Demokrasi Sorunu", Çev. Ender Ateşman, **Latin Amerika'da Militarizm, Devlet ve Demokrasi Dosyası**, Ed. Ragıp Zarakolu, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1985, s. 106-134.

Owen, Robert: "Report to the County of Lanark", **Self-governing Socialism, Volume 1: Historical Development, Social and Political Philosophy**, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 67-72.

Owen, Robert: "Yeni Bir Toplum Görüşü", Çev. Mete Tunçay, **Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi, Cilt 1**, Ed. Mete Tunçay, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976, s., 43-50.

Önder, İzzetin: "Dünya Ekonomisinin Yeni Yüzü", **İktisat Dergisi**, Sayı 406, İstanbul, İFMC, Ekim 2000, s. 29-32.

Özdemir, Gamze Yücesan: "Kapitalizmde Devlet ve Fabrika İlişkisi Üzerine", **İktisat Dergisi**, Sayı 403, İstanbul, İFMC, Temmuz 2000, s. 34-39.

Özkaplan, Nurcan: "Yapısal Uyum Politikaları ve İşgücü Piyasası", **İktisat Dergisi**, Sayı 405, İstanbul, İFMC, Eylül 2000, s. 34-36.

Pantev, Andrei: "Historical Road of the Third Bulgarian State", **Bulgaria in a Time of Change: Economic and Political Dimensions**, Ed. Iliana Zloch-Christy, Aldershot, Ashgate Publishing, 1996, s. 7-22.

Parmelee, Donna E.: "Yugoslav Health Care", **Yugoslavia In Transition: Choices and Constraints**, Ed. John B. Allcock, John. J. Horton, Marko Milivojevic, New York, Berg Publishers, 1992, s. 297-336

Pasic, Najdan: "Selfmanagement as an Integral Political System", **Yugoslav Workers' Selfmanagement**, Ed. M. J. Broekmeyer, Dordrecht, D. Reidel Publishing Company, 1970, s. 1-29.

Pehe, Jiri: "Czechoslovakia: An Abrupt Transition", **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 346-351.

Petras, James: "Çevre Devlet, Uluslararası İşbölümünde Süreklilik ve Değişim", Çev. Can Oka, **Uluslararasılaşma, Avrupa Solu ve Sovyet Dosyası**, Ed. Ragıp Zarakolu, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1987, s. 52-70.

Plestina, Dijana: "From Democratic Centralism to Decentralized Democracy: Trials and Tribulations of Yugoslavia's Democracy", **Yugoslavia in Transition: Choices and Constrains**, Ed. John B. Allcock, John J. Horton, Marko Milivojevic, New York, Berg Publishers, 1992, s. 125-169.

Popovic, Vesna: "Social Mobility and Political Activity of Public Opinion-Makers", **Opinion-Making Elites in Yugoslavia**, Ed. Allen H. Barton, New York, Praeder Publishers, 1973, s. 120-154.

Pregl, Zivko: "Programme of Reforms in Yugoslavia", **Yugoslavia In Turmoil: After Self-management**, Ed. James Simmie, Joze Dekleva, London, Pinter Publishers, 1991, s. XI-XVI.

Proudhon, Pierre Joseph: "Çeşitli Yazılarından", Çev. Alpaslan Işıklı, **Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi, Cilt 1**, Ed. Mete Tunçay, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976, s. 196-210.

Proudhon, Pierre Joseph: "Selected Writings (1840-1865)", **Self-governing Socialism, Volume 1: Historical Development, Social and Political Philosophy**, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 78-88.

Radosevic, Slavo: "The Collapse of Yugoslavia – Between Chance and Necessity", **Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth**, Ed. David A. Dyker, Ivan Vejvoda, London, Longman, 1996, s. 65-83.

Rakic, Vojislav: "Fundamental Characteristics of the Yugoslav Economic System", **Yugoslav Economists on Problems of a Socialist Economy**, Ed. Radmila Stojanovic, New York, International Arts and Sciences Press, 1964, s. 123-139.

Rakowska-Harmstone, Teresa: "Nationalism and Integration in Easter Europe: The Dynamics of Change", **Communism in Eastern Europe**, Ed. Teresa Rakowska-Harmstone, Andrew Gyorgy, Bloomington, Indiana University Press, 1981, s. 308-327.

Ramet, Sabrina P.: "The Role of the Press in Yugoslavia", **Yugoslavia in Transition: Choices and Constrains**, Ed. John B. Allcock, John J. Horton, Marko Milivojevic, New York, Berg Publishers, 1992, 414-441.

Reisch, Alfred: "Hungary in 1989: A Country in Transition", **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 443-449.

Remington, Robin Alison: "The Federal Dilemma in Yugoslavia", **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 553-561.

Remington, Robin Alison: "Yugoslavia", **Communism in Eastern Europe**, Ed. Teresa Rakowska-Harmstone, Andrew Gyorgy, Bloomington, Indiana University Press, 1981, s. 213-243.

Remington, Robin Alison: "Yugoslavia and Foreign Affairs", **Comparative Communism: The Soviet, Chinese, and Yugoslav Models**, Ed. Gary K. Bertsch, Thomas W. Ganschow, San Francisco, W. H. Freeman and Company, 1976, s. 421-440.

Reynolds, Peter W.: "Media and Communications Systems in the Balkan Conflict", **Reflections on the Balkan Wars: Ten Years After the Break-up of Yugoslavia**, Ed. J. S. Morton, R. C. Nation, P. Forge, S. Bianchini, New York, Palgrave Macmillan, 2004, s. 75-90.

Rus, Veljko: "Problems of Participatory Democracy", **Self-governing Socialism, Volume 2: Sociology, Politics and Economics**, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 101-111.

Rusinow, Dennison: "Marxism Belgrade Style", **Comparative Communism: The Soviet, Chinese, and Yugoslav Models**, Ed. Gary K. Bertsch, Thomas W. Ganschow, San Francisco, W. H. Freeman and Company, 1976, s. 163-171.

Sachs, Jeffrey: "The Plunge into Capitalism", **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 340-344.

Sancaktar, Caner: “Avrupa’da Bir Kriz Bölgesi: AB ve ABD Arasında Bosna-Hersek Cumhuriyeti”, **Stratejik Öngörü**, Sayı 3, İstanbul, TASAM Yayınları, 2004, s. 68-83.

Savran, Sungur, Ercan, Fuat: “Günümüzde Devlet ve Kapitalizm Üzerine”, **İktisat Dergisi**, Sayı 403, İstanbul, İFMC, Temmuz 2000, s. 3-15.

Schmitz, Hubert: “Azgelişmiş Ülkelerde Sanayileşme Stratejileri”, **Kalkınma İktisadı: Yükselişi ve Gerileyişi**, Ed. Fikret Şenses, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, s. 255-283.

Scharpf, Fritz: “Globalization and the Political Economy of Capitalist Democracies”, **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, Ed. David Held, Anthony McGrew, Cambridge, Polity Press, 2003, s. 370-378.

Selucky, R.: “Marxism and Self-Management”, **Self-Management: Economic Liberation of Man**, Ed. Jaroslav Vanek, Baltimore, Penguin Education, 1975, s. 47-61.

Seton-Watson, R. W., Laffan, R. G. D.: “Yugoslavia Between the Wars”, **A Short History of Yugoslavia**, Ed. Stephen Clissold, Cambridge, Cambridge University Press, 1968, s. 170-207.

Siani-Davies, Peter: “The Revolution after the Revolution”, **Post-Communist Romania: Coming to Terms with Transition**, Ed. Duncan Light, David Phinnemore, New York, Palgrave Publishers, 2001, s. 15-34.

Simmie, James: “Self-management in Yugoslavia”, **Yugoslavia In Turmoil: After Self-management?**, Ed. James Simmie, Joze Dekleva, London, Pinter Publishers, 1991, s. 3-9.

Simmie, James, Dekleva, Joze: “General Lessons from the Yugoslav Experience”, **Yugoslavia In Turmoil: After Self-management**, Ed. James Simmie, Joze Dekleva, London, Pinter Publishers, 1991, s. 145-159.

Smidovnik, Janez: “Disfunctions of the System of Self-Management in the Economy, in Local Territorial Communities and in Public Administration”, **Yugoslavia In Turmoil: After Self-management**, Ed. James Simmie, Joze Dekleva, London, Pinter Publishers, 1991, s. 17-32.

Smith, Alan: “The Transition to a Market Economy in Romania and the Competitiveness of Exports”, **Post-Communist Romania: Coming to Terms with Transition**, Ed. Duncan Light, David Phinnemore, New York, Palgrave Publishers, 2001, s. 127-149.

Stanicic, Mladen: "Problems and Prospects for Croatia", **Balkans: A Mirror of the New International Order**, Ed. Günay Göksu Özdoğan, Kemali Saybaşılı, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1995, s. 171-176.

Steans, Jill: "Globalization and Gendered Inequality", **The Global Transformations Reader: An Introduction to the Globalization Debate**, Ed. David Held, Anthony McGrew, 2003, Cambridge, Polity Press, s. 455-462.

Stojanovic, Svetozar: "Opportunities for Socialist Democratization in Yugoslavia", **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 66-77.

Suda, Zdenek: "The Invasion of Czechoslovakia, 1968", **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 217-222.

Sudetic, Charles: "The Economy", **Albania: A Country Study**, Ed. Raymond Zickel, Walter R. Iwaskiw, Washington, Federal Research Division Library of Congress, 1994, s. 101-168.

Supek, Rudi: "Organization as an Intermediary Between the Individual and Society: The Democratic and Humanitarian Form of Organization", **Self-governing Socialism, Volume 2: Sociology, Politics and Economics**, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 49-60.

Supek, Rudi, "Problems and Perspectives of Workers' Selfmanagement in Yugoslavia", **Yugoslav Workers' Selfmanagement**, Ed. M. J. Broekmeyer, Dordrecht, D. Reidel Publishing Company, 1970, s. 216-241.

Supek, Rudi: "The Sociology of Workers' Self-management", **Self-governing Socialism, Volume 2: Sociology, Politics and Economics**, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 3-12.

Supek, Rudi: "The Statist and Self-Managing Models of Socialism", **Opinion-Making Elites in Yugoslavia**, Ed. Allen H. Barton, New York, Praeder Publishers, 1973, s. 295-315.

Suppan, Arnold: "Yugoslavism versus Serbian, Croatian, and Slovene Nationalism: Political, Ideological, and Cultural Causes of the Rise and Fall of Yugoslavia", **Yugoslavia and Its Historians: Understanding the Balkan Wars of the 1990s**, Ed. Norman M. Naimark, Holly Case, Stanford, Stanford University Press, 2003, s. 116-139.

Sweezy, Paul: "Finans Kapitalin Yükselişiyile Güç Odağı Yer Değiştirdi", Çev. Ceren Özselçuk, **İktisat Dergisi**, Sayı 396, İstanbul, İFMC, Aralık 1999, s. 78-81.

Tito, Josip Broz: “Halkların Kurtuluşu İçin Verdikleri Savaş ve Toplumsal Dönüşümün Temelleri”, **Çağdaş Bir Önder: Tito, Çağdaş Bir Ülke: Yugoslavya**, Ed. Beyto Nobırdalı, Bedri Selim, İstanbul, Koza Yayınları, 1977, s. 143-172.

Tito, Josip Broz: “Merkezciliğe Karşı Tavrı ve Demokratikleşme”, **Çağdaş Bir Önder: Tito, Çağdaş Bir Ülke: Yugoslavya**, Ed. Beyto Nobırdalı, Bedri Selim, İstanbul, Koza Yayınları, 1977, s. 315-319.

Tito, Josip Broz: “Yugoslav Socialism”, **A Documentary History of Communism, Volume II**, Ed. Robert V. Daniels, New York, Random House, 1960, s. 193-196.

Tito, Josip Broz: “Yugoslavya’da Özyönetimin Gelişmesi İçin Mücadele ve YKB’nin Rolü”, **Çağdaş Bir Önder: Tito, Çağdaş Bir Ülke: Yugoslavya**, Ed. Beyto Nobırdalı, Bedri Selim, İstanbul, Koza Yayınları, 1977, s. 173-244.

Tomasevich, Jozo: “Yugoslavia During the Second World War”, **Contemporary Yugoslavia: Twenty Years of Socialist Experiment**, Ed. Wayne S. Vucinich, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1969, s. 59-118.

Türkay, Mehmet: “Devlet, Ulusal Kalkınma ve Kapitalizmin Dinamikleri”, **İktisat Dergisi**, Sayı 404, İstanbul, İFMC, Ağustos 2000, s. 7-14.

Urry, Johy: “Örgütlü Kapitalizmin Sonu”, **Yeni Zamanlar: 1990’larda Politikanın Değişen Çehresi**, Ed. Stuart Hall, Martin Jacques, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1995, s. 95-104.

Uvalic, Radivoj: “Functions of the Market and Plan in the Socialist Economy”, **Yugoslav Economists on Problems of a Socialist Economy**, Ed. Radmila Stojanovic, New York, International Arts and Sciences Press, 1964, s. 140-147.

Ülgen, Yüksel: “1970 Sonrası Türkiye’inde Enflasyon”, **İktisat Dergisi**, Sayı 396, İstanbul, İFMC, Aralık 1999, s. 5-9.

Valenta, Jiri: “Eurocommunism in Eastern Europe: Promise or Threat?”, **Communism in Eastern Europe**, Ed. Teresa Rakowska-Harmstone, Andrew Gyorgy, Bloomington, Indiana University Press, 1981, s. 290-307.

Vanek, Jaroslav: “Identifying the Participatory Economy”, **Self-governing Socialism, Volume 2: Sociology, Politics and Economics**, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 135-140.

Vasic, Milos: “The Yugoslav Army and the Post-Yugoslav Armies”, **Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth**, Ed. David A. Dayker, Ivan Vejvoda, London, Longman, 1996, s. 116-137.

Vejvoda, Ivan: “Yugoslavia 1945-1991 – from Decentralization Without Democracy to Dissolution”, **Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth**, Ed. David A. Dyker, Ivan Vejvoda, London, Longman, 1996, s. 9-27.

Vidakovic, Zoran: “The Function of the Trade Unions in the Process of Establishing the Structure of the Yugoslav Society on a Basis of Workers’ Selfmanagement”, **Yugoslav Workers’ Selfmanagement**, Ed. M. J. Broekmeyer, Dordrecht, D. Reidel Publishing Company, 1970, s. 42-60.

Vítak, R.: “Workers’ Control in Czechoslovakia”, **Self-Management: Economic Liberation of Man**, Ed. Jaroslav Vanek, Baltimore, Penguin Education, 1975, s. 271-289.

Volkov, Vladimir: “The Soviet Leadership and Southeastern Europe”, **The Establishment of Communist Regimes in Eastern Europe, 1944-1949**, Ed. Norman Naimark, Leonid Gibianskii, Westview Press, Colorado, 1997, s. 69-70.

Vucinich, Wayne S.: “Nationalism and Communism”, **Contemporary Yugoslavia: Twenty Years of Socialist Experiment**, Ed. Wayne S. Vucinich, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1969, s. 236-284.

Vuckovic, Mihailo: “The Transformation of the Peasant Cooperative”, **Yugoslav Economists on Problems of a Socialist Economy**, Ed. Radmila Stojanovic, New York, International Arts and Sciences Press, 1964, s. 17-28.

Vuskovic, Boris: “Yugoslavya’da Toplumsal Eşitsizlik”, Çev. Sabri Yücesoy, **Birikim Dergisi**, Sayı 42-43-44, İstanbul, Birikim Yayınları, Ağustos-Eylül-Ekim 1978, s. 132-145.

Weeks, John: “Gelişmekte Olan Ülke Borçları ve Küreselleşme”, Çev. Hasan Böğün, **Kapitalizme Reddiye: Marksist Bir Giriş**, Ed. Alfredo Saad-Filho, İstanbul, Yordam Kitap, 2006, s. 214-225.

Weydenthal, Jan B. de: “Poland’s March Toward Capitalism”, **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 333-336.

Weydenthal, Jan B. de: “The First Hundred Days of Walesa’s Presidency”, **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 336-339.

Woodward, Susan L.: “Socialization for Self-Management in Yugoslav Schools”, **Comparative Communism: The Soviet, Chinese, and Yugoslav Models**, Ed. Gary K. Bertsch, Thomas W. Ganschow, San Francisco, W. H. Freeman and Company, 1976, s. 307-319.

Woodward, Susan L.: “The West and International Organizations”, **Yugoslavia and After: A Study in Fragmentation, Despair and Rebirth**, Ed. David A. Dyker, Ivan Vejvoda, London, Longman, 1996, s. 155-176.

Yalman, Galip L.: “Popülizm, Bürokratik Otoriter Devlet ve Türkiye”, **11. Tez**, Sayı 1, İstanbul, Uluslararası Yayıncılık, 1985, s. 16-69.

Yeldan, Erinç: “Kapitalizmin Son İki Küreselleşme Evresi Üzerine Gözlemler”, **İktisat Dergisi**, Sayı 406, İstanbul, İFMC, Ekim 2000, s. 33-36.

Zanartu, Mario: “Self-management, Oligarchy, and Proprietary Socialism”, **Self-governing Socialism, Volume 2: Sociology, Politics and Economics**, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 141-150.

Zaninovich, M. George: “The Yugoslav Variation on Marx”, **Contemporary Yugoslavia: Twenty Years of Socialist Experiment**, Ed. Wayne S. Vucinich, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1969, s. 285-315.

Zarembka, Paul: “Sermaye Birikimi ve Kriz”, Çev. Şükrü Alpagut, **Kapitalizme Reddiye: Marksist Bir Giriş**, Ed. Alfredo Saad-Filho, İstanbul, Yordam Kitap, 2006, s. 243-254.

Zupanov, Jozip: “Participation and Influence”, **Self-governing Socialism, Volume 2: Sociology, Politics and Economics**, Ed. Branko Horvat, Mihailo Markovic, Rudi Supek, New York, International Arts and Sciences Press, 1975, s. 76-84.

Zupanov, Jozip, Tannenbaum, Arnold S.: “Distribucija Utjecaja u Nekim Jugoslavenskim Industrijskim Organizacijama Kako je Vide Clanovi tih Organizacija”, **Ekonomski Pregled**, XVII, 2-3, 1966, s. 115-132.

Zvonarevic, Mladen: “The Relationship between Public Opinion-Makers and Public Opinion”, **Opinion-Making Elites in Yugoslavia**, Ed. Allen H. Barton, New York, Praeder Publishers, 1973, s. 263-281.

Yayınlanmamış Tez Çalışmaları

Akbulut, Hakan Gürsel: “An Evaluation and Analysis of the 1974 Constitution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia”, İstanbul, Boğaziçi University, Institute for Graduate Studies in Social Sciences, Graduate Programme in Political Science, Master Thesis, 1985.

Sancaktar, Caner: “The Serbo-Croat Relations in Yugoslavia”, İstanbul, Boğaziçi University, Institute for Graduate Studies in Social Sciences, Graduate Programme in Political Science and International Relations, Master Thesis, 2004.

Raporlar ve Bildiriler

“An Apeal from the Belgrade Philosopheres”, **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 97-101.

“Democratic Opposition in East Germany”, **Eastern Europe: Transformation and Revolution, 1945-1991**, Ed. Lyman H. Legters, Lexington, D. C. Heath and Company, 1992, s. 396-404.

Economic Surveys by the OECD: Yugoslavia, Paris, 1962.

Social Differences in Our Society, Yugoslav Trade Union Council, Belgrade, 1972.

Statisticki Godisnjak SFRJ, Beograd, 1973.

Statisticki Godisnjak Jugoslavije, Beograd, 1981.

Tacoğlu, Tuğça Poyraz: “Kosovalı Türklerin Sosyo-Ekonomik Durumları, Ekonomik Sorunları ve Türkiye’den Beklentileri”, 2. Uluslararası Balkan Kongresi: Balkanlar’da Sosyoekonomik İşbirliği ve Kalkınma, Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ, 24-26 Nisan 2009 (yayınlanmamış kongre bildirisi).

“The Constitution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia”, **Self-Management: Economic Liberation of Man**, Ed. Jaroslav Vanek, Baltimore, Penguin Education, 1975, s. 69-73.

“The New Communist Manifesto: Decleration of the Eighty-one Communist Parties Meeting in Mocow”, **The New Communist Manifesto and Related Documents**, Ed. Dan N. Jacobs, New York, Harper Torchbooks, 1962, s. 11-47.

Türkiye’nin Stratejik Vizyonu 2023, Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, İstanbul, 2009.

Unfinished Peace: Report of the International Commission on the Balkans, 1996.

Workers’ Management in Yugoslavia, International Labour Office, Geneva, 1962.

Ansiklopediler

AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi, Cilt 7, 12, İstanbul, Ana Yayıncılık A.Ş., 1988.

AnaBritannica 1988 Dünya Almanağı, İstanbul, Ana Yayıncılık A.Ş., 1988.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Cilt 12, İstanbul, Milliyet Gazetecilik A. Ş., 1986.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Cilt 1, 8, İstanbul, İletişim Yayınları, 1988.

Elektronik Kaynaklar

Bookman, Milica Zarkovic: “The Economic Basis of Regional Autarchy in Yugoslavia”, **Soviet Studies**, Vol. 42, No. 1, Taylor & Francis Ltd., January 1990, s. 93-109, (Çevrimiçi) <http://links.jstor.org/sici?sici=0038-5859%28199001%2942%3A1%3C93%3ATEBORA%3E2.0.CO%3B2-P>, 6 Şubat 2008.

Cichock, Mark A.: “Reevaluating a Development Strategy: Policy Implications for Yugoslavia”, **Comparative Politics**, Vol. 17, No. 2, the City University of New York, January 1985, s. 211-228, (Çevrimiçi) <http://links.jstor.org/sici?sici=00104159%28198501%2917%3A2%3C211%3ARADSPI%3E2.0.CO%3B2-J>, 6 Şubat 2008.

Lahiri, Ashok Kumar: “Money and Inflation in Yugoslavia”, **Staff Papers**, Vol. 38, No. 4, International Monetary Fund, December 1991, s. 751-788, (Çevrimiçi) <http://links.jstor.org/sici?sici=0020-8027%28199112%2938%3A4%3C751%3AMAIY%3E2.0.CO%3B2-W>, 6 Şubat 2008.

Lewis, Flora: “Reassembling Yugoslavia”, **Foreign Policy**, No. 98, Carnegie Endowment for International Peace, Spring 1995, s. 132 - 144, (Çevrimiçi) <http://links.jstor.org/sici?sici=0015-7228%28199521%290%3A98%3C132%3ARY%3E2.0.CO%3B2-0>, 6 Şubat 2008.

Linden, Ronald H.: “The Impact of Interdependence: Yugoslavia and International Change”, **Comparative Politics**, Vol. 18, No. 2, the City University of New York, January 1986, s. 211-234, (Çevrimiçi) <http://links.jstor.org/sici?sici=0010-4159%28198601%2918%3A2%3C211%3ATIOIYA%3E2.0.CO%3B2-N>, 6 Şubat 2008.

Palairat, Michael: “The Economic Consequences of Slobodan Milosevic”, **European-Asian Studies**, Vol. 53, No. 6, Taylor & Francis Ltd., September 2001, s. 903 - 919, (Çevrimiçi) <http://links.jstor.org/sici?sici=0966-8136%28200109%2953%3A6%3C903%3ATECOSM%3E2.0.CO%3B2-S>, 6 Şubat 2008.

Pejovich, Svetozar: “A Property-Rights Analysis of the Yugoslav Miracle”, **Annals of the American Academy of Political and Social Science**, Vol. 507: Privatizing and Marketizing Socialism, Sage Publications Inc., January 1990, s. 123-132, (Çevrimiçi) <http://links.jstor.org/sici?sici=0002-7162%28199001%29507%3C123%3AAPAOTY%3E2.0.CO%3B2-E>, 6 Şubat 2008.

Prasnikar, Janez, Pregl, Zivko: “Economic Development in Yugoslavia in 1990 and Prospects for the Future”, **The American Economic Review**, Vol. 81, No. 2, American Economic Association, May 1991, s. 191 - 195, (Çevrimiçi) <http://links.jstor.org/sici?sici=0002-8282%28199105%2981%3A2%3C191%3AEDIY11%3E2.0.CO%3B2-%23>, 6 Şubat 2008.

Primorac, Emil, Babic, Mate: “Systemic Change and Unemployment Growth in Yugoslavia, 1965-1984”, **Slavic Review**, Vol. 48, No. 2, the American Association of the Advancement of Slavic Studies, Summer 1989, s. 195-213, (Çevrimiçi) <http://links.jstor.org/sici?sici=0037-6779%28198922%2948%3A2%3C195%3ASCAUGI%3E2.0.CO%3B2-Y>, 6 Şubat 2008.

Sancaktar, Caner: “Gürcistan ve Kosova: Rus – Amerikan Mücadelesinin Av Sahası”, (Çevrimiçi) <http://www.tasam.org/index.php?altid=2506&syf=1>, 11 Ağustos 2008.

Sancaktar, Caner: “Kosova’dan Abhazya ve Güney Osetya’ya: Batı’nın Tutarsızlığı”, (Çevrimiçi) <http://www.tasam.org/index.php?altid=2536&syf=1>, 28 Ağustos 2008.

Schierup, Carl-Ulrik: “Quasi-Proletarians and a Patriarchal Bureaucracy: Aspects of Yugoslavia’s Re-Peripheralisation”, **Soviet Studies**, Vol. 44, No. 1, Taylor&Francis Ltd., 1992, s. 79-99, (Çevrimiçi) <http://links.jstor.org/sici?sici=0038-5859%281992%2944%3A1%3C79%3AQAAPBA%3E2.0.CO%3B2-A>, 6 Şubat 2008.

Zizmond, Egon: “The Collapse of the Yugoslav Economy”, **Soviet Studies**, Vol. 44, No. 1, Taylor & Francis Ltd., 1992, s. 101-112, (Çevrimiçi) <http://links.jstor.org/sici?sici=0038-5859%281992%2944%3A1%3C101%3ATCOTYE%3E2.0.CO%3B2-B>, 6 Şubat 2008.

(Çevrimiçi) http://en.wikipedia.org/wiki/Alija_Izetbegovi%C4%87, 23 Mart 2009.

(Çevrimiçi) http://en.wikipedia.org/wiki/Kiro_Gligorov, 19 Mart 2009.

(Çevrimiçi) http://en.wikipedia.org/wiki/Milan_Ku%C4%8Dan, 19 Mart 2009.

(Çevrimiçi) http://en.wikipedia.org/wiki/Milo_%C4%90ukanovi%C4%87, 20 Mart 2009.

(Çevrimiçi) http://en.wikipedia.org/wiki/Milovan_Djilas, 31 Mart 2009.

(Çevrimiçi) http://en.wikipedia.org/wiki/Momir_Bulatovic, 19 Mart 2009.

(Çevrimiçi) http://en.wikipedia.org/wiki/Stipe_%C5%A0uvar, 1 Haziran 2009.

(Çevrimiçi) http://tr.wikipedia.org/wiki/Slobodan_Milosevic, 16 Mart 2009.

(Çevrimiçi) <http://www.unmikonline.org/intro.htm>, 9 Haziran 2009.

ÖZGEÇMİŞ

1978 yılında İstanbul’da doğan Caner Sancaktar, ilk, orta ve lise eğitimini sırasıyla Şehit Kamil Balkan İlkokulu (1984-1989), Oğuzhan Ortaokulu (1989-1992) ve Sağmalcılar Lisesi (1992-1995)’nde tamamladı. 2000 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü’nden mezun oldu. 2004 yılında Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler alanında hazırladığı “**The Serbo – Croat Relations in Yugoslavia** (Yugoslavya’da Sırp – Hırvat İlişkileri)” adlı teziyle Yüksek Lisans derecesini aldı. Aralık 2004 – Mayıs 2005 döneminde askerlik görevini tamamladıktan sonra Ekim 2005’te İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı’nda doktora eğitimine başladı. Doktora programı çerçevesinde “Yugoslavya’da Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş: Özyönetim Uygulaması” başlıklı doktora tezini hazırladı. Caner Sancaktar, Eylül 2005’ten beri Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM)’nde yazar, editör ve proje yönetici olarak çalışmaktadır.